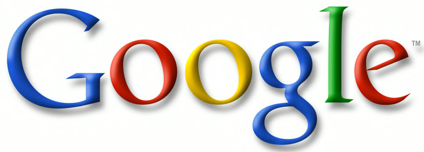

WERKEN

DER

MARNIX-VEREENIGING.

Serie II. — Deel III.

ACTA

VAN DE

NEDERLANDSCHE SYNODEN

der zestiende eeuw.

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

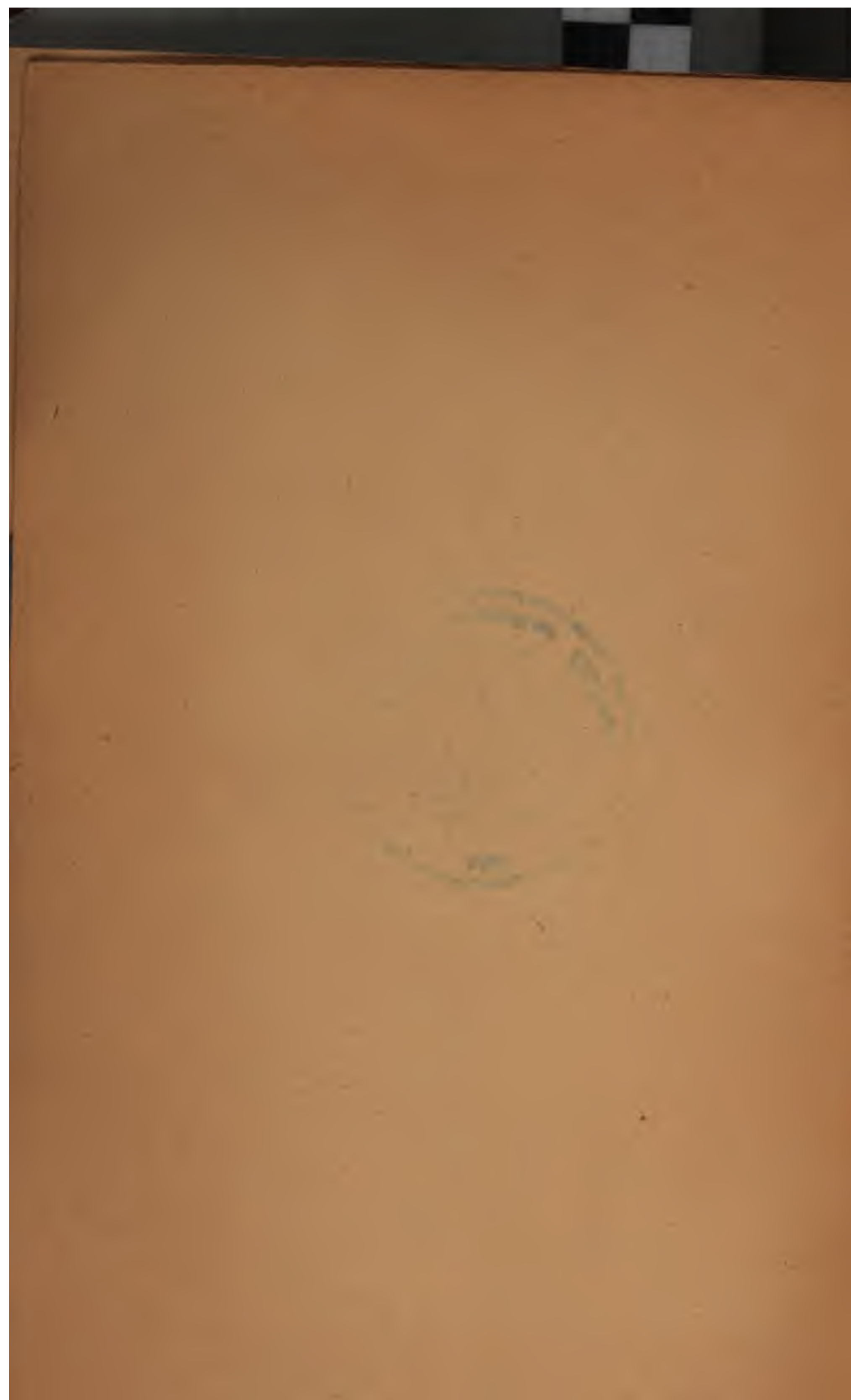
DOOR

F. L. RUTGERS

UTRECHT,
KEMINK & ZOON.
(Over de Domkerk)
1889.

STANFORD UNIVERSITY LIBRARY

WERKEN

DER

MARNIX-VEREENIGING.

Serie II. — Deel III.

ACTA

VAN DE

NEDERLANDSCHE SYNODEN
der zestiende eeuw,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN

DOOR

F. L. RUTGERS.

UTRECHT,
KEMINK & ZOON.
(Over de Domkerk)
1889.

VOORBERICHT.

Bij de uitgave van het 5e *Deel in de derde Serie der door de Marnix-Vereeniging uitgegeven werken* (1885) *werd namens haar Bestuur aan de leden kennis gegeven, dat met nog één deel de reeks dier werken stond te worden besloten. Dit laatste boekdeel verschijnt hiermede in het licht. Het beantwoordt niet in allen deele aan de gedane belofte, welke inhield dat van de hand des ondergeteekenden eene nieuwe bewerking zou verschijnen van Hooijer's* Oude Kerkordeningen, *doch de Vereeniging behoeft zich daarover niet te schamen of het te betreuren. Het hier geleverde is zeker meer in overeenstemming met den aanleg en den inhoud der vroeger in onze Werken uitgegeven archiefstukken.*

De mededeeling, zoo even bedoeld, was oorzaak dat het Bestuur kennis kreeg van een bij Dr. F. L. Rutgers bestaanden wensch om de Acta der Nederlandsche Gere-

formeerde Synoden van de 16e eeuw *in hunnen oudsten tekst en met al de daartoe behoorende bescheiden uit te geven, en welhaast vernamen wij dat deze voor zoodanigen arbeid zoo bij uitnemendheid bevoegde geleerde aan de vervulling van zijnen en onzen wensch reeds zijne werkzame hand had gelegd. Natuurlijkerwijs werd op zijne medewerking tot het voltooien van de door ons aanvaarde taak hooge prijs gesteld, en wij mochten van hem verkrijgen dat hij de bezorging van het beloofde laatste deel onzer Werken op zich nam.*

Men ontvangt hier in sommige opzichten minder dan hetgeen Hooijer's werk bevat, doch ook in de nieuwe bewerking van dat boek zou niet alles zijn behouden, omdat de daarin voorkomende Verordeningen, waarmede de Kerk in de 16e eeuw van staatswege werd bezwaard, slechts van zeer betrekkelijke waarde zijn voor de ontwikkeling van het Nederlandsch Gereformeerde Kerkrecht, en de oude Provinciale Kerkordeningen die er in opgenomen zijn afzonderlijk behooren verzameld en beschouwd te worden. Het hier geleverde vormt een zelfstandig geheel, en de Heer Rutgers heeft dit geheel op zóó volledige wijze kunnen geven, dat slechts ijdele laatdunkendheid had kunnen doen aarzelen om hem en zijnen arbeid niet de plaats voor het overgebleven werk te laten innemen, die de ondergeteekende zoo goed als hem mogelijk was, maar niet zoo goed als Dr. Rutgers dit vermocht, zou hebben vervuld.

Deze verzameling van allerbelangrijkste archiefstukken, voor de kennis van de oudste Geschiedenis der Neder-

landsche Hervormde Kerk onschatbaar en onontbeerlijk, is een werk, dat van stalen vlijt, uitgebreide belezenheid en groote, hier vooral onmisbare nauwkeurigheid getuigt. Daarbij zal de deskundige gebruiker aanstonds bemerken hoeveel nieuws of liever hoeveel ouds, dat verloren geacht werd, hier voorkomt. Om slechts iets te noemen: de autentieke Latijnsche Tekst van de Artikelen der samenkomst te Wezel; een afdruk van het autographon der Dordrechtsche Synode van 1574 *komen hier aan het licht. Den rijken schat van stukken, op de kerkelijke zaken van dien tijd betrekking hebbende, wijst de algemeene Inhoud in een gemakkelijk overzicht aan. Daarenboven wordt door de bekwame hand van den bewerker in een tal van bijzonderheden licht verschaft, waarbij sommige wèl bekende raadselen in de geschreven namen onder of bij de Acta oplossing vinden.*

Doch waartoe te prijzen wat zich zelf prijst? Slechts moge het Bestuur der Marnix-Vereeniging uitdrukking geven aan de voldoening, waarmede dit laatste deel van hare Werken werd ter perse gelegd.

Bij het sluiten van deze verzameling mogen wij niet geacht worden te meenen dat er geen stof tot voortzetting van den arbeid aanwezig is. Integendeel wenschen wij vurig dat aan eene uitgave van de oude provinciale synodale Acta en van eene uitlegging van het belangrijkste uit classicale of gemeentelijke archieven spoedig de hand moge worden geslagen. Maar ook dán zal het in onze Werken tot hiertoe verzamelde een geheel blijven vormen,

daar het het belangrijkste omvat, dat op de wording en de oudste Geschiedenis der Nederlandsche Gereformeerde Kerk als één geheel betrekking heeft.

Hàd het Bestuur gedurende het twintigtal jaren van zijne werkzaamheid meermalen aanleiding om dankbaar de hulp te vermelden, die het van bewaarders van archieven ondervond, ook thans mag het niet nalaten dank te betuigen aan de Synodale Commissie van de Nederlandsche Hervormde Kerk, aan het Provinciaal Kerkbestuur van Gelderland, aan den Kerkeraad der Nederduitsche Hervormde gemeente te Delft en aan Dr. W. H. du Rieu, Bibliothecaris van de Bibliothèque Wallonne te Leiden, voor het gebruik van stukken, die voor deze verzameling van synodale Acten noodig waren. De bereidvaardigheid, waarmede Mevrouw de Weduwe Royaards—Swellengrebel te Utrecht en hare stiefzonen ons een Handschrift, in de nalatenschap van Prof. H. J. Royaards bewaard, ten gebruike gaven wordt hoogelijk door ons gewaardeerd. Van bijzonderen aard waren de diensten, door den Bibliothecaris der Universiteit van Amsterdam, Dr. H. C. Rogge, aan den bewerker van dit boekdeel, en daardoor aan de Vereeniging en aan de historische wetenschap bewezen. Hij heeft maanden lang soms dag aan dag hulp verleend, op allerlei wijs, tot een gemakkelijk en vruchtbaar gebruik van de aan het lokaal der Bibliotheek ter onzer beschikking gestelde boeken en stukken, en daardoor getoond hoeveel ijver hem nog steeds bezielt voor het deel der Kerkgeschiedenis, waarvoor zijne eerste liefde ontgloeid was.

Bij het nederleggen van de pen, die soms rusteloos en lang aan de taak der Vereeniging arbeidde, gedenkt de steller van dit bericht met weemoed aan de ontslapenen, die mede-bestuurden of mede-werkten, maar bovenal met dankgevoel jegens den God, uit wien en door wien alle kracht is, aan den steun, hem ook in dezen arbeid verleend!

Amsterdam, 19 Juni 1889.

J. J. van Toorenenbergen.

INHOUD.

De artikelen van de samenkomst te Wezel, 3 November 1568.

In de volgende bladzijden wordt een afdruk gegeven van de punten of artikelen, den kerkedienst betreffende, die in 1568 door een aantal kerkedienaren uit Nederland noodig of nuttig geoordeeld zijn, en die den 3^en^ November van dat jaar te Wezel door betrekkelijk velen zijn geteekend. Aan dit actestuk kan geene enkele bijlage worden toegevoegd; want er schijnt niets meer over te zijn, althans er is nooit iets bekend geworden, van brieven, notulen of andere bescheiden, op de samenkomst van Wezel betrekking hebbende. Daarentegen is de hoofdzaak en de slotsom van het daar verhandelde des te beter bekend; want het officieele stuk, dat te Wezel ter tafel lag, met al de eigenhandige onderteekeningen die er toen of later onder geplaatst zijn, is tot nu toe bewaard gebleven.

Wat er in de 16^e^ eeuw met dit stuk gebeurd is, wordt nergens vermeld. Maar in de eerste helft der 17^e^ eeuw behoorde het, volgens J. Trigland (Kerckel. Geschied., blz. 161^b^), aan „een voorname Classe van Zuyt-Hollandt". Wel meent A. 's Gravezande (Twee honderd jarige gedachtenis v. h. eerste Synode der Nederl. Kerken, blz. 228), dat het stuk, waarvan Trigland spreekt en waaruit hij althans de onderteekeningen heeft overgenomen, de authentieke acte niet kan geweest zijn; als eenigen grond daarvoor aanvoerende, dat er op die lijst van onderteekeningen tien namen ontbreken. Maar bewijskracht heeft dat argument toch eigenlijk niet; te minder, omdat het niet de laatste tien namen zijn, die bij Trigland zijn weggelaten. En voorts is het uiterst onwaarschijnlijk, dat hij een afschrift zou

gezien hebben, waarvan nergens elders eenig spoor is, maar niet het stuk zelf, dat toch inderdaad aanwezig was.

Na dien tijd, denkelijk in den aanvang der 18e eeuw, kwam dit stuk onder de boeken en papieren der Zuid-Hollandsche Synode; waarvoor het bewijs te vinden is o. a. bij H. Q. Janssen, Catal. v. h. Oud Synodaal Archief, blz. 2. En van daar is het, denkelijk reeds omstreeks 1816, onder bewaring gekomen van de Alg. Synode der Nederl. Herv. Kerk, in wier bezit het sedert gebleven is. In den Catalogus van het „Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk" staat het thans vermeld onder Nr. I, 3, 1.

Algemeene bekendheid hebben deze artikelen eerst gekregen, toen zij in 1664 door L. van Renesse zijn uitgegeven (Verhandel. v. d. Oudheid, Waardigheid en Nuttigheid van het Regeer-Ouderlingschap, 2e dl., blzz. 99 vgg.; nl. in den eersten druk van dat werk: in den tweeden druk zijn de Wezelsche artikelen weggelaten). Hij gaf echter niet den oorspronkelijken Latijnschen tekst, maar eene door hemzelven gemaakte Hollandsche vertaling. Deze vertaling werd voor de tweede maal uitgegeven in 1733, toen zij door R. Ens werd toegevoegd aan het geschrift van J. Ens, Kort historisch berigt van de publieke schriften (blzz. 253 vgg.). En daarna is zij, wederom geheel onveranderd, overgenomen, sedert 1738 in het Kerkelijk Handboekje (derde en volgende drukken), in 1792 in het Kerkelijk Placaatboek (3e dl., blzz. 379 vgg.), en voorts in een aantal andere boeken en verzamelingen, o. a. ook in C. Hooijer, Oude Kerkordeningen (blzz. 33 vgg.). Officieel of gezaghebbend is die vertaling echter in het minst niet. De Kerken zelve hebben er zich nooit mede ingelaten. Zij is geheel het werk van een particulier persoon; en de opneming in het Kerkelijk Handboekje en in het Kerkelijk Placaatboek is geheel voor rekening van de uitgevers dier verzamelingen. Van dien algemeen gebruikten Hollandschen tekst is dus het crediet gansch en al afhankelijk van de waarde der vertaling zelve.

Te dien aanzien nu moet erkend worden, dat zij wel in onderscheiden opzichten hare verdiensten heeft, maar toch geenszins kan gebruikt worden alsof men den oorspronkelijken tekst er

wel bij zou kunnen missen. Bij een zoo gewichtig document komt er juist op de uitdrukking zooveel aan. En dan is het zeer te betreuren, dat de vertaler gedurig met zoo weinig nauwkeurigheid is te werk gegaan, en dat van de latere uitgevers niet één enkele den oorspronkelijken tekst ook eens heeft geraadpleegd, zelfs niet voor die plaatsen die in de Hollandsche vertaling als foutief in het oog springen. Met een enkel voorbeeld kan dit min gunstige oordeel gemakkelijk worden toegelicht.

Zoo b.v. heeft de vertaler de vrijheid genomen, in het opschrift de vijf woorden: „eenige bepaalde punten of artikelen", op zijn eigen gezag te vervangen door de in meer dan één opzicht zeer onjuiste uitdrukking: „Acta ofte Handelingen der Versamelinge der Nederlandsche Kercken, die onder 't Cruys sitten, ende in ende buyten Nederlant allesins verstroyt zijn, gehouden tot Wesel, den 3 Novembris, ende vervolgens, in den Jaere 1568." En desgelijks heeft hij, bij de verdeeling der hoofdstukken in artikelen, welke van hemzelven afkomstig is, zich geenszins gehouden aan de oorspronkelijke verdeeling in alinea's, maar op enkele plaatsen zelfs midden in een volzin een nieuw artikel doen aanvangen.

Meermalen heeft hij bij vergissing het een of ander overgeslagen; ook wel datgene, waarop in den samenhang juist de nadruk viel. Daardoor is o. a. weggebleven in cap. II, art. 23, dat in het stuk des geloofs de kennisse Christi het eenige doel van den prediker zijn moet; in cap. VI, art. 2, dat de tijdelijke vergunning, om kinderen in huis te doopen, alleen voor zieke kinderen gegeven wordt; in cap. VIII, art. 4, dat ook de ouderlingen tot den kerkeraad behooren; ja zelfs is in cap. VIII, tusschen art 10 en 11, eene geheele alinea over de tijdelijke afhouding van de kerkelijke gemeenschap uitgevallen.

Wederom op andere plaatsen heeft hij zóó vertaald, dat de Hollandsche woorden óf in 't geheel geen zin hebben, óf wel juist het tegendeel uitdrukken van hetgeen er staan moest. In cap. I, art. 8, wordt, gelijk zeer natuurlijk is en ook in art. 3 reeds gezegd was, de opening van de deur des Evangelies nog in de toekomst gesteld, maar de vertaler maakt er van dat dit reeds geschied was; terwijl ook het onmiddellijk daarop volgende

onbegrijpelijk is, doordat bij de woorden „communis consensus" de eerste naamval bij vergissing voor een tweeden naamval is aangezien. Een weinig verder, aan het einde van art. 10, is de vrije beslissing van iedere Kerk ongeveer in haar tegendeel omgezet. In cap. V, art. 14, wordt voor groote steden wenschelijk geacht, dat er tweeërlei kerkelijke administratie zij, zoodat de verzorging der dienaren afgescheiden worde van de zorg voor de andere kerkelijke behoeften; maar in de vertaling luidt dit laatste aldus: „dat oock der Dienaren bekommerlyk beroep zy afgesondert van de sorgvuldigheyt over andere saaken." En in cap. VIII, art. 22, waar de hoop wordt uitgedrukt, dat de genade onzes Heeren Jezus Christus over Nederland zich in tweeërlei opzicht openbaren zal, nl. in de godvruchtige reformatie der Overheid en in den groei of wasdom der Kerk, noemt de vertaler, door misverstand van de woorden „ecclesiae proventus", als de tweede vrucht der genade Gods, en dus als hare eenige vrucht voor de Kerk zelve, „de kerkelijke inkomsten".

Dergelijke fouten zijn er nu zeer zeker niet in ieder artikel; maar ook waar de vertaling betrekkelijk goed is, geeft zij toch den grondtekst geenszins met de noodige nauwkeurigheid. Om het onderscheid te doen zien, volge hier als voorbeeld de aller eerste volzin.

In cap. I, artt. 1 vgg., staat inderdaad, naar eene zooveel mogelijk woordelijke vertaling: „Aangezien het, vooreerst, om de Kerken op de rechte wijze te ordenen, inzonderheid noodig zal zijn, dat men boven en vóór alle dingen bezorge, dat vrome, geleerde en in de kennis der Schriften uitmuntende mannen, die het Woord Gods recht weten te snijden, als dienaars en herders over de Kerken gesteld worden, [en] niemand betwijfelt dat de kennis der talen en wetenschappen en de gestadige oefeningen in het uitleggen der Schriften (welke men propositiën of profetiën noemt) daartoe het meeste kunnen baten; en [aangezien] het voorts, wanneer zij [Lat. illis, nl. die Kerken] zullen geordend zijn, tot verkrijging en bewaring van eenparige overeenstemming, zoowel in de leer als in de regeling van ceremoniën en tucht, voor zooveel dit mogelijk is, alleszins dienstig zal zijn, dat er dikwijls samenkomende vergaderingen van gena-

buurde Kerken worden ingesteld, opdat iedere voorkomende zaak daarin ter behandeling worde voorgebracht; zoo meenen wij wel, dat vóór alles moet gearbeid worden, opdat, vooreerst, colleges van wetenschappen worden ingesteld, waarin de drie talen onderwezen worden en inzonderheid de zuivere voorstelling en de ijverige beoefening der Godgeleerdheid recht levende zij; en [opdat] tevens de onderscheidene Nederlandsche provinciën in bepaalde en vaste Classen of Parochiën worden afgedeeld, ten einde iedere Kerk kan weten, met wie zij heeft te handelen en te raadplegen over alle meer gewichtige zaken, die hares inziens het algemeen belang betreffen; maar omdat thans over zulke zaken nog niets kan worden vastgesteld, voordat de ondervinding zelve en het bevind van zaken zal geleerd hebben, welke plaatsen voor de onderscheiden zaken het meest geschikt zullen zijn; daarom oordeelen wij" enz.

De vertaler heeft dien uitermate langen zin in een aantal kleinere opgelost; 't geen natuurlijk niet is af te keuren; maar den samenhang der gedachten heeft hij daarbij niet genoeg in het oog gehouden, en voorts ook de uitdrukking telkens veranderd. Want bij hem luidt die volzin aldus: „1. Vermits voornamelyk van node is tot welstand der Gemeynten, dat men voor al besorge, dat Godtsalige, geleerde, ende in de Heylige Schrift ervarene Mannen, over de selve worden gestelt tot Dienaren, ende Herders: so en kan niemand twyfelen, dat daar toe een noodig middel is kennisse der talen, ende discipline, ende gestadige oeffeningen in 't uytleggen der Schrifture, die men Propositien, ofte Prophetiën noemt. Ende dat gedaan zynde, so is ook van node om een eenparige voet te beramen, ende t' onderhouden in Leere, Ceremonien, ende Discipline; dat dikwils aangestelt worden Vergaderingen der naburige Kerken, om aldaar voor te brengen 't gene dusdanige saken betreffen sal. — 2. Daerom meynen wy, dat men voor al moet arbeyden, dat Collegien der disciplinen worden aangestelt, waar inne de drie hooft-talen geleert worden, ende voornamelyk ook neerstelyk geoeffent de suyvere belydenisse van de Heylige waarheydt: ten andere, dat men bequamelyk afdeyle elke Nederlandsche Provincie in sekere Classen; opdat elke Gemeynte wete met wie zy sullen beraat-

slagen, ende verhandelen allerhande voorvallende gewigtige saken, tot gemeyne nuttigheyt hares oordeels behoorende. — 3. Edog nademaal voor als nog van dusdanige saken niet en kan besloten worden, eer het gebruyk, ende de ervarentheyt daar in sal hebben geleert, welke plaatsen, ende tot wat voorvallende dingen, die meest bequaam sullen zyn; daaromme oordeelen wy" enz.

De oorspronkelijke tekst is voor het eerst openbaar gemaakt in 1834, toen L. J. F. Janssen hem liet afdrukken in het Archief voor Kerkelijke geschiedenis (5e dl., blzz. 426 vgg.). Die afdruk, in 1871 onveranderd overgenomen in de verzameling van A. L. Richter, die Evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts (2e dl., blzz. 310 vgg.), is echter niet gemaakt naar het in den Haag aanwezige autographon, maar naar een te Wezel gevonden afschrift dat, blijkens het daarin aangeteekende, in 1639 door J. Gijsius geschreven was. „Ne quaeras in via, quod tibi servatur in patria", had men in dit geval den ijverigen doorzoeker van het Wezelsche Kerkarchief wel mogen toeroepen. Maar, hoe zonderling het ook schijne, zelfs de geleerde redacteuren van het Archief waren blijkbaar vergeten, dat het door zoo velen vermelde autographon nog aanwezig was. Inderdaad was dat zeer te betreuren; want de openbaarmaking heeft haar doel daardoor eenigszins gemist. De gegeven tekst is op vele plaatsen zoo foutief en gebrekkig, dat hij daardoor telkens niet te gebruiken is. Het kan zijn, dat dit voor een deel ook ten laste komt van den tweeden afschrijver en van den corrector der drukproeven. Maar indien het afschrift zelf nog nauwkeurig geweest was, zou er bij de uitgave toch niet zóóveel in bedorven zijn. Als men alle afwijkingen wil in rekening brengen, dan zijn er in den bedoelden tekst, die ruim 30 bladzijden druks inneemt, gemiddeld 50 fouten per bladzijde, dus omstreeks 1500 in het geheel. En nu zijn de meeste van die afwijkingen zeker niet zinstorend, daar zij slechts de spelling, de schrijfwijze of de interpunctie betreffen. Maar, behalve dat een afdruk ook te dien aanzien zoo nauwkeurig mogelijk zijn moet, blijven buitendien nog minstens een honderdtal fouten over, die den zin in de war brengen of wel geheel onverstaanbaar maken.

Zoo b.v. (om slechts uit de eerste twee bladzijden iets aan te halen) staat er in cap. I, art. 1, „omnino expedire", terwijl er moest staan „omnino expediet"; in art. 2 „Theologiae sincerae professio", voor „theologiae syncera professio"; in art. 3 „ut ad cogendam Synodum Provincialem totius Belgii, Numinis nomine, conferantur", terwijl in den authentieken tekst gelezen wordt „vt ad cogendam Synodum prouincialem totius Belgii nummi in commune conferantur"; in art. 4 „Ad eam putamus esse referendum..... Collegiorum institutionem", in plaats van „Ad eam putamus esse referendum de Collegiorum institutione"; en twee regels verder „scholarum exercitiis Theologicis, professionibus propositionum prophetiarumque observationibus", in plaats van (met andere interpunctie) „Scholarum exercitiis, Theologicis professionibus, propositionum prophetiarumque obseruationibus"; en wederom twee regels verder „omnium universium..... ratis conventibus", in plaats van „omnium vniversim ratis conventibus". En (om nog iets te noemen) ook in dezen afdruk, evenals in de Hollandsche vertaling, is het opschrift anders geworden: de drie woorden „Certa quaedam Capita" zijn eenvoudig uitgebreid tot de zeer onjuiste uitdrukking „Acta Synodi Wesaliensis, sive Certa quaedam capita".

Met het oog op dien toestand van den gangbaren tekst, zoowel den Latijnschen als den Hollandschen, en ter wille van het groote belang dezer Wezelsche artikelen, zal dus zeker niemand onnoodig achten, dat het authentieke stuk nu eens worde uitgegeven. En gelukkig maakt de toestand van het handschrift zelf eene goede uitgave bijzonder gemakkelijk.

Inderdaad laat die toestand niets te wenschen over. Indien het stuk voor latere onderteekeningen nog heeft moeten reizen, is het blijkbaar altijd goed behandeld geworden. Het is nog volkomen gaaf; en het is bovendien met bijzondere netheid geschreven; zelfs zóó duidelijk, dat er geen enkel woord, ja geene enkele letter in voorkomt, die omtrent de ware lezing twijfel toelaat. Van de onderteekeningen kan dit uit den aard der zaak niet zoo onbepaald gezegd worden. Maar toch zijn ook deze in het algemeen duidelijk genoeg, en slechts bij enkele namen blijft

onzekerheid over. In zoodanig geval zal dit in eene noot vermeld worden, met bijvoeging van hetgeen anderen in zulk eene handteekening gelezen hebben. En volledigheidshalve zal dit laatste ook geschieden bij namen die toch duidelijk genoeg zijn; nl. voor zoover de afwijkende lezingen (in de reeds boven aangehaalde geschriften te vinden) afkomstig zijn van schrijvers, die ze niet eenvoudig van anderen overnamen, maar die mededeelden wat zij zelven of hunne zegslieden meenden gezien te hebben.

Voorts worden de onderteekeningen hier natuurlijk afgedrukt gelijk zij op het stuk zelf te lezen staan; dus met al wat er in het handschrift bijstaat, maar zonder de bijvoegingen van J. Gijsius, die de uitgever van het afschrift heeft overgenomen (Archief, l.l. blz. 457 vgg.). Immers, het is hier slechts te doen om nauwkeurige reproductie. Ook is hetgeen Gijsius omtrent sommige onderteekenaars mededeelt, op verre na niet zoo uitvoerig en belangrijk als de aanteekeningen van 's Gravezande (l.l. blzz. 218 vgg.). En indien er bij de namen iets werd bijgevoegd, zou men thans met herhaling van die oude opgaven ook volstrekt niet meer kunnen volstaan.

In de acte zelve is slechts één ding bijgevoegd, nl. de cijfers der hoofdstukken en de cijfers der artikelen, waarin van Renesse de hoofdstukken nader afdeelde. Het is altijd met die cijfers, dat iets uit den inhoud wordt aangehaald; en dus zou het lastig zijn, wanneer zij hier niet gevonden werden.

Eindelijk valt nog te vermelden, dat het geheele handschrift 26 bladzijden bevat, in Folio. De artikelen zelven vullen 22 en twee derden blzz.; onmiddellijk daaronder volgen de onderteekeningen, op het laatste derde deel van blz. 23, blz. 24 geheel, en blz. 25 voor drie vijfden; en na eene opene ruimte van twee vijfden blz. staat dan op blz. 26 bovenaan de laatste onderteekening, die nog twee namen aan de vorige toevoegde. Het stuk is ingebonden bij een aantal Synodale acten en bescheiden, reeds sedert den aanvang der 18e eeuw daarmede in één band vereenigd (volgens den, ook door 's Gravezande, l.l. blz. 118, vermelden catalogus van het jaar 1737, die in den tegenwoordigen catalogus van het Oud-Archief onder Nr. I, 15, 3 vermeld staat).

F. L. R.

Certa quaedam Capita seu articuli quos in ministerio ecclesiae *Belgicae* Ministri *eiusdem ecclesiae* partim necessarios partim vtiles esse iudicarunt.

Praecipit Apostolus Paulus [1]) vt in ecclesia Dei omnia fiant ordine et decenter: Quò non modò vnanimis ecclesiae in doctrina, verum etiam in ipso ordine et politica ministerii gubernatione constet ac habeatur consensus. Vt autem earum rerum consimilis ratio in omnibus Belgicis ecclesiis seruari possit, visum fuit haec subsequentia capita, de quibus apud optimè reformatas ecclesias consultatum est, ordine proponere, quò ad salutarem ecclesiae fructum à Belgii ministris vnanimi consensu et obsignentur et obseruentur.

[Cap. I.] *De Collegiis ac Prouinciarum Classibus.*

[1.] Quandoquidem et ad constituendas ritè ecclesias inprimis erit necessarium summam ac praecipuam adhiberi curam vt pii, docti et in Scripturarum cognitione praestantes viri qui verbum Dei rectè norint secare ecclesiis praeficiantur ministri ac pastores, ei rei linguarum disciplinarumque cognitionem, ac explicandarum Scripturarum assiduas exercitationes (quas propositiones siue prophetias vocant) maximè conducere nemo ambigit. Et illis porro

---

1) Op den kant staat hier aangeteekend: 1 *Cor.* 14 : 40.

constitutis ad vnum omnium consensum tum in doctrina, tum in ceremoniarum ac disciplinae ratione, quoad eius fieri potest, ineundum retinendumque, omnino expediet frequentes vicinarum ecclesiarum conuentus institui, ad quos de singulis rebus referatur. [2.] Ideo putamus quidem ante omnia laborandum vt et Collegia disciplinarum instituantur, in quibus doceantur tres linguae, ac imprimis theologiae syncera professio diligensque exercitatio vigeat. Et simul Belgiae singulae prouinciae in certas ac ratas classes seu paroecias distribuantur: quò cuique ecclesiae constare possit, cum quibus grauiora quaeque negocia quae ad publicam vtilitatem spectare videbuntur ei sunt conferenda consultandaque.

[3.] Sed quia hoc tempore de istiusmodi rebus necdum quicquam decerni potest, antequam ipse vsus rerumque experientia docuerit quae loca quibusque rebus futura sint maximè accommoda, Propterea existimamus postea quam Dominus Euangelii praedicationi ianuam in Belgio aperuerit, tum primo quoque tempore omnibus ecclesiis ecclesiarumque Ministris omni studio fore enitendum vt ad cogendam Synodum prouincialem totius Belgii nummi in commune conferantur: quò possit legitima Synodo statui quid in iis aliisque rebus omnibus ad communem ecclesiarum constitutionem ordinisque quàm pulcherrimi obseruationem sequendum erit.

[4.] Ad eam putamus esse referendum de Collegiorum institutione, Doctorum honorariis, munere, authoritate, Scholarum exercitiis, Theologicis professionibus, propositionum prophetiarumque obseruationibus, coeterisque omnibus ad eam rem pertinentibus. [5.] Ac item de prouinciarum rata et aequabili per classes seu paroecias distributione, de singularum classium sigillatim atque omnium vniuersim ratis conuentibus, eorundemque ordine, ratione, authoritate, censura: [6.] ac deinceps de causis matrimo-

niorum, de rationibus diuortiorum, ac denique de omnibus omnino rebus, quae ad omnes ecclesias et commune ministerium generatim spectant.

Nam quae omnes pariter attingunt, ea vel hoc tempore vel posthac per vnam aliquam aut alteram statui ecclesiam non adhibito coeterarum ecclesiarum, ad quas peraequè spectant calculo, neque authoritati Scripturae, nec aequitati legum est consentaneum.

[7.] Sin autem eiusmodi Synodus vel rerum vel temporum difficultate iniri omnino non poterit, tum censemus ex praecipuis quibusque prouinciarum ecclesiis praestantissimos aliquot viros fore deligendos, qui tum distribuendarum Classium tum Collegii instituendi, coeterorumque difficilium negociorum explicandorum, ac totius denique ecclesiae constituendae rationem quam optimam, primum quidem pro se singuli, aut si videbitur bini, aut terni quique perscribant: deinde vero in commune conferant, et certam aliquam ex omnibus formulam concipiant, quae singularum atque omnium ecclesiarum calculo vel approbetur, vel si quid erit correctione dignum, communi consensu corrigatur, ac in meliorem formam reducatur.

[8.] Interea autem temporis quandoquidem patefacta Dei beneficio Euangelii ianua cunctationi locus non erit, et tamen ordo aliquis ac decor in commune debebit obseruari quo tanquam vinculo ecclesiarum communis consensus retineatur, videtur aliqua esse ineunda ac certis capitibus consignanda ratio; quam pro se quisque in ea cui praefectus erit ecclesia tantisper sequatur, donec coacta Synodo rectius aliquid atque perfectius constitutum fuerit.

[9.] Haec autem visa est nobis quàm proximè accedere tum ad Apostolorum doctrinam constitutionemque, tum ad vetustioris puriorisque ecclesiae exemplar inculpatum: vt primum quidem in iis omnibus rerum circumstantiis quae

cum natura sint adiaphorae, neque in Apostolorum doctrina exemploue certum habent fundamentum, nec denique necessariam aliquam atque ineuitabilem rationem, tum ad declinandam conscientiarum tyrannidem, tum ad omnes dissentionum ansas praecidendas, nulla praescripta formula ecclesiarum libertas constringatur; sed liceat id cuique sequi quod res et vsus quemque docuerit esse conuenientissimum. Atque id quidem donec Synodo prouinciali certi quippiam in huiusmodi rebus sancitum fuerit. [10.] Eiusmodi videntur esse, in baptismi quidem administratione semel aut bis aut ter tingendi baptizati discrimen, Idque num vel ante concionem vel post fiat, Ascitisue certis testibus an commissa parentibus ac toti ecclesiae baptizatorum cura. In coenae vero celebratione num mensae accumbatur, an stando eundoue panis calixque porrigantur. An lectio Scripturarum an psalmorum cantus dum coena fit instituatur, et si quae alia sunt eiusmodi (de quorum libero vsu populum rudiorem diligenter, si ita res postulat, instituent) quae nisi certis et grauissimis de causis, iisque totius prouinciae consensu approbatis, à cuiusque ecclesiae arbitrio remoueri minimè debent.

[11.] Quae verò alterius sunt generis vt vel in Dei verbo vel in Apostolorum vsu atque exemplo, vel in ecclesiarum perpetua, eaque grauibus ac necessariis rationibus subnixa consuetudine fundata sunt, in iis non temerè a communi ecclesiarum consensu ac inueterato vsu recedatur.

Ea autem propemodum omnia sequentibus hisce capitibus quàm potuimus et absolutissimè et compendiosissimè complexi sumus.

Cum enim quatuor potissimum ministerii ordines in ecclesia authoribus Apostolis proponantur, Ministrorum nimirum, Doctorum, Seniorum, et Diaconorum, ad quos et verbi diuini sincerè administrandi et honestatis ac

morum pauperorumque[1]) cura pertineat: quibus deinde adiicitur Sacramentorum ac disciplinae ecclesiasticae consideratio, quae coniuncta verbo Dei legitima sunt ecclesiae testimonia, Sane iis ritè constitutis nihil esse amplius putamus quod in ecclesiae constitutione possit magnopere desiderari.

[Cap. II.] *De Ministris et Doctoribus.*

[1.] Ac primum, vt ad verbi Dei ministerium ecclesiaeque qualemcunque ordinem, sine legitima vocatione, electione, ratihabitione, iustoque examine, et ordine legitimo nemo admittatur est prorsus necessarium.

[2.] Vocatio autem electioque legitima censeri nullo iure potest, nisi in qua et vocati ambitus, et plebis impotentes ac temerariae inclinationes, et Seniorum praefectorumque ambitiosum imperium, quoad eius fieri potest, excludantur.

[3.] Quod vt fieri rectè possit, optandum sanè fuerit, vt pius magistratus maturo Seniorum iudicio ac prudenti delectui mutuam praebere velit operam. Ea enim ratione tutò possit plebis omne arbitrium in eorum coniuncta authoritate acquiescere. Quod cum sperari vix posse videatur, non putamus meliorem institui rationem posse, quam vt ecclesiae communis calculus ad Seniorum accedat authoritatem, Idque in vnaquaque ecclesia tantisper obseruetur, donec distributis classibus, Synodus censuerit plurium ecclesiarum ministros ac Seniores ad vnius electionem explorationemque debere convenire. Id enim si fiat, non magnopere videntur plebis suffragia debere desiderari, cum Seniorum impotentiam (si quae fortasse,

---

1) Dit woord staat boven den regel; blijkbaar bij het in het net overschrijven eerst overgeslagen, en daarna met dezelfde hand bijgevoegd.

quod Deus auertat, irrepsisset) frenare possit plurium ecclesiarum authoritas.

[4.] Interea autem dum id confici nondum potest, ne iusto amplius imperium ac licentia Senioribus in plebem concedatur, censemus maturo eorum delectu probatos exploratosque duplo plures (si omnino haberi possint) esse plebi nominatim consignandos, ex quibus deinde per singulorum suffragia media pars electa in ministerii functionem adhibeatur.

[5.] Quibus tamen locis plebs ad electionem minus erit idonea, vel propter fidelium infrequentiam vel propter hominum doctorum expertorumque inopiam, vel propter contraria partium studia: vel denique propterea quod nulli ante hac Ministri, nullaque ecclesiae constitutio iis locis fuerit, non putamus nisi accedente alterius, eiusque praecipuae alicuius, et si fieri potest, vicinae ecclesiae authoritate ac iudicio in ministerium ascisci quemquam posse.

[6.] Interea censemus exemplo Apostolorum instituendum esse ieiunio precibusque solennibus diem: quò plebis iudicio ac suffragiis, simul et Seniorum delectui atque explorationi, Spiritus sancti aspiret auxilium.

[7.] Examen iustum partim doctrinam spectat, partim mores.

[8.] In doctrina quatuor obseruari erit vtile, primum vt requiratur testimonium siue ecclesiae siue Scholae aut etiam Ciuitatis in qua ante hac vixit: vt certò constare possit an cuipiam haeresi addictus fuerit, an exoticis et curiosis quaestionibus speculationibusque otiosis plus aequo se oblectarit, an hereticorum libros studiosius quam par est legerit, hominumque fanaticorum et suis somniis indulgentium consuetudine multa vsus fuerit. Deinde quaeratur ecquid per omnia consentiat cum ea doctrina quae in ecclesia publicè retinetur secundum ea quae Confessione fidei primum Galliarum Regi per ecclesiarum illius regni

ministros oblata, deinde etiam in vernaculam linguam conuersa Hispaniarum regi, coeterisque inferioris Germaniae magistratibus inscripta exhibitaque fuit, denique etiam Catechesi continentur. Tertio interrogetur de primariis quibusque religionis Capitibus. Ac postremo proponantur ei vt minimum bis terue aliquot Scripturae loca coram Ministris si adfuerint ac Prophetis seu Doctoribus, vel (sin minus aderint) coram Senioribus in prophetiae morem explicanda.

[9.] In morum exploratione, testimonio eorum apud quos vixerit est acquiescendum.

[10.] Haec autem omnia (si ita a Synodo statutum fuerit) posthac in Classis seu paroeciae conuentu Classibus distributis erunt peragenda. Ante id tempus vero non possunt nisi in cuiusque ecclesiae Consistorio confici. Tamen quibuscunque erit commodum, ii quos cupiunt sibi asciscere Ministros, in exteras ecclesias reformatas primum mittent: vt earum incorrupto iudicio, et non suspectae examinationi, tutius possint incumbere.

[11.] Iam ita exploratos populique suffragiis comprobatos Ministros, censemus vel solis solennibus precibus, vel manuum etiam impositione (quam liberam relinquimus) coram tota ecclesia, more Apostolorum, esse confirmandos. Ea confirmatio fiet vel ab eiusdem ecclesiae (si quis est) vel a vicinae ecclesiae (si nemo in illa superest) Ministro cuius authoritas in electione examinationeque fuerit interposita.

[12.] Nec tamen antequam illi ipsi, à quo manus imponendae sint, coram vniversa ecclesia sanctè sese obstrinxerit Dei dumtaxat gloriae propagandae, eiusque verbo syncerè administrando, ecclesiaeque aedificandae daturum operam: neque ad suas priuatas cupiditates Spiritus sancti oracula esse detorturum, neque à veritate, vel gratia vel pretio, vel metu ne tantillum declinaturum, ac simul religiosè obseruaturum receptas ecclesiae constitutiones, quae-

cunque ad ordinem et tranquillitatem ecclesiarum spectant, ac denique officio pro virili functurum in exhortando, increpando, consolandoque, ac docendo, ubicunque opus fuerit omni gratia ac personarum respectu procul excluso.

[13.] Ministrorum enim, quos et Pastores et Episcopos, nonnumquam etiam Seniores seu presbyteros vocat Scriptura, munus potissimum versari in verbo Dei annunciando, ac ritè secando, et ad doctrinam, exhortationem, consolationem, increpationemque, prout res fert, tum publicè tum priuatim accommodando, atque in administrandis Sacramentis ac disciplina obseruanda, est extra controuersiam.

[14.] Ministris adiuncti sunt Doctores ac Prophetae, quorum vnum quidem est docendi munus, sed diuersa functionis ratio.

[15.] De Doctoribus hoc quidem tempore nihildum potest statui, donec ipsa res ac tempus quid e re ecclesiarum sit, eos qui Synodo aderunt plenius edocuerit.

[16.] Prophetas vocamus hoc loco eos, qui in coetu ecclesiae propositum Scripturae locum ordine exponunt, prout est a Paulo institutum: eosque a Ministris distinguimus, quod his propriè, ac potissimum explicandi Scripturas docendique munus, illis multa praeterea alia, vt ante declarauimus, sunt imposita.

[17.] Quare iudicamus in omnibus ecclesiis, siue nascentibus, siue vegetis, vbi qua ratione fieri poterit, prophetiae ordinem ex Pauli instituto esse obseruandum eoque instituendum Collegium prophetarum: qui quidem constituto aliquo die, singulis septimanis, vel certè binis quibusque, vel à concione vel quouis commodissimo tempore coram ecclesia conveniant, vbi ad omnium aedificationem librum aliquem Scripturarum, rato ordine vicissim explicent. Vbi autem is, cuius erunt partes, suas vices expleuerit, licebit et iis, qui subselliis eum insequuntur, si quid visum erit,

adiicere, quod ad aedificationem pertineat, Ac tum demum concepta precatione ab eo cuius sunt praecipuae partes, coetum claudere.

[18.] Illam autem nuper exortam prophetandi formam, quae quaestionibus constat et responsionibus, vt et à Pauli instituto alienam, et simultatum contentionumque persaepe occasionem omnino deuitandam, censemus.

[19.] In hoc Prophetarum Collegium coaptabuntur non modo Ministri sed etiam Doctores ac ex Senioribus et Diaconis atque adeo ex ipsa plebe, si qui erunt qui cupient donum prophetiae à Domino acceptum in ecclesiae communem vtilitatem conferre: Ita tamen vt prius habitis identidem propositionibus, Ministrorum ac coeterorum Prophetarum iudicio sese probarint, et simul in vniversae ecclesiae conspectu, vel saltem apud eos, penes quos est ius explorandi, promiserint Scripturam minimè detorsuros: sed ad Dei gloriam et ecclesiae aedificationem quam syncerissimè explicaturos, et ecclesiae censuram quae in Classium conuentu futura sit non grauatè subituros.

[20.] Prophetis autem et Doctoribus in Consistorio seu Senatu ecclesiastico, locus erit, quoties de doctrina vel ceremoniis aliqua inciderit controuersia: cum spirituum ac doctrinarum probatio ad eos vel maximè pertineat.

[21.] Ad eosdem etiam, vel certè vbi eorum non erit potestas, ad Ministrum vel ad Seniores censemus esse referenda dubia singulorum in ecclesia fidelium, si quae occurrent. Et si ii nequeant satisfacere, scripto comprehendantur, atque ad Ministrum, vel si ne ille quidem satisfacere poterit, ad Classis conuentum deferantur. Plebis autem aures variis quaestionibus exagitandas turbandasque, neque publicè neque priuatim censemus.

[22.] Porro in ratione tum concionandi tum prophetandi nihil potest cuiquam peculiare praescribi, nisi vt quisque pro dono Spiritus sancti accepto, conetur Scriptu-

ram quam planissimè explicare, et ad auditorum captum stylo quàm accommodatissimo. Fugiat autem omnem odiosam ac putidam affectationem, in quam multi multa ociosè speculando, extra propositum Scripturae scopum diuagando, variis et acutis allegoriis ludendo: ethnicis testibus ac persaepe etiam profanis fabulosisque historiis ad ostentationem producendis, patrum testimoniis studiosius, quàm par est, conquirendis laudandisque. obscuritate, vel sententiarum vel verborum, affectanda, vel alia denique quapiam arte simili [1]) ad inanem ostentationem potius quam ad aedificationem comparata, non raró incidunt.

[23.] Referat verò omnia ad illa duo praecipua Euangelii capita, fidem nimirum et poenitentiam: In illa Christi cognitionem, in hac veram vitae mortificationem viuificationemque tanquam vnicum sibi scopum proponat. Et conetur quàm poterit maximè omnes humani cordis sinus atque abdita inuolucra, tum in falsis opinionibus atque haeresibus, tum in prauis moribus redarguendis, explicare. Neque crassa tantum scelera et manifesta flagitia insectetur, sed occultam etiam animorum hypocrisin conetur excutere, et impietatis, superbiae, ac ingratitudinis seminarium, vel in optimis quibusque delitescens, in lucem trahere, et quàm poterit aptissimè extirpare.

[24.] Cauebit etiam ne nimis prolixis concionibus auditoris et memoriam oneret, et zelum obtundat fastidioque stomachum afficiat, et quidem maximè iis diebus quibus est ad operas manuarias plebi concedendum quibusque prophetiae locus est dandus. Quare studebit ad vnius horae spatium orationem temperare.

[25.] Haec tamen omnia in cuiusque arbitrio, et Spiritus sancti mensura ita relinquimus, vt sciant interea et Pastores et Prophetae, lenem ac modestam censuram in

1) Dit woord is met dezelfde hand boven den regel bijgevoegd.

Classium conuentu, vltro ac libenter super hisce rebus sibi esse admittendam.

[26.] Sicubi autem in maioribus oppidis atque ecclesiis frequentioribus erit commodum, omnino suademus priuatas propositiones haberi, quibus se intra domesticos parietes exerceant ii, de quibus bona spes est posse aliquando ecclesiae Dei inseruire, publicaque munia capescere: Idque praeside ac moderatore vno aliquo ex Ministris vel certè Prophetis ac Doctoribus.

[27.] Vnus vt minimum in hebdomade dies, pro cuiusque ecclesiae commodo, solennibus precationibus consecrabitur, quo vel ante vel post concionem peccatorum publica atque solennis confessio ac submissa deprecatio pro populo habeatur: quam quisque Minister vel dictante Spiritu, vel si volet formula ecclesiae Geneuensis alteriusue cuiuspiam sibi proposita concipiet.

[28.] Quae autem sub finem concionis prophetiaeque ordinariae fient preces, eae vel a Ministro, vel Propheta, quàm aptissimè ad argumentum, in concione propositum, accommodabuntur, et si fieri potest, praecipua quaeque in concione explicata capita hic attingentur: vt ea ratione res ipsa in auditorum animis altius haerere possit, et simul quis sit Scripturarum in precando vsus, a rudibus intelligi.

[29.] Tantisper dum in concionem conueniunt, ne inanibus confabulationibus et animi distrahantur, et verbi Dei ministerium afficiatur contumelia, non erit inutile primum quidem à Seniorum vel Diaconorum quopiam, vel quouis denique alio ad hanc rem constituto, vnum aut alterum ex Scriptura caput ad populum legi, ac deinde pro more, psalmos decantari.

[30.] Meminerint tamen lectores sui haud esse muneris Scripturam explicare: Quare ab omni interpretatione abstineant: ne et falcem in alienam messem immittant, et

intempestiuis explicationibus, ordinarium ecclesiae ritum interturbent.

[31.] In cantu ecclesiastico retinebuntur per omnes Belgii ecclesias psalmi à Petro Datheno conuersi: ne varietate versionum quicquam minus concinnum minusque ad aedificationem pertinens, interueniat.

[32.] In quibus ecclesiis erunt Scholae quibus sit Musices peritus aliquis Scholarcha, is in psalmodia pueris praeibit, ac pueros coetera deinceps turba insequetur. Vbi verò vel non erunt Scholae vel propter musices imperitiam Scholarchis praeire non erit integrum, ibi erit vtile vnum vt minimum aliquem Cantorem adhiberi, qui populi cantum moderetur, et in psalmodia praeeat, et quidem maximè si est musices ignarus verbi minister.

[33.] Nec erit alienum in ecclesiis habere tabellas suspensas, quibus breuiter et dilucidè perscripta sit psalmorum decantandorum ratio, et vulgaris canendi ars compendiosè explicata: ne plebis canentis disphonia, vel scandalum infidelibus, vel ridendi argumentum praebeat.

[34.] His adiungentur aliae tabellae, quibus significabitur qui quoque die psalmi cantabuntur: vt possint, si qui volent, ante meditari quod erit canendum: nisi fortè ab initio, deinceps ordine continuo psalmos omnes canere videbitur commodius. Quo enim ordine psalmi decantentur, in cuiusque ecclesiae arbitrio stare debere existimamus.

[Cap. III]. *De Catechismo.*

[1.] Ministerii ac prophetiae muneri non abs re coniungimus catechisandi consuetudinem, quam ab Apostolis eorumque discipulis acceptam, in omnibus ecclesiis obseruandam esse planè censemus.

[2.] Catechismi autem formulam, in ecclesiis quidem Gallicanis, Geneuensem, in Teutonicis verò Heydelbergen-

sem, potissimum sequendam ducimus: Quam tamen vsque ad futuram Synodum liberam relinquimus.

[3.] Tempus Catechisandi, quibusque ecclesiis pro loci ac rerum opportunitate sit liberum. Ratio hactenus vsitata retineatur: omnisque adhibeatur diligentia, vt pueri quibus per aetatem licet Catechismi verba, non ad numerum syllabarum tantum discant recitare, sed etiam rem ipsam intelligere, eamque non modo memoriae, sed intimis etiam praecordiis mandare. Quare non verba modo recitata, sed ipsam etiam rei substantiam à Catechista planè ac dilucidè expositam, interrogabuntur. Eritque ante omnia opus in explicando Catechismo sermone vti quam familiarissimo, et vel ad puerorum captum accommodato: ac serio etiam commonefacere Catechumenorum parentes et Ludimagistros, vt eos domi et in Scholis diligenter instituant, et quae in ecclesia proposita sunt assuescant etiam sua sponte ruminare, et Scripturarum appositis testimoniis corroborare. [4.] Imprimis autem ad modestiam in Templis et conuentibus obseruandam eos instruant.

Sanè quicunque haberi se membra ecclesiae volunt, ii liberos suos, quam primum aetas patietur, catechisandos offerant: vt ab ineunte aetate in vera religione ac pietate possint institui. Qui recusabunt, ecclesiae censurae procul dubio subiacebunt.

[Cap. IV.] *De Senioribus.*

[1.] Sequitur ordo Seniorum siue presbyterorum qui a Paulo [1]) *κυβερνήσεων* i. e. gubernatorum vel *τῶν προϊσταμένων* i. e. eorum qui praesunt, nomine censentur: eoque Senatum ecclesiasticum siue Consistorium vna cum Ministris

1) Op den kant staat hier aangeteekend: 1 *Cor.* 12. 28. *Rom.* 12. 8.

constituunt. [2.] Quare est extra omnem controuersiam, eorum munus in hoc versari, vt singuli suis paroeciis sedulò inuigilent, et domatim sibi commissos semel ad minimum in hebdomade et quoties pro singularum ecclesiarum ratione ex vsu erit inuisant, maximè autem sub tempus coenae celebrandae, deque eorum vitae ac morum integritate pietatisque exercitiis, fideli familiae institutione, ac pro familia mane ac vesperi concipiendis precationibus, et de eius generis similibus diligenter inquirant: placidè et tamen seriò moneant, et pro rei vsu ac opportunitate vel ad constantiam hortentur, vel ad patientiam confirment, vel ad serium Dei timorem incitent: quique vel consolatione vel increpatione indigebunt consolentur atque increpent, et sicubi opus fuerit ad eos referant, qui secum fraternis correctionibus praeerunt: quibuscum vnà correctionem pro ratione delicti instituant. Meminerint etiam omnes ac singulos in sua paroecia hortari, vt liberos suos ad Catechismum mittant.

[3.] Ad eam rem exequendam necesse erit primo quoque tempore singulas ecclesias in certas paroecias pro multitudine et commodo fidelium ea loca incolentium dispertire: singulis paroeciis singulos praeficere Seniores, qui singulis septimanis die constituto in commune Consistorium referant, ecquid omnia in suis paroeciis rectè gerantur et ex sententia. Et sese ita gerant, vt meminerint sibi non modo coram ecclesia, sed coram ipso Deo animarum sibi commissarum reddendam fore rationem.

[4.] In partitione autem paroeciarum non tam consanguinitatis affinitatis aut mutuae consuetudinis, quàm habitationis ac vicinitatis rationem haberi et Senioribus commodum et eorum functioni est accommodatum.

[5.] Seniorum eligendorum confirmandorumque eadem quae Ministrorum est ratio: nisi quod in examine non magna habetur ratio eorum quae propriè ad ministerium

verbi pertinent, neque in confirmatione exterorum Ministrorum praesentia opus sit. [6.] Summopere autem erit enitendum vt adsint ea quae Paulus requirit: Vita nimirum inculpata, religio syncera, pietas eximia, prudentia spiritualis, ad quam rerum etiam ciuilium nonnullam cognitionem accedere erit apprime vtile. Sed sint ante omnia ab omni ambitione gloriaeque cupiditate, adeoque ab omni ambitus suspicione quàm remotissimi.

[7.] Electi spondebunt in Ministri manus coram coeteris Senioribus vel etiam si commodum fuerit coram tota ecclesia sese pro suo officio impugnaturos omnem idololatriam, blasphemiam, haereses, luxum, coeteraque omnia quae cum Dei gloria ecclesiaeque reformatione manifestè pugnant: moniturosque diligenter ac fideliter eos qui curae suae commissi erunt, pro quauis rerum occasione et oportunitate. Et si quae digna videbuntur ad Consistorium relaturos, suoque officio functuros quàm fidelissimè: nulla vel gratia vel pretio inductos iri, sed solius ecclesiae nominisque diuini habituros rationem. Neque vllum imperium dominandique licentiam vsurpaturos, siue erga Ministros siue erga ecclesiam, neque vllas nouas leges pro suo arbitrio introducturos, sed staturos constitutionibus ecclesiasticis ac Synodalibus. Et si quid noui exortum fuerit quod accuratiore disquisitione indigeat, ad Classis seu provincialis paroeciae conuentum relaturos: vt ibi quod ex re ecclesiarum erit communibus suffragiis statuatur. Ac tum demum praeeuntibus solennibus precibus [1]) (nam hic quoque manuum impositionem liberam relinquimus) in Ministerii functionem admittentur.

[8.] Sciant autem Seniores munus suum etiam ad aegros inuisendos consolandosque pertinere. Quanquam et Diaconis

---

1) Dit woord is met dezelfde hand boven den regel bijgevoegd.

pro sua vocatione ea cura incumbit, vt aegros non modò rebus ad victum necessariis refocillent, sed etiam reficiant consolatione. Quare necessum erit a Senioribus aegrorum ac praesertim inopum nomina Diaconis consignari, quò possint illi suo officio rectius fungi.

[9.] Leges autem condere vel imperium exercere siue erga Ministros Collegasque siue erga ecclesiam: Ac vel Consistorium seu Senatum ecclesiasticum pro suo arbitratu cogere, Ministris ignorantibus vel absentibus, sciant a suo munere esse quàm alienissimum.

[10.] Quod si autem Ministris absentibus erit cogendum Consistorium, debebunt certè Seniores et occasionem indicti Senatus, et quid in eo gestum sid fideliter illis aperire.

[11.] Si etiam erit aliquo Minister ablegandus non debebit illud a Senioribus nisi conuocato altero ministro vel certè doctoribus ac prophetis decerni: eo quod illo absente in hos vel inscios vel inuitos non debeat ecclesiae solicitudo cadere.

[12.] Quoties autem communi consensu vel verbi Minister vel alius quis publicum munus gerens aliquo ablegatus fuerit, alioue quopiam munere, quod sit ex vsu ecclesiae, oneratus, debet hoc ipsum libenter et non grauatè in se recipere ac promptissima voluntate exequi; cogitans in Domini nostri Iesu Christi negocio se minimè esse sui iuris. Alioqui si fratrum vel Classis vel Consistorii iudicio stare renuerit, forma disciplinae ecclesiasticae cum eo agendum erit.

[13.] Quemadmodum verò multis de causis non vtile tantum sed necessarium prorsus esse censemus, vt peculiari quodam libro acta Consistorii omnia per vnum quempiam ex Seniorum numero ad hoc deputatum diligenter annotentur, Ita etiam Diaconos recepta dispensataque omnia sedulo adscribere Consistorioque singulis mensibus, vel

quoties alioqui videbitur, rationes reddere verbo Domini omnino consentaneum est.

[Cap. V.] *De Diaconis.*

[1.] Diaconorum officium in eo esse, vt mensae inseruiant i. e. pauperum inopiis succurrant, et collectis eleemosynis necessaria administrent, Scriptura teste certissimum est.

[2.] Eorum electionem confirmationemque non alio ritu debere fieri quam qui in Senioribus est supra declaratus consentaneum est, nisi quod in examine maxima habebitur ratio fidelitatis atque industriae, et potissimum cauebitur auaritiae nota. Per omnia autem obseruabitur ratio a Paulo praescripta 1 Timot. 3. [3.] Debent etiam diligenter commonefacere eos quibus per facultates licet vt ecclesiae inopiae et necessitati pauperum subueniant.

[4.] Eorum numerum in singulis ecclesiis non posse hoc tempore praescribi, cum circumstantiarum sit habenda maximè ratio, existimamus.

[5.] Atqui in maioribus praesertim Ciuitatibus Diaconorum duo genera institui non erit alienum, quorum alii eleemosynis colligendis distribuendisque operam dabunt, et simul pauperibus bona legata si quae fuerit ea curae habebunt, vt ritè ab haeredibus erogentur, et legatariis fideliter distribuantur. [6.] Alii potissimum aegrorum, sauciorum, captiuorumque curam gerent: quos erit necesse praeter fidelitatem atque industriam etiam dono consolationis et verbi cognitione non vulgari esse praeditos; Et sedulo a Senioribus inquirere num qui sint in paroeciis aegri atque infirmi qui consolatione sustentationeue indigeant.

[7.] Quicunque lecto aegri decubuerint ii suam valetudinem per Diaconos siue Seniores Ministro verbi indicent:

vt si opus fuerit vel accedat ipse, aegrumqne verbo Dei consoletur, vel eam prouinciam Senioribus vel Diaconis mandet, vbi ei per alia publica et maioris momenti negocia minus erit integrum.

[8.] Aduenarum etiam ac peregrinorum rationem haberi iubet charitatis ratio. [9.] Quare Diaconorum erit diligenter de Senioribus aliisque ecclesiae membris exquirere, num qui fideles aduenae seu peregrini in ea loca venerint: vt eis hospitalitatis beneficium et reliqua fidelis ac Christiana opera praestari possit. Et si sint inopes etiam necessaria subministrentur. Eorum autem curam ad prius Diaconorum genus pertinere est extra dubium.

[10.] Quibus locis ¦erit oportunum existimamus etiam mulieres spectata fide ac probitate et aetate prouectas ad hoc munus Apostolorum exemplo rectè asciscì posse.

[11.] Prouidebunt etiam Diaconi an ecclesiae viduis pupillisue alicunde vis vel iniuria sit illata: Et si quid resciuerint, referent ad Consistorium: quò statim certi aliquot deligantur qui pro rei qualitate curent à magistratu ius reddi.

[12.] Iam porro necessarium erit praeter hos Diaconos alios etiam viros bonos ac spectatae fidei ac probitatis magno delectu conquiri qui colligant Ministrorum stipendia, coeteraque quae ad vsum ministerii erunt necessaria. [13.] In quibus numeramus etiam ea quae ad congregandas Synodos, ad ablegandos vbi erit necesse vel Ministros vel quosuis alios ad necessaria ecclesiae negocia, et simul quaecunque ad templorum siue basilicarum structuram pertinebunt.

[14.] Quanquam in maioribus Civitatibus, vbi omnino poterit, haec munia etiam distingui satius esse ducimus: ac Ministrorum curam a coeterarum rerum solicitudine disiungi. Verum haec in Synodo commodissimè decerni poterunt, Cui etiam Scholarum curam constitutionemque relinquimus.

[15.] De constituendo porro Argentario aliquo siue Quaestore, de reddendis Consistorio tum accepti tum expensi rationibus, deque iis quae ad hanc rem pertinebunt debet à singulis ecclesiis pro cuiusque ratione et modo posthac statui, vel certè a Synodo in genere aliquid decerni.

[16.] Senioribus autem ecclesiae facultatum qualescunque tandem sint, aut vndecunque obuenerint erogationem administrationemque ab eorum munere ducimus esse penitus alienam.

[17.] Praeter eas quae quotidie accidunt difficultates, ipsa etiam res clamat Seniores et Diaconos qui in vocatione sua aliquandiu fidi extiterunt, non nisi magno rei domesticae dispendio hoc ipsum facere: proinde vtile censemus vt quotannis noua eorum fiat electio: ita vt exacto anno vel sex mensibus (prout res et oportunitas postulabunt) dimidia pars ab officio relaxetur, atque alii in eorum locum deligantur qui cum reliquis adhuc remanentibus ecclesiae praeficiantur. Ita tamen vt liberum sit Consistorio Seniores et Diaconos maximè idoneos et promptae voluntatis rogare et precari vt dimidium vel integrum subsequentem annum (prout Consistorio videbitur) ecclesiae in sua vocatione inseruiant.

[18.] Publica persona vt Minister seu Pastor, Doctor, Senior, Ludimagister, aut Diaconus etcet. ecclesiam cui inseruit minimè deseret sine legitima causae cognitione, et interposito totius Classis seu paroeciae (postquam in paroecias diuisae erunt prouinciae) iudicio. Neque vicissim ecclesiis erit liberum suum vel Ministrum vel Doctorem Senioremue etcet. destituere, nisi paroeciae classisue prouincialis consensus intercesserit.

[19.] Nec tamen Classium conuentibus quicquam iuris hac in re concedendum putamus in vllam ecclesiam, eiusue Ministros, nisi illa vltro consentiente: ne suo iure et authoritate inuita priuetur ecclesia.

[Cap. VI.] *De Sacramentis.*

Ac primum de Baptismo.

[1.] Sacramenta quia sunt cum verbi administratione indiuiduo nexu copulata ad Ministrorum officium pertinere nemo ambigit. Quare non censemus ab alio quam à verbi Ministro Baptismum ritè conferri posse.

[2.] Administretur autem Baptismus forma vsitata, et in ecclesiasticis constitutionibus expressa. Et quidem non alibi neque alias quam in ecclesiae conuentu sub concione et catechismo. Nisi fortasse initio nascentis ecclesiae infirmorum quorundam rationem haberi erit necesse, et in eorum gratiam ad euitandum scandalum pueros valetudine afflictos domi baptizare. Quod ipsum tamen non conceditur, nisi praesentibus vt minimum quatuor vel quinque fidelibus. Et quidem tantisper donec Synodi decreto aliter cautum fuerit.

[3.] Testium autem particularium (quos Compatres vulgus vocat) vsum et tingendi formam libera relinqui debere iam ante diximus.

[4.] Atqui parentes et testes qui ad Baptismum pueros adferent iis verbis quae in forma baptismi expressa sunt interrogabuntur.

[5.] Nomina infantium parentum ac Testium publicis tabulis consignari tum ecclesiae tum reipublicae maximè conducere in confesso est. Quibus etiam seorsim eorum nomina adscribi poterunt, qui post editam in ecclesia confessionem in Christo moriuntur.

De Coena Domini.

[6.] Coenae celebrandae tempus ad populum referri

ante quartumdecimum diem putamus esse perutile: tum vt singula ecclesiarum membra sese maturè praeparare, tum vt Seniores in obeundis paroeciis officio suo ritè fungi possint.

[7.] Nemo autem ad coenam dominicam admittatur, nisi qui fidei confessionem ante ediderit et se disciplinae ecclesiasticae subiecerit.

[8.] Qui ad Coenam admitti cupient, octiduo ante praestitutum coenae diem nomina apud Ministrum edent, et mox Seniorum vni aut pluribus pro ratione paroeciae ac numero personarum negocium à Consistorio dabitur, vt sedulò ac diligenter de eorum anteacta vita inquirant, et ad Consistorii cognitionem quod acceperint referant: vt si quid obstet quo minus recipi debeant maturè intercedatur, Sin minus, ad fidei examinationem procedatur.

[9.] Eam autem propter multas causas publicè fieri debere haud necesse ac ne vtile quidem iudicamus: sed priuatim coram ministro et doctoribus ac prophetis, vel si minus eorum potestas fuerit, coram aliquot Senioribus et Ministro instituatur secundum ea quae in constitutionibus ecclesiasticis proponuntur.

[10.] Pueros autem qui ex catechumenis excesserunt non erit alienum coram vniversa ecclesia examinari, secundum breuioris catechismi formam, cui etiam adiungentur maioris catechismi summa capita: idque octiduo ante constitutum coenae diem.

[11.] Qui autem erunt ritè examinati, siue pueri sint, siue adulti, ii sistent sese ecclesiae pridie eius diei quo celebranda est coena, et propositis fidei ac religionis primariis capitibus, eorum assensio postulabitur; et simul subiicient sese ecclesiasticae disciplinae, eorumque nomina publicis tabulis adscribentur: atque tum demum ad plebem referentur, vt si nihil causae obstet possint postridie ad mensam dominicam admitti.

[12.] Panis fractionem, quia est a Christo manifestè instituta, et ab Apostolis totaque vetustiori ecclesia non sine grauissimis causis obseruata, necessariam esse omnino censemus.

[13.] Verba coenae quae in Constitutionibus ecclesiasticis proponuntur, quia sunt et cum institutione, et cum manifesto Christi praecepto, et denique cum Pauli declaratione quam maximè consentanea, putamus planè esse retinenda.

[14.] Communem verò panem non peculiarem aliquem aut azymum aut aliud quid superstitionis resipientem putamus in omnibus ecclesiis esse vsurpandum.

[15.] Sedendo verò an stando Coenam celebrari, et dum ea celebratur, vel Scripturam legi vel psalmos decantari indiscriminatim posse existimamus.

[16.] Tempus autem celebrandae Coenae vnum aliquod omnibus ecclesiis praescribi nondum potest, donec in Synodo quid ex communi vsu ecclesiarum sit dispectum fuerit.

[17.] Prouidendum autem est, ne tempore celebrandae Coenae conciones in eas horas extrahantur quae coenae conficiendae dari debent: vt habeatur populi ac praesertim mulierum praegnantium coeterorumque valetudine affectorum ratio.

[Cap. VII.] *De Matrimonio.*

[1.] Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis pro suggesto ad populum edi, et vsus rerum et experientia quotidiana debere, testatur.

[2.] Antea verò quam haec nominum editio fiat, sistent se vnà cum parentibus aut Curatoribus Ministro et duobus suae Classis Senioribus: vt de iis quae necessaria esse

existimabuntur possint interrogari. Quo facto eorum nomina tabulis publicis consignabuntur.

[3.] Quouis die indiscriminatim Matrimonia celebrari possunt, modo eodem die concio ad populum habeatur. Exceptis tantum ieiunio sacratis diebus quibus est potissimum precationi et luctui incumbendum.

[4.] Coetera quae ad Matrimoniorum rationem et considerationem Diuortiorum spectare possunt putamus in Synodo esse sigillatim discutienda.

[Cap. VIII.] *De Disciplina.*

[1.] Omnino vigilandum est ne vlla nascens ecclesia neglecta disciplina ecclesiastica instituatur. Quam enim illa sit et salutaris et necessaria ipsa Christi domini, et Apostolorum tum institutio tum doctrina, atque etiam apostolicae totiusque vetustioris ecclesiae vsus, et ipsa denique quotidiana rerum experientia luculenter docet.

[2.] Ac proinde neminem ad verbi ministerium admitti debere aequum est, nisi qui hanc disciplinae rationem tueri retinereque paratus fuerit.

[3.] Disciplinam censemus constare tum censura doctrinae siue religionis ac morum tum correctione legitima, tum etiam excommunicatione, in qua potissimum versatur potestas clauium à Domino ecclesiae data.

[4.] Religionis ac morum censuram quod ad singula ecclesiae membra attinet debere ad Senatum ecclesiasticum, Seniorum inquam conuentum adhibitis Ministris Doctoribus ac Prophetis, si qui fuerint, spectare, est extra controuersiam.

[5.] Ad quos enim cuiusque rei cognitio pertinet eosdem à iudicio et censura excludi praeter omne ius et fas esse omnes vident. Quare propriè quidem doctrinae censura ad Ministros et Doctores, morum vero ad Seniores

videtur pertinere. Sed debent procul dubio vtrobique mutuas praestare operas.

[6.] Iam cui censura relinquitur apud eum correctionis arbitrium stare, est procul dubio rationi et aequitati consentaneum. Quare ad Consistorii iudicium hanc causam pertinere putamus esse quam conuenientissimum.

[7.] Proinde si quis aliena dogmata et haereses clam palamue sparserit, eius nomen à Senioribus ad Consistorium referatur: eò vocatus moneatur, et si se ecclesiae iudicio submiserit, in gratiam recipiatur: Sin autem iterum ac tertiò monitus animum pertinaciter obfirmarit, à fidelium communione arceatur.

[8.] Eodemque modo si quis ecclesiae ordinem conuentumque superbe fastidierit ac identidem monitus minimè resipuerit, huic ecclesiae communio interdicatur.

[9.] In morum autem censura correctioneque Christi institutio per omnia obseruetur, vt in criminibus occultis, et à publico scandalo remotis nemo ad ecclesiae iudicium trahatur nisi obstinato animo saepius repetitas monitiones fastidiosè reiecerit. Delatus autem ad Consistorium seriò moneatur: et nisi resipuerit tanquam putre membrum abscindatur.

[10.] In publicis autem et cum aperto scandalo coniunctis criminibus Consistorii Senatusue ecclesiastici authoritas primo quoque tempore interponatur, monendo primum et placidè in gratiam recipiendo si paruerit: Sin minus excommunicatione feriendo.

In atrocibus porro flagitiis ac sceleribus, etiam si monitioni obtemperauerint, tamen à communione in certum aliquod tempus suspendantur, donec resipiscentiae specimen ac testimonium luculentum praebuerint.

[11.] Liceat autem si quis se hac via, vel alia quauis ratione iniuria affectum putet, à Consistorii sententia ad Classium (postquàm erunt institutae) iudicium appellare,

et rursus à Classium decisione Synodi auxilium implorare. Etsi[1]) eiusmodi tergiuersatio ac recusatio agnoscendae culpae peruicatiae nota non carebit.

[12.] Atqui in Ministris ac Senioribus paulo aliam obseruari rationem aequum est: ne facile pateant calumniis. Nisi forte (quod auertat Deus) publico aliquo scelere ac flagitio sese contaminarint. Tum enim quàm primum non expectato Classis iudicio cum ignominia et dedecore ab officio mouendos esse nemo dubitat.

[13.] Sin autem crimine aliquo occulto tenebuntur referatur ad conuentum Classis censura: in quo singulorum Ministrorum Seniorumque diligens exploratio habeatur et quomodo se quisque in officio gesserit, iis egredi iussis, sumptoque à coeteris iureiurando neminem proditurum quid aut à quo quicquam dictum sit, diligenter inquiratur. Et si monitione videbitur indigere, reuocatus in conuentum moneatur, sin reprehensione castigationeque reprehendatur, et pro criminis magnitudine vel leuitate castigetur.

[14.] Porro crimina quae in Ministris tolerari nequaquàm debent ea fere sunt istiusmodi. Haeresis. Schisma. Manifestus ordinis ecclesiastici contemptus. Blasphemia manifesta et animaduersione ciuili digna. Simonia. Inhonestus ambitus ad alterius locum inuadendum. Desertio sui muneris suaeque ecclesiae sine legitimo consensu ac vocatione. Crimen falsi. Periurium. Scortatio. Furtum. Ebriositas. Vis armata omnisque vis correctione ciuili digna. Foenus illicitum. Alea, coeterique ludi inhonesti ac legibus interdicti. Manifesta affectatio tyrannidis in ecclesiam et Collegas. Coeteraque alia eiusmodi quae vel inurunt infamiam, vel separationem ab ecclesia in aliis merentur.

---

1) In het stuk zelf is dit door eene andere hand veranderd in *Et sane*.

[15.] Alterius vero generis crimina sunt quae tolerantur quidem, sed tamen reprehensioni ac censurae sunt obnoxia. Qualia sunt Inanis quaestionum inutilium curiositas. Aliena et affectata Scripturas pertractandi ratio quae scandalum pariat auditoribus: qualis est eorum qui vel suis speculationibus plus aequo indulgent, vel allegoriis intempestiuis ludunt, vel denique aliena vel a scopo vel a dignitate Scripturarum ad ostentationem ingerunt. Noui quippiam et quod sit prorsus inusitatum in ecclesiam pro libidine inuehere. In studiis et Scripturarum lectione manifestè negligentem esse. In vitiis castigandis plus aequo remissum se praebere et adulationi quam proximum esse. In coeteris denique rebus quae officii sui sint nimis esse lentum ac socordem. Scurrilitas seu facetiae indecorae. Mendacium. Detractio siue maledicentia. Sermones impuri. Verba contumeliosa. Temeritas. Dolus malus. Manifesta auaritia. Ambitio et inanis gloriae cupiditas. Praeceps ac immoderata iracundia. Dissidium in familia. Odia et rixae. Obiurgationes plus aequo acres ac immoderatae. Omnis immoderatus luxus in habitu mensa coeterisque rebus qui verbi Divini Ministrum dedeceat. Occulta affectatio imperandi ac tyrannidem in ecclesiam vel Collegas exercendi.

[16.] In prioris generis criminibus qui conuictus erit, ab officio in consessu Classis remouebitur.

[17.] In coeteris verò fraterna admonitio ac lenis castigatio adhibebitur, ab iis qui in classis conuentum erunt vocati. Quam si iterum ac tertio repetitam respuerit, referatur ad Classium comitia siue ad Synodi iudicium, atque ibi quod erit e re et commodo ecclesiae constituatur.

[18.] In leuioribus porro vitiis quae ne iudicio quidem consessus digna videbuntur, seruetur ea quae est in coeteris omnibus à Christo praescripta ratio.

[19.] Vt autem hic ordo censurae commodius obser-

uetur, putamus fore vtile vt in binos vel vt minimum in ternos menses Classis cuiusque conuentus habeatur in quibus de huiusmodi rebus diligens fiat exploratio. Totius autem prouinciae Classes semestri interuallo conuenire non foret inutile. Ac in singulos denique annos totius Belgii prouincialem Synodum institui. Sed de iis quia nihil constitui potest, in arbitrio Synodi censemus esse relinquenda.

[20.] Videtur etiam fore vtile, ne hi singularum Classium conuentus ad censuram instituti vno semper loco habeantur: sed potius vt persaepe loca varientur: Tum vt ecclesiarum alterius in alteram dominatio impediatur, tum verò vel maximè vt singularum ecclesiarum explorationi eo diligentius qui conveniunt possint inuigilare, et qualis cuiusque sit ordo tum in verbi doctrina tum in ceremoniarum et disciplinae ratione, et denique an Seniores ac Ministri suo officio probè ac sedulo fungantur sigillatim exquirere.

[21.] Postremo si quid singulare in ecclesia aliqua sit quod ad ordinem et rectam ecclesiae constitutionem pertineat, liberum erit vnicuique ecclesiae id sequi quod maximè ad aedificationem erit accommodum: Habita semper circumstantiarum diligenti ratione vt ipsum ecclesiae corpus in vnitate spiritus ac vinculo pacis continuo cursu retineatur.

[22.] In his autem capitibus constituendis quae pro ecclesiarum Belgicarum incolumitate, et vniformi atque aequabili constitutione hactenus perscripta sunt, publicè, et coram Deo ac hominibus testatum volunt esse qui his colligendis operam dederunt Ministri, nullo aliarum ecclesiarum praeiudicio id a se factum esse, sed tantum habuisse rationem temporis, locorum, personarum ac coeterarum circumstantiarum pro quibus quid ecclesiis Belgicis conducat vel non conducat summa cura ac diligentia (implorato prius diuino auxilio) exquisiuerunt. Et ita rem

temperarunt vt si contingat Dominum nostrum Iesum Christum vberiorem gratiae suae fructum Belgiae posthac aliquando concedere, tam quod ad magistratus piam reformationem attinet, quàm quod ad ecclesiae prouentum spectat, haec ipsa capita latius extendere, et pro re ac tempore vel augere vel minuere vel quae videbuntur immutare liceat.

Actum Wesaliae 3° Nouembris anni 1568.

PETRUS DATHENUS subscripsit.
HERMANUS MODED.
CORNELIUS WALRAUEN.
Herm. Moded nōie *Jacobi Michaelis.*
JOHANNES LIPPIUS.
GODEFRIDUS PISTORIUS.
GUILIELMUS ZULENUS NIJEUELDIUS.
PETRUS DE RYCKE.
JOANNES ASPERENSIS.
Joannes nōie *Hermanni Millenii.*
Ita est JOANNES MASIUS.
JOANNES WICODURSTADIUS.
HERMANNUS VANDER MEERE [1]).
GERARDUS LARENIUS [2]).

---

1) Het laatste woord is bij Trigland: *Meer;* bij Ens: *Weede.* Bij 's Gravezande, Janssen en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Meere.*

2) Bij Trigland en Ens: *Everhardus Laranus;* bij Janssen: *Everhardus Larenus;* bij 's Gravezande en Hooijer: *Gerardus Laranius.* Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Gerardus Larenius.*

JOANNES WOUDANUS [1]).
CORNELIUS DE VOS.
GERARDUS CULENBORGANUS.
GERHARDUS VENRADIUS.
ADRIANUS VOSSIUS.
JACOBUS RICHOBOSCUS.
Ego Johannes Lippius subsequentium noie signo ad hoc requisitus.
Casparus Coelaes [2]).
Philippus Raesuelt.
Hermannus Rachemius.
Cornelius Egidii [3]).
Petrus Dathenus *Jois Ostendorpii* noie subscripsit.
LEONARDUS PANHUSIUS.
ALBERTUS GOUDRIANUS.
CHRISTIANUS SINAPIUS VENLO.
LUDOUICUS SANARII EECLONIENSIS [4]).
GEORGIUS OCTAUIUS SYLUANUS [5]).
JOANNES CUBUS.

---

1) Bij Janssen is deze naam abusivelijk overgeslagen.

2) Het laatste woord is bij Trigland en Janssen: *Coolhaes;* bij Ens: *Coolhaas.* Bij 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Coelaes.*

3) De laatste vier namen zijn in het handschrift met eene streep verbonden aan de woorden: „Ego Johannes Lippius" enz.

4) Het laatste woord is bij Trigland: *Eklomensis;* bij Ens: *Heclomensis;* bij 's Gravezande: *Berloniensis* of *Becloniensis;* bij Janssen: *Ecclomensis;* bij Hooijer: *Berloniensis.* Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Eecloniensis.*

5) De tweede naam van dezen onderteekenaar is bij Trigland: *Ockamus;* bij Janssen: *Occamus;* bij Ens, 's Gravezande en Hooijer: *Ochamus.* Toch kan niet betwijfeld worden, dat er staat: *Octauius.*

Henricus Michael.
Johannes Pistorius [1]).
Franciscus Franckennus [2]).
Philippus Marnixius.
Hubertus Busseurs [3]).
Cornelius Poppius.
Simeon van Habosch [4]).
Joannes Houe Bergensis [5]).
Jacobus Pontifortius alias Sterckenbrugge [6]).
Jacobus Laubegeois.
Christophorus Becanus.
Cornelius Rhetius [7]).

---

1) De tweede naam is bij Trigland, Ens en Janssen: *Ydenius;* bij 's Gravezande en Hooijer: *Ydonius*. Met volkomen zekerheid is deze handteekening wel niet te ontcijferen. Maar zij gelijkt toch het meest op *Pistorius*.

2) Het laatste woord is bij Trigland: *Frankemius;* bij Janssen: *Frankennus*. Bij Ens, 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Franckennus*.

3) De tweede naam is bij Hooijer: *Buseurs*. Bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Janssen, zonder eenigen twijfel terecht: *Busseurs*.

4) De laatste naam is bij Janssen: *Hagenbosch*. Bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Habosch*.

5) De tweede naam van dezen onderteekenaar is bij Trigland: *Hoge;* bij Ens, 's Gravezande, Janssen en Hooijer: *Hove*. Er staat echter, zonder eenigen twijfel: *Houe*.

6) De laatste twee woorden zijn bij Janssen abusivelijk weggelaten.

7) Bij Janssen staat vóór dezen naam nog als onderteekenaar: *Cornelius Becanus;* een naam, die bij Trigland, Ens, 's Gravezande en Hooijer terecht in 't geheel niet voorkomt. Blijkbaar is die naam bij Janssen slechts hieruit ontstaan, dat van twee

Gaspar van Bygaerden Bruxellensis.

Dese naervolghende persoonen de lecture der ouerghezette copie hen ghedaen zynde hebben ooc onderteeckent.

Reynier de Pestere [1]).

Gooris vanden Bogaerde.

Lieven de Somere.

Jan van Winghene [2]) vuer mij seluen ende

Mathijs vander Loo.

Pieter van Hoorebeke [3]).

Crystoffels wut Waes.

Jacobus Miggrodius [4]).

Cornelius Spirinxus [5]).

---

opeenvolgende onderteekenaars de voornaam des eenen en de achternaam des anderen abusivelijk nog eens werden bijeengevoegd.

1) Het laatste woord is bij Trigland: *Peestere.* Bij Ens, 's Gravezande, Janssen en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Pestere.*

2) Het laatste woord is bij Trigland en Janssen: *Wingenen;* bij Ens: *Wingen.* Bij 's Gravezande en Hooijer, zonder eenigen twijfel terecht: *Winghene.*

3) Het laatste woord is bij Trigland: *Horen-beecke;* bij 's Gravezande en Hooijer: *Hoornbeke;* bij Ens en Janssen: *Hoorebeke.* Dit laatste is zeker de meest waarschijnlijke lezing; ook omdat dit de eenige spelling is, waarmede deze naam onder de Nederlandsche Gereformeerden der zestiende eeuw meer voorkomt (b.v. in de lijsten bij W. J. C. Moens, The registers of the Dutch Reformed Church, London, Ed. 1884, blzz. 35, 128).

4) Deze en de volgende negen namen (acht eigenhandige en twee voor welke Moded teekende) zijn bij Trigland, Ens en Janssen abusivelijk weggelaten.

5) Het laatste woord is bij 's Gravezande: *Sprunzers;* bij Hooijer: *Spunzers.* Er kan echter veel beter *Spirinxus* uit gelezen worden. Bovendien pleit voor deze lezing, dat het andere

ABRAHAM ROUSSAU [1]).
JAN MORELL [2]).
JOOS FAES.
PIETER BAUTERS [3]).
CORNELES FRANCKEN [4]).
JOANNES CASTERCOMIUS.
Noie *Anthonii Algoet*, Ministri ecclae belgicae, et
noie *Caroli Rijcwart*, eiusdem ecclae Ministri apud Noruicenses,
Herm. Moded, requisitus, subscripsit.

---

woord als familienaam onbekend is, terwijl onder de Nederlandsche Gereformeerden der zestiende eeuw de naam Spierinck of Spierijnx wel voorkomt (b.v. in de lijsten bij W. J. C. Moens, l.l., blzz. 69, 135, 209). En de groote waarschijnlijkheid wordt hier tot volkomen zekerheid, doordat eene in het Britsch Museum bewaarde en uit het jaar 1568 afkomstige lijst van Nederlandsche uitgewekenen, behoorende tot „the italian church" in Londen (te vinden bij Ch. Rahlenbeck, Les réfugiés Belges du seizième siècle en Angleterre, blz. 46, in de Revue trimestrielle, 2e serie, t. VIII, Octobre 1865), begint met de namen: „Doctor Cornelio Spierinck, one of the elders; Jacomo de Miggrode, another of the elders"; welke laatste naam hierboven onder de onderteekenaars juist onmiddellijk voorafgaat.

1) De tweede naam is bij 's Gravezande en Hooijer: *Roussum*. Er staat echter zonder eenigen twijfel: *Roussau*.

2) De tweede naam is bij 's Gravezande: *Wrousel;* bij Hooijer: *Mousel*, en laatstgenoemde voegt er bij: (*sic*), alsof die lezing ontwijfelbaar juist was. Toch is uit het schrift veel eerder *Morell* te lezen.

3) De tweede naam is bij 's Gravezande en Hooijer: *Bunters*. Toch is wel zeker, dat er staat: *Bauters*.

4) Bij 's Gravezande: *Cornelis Francken;* bij Hooijer: *Cornelis Francke*. De handteekening geeft echter zeer duidelijk: *Corneles Francken*.

Joannes Cubus, noīe *Laurentii Bruninck, alias Bruxellensis,* et *Christophori Lantsochtii Brugensis* [1]).

---

1) In het authentieke stuk staan deze twee onderteekeningen bij procuratie niet onmiddellijk onder de andere; maar, ofschoon onder de woorden: „Herm. Moded, requisitus, subscripsit", nog twee vijfden bladzijde open was, staan zij op de keerzijde bovenaan, als het eenige schrift van die laatste bladzijde. Zij zijn, blijkbaar ten gevolge van die plaatsing, door Hooijer niet opgemerkt en alzoo weggelaten. Bij Trigland, Ens en Janssen komen zij wel voor, maar verplaatst, en terstond achter de onderteekening van Joannes Cubus zelven (nr. 31) ingeschoven. In plaats van *Bruninck* en *Lantsochtius*, gelijk Ens en 's Gravezande ook hebben, schrijft Trigland: *Brunick* en *Lanschotius*, en Janssen: *Bruminch* en *Lausochtius*. Blijkbaar ten onrechte. Voorts staat hier nog op den kant geschreven, met eene hand uit de zestiende of misschien reeds zeventiende eeuw, en met verwijzing naar den naam van Joannes Cubus: „minister eccliāe peregrinae londinensis, postea eccliāe antuerpiensis, vbi vitā finiit a° 79°, fuit eccliāe et boni in ea ordinis studiosissimus".

De acta der Synode te Emden,
4—13 October 1571.

Van de acta der Emdensche Synode kan geen afdruk gegeven worden, die gemaakt of verbeterd is naar het authentieke stuk; want dit stuk is reeds sedert lang zóó spoorloos verdwenen, dat het wel kan geacht worden niet meer aanwezig te zijn. Dat men er nog iets van weet, is hoofdzakelijk te danken aan het laatste bericht dat van zijn bestaan getuigenis geeft, nl. aan de verklaring van J. Trigland in zijne Kerckelijcke Geschiedenissen. Ter plaatse waar hij over de Emdensche Synode handelt (blz. 161 vg.), doet hij over het bedoelde stuk de volgende mededeelingen: „Ende hoewel den Histori-schrijver [Joh. Wtenbogaert] seyt, „d'acten vande selve authentijck niet te hebben ghesien", soo isset nochtans seecker, dat de selve noch heden desen dach in wesen zijn, soo alsse zijn gheschreven inde Latijnsche tale, ende onderteyckent, niet alleen by *Preses* ende *Scriba*, ghelijck andersins ordinaris geschiet, maer oock by alle de gene die inde selve Synode zijn tegenwoordig geweest; berustende by een persoon van treffelijcke qualiteyt, maechschap van eener die niet de minste is gheweest in die vergaderinghe; alwaer men noch soude konnen lesen alle de *Gravamina* de welcke aldaer verhandelt zijn". Hieruit blijkt: 1° dat de oorspronkelijke acten in het Latijn gesteld zijn; 2° dat zij, wat den vorm betreft, waarschijnlijk ingericht waren, niet zooals de authentieke acten der Dordtsche Synode van 1574 (aanteekening van al wat in de vergadering voorviel en besloten werd, met behoud van de chronologische volgorde), maar zooals de authentieke acten der Dordtsche Synode van 1578 (aanteekening der genomen besluiten,

zakelijk geordend naar bepaalde rubrieken: eerst de artikelen van meer algemeene strekking, die dus samen de kerkenordening uitmaakten, en daarna de artikelen over ingekomen gravamina of particuliere vragen); 3° dat zij onderteekend waren, op gelijke wijze als b. v. de authentieke acten der Dordtsche Synoden van 1574 en van 1578 (welke acten Trigland blijkbaar nooit gezien heeft, daar hij anders wel niet zou gezegd hebben, dat de onderteekening gewoonlijk alleen door den praeses en den scriba geschiedde; 't geen wel gelden kan van authentieke afschriften der artikelen die voor alle kerken van belang waren, maar niet van de authentieke acten zelve), en dus onderteekend niet alleen door het moderamen, maar ook door alle anderen die in de Synode waren tegenwoordig geweest; welke uitdrukking niet slechts de eigenlijk gezegde, kerkelijk gedeputeerde, leden schijnt in te sluiten, maar ook anderen die de vergadering bijwoonden; en dan ten aanzien van die allen natuurlijk te verstaan is, voor zoover zij de laatste zitting nog bijwoonden ('t geen althans op de Dordtsche Synoden van 1574 en van 1578 niet met alle leden het geval was) en de onderteekening niet weigerden ('t geen op de Middelburgsche Synode van 1581 ten aanzien van Synodale acten is voorgekomen); 4° dat zij in het midden der 17e eeuw nog voorhanden waren; en 5° dat zij toen in particulier bezit waren; terwijl blijkbaar niet gedacht werd aan pogingen om ze te vereenigen met de onder kerkelijke bewaring zijnde oud-Synodale stukken. Aan deze omstandigheid is het zonder twijfel ook toe te schrijven, dat zij, gedurig van bezitter veranderende, ten slotte geheel zijn verloren geraakt.

Intusschen zijn er nog ten minste twee oude afschriften overgebleven van de Emdensche acta in den oorspronkelijken Latijnschen tekst.

Het eene is te vinden in het provinciaal kerkelijk archief van Gelderland, in den eersten der elf folianten, waarin afschriften staan van de acta der prov. Geldersche Synoden (op den Index van het Oud Provinciaal Kerkelijk Archief van Gelderland Nr. 1). Omtrent de herkomst van dat eerste deel meldt een officieel bericht op de eerste bladzijden, dat in 1651 aan de Provinciale Geldersche Synode „codicem hunc praestantissimum..... ex

singulari liberalitate et munificentia dono dedit ac consecravit Dn Gellius de Bouma, Ecclesiae Zutphaniensis Pastor vigilantissimus, de Ecclesia Iesu Christi optime meritus, Exemplo Reverendi parentis sui τοῦ μακαρίτου Dn. Petri Gellii de Bouma, reformatae Ecclesiae Zutphaniensis primi Pastoris, et vicinarum Ecclesiarum Reformatoris indefessi, Anno aetatis suae 72°, sacri ministerii 50°". En de verzameling zelve bestaat niet alleen uit afschriften van de acta der Provinciale Geldersche Synoden van 1579 vgg., maar daaraan zijn ook toegevoegd, vooraan en tusschenin, afschriften van de acta der grootere Nederlandsche Synoden, de eerste twee (Emden 1571 en Dordrecht 1578) in het Latijn. Het Emdensche stuk nu bevat eerst de tot eene kerkenordening samengevoegde besluiten; daarna de antwoorden op de ingekomen vragen (met bijvoeging van het in art. 9 van die vragen genoemde advies uit Genève; dit, bij uitzondering, in eene Hollandsche vertaling); vervolgens de besluiten tot regeling van de meerdere vergaderingen, en eindelijk eene lijst van de onderteekenaars der acta. Onder het eerste van die vier stukken staat, dat het geteekend was door Casparus Heijdanus als praeses en Joannes Polijander als scriba; waaruit volgt, dat dit afschrift genomen is, niet naar de oorspronkelijke acta zelven (die volgens alle berichten, en ook volgens de gewoonte, door alle leden onderteekend waren), maar naar een door den praeses en den scriba gewaarmerkt afschrift daarvan. Het is dus een stuk, waarin door het herhaald afschrijven natuurlijk wel eenige fouten kunnen zijn ingeslopen. Maar terwijl het in dat opzicht minstens gelijk staat met de beste der bekende Hollandsche afschriften, heeft het boven deze vooruit, dat er althans geene fouten van vertaling in kunnen voorkomen. Bij gebreke van de authentieke acta geeft het alzoo in ieder geval de meest betrouwbare redactie. Daar nu de Emdensche acta nog nooit in de oorspronkelijke taal zijn uitgegeven, scheen het te meer wenschelijk, het genoemde stuk in de volgende bladzijden af te drukken. En gelukkig is zijn schrift zóó net en duidelijk, dat eene goede uitgave niet het minste bezwaar oplevert.

Het andere nog bekende Latijnsche afschrift was in de eerste helft dezer eeuw in het bezit van J. Heringa Het is volgens

zijne berichten (Kerkelijke Raadvrager en Raadgever, 2e dl., Ed. 1826, blz. 263, en Archief voor Kerkel. geschied., 5e dl., Ed. 1834, blz. 66) in 1575 door J. van Foreest gemaakt; voorzien van eene naamlijst der onderteekenaren; en getiteld: „Acta Synodi Ecclesiarum Belgicarum, quae sub cruce sunt, et per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae, habitae Embdae 4to die Octobris a° 1571;" onder welken titel het ook voorkomt op den catalogus van de in 1841 verkochte Bibliotheca Heringana (Manuscripta, nr. 22). Meer dan dit weinige kan er echter niet van gezegd worden, daar er nooit iets uit is medegedeeld, behalve de drie regels, die den inhoud uitmaken van art. 3 der particuliere vragen (Archief, l. l.) Indien het stuk nog tijdig kan gevonden en geraadpleegd worden, zal natuurlijk zijn tekst vergeleken worden met dien van het eerstgenoemde afschrift, en zullen de eventueele afwijkingen worden opgegeven.

In het belangrijke werk van H. F. Jacobson, Geschichte der Quellen des Kirchenrechts des Preussischen Staats, wordt nog melding gemaakt (4er Theil, die Provinzen Reinland und Westfalen, 3er Band, das evangelische Kirchenrecht, Ed. 1844, blz. 78) van een Latijnsch handschrift der Emdensche acta, uit het jaar 1599, te vinden „in dem kleinen Syndikatsgewölbe des Archivs zu Cöln, fol. 40 f." Het wordt daar genoemd „eine lateinische Uebersetzung". Misschien is dit laatste onjuist; maar onmogelijk of zelfs onwaarschijnlijk is het toch volstrekt niet. En in ieder geval is nog zeer twijfelachtig, dat dit een afschrift zijn zou van een authentiek stuk.

De oorspronkelijke tekst van de Emdensche acta is al spoedig in het Hollandsch vertaald; denkelijk wel terstond na de Synode zelve. Het is onbekend, van wien die vertaling afkomstig is. In ieder geval is zij, evenals de Hollandsche vertaling van de Wezelsche artikelen, geheel het werk van een particulier persoon; en ook hier kan de opneming in onderscheidene verzamelingen van Kerkenordeningen geenerlei authentiek of officieel karakter aan haar mededeelen. Zij is het eerst openbaar gemaakt in de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken (Delft, 1612); echter onder den minder juisten

naam, op het titelblad, van Kerkenordening eener Nationale Synode (van welke de Emdensche Synode zich juist uitdrukkelijk onderscheidde, zich zelve slechts beschouwende als eene Synode van twee der drie groote provinciën, waarin alle Nederlandsche Kerken waren ingedeeld; vgl. artt. 8 en 9, en partic. vragen artt. 3, 23 en 24; en ook den brief van G. van der Heyden, in M. J. van Lennep, G. v. d. H., blz. 237), en voorts alleen voor zoover de acta betrekking hadden op de tot eene kerkenordening samengevoegde besluiten, en dus zonder de antwoorden op de particuliere vragen en zonder de nadere besluiten omtrent de meerdere kerkelijke vergaderingen. Daarna is datzelfde gedeelte der acta herdrukt in de volgende uitgaven van de reeds genoemde Kercken-ordeninghen (de 5e druk werd in 1730 door G. Nauta bezorgd); en voorts in de onderscheiden uitgaven van het Kerkelijk Handboekje (1732 enz.); door J. J. Harkenroht, achter zijn geschrift Emdens Herderstaf (1716); door E. Meiners, in Oostvrieschlands Kerkelijke Geschiedenisse (1738, 1e dl., blzz. 427 vgg.); naar de bovengenoemde uitgave van G. Nauta, achter het Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland (nl. in de tweede uitgave, van 1771, niet in de eerste en derde); enz. En eindelijk zijn er ook uitgaven gekomen, waarin mede opgenomen werd wat nog verder besloten was, op de ingekomen gravamina en ten aanzien van de meerdere vergaderingen. Deze verdere besluiten (in die meer volledige uitgaven wel eens ten onrechte „nahandelingen" genoemd, alsof alle oude Nederlandsche Synoden zich eerst opzettelijk en onafgebroken met het maken eener kerkenordening bezighielden, en dan daarna over allerlei andere zaken handelden) zijn mede opgenomen b. v. in de uitgave van het Kerkelijk Placaatboek (3e dl., Ed. 1792, blzz. 406 vgg.) en bij C. Hooijer, Oude Kerkordeningen (Ed. 1865, blzz. 67 vgg.).

In alle die uitgaven heeft de een den ander eenvoudig woordelijk nagedrukt, zelfs notoire drukfouten zonder eenige aanmerking overnemende. Zoo b. v. stond in de eerste uitgave van 1612, in artt. 10 en 11, achtmaal het woord „Classem"; maar de zetter of corrector van een lateren herdruk, dien Latijnschen vierden naamval van het enkelvoud niet begrijpende, maakte

daarvan telkens het meervoud „Classen"; en nu is deze fout van eene der oudere uitgaven trouw in alle andere nagevolgd. Evenzoo in datzelfde art. 11 het tweemaal voorkomende „ende ander", in plaats van „een ander". En (om nog iets te noemen) toen eenmaal, reeds in de eerste uitgave van 1612, gedrukt was, dat de Emdensche Synode begonnen was den 5en October, 't geen toch uit alle handschriften (b. v. uit de straks te vermelden stukken van het Oud-Archief) en uit alle berichten over die Synode (b. v. uit de afdoende getuigenissen te dien aanzien in J. Heringa, Kerkel. Raadvr. en Raadg., l. l.; H. F. Jacobson, l. l., en voorts in zijne Urkunden-Sammlung, als aanhangsel bij het bedoelde deel van zijn werk mede in 1844 uitgegeven, blz. 50; J. J. van Toorenenbergen, Geschiedenissen ende Handelingen, in de Werken der Marnix-Vereeniging, 3e Serie, 1e dl. 1e stuk, Ed. 1873, blz. 85; M. J. van Lennep, Gaspar van der Heyden, Ed. 1884, blzz. 80 en 204) als eene drukfout had kunnen erkend zijn, hebben alle latere uitgevers dat eenvoudig herhaald, zonder dat het iemand in de gedachte kwam, de juiste dagteekening van 4 October te herstellen.

Toch zou het waarlijk niet zoo moeielijk geweest zijn, dien gangbaren tekst althans eenigszins te controleeren. Immers, in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk zijn nog twee stukken aanwezig, die beide een afschrift bevatten van de in het Hollandsch vertaalde besluiten der Emdensche Synode; het eene van alles wat in de meest volledige uitgaven gedrukt is, en het andere van ver het grootste gedeelte.

Het laatstbedoelde stuk staat in den Catalogus van het Oud-Archief vermeld onder Nr. I, 3, 2, en is dus ingebonden in denzelfden band waarin ook het origineel der Wezelsche artikelen te vinden is, onmiddellijk daarop volgende (blzz. 27—42). Het bevat de tot eene kerkenordening samengevoegde besluiten, en voorts de antwoorden op de particuliere vragen; maar niet de nadere besluiten over de meerdere vergaderingen. Van den aanvang tot het einde is de tekst bijna woordelijk gelijkluidend met den gedrukten tekst; en de overeenkomst is zóó groot, dat er wel geen twijfel zijn kan, of men heeft in beiden dezelfde vertaling. Toch zal de gedrukte tekst nog wel naar een ander,

thans niet meer bekend, afschrift van diezelfde vertaling gegeven zijn. Anders zouden de op enkele plaatsen voorkomende afwijkingen, althans sommige daarvan, moeielijk te verklaren zijn. En ook bovendien heeft de gedrukte tekst enkele bladzijden meer dan dit afschrift.

Het andere stuk in het Oud-Archief staat in den Catalogus vermeld onder Nr. I, 2, 4, *a*. Dit tweede nummer van de eerste afdeeling is het zoogenaamde Boek van Petrus Cabeljau, een zeer lijvige quartijn, waarin de genoemde predikant omstreeks het midden der 17e eeuw afschriften heeft bijeengebracht van een groot aantal Synodale acta en kerkelijke ordeningen; welke verzameling, blijkens eene aanteekening op de eerste bladzijde, op de auctie zijner boeken (hij stierf in 1668) voor 25 gld. aangekocht werd door H. Alutarius, en daarna, blijkens het in 1737 daarbij gevoegde register van gecommitteerden der Zuid-Hollandsche Synode (blzz. 6—13), tot de boeken en papieren van die Synode behoorde. In dit boek nu staan onder nr. 4 de acta der Nederlandsche Synoden, en wel allereerst die van Emden (blzz. 101—132). Het mag echter ook wel opgemerkt worden, dat er nog drie andere nummers aan voorafgaan, onder deze titels: nr. 1 (blzz. 17—59) „Kercken-Discipline der Gereformeerder Gemeenten in Vranckryck vanden Jare 1559 tot int jaer 1571. Inden Nationalen Synodis des selven Rijckx besloten ende toegerichtet, uyt der Fransoischer sprake trouwelyck overgeset"; nr. 2 (blzz. 63—68) „Ordo qui in Palatinatu observatur, transmissus a Jaspero Heydeno Joanni Arnoldi Amsterodamensis Ecclesiae Ministro. Anno ...." (twee blzz. verder, aan het hoofd eener tweede reeks Paltzer artikelen, met een nieuw opschrift, is bij het jaartal geene opene ruimte, maar staat „Anno 1571"); en nr. 3 (blzz. 69—99) „Liber disciplinae" (blijkens den inhoud de Schotsche kerkenordening, gelijk die was in 1571). Blijkbaar zijn dit alle drie stukken, die hebben moeten dienen voor de taak die de Emdensche Synode te verrichten had, en die daarom vereenigd waren bewaard gebleven. En dan ligt het vermoeden voor de hand, dat degeen, die ze in 1571 gebruikt heeft, ook een exemplaar van de Emdensche acta aan dat bundeltje toevoegde, zoodat het stuk, dat aan P. Cabeljau ten dienste stond,

dan nog zou afkomstig zijn uit den tijd der vergadering zelve. Het is zelfs wel mogelijk, dat de laatstgenoemde, die sedert 1642 een stadgenoot was van J. Trigland, het door dezen bedoelde en hierboven reeds vermelde autographon ook heeft kunnen gebruiken. In ieder geval is de in het boek van P. Cabeljau voorkomende Hollandsche vertaling geenszins dezelfde als die van het andere hierboven beschrevene handschrift. Bijna in ieder artikel is hare woordkeuze en vooral haar zinsbouw zoo geheel anders, dat er wel geen twijfel zijn kan, of zij is, onafhankelijk van die andere vertaling, wederom gemaakt naar den grondtekst. Zij zal echter wel niet gemaakt zijn door P. Cabeljau zelven; want met diens gewone spelling (bekend o. a. uit zijn in 1650 uitgegeven werk: de oude Catholycke waerheyt der Gereformeerde Kercke) komt de nog al vreemde spelling, die in het bedoelde stuk met veel consequentie gevolgd wordt, ganschelijk niet overeen. Het is dus waarschijnlijk, dat deze vertaling reeds van ouder dagteekening is en door den verzamelaar slechts werd overgenomen; terwijl van dit laatste dan de grond kan geweest zijn, dat hij ze nog een weinig beter achtte dan de vertaling, die door de uitgave van 1612 toen reeds algemeen bekend was.

Wat den inhoud betreft, komt dit afschrift met de meest volledige uitgaven (b.v. in het Kerkelijk Placaatboek en bij C. Hooijer) geheel overeen: het bevat ook de nadere besluiten omtrent de meerdere vergaderingen, die, gelijk boven reeds opgemerkt is, in het andere Hollandsche handschrift ontbreken. Intusschen geldt ook bij dit gedeelte, dat in den gedrukten tekst blijkbaar eene andere vertaling gevolgd is. Wel is thans geen handschrift meer bekend, waaruit de gedrukte vertaling van dit stuk kan ontleend zijn; maar zij is in ieder geval van anderen oorsprong dan die in het boek van P. Cabeljau. Bovendien is er in dit laatste nog iets aan toegevoegd, dat vóór de uitgave van C. Hooijer in geen gedrukten tekst gevonden wordt, nl. eene opgave der personen die te Embden de acta onderteekend hebben. Deze lijst, voor het eerst openbaar gemaakt door C. Hooijer (l.l. blzz. 64 vg., waar zij echter, met afwijking van de meer nauwkeurige uitdrukking in het handschrift, ten onrechte eene „lijst der leden van de Emdensche Synode" genoemd wordt), is blijkbaar over-

geschreven van een Latijnsch handschrift; want zoowel de namen van personen en plaatsen, als de bijvoegingen van dienaar, van aanstaand of voormalig dienaar en van ouderling, zijn alle in het Latijn. Maar indien zij soms ontleend zijn aan het authentieke stuk zelf, dan heeft de afschrijver er toch zeker telkens iets in veranderd; want bij onderscheidene van die mannen, wier gewone handteekening welbekend is, staat hier eene spelling der namen, die zóó zonderling is, dat zij zelven wel niet kunnen geacht worden, letterlijk alzoo te hebben geteekend.

Waar het authentieke stuk ontbreekt, daar is natuurlijk ieder hulpmiddel, dat omtrent de ware lezing meerdere zekerheid geven kan, welkom. Daarom mag eene goede Duitsche vertaling, die blijkbaar niet lang na de Emdensche Synode zelve gemaakt is, ook niet ongebruikt worden gelaten. Door H. F. Jacobson, in zijn reeds boven aangehaald werk (in hetzelfde deel, blzz. 78 vg.), wordt bericht, dat er van de Emdensche acta een afschrift is in het plat-Duitsch, in het archief van de Rhein. Prov. Synode te Barmen (vol. Q), en een afschrift in het Hoogduitsch, in het Wezelsche kerkarchief (nr. 26, p. 12 vg.). Het laatstgenoemde nu is in zijn geheel door hem afgedrukt in zijne rijke verzameling van oorkonden der Evangelische Kerk van Rijnland en Westfalen (de reeds boven aangehaalde Urkunden-Sammlung, nr. XXVII, blzz. 50—72), en onveranderd daaruit overgenomen in de verzameling van A. L. Richter, die Evangelischen Kirchenordnungen des sechszehnten Jahrhunderts (2e dl., Ed. 1871, blzz. 339 vgg.). Het is van denzelfden inhoud als de meest volledige, geschreven of gedrukte, Hollandsche tekst; ja zelfs bevat het eigenlijk nog iets meer, daar (evenals in het boven vermelde Latijnsche handschrift) na art. 9 van de particuliere vragen ook het aldaar slechts genoemde advies uit Genève in zijn geheel is opgenomen. En wat de redactie betreft, schijnt het eene goed bewerkte vertaling te zijn, die bij de bekende Hollandsche vertalingen niet achterstaat. Waar die beide Hollandsche vertalingen eenigszins van elkander afwijken, heeft deze Hoogduitsche doorgaans, hoewel niet altijd, de meeste overeenkomst met de vertaling in het boek van Cabeljau.

Eenigermate is er nog een ander middel, om althans op enkele

punten den gewonen tekst te controleeren; nl. voor zoover besluiten van de Emdensche Synode worden aangehaald door dezulken, die de authentieke acta of een officieel afschrift der besluiten moeten gehad hebben. Zulke aanhalingen vindt men b. v. in de acta der Dordtsche Synode van 1574, waar de Emdensche acta ten grondslag gelegd werden; — in de acta der Waalsche Synode te Dordrecht, van 21 Juni 1577, die voor de Dordtsche Nationale Synode van 1578 heeft vastgesteld een „Advis sur les articles resolus à Embden pour estre communiqués à la Compagnie, afin qu'il en soit arresté au Synode general", bevattende bedenkingen op een twintigtal artikelen van de Emdensche acta (te vinden in het Waalsche Livre Synodal, waarvan drie geheel met elkander overeenkomende exemplaren uit verschillende tijden bewaard worden in de Bibliothèque Wallonne te Leiden); — en in de acta van de Colloquia der Nederduitsche Gemeenten in Engeland, toen deze in 1578, tot instructie van hare gedeputeerden naar de Dordtsche Nationale Synode van dat jaar, haar gevoelen uitspraken over hetgeen in zake de kerkenordening en in antwoord op particuliere vragen in 1571 te Emden besloten was (te vinden in J. J. van Toorenenbergen, Acten van de Colloquia, in de Werken der Marnix-Vereeniging, 2e Serie, 1e dl., blzz. 40—42). En dan blijkt bij vergelijking, dat althans met betrekking tot de aangehaalde artikelen op den gebruikelijken Hollandschen tekst slechts weinig aanmerking te maken is: niet alleen hun algemeene inhoud, maar ook hun cijfer komt in dezen tekst overeen met de in Dordrecht en in Engeland gebruikte authentieke acten of afschriften.

Bij den herdruk van de Hollandsche vertaling, die in de volgende bladzijden aan de uitgave van den Latijnschen tekst wordt toegevoegd, is, daar toch altijd slechts een afschrift kon gebruikt worden, de gewone tekst eenvoudig gevolgd; en dan natuurlijk naar de eerste uitgave, dus met betrekking tot de kerkenordening naar die van 1612, en met betrekking tot de verdere acta naar die van 1792. Immers, die eerste uitgaven, waarvan alle latere slechts de herdruk wilden zijn, zijn de betrekkelijk zuiverste; en ook hare spelling mag niet plaats maken voor eene latere,

tenzij dan dat men ('t geen in eene uitgave als hier bedoeld wordt onnoodig en onraadzaam is) geheel en al de hedendaagsche spelling zou willen volgen. Maar, daar alle uitgevers zich ongelukkiglijk bepaald hebben tot één enkelen tekst van slechts éene vertaling, zonder ook andere doorgaans nog iets betere afschriften en vertalingen te raadplegen, is nu hier die tekst met de beide hierboven vermelde handschriften en met de Hoogduitsche vertaling vergeleken, en zijn de afwijkende lezingen in de noten aangeteekend. Intusschen spreekt van zelf, dat dit niet geschied is met alle afwijkingen zonder onderscheid; want alsdan zoude beide handschriften en de Hoogduitsche vertaling in hun geheel moeten afgedrukt zijn. Niet alleen is de Hollandsche spelling voortdurend geheel anders, maar er is in alle drie die stukken ook telkens eenig verschil van uitdrukking. Dit laatste kan reeds eenigszins gelden van den gedrukten tekst, vergeleken met het Hollandsche afschrift dat dezelfde vertaling geeft; maar veel meer nog van die beide, vergeleken met het afschrift in het boek van P. Cabeljau; en van deze alle, vergeleken met de Hoogduitsche vertaling. Dat verschil echter is van geen belang, waar de zin zonder eenigen twijfel volkomen dezelfde is; vooral omdat het hier toch slechts afschriften eener vertaling geldt. En daarom is in deze uitgave de afwijking slechts daar aangeteekend, waar zij inderdaad invloed heeft op den zin, of waar de vermelding om eenige andere reden van belang kan geacht worden. Men zal zien, dat hierbij gehandeld is naar den in zoodanig geval steeds te volgen regel, nl. om liever te veel dan te weinig te geven. Bij het aanhalen zullen de bedoelde Hollandsche afschriften kortheidshalve genoemd worden: het eene, dat dezelfde vertaling geeft als in den gedrukten tekst, nr. 3, en het andere, dat in het boek van Cabeljau staat, C, terwijl de Hoogduitsche vertaling, naar de uitgave van Jacobson, met J. zal worden aangeduid. Uit den aard der zaak zal er dan van C en J ver het meeste zijn aan te teekenen.

Wat den Latijnschen tekst betreft, is onder het afdrukken nog gelegenheid gegeven tot vergelijking van het gebruikte Arnhemsche afschrift met het andere Latijnsche van J. van Foreest, 't welk in 1841 in het bezit is gekomen van H. J. Royaards,

en thans nog berust in de bij zijn overlijden (1854) door hem nagelatene bibliotheek. Wel is hiervan slechts een afschrift kunnen gebruikt worden. Maar zoowel bij dit afschrift, als ook bij het Arnhemsche, zijn de schrijffouten zóó in het oog loopend, dat te dien aanzien geen twijfel zijn kan; te minder, omdat nooit in die beide stukken dezelfde schrijffouten gemaakt zijn. Daar het hier geene authentieke stukken geldt, is van al zulke fouten geene melding gemaakt, en is in de noten alleen opgave gedaan, onder letter F., van alle ook maar eenigszins belangrijke of wezenlijke afwijkingen, die in het afschrift van J. van Foreest te vinden zijn. Men zal zien, dat die varianten uiterst weinig in getal zijn. En uit die bijna altijd woordelijke overeenkomst tusschen twee afschriften, die zeker onafhankelijk van elkander gemaakt zijn, kan dan veilig worden opgemaakt, dat hier inderdaad een tekst is, die nagenoeg gelijkluidend is met de oorspronkelijke redactie.

Daar de hier volgende uitgave uitsluitend ten doel heeft, om over den tekst der Emdensche acta zooveel mogelijk inlichting te geven, opdat ieder zelf daarover kunne oordeelen, zijn geene opschriften of bijschriften aan sommige of aan alle artikelen toegevoegd. De onderscheidene handschriften hebben te dien aanzien eene zeer groote verscheidenheid. In het Latijnsche afschrift van J. van Foreest staat bij alle artikelen zonder onderscheid (slechts met uitzondering van de 25 die over particularia handelen) eene vrij volledige inhoudsopgave op den kant, en bovendien nog een opschrift bij art. 10 en bij art. 11. In het andere Latijnsche atschrift zijn zulke bijschriften als opschriften in den tekst gekomen; edoch met veel korter formuleering, en in veel minder aantal; zoo b.v. hebben de eerste 9 artikelen er in 't geheel geen, en de eerste 34 tezamen slechts 5. In de eerste Hollandsche uitgave van 1612 zijn het weêr bijschriften op den kant; maar lang niet bij ieder artikel (bij de 53 artikelen der kerkenordening staan er in het geheel slechts 23), en voorts in zeer korte formuleering. In latere Hollandsche uitgaven zijn diezelfde bijschriften als opschriften in den tekst gekomen; waarbij echter een vijftal allengs verdwenen is. In de Duitsche vertaling, door Jacobson uitgegeven, staan in het geheel slechts 6 zulke

opschriften, wederom met gewijzigde formuleering. En het Hollandsche afschrift, hierboven als nr. 3 aangeduid, heeft weder inhoudsopgaven op den kant, doch iets minder dan in de gewone uitgaven, en vaak in andere bewoordingen. Daarentegen heeft het Hollandsche afschrift in het boek van Cabeljau in het geheel geene opschriften noch bijschriften. Dat de authentieke acten ze ook niet hadden, kan uit het bovenstaande wel met genoegzame zekerheid worden afgeleid. Zij zijn blijkbaar afkomstig, niet van de Synode zelve, maar van particuliere personen; en juist daarom moeten zij in den tekst dan ook niet worden opgenomen. In de noten hadden zij zeker wel kunnen vermeld zijn; maar dat zou dan, wegens hunne groote verscheidenheid, vele bladzijden hebben ingenomen; en ten slotte zou niemand daaraan iets gehad hebben. Hoe een afschrijver of vertaler den korten inhoud van een of meer artikelen formuleerde, heeft inderdaad geen waarde of belang.

Met betrekking tot de cijfers der artikelen is het twijfelachtig, of zij een min of meer officieel karakter dragen; want in sommige afschriften, bepaaldelijk in de Latijnsche, is ten aanzien van de indeeling der artikelen, en dus ook van de cijfers, eene kleine verscheidenheid, doordat bij enkele artikelen splitsing of samenvoeging plaats heeft, of wel doordat bij de artikelen, die op de kerkenordening volgen, de nummering doorloopt. Bij deze onzekerheid zijn in de hier volgende uitgave de cijfers der bekende Hollandsche uitgaven eenvoudig overgenomen; ook omdat men nu eenmaal, bij aanhalingen, aan die cijfers gewoon is.

Andere officieele stukken, die op de Emdensche Synode betrekking hebben, zijn nooit bekend geworden. Van zoodanige stukken is zelfs nergens sprake; ook niet in de enkele berichten, die over deze Synode in geschriften of bescheiden van denzelfden tijd nog te vinden zijn. Wat er van geloofsbrieven, instructiën, enz. mag geweest zijn, zal wel, evenals de oorspronkelijke acta zelven, in particuliere bewaring gebleven zijn, en daardoor voor het nageslacht zijn verloren geraakt.

F. L. R.

Acta Synodi Ecclesiarum Belgicarum, quae sub cruce sunt, et per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae: habitae Embdae 4. *Octob. Anno etc.* 71.

Acta ofte Handelinghen der versamelinghe der Nederlandtsche Kercken die onder 't Cruys sitten, ende in Duytschlandt, ende Oost-Vrieslandt verstroyt zijn [1]), gehouden tot Embden den 4. Octobris [2]) Anno 1571.

1. ***Nulla Ecclesia in alias, nullus minister in ministros, nullus Senior in Seniores, Diaconus in Diaconos primatum seu dominationem obtinebit, sed potius ab omni et suspitione et occasione cauebit.***

Gheen Kercke sal over een ander Kercke, gheen Die-

---

1) De laatste twaalf woorden zijn in nr. 3: ***Kercken die onder 't cruijs sitten, ende der gener die door Duijtsch ende Oost Vrijeslandt verstroijt syn;*** en bij C.: ***Kercken onder 't kruuse, ende door Duutschlandt ende Oostvrieslandt verstroijdt sijnde.*** Bij J. is het geheele opschrift: ***Geschicht und Verhandlunghen deren Niderlendischen Kirchen, so vnter dem Creutze durch Deutschland vnd Ostfrieslandt verspreiet, gehalten zu Embden a.*** 1571 ***d.*** 4—14. ***Octobris.***

2) In nr. 3, bij C. en bij J. staat, even als in den grondtekst, 4 *October;* zóó duidelijk, dat geen twijfel mogelijk is; terwijl ook van elders genoeg bekend is, dat op 4 October de eerste zitting gehouden is (zie hiervoren de inleidende opmerkingen over den tekst). De in alle uitgaven overgenomen drukfout der eerste uitgave, die 5 Oktober noemde, is dus boven in den tekst verbeterd.

naer des Woorts, gheen Ouderlinck, noch Diaken sal d'een over d'ander heerschappie voeren, maar een yghelijck sal hen voor alle suspicien, ende aenlockinge om te heerschappen wachten [1]).

2. *Ad testandum in doctrina inter Ecclesias Belgicas consensum, visum est fratribus confessioni Ecclesiarum Belgicarum subscribere, et ad testandum harum Ecclesiarum cum Ecclesiis Regni Galliae consensum et coniunctionem, confessioni fidei Ecclesiarum illius Regni similiter subscribere, certa fiducia earum Ecclesiarum ministros confessioni fidei Ecclesiarum Belgicarum vicissim ad mutuum testandum consensum subscripturos.*

Om die eendrachtigheydt in de Leere tusschen de Nederlandtsche Kercken te bewijsen, heeft het den Broederen goet ghedocht de belijdinghe des Gheloofs der Nederlandtsche Kercken te onderschrijven, insgelijcx oock de belijdinghe der Kercken in Vranckrijck te onderteeckenen, om daer mede hare verbindinghe ende eenigheyt met der selver Françoischer Kercken te betuygen, seeckerlijck vertrouwende, dat de Dienaren der selver Françoischer Kercken oock op hare zijde de belijdenisse des Gheloofs der Neder-

1) Dit geheele artikel luidt in nr. 3: *Gheen Kercke, gheen Dijener des Worts, gheen Ouderlingh noch Dyaken enn sal heerschappie d'een ouer d'ander voeren, maer sal sijch veel meer hyer yn voor alle quaedt vermoeijen ende anlockynghe om te herschappen wachten;* en bij C.: *Gheen kercke sall oover een andere kercke, gheen Dienaar des Woordts Ghodts sall oover eenen anderen Dienaar des Woordts Ghodts, gheen Ouderling sall oover eenen anderen Ouderling, gheen Diaacken sall oover eenen anderen Diaacken uuttneemenheyt ofte heerschappije hebben; maar veel meer van alle suspijtie ende oorsaack desselfs wachten.*

landtscher Kercken, tot ghetuyghnisse der onderlingher eendrachtigheyt, onderschrijven sullen.

3. *Delecti sunt Petrus Dathenus et Joannes Taffinus, qui id ad proximam Synodum Galliae ministris significent, responsumque proximo fratrum conventui referant.*

Men heeft vercooren Petrum Dathenum en Iohannem Taffinum, die dit den Kercken-Dienaeren ter naest-comende versamelinghe in Vranckrijck aensegghen, ende ter naester t' samencoomste der Broederen der Nederlantsche Kercken, antwoort weder inbrengen sullen.

4. *Admonebuntur quoque ministri Belgici qui ab hoc coetu absunt, vt in eandem subscriptionem consentiant.*

Idem et ab aliis omnibus praestabitur, qui in posterum ad ministerium verbi vocabuntur, antequam ministerium exercere incipiant.

Men sal oock de Nederlantsche Kercken-Dienaers die in dese versamelinghe niet en zijn, vermanen, dat sy in die selve onderschrijvinghe bewillighen: T' selve salmen oock allen anderen doen [1]), die van nu voortaen, tot den dienst des Woorts beroepen sullen worden, eer sy in haren dienst treden.

5. *Catechismi formulam in Ecclesiis quidem Gallicanis Genevensem, in Teutonicis vero Heydelbergensem sequendam duxerunt fratres, sic tamen, vt si quae Ecclesiae alia Catechismi formula verbo Dei consentanea vtantur, necessitati illius mutandae non astringantur.*

---

1) De laatste zeven woorden zijn bij C.: *sulcks sall oock van allen anderen ghedaan werden;* en evenzoo bij J.: *Das soll auch also von allen andern Dhienern..... volnbracht vnd gehalten werden.*

De Broeders hebben gheacht, datmen in den Ghemeenten der Françoischer spraecke die forme des Geneefschen Catechismi, ende in de Ghemeenten der Nederduytscher spraecke, de forme des Heydelbergschen behoort te ghebruycken; doch alsoo, dat, of daer eenighe Kercken, eene andere forme van Catechismus den woorde Gods gelijckformigh zijnde gebruyckten, die sullen te veranderen niet ghedwonghen worden.

6. *In singulis Ecclesiis consessus erunt seu consistoria ministrorum, Seniorum et Diaconorum quae singulis vt minimum hebdomadibus habebuntur, loco et tempore, quae singulis Ecclesiis commodissima videbuntur.*

In een yegelijcke Kercke salmen t' samen-coomsten ofte Consistorien der Dienaren des Woorts, Ouderlinghen ende Diaconen hebben, die ten weynighsten alle weecken eenmael ghehouden sullen worden, ter plaetse ende tijt die een yegelijcke Ghemeente sal achten bequaemste ende gheleghenste te wesen.

7. *Praeter hos consessus erunt Classici tertio vel sexto quoque mense vicinarum aliquot Ecclesiarum conventus, pro earum commoditate et necessitate.*

Beneven desen Consistorien, sullen oock alle drie ofte ses maenden Classische versamelinghen ghehouden werden van sommighe Kercken die by een gheleghen zijn, nae hare gheleghentheyt ende nootdruft.

8. *Singulis praeterea annis habebuntur conventus omnium, quae per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae sunt Ecclesiarum inter se, Anglicanarum inter se, et earum quae sub cruce sunt inter se.*

Daer beneven sullen jaerlijcxsche versamelinghen, aller verstroyde Kercken in Duytslandt ende Oost-Vrieslandt

besonder, aller Engelscher Kercken besonder, ende aller Kercken onder 't Cruys besonder, ghehouden werden.

9. *Secundo denique quoque anno Conventus omnium simul Ecclesiarum Belgicarum habebitur.*

Voorder salmen alle twee jaren eens, een alghemeyne versamelinghe aller Nederlantsche Kercken houden.

10. *Classes Ecclesiarum Belgicarum per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae. Classicum conventum constituent vtraque Ecclesia Francfortensis, Schonoviensis, Gallica Heydelbergensis, Franckenthalensis et S. Lambertana. Alium vtraque Coloniensis, vtraque Aquisgranensis, Traiectensis, Limburgensis, Nouesiensis, et quae in Juliacensi sunt ditione. Alium Wesaliensis, Embricensis, Gochgensis, Resensis, Gennepensis, et si quae aliae sunt in Clivensi ditione. Alium Embdana cum peregrinis ministris et Senioribus Brabantiae, Hollandiae, et Phrisiae occiduae.*

Beyde de Franckfortsche Ghemeenten, die Schoenausche, die Françoische tot Heydelbergh, die Franckendaelsche, ende die van S. Lambert sullen eene Classem maecken. Een ander Classem sullen maecken beyde de Ceulsche Kercken, beyde [1]) die Aecksche, die van Maestricht, die van Limburgh, die van Nuys, ende die int Landt van Guylick zijn. Een ander Classem sullen maecken die van Wesel, van Embrick, van Gogh, van Rees, van Gennep, ende anderen die daer meer int Landt van Cleef souden mogen zijn. Een ander Classem sullen maecken die Kercke [2]) van Embden met den vreemden Dienaren

1) Het woord *beyde* staat niet bij C.; in nr. 3 staat hiervoor: *ende;* maar bij J. staat: *beide Aquinische.*

2) Het enkelvoud, dat de uitgave van 1612 hier heeft, in

des Woorts ende Ouderlinghen van Brabandt, Hollandt, ende West-Vrieslandt.

11. *Classes Ecclesiarum sub cruce. Classicum conventum constituent Ecclesia vtraque Antwerpiana, Buscoducensis, Bredana, Bruxellensis, et si quae aliae sunt in Brabantia. Alium Gandensis, Marterensis, Roncensis, Aldernadensis, Verwicensis, Rominensis* [1], *et ceterae quae in utraque Flandria sunt. Alium Tornacensis, Insulensis, Atrabatensis, Duacensis, Armentiriensis, Valencinensis, et ceterae idiomatis Gallici. Alium Amsterodamensis, Delffensis, et ceterae Hollandicae, Transisulanae et Phrisiae occiduae.*

Beyde die Ghemeenten tot Antwerpen, die Ghemeente van 's Hertogen-Bosch, van Breda, van Brussel, ende andere die in Brabant zijn mochten, sullen oock een Classem maecken. Een andere Classem sullen maecken die van Gent, van Ronsen, van Oudenaerden, van Comen [2], ende die andere die in Oost- ende West-Vlaenderen zijn. Een ander Classem sullen maecken die Doornicksche, Rijsselsche, Atrechtsche, Armentiersche, Valencijnsche [3],

---

overeenstemming met alle afschriften en met den grondtekst, is in de tweede uitgave (van 1617) bij vergissing tot een meervoud geworden; en daarna is die drukfout in alle volgende uitgaven eenvoudig overgenomen.

1) Bij F. staan voor deze zes namen de volgende vijf: *Gandavensis*, *Cominensis*, *Ronsensis*, *Aldenardensis*, *Werwicensis.*

2) Bij C. staan voor deze vier namen de volgende zes: *Ghendt*, *Mortiers*, *Remonde*, *Oude Naarde*, *Vervick*, *Komen;* bij J. de volgende vijf: *Gendt*, *Ronsen*, *Aldenarde*, *Werwich*, *Comen.*

3) Bij deze vijf namen (in nr. 3 gelijkluidend, met plaatsverwisseling van Rijssel en Atrecht) heeft C. tusschen Doornick en Atrecht eene opene ruimte, en na Atrecht bovendien nog *Duwaaij;*

ende die andere Walsche Kercken. Een ander Classem sullen maecken die Ghemeente van Amsterdam, van Delft, ende andere Hollandtsche, Overijsselsche, ende Westvriessche Kercken.

12. *Admonebuntur qui in Anglia sunt, vt suas Ecclesias in Classes distribuant.*

Men sal die van Enghelandt vermanen, datse hare Kercken in Classen afdeylen.

13. *Ministri eligentur a Consistorio, cum iudicio Conventus Classici, aut duorum triumve ministrorum vicinorum. Electi autem sistentur coram Ecclesia, vt vel tacitis suffragiis comprobentur, vel si quid sit, cur in electionem minus consentire velit* [1]) *Ecclesia, intra dies plus minus quindecim obiiciatur. Si quae tamen Ecclesiae consuetudinem electionis popularis, quae apud eas est, mutandam non esse censerent, ferentur, donec Synodo Generali sit aliter constitutum.*

De Dienaren des Woorts sullen van den Consistorie met het oordeel ende goet duncken [2]) der Classischer versamelinge, ofte twee ofte [3]) drie Ministers uyt de genabuerde Kercken vercooren worden. Vercoren zijnde, sullen sy der Ghemeente voorghestelt worden, op dat sy, ofte

---

welke naam ter zelfder plaatse ook voorkomt bij J. (*Doway*), die voorts dezelfde namen heeft als in den gedrukten tekst.

1) Voor de laatste drie woorden staat bij F.: *consentire nolit.*

2) De laatste zes woorden zijn in nr. 3: *mit het oordel ende consent ofte goetdunken;* bij C.: *bij advijs ende oordeel;* en bij J.: *mit vrtheil vnd erkentnus.*

3) De laatste twee woorden zijn in latere uitgaven, evenals in nr. 3 en bij C.: bij vergissing uitgevallen.

door stilswijghen der Ghemeente [1]) aenghenomen worden, ofte soo daer yet ware daerom die Ghemeente in de Verkiezinghe niet verwilligen en wilde, dat binnen 15. daghen onghevaerlijck [2]) voortghebracht werde. Nochtans of eenighe Kercken, daer de Verkiesinghe by 't Ghemeene volck staet achteden, dat hare ghewoonheyt niet te veranderen en ware [3]), die sullen ghedraghen worden ter tijt toe, dat het door die alghemeene Synodale versamelinghe anders sal verordent zijn.

14. *Eadem ratio in Electione Seniorum et Diaconorum servabitur* [4]) *nisi quod Classici conventus aut vicinorum ministrorum iudicium non erit expetendum.*

Die selve wijse salmen oock in die Verkiesinghe der Ouderlinghen ende Diaconen houden, behalven datmen niet behoeven en sal t' ghevoelen des Classis ofte der omlegghende Kercken-Dienaren te verwachten.

15. *Singulis annis dimidia pars tum Seniorum tum Diaconorum mutabitur, ascitis in eorum locum aliis, qui itidem biennium inserviant, relicta tamen Ecclesiis praesertim sub cruce constitutis, vel longioris vel brevioris temporis libertate, pro earum commoditate et necessitate.*

Alle jaren sal 't halve deel, soo wel der Ouderlinghen, als der Diaconen, verandert werden, andere in haer

---

1) De laatste vier woorden zijn bij C.: *door stillswijgende suffragia;* en bij J.: *durch deroselben stilschweigendt mitstimmen.*

2) Voor dit woord, dat bij C. en J. in 't geheel niet gevonden wordt, heeft nr. 3: *onbeghrepen.*

3) Voor de laatste twintig woorden heeft J.: *Jedoch so eine Kirche die gewohnheit einer Gemeiner erwehlung hette, welche gewohnheit sie nicht verendern wolle.*

4) Voor dit woord staat bij F.: *observabitur.*

plaetse ghestelt zijnde, die oock twee jaren lanck dienen sullen, doch dat de Kercken (voornamelijck die onder 't Cruys sitten) hare vrijheyt van langher ofte corter tijt te nemen, nae hare gelegentheyt ende nootdruftigheyt behouden.

16. *Examinabuntur ministri ab iis a quibus eliguntur, si probetur eorum doctrina et vita, confirmabuntur cum solemnibus praecibus et impositione manuum, absque superstitione tamen et necessitate.*

De Dienaren des Woorts sullen gheëxamineert, dat is, ondersocht worden van den ghenen daer van sy vercooren worden. Ist dat haer Leer ende leven voor goet bekent wort [1]), soo sullen sy met Ghebeden daer toe dienende [2]), ende opleggingghe der handen (doch sonder superstitie ende nootsaeckelijckheyt) bevestight worden.

17. *Nulli ministro in aliena Ecclesia concionari absque illius Ecclesiae ministri et Consistorii, aut ministro absente, absque Consistorii consensu licebit.*

Het en sal gheen Kercken-Dienaer gheoorloft zijn in een andere Ghemeente te Predicken sonder bewillinghe des Dienaers der selver Ghemeente ende der Consistorie, ofte int afwesen des Dienaers, sonder consent der Consistorie.

18. *Qui se in ministerium iis locis insinuant, vbi ministerium iam constitutum est, vt abstineant, a Consistorio admonebuntur: Si nihilominus pertinaciter prosequantur, convocatis statim tribus quatuorve, aut etiam*

---

1) Voor de laatste tien woorden heeft C.: *ende soo sij oprecht bevonden sijn in leere ende leeven.*

2) Voor de laatste vijf woorden heeft J.: *mit gewonlishen gebreuchen.*

pluribus, si fieri potest, ministris vicinis ex classe cuius est illa Ecclesia, Schismaticus ibidem declarabitur. Quod vero ad auditores attinet, si contemtis pertinaciter admonitionibus, audire schismaticum illum iam declaratum pergent, Consistorium ex praescripto disciplinae Ecclesiasticae aget.

Die sich in den Kercken-Dienst indringhen in die plaetsen daer den Kercken-Dienst nu inghestelt is, die selve sullen van den Consistorien vermaent worden, datse afstaen, maer ist datse evenwel hartneckelijck voortvaren, soo salmen terstont drye ofte vyer, ofte oock meer, ist moghelijck, van den omlegghende Kercken-Dienaren dier Classe onder welcke dese Kercke is, beroepen, ende hem die het is verclaeren een Scheur-maecker te zijn. Ende aengaende die toehoorders, ist datse alle vermaninghen ende waerschouwinghen hartneckelijck verachtende, den Scheur-maecker (welcke hem nu verclaert is, sulck een te zijn) voortvaeren aen te hooren, soo sal de Consistorie nae uytwijsen der Kercken-tucht ofte Christelijcke straffe handelen.

19. *Vnica vel trina tinctio* [1]) *pro Adiaphora censetur, proinde Ecclesiis liberum vsum apud ipsas receptum relinquimus, donec aliter in proxima Synodo generali statuatur.*

Eens, ofte drye mael in den Doop met water te besprenghen wort voor een middelmatigh ende vry dinck ghehouden: daerom laten wy den Kercken hare ghewoonheyt, diese hier in hebben, behouden, ter tijt toe dat anders in de naest-comende alghemeyne Synodale vergaderinghe verordent worde.

20. *Testes adhibere vel non adhibere ad Baptismum,*

---

1) Bij F. staat hiervoor: *immersio.*

rem adiaphoram arbitramur, proinde vsus receptus in Ecclesiis servabitur pro sua cuiusque libertate, donec aliter in Synodo generali statuatur.

Ghetuyghen in den Doop te nemen, ofte niet te nemen, achten wy voor een middelmatigh dinck: derhalven salmen den Kercken haer oude ghewoonheyt laten, een yegelijck nae hare vrijheyt, ter tijt toe dat daer van anders in de alghemeyne Synodale vergaderinghe besloten werde.

21. *In Ecclesiis, quarum instituendarum nobis libertas datur, pane communi seu cibario vtendum eumque frangendum esse in sacrae coenae administratione censemus. Eundo autem stando vel sedendo sacrae coenae communicare indifferens iudicamus, idcirco ratione vtentur Ecclesiae, quae ipsis commodissima videbitur.*

Cantare Psalmos, aut sacras literas legere, dum sacra coena administratur, liberum Ecclesiis relinquitur, quemadmodum et verbis Christi vel Pauli vti in exhibendo pane et vino, qua in re cavebitur, ne verborum pronunciatio in consecrationis spetiem vel opinionem tandem trahatur.

In den Ghemeenten, daer ons vrijheyt ghegheven wort te mogen reformeren [1]), achten wy datmen ghemeyn spijsbroot ghebruycken, ende 't selve in de uytdeylinge des Nachtmaels breecken moet. Maer [2]) staende ofte sittende 't Nachtmael te ontfanghen, oordeelen wy middelmatigh te zijn. Derhalven sullen die Ghemeenten sulck eene wijse ghebruycken, die hen de alder-gheleghenste dunckt te zijn. Psalmen te singen, ofte yet wat uyt de heylighe Schrift te lesen ter

1) Voor de laatste acht woorden heeft J.: *da vns zu lehren, vnd zu vnterrichten freyheit zu gelassen.*

2) Tusschen dit en het volgende woord hebben nr. 3 en C. beiden nog het woord: *gaande;* en evenzoo J.: *gehende.*

wijle 't heylighe Avontmael uytghedeelt wort, wort den Kercken vry ghelaten. Insghelijcx oock staet in de vrijheyt der Kercken die woorden Christi ofte Pauli te ghebruycken, in 't uitreycken des Broodts ende des Wijns, waer in men toesien sal, dat het uyt-spreken der woorden, met der tijt niet tot een schijn ofte waen van *Consecratie* ghetrocken en werde.

22. *Nemo qui sub parentum potestate est, aut eorum qui parentum locum obtinent, sine eorum consensu matrimonium contrahere debet; et fides matrimonii sine eorum consensu data, nullius est momenti. Siqui tamen ita se iniquos hac in re praestarent ac difficiles, vt consentire nullo modo velint (quod interdum religionis odio et aliis de causis accidit), an tam sancti instituti impediendi iusta sit causa, consistorii erit iudicare.*

Niemandt die noch onder de macht zijner Ouderen staet, ofte der ghener die in plaets der Ouderen zijn, en behoort hem selven sonder hare verwillinghe in den Houwelijcken staet te begheven, ende die houwelijcksche belofte sonder haer consent ghedaen [1]), is van gheener waerde. Soo daer nochtans eenighe van de Ouders hier in sick soo onbescheyden ende hart bewesen te zijn, datse in gheenerley wijse wilden verwillighen ('t welck somtijts uyt haet der Religie, ende uyt andere oorsaecken geschiet) alsdan sal het int oordeel der Consistorie staen, of daer eenighe billicke oorsaecke zy, sulck eene heylighe ordeninghe [2]) te verhinderen ofte te breken.

23. *Sponsalia legitimè contracta, ne vtriusque quidem*

1) Voor de laatste zeven woorden heeft C.: *de trouwe des houwelijcks sonder hun consent ghegheven sijnde.*

2) Voor dit woord heeft J.: *furnhemen.*

partis consensu dissolui poterunt, quin et operae pretium erit, iis contrahendis interesse vel ministrum vel seniorem Ecclesiae, ut antequam reciproca fiat promissio, intelligatur, an puram religionem amplectatur uterque; an consentiant parentes; et si alterutra, aut vtraque pars ante matrimonio iuncta fuerit, an de morte priorum coniugum legitimo testimonio constet.

De ondertrouwe Wettelijck ghedaen zijnde en sal gheensins moghen ghebroocken worden [1]), al waert dat beyde partien daer in verwillighden. Daerom salt raetsaem zijn, als d' Ondertrouwe gheschiet [2]), dat de Kercken-Dienaer ofte een Ouderlinck daer by zy, op dat, eer der onderlinghe beloftenisse geschiede, vernomen werde: of sy beyde die reyne Religie bekennen: of haer Ouders in haer Houwelijck verwillighen; Ende ist dat beyde partien ofte een van beyden, te vooren in den Houwelijcken staet gheleeft hebben: of men door gheloofwaerdighe ende seeckere ghetuyghnissen van de aflijvinghe der eerster partie verseeckert is.

24. *Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis, aut alioqui per tres vices iustis intervallis pro concione edentur.*

Die namen der persoonen die in den Houwelijcken staet te bevestighen zijn, salmen drye Sondaghen, ofte anders drye mael, mits datter een tamelijcken tijt tusschen zy, voor de Ghemeynte uytroepen.

---

1) De laatste elf woorden zijn bij C.: *Hett houwelijck wettelijck ghecontraheerdt sijnde, en sall niet ontbonden moogen werden;* en bij J.: *Die hiligen, vnd Eheberedungen rechtmessig eingangen kunnen auch nicht ..... auffgeloeset werden.*

2) De laatste vier woorden zijn bij C.: *in 't contraheeren desselfs;* en bij J.: *da solche Ehegelobten verhandlet werden.*

25. *Ecclesiasticam disciplinam in singulis Ecclesiis observandam esse censemus; ministrorum itaque partes erunt, non solum publicè docere, hortari, arguere, sed et priuatim vnumquemque officii sui admonere, qua in re et seniores operam suam impendere oportet.*

Wy gevoelen dat de Kerckelijcke discipline ofte Christelijcke straffe in een yegelijcke Ghemeente behoort onderhouden te werden; derhalven salt der Dienaren des Woorts ampt zijn, niet alleen opentlijcken te leeren, ve.manen ende straffen, maer oock int bysonder eenen yeghelijcken tot zijn plicht te vermanen, 't welk oock den Ouderlinghen toestaet te doene.

26. *Siue autem quis in doctrinae puritate errauerit, siue in morum sanctitate peccauerit, si id occultum est, et à scandalo publico remotum, observabitur regula, quam diserte praescribit Christus Matth.* 18.

Daerom indien yemant in der reynigheyt der leer ghedwaelt, ofte in de oprechticheyt des levens [1]) ghesondicht sal hebben: soo verre alst verborghen ende sonder opentlijcke Erghernisse toeghegaen is, soo salmen den reghel onderhouden, welcken Christus uytdruckelijck voorschrijft *Matth.* 18.

27. *Peccata igitur occulta, quorum peccatorem priuatim, vel ab vno vel duobus, tribusve testibus adhibitis, admonitum poenituerit, non sunt ad Consistorium deferenda, occulta tamen, vel Reipublicae vel Ecclesiae grauem perniciem adferentia, vt sunt proditiones, vel ani-*

1) Voor *reynigheyt der leer* en *oprechticheyt des levens* heeft C.: *suuverheyt der Leere* en *heijlichheyt der seeden;* en J.: *reinigkeit der lehr* en *heiligkeit des wandels.*

marum seductiones, ministro significabuntur, vt ex eius consilio, quid in ea re agendum sit, dispiciatur.

Ende die verborghen sonden, daer de sondaer (int heymelijck, ofte van eenen, ofte met twee ofte drye ghetuyghen vermaent zijnde) leetschap van bewijst, en salmen der Consistorie niet aendraghen: maer die verborghen sonden, die der alghemeyne welvaert, ofte der Kercken, eenige merckelijcke schade ende verderffenisse toebrengen moghten, als daer zijn verraderije, oft verleydinghe der zielen, die salmen den Kercken-Dienaer aensegghen, op datmen nae zijnen raet toe sie, wat hier in te doen staet.

28. *Siquis in occultis duas tresue admonitiones non audierit, aut publicum peccatum perpetrauerit, ad Consistorium deferetur.*

Indien yemant heymelijck ghesondight hebbende, de vermaninghe van twee ofte drye persoonen niet en hoort, ofte die eene openbare sonde begaen heeft, die salmen voor de Consistorie brenghen.

29. *Peccatorum natura sua publicorum, aut propter contemtum admonitionum Ecclesiae publicatorum, publica fiet reconciliatio, non ex vnius aut alterius, sed totius Consistorii arbitrio, eoque modo et forma, quae ad aedificationem cuiuslibet Ecclesiae commodissima iudicabitur.*

Die sonden welcke van haer naetuere openbaer zijn, ofte die der Ghemeente (om der verwerpinghe der vermaninghen wille) gheopenbaert werden, die salmen opentlijck versoenen, niet nae het oordeel van een ofte twee persoonen, maar nae het ghevoelen der gantscher Consistorie, ende dat op sulcker wijse ende forme, welcke men achten sal tot opbouwinghe eener yegelijcker Ghemeente die alderbequaemste te wesen.

30. *Qui pertinaciter Consistorii admonitiones reiecerit, à Coenae communione suspendetur, quod si ita suspensus post iteratas admonitiones, nullum poenitentiae signum dederit, hic erit ad excommunicationem progressus.*

Soo wie hartneckelijck die vermaninghen der Consistorie verwerpen sal, dien salmen vander ghemeynschap des Nachtmaels afhouden [1]), ende afghehouden zijnde, ist dat hy nae vele [2]) vermaninghen geen teecken van berou en bewijst, soo sal dit den voortgangh zijn tot der uytsluytinghe.

31. *Publice e suggestu peccatorem obstinatum admonebit minister, peccatum exponet, officia in eo reprehendendo, a Coena suspendendo, posteaque diligenter adhortando, praestita declarabit; Ecclesiam, vt pro hoc peccatore inpoenitente sedulo oret, monebit, antequam ad vltimum excommunicationis remedium descendere Ecclesia cogatur. Eiusmodi tres fient admonitiones. In prima non nominabitur peccator, vt aliquo modo ei parcatur. In secunda nomen edetur. In tertia Ecclesiae significabitur* [3]), *nisi resipiscat, excommunicandum esse, vt si pertinax fuerit, tacitis Ecclesiae suffragiis, excommunicetur. Intervalla admonitionum in Consistorii arbitrio erunt. Si ne his quidem officiis ad resipiscentiam possit adduci, promulgabitur coram Ecclesia eiusmodi pertinacis peccatoris a corpore Ecclesiae Excommunicatio et Abscissio. Vsum et finem excommunicationis fusè exponet minister, admonebitque fideles, ne familiarem et non necessariam cum excommunicato consuetudinem habeant, sed eius consor-*

---

1) C. heeft hier en vervolgens voor *afhouden* doorgaans *ophouden*.

2) Bij C. staat hiervoor: *seeckere*.

3) Bij F. staat hiervoor: *indicabitur*.

tium vitent, hoc praecipue consilio, vt pudore suffusus excommunicatus de resipiscentia serio cogitet.

De Kercken-Dienaer sal den hartneckighen sondaer opentlijcken van den Predickstoel vermanen, hy sal zijn sonde duydelijck verclaren, ende wat naersticheyt men ghedaen heeft hem bestraffende ende vant Nachtmael afhoudende [1]), hy sal de Ghemeente vermanen datse vyerighlijck voor desen onboetvaerdighen Sondaer bidde, eer dat die Ghemeente tot de laetste remedie der uytsluytinghe te comen ghedwonghen werde. Sulcke drie vermaningen salmen doen: In d' eerste en sal de Sondaer niet ghenoemt worden, op datmen hem eenighsins verschoone: In de tweede salmen hem noemen: In de derde salmen der Ghemeente aensegghen, datmen hem excommuniceren ofte uytsluyten sal, ten zy dat hy sick bekeerde, op dat hy, ist dat hy hartneckigh blijft, door stilswijghende verwillinghe der Ghemeente, afghesneden werde. Maer aengaende den tijt hoe langhe d' een vermaninge nae d' ander geschieden sal, dat sal int oordeel ende goetduncken der Consistorie staen. Indien hy oock door dese naersticheyt der Dienaren tot bekeeringhe niet en can gebracht worden, soo sal eenes sulcken hartneckighen mensches verbanninghe ende afsnijdinge van den lichame Christi [2])

1) De laatste twaalf woorden zijn bij C.: *ende hoe datt alle diensten in hem te bestraffen, van 't Nachtmaal aff te houden, ende volghens in hem naarstelijck te vermaanen, te vergheefsch gheschiedt sijn;* en bij J.: *vnd die vberwiesene mit seinem Dhienst, vnd Ampt vom Nachtmal abgehalten, vnd doch mit fleissigem vermanen erklieren.*

2) Voor de laatste elf woorden staat bij C.: *desselfs hardtneckighen Sonndaars affsnijdinge ende excommunicaatie van hett ligchaam der ghemeijnte;* en evenzoo bij J.: *solchen halstarrigen sunders verbannungh, vnd Abschneidung vom leib der kirchen.*

voor de Ghemeente vercondight worden. De Kercken-Dienaer sal 't ghebruyck ende 't eynde des Bans in 't breede verclaren, ende sal den gheloovighen vermanen, dat sy gheene alte ghemeensame ende onnoodighe conversatie ende gheselschap met den verbanneden hebben, maer zijn geselschap schouwen tot dien eynde voornemelijck, op dat die verbande ofte uytgheslotene beschaemt zijnde, ernstelijck bedencke sick te bekeeren.

32. *Qui grauia, Ecclesiis*[1] *probrosa et*[2] *Magistratus auctoritate plectenda peccata perpetrauerint, etiamsi verbis poenitentiam testentur, a Coenae tamen communione suspendentur; quot autem vicibus, in arbitrio consistorii erit.*

Die daer sware ende der Ghemeente Gods lasterlijcke sonden begaen hebben, ofte sulke stucken die door die authoriteyt ende t' ghewelt der Overheydt behooren ghestraft te werden[3], hoe wel sy met woorden boetvaerdicheyt betuyghen, soo sullen sy nochtans vanden Nachtmale afghehouden werden. Doch, hoe dickwils dat gheschieden sal, sulcx sal int oordeel der Consistorie staen.

33. *Si Ministri, Seniores et Diaconi peccatum publicum, Ecclesiae probrosum, vel auctoritate Magistratus plectendum perpetraverint; Seniores quidem et Diaconi statim auctoritate consistorii munere abdicabuntur; ministri autem suspendentur a functione; an vero abdicandi sint ministerio, Classici conventus erit iudicare, cuius sententiae si non acquieverint, ad Synodum Provincialem prouocabunt.*

---

1) Bij F. staat hiervoor: *Ecclesiae.*

2) Bij F. staat hiervoor: *vel.*

3) Voor de laatste zes en twintig woorden heeft J.: *Die aber schwere, der kirchen lasterhaffte, vnd der gewalt der Oberkeit straffbare sunden begangen.*

Ist dat die Dienaers des Woorts, die Ouderlinghen, ofte Diaconen eenige openbare sonde die tot schande ende lasteringhe der Ghemeente streckt, ofte door de macht der Overheydt behoort ghestraft te werden, bedreven hebben [1]): Soo sullen die Ouderlingen ende Diaconen door de authoriteyt der Consistorie terstont van haren dienst afgeset werden: Maer den Dienaren des Woorts salmen haren dienst voor een tijt lanck opsegghen [2]), doch of mense t'eenemael van haeren dienst afsetten sal, daer van sal de vergaderinge des Classis oordeelen, met welckers oordeel, ist dat sy niet te vreden zijn, soo sullen sy haer beroepen op dien Provinciale ofte Lants-Synode [3]).

34. *An vero ministri, Seniores et Diaconi iam abdicati, postquam poenitentia Ecclesiae satisfecerint, si denuo eligantur, admitti debeant: quod ad Seniores et Diaconos attinet, Consistorii, quod vero ad ministros spectat vel pertinet, classici conventus erit iudicare.*

Maer of die Dienaren des Woorts, ende die Ouderlinghen, ende Diaconen afgheset zijnde, nae dat sy de Kercke door hare boete voldaen hebben, wederom tot den dienst be-

---

1) Voor de laatste drie en dertig woorden heeft J.: *So die Dhiener, Eltisten, oder Diacken eine offentliche der kirchen lasterhaffte, vnd der Gewalt der Obrigkeit straffbare sunden begiengen.*

2) De laatste vier regels zijn bij C.: *als dann sullen de Ouderlingen ende Diaackenen terstondt bij autoriteijt des Kerckenraadts van hunn ampt ghesteldt werden; maar de Dienaaren sullen in hunnen dienst ghesuspendeerdt werden;* en bij J.: *sollen die Eltisten vnd Diacken auf macht des Consistorii alsbald ihres amptz entsetzet werden. Die Dhiener aber sollen im Dhienst vffzuhalten verwirckt haben.*

3) Bij C. en J. worden de woorden *ofte Lants* niet gevonden.

hooren toeghelaeten te werden, waert datse wederom vercoren wierden: Soo veel d' Ouderlingen ende Diaconen aengaet, sal het in der Consistorie discretie ofte oordeel staen: maer soo veel als de Dienaren des Woorts belanght, sal die Classicale vergaderinghe oordeelen.

35. *Ministri Belgio oriundi, qui exteris Ecclesiis operam addixerunt, si ab Ecclesiis Belgicis revocentur, dabunt operam vt vocationi obtemperent, constituto Ecclesiis suis*[1] *legitimo tempore, quo sibi de aliis ministris prospiciant. Quod si Exterae illae Ecclesiae illos dimittere nolint, ad alias non suspectas erit provocatio. Admonebuntur autem ii, qui nondum operam suam cuiquam addixerunt, vt libertatem obtemperandi vocationi retineant.*

Die Kercken-Dienaren geboren uyt Nederlant, die sick in vreemder Kercken dienst begheven hebben, soo sy wederom van de Nederlantsche Kercken gheroepen werden, sullen naerstigheyt doen datse die beroepinghe volghen, haren Kercken eenen seeckeren tijt bestemmende, in welcken sy haer met anderen Kercken-Dienaren voorsien moghen. Maer soo de uytlantsche Ghemeenten haer niet willen laten gaen, soo salmen die saeck betrecken tot andere Kercken, die niet suspect en zijn[2]. Ende die sick noch aen niemant verbonden hebben, salmen vermanen datse hare vrijheyt behouden, op datse connen volghen, soose beroepen werden.

36. *Admonebuntur etiam membra Ecclesiarum, quae ministri alicuius opera libertatis tempore vsae sunt, vt de alimentis ei, si egeat, prospiciant.*

---

1) Dit woord ontbreekt bij F.

2) Voor de laatste dertien woorden heeft C.: ***sullen sij sick op andere onpartijdighe kercken moghen beroepen;*** en J.: ***soll die beruffungh bei andern vnuerdechtigen kirchen stehen.***

Men sal oock de Lidtmaten der Kercke vermanen, die eenighes Kercken-Dienaers dienst in den tijt der vrijheyt ghebruyckt hebben, dat sy den selven met onderhout, soo hy ghebreck heeft, versorghen.

37. *Qui ex hac dispersione in aliqua civitate collecti sunt, studiosos aliquot alent, quos sibi deuinctos habeant, quorum opera, si qui aluerunt, carere possint, et patiantur vt alia quaepiam Ecclesia plene sibi addictos habeat, sumtus factos repetere poterunt; secus vero, si ad tempus tantum concedant.*

Die uyt deser verstroyinghe in eenigher Stadt ofte plaetse vergadert zijn, sullen etlijcke *Studenten* onderhouden, die aan hen verbonden sullen zijn, der welcker dienst, soo die ghenen diese onderhouden hebben, ontbeeren moghen, ende toelaten dat een andere Kercke de selve gantschelijck tot haer met verbindinghe overneme, soo sullen sy die ghedaene oncosten wederom moghen eyschen, maer dat en sullen sy niet moghen doen, ist dat zijse alleen voor eenen tijt uyt leenen.

38. *Conscriptus est Catalogus ministrorum nunc ministerio destitutorum et aliorum ad verbi ministerium aptorum. Delecti sunt singuli singularum classium ministri, qui hic sunt, qui classis suae ministros huius Synodi nomine hortentur, vt diligenter inquirant, num quae sint in suis classibus Ecclesiae ministris destitutae, eas hortentur, vt ministrum vocent, aliquos ex Catalogo proponant, ut mutuo consilio aliquis vocetur.*

Daer is een Register beschreven der Kercken-Dienaren die nu geen dienst en hebben, item der ghener die tot den Kerckendienst bequaem zijn [1]. Ende is uyt elcke

---

1) Voor de laatste achttien woorden heeft J.: *Derer Dhiener*,

Classe der ghener die hier zijn, eenen Kercken-Dienaer vercooren, die de Kercken-Dienaers zijnes Classis in den naem deser Synodale vergaderinghe vermanen sal, dat sy naerstelijck vernemen, of eenighe Kercken in haren Classe sonder Kercken-Dienaers zijn, ende soodanighe Kercken vermanen eenen Dienaer te beroepen, dat sy oock sommigen uit den register voorstellen, op dat met ghemeynen rade yemant beroepen werde.

39. *Delecti sunt Embdae Dominicus Iulius, Cornelius Rhetius, Ioannes Arnoldi, Wesaliae Ioannes Lippius, Petrus Rickius, Michael Iordanis; vt Ecclesiae Belgico-germanicae ministris destitutae sciant ad hos viros scribendum, vt ministros in iis aut vicinis locis degentes indicent.*

Tot Emden zijn vercoren [1]) Dominicus Iulius, Cornelius Rhetius, Iohannes Arnoldi. Te Wesel, Iohannes Lippius, Petrus Rijckius, Michaël Iordaens, op dat de Nederduytsche Kercken [2]) die gheen Dienaren hebben,

---

so ietz ihres dhienst entsetzet, vnd auch der andern, so zum dhienst gottliches wortz bequem zugelassen.

1) Bij de volgende namen heeft C., zonder uitzondering, de gelatiniseerde vormen, dus *Michaël Iordanus* (bij den eersten naam enkel eene *D.* in plaats van *Dominicus*); nr. 3 daarentegen bijna zonder uitzondering de Hollandsche vormen, dus *Jan Arents* en *M. Pieter de Rijcke;* en J. na Johannes Lippius *Carolus Neellius*, met weglating van Michaël Jordanus. Alle drie hebben *Lippius*, in plaats van het in bijna alle uitgaven voorkomende *Lipsius* (blijkbaar eene drukfout of verkeerde lezing, die de onderscheiden uitgevers eenvoudig van elkander overnamen).

2) Bij C. staat: *Nederlandtsche Ghemeijnten;* en bij J.: *Niderlandische Deutsche kirchen.* Wat het laatste woord betreft, is in alle vertalingen op vele plaatsen *Kerk* en *Gemeente* met elkander verwisseld.

weten datse aen dese Mannen schrijven sullen, ende op dat dese den Kercken eenighe Dienaren in hare, ofte in de naest-gheleghene plaetsen woonende, aengheven [1]).

40. *Si tanta egestate laboret vlla Ecclesia, vt ministrum quem vocat, alere non possit, classis dispiciet, ac primo plures Ecclesiae vicinae coniungi poterunt. Praeterea ministri Ecclesiarum dispersarum admonebuntur, vt Ecclesiae membra hortentur ad opem ferendam: praesertim autem eos monebunt, qui ex ea erunt provincia in qua est illa Ecclesia, ipsi quoque ministri hac in parte aliis exemplo erunt.*

Soo daer eenighe Kercke(n) soo arm ende behoeftigh ware(n), dat sy den Dienaer welcken sy beroept niet onderhouden en conde, soo sal de Classe sulcx versorghen: ende sullen voor eerst sommighe naebuerighe Kercken t' samen gevoeght moghen werden [2]); Daer beneven sullen de Dienaren der verstroyder Ghemeenten vermaent worden, dat sy de Litmaeten der Kercken tot bystant te doen

1) Voor de laatste twintig woorden staat in nr. 3: *schryuen sullen, op dat sy die Dienaers die in haeren ofte inden naestghelegen platzen woonen, aengheuen;* bij C.: (dattmen) *sall schrijven, op dattse sulcks den Dienaaren aldaar, ofte in eenighe naabuer plaatsen wonende, aansegghen;* en bij J.: (welchen die..... kirchen.....) *zuschreiben* (wissen), *vnd sollen disse menner ihnnen die Dhiener. so da in ihren, oder darbey liegenden orthern vorhanden, anzeigen, vnd vermelden.*

2) Voor de laatste zeventien woorden staat in nr. 3: *soo sal die Classe sulcks versorghen. Ende ten eersten soo sullen sych meer anligghende Kercken tsamen voeghen moghen;* bij C.: *sall de Klassis daar inn versien, ende sullen meer dan een, ghenaabuerde Kercken te saamen mooghen ghevoughd werden;* en bij J.: *soll das Quartier vmbsehen, ob nicht mehr vmbliegende gemeinden darzu mogen gethan werden.*

aenporren: doch insonderheyt sullen sy die aenporren [1]) die uyt die selve Provincie oft Lantschap zijn, daer in die Kercke leyt, ende de Kercken-Dienaren sullen anderen in desen deele met haer exempel voorgaen.

41. *Ministri classis iis locis in qvibus ministerium verbi constitui non poterit, lectores, Seniores et Diaconos constituent, vt sic colligantur Ecclesiae.*

Die Dienaren des Classis sullen in die plaetsen, daermen den dienst des Woorts niet sal connen oprechten, Lesers, Ouderlinghen ende Diaconen verordenen [2]), op dat alsoo de Kercken [3]) versaemelt moghen werden.

42. *Ministri et Seniores Classium quae sunt sub cruce, in omnibus civitatibus et pagis Classium suarum et vicinis diligenter inquirent eos, qui propensi sunt ad puram religionem, ut eos ad officium hortentur. Itaque Ecclesias aut saltem Ecclesiarum initia colligere studebunt; quod vt melius exequutioni mandetur, partientur classes hae inter se civitates, et pagos vicinos, ne quid negligatur. Eandem curam gerent Ecclesiae dispersae ciuitatum et aliorum locorum vicinorum, praesertim à classibus procul*

---

1) Voor de laatste zes woorden staat in nr. 3: *doch insonderheit sullen sy die verwecken;* en bij C.: *ende sy sullen vermaanen sonderling die gheen.* Bij J. luidt deze geheele volzin: *Darneben sollen die Dhiener der verspreieten kirchen erinnert werden der kirchen glieder zu ermhanen, so auss dem ohrt seien, da disse kirche ist.*

2) Voor de laatste veertien woorden heeft J.: *dahin keine dhiener des wortz gesetzet mogen werden, personen die lesen konnen, auch Eltisten vnd Diacken setzen.*

3) Voor de laatste twee woorden staat in nr. 3 alleen *Kercken;* bij C.: *een Ghemeijnte;* en bij J.: *letzlig eine kirche*

dissitorum Fideles dispersi illos classium sub cruce ministros hac in re iuvabunt, indicando circumspectè nomina eorum, quos cognoverint ad religionem esse propensos in iis locis vnde eiecti vel digressi sunt.

De Dienaren ende Ouderlinghen der Classen [1]) die onder 't Cruys zijn, sullen in allen Steden ende Dorpen onder haren Classe, ofte daer omtrent gheleghen, naerstelijck ondersoecken ende vernemen nae den ghenen, die tot de reyne Religie gheneghen zijn, om de selve tot haren schuldighen plicht te vermanen [2]): Derhalven sullen sy pooghen, Kercken, ofte ten minsten beginselen der Kercken te vergaederen; Ende om sulcx te beter na te comen, soo sullen de Classes, alle die naest-gheleghen Steden ende Dorpen onder haer verdeylen, op dat niet versuymt en werde. Die selve sorghe sullen die verstroyde Ghemeenten over die Steden ende andere by-legghende plaetsen draeghen, voornamelijck die wijt van den Classe [3]) ghelegen zijn. Die verstroyde gheloovighen [4]) sullen die

1) In nr. 3 staat hier *Kercken*, waarboven daarna *Classen* geschreven is, als ter verbetering; bij C. staat *Klassen;* en evenzoo bij J.: *Quartier.*

2) De laatste negen woorden zijn in nr. 3: *op dat sy die selue tot haer plicht vermanen;* bij C.: *omm die hunns ampts te vermaanen;* en bij J.: *vnd dieselbe zu dem ampt ermanen.*

3) Voor de laatste achttien woorden staat in nr. 3: *sullen die verstroide Ghemeijnten voor die steden ende andere biligghende platzen draghen, voornemelicken voor die platsen die wyt vande Classe;* bij C.: *sullen oock op sick neemen de verstrooijde Ghemeijnten der Steden, ende andere naabuerde plaatsen henn naastgheleghen, ende bijsonder oover die verre vande Classe;* en bij J.: *sollen die verspreite Gemeinden vber ihre benachbarte stette, vnd ohrter, sonderling so sie weit von Quartieren.*

4) Bij de laatste drie woorden is in nr. 3 nog bijgevoegd: (*die erghent vertrocken synde hen gheset hebben*); bij C. staat

Kercken-Dienaeren der Classen onder 't Cruys hier in helpen, hen voorsichtelijck aenghevende die namen der ghener die sy weten dat tot de Religie gheneghen zijn gheweest [1]) in die plaetsen, daer sy uytgheworpen, ofte uyt gheweken zijn.

43. *Vtilissimum est eam esse Ecclesiarum coniunctionem, ut mutuis inter se literis crebo significent, quae ad Ecclesiarum in genere vel aliquarum privatim conservationem, et incrementum pertinere videbuntur, et nominatim haereticos, schismaticos, Mercenarios, cursores, et alios eius generis homines exitiosos designent, vt Ecclesiae sibi ab illis caveant.*

T' is seer oorbaerlijck datter sulcke eene vereeninghe der Kercken zy, datse dickwils met onderlinghe Brieven malcanderen te kennen gheven, wat daer dienstelijck sal zijn tot de onderhoudinge ende wasdom der Kercken int ghemeen, ofte oock sommigher int bysonder [2]), ende dat sy voornamelijck van die Ketters, scheur-maeckers, huerlinghen, landt-loopers, ende andere soodanighe schaede-

---

alleen: *De ghelooviighe verstrooijden;* en evenzoo bij J.: *Die verspreiete gleubige.*

1) Voor de laatste zeven woorden staat in nr. 3: *dat totter Religie geneijcht syn;* bij C.: *de Relijgie toeghedaan te sijn;* en bij J : *zu der Religion geneigt.*

2) De laatste negentien woorden zijn in nr. 3: *wat daer dienstelyk sal schijnen te syn tot onderhoudinghe ende wasdom der Kercken in t' ghemeyn, ofte oock summighe besondere Ghemeijnten aenghaende;* bij C.: *'t gheene datt henn dunckt ofte in 't ghemeijn, ofte in 't partikulier tot behouding ende wasdom van alle ofte sommighe Ghemeijnten dienstelijck te sijn;* en bij J.: *was ihre zu erhaltung, vnd wachsung dero gemein, oder etlicher besonderer kirchen notig zu sein bedunkt.*

lijcke menschen malcanderen verwittighen, op dat de Kercken sick voor soodanighen wachten connen.

44. *Vt gravibus Ecclesiarum oneribus occurratur, quae indies augentur eorum levitate qui nimis facile sedes mutant, et aliorum qui praetextu paupertatis et religionis eleemosynas domesticis fidei necessarias et debitas praeripiunt; consultum esse iudicavimus, vt in singulis Ecclesiis publicetur eos qui inde migrabunt, non esse in posterum vt domesticos fidei iuvandos in aliis Ecclesiis, nisi testimonium ante actae in Ecclesia vnde proficiscuntur vitae et doctrinae habeant.*

Op datmen de sware belastingen der Kercken voorcome ende verlichte, welcke daghelijcx toenemen [1]) door de lichtvaerdicheyt der ghener die al te lichtelijck hare woonplaetsen veranderen, ende der gener die onder 't dexel datse geloovigh ende behoeftigh zijn, d'Aelmoessen, den huysghenooten des Gheloofs toecomende ende van nooden zijnde, onttrecken: Soo hebben wy voor raetsaem aenghesien, dat in allen ende yegelijcke Kercke vercondight werde, dat de ghenen die van daer vertrecken, voortaen niet en sullen als huysghenooten des Gheloofs gheholpen werden in andere Ghemeenten, ten zy datse attestatie ofte ghetuyghnisse hebben, hoe sy sick te vooren in leere ende leven by de Ghemeynte, van daer sy ghecomen zijn, ghedraeghen hebben.

45. *Dabunt autem operam Ministri, ut quicunque testimonium postulabunt eos qua de causa migrare velint, interrogent, negentque praecisè testimonium, si non satis*

---

1) Voor dit woord staat bij C.: *vermeerderdt werden;* en bij J.: *vermehret.*

iustam profectionis esse causam deprehenderint, cauebuntque ministri et Diaconi, ne procliues et faciles sint in exonerandis Ecclesiis suis pauperibus, quibus alias nulla necessitate gravent; quibus testimonium dandum esse censebunt, in eo nomina et cognomina eorum, vnde oriundi sint, quod sit eorum opificium, quae causa migrationis, quamdiu in ea Ecclesia egerint, quomodo se gesserint, quo tempore inde proficiscantur, quo se recipere statuerint, et alia eiusmodi ascribent.

De Dienaren [1]) sullen daer op letten, datse allen den ghenen die attestatie ofte ghetuyghnisse begheeren, vraghen uyt wat oorsaeck sy begheeren te vertrecken, ende bevindende d' oorsaeck des vertrecx niet genoeghsaem te zijn, den soodanighen attestatie weygheren. De Dienaren ende Diaconen sullen oock toesien, datse niet te seer ghenegen zijn hare Kercken van de armen te ontlasten, met welcken sy andere Ghemeynten sonder eenighen noot beswaren. Ende soo wien sy attestatie geven, sullen [2]) haer naem, toe-naem, Vader-landt, ende hant-werck in den Brief uyt-drucken, mitsgaders de oorsaeck hares vertrecx, ende hoe langhe sy in de Ghemeente verkeert hebben, hoese sick ghedragen hebben, wanneer sy van daer gescheyden zijn, waerse henen gaen willen, ende andere dierghelijcke dinghen.

46. *Dabitur autem profecturis, quantum vsque ad proximam Ecclesiam, qua transituri sunt, satis esse videbitur; quantum vero id sit, in testimonii literis annotabitur. Idem praestabunt aliae, per quas transibunt Ecclesiae, pro sua quaeque facultate, vt exhibito testimonio*

---

1) In nr. 3 staat hier: *Doch die Dienaers;* bij C. en J. ontbreekt dat woordje *doch.*

2) In nr. 3, bij C. en bij J.: *sullen sij.*

si legitimum sit, celeraque probentur, tantum largiantur, quantum opus esse ad proximam vsque Ecclesiam iudicabunt, idque testimonii literis adscribent, et quo die inde discedant, notabunt; ita se et aliae gerent, donec ad designatum pertigerint locum, vbi testimonium exhibitum lacerabitur.

Den genen die vertrecken salmen soo veel geven, als men achten sal ghenoegh te wesen om tot de naeste Ghemeente, daer sy door passeren sullen, te comen, doch hoe veel het zy, salmen op de attestatie teyckenen. T' selve sullen oock andere Ghemeenten daer sy door-trecken, doen, yder nae zijne macht: sy sullen de attestatie besien, ende soo sy oprecht is, soo veel mede deelen, als noodigh is om tot de naest-legghende Ghemeente te comen, hoe veel sy geven, ende wanneer sy van haer vertrecken, sullen sy op de attestatie teyckenen. Alsoo sullen oock andere Ghemeynten haer draghen, tot datse in die plaetse comen daer sy wesen willen, alwaer de overgheleverde attestatie sal ghescheurt werden.

47. *Qui post mensem proximum Novembris sine vllo testimonio, aut aliquo, sed non ad hanc normam conscripto ab Ecclesiis migrabunt, non habebuntur pro fidei domesticis, quibus maxime benefaciendum esse docet Paulus. Si qui tamen ex Ecclesiis quae sunt sub cruce, vel iis locis vbi nullum est ministerium constitutum, venerint, examinari eos operae pretium est, an sciant precari, et possint rationem fidei reddere, qua de causa migrarint, et de aliis eiusmodi. Diaconorum autem erit prudentiae quatenus istiusmodi sint iuuandi, dispicere.*

Alle die nae de naest-comende maent Novembris, sonder eenighe ghetuyghnisse, ofte met gheen ghetuyghnisse nae dese forme beschreven, uyt de Ghemeynte vertrecken sullen, die sullen voor geen huysghenooten des Gheloofs,

den welcken men, nae de leere Pauli, aldermeest behoort goet te doen, ghehouden worden. Soo daer nochtans eenighe comen uyt de Ghemeynten onder 't Cruys sittende, ofte uyt sulcke plaetsen daer gheen Kercken-dienst [1]) inghestelt en is, soo salmen die ondersoecken, ofse bidden ende reeckenschap hares Gheloofs gheven connen: item uyt wat oorsaeck sy vertrocken zijn, ende van dierghelijcke dingen meer, doch sal in de discretie der Diaconen staen, hoe veel men soodanighen tot onderstant sal gheven.

48 *Rogabitur D. Aldegondius huius synodi nomine, vt Rerum in Belgio gestarum abhinc aliquot annos conscribat historiam, ac praecipuè earum, quae ad instaurationem Ecclesiarum, persecutiones earum, idolorum deiectionem et restitutionem, martyrum constantiam, horrenda dei in persecutores iudicia, mutationes Politiarum etc. pertinent.*

Men sal den Heer van S. Aldegonde bidden in den naem van deser Synodale vergaderinghe, dat hy een Historie der dinghen die in sommighe jaeren herwaerts gheschiet zijn [2]), beschrijve: ende voornamelijck van die dinghen, die de oprechtinghe der Kercken, de vervolginghe der selver, die afworpinghe ende weder-oprechtinge der Beelden [3]), de volstandicheyt der Martelaren, die grou-

---

1) Bij C. staat hiervoor: *Dienst des Woordts;* bij J. alleen: *dhienst.*

2) De laatste zeven woorden luiden in nr. 3: *die in sommighe jaeren herwarts in Nederlandt gheschiet syn;* bij C.: *die nuu sommighe verleeden jaaren in de Nederlanden gheschiedt sijn;* en bij J.: *so in den Nidderlanden fur etlichen iharen bis anhero sich zugetragen haben.*

3) Voor deze twee woorden heeft J.: *deren Abgoetter, und bilder.*

welijcke oordeelen Gods teghen de vervolghers, de veranderinghen der Politien, etc. betreffen.

49. *Dabunt autem operam singularum Ecclesiarum ministri, et alii omnes qui opera sua hoc institutum iuvare poterunt, vt quae eo spectabunt, diligenter sciscitentur et inquirant, et alicui ex his qui ad hoc electi sunt, consignata mittant, quae postea ad D. Aldegondium fideliter perferenda curent.*

Alle [1]) Kercken-Dienaren, mitsgaders alle andere die met haer hulp dit voornemen connen vorderen, sullen naerstelijck ondervraghen ende ondersoecken alles wat tot soodaenighen Historie dient, ende in gheschrifte oversenden aan yemandt der ghener die hier toe vercoren zijn, welcke dese dinghen daer nae aen den Heer van S. Aldegonde ghetrouwelijck sullen overschrijven.

50. *Delecti sunt Embdae Christophorus Becanus et Cornelius Rhetius, Wesaliae Petrus Rickius et Carolus Niellius, Coloniae N. Adrianus Koningsloe et Ioannes le Roy, Aquisgrani Ioannes Christiani et Ioannes Hueckelum, Francofurti Dn̄s de Balieu et Sebastianus Matte, Heydelbergae Petrus Dathenus et Ioannes Taffinus, Franckentalii Caspar Heydanus et Petrus Anthonius, Schonouiae Franciscus Iunius, S. Lamberti Nicolaus Schoubroeck.*

Ende zijn hier toe vercooren [2]): tot Emden, Christophorus

---

1) In nr. 3 (niet bij C. en bij J.) staat: *Doch alle.*

2) Bij C. zijn de volgende namen zooveel mogelijk alle gelatiniseerd; in nr. 3 geschiedt dit nog minder dan in den gedrukten tekst. Voor het overige zijn de namen dezelfde, behalve dat *Petrus Anthonii* ontbreekt, en dat *Dominicus de Balgoul* gelezen wordt, waar nr. 3 *men Heer van Bailieul* heeft. Ook bij J. staan dezelfde namen, maar bijna alle zeer misvormd.

Becanus, ende Cornelius Rhetius: te Wesel, Pieter de Rijcke, ende Carolus Nielius: te Coelen, Adriaen van Coninckslo0, ende Iohannes Regius: tot Aecken, Iohannes Christiani, ende Iohannes Heuckelom: tot Franckfort, den Heer van Bailleul, ende Sebastiaen Matte: tot Heydelbergh, Petrus Dathenus, ende Iohannes Taffinus: te Franckendael, Caspar van der Heyden, ende Petrus Anthonii: te Schonau, Franciscus Iunius: te Sint Lamberts, Nicolaus Schoubrouck.

51. *Nemo librum a se aut alio compositum, in quo de religione agatur imprimendum vel alioqui euulgandum curabit, aut patietur, nisi a ministris classis aut publicis Theologiae professoribus nostrae confessionis examinatum et probatum.*

Niemant sal eenigh Boeck van hem selven, ofte van een ander ghemaeckt, waer in van de Religie ghehandelt wordt, doen ofte laeten drucken, ofte andersins int licht brenghen, ten zy dat 't selve Boeck van den Kercken-Dienaren des Classis, ofte van de openbare Professoren der Theologie, die van onsen gheloove ofte confessie zijn, geëxamineert ende gheapprobeert zy.

52. *In Ecclesiis frequentioribus operae pretium erit propositiones priuatas haberi, quibus ii concionando exerceantur, de quibus spes bona est posse aliquando Ecclesiae inseruire; atque ad ordinem servandum praesidebit actioni minister aliquis.*

In groote Ghemeenten salt oorbaerlijck zijn, datmen sommighen die hope gheven, datse de Kercke Gods t' eeniger tijdt sullen connen dienen, int besonder oeffene, int proponeren: ende op dat het ordentlijck gheschiede, sal een Kercken-Dienaer over die Actie presideren.

53. *Articuli hi ad legitimum Ecclesiae ordinem spectantes ita mutuo consensu sunt constituti, vt si vtilitas Ecclesiarum aliud postulet, mutari, augeri, et minui possint ac debeant; non erit tamen alicuius privatae Ecclesiae id facere, sed dabunt omnes operam vt illos observent, donec a Synodo aliter constituatur.*

Deze Articulen de Wettelijcke ende behoorlijcke ordre der Kercken betreffende, zijn alsoo met ghemeyn accoort ghestelt, datse, soo de nutticheydt der Kercken vereyschet, verandert, vermeerdert, ende vermindert moghen ende behooren te worden. Nochtans sal 't gheen besondere Kercke vry staen sulcx te doen: maer alle Kercken sullen arbeyden dese te onderhouden, tot dat in een Synodale vergaderinghe anders besloten wort.

Embdae 12 *die Octobris Anno etc.* 71
a quarto die usque ad duodecimum.

CASPARUS HEYDANUS, *Praeses manu propria subscripsit.*

IOANNES POLYANDER, *Scriba* [1]).

Tot EMBDEN den 13 Octobris [2])
Anno onses Heeren 1571.

CASPAR VAN DER HEYDEN, *Praeses Synodi.*

IOHANNES POLYANDER, *Scriba.*

---

1) Bij F. zijn deze namen aan de dagteekening niet toegevoegd.

2) Bij C. en J. staat hier: *den* 12[en] *October;* maar terzelfder tijd staat bij J. in het opschrift der acta, dat de vergadering gehouden is van 4 tot 14 October. Dat de vergadering nog tot op laatstgenoemden dag zou geduurd hebben, is zeer onwaarschijnlijk; want in het jaar 1571 viel de 14e October op een Zondag (blijkens de lijsten in L'art de vérifier les dates, Ed. 1770, blzz. 32 en 102). Blijkbaar was men op 12 October

Acta particularia aut [1]) *quaestiones particulares.*
Aanhangsel op de voorige Synode, behelzende eenige particuliere Vraagen, mitsgaders eenige particuliere Statuten in dezelve beantwoord.

CAP. I. *Byzondere Vragen* [2]).

1. ***Audita expostulatione et petitione vtriusque Ecclesiae Embdanae, promiserunt fratres Synodi se cum primum reversi domum erunt, curaturos vt significetur Ecclesiis suarum classium, Ecclesiae Embdanae diaconos iis qui legitimum Ecclesiarum vnde proficiscuntur vitae fideliter et pie anteactae testimonium exhibebunt, vt domesticis fidei opem laturos, aliarum Ecclesiarum per quas transeunt exemplo, sed quae in multos dies aut menses aliquot, vt interdum fit, consistentibus, dum ventum secundum exspectant, quo in Angliam traiiciant, opus essent, in poste-***

gereed met de besluiten die de Kerkenordening betreffen; en dan is het zeer goed mogelijk, dat van de noodige afschriften en vertalingen sommige op den 12en, andere op den 13en October zijn gemaakt, gecollationneerd en door praeses en scriba geteekend.

1) Bij F. staat hiervoor: *seu.*

2) Het geheele hoofd (*Aanhangsel* enz.) is in nr. 3, bij C. en bij J. niet te vinden. In nr. 3 is geen ander opschrift dan: *Particulere of bysondere Questien;* bij C.: *Bijsondere Vraaghen verhandeldt inde Gheneraale Synoode tott Eembden* A° 1571; en bij J.: *Besondere Acta, vnd Fragen.* Ook blijven bij J. de cijfers der artikelen tot het einde toe doorloopen, zoodat art. 1 der particuliere vragen aldaar art. 53 is (het voorafgaande 53e art. van den gedrukten tekst heeft bij J. geen cijfer). Meermalen echter worden aldaar artikelen samengevoegd of gesplitst; veel vaker dan bij C. en in de Latijnsche afschriften.

rum suppeditare non posse, ne quis vana fiducia confisus sedes leviter mutet.

Gehoord hebbende de klagten en het verzoek van beide de Kerken van Embden, hebben de Broeders des Synodi belooft, dat zy zoo haast als zy t' huis gekoomen zullen zyn, bezorgen zullen, dat de Kerken van haare Classis aangedient en de weete gedaan werden, dat de Diakenen der Kerke van Embden, die geenen, die wettelyke getuigenisse haares voorgaanden vroomen en Godzaligen levens [1]) van de Kerke, uit welke zy gereist zyn, overgeeven zullen, als Geloofsgenooten bystaan zullen, den anderen Kerken door welke zy reizen zullen tot een exempel [2]); maar die veel dagen of sommige maanden (gelyk het somtyds geschied) moeten stil op den Wind leggen wagtende, om naar Engeland te varen, nood hebbende, dat zy die voortaan niet konnen bystaan [3]), op dat niemand op eene ydele hoope vertrouwende, niet lichtelyk van de eene Plaatse, in de anderen vertrekke [4]).

---

1) Voor de laatste zes woorden staat in nr. 3: *haers oprechten gheloofs ende godtsalichen wandels;* bij C.: *van hunn voorghaande Ghodtsaalich leeven;* en bij J.: *eines getreuwen, vnd gottseligen lebens.*

2) De laatste elf woorden zijn in nr. 3: *ghelick oock andere Kercken doen daer se door passeeren;* bij C.: *als andere Kercken, door welcke sij passeeren;* en bij J.: *gleich auch andere kirchen dardurch sie ziehen.*

3) Voor de laatste negen woorden staat in nr. 3: *dat sy voort aen niet soo veel en connen wtdeylen, als van noode is den gheenen;* bij C.: *den selven all 't gheene henn sall noodich sijn te verstrecken ende handtreijcken, verklaaren sij naa deesen niet mooghelijck te sijn;* en bij J.: *zu solcher langwiriger steur soll ihnen die Embdische kirche hinfurter mit nichten verbunden sein.*

4) De laatste tien woorden zijn in nr. 3: *syn huijs licht-*

2. *Primae Coloniensium quaestioni responderunt Fratres, quae conscientiae sunt, verbo Dei probanda; quae vero ad ordinem spectant, aut indifferentia sunt, ad eam necessitatem non esse redigenda.*

Op de eerste vrage van die van Keulen, of alle dingen met de H. Schrift bevestigt moeten worden? Zoo hebben de Broederen geantwoort, dat die dingen, welke de conscientie aangaan, met Gods Woort moeten bevestigt worden, maar die geene die de ordeninge der Kerken aangaan of middelmatig zyn, moeten tot zulk een noodzakelykheid niet gedreeven worden.

3. *Ad alteram quaestionem de Bibliorum correcta translatione Flandrica quod attinet, eam ad Synodum generalem reiiciendam censuerunt fratres.*

Op de tweede vrage van eene goede Nederlandsche [1]) overzetting des Bibels? hebben de Broeders geagt dat men dit zal uitstellen [2]) tot den Generalem Synodum.

4. *Tertiae quaestioni et quartae responsum est in Articulis* 52, *Nemo librum*, *et* 53, *In Ecclesiis* [3]).

---

uerdelicken opbreecke; bij C.: *lichtelijck sijn woonplaatse verandere;* en bij J: *oder auch leichtfertiglig disser vrsachen von andern orthen auffbreche.*

1) In nr. 3: *Nederduitsche;* bij C.: *Vlaamsche;* en bij J.: *Nidderlandischer.*

2) De laatste vijf woorden zijn in nr. 3: *dat men dese behoort wt te stellen;* bij C.. *die te behooren;* en bij J.: *zuuerhalten.*

3) Deze cijfers zijn volgens de indeeling van het in den tekst afgedrukte Arnhemsche afschrift. Volgens de gebruikelijke indeeling hebben deze artikelen de cijfers 51 en 52. Laatstgenoemde cijfers staan hier inderdaad bij F., ofschoon er naar de indeeling van dit afschrift zelf zou hebben moeten staan: 49 en 50. In deze omstandigheid ligt zeer zeker een grond voor de juistheid der gebruikelijke indeeling.

Op de derde en vierde vrage is geantwoort in den 51. en 52. Articul.

5. *Quintae quaestioni de Actis Synodi Rupellensis in Galliis, ut satis fiat, D. Petro Datheno et Ioanni Taffino mandarunt fratres.*

Op de vyfde vrage aangaande de handelingen des laatsten Synodi van Rochelle in Vrankryk, hebben de Broederen Datheno en Taffino opgelegt dat zy daar in voldoen.

6. *Sextae quaestioni respondet Articulus* 38, *de vocatione ministrorum conscriptus, et Catalogus.*

Op de zesde vrage antwoort het 38. Articul van de beroepinge der Dienaren.

7. *Ad septimam sic responsum est, quod testes adhibere et audire in consistorio licet, iis autem deficientibus iuramentum in re graui exigere seu deferre; non tamen imperando, quod solius est Magistratus, sed monendo et hortando, et quamvis liceret forma solenni et apud magistratum consueta vti, expedit tamen abstinere, propositaque serio Dei in periuros vindicta, vt veritatem quis agnoscat, obtestari; consultissimum autem est, quam rarissime et testes adhibere, et iuramentum exigere.*

Op de zeevende vrage is aldus geantwoord, dat het geoorlooft is, in de Consistorien Getuigen voor te brengen, en te hooren, en daar die niet en zyn, zal men in gewigtige zaaken den Eed afvorderen [1]), doch niet gebiedender wyze, het welk alleen den Overheeden toekomt, maar

1) In plaats van: *zal men afvorderen*, heeft nr. 3: *af te eisschen ofte op te legghen;* C.: *vereysschen ofte aan eenen eedt stellen;* en J.: *soll man fordern.*

vermanenderwyze, en door opwekkinge. En hoewel dat het geoorlooft zou zyn de openbaare forme te gebruiken die de Magistraat gemein is, zoo is het nogtans beeter, zig daarvan te onthouden en voor te stellen die ernstige wraake van God tegen den Meinëedige, en te begeeren dat elk de waarheid bekenne; dog is het allerraadzaamste dat men zelden Getuigen voorbrenge en den Eed afvrage.

8. *Ad Coloniensium quaestionem de marito, quem vxor sequi non vult, Responsum est, proclamationes auctoritate magistratus esse necessarias; proinde ad eam ciuitatem poterit se recipere maritus, vbi Magistratus operam et auctoritatem suam interponere velit.*

Op de vrage van die van Keulen[1]), van dien Man, diens Huisvrouw hem niet volgen wil? is geantwoort, dat de uitroeping door authoriteit der Overheid daar toe van nooden zy, daarom mag die Man in zulk eene stad vertrekken, daar die Overheid haare hulpe en authoriteit daar tusschen stellen wil.

9. *Ad decimam*[2]) *fratrum Coloniensium quaestionem, an liceat Papistae alicuius infantem baptizare, qui testatur Baptismi formam in Ecclesiis reformatis receptam, sibi puriorem videri quam eam quae in papatu vsurpatur, Qui sibi satisfieri cupiunt, exemplar sumant articuli à fratribus Genevensibus ea de re conscripti*[3]).

---

1) Voor de laatste zeven woorden staat bij C.: *Op de achtste vraaghe.*

2) Bij F. staat hiervoor: *nonam.*

3) In het Latijnsche afschrift uit het Arnhemsche archief (niet bij F.) volgt op dit artikel het bedoelde artikel van Genève, echter niet in het Latijn, maar in de volgende Hollandsche vertaling (waarmede de Hoogduitsche bij J. goed overeenkomt):

Op de tiende vrage der Broederen van Keulen [1]), of het toegelaaten is eens Papisten Kind te doopen, welke

Dit is die Copie des Artijckels van Geneuen dienende tot een andtwoorde op de voorss. 10 *vraege der Broederen van Coelen.*

Het beste ende alderseeckerste is geen kinderen tot den doop toe te laten oft t' ontfangen, dan van welcken die Vaederen lidtmaeten des lichaems der Kercken sijn, ende voorwaer het is den Ordinaris Regule diemen in deser saecken behoort te gebruicken; nochtans om die te seer strengicheit te maetigen in deser saecken, soo moet men altijt hierop acht nemen, dat Godts verbondt sich strecket tot in het duijsenste geslachte, niet om alsoo ouerhoop allerleij kinderen diemen te doopen anbiedt t' ontfangen, onder het decxsel dat die voorouderen daer van, van oeuer duijsent jaeren geleden Christenen geweest sijn, maer well om door goeden ende behoorlicken middel, tot der Kercken wederom aen te nemen ende te voegen, t' gene dat daervan vervrembt is geweest; maer nu sijn die middelen verscheiden ende menigerleij, nae dat die omstandicheden verscheiden ende mennigerleij zijn: Want waert saecken dat Godt sijnen vervallen Kercken wederom belieffde op te richten, ende dat die Ordinaris bedieninge des doops (welcke heden s' daeghs de vijanden der waerheijt misbruicken) wederom gestelt were in handen vanden oprechten herderen, all waere het schoon dat veele lyeden noch soo haest niet gereformiert offt bekeert ende herboeren waeren, soo en soude men nochtans sulcker lyeden kinderen (dien der Kercken toe koemen) vanden doop niet moegen affsluijten: Want men en soude den seluigen niet alleene te kort doen, maer oock die gemeenschap der geloeuigen, ende der beloften Godts. Dergelijcke Andtwoorde hebben wij aen die vanden Rijcke van Schotlandt gedaen, als sij ons advijs oeuer dese saecke begeert hebben. Item ter plaetzen daer die Kercke onder den Cruijce schuijlt oft affgesondert ende verborgen is: Indien daer die ouderen der kinderen noch soo swack ende bevreest zijn, als dat sij hun tot der gemeente niet

1) Voor de laatste acht woorden heeft C.: *Op de neghende vraaghe.*

betuigt dat die forme des Doops, die in de Gereformeerde Kerken is, hun reinder dunkt te weezen, dan die welke in het Pausdom is gebruikt? is geantwoort, dat die hier in voldaan begeert te wezen, die neeme eene Copie van

---

en derren begeuen, Offt, noch rouw, ende ongeschickt zijnde hun niet buijgen en willen onder het jock Jesu Christi, ende daer en tusschen nochtans eenige van haere vrienden last ende macht geuen van haer lyeden kinderkens aen te bieden, om in aller behoorlicheit ende suijverheit gedoopt te worden, soo en is daer geen oorsaecke noch redene die verhinderen mach die selve kijnderkens angenoemen te wordene, behaluen dat die Peters ende Meters, oft die getuijgen des doops haer verbinden in desen haeren Ampte ende plicht hun seluen getrouwelicken te quijten, oock verseeckeren ende betoegen, dat sij van den ouderen voorss. volle last ende bewillinge hebben, van alsulcx te doene, Want dat is effen soo veele, Als ofte die Vaeders der voorseider Kinderen, haer vaederlich Recht ende Actie te buijten gegaen ende ouergegeuen hadden in handen van den voorss. Peteren ende Meteren etc. Maer soo daer eenich persoen is, die vanden Evangelio gansch niet en weet, ende daerin geheell onverstandich sij, soo en wilden wij alsulckes kindt eene niet raeden tot den doop aengenoemen te worden, sonder den seluen persoen te doen beloeuen eerst ende voor all, dat hij gedoegen sall, dat sijn kindt vanden Peters ende Meters t' zijner tijt sall onderweesen ende geleert worden inde suijvere leeringhe des Evangeliums, ende dat hij door sijne vaderlicke auctoriteit oft vermoegen t' zelve kindt nu noch nummermeer en sall dwingen oft daer toe brengen, dattet wederomme sall koemen ofte gebracht worden totte superstitia ofte auergeloeuicheden des Paussdoms, maer dat hij den seluen kinde veel meer sall vrijheit geuen tho leuen nae die leeringe des Evangeliums, daer het inne onderwesen is. Indien men in deser saecken den toom langer gaeue ende meer toe liete, soo soude d' ambitio oft die vermeetenheit te seere regneren, ende daer soude veele verwoestinghe ende groote ongeschicktheit uijt volgen.

het geene de Broeders van Geneve hier van geschreeven hebben.

10. *Ad vndecimam*[1]) *Coloniensium quaestionem, an possent susceptores admitti, qui etiamsi religionem puram amplectantur, sese tamen Ecclesiae nolint adiungere, sic responsum est: quia visum est fratribus susceptorum in Baptismo vsum liberum relinquere; quibus in Ecclesiis adhibebuntur, ut testes dumtaxat sint Baptismi collati, ii de quibus agitur, admittentur; sed vbi adhibentur, sic vt curam quoque instituendi infantis suscipiant, eos Ecclesiae membra esse oportet.*

Op de elfde vrage van die van Keulen[2]), of men Gevaders[3]) zal moeten toelaten, dewelke, hoewel dat zy de reine Leere toestaan, zig nogtans niet tot de Gemeente begeeven? is aldus geantwoort, dewyl het den Broederen goedgedagt heeft het gebruik der Gevaders vry te laaten in den Doop, dewelke in de Kerken genoomen worden, op dat zy Getuigen zyn, dat het Kind gedoopt is, zoo zullen die geene, daar van gevraagt word, mogen toegelaaten worden; maar daar zy genoomen worden, op dat zy ook zorgen voor de onderwyzinge des Kinds, de zoodanige behooren Lidmaaten der Kerke te zyn.

11. *Quaesierunt Aquisgranenses et Colonienses fratres, an impiè viuens frater post multas admonitiones frustra*

---

1) Bij F. staat hiervoor: *decimam.*

2) Voor de laatste acht woorden heeft C. slechts: *Op de vraaghe.* Bij J. staat hier: *Auff die zehende deren von Coln frage*, niettegenstaande de vorige vraag ook reeds de tiende genoemd was; dit laatste zeker bij vergissing.

3) Voor dit woord staat hier en drie regels verder in nr. 3 en bij C. beide: *ghetuijghen.*

adhibitas excommunicandus sit, an vero ad tempus differenda excommunicatio, quando Ecclesiae dissipationem minatur. Responsum est: qui excommunicandus alioqui secundum Dei verbum est, excommunicabitur, quamvis Ecclesiae dissipationem minitetur; quia tamen tempora admonitionum publicè faciendarum, et excommunicationis pronunciandae in iudicio et arbitrio consistoriorum relicta sunt, admonitionum et excommunicationis tempora differri poterunt, sic vt et conservationis Ecclesiae ratio habeatur, et excommunicatio necessaria non negligatur.

De Broeders van Aken en Keulen hebben gevraagt, of een Broeder die ongoddelyk leeft, na veele vermaaningen te vergeefs aan hem gedaan, moet afgesneeden worden, als hy de Kerke dreigt te verscheuren? is geantwoort, dat men dien uitsluiten zal, die anders naar Gods woort behoord uitgeslooten te worden, al is 't dat de Kerke te verstooren [1]) bedreigt word. Maar overmits dat de tyden der vermaaningen die opentlyk geschieden en de verkondiging der uitsluitinge in het oordeel der Kerke gelaaten zyn, zoo zullen de tyden der vermaaning ende uitsluiting mogen uitgesteld worden, alzoo dat men agt hebbe op de behoudenisse der Kerke, en dat ook de noodzakelyke uitsluitinge [2]) niet verzuimt worde.

12. *Ad propositionem fratrum Antwerpiae, de iis ministris qui otiosi, et alio vocati parere recusant, sic responsum est: Ministri qui ministerio destituuntur et ab*

---

1) Voor dit woord, zoomede voor het drie regels vroeger voorkomende *verscheuren* hebben nr. 3 en C. beide telkens *verstrooijen*. Bij J. staat hier eerst: *zerstörungh*, en daarna: *zerruttungh*.

2) Bij J.: *erbauwungh.*

aliqua vocantur Ecclesia, et obtemperare recusant, an vrgendi sint, iudicabit classicus conventus.

Op de voorstelling van de Broederen van Antwerpen van den Kerken-Dienaren, die leedig zynde, en elders beroepen wordende, weigeren zulks aan te neemen, is aldus geantwoort, dat de Ministers die zonder dienst zyn, zoo zy van eenige Kerken geroepen zynde, weigeren te volgen, dat de Classische verzameling oordeelen zal, of men ze daar toe dringen of dryven zal.

13. *Ad eorundem propositionem, an liceat mulieri fideli et infideli marito coniunctae, illo invito infantem suum Ecclesiae baptizandum offerre, Responsum est, licere quidem et debere: sed quia forsitan non semper expediret, pro Ecclesiarum conditione operae pretium erit, vt ea in difficultate consistorii consilium requiratur* [1]*, cuius prudentiae erit, nec timidioribus frena laxare, nec rigore nimio conscientias grauare.*

Op der zelver vrage, of een geloovige Vrouw die met eenen ongeloovigen Man verbonden is, zou mogen zyn Kind, tegen zyn dank in de Gemeente ten Doop præsenteeren? is geantwoort; dat het wel geoorlooft is, en behoort te geschieden, maar dewyl het mooglyk niet altyd profytig zoude weezen om de gestalte der Kerken, zoo zal het van nooden weezen, dat zy in deeze zwarigheid den raad der Consistorie begeeren zal, dewelkers bescheidentheid het zal toestaan hier in alzoo te handelen, dat men noch den vreesagtigen den toom niet te lang geeve, noch de conscientie door al te grooten hardigheid niet en bezwaare.

14. *Quaerentibus Ecclesiis, an fratribus liceat exercere*

1) Bij F. staat hier: *requirat.*

mercaturam cum aliorum principum monetis, easdem fundere, vel vt fundantur et in peiores redigantur curare, aut occasionem praebere, Responsum est, Pecuniam colligere vt in deteriorem fundatur, et alioqui cudere vel cudi curare, vnde aliquid Reipublicae detrimenti adferatur, etiam dissimulante id loci [1]) *magistratu iustitiae et charitati contrarium esse, et iis qui puram religionem profitentur, indignum.*

Op de vrage von sommige Kerken, of het den Broederen toegelaaten is Koopmanschap te bedryven met andere Heeren Munte, dezelve te smelten, of te maaken dat zy gesmolten of erger gemaakt worden, of oorzaak daar toe gegeeven worde? is geantwoord, dat het wel is geoorlooft Koopmanschap te dryven, maar [2]) geld te verzamelen op dat het tot erger geld gesmolten worde, of anderzins geld te slaan of te doen slaan waar door den gemeene welvaart agterdeel en schade ontstaat, onaangezien dat dit door de oogluikinge der Magistraat dier Plaatse geschiede, dat het nogtans meer ongeregtigheid en der liefden vyand is, en daarom dien, welke de reine Religie belyden, onbetaamelyk.

15. *Propositioni fratrum Gandavensium et Antwerpiensium, Responsum est: pro grauitate peccati et offendiculi magnitudine, frequenti lapsus iteratione, et ratione locorum, aliarumque circumstantiarum dispiciet et maturo consilio iudicabit consistorium, an quis arcendus sit non solum à coena, sed etiam à coetu in Ecclesiis sub cruce; si quid amplius requiritur, ad classicum conventum referetur.*

Op de voorstellinge der Broederen van Gent en Ant-

---

1) Bij F. staat voor de laatste drie woorden: *id eius loci.*

2) De laatste acht woorden ontbreken in nr. 3 en bij J. (niet bij C.).

werpen is geantwoort, dat de Consistorie naar gevoegtheid der zonde, naar de grootheid der ergernisse, naar de feilen dikwils geschieden en vernieuwt worden, en naar de gestalte der Plaatze en andere omstandigheeden overleggen en met rypen raade oordeelen zal, of iemand niet alleen van den Nagtmaale, maar ook van de verzamelinge der Kerken onder het Cruis, zal gehouden worden [1]), en zoo daar iet meer of voorder vereischt word, zulks zal tot de Classische verzameling uitgesteld worden.

16. *Rogauit frater Gandauensis, An haec peccata publica censenda sint, an vero occulta, nempe in secreto indulgentias accipere, matrimonium inter Papistas contrahere, infantem a sacrifico curare baptizari, inter priuatos parietes coram consule vel aliquo ex Magistratu Christum abnegare, per sanctos iurare: Haec quaestio quia variè disputabatur, in alium coetum est relicta* [2]).

De Broeders van Gent [3]), vraagden of deeze zonde voor openbaar of heimelyk zou te houden zyn, naamlyk in 't heimelyk pardon of [4]) aflaat te haalen, by de Papisten te trouwen, de Kinderen daâr te laaten doopen, in byzondere Huizen voor den Burgermeester of iemant van de Overheid Jezum Christum te verloochenen, bij den Heiligen te zweeren, of iet anders? Deeze vrage, om dat 'er verscheidentlyk van gedisputeert en gesprooken wierd, is uitgesteld tot eene andere Vergadering.

17. *Aquisgranensium quaestionem de Iuvene et Ancilla, reiiciunt fratres ad diligens omnium circumstantiarum*

1) Voor de laatste elf woorden heeft J.: *von der gemeine auszuschliessen, vnd abzuhalten seie;* terwijl de woorden: *onder het kruis* aldaar gevoegd zijn bij het woord: *consistorie.*

2) Bij F. staat hiervoor: *reiecta.*

3) In nr. 3, bij C. en bij J. staat: *Een broeder van Ghendt.*

4) Deze twee woorden ontbreken bij J.

totius negotii examen à consistorio faciendum, et postea Classico coetui referendum.

De vrage van die van Aken, van een Jongeling en Dienstmeid, stellen de Broederen uit tot vlytige onderzoekinge van alle de omstandigheeden deszelven handels, dewelke de Consistorie doen zal, en daar na der Classische Vergadering aanbrengen.

18. *Antwerpiensis Ecclesiae Gallicae quaestioni, quid agendum sit mulieri alleganti maritum in bello mortuum abhinc quatuor quinqueue annos, mortem tamen certo testimonio probare nequeunti, Responsum est, Vtendum esse proclamationum auctoritate magistratus remedio, quod si obtinere non possit, petet a Magistratu, vt quantum temporis sit ei expectandum statuat; si neutrum obtinere queat, consuletur ei, vt in eam ciuitatem se recipiat, vbi Magistratus operam et auctoritatem suam interponere velit.*

Op die vrage van de Walsche Kerke van Antwerpen, wat dat men met eene Vrouwe doen zal, dewelke zegt dat haar Man voor vyf of zes jaaren [1]) in den Kryg gestorven is, en kan nogtans zynen dood met geen gewisse kondschap bewyzen? is hier op geantwoort, dat hier in moet gebruikt worden het middel van uitroeping door de authoriteit van de Overigheid, dewelke zoo zy niet en kan verkrygen, zoo zal zy van de Overigheid begeeren, dat zy ordonneeren, hoe lange dat zy nog zal moeten wagten. Indien zy geen van beiden verwerven kan, zoo zal zy haar in zulk een staat begeeven tot de hooge Overigheid, om haare hulpe en authoriteit daar tusschen te stellen [2]).

---

1) In nr. 3, bij C. en bij J.: *voor vier ofte vijff jaaren.*

2) Voor de laatste twee en twintig woorden staat in nr. 3:

19. *Alteri eiusdem Ecclesiae quaestioni, De viduis mulieribus mense vno aut altero à mariti obitu nubere volentibus, Responsum est, consistorium nec posse nec debere definire tempus, cum Paulus viduis permittat nubere sine temporis definitione, tamen honestatem postulare, ne ad secundas transeant nuptias ante menses quatuor quinqueue, et si grauidae essent, menses circiter duos à partu.*

Op die andere vrage van dezelve Kerke van eene Weduwe, die een maand of twee maanden na haar Mans dood begeerde te trouwen? is geantwoort, dat de Consistorie niet vermag noch behoord zeekeren tyd te beschryven, dewyle den Apostel Paulus toelaat de Weduwen te hertrouwen zonder zeekeren tyd te bestemmen [1]), nochtans zoo eischt de eerbaarheid, dat zy haar tot den tweeden Huwelyke niet en begeeve voor vier of vyf maanden, en zoo zy bevrugt gebleeven ware niet voor omtrent twee maanden na het Kinderbaren.

20. *Tertiae eiusdem Ecclesiae quaestioni, de eo qui suspensus à coena ob graue peccatum, vxorem ducere vult in Ecclesia, non agnito prius publicè peccato, Responsum est, censuris Ecclesiasticis agendum esse in eum; si resipiscat, admittendum; sin minus, admonendam mulierem, ne contrahat matrimonium cum viro, graui aut publico*

---

soo sal men haer raeden dat se in sulck eene stadt trecke, daer d' Overicheit mit haer hulpe ende autoriteit de saecke te vorderen willich is; bij C.: *sallmen haar raaden, dattse sick sall begheeven in alsulck eene Stadt, daar de Ooverheyt haar werck hier van sall maacken;* en bij J.: *das sie sich in solche statt, vnd ohrter begebe, da die Obrigkeit eigen gewalt vnd hilff mit darzu thun welle, vnd wurde.*

1) De laatste veertien woorden ontbreken bij C.

peccato contaminato, Ecclesiae contemtore et à coena [1]) *suspenso et excommunicato.*

Op de derde vrage van dezelve Kerke van der geene die om eene groote zonde van den Nachtmaale afgehouden zynde, eene Huisvrouwe in der Gemeente trouwen wilde, eer dat hy zyn schuld van de zonde opentlyk bekend heeft? is geantwoort, dat men die Kerkelyke vermaaning tegens hem gebruiken zal [2]); zoo hy hem bekeert, zoo zal men hem toelaaten; zoo niet, zoo zal men de Vrouwe vermaanen, dat zy niet trouwe met eenen Man, die met groote en openbaare zonde besmet is, en die een Veragter der Gemeente is, hem die van dezelve afgehouden en uitgeslooten word.

21. *Quaesitum est, quoto gradu affinitatis et consanguinitatis prohibitum sit matrimonium, Responsum est, Consultissimum esse, praesertim vbi Magistratus est infidelis, loci leges et consuetudines observare, quandoquidem id sine offensa* [3]) *fieri potest, ne matrimonium contra eas contractum à Magistratu declaretur nullum, liberique illegitimi, haereditas alio deferatur vel devoluatur, aliaque eiusmodi mala contingant* [4]).

Daar is gevraagt in hoe veelsten graad der Maagschap en Bloedvriendschap het Huwelyk verbooden is? en is geantwoort, dat het allerbeste is, voornamelyk daar

1) Bij F. staat voor de laatste twee woorden: *ab ea.*

2) Voor de laatste negen woorden staat in nr. 3 en bij J.: *dat men met die Kerckeliche straffen teghen hem handelen moet;* en bij C.: *dattmen naa kerckelijck censuere teeghen sulcken eenen handelen sall.*

3) Bij F. staat voor de laatste twee woorden: *sine Dei offensa.*

4) Bij F. staat voor de laatste acht woorden: *alio devolvatur, aliaque huiusmodi contingant.*

de Overigheid ongeloovig is, de Wetten en Ordonnantien van die Plaatze na te volgen, aangezien zulks zonder God te vertoornen geschieden kan, op dat het Huwelyk tegen zoodanige gedaan, van der Overigheid niet voor nietig verklaart en worde, en de Kinderen voor onwettig, en het goed en have niet op een ander vervreemde, en diergelyke dingen daar uit niet ontstaan.

22. *Quaestioni de Ministro vxorem habente haereticam ab Aquisgranensibus propositae, Responsum est, quoniam iam in ministerio est constitutus, diligens a consistorio fiet inquisitio, quantum studium et operam adhibuerit tum sancta conversatione, tum assiduis è verbo Dei admonitionibus vt vxorem Christo lucrifaceret; quod si negligentior in hoc officio fuisse et esse deprehenditur, iudicio et auctoritate consistorii cum classe suspendetur a ministerio; et si consistorium remissius se gerat, aliquorum fratrum Ecclesiae iudicio, tum illi*[1]) *a consistorii vel negligentia vel sententia ad classem provocare poterunt.*

Op de vrage van dien Minister, die eene kettersche Huisvrouwe heeft, van die van Aken voorgesteld, is geantwoort, dewyle dat hy in den Kerkedienst ingesteld is, zoo zal 'er naarstige onderzoekinge geschieden van den Consistorie, wat vlyt en moeyte hy gedaan heeft, zoo wel met een heiligen wandel als met geduurige vermaaninge uit Gods woord, op dat hy zyne Huisvrouwe Jezu Christo wonne; maar zoo hy onagtzaam bevonden word in zyn pligt, zoo zal hy met het oordeel en authoriteit der Consistorie opgeschort of opgehouden worden van zynen Dienst; en zoo de Consistorie al te zagt en te slap hier inne handele, zoo zal door het oordeel eeniger Broederen der Kerke de zaake van de onagtzaamheid en

1) Bij F. ontbreken de laatste twee woorden.

het oordeel der Consistorie tot de Classis beroepen en betrokken moge wordeu.

23. *Convocabitur Synodus Generalis ad proximum ver, si modo declarent Anglicae Ecclesiae se aliquos ad eam ablegare velle et posse, etiamsi non omnes in hoc consentirent; sin minus, reiicietur Synodus in alterum ver Anni* 73.

De Synodus Generalis zal te samen geroepen worden ter naaster Lente [1]) zoo verre de Kerken vau Engeland verklaaren, dat zy daar eenige zenden willen en konnen, alwaar 't ook dat zy niet alle daar in verwilligden, maar indien niet, zoo zal de Synodus uitgestelt worden tot den andere toekoomende Lente des jaars 1573.

24. *Delecta est Classis Palatinatus ad convocandam Synodum generalem.*

De Classis van de Paltz is bestemt om den Synodum Generalem te beroepen.

25. *Delectae sunt hae in singulis classibus Ecclesiae, ad quas scribendum erit, Embdana, Wesaliensis, Coloniensis, Heydelbergensis, Antwerpiensis, Gandauensis, Tornacensis et Alckmariensis in Hollandia* [2]).

---

1) Voor het tweemaal hier voorkomende *Lente* staat bij C.: *Meij.*

2) In het Arnhemsche afschrift staat onder dit artikel: *Embdae* 13 *Octobris Anno* 72 [lees 71]. Bij F. staat diezelfde dagteekening, echter zonder jaartal. De aanwezigheid van zoodanig onderschrift, dat na het vierde Capittel in geen enkel afschrift gesteld of herhaald wordt, geeft wel eenigen grond voor het vermoeden, dat in het oorspronkelijke authentieke afschrift dit artikel het laatste was. Inderdaad is dit ook alzoo bij F., waar de volgende drie Capittels, over de meerdere vergaderingen, ter-

Deze Kerken zyn in alle Classen bestemt tot den welken dat men schryven zal, de Kerke van Embden, van Wezel, van Keulen, van Heidelberg, van Antwerpen, van Gent, van Doornik, van Alkmaar in Holland en Vriesland.

De Classicis Conventibus.

CAP. II. *Eenige Statuten van de Classische Verzamelingen* [1]).

1. *In Classicis conventibus ministrorum vnus concionem*

---

stond achter de algemeene besluiten tot ordening der Kerken geplaatst zijn, en dus de bijzondere vragen, met hare dagteekening, geheel aan het einde staan. En wat dit laatste betreft, is ook het Waalsche Livre Synodal hiermede in overeenstemming. De daarin voorkomende vertaling van de Emdensche acta, welke voor het overige dezelfde artikelen bevat als hier in den tekst zijn afgedrukt, heeft ze in deze volgorde: eerst *L'ordre des Assemblées Classiques*, daarna *Articles des Eglises* enz., en ten slotte *Faits particuliers*. In datzelfde Livre Synodal is het onderschrift der acta: *A Embden*, *Le* 14 *d'Octobre* 1571. *M. Jaspar president*, *M. Jean Taffin assesseur*, *M. Jean Polyander escrivain*. Misschien was het oorspronkelijke afschrift voor de Waalsche Kerken door Joannes Taffinus gemaakt, en werd dientengevolge juist dit afschrift mede door hem, als assessor der vergadering, geteekend. Wat de dagteekening betreft, hebben de Latijnsche, Hollandsche en Hoogduitsche afschriften, alle zonder onderscheid, deels den 12en, deels den 13en October (zie hiervoren blz. 87); maar natuurlijk is het altijd mogelijk, dat het Waalsche afschrift eerst op Zondag 14 October geteekend is.

1) Bij C. en J. zijn hier, en vervolgens, de woorden *Capittel II*, *III en IV* niet te vinden (evenmin als bij Cap. I). Er staat alleen: *Vande bijeenkomsten der Klassen* (bij J.: *Von den Quartierten Zusamenkünfften*). In nr. 3 ontbreken deze nadere besluiten over de meerdere vergaderingen geheel.

in Ecclesia habebit, de ea coeteri Collegae vna collecti iudicabunt, et si quid corrigendum sit, indicabunt. Idem coeteri suo quisque ordine praestabunt in proximis classicis conventibus.

In de Classische Verzamelingen zal een van de Ministers een predicatie doen, van dewelke die andere Meede-Dienaars, by een verzamelt, zullen oordeelen, en zoo daar iets is te verbeeteren, dat zullen zy te kennen geeven, het zelve zullen ook alle andere, elk in zyne ordening, doen, in de naastvolgende Classische Verzamelingen.

2. *Postea Praeses communibus collegarum suffragiis electus post conceptas preces singulos rogabit, Num habeantur consessus consistoriales in eorum Ecclesiis, an disciplina Ecclesiastica vigeat, an certamen habeant cum haereticis, an dubitationis quid habeant in aliquo doctrinae capite, an pauperum et scholarum cura geratur, an ad gubernationem Ecclesiae egeant collegarum consilio et opera, et pleraque huius generis alia.*

Daar na zal de Præsident met de gemeene keurstemmen der Dienaren verkoren worden; na dat dezelve het gebed zal gedaan hebben [1]), zal hy elk in 't byzonder vragen, of zy Consistoriale samenkomsten in haare Kerken houden? of die Kerkelyke straffe in haaren zwang gaat? of zy eenigen stryd hebben met eenige Ketters? of zy eenigen twyffel hebben in eenig hoofdstuk der Leere? of men zorge draagt voor de Armen, en over de Schoolen? of zy tot regeering der Kerken der andere Dienaren raad en hulpe behoeven, en diergelyke dingen meer.

3 en 4. *Si quid in aliqua Classis Ecclesia acciderit,*

---

1) Deze acht woorden ontbreken bij J.

quod in illius consistorio componi non posset, in conventu Classico discutietur et iudicabitur, a quo ad prouincialem erit appellatio. Coeterum in conventibus Classicis, quae ad Classis illius Ecclesias pertinebunt, tractabuntur.

3. Zoo daar iet in eenige Kerke des Classis geschiede, dat daar niet in de consistorie konde ter neder gelegt worden, dat zal in de Classische samenkomsten verhandelt en geoordeelt worden, van den welke men zig tot den Provincialen Synodum zal mogen beroepen.

4. Voorts in de Classische Verzamelingen zullen verhandelt worden die dingen, die den Kerken van de Classis betreffen [1]).

5. *His peractis proponet Praeses vnam aut alteram quaestionem de Capitibus in religione controversis inter nos, Papistas et alios, qua ratione se mutuo erudiant, et ad studia excitent.*

Dit gedaan zynde zal de Præsident een ofte meer quaestiën van de hooftstukken, daar in dat tusschen ons en de Papisten [2]) verschil is voordraagen, om alzoo ondertusschen malkanderen te scherpen, en tot studeeren op te wekken.

6. *In eo conventu Classico, qui proxime prouincialem praecedit, deligentur, qui ad prouincialem Classis illius nomine ablegentur.*

In de Classische Verzamelinge dewelke den Provincialen Synodum allernaast voorgaat, zullen verkooren worden,

1) Deze alinea, bij C. nog een gedeelte van art 3, luidt daar aldus: *maar inde Klassycke bijeenkomsten sall gheoordeelt worden, datt tott de Kercken desselven Klassis sall behooren.*

2) Bij J. wordt hier nog bijgevoegd: *oder auch andern.*

die men tot den Provincialem Synodum, uit de naam van de Classis [1]) afveerdigen wil.

7 *Mittentur autem ex singulis Classibus duo ministri cum totidem Senioribus aut Diaconis, aut saltem vnus cum Seniore vno vel Diacono.*

Uit elke Classis zullen gezonden worden twee Dienaars, met zoo veel Ouderlingen of Diakenen, of immers een Dienaar met een Ouderling of Diaken.

8. *Antequam Capita conscribantur in Synodo Prouinciali proponenda consultum est, vt legantur accuratè praecedentium Synodorum acta et [2]) constitutiones, ne in Synodis Prouincialibus, ac praecipuè generalibus, quae ante tractata et definita communi consensu fuerunt denuo proponantur, nisi noua dubitandi de eo quod decisum [3]) fuerit causa subsit.*

Eer dat men de poincten, die men in den Provincialen Synodo wil voorstellen, beschryft, zoo is het raadzaam dat die Acta of Handelingen en Inzettingen of Ordonnantien [4]) der voorgaande Synode vlytiglyk overleezen worden, op dat in den Provincialen Synodo, en inzonderheid in den Algemeenen Synodo, die dingen welke te vooren, met gemeene bewilliging verhandelt en beslooten geweest zyn, niet wederom van nieuws voorgsteld worden, ten ware dat daar eene nieuwe oorzaake van twyffelen voorviele van het geene dat te voren verhandelt is geweest.

---

1) Voor de laatste drie woorden heeft J.: *der gemeinen aller Quartier.*

2) Bij F. staat hiervoor: *seu.*

3) Bij F. staat hiervoor: *ante decisum.*

4) De laatste vier woorden ontbreken bij C.

9. *Postremo locus et tempus proximi conventus designabitur, gratiaeque Deo agentur, quas concipiet Praeses.*

Ten lesten, de naastvolgende tijd en plaatse der samenkomste zal bestemt worden, en men zal God danken, het welke de Præsident doen zal.

De Provincialibus Synodis.

CAP. III. *Van den Provinciaalen Synodo* [1]).

1. *Qui ad Prouincialem Conventum mittentur literas dimissionis et capita proponenda scriptis consignata adferent, Neque alia conscribentur, quam quae in Consistoriis et Conventibus Classicis definiri non potuerunt, vel ad Ecclesias omnes illius Provinciae pertinebunt, ne conventus Prouincialis quaestionibus non necessariis protrahatur.*

Die geene die tot den Provincialen Synodum gezonden zullen worden, zullen meede brengen Brieven van haare zendinge, mitsgaders de puncten schriftelyk vervat, die zy voorstellen zullen; zy en zullen ook geene andere stellen, dan die in de Consistorien en Classische samenkomsten niet hebben konnen uitgevoert [2]) worden, ofte zoodanige, die allen de Kerken dier Provincie aangaan, op dat de Provinciale samenkomsten met onnodige vraagstukken niet verlengt [3]) en worden.

2 en 3. *Cum convenerint, loci minister, aut si nullus sit,*

---

1) Bij C. is het eenige opschrift: *Vande Provintiaale Synooden;* en evenzoo bij J.: *Von den Provincial-Synoden.*

2) Bij C. *affgehandeldt;* bij J. de woorden: *scheiden vnd vergleichen* (met eenigszins anderen zinsbouw).

3) Bij J.: *beschweret, auffgehalten vnd verzogen.*

is qui superiori conventui praefuit, preces concipiet ad Praesidis, Assessoris, Scribae electionem: Praeses electus preces habebit ad totam actionem accommodatas.

Postea nomina eorum qui aderunt conscribi, absentium notari, vt absentiae causam reddant, curabit.

Literas dimissionis seu testimoniales postulabit, vt legantur instructiones 1) *seu mandata singulorum scriptis consignata, quorum singula ordine proponet, totius coetus iudicium exquiret, suffragia colliget, quae maioris et sanioris partis sententia erit, exponet, eam scriba excipiet, exceptam diserte leget, vt omnium calculis probetur.*

2. Als zy dan alzoo vergadert zyn, zoo zal de Dienaar der Plaatse, ofte zoo daar geen is, die in de laatste verzameling gepræsideert heeft, het gebedt doen, om eenen Præsident en eenen Hulper, en eenen Schryver 2) te verkiezen.

3. De Praesident verkooren zynde, zal een gebedt doen, tot den gantschen handel dienende; daar na zal hy verschaffen, dat de naamen der geene die tegenwoordig zyn, aangeteekent worden, desgelyks de naamen der Afwezende of der Absenten op dat ze de oorzaake haares afwezens verklaaren; dan zal hy de Brieven of Getuigenissen van haare afzendinge afvorderen op datze geleezen worden, desgelyks haar Bevelschriften 3) met elks onderteekening en verzeegelinge, dewelke hy elk byzonder ordentelyk voor-

---

1) Bij F. staat hiervoor: *instructionesque.*

2) Bij C. staan hier, en ook in de andere artikelen, de gebruikelijke namen: *Praeses*, *Assessor* en *Scriba.* Bij J. staat: *Praesident*, *Beitsitzer* en *Schreiber.*

3) Bij C. worden in dit artikel, evenals twee artikelen vroeger, de woorden *Credentsbrieven* en *instructien* gebruikt. Bij J. de woorden *Credentz* (en ook *absendung oder zeugnusbrief*) en *instruction vnd befelch.*

stellen zal, en der gansche verzamelinge oordeel, daar op behoorende, en die keurstemmen verzamelen, met verklaringe welke het gevoelen zy van den meesten en van den besten deele; het zelve zal de Schryver schriftelyk vervatten, en vervat hebbende klaarlyk leezen, op dat het met gemeene bewilliging bestendigt worde.

4. *Quae ad doctrinam primum, dein quae ad disciplinam Ecclesiasticam pertinebunt, et legentur et scriptis distinctè consignabuntur, dein facta particularia.*

De dingen, die de Leere aangaan, zullen eerst, daar na die dewelke den Kerkelyken Regimente [1]) behooren, geleezen en onderscheidentlyk in schrift gestelt worden, daar na die byzondere Handelingen [2]).

5. *Officium Praesidis est iubere vt vnusquisque ordine suo loquatur, silentium acrioribus et contentiosis imperare, nisi taceant, vt egrediantur ex coetu praecipere vt ex fratrum iudicio censura digni reprehendantur.*

Het ampt des Præsidents is, te beveelen, dat een ieder in zyne order spreeke; den Bitteren en Twistgeerigen zal hy gebieden te zwygen, en het en zy dat ze zwygen, dat men ze gebiede uit de Vergadering af te treeden,.op dat ze naar der Broederen oordeel gestraft worden, naar dat zy verdient hebben.

6. *Praesidis officium cum actione finitur, liberum autem erit proximo conventui Provinciali vel eundem vel alium eligere.*

---

1) Voor de laatste drie woorden heeft C.: *de disciplijne der Kercke;* en J.: *der kirchen disciplin.*

2) Voor de laatste drie woorden heeft C.: *de particuliere dingen*; en J.: *die particular thaten, vnd sachen.*

Des Præsidents ampt neemt een einde met het einde des Synodi [1]), en het zal vrystaan den naasten Provincialen Synodo, ofte denzelven, ofte eenen anderen Præsident te verkiezen.

7. *Seniores aut Diaconi, qui ad hos Conventus mittentur suffragium habebunt in omnibus sessionibus vna cum suarum Ecclesiarum ministris. Ex senioribus autem loci in quo convenerint duorum dumtaxat sententiae vim suffragii oblinebunt, quantumvis coeteris quoque senioribus interesse et sententiam dicere liceat.*

De Ouderlingen ofte Diaconen, die tot deeze Verzamelingen gezonden worden, zullen in alle sessien of zittingen, mitsgaders de Ministers haarer Kerken haare stemmen geeven, maar uit den Ouderlingen, van die Plaatse in welken dat men te zamen komt zullen alleen twee stemmen kragt hebben, hoewel, dat het ook den anderen Ouderlingen daar by te zyn en haar gevoelen te zeggen toegelaaten is.

8. *Omnes sessiones inchoabit Praeses à precibus, claudet autem gratiarum actione.*

De Præsident zal alle Zittingen beginnen met den gebeden, en besluiten met der dankzegginge.

9. *Articuli omnes constituti scriptisque consignati, denuo legentur vt ab omnibus et probentur et subscribantur. Vnusquisque autem exemplar eorum referet, a Praeside et Scriba subscriptum, vt in consistoriis singularum Ecclesiarum legantur.*

---

1) De laatste vijf woorden luiden bij C.: *met de actie;* bij J.: *mit der handlung eines ieden Synodi.*

Alle de in schrift gestelde en beslootene Artikelen zullen wederom geleezen worden, op dat zy van yeder voor goed gehouden en onderschreeven worden, en een ygelyk zal een Copie derzelver van den Præsident en Schryver ligten [1]), op datze in de Consistorie van elke Kerke geleezen worde.

10. *Totius Conventus Provincialis consensu eligetur Ecclesia, cui cum aliorum Classis suae ministrorum iudicio constituendi locum et tempus proximi Conventus provincialis et ius et cura delegabitur.*

Daar zal eene Kerke door gemeene bewilliging der gantsche Provinciale Verzameling verkooren worden, dewelke met het oordeel van andere Dienaren van haare Classen toevertrouwt worde de magt en zorge van den tyd en Plaatse des naasten Provincialen Synodi toe te stemmen.

11. *Ad hanc Ecclesiam quaecunque occurrent in aliis difficiliora, quaeue in consistoriis et Classicis conventibus definiri non potuerunt, aut quae graviora ad vniversam provinciam pertinebunt diligenter et maturè mittentur.*

Aan deeze Kerke zullen alle zwaare zaaken [2]) die in andere Kerken voorvallen, ofte [3]) die in de Consistorien of Classische samenkomsten niet hebben konnen afgehandelt worden, of zoodanige zwaare zaaken die de gantsche Provincie aanraaken, neerstelyk, en by tyds moeten gezonden worden.

---

1) Voor de laatste dertien woorden heeft C.: *Een ijegelijck van henn sall een exemplaar ofte kopije medeneemen van den Praeses ende den Schrijba onderteijckendt.* Bij J. staat voor *ligten* het woord *fordern.*

2) De laatste drie woorden luiden bij C.: *de swaarichheeden.*

3) Hiervoor staat bij C.: *ende.*

12. *Haec Ecclesia locum et tempus provincialis conventus proximi constitutum coeteris Ecclesiis trimestre ante significabit, exemplarque eadem opera illorum omnium capitum seu articulorum qui ad eam missi fuerint transmittet, de quibus maturè vnaquaeque ecclesia cogitet, iudiciumque suum in conventu classico proferat, vt qui illius classis nomine ablegabuntur iam praemeditata et ab omnibus illius classis Ecclesiis discussa proferant.*

Deeze Kerke zal den anderen Kerken den tyd en plaatse des naasten Provincialen Synodi drie maanden [1]) te vooren laten weeten, en zal met eenen overzenden de Copie of het Afschrift van alle de Hoofd-Artikelen derzelver, dewelke aan haar gezonden zyn geweest, van dewelke een ygelyke Kerke by tyds mag bedenken, en hun oordeel in de Classische Verzamelingen voortbrengen, op dat die welke van wegens de Classis zullen uitgezonden worden, met voorbedagten oordeel, en wat van alle de Kerken van die Classis daar van gevoelt word, mogen voortbrengen [2]).

13. *Ne tamen Ecclesia cui cura designandi loci et temporis ad convocandam proximam Synodum Provincialem mandata est, scribendis ad singulas omnium illius Provinciae Classium Ecclesias literis plus aeque grauetur, in vnaquaque Classe eligetur Ecclesia ad quam scribet, vt illa quae acceperit cum suae Classis ministris communicet.*

1) Deze tijdsbepaling is bij C. opengelaten.

2) Voor de laatste achttien woorden staat bij C.: *mooghen voorbrengen saacken van te vooren van allen Kercken desselven Klassis ooverleijdt ende dursocht sijnde;* en bij J.: *nichtz den was durch alle kirchen des Quartiers wol vorbedacht, vnd erwogen ist, an die bhan zu pringen, vnd furzutragen haben.*

Op dat nogtans de Kerke die de last opgelegt word van tyd en plaatse des naasten Provincialen Synodi toe te stemmen, niet tot elken Kerke van alle Classen dier Provincien schryven, en zoo meer dan behoorlyk overlast worde [1]), zoo zal in elke Classis [2]) een Kerke verordineert zyn, aan welken dat zy schryven zal, op dat dezelve zulks als zy het ontfangt, den Dienaren van haare Classis te weeten doe.

14. *Communibus vniuscuiusque Classis sumptibus intererunt Synodo, qui ad eam ablegabuntur.*

De geene die tot den Synodum gezonden worden, zullen daar toe koomen uit gemeinen last en koste van ieder Classis.

15. *Absolutis Synodi negotiis celebrabitur sacra coena inter ministros et seniores, qui ad Synodum convenerunt, et Ecclesiam loci in quo collecta est, si loci ratio id feret.*

Na dat de Synodus zal voleindigt zyn, zoo zal men dat Heilig Avondmaal gebruiken onder de Ministers en Ouderlingen, die tot den Synodum gekomen zyn, met

1) Het eerste gedeelte van dit artikel is bij C. aldus: *Maar op datt de Kercke, de welcke de sorghe, omm tijdt ende plaatse omm te beroupen de naaste Provintiaale Synode aan te teijckenen bevolen es, niet booven billickheyt, mett schrijven van brieven aan elcke Kercke van alle Klassen der selve Provintie belast en werden;* en bij J.: *Damit aber die kirche, welcher aufferlacht den nechstfolgenden Synodum Provincialem an zeit, vnd ohrt anzusetsen, vnd aufzuschreiben, nicht mit der mannigfaltigkeit des schreibens zu der gantzen Provincien vnd denselben Quartierten kirchen vber pilligkeit beschweret werde.*

2) In den gedrukten tekst en bij J. staat hier *Provincie;* maar dit is blijkbaar eene vergissing; bij C. staat dan ook: *Klassis.*

den Volke dier Plaatse daar de Synodus gehouden is [1]), zoo verre als het de bekwaamheid der Plaatse lyden kan.

16. *Ecclesiae in qua Synodus habetur cura incumbet, vt ad proximam Synodum acta seu constitutiones illius Synodi vel adferat vel mittat.*

De Kerke daar de Synodus gehouden word, die zal bezorgen, dat zy ter naaste Synodale Verzameling die Handelingen en Ordonnantien [2]) des voorschreeven Synodi of brengen of zenden zal.

De Generalibus Synodis.

CAP. IV. *Van den Generaalen Synodus* [3]).

Eadem in Synodis Generalibus servabuntur, quibus intererunt non à Classibus sed Provinciis delegati ministri et seniores cum literis testimonialibus et mandatis ad doctrinam, disciplinam et facta particularia spectantibus, quae in Conventibus Provincialibus definiri non potuerunt, aut ad omnes Ecclesias spectant [4]).

---

1) Voor de laatste tien woorden heeft C.: *met de Kercke in loco;* en J.: *vnd die kirche des orthz, da der Synodus gehalten soll werden.*

2) Voor de laatste vier woorden staat bij C.: *de Acten ofte constituutien;* en bij J.: *die Acten, geschicht, oder beschluss.*

3) Bij C. is het eenige opschrift: *Vande Gheneraale Sijnooden;* en bij J.: *Von den Generalen Synoden.*

4) Voor de 26 artikelen van dit 2e, 3e en 4e Capittel, even als voor artt. 19—53 van de Kerkenordening, is onder het afdrukken ook nog vergeleken de oudste uitgave die er van dat gedeelte der Emdemsche acta bestaat, en die te vinden is in het uitvoerige werk, dat de Keulsche hoogleeraar en kanunnik Cornelius Schultingius Steinwichius, onder den titel van Hierarchica Anacrisis enz., uitsluitend tot bestrijding van het Calvinistische

Het zelve dat voorschreeven is, zal ook in den Algemeenen Synodo onderhouden worden, tot welken koomen

---

of Gereformeerde kerkrecht, in den aanvang der 17e eeuw in het Latijn geschreven heeft (de uitgave, die schrijver dezes daarvan bezit, heeft het jaar 1627 op den titel, maar blijkens den inhoud, op vele plaatsen, moet het werk reeds verscheidene jaren vroeger geschreven zijn; gelijk dan ook de opdrachtsbrief gedagteekend is van den 15 Mei 1604). Dit boek is verdeeld in vier stukken (128, 156, 212 en 192, samen 688 blzz. in Folio), waarvan het derde en vierde o. a. de Kerkenordening bevat van de Nederlandsche Synoden van 1571, 1574, 1578 en 1581, die der laatste twee Synoden ook nog met de besluiten over particuliere vragen; en die van 1571 slechts van art. 19 af, maar met de besluiten over de meerdere kerkelijke vergaderingen; terwijl met betrekking tot de laatste drie Synoden dan een weinig later eene uitvoerige kritiek gegeven werdt, in welke artikel voor artikel afzonderlijk behandeld en op kerkrechtelijke gronden bestreden wordt. De genoemde Emder artikelen zijn in dit werk te vinden in het derde stuk, blz. 57b—61b; aldaar echter bij vergissing gepagineerd als blz. 55b—61b; terwijl voorts niet alleen artt. 1—18 ontbreken, maar ook artt. 19 vgg. onmiddelijk aan de voorafgaande Paltzer Kerkorde zijn toegevoegd, alsof zij nog daarbij hoorden, en eerst aan het einde gesproken wordt van de Emdensche Synode. Denkelijk is een stuk der kopij hier overgeslagen en onafgedrukt gebleven. Voor het overige komt deze afdruk goed overeen met het gebruikte afschrift uit het Arnhemsche archief en met dat van J. van Foreest. En dan is het zeker niet onwaarschijnlijk, dat het daarvoor gebruikte afschrift hetzelfde is als het nog in Keulen aanwezige Latijnsche handschrift, waarvan hiervoren in de inleidende opmerkingen over den tekst gesproken is (boven blz. 45). In dien geest zal dus het aldaar gezegde moeten gewijzigd en aangevuld worden; terwijl dan ook niet geheel meer gelden kan, wat blz. 44 gezegd was, nl. dat de Emdensche acta nog nooit in de oorspronkelijke taal zijn uitgegeven. Althans ver het grootste gedeelte is reeds in 1604 door een Roomschen schrijver in die taal ter perse gelegd.

zullen Kerken-Dienaars en Ouderlingen niet van de Classen, maar van de Provincien verordineert met Getuigenissen en Brieven en Beveelen aantreffende de Leere, het Kerk-regiment en byzondere zaaken [1]), die in de Provinciale t'samenkomsten niet hebben konnen uitgevoert ofte geëindigt worden, of die allen Kerken betreffen en aangaan.

Interfuerunt huic coetui atque subsignaverunt.
Onderteyckeninghe tot Embden. Anno 1571.

Iasparus Heydenus, minister Franckendalensis Ecclesiae.
Ioannes Taffinus, Heydelbergensis Ecclesiae Gallicae minister.
Polyander, Embdanae Ecclesiae Gallicae minister.
Hermannus Modet.
Carolus Niellius, Wesaliensis Ecclesiae Gallicae minister.
Sybertus Los, Coloniensis Ecclesiae minister.
Ioannes Hueckelum, Aquisgranensis Ecclesiae minister.
Ioannes Lippius, minister Wesaliensis.
Henricus Holtenus, Ecclesiae Embricensis minister.
Ioannes Woudanus, Antwerpiensis Ecclesiae minister.
Valerius Pauli Tophusanus, Gandavensis minister.
Franciscus Pauli, in Flandria minister.
Ioannes Arnoldi, Amsterodamensis minister.
Petrus Gabriel, Amsterodamensis Ecclesiae minister.
Gisbertus Zythopaeus, Schaganae Ecclesiae minister.
Andreas Cornelii, Brielensis minister.

---

1) Voor de laatste veertien woorden heeft C.: *mett Kredentsbrieven ende instructien, noopende de Leere, disciplijne, ende particuliere saacken;* en J.: *mit gnugsamen glaubwirdigen Credentz vnd zeugnusbrieffen .... was die lehre, kirchen disciplin, vnd particuliere sachen anlanget.*

Clemens Martini, Hornanus minister.
Andreas Theodoricus Castricomius, Frisiae Occidentalis M.
Cornelius Ioannis, Twiscanus minister.
Cornelius Christiani, futurus minister.
Henricus Michaelis, futurus minister.
Iasparus Bigardus, futurus minister.
Ioannes Cocus, in Flandria minister } quondam.
Ioannes Ilstanus, in Frisia minister } quondam.

Seniores.

Carolus de Noude } Seniores Ecclesiae Embdanae Gallicae.
Christophorus Becanus } Seniores Ecclesiae Embdanae Gallicae.
Ioannes le Roy, Coloniensis.
Hermannus Meranus, Wesaliensis.
Gabriel, Antwerpianus [1]).

1) De hierboven afgedrukte naamlijst van onderteekenaars staat achter de Emdensche acta in het Boek van P. Cabeljau en in beide de Latijnsche afschriften (alleen in dat van J. van Foreest met het boven opgegeven Latijnsche opschrift; het Arnhemsche heeft hetzelfde Hollandsche opschrift als bij Cabeljau). Op alle drie die lijsten staan alle qualiteiten en bijna alle namen in het Latijn; en dan alles geheel gelijkluidend, behalve dat in het Arnhemsche afschrift *Carolus de Noville* gelezen wordt in plaats van het in de beide anderen staande *Carolus de Noude*, en dat de naam van *Ioannes Arnoldi*, *Amsterodamensis minister*, aldaar is overgeslagen. De verdere zeer kleine verschillen in de spelling van sommige namen, en de ook voorkomende afkortingen van de bijgevoegde qualiteiten, zijn te onbeteekenend om ze hier te vermelden; vooral omdat toch wel geen van die drie afschrijvers de namen met volkomen nauwkeurigheid heeft teruggegeven. Zoo b. v. schrijven alle drie den naam van Moded met eene *t* als laatste letter, terwijl toch Herman de Stricker zelf zijn gehebraïseerden naam natuurlijk altijd met eene *d* aan het einde geteekend heeft. En dergelijke notoire afwijkingen van bekende handteekeningen zijn er in de bovenstaande lijst bij herhaling.

De acta der Provinciale Synode te Dordrecht, 15—28 Juni 1574.

Van alle Nederlandsche Synoden der 16e eeuw is het de Provinciale Synode van Holland en Zeeland, die in 1574 te Dordrecht gehouden is, over welke betrekkelijk de meeste aktestukken kunnen worden openbaar gemaakt. Zij is van die belangrijke Synoden de eenige, van welke de volledige acta nog over zijn; en dan niet in afschrift, maar in originali. En voorts zijn ook nog bewaard gebleven de oorspronkelijke geloofsbrieven, de instructiën van vier Classen of Kerken, en twee andere brieven. Dit alles is nog voorhanden in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk. De authentieke notulen, met de 20 eigenhandige onderteekeningen van degenen die met keurstemmen de Synode bijwoonden, voor zooveel zij bij het sluiten der zittingen tegenwoordig waren, zijn ingebonden in een der 17 deelen met officieele stukken van de Dordtsche Synode van 1618 en 1619 (altijd samen bewaard in de zoogenoemde kist der autographa), thans op den Catalogus Nr. I, 17, en van dat nummer litt. M. En al de andere bovenbedoelde authentieke brieven enz. zijn met vele andere stukken samengebonden in den foliant, waarvan hiervoren reeds meermalen sprake was (zie boven blzz. 2, 8 en 47), op den Catalogus aangegeven als Nr. I, 3; in datzelfde nr. 3 vermeld als het derde nommer, litt *a—t*, en nog eenmaal litt. *a—c*, en in dien foliant te vinden blzz. 135—172 [1]).

---

1) In den gedrukten Catalogus van het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk worden, met betrekking tot de Dordtsche Synode van 1574, de ingekomen stukken (onder Nr. I, 3, 3) vrij goed opge-

Toch is bij de uitgave der Synodale acta van 1574 deze belangrijke verzameling nog door niemand gebruikt of geraadpleegd.

---

geven; en de verkeerde volgorde is niet aan den samensteller van den catalogus te wijten, maar aan dengene die die stukken reeds vóór minstens anderhalve eeuw ter inbinding bijeenvoegde. Maar alles behalve juist en nauwkeurig is de inhoudsopgave van den foliant, waarin de acta of notulen dier Synode zijn ingebonden. Dit deel (Nr. I, 17, M) is aldus gecatalogiseerd: „Authentike copieën van bekentenissen van Geisteranus en anderen en van de provinciale Synode van Dordrecht in 1574, van de Nationale Synoden in 1578 en 1581, benevens een originele brief van den Keurvorst van Brandenburg". Inderdaad echter komt van deze opgave slechts de aanvang en het einde met den wezenlijken inhoud overeen, en is deze inhoud zelf veel belangrijker. Niet alleen vindt men in dit deel o. a. een afschrift van het belangrijke stuk (20 blzz. in Folio) dat de Zuid-Hollandsche Synode den 24 October 1618 aan de Staten van Holland zond, tot wederlegging van de bij deze ingeleverde Remonstrantie tegen de uitgeschreven Provinciale en Nationale Synoden; het origineel van de aanspraak en van het gebed waarmede Balthasar Lydius de Dordtsche Synode van 1618 geopend heeft; en de onderscheiden oordeelen of adviezen die in diezelfde Synode door de Nederlandsche godgeleerden en gedeputeerden provinciesgewijze en ook individueel over de exceptie der Remonstranten zijn uitgebracht; maar ook is hier nog bewaard, bij een authentiek afschrift van de Middelburgsche Kerkenordening van 1581, eene officieele, of althans halfofficieele, door de vier leden van het moderamen eigenhandig geteekende, Latijnsche vertaling van diezelfde Kerkenordening. En voorts, 't geen nog veel belangrijker is, zijn in ditzelfde deel mede ingebonden de acta der Dordtsche Synoden van 1574 en van 1578, geenszins in afschrift, hetzij dan al of niet authentiek, maar in originali, gelijk zij in die Synoden zelve zijn gesteld, en daarna eigenhandig geteekend zijn door die leden die nog bij de sluiting aanwezig waren.

Natuurlijk is dit laatste eene zaak, waaromtrent vergissing of dwaling niet mogelijk is. Wie onder een oud archiefstuk een groot aantal namen vindt, bijna alle van mannen die eene zeer karakteristieke handteekening hadden, ziet van zelf met een enkelen oogopslag, of het, al dan niet, eigenhandige onderteekeningen zijn, en dus ook, of hij met het oorspronkelijke stuk, dan wel met een afschrift, te doen heeft. Met betrekking tot de acta van 1574 zijn er zelfs nog meer aanwijzingen, die op zich zelve reeds voldoende zouden zijn; b.v. de omstandigheid, dat de schrijver herhaaldelijk zijn stijl verbeterd heeft,

Er is van die acta nooit meer uitgegeven, dan de besluiten die de algemeene kerkenordening betreffen, met eenige besluiten

---

door eenige woorden door te halen, en dan op denzelfden regel verder te schrijven, met een eenigszins anderen zinsbouw het reeds doorgehaalde juister of nauwkeuriger uitdrukkende; 't geen wel niet kan voorkomen bij iemand die eenvoudig afschrijft, maar juist zeer natuurlijk is bij iemand die korte aanteekeningen breeder uitwerkt, en die dit zóó spoedig doen moet, dat nog vóór het uiteengaan der vergadering de gemaakte notulen kunnen worden voorgelezen, goedgekeurd en door alle leden geteekend. Maar aan dergelijke aanwijzingen is in dit geval eigenlijk niet de minste behoefte: de eigenhandige onderteekeningen zijn een veelvoudig waarmerk, dat terstond in het oog valt en onmiskenbaar is.

De onjuiste opgave in den Catalogus kan dan ook alleen hieraan zijn toe te schrijven, dat de samensteller verzuimd heeft, het bedoelde stuk even in te zien. Trouwens, dat is in den bedoelden catalogus een maar al te gewoon verschijnsel. Er is zonder twijfel veel tijd en moeite aan ten koste gelegd, en er zijn veel bruikbare opgaven in te vinden; maar wie ooit iets te doen had met de daarin beschreven archiefstukken, weet toch ook, dat de beschrijving vaak zeer onvolledig en onnauwkeurig is, en dat hij in geen geval enkel daarop kan afgaan.

De vermelding van dit een en ander zou zeer zeker overbodig zijn geweest, indien niet onlangs beweerd was, met betrekking tot hetzelfde stuk als waarvan hier sprake is, dat het geen oorspronkelijk stuk, maar slechts een afschrift zou zijn. Uit die, vroeger blijkbaar nooit gebruikte, acta was het een en ander openbaar gemaakt door Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman en Dr. F. L. Rutgers (de Rechtsbevoegdheid onzer Plaatselijke Kerken, 1e en 2e druk, 1886 en 1887), met bijvoeging, dat dit ontleend was aan de nog over zijnde authentieke acten der Dordtsche Synode van 1574. Maar ondanks en tegenover die verzekering is ten stelligste verklaard door Dr. H. G. Kleyn (Algemeene Kerk en Plaatselijke Gemeente, Ed. 1888, blz. 84): „Hoe de schrijvers kunnen spreken van authentieke acten der Synode van 1574 is mij een raadsel, daar deze niet meer bestaan, maar wel eene copie daarvan te vinden is in de kist der autographa der Dordtsche Synode berustende in het Oud-Archief der Synode te 's Gravenhage, geteekend M". Door deze tegenspraak van een zoo bekwamen geschiedschrijver zouden vele lezers kunnen worden in de war gebracht, meenende dat het hier dus in ieder geval een betwistbaar feit geldt. Maar de zaak wordt opgehelderd, als men weet, dat de fout eigenlijk

over particuliere vragen; en voorts zijn deze uitgegeven, niet naar de authentieke acta, maar naar een afschrift waarin de bedoelde besluiten waren bijeengevoegd; en dan niet naar een der nog voorhanden vrij goede afschriften, maar, althans gedeeltelijk, naar een verkorten en daardoor vaak onjuisten tekst.

Ten aanzien van deze Synode, evenals ten aanzien van de andere Nederlandsche Synoden der 16e eeuw, is men eerst in den aanvang der 17e eeuw tot de openbaarmaking van acten of besluiten gekomen. Het is toen een Roomsche schrijver geweest, die daarvoor het eerst de hand aan het werk heeft geslagen, nl. de reeds vroeger (hiervoren blz. 116) genoemde C. Schultingius Steinwichius, in zijn mede reeds aangehaald werk Hierarchica Anacrisis enz. Voor de Synode van 1574, evenals voor die van 1578 en 1581, had hij, ter openbaarmaking en beoordeeling der besluiten die van algemeene strekking waren, goede afschriften daarvan ter zijner beschikking, volgens zijn eigen getuigenis (a. w. 3e stuk, blz. 62b) hem verschaft door den geleerden Amersfoortschen priester Jacobus Hezius, en door den bekwamen maar telkens afvalligen predikant Jan Haren, die, in den tijd dat hij voor de tweede maal Gereformeerd was, als een kerkelijk leider van naam en invloed natuurlijk goed op de hoogte was van de kerkelijke zaken. En niet slechts had deze uitgever een goeden Hollandschen tekst, maar hij heeft ook, bij de vertaling in het Latijn, dien tekst

---

te zoeken is in den Catalogus, en dat de geheele tegenspraak slechts gebouwd kan zijn op de daarin voorkomende verkeerde opgave, zonder dat er om gedacht werd, het stuk zelf eerst eens in te zien.

Mocht iemand dit al te vreemd vinden en dus over de zaak nog maar eenigszins twijfelen, dan kan inzage van het stuk zelf, in het Oud-Archief, allen twijfel aanstonds wegnemen. Of wel, daar een bezoek van het Oud-Archief niet voor ieder even gemakkelijk is, hij kan zich wenden tot den bij uitnemendheid deskundigen Amsterdamschen bibliothecaris, Dr. H. C. Rogge, die na inzage van het bedoelde stuk zich gaarne bereid heeft verklaard te getuigen, dat de twintig onderteekeningen inderdaad buiten allen twijfel eigenhandig gesteld zijn.

doorgaans zeer goed weêrgegeven; alleen hier en daar met eenige bekorting. Van de Synode van 1574 had hij echter blijkbaar niet meer, dan de besluiten die op de kerkenordening betrekking hebben, zonder de besluiten over particuliere vragen. Zij zijn opgenomen in zijn genoemd werk, in het 3^e stuk, blzz. 13^a tot 18^a; en zij worden gedeeltelijk herhaald in de kritiek van die Synode, te vinden in hetzelfde 3^e stuk, blzz. 166^a tot 211^b, alwaar die besluiten artikelsgewijze behandeld worden blzz. 166^a tot 186^a.

In het Hollandsch, en dus in de oorspronkelijke taal, is de eerste uitgave die van 1612, in de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken (blzz. 13—30); welke uitgave echter, evenals de volgende drukken van ditzelfde boekje (de 5^e druk werd in 1730 door G. Nauta bezorgd, en is daarna, in 1771, toegevoegd aan den 2^{en} druk van het Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland) en in overeenstemming met zijn titel, zich bepaald heeft tot de besluiten die op de kerkenordening betrekking hebben, zonder bijvoeging van besluiten over particuliere zaken. Intusschen is reeds spoedig na die eerste uitgave ook iets openbaar gemaakt van de laatstbedoelde besluiten, nl. door P. Bor Cz., die in zijne Historie der Nederlandtsche Oorlogen (1^e dl., blzz. 544^b—548_a, in de uitgave van 1679; in de eerste uitgave, voor dit gedeelte uit het jaar 1621, is het Boek VII, fol. 50—53) de besluiten over de kerkenordening opnam, en daaraan de antwoorden op particuliere vragen, ten getale van 23, toevoegde Evenwel was het dien geschiedschrijver blijkbaar slechts te doen om den zakelijken inhoud; en daarom gaf hij alle die besluiten slechts in een eenigszins verkorten vorm. Als een trouw berichtgever heeft hij zelf zijne lezers duidelijk genoeg daarmede in kennis gesteld, door uitdrukkelijk te zeggen aan het hoofd dezer mededeelingen: „daer werden onder henluiden besloten 91 articulen beroerende de Kerk-ordeninge en anders, daer van het sommier hier volgt". Maar desniettegenstaande hebben alle latere uitgevers, voor zooveel zij de besluiten over particuliere zaken mede opnamen, te dien aanzien het „sommier" van Bor eenvoudiglijk overgenomen, blijkbaar in de meening, dat hier

wel in ieder opzicht de beste redactie zou te vinden zijn. Zoo b. v. het Kerkelijk Handboekje in zijne achtereenvolgende drukken (1732 enz.); het Kerkelijk Placaatboek (3e dl., Ed. 1792, blzz. 426—445); en C. Hooijer, Oude Kerkordeningen (Ed. 1865, blzz. 97—112). In alle deze uitgaven staat wel de Kerkenordening naar de reeds in 1612 openbaar gemaakte volledige redactie; maar ten aanzien van de antwoorden op particuliere vragen geven allen zonder onderscheid slechts een afdruk van hetgeen door Bor was bericht.

Toch ontbrak het niet aan gelegenheid, om ook deze besluiten volledig te kennen; niet alleen uit de authentieke acta, maar ook uit afschriften der Kerkenordening die de bedoelde besluiten mede bevatten. Blijkbaar is bij de uitgave nooit een enkel van de nog voorhanden afschriften vergeleken; anders zou wel zijn opgemerkt, dat die allen vollediger zijn. Zoo b. v. de drie afschriften, die in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk te vinden zijn; het eene in het Boek van Cabeljau (Catalogus Nr. I, 2, 4, *b*, blzz. 137—179), en de andere twee in den reeds meermalen genoemden foliant met oude Synodale stukken (Catalogus Nr. I, 3, 3, blzz. 43—90 en blzz. 91—133); welke drie afschriften, behoudens de spelling en enkele weinig belangrijke varianten en schrijffouten, geheel eensluidend zijn, en ook goed overeenkomen met de authentieke acta waarvan zij een uittreksel zijn.

Ten einde in een paar voorbeelden te doen zien, dat men inderdaad niet genoeg heeft aan de door alle uitgevers gevolgde verkorte redactie van Bor, volgen hier eenige antwoorden op particuliere vragen, volgens die redactie en volgens den wezenlijken tekst.

Vraag en antwoord nr. 1 staat in alle uitgaven aldus: „Of 't niet goet en ware, datmen opten Catechismum Homilias schreef. Daer op geantwoord is: Datmen dat sal laten blyven." Maar volgens de oorspronkelijke acta, en ook volgens alle afschriften, is de volledige redactie: „Op de vraghe van die van Walcheren, Of het niet goet en ware, datmen goede Homilias op den Catechismum maeckte, R. is gheantwoort datmen dit sal laten blijuen, maer dat het goet ware dat de Dienaers oordentlick by ghebuerte

in Classicis conuentibus een vraghe ofte twee wt den Catechismo cortelicken wtleijden, op datse alsoo malcanderen oeffenen ende scherpen mochten, ende den Catechismum oordentlicke grondelick ende stichtelick voor der Ghemeijnte leerden verclaren".

Vraag en antwoord nr. 6 wordt in alle uitgaven aldus uitgedrukt: „Of een Dienaer des Woords laten mach te besoecken die aende Peste cranck leggen, om dat hy van 't volck uyt deser oorsaecke geschout wert. Antwoorde: Datse ghehouden zyn, geroepen zynde te gaen, ende ongeroepen zynde, wetende datmen haer van doen heeft, oock te gaen." Maar de oorspronkelijke acta, evenals ook alle afschriften, formuleeren dit aldus: „Op de derde vraghe van die vanden Briel, Of een Dienaer des Woordts die aende peste cranck legghen laten mach te besoecken om dieswille dat hij vanden volcke gheschuwet wordt, Is gheantwoort, Nademael Godt de crancken beuolen heeft te visiteeren ende gheen onderscheijt van crancheijt ghemaeckt en heeft, datse schuldich sijn tot sulcke menschen gheroepen sijnde te gaen, niet beroepen sijnde ende wetende datmen haerder van doen heeft, oock te gaen, doch dat de Dienaers hier inne niet stoutelick ende onuoorsichtelick en handelen, ende soo sij mercken datse meer breecken dan timmeren, dan sal de Consistorie hier van kennisse draghen ende oordeelen."

Vraag en antwoord nr. 9 luidt volgens alle uitgaven: „Ofmen de kinderen der afgesneden mach doopen. Antwoorde: Jae." Maar volgens de oorspronkelijke acta en alle afschriften: „Op de vraghe van die van Dordrecht, ofmen de kinder der afghesneden vander Ghemeijnte doopen mach, R. Ja, met conditie datmen de gheuaders vaster inde belofte van die kinder ghetrouwelick te onderwijsen, verbinde."

En (om nog iets te noemen) vraag en antwoord nr. 12 is in alle uitgaven op deze wijze geredigeerd: „Of een lidtmaet der Ghemeenten, willende trouwen een persoon die Papist, Doops, oft Werelts ghesint is, vanden Dienaer ghetrout sal moghen werden oft niet. Antwoorde: Men sal sulcke te vooren vermanen. Doch soose evenwel willen trouwen, men salse trouwen, dewyl het trouwen polityck is." Maar in de oorspronkelijke acta en in alle afschriften is de redactie: „Op de vraghe van

die vanden Briel, of een lidtmaet der Ghemeijnte, willende trouwen een persoon die Papist, Doops ofte werlts ghesint is, vanden Dienaer ghetrowt sal mueghen worden, of niet, R. Datmen hem te voren vermanen ende waarschouwen sal, ende soo hij niet teghenstaende de vermaninghe euen wel ghetrowt wil wesen, datmense trouwen sal de wijle het openbaer trouwen Politisch is. Watmen nu doen sal met dien die de vermaninghen weijgheren aen te nemen, ia noch teghen de Dienaers quaet spreecken, is gheantwoort, dat de Consistorie met dien sal handelen na d'omstandicheijt der saecke, t'sij met schuldtbekenninghe voor de Consist. of opentlick, Of voor een tijdt vanden Nachtmael af te houden, of met den trappen der Excommunicatie voort te varen, na hare discretie."

Met betrekking tot de besluiten, die op de Kerkenordening betrekking hebben, valt nog op te merken, dat de inhoudsopgaven die in alle uitgaven bij een vijftiental artikelen gesteld zijn, soms op den kant en soms boven het artikel, in twee der genoemde afschriften in 't geheel niet voorkomen, en in het derde wel gevonden worden, maar in kleiner aantal en dan soms bij andere artikelen. Blijkbaar hebben die opschriften of bijschriften geenerlei officieel karakter, en zijn zij dus bij de uitgave altijd weg te laten.

In de volgende bladzijden worden de acta der Provinciale Synode te Dordrecht van 1574 nu geheel afgedrukt volgens het boven vermelde autographon. Daardoor komen de reeds sedert lang bekende besluiten, die op de kerkenordening en op eenige particuliere zaken betrekking hebben, hier natuurlijk niet achter elkander te staan, en ook geenszins in dezelfde volgorde als in alle uitgaven, en ook in alle afschriften, daaraan is toegekend. Immers die besluiten zijn op verschillende tijden genomen, naargelang de zaak, die het gold, aan de orde kwam; en gedurig kwamen er zaken van anderen aard tusschenin. Toch heeft de bekende volgorde dier besluiten ook een officieel karakter; want, blijkens de bijvoeging bij den laatsten volzin der acta en ook blijkens de cijfers die in het oorspronkelijke stuk op den kant zijn geplaatst, heeft men nog gedurende de zittingen der Synode

die besluiten eerst uitgezocht, vervolgens naar hun inhoud gerangschikt en eindelijk van een cijfer voorzien. In de hier volgende uitgave zijn die cijfers natuurlijk mede opgenomen. En om nu het opzoeken van eenig artikel gemakkelijk te maken, is aan de acta eene tabel toegevoegd, waarin naar de cijfers der artikelen aangewezen wordt, op welke bladzijde ieder artikel te vinden is. Voor zooveel het zaken geldt, die ook door eenige der nog voorhanden instructiën waren aan de orde gesteld, wordt in diezelfde tabel mede aangegeven, op welke bladzijde het bedoelde punt der instructiën voorkomt.

Als bijlage wordt aan de acta hier toegevoegd een letterlijke afdruk van de bij deze Synode ingekomen stukken, voor zoover die zijn bewaard gebleven in den vroeger vermelden foliant van het Oud-Archief; natuurlijk met verbetering van de verkeerde volgorde, waarin zij aldaar door den binder zijn bijeengevoegd. Zij zijn van drieërlei aard (te vinden in den genoemden foliant op de bij ieder stuk aangegeven bladzijde):

A. Brieven in zake de afvaardiging van gedeputeerden; en wel:

1°. Uit de Classe van Delft: *a.* van de Classe, d.d. 10 Juni (blz. 161), een geloofsbrief voor de predikanten Petrus Carpentarius (Schiedam), Hubertus (verstrooide Kerk van Schipluiden), Aegidius (Rotterdam) en Arnholdus (Delft); *b.* van den Kerkeraad van Naaldwijk, d.d. 11 Juni (blz. 169), een geloofsbrief voor den ouderling Mathijs Jacopss en den predikant Franciscus Vrancken; *c.* van den Kerkeraad van 's Gravenhage, d.d. 12 Juni (blz. 165), een geloofsbrief voor den ouderling Johan Ernst van Vassen; *d.* van den Kerkeraad van Delft, d.d. 13 Juni (blz. 163), een geloofsbrief voor den diaken Burchardt Jansz; *e.* van den Kerkeraad van Schiedam, d.d. 13 Juni (blz. 157), een geloofsbrief voor den door de Classe aangewezen predikant Petrus Carpentarius, en verontschuldiging over het niet zenden van een ouderling of diaken.

2°. Uit de Classe van Dordrecht: *a.* van den Kerkeraad van Gouda, d.d. 10 Juni (blz. 167), een geloofsbrief voor den predikant Jan Henricksen en den ouderling Wilhem Thomessenn; *b.* van den Kerkeraad van Leerdam, d.d. 15 Juni (blz. 153), eene verontschuldiging over het niet komen van den door de

Classe aangewezen predikant Joest de Jonge; *c.* van den Kerkeraad van Gorinchem, d.d. 16 Juni (blz. 141), eene verontschuldiging over het niet komen van den ter Synode geroepen predikant Henricus Rolandus; *d.* van den Magistraat van Gorinchem, d.d. 16 Juni (blz. 143), van dezelfde strekking; *e.* van den Kerkeraad van Gorinchem, d.d. 26 Juni (blz. 145), een geloofsbrief voor den ouderling Wit Jansen en den diaken Wynant Gerritsoon, om in zake den predikant Henricus Rolandus met de Synode te handelen.

3°. Uit de Classe van Voorne, Putten en Overflakkee [1]: van de Classe, d.d. 13 Juni (blz. 171), een geloofsbrief voor den predikant Gerardus Gallinaceus en den ouderling Jan Commersz.

4°. Uit de Classe van Zierikzee: van de Classe, d.d. 8 Juni (blz. 149), een geloofsbrief voor den predikant Gerardus Culenburgus en den ouderling Cyprianus Morrhius.

5°. Uit de Classe van Walcheren: *a.* van den Kerkeraad van Veere, d.d. 9 Juni (blz. 155), een geloofsbrief voor den predikant Joannes Miggrodius; *b.* van den Kerkeraad van Middelburg, d.d. 10 Juni (blz. 159), een geloofsbrief voor den predikant Gaspar van der Heyden; *c.* van den Kerkeraad van Middelburg, d.d. 13 Juni (blz. 151), een geloofsbrief voor den ouderling Jan de Hoorne; *d.* van den Magistraat en den Kerkeraad van Vlissingen, d.d. 15 Juni (blz. 135), een geloofsbrief voor den predikant Joannes Gerobulus.

6°. Uit Noord-Holland: van de broederen aldaar, d.d. 9 Juni (blz. 147), eene verontschuldiging over het niet komen van de gedeputeerde predikanten Andreas Theodorici, Richardus Nicolai en Anthonius Nicolaus.

B. Instructiën voor de ter Synode gedeputeerden; en wel:

1°. Uit de Classe van Voorne, Putten en Overflakkee: *a.* van de Classe (blzz. 181—188), in 38 artikelen; *b.* van de Kerk van den Briel (blzz. 190—194), in 15 artikelen.

2°. Uit de Classe van Zierikzee: van de Classe (blzz. 173 vg.), in 11 artikelen.

---

1) Deze Classe wordt in de acta de Classe van den Briel genoemd.

3°. Uit de Classe van Walcheren: van de Classe (blzz. 175—179), in 16 artikelen.

C. Stukken over allerlei andere zaken; en wel:

1°. Een brief van Godfried van Wingen (Londen), d.d. 2 Juni (blz. 137), met aanbieding van een catechismus en kerkenordening.

2°. Een brief van den Kerkeraad van Gouda, d.d. 24 Juni (blz. 139), met verzoek van medewerking tot verkrijging van nog een predikantstractement, ten behoeve der beroeping van Hubertus Francisci.

Deze 23 stukken van het Oud-Archief zijn alle zonder onderscheid oorspronkelijke bescheiden, die op de Synode zelve gediend hebben; als zoodanig gewaarmerkt, voor ver het grootste gedeelte door de onderteekeningen die alle eigenhandig zijn, en voor het overige door een opgedrukt of ingedrukt of aangehecht zegel, terwijl enkele stukken zoowel van eene onderteekening als van een zegel voorzien zijn.

F. L. R.

De namen der gheenen die inden Sijnodo gheweest sijn, daer toe veroordent van haren Classen om met haren stemmen te helpen besluijten [1]).

Wt de Classe van Delft.

1. *Franciscus Francus* Dienaer tot Naeldtwijck bij den welcke een tijdt langh gheweest is *Matthijs Iacobsz* Ouderlingh van Naeldtwijck.
2. *Egidius*, Dienaer tot Roterodam.
3. *Hubertus Francisci* eertijdts Dienaer tot Schipluij.
4. *Arnholdus Cornelius* Dienaer der kercke van Delft.
5. *Burchart Iansz* sijn medeghesel, Diaken.

---

1) Deze naamlijst, ook al staat zij niet in de notulen zelve, behoort toch ook tot de authentieke acta. Immers zij gaat er onmiddelijk aan vooraf, op de eerste bladzijde van het geheele stuk, en zij is blijkbaar van dezelfde hand. En voorts maakt haar inhoud het zeer waarschijnlijk, dat zij staande de vergadering door den scriba zal zijn opgemaakt; wel niet bij den aanvang, want zij vermeldt ook reeds de twee Dordtsche ouderlingen, die, blijkens de notulen van de eerste zitting, eerst na die zitting kunnen benoemd zijn; maar toch vóórdat twee der zeven gedeputeerden uit de Delftsche Classe waren aangekomen, want de namen van die twee komen achteraan, blijkbaar na het opmaken van de lijst daaraan nog toegevoegd, en zeker dientengevolge ook niet van een cijfer voorzien. Wat die cijfers betreft, is het zeker geene vergissing, dat de eerste twee namen slechts één cijfer hebben; want die twee telden inderdaad slechts voor één. Blijkens den geloofsbrief van Mr. Matthijs Iacobsz zou deze slechts korten tijd kunnen uitblijven, en was daarom Ds. Franciscus Vrancken benoemd om hem te vervangen; en deze predikant was reeds aanstonds met hem medegezonden, daar hij toch tijdelijk buiten dienst was, doordat zijne gemeente geheel in de macht was van het Spaansche leger, dat destijds een groot deel van Middel-Holland bezet hield. Voor het overige bevat deze lijst, volgens haar eigen opschrift, alleen de namen dergenen die met keurstemmen tegenwoordig waren. Dat er buitendien ook wel anderen de Synode konden bijwonen, en zelfs aan hare werkzaamheden deelnemen, blijkt b. v. uit hetgeen te dien aanzien bericht wordt in de notulen zelve, met betrekking tot den te Leiden beroepenen, maar door de belegering van die stad nog in Dordrecht opgehoudenen, predikant Caspar Coolhaes.

Van Dordrecht.

6. *Iohannes Lippius*
7. *Bartholdus Guilielmus*
8. *Iacobus Michaël*
9. *Christianus Sinapius*

} Kerckendienaers van Dordrecht.

10. *Ian Canin*, Ouderlingh.
11. *Claes Iansz Iagher* ouderlingh.
12. *Petrus Iohannes* Dienaer der kercke tot Schoonhouen.
13. *Iohannes Heinrichi* Dienaer der kercke ter Gouw
14. met een Ouderlingh [volgens den geloofsbrief: *Wilhem Thomessenn*].

Wt de Classe vanden Briel.

15. *Gerardus Gallinaceus* Dienaer des Woordts inden Briel.
16. *Ian Commersz*, Ouderlingh der kercke inden Briel.

Wt de Classe van Scouwen.

17. *Gerardus Culenborgicus* Dienaer des Woordts te Zijrixee.
18. *Cijprianus Mor·hius* Ouderlingh der kercke van Zijrixee.

Wt de Classe van Walcheren.

19. *Gasparus Heijdanus* Dienaer der Woordts.
20. *Ian de Horn* Ouderlingh der kercke tot Middelburch.
21. *Iohannes Gerobulus* Dienaer der kercke tot Vlissinghen.
22. *Iohannes Miggrodius* Dienaer der kercke van ter Veer.
23. *Iohannes Taffinus.*

Noch *wt de Classe van Delft*, *Ernestus van Vassen* Ouderlingh der kercke inden Haghe.
ende *Petrus Carpentarius* Dienaer van Schiedam.

Wt Noortholland t, niemandt.

Wt de Classe van Leijden, niemandt.

Acta des Sijnodi Prouincialis ghehouden den 15 Iunii a°. 1574.

Casparus Heidanus is met ghemeijnen stemmen tot Praeses vercoren, ende Arnholdus Cornelius Scriba [1]).

Is besloten dat de Dienaers van Dordrecht met haere Consistorie twee Ouderlinghen verkiesen sullen om der Sijnodale versamelinghe bij te woonen.

Ouermidts d' ontschuldt waeromme Henricus van Gorichom op den Sijnodum niet en coomt, vander Consistorie niet gheschreuen en is noch oock gheen fondement en heeft, Soo en is die vander versamelinghe niet aenghenomen.

Is derhaluen besloten datmen aen het Consistorium van Gorichom schrijuen sal, dat sij Hendricum met eenen Ouderlingh na de ordinantie des Classischen Conuentus tot Bommel ghehouden op den Sijnodum seijnden, Datmen oock de Ouericheijt die voor Hendrico gheschreuen hadde met een brief aduerteere dat sij het ons niet qualick af en neme dat wij Heindricum ontbieden. Dit te schrijuen is Ernesto te laste gheleijt.

Op de vraghe wie met den brieuen gaen sal ende wie de plaetse Heindrici (soo hij coomt) sal vertreden, Is besloten datmen eenen seeckeren bode tot Gorichom sal seijnden die haer wt den naem des Sijnodi belouen sal

1) Deze alinea staat in het handschrift bovenaan op den kant; blijkbaar eerst vergeten, en daarna met dezelfde hand bijgevoegd.

(so sij Hendricum laten gaen) een anderen in sijne plaetse, tot dat hij wedercoomt te setten.

Is besloten op den lasterischen ende spijtighen brief des Ministri tot Woerden dat M. Taffin den brief ter gheleghener tijdt ende bij occasie mijn Heer den Prince vertoonen sal, ende met hem handelen wat men beste in dese saecke sal doen.

Item dat Taffinus eene grondelicke antwoorde op den brief des Dienaers van Woerden schrijuen sal, tot verantwoordinghe des Sijnodi ende wederlegghinghe sijner spijticheijt, welcken brief Hugo van Oudewater afschrijuen ende hem in sijnen naem ouerseijnden sal.

Lippius sal een briefgen aen die van Bommel schrijuen, dat sij of eenen van haren Dienaren ende Ouderlinghen inden Sijnodum seijnden, ofte d'oorsaecke schrijuen waeromme sij sulx niet en connen doen.

16 *Iunii.*

Die artikelen des Sijnodi van Embden sijn voorghelesen.

Artic. 32. Is ghesproocken gheweest dat het nut sijn soude dat oock de Ouderlinghen ende Diakenen de Nederlantsche Belijdinghe onder den artikelen des Synodi onderschreuen.

Taffinus heeft aen D. Bezam na laste des derden artikels gheschreuen dan en heeft gheen antwoordt ontfanghen. Derhaluen en sullen de broeders als noch de Belijdinghe der articulen van Vranckrijck niet onderschrijuen.

Artic. 1. Wordt voor goet aenghesien dat in allen Consistorien ofte ten minsten in allen Classen eene copie vande Confessie ende Articulis Sijnodi bewaert worde.

2. De versamelinghe heeft besloten datmen eenerleij Catechismum in allen Kercken der Prouincie houden sal.

Ten anderden dat dit sal wesen de Heidelbersche [*sic*] Catechismus.

Ten derden datmen desen Catechismum alleen opentlicken sal leeren, ende dat de Dienaers in het besonder t' cort Ondersoeck den sommighen voorhouden mueghen.

Op de vraghe of de Kerckendienaeren in haren Kercken Ouderlinghen ende Diakenen hebben die wettelicke vercoren sijn, is gheantwoort, Ja.

In allen plaetsen is een beghinssel van Classen, vanden welcken hier na ghehandelt sal worden.

Die van Enghelandt hebben haer beste ghedaen, aengaende t' ghene dat inden achten artikel des Embdtschen Sijnodi besloten is, dan sijn vanden Bisschoppen verhindert.

Is goet gheuonden datmen die van Enghelandt wederomme vermanen sal datse hun in den alghemeijnen Sijnodo vinden. Ende Gerobulus is veroordent dit oock mede onder anderen inden brief te setten die hij aenghenomen heeft aen hun te schrijuen.

De deijlinghe der Classen.

1. Walcheren. 2. Scouwen ende Duuelandt. 9.

3. T' landt van Voorn, Putten behaluen Roon ende Portegael, Item Ouerflackee ende Goereede tot der tijdt toe dat de Kercken beter versien sullen wesen, ende dat die van Ouerflackee eene Classem op hunseluen connen maecken.

4. Delft, Woudt, Schipluij, Lier, Maeslandt, Naeldtwijck, Ouwerschie, Pinaicker, Berckel, Nootdorp, Bleijswijck, Soetermeer.

5. Haghe, Rijswijck, Voorburch, Wassenaer, Monster, Sgrauenzandt, Loosduijnen, Eickenduijnen, Scheueringhe, Wateringhe.

6. Roterdam, Schiedam, Hillegondtsberch, Delfshauen, Vlaerdinghen, Capelle, Cralinghen, Seuenhuijse, Iselmonde, Portegael, Roon.

7. Bommel, Buren, Leerdam, Hueckelom, Asperen, Gorichom, met haren ommeligghenden dorpen.

8. Dordrecht, Gheertruijdenberch, T' eijlandt van Swijndrecht met sijnen dorpen, Petershoeck met den sijnen. De Clundert ende de Finert sullen onder Dordrecht behooren, soo langh als die Flackee gheen Classe op haerseluen en maeckt.

9. Ter Gow, Schoonhouen, Oudewater, Woerden, met haren dorpen, ende met allen den dorpen die daer legghen tusschen de Leck ende Isel, met Nieupoort, Langheraeck ende Amers.

10. Leijden met gantsch Rijnlandt.

11. Alckmaer. 12. Enchuijsen. 13. Hoorn. 14. Eedam.

De broeders hebben besloten, aenghesien weinich plaetsen noch met Dienaren voorsien sijn, dat hun sommighe Classen twee ende twee t' samen voeghen sullen. Ende als door Godts ghenade de Kercken beter versien sullen wesen, dat alsdan de Classen sich wederomme sullen mueghen deijlen.

Is besloten datmen aen die van Enghelandt, Wesel, Embden, Antwerpen schrijuen sal datse den 45 artikel nacomen, belouende dat wij t' selue oock neerstelick doen willen. Dit sal doen Iohannes Gerobulus.

12. Om die confusie ende verwerringhe te vermijden die wt de verkiesinghe des ghemeijnen volx ontstaen mochte, hebben de broeders besloten dat de Dienaers des Woordts vander Consistorie der plaetse daer sij dienen sullen beroepen worden, doch alsoo dat het gheschiede met aduijs der Classische versamelinghe, ende datse alsoo der Ghemeijnte voorghestelt worden, na wtwijsen des 13 Embdtschen artikels.

27. Aengaende t' verkiesen der Ouderlinghen ende Diaconen, dat sal gheschieden na het wtwijsen des 14 Artikels der Embdtsche versamelinghe, dat namelick de Consistorie t' recht der verkiesinghe hebben sal.

28. De Consistorie sal dubbel ghetal der Ouderlinghen ende

Diaconen der Ghemeijnte voorstellen de welcke de helft daer wt sal kiesen.

Der vercooren Dienaeren half deel sal alle iaers ver- 31.
andert worden na wtwijsen des 15 artijckels.

De Dienaren des Woordts die vrij sijn sullen henseluen 15.
inden dienst der Kercke gheroepen sijnde verbinden. Die elders verbonden sijn sullen daer van bijden Classen ghewisse reden laten blijcken, welcke oordeelen sal of de oorsaecken ghewichtich ghenoech sijn om in anderer Kercken dienst te treeden.

Op de 10 vraghe van dien vanden Briel is gheantwoordt dat Taffinus bij mijn Heer den Prince vande onderhoudinghe der Dienaren ghehandelt ende goede hope ghecreghen heeft.

Teghen die Dienaren die lichtueerdelicken in andere Kercken sonder wil ende weten der Classe vertrecken salmen de kerckelicke Censure ghebruijcken.

Op den 12 artikel is Taffino belastet dat hij met sijner Excell. ter gheleghener tijdt ende bij occasie handelen sal, dat hij den officieren allesins op den dorpen ghebieden wille, dat sij niemandt toe en laten te predicken, dan die een brief vanden Classe vertoonen sal.

Is besloten dat de beroepene Dienaren des Woordts 8.
oordentlicken bij ghebeurten inden Consistorio presideeren sullen.

Op de 16 propositie van Delf is besloten dat gheen 16.
Dienaer wt de Classe daer hij in is vertrecken en mach in eene andere Kercke, sonder eerst van sijner Classe oorlof vercreghen te hebben, op dat hij niet alleen van sijner Kercke, maer oock vander Classe schriftelick bescheijt brenghe. Doch dat de Classen wederomme de Dienaren met behoorlick onderhoudt ende andersins versorghen.

De Dienaers sullen opentlicken inder Classische versa- 13.
melinghe gheexamineert worden.

24. Ouermidts d'opleggbinghe der handen in deser ionckheijt der Kercke tot superstitie ghetoghen ende sommigher bespottinghe onderworpen soude mueghen wesen, hebben de broeders besloten datmen deselue alsnoch onderweghen laten sal, ende de Dienaers alleen Gode ende der Ghemeynte beueelen, als hier na volcht.

25. Is besloten datmen de Dienaers die elders inden Dienst gheweest sijn, ende van nu voort aen nieuwelick inder Kercke aenghenomen sullen worden, Gode met den ghebede ende der Ghemeijnte met eener cleijne vermaninghe na d'onderlinghe stipulatie beueelen sal, ghelijck alsmen oock dien sal doen die nu eerst in den Dienst opghenomen worden, inden welcken doch een breeder vermaninghe ende stipulatie voor gaen sal.

17 *Iunii.*

17. Gheen Minister wt anderen Kercken comende sal aenghenomen worden sonder ghetuijghenisse te brenghen vander Classe ende Consistorie van daer hij coomt, of daer gheen Classe ofte oordentlicke Consistorie en is, van gheloofweerdighe Ministers ende anderen personen, van welcke attestatie de Classe ende Kercke oordeelen sal, of se ghenoegsaem is.

23. Aengaende t' vasten ende bidden omtrent de verkiesinghe der Dienaren is besloten dat wanneermen handelt van eenen seeckeren Dienaer des woordts te verkiesen die der Kercke Godts van te vooren ghetrouwelick ghedient heeft, datmen niet en sal behoeuen eenich vasten te houden. Maer wanneermen vergaderen sal om te besien wie te verkiesen sij, soo salmen de lidtmaten der Ghemeijnte tot huijsvasten ende bidden vermanen, het welcke niet soo naw en sal behoeuen onderhouden te worden inde verkiesinghe der Ouderlinghen ende Diaconen.

Tot verclaringhe des 6 artikels des Embdtschen Sijnodi, 4.
soo sullen de Dienaers des Woordts, Ouderlinghen ende Diakenen de Consistorie maecken, Alsoo, dat de Dienaren ende Ouderlinghen alleen onder hen versamelen sullen, oock de Diaconen bijsonder, om hare eijghen saecken die d' armen aengaen te verhandelen. Doch in plaetsen daer weinich Ouderlinghen sijn sullen de Diakenen toeghelaten mueghen worden na de begheerte der Consistorie. Ende de Diaconen sullen ghehouden worden te verschijnen, wanneerse inde Consistorie beroepen worden.

In een ieghelick Consistorie sal een boeck wesen waer 6.
inne neerstelick ende ghetrouwelick opgheteijckent sal worden wat tot de regieringhe der Kercke dient, 't welck alles gheschreuen sijnde t' elcke mael sal gelesen worden, of daer iet af of toe te doen ware, Ende men sal inde naestuolghende versamelinghe lesen wat inde leste besloten is.

Item men sal een boeck in allen Ghemeijnten hebben, 7.
daer in men teijckenen sal de namen der kinder die gheboren ende ghedoopt worden, met den namen der ouderen ende ghetuijghen. Item der gheenen die men trowt ende diemen tot lidtmaten der Ghemeijnte op neemt.

Oock sal een ieghelick Dienaer opteijckenen de namen der lidtmaten die afsteruen, ende die Oeuericheijt bidden datse den graefmaeckeren ofte den gheenen die last daer van hebben beueelen boeck te houden van allen den gheenen die afsteruen, op datmen altijdts als het noot doet vereijsschen can wie daer ghestoruen is.

Die buijten de oordeninghe der Kercke sich inden 19.
Kerckendienst indringhen, sullen vander Classe eens twee of meermael gheroepen ende vermaent worden datse reden haers doens gheuen. Ende ist datse dit hartneckelick weijgheren te doen, soo sullen sij verclaert worden Schismatici ende loopers te wesen, ende haer naemen sullen

den anderen Classibus te kennen ghegheuen worden. Doch indien sij sich beclaeghden dat hun onghelijck gheschiede, soo sullen sij sich op den Sijnodum Prouincialem beroepen mueghen. Hier en tusschen sal mijn Heer de Prince ghebeden worden dat hij den officieren der plaetsen ghebiede dat sij niemandt toe en laten te predicken dan die ghetuijghenisse hebben van haren Classe etc. alsoo bouen verhaelt is dat Taffinus dit doen sal.

3. De broeders achten dat tot wtroeijinghe der valscher leeringhe ende dwalinghen die door het lesen der ketterischen boecken meer ende meer toenemen, dese nauolghende middelen gheuolcht behooren te worden. Ten eersten sullen de Dienaers vanden predickstoel t' volck tot de lesinghe der Bibelsche Schriftuijre vermanen ende vanden onghesonden ketterischen boecken afmanen sal [*sic*], doch de namen der boecken spaerlick noemende. Ten tweeden sullen die boeckuercoopers der reijne leere toeghedaen vanden Dienaren vermaent worden, datse sulcke boecken niet en drucken noch vercoopen. Ten derden sullen de Dienaers inde huijsbesoeckinghen der lidtmaten der Ghemeijnte besien of in haren huijsen eenighe schadelicke boecken sijn, op datse haer vermaenen mueghen sulcke boecken wech te doen.

21. Aengaende de propositie, Ofmen die gheene die niet ghestudeert en hebben, ende nochtans goet verstandt hebbende begheerich sijn hun tot eenighen Kerckendienst te begheuen, toelaten sal te proponeeren, Is besloten datmen die alleen toelaten sal inden welcken alle dese dinghen (niet) [1]) beuonden en worden, Ten eersten, godtsalicheijt ende ootmoedicheijt, Ten tweeden, gaue van welspreeckenheijt, Ten derden, goet verstandt ende discretie.

---

1) Het woordje *niet* staat duidelijk in het handschrift, maar moet natuurlijk geschrapt worden.

Men sal de Nederlandtsche belijdinghe des gheloofs om
seeckere oorsaecken laten als sij is, ende soo daer eenighe
woorden in te veranderen waren na het exemplair tot
Geneuen ghedruckt, salmen wachten tot op den Sijnodum
generalem.

Die Monicken ende Papen geweest sijn, ende sich tot 20.
den Kerckendienst begheeren te begheuen, salmen niet
toelaten dan vander Classe gheexamineert, na deser
preuue, Ten eersten datse de leere des pausdoms ver-
saecken, ten tweeden datse haer vocatie versaecken, ten
derden datse wel gheoeffent ende doorsocht sijn door
ootmoedicheijt ende patientie, ten vierden datse een gaue
van wel te leeren hebben, ten vijfden datse de rechte
leere bekennen ende sich der Discipline onderwerpen.

Aengaende den tijdt der Classische versamelinghe, is 10.
besloten dat de Classen alle maenden versamelen sullen,
wtghenomen Dort ende ter Gouw die alle twee maenden
tsamen sullen comen, tot datse op hetseluen gheset wor-
den. Sullen doch de Dienaers van allen Classen ghe-
houden sijn bij een te comen telcken datse om eenighe
nootsaecken beroepen worden.

Men sal de Classische versamelinghen op verscheiden 11.
plaetsen d' een na d' ander houden, ende het sal der
Classe toestaen eerse scheijt t' elcken de plaetse der naest-
comende versamelinghe te benamen.

Aengaende d' opentlicke auontghebeden hebben de 51.
broeders besloten, datmense niet invoeren en sal daerse
niet en sijn, ende daerse in ghebruijck sijn, soo stichtelick
ende voorsichtelick afschaffe als het mueghelick is, in-
sonderheijt om dese nauolghende oorsaecken. Ten eersten,
op datmen d'oordentlicke predicatien des te vierigher ende
neerstelicker besoecke, Ten tweeden datmen [*sic*] de huijs-
ghebeden des auonts (die een ieghelick huijsvader met
sijn huijsghesin schuldich is te doen) te neerstigher onder-

houden worden. Ten derden, op dat d' alghemeijne ghebeden op den vastdaghen, diemen somtijdts om eenighen bijsonderen noodt ghebruijckt, te vierigher ende solenneelicker mueghen ghebruijcket worden.

52. Van den lijckpredicken is besloten datmense met grooter voorsichticheijt, soeckende d' opbouwinghe der Kercke, daerse ingheuoert sijn afsette, daerse niet ingheuoert en sijn niet in en voere, om de periculen der superstitie die daer wt comen te vermijden.

T' luijen der clocken omtrent de begraeffenisse der dooden achten wij dat allesins afgheset behoort te worden.

XIIX Iunii 1).

53. Aengaende de feestdaghen neffens den Sondach, Is besloten datmen met den Sondach alleen te vreden sijn sal. Doch salmen de ghewoonlicke materie vander gheboorte Christi Sondaechs voor den Christdach inder Kercke handelen, ende het volck vande afdoeninghe deses feestdachs vermanen, ende oock vander selue materie op den Christdach predicken, soo hij valt op een predick dach. Men sal oock op Paesch ende Pinxter dach vander Verrijsenisse Christi ende seijndinghe des H. Gheestes leeren mueghen, t' welck inde vrijheijt der Dienaren staen sal.

43. Op het voorstellen, Of het nut ware datmen beneffens den Psalmen Dauids ghedichtet door Dathenum enighe andere gheestelicke liedekens ende psalmen van anderen gheleerden luijden ghemaeckt inden Kercken ghebruijckte, Is vanden broederen besloten dat men met den Psalmen Datheni mitsgaders t' gunt datter bij is te vreden sal wesen, tot dat inden Sijnodo generali anders besloten sal sijn.

---

1) Hier staat de dagteekening in het handschrift op den kant.

Is besloten dat na het ghebet voor de predicatie, dat 41.
ghesangh O Godt die onsen Vader bist etc. den Dienaren vrij sal staen te houden of te laten.

Alle Dienaren sullen eenerleij forme van opentlicke [1]) 42.
Kerckghebeden ghebruijcken, doch datse cortelick ende wijsselick daer inne voeghen dat de teghenwoordighe noodt eijsschen sal, als voor speciale personen der Ouerheijden, voor eenighe crancken etc. Ende dit sullen sijn de ghebeden inden Catechismo veruatet. Ende ouermidts t' alghemeijn ghebet t' Sondaechs na de predicatie te langh is, twelck op vast ende bidtdaghen bequamelick ghebruijckt can worden, Soo is den Praesidi belastet dat hij een corte danckseggbinghe begrijpe, diemen bruijcken sal mueghen tot dese woorden toe Ende ouermits het v behaecht etc.

Men sal de predicatie beghinnen van desen woorden na 37.
t' ghesangh des Psalms, Onse hulpe sij inden naem des Heeren etc. Item de predicatie besluijten met den seghen Num. 6.

De Sondaechsche Euangelien diemen int pausdom pleech 39.
te ghebruijcken, en sullen niet ghepredickt worden, Dan men sal een boeck der H. Schriftuijre oordentlick na malcanderen wtlegghen, Op dat de predicatien door te veel text niet te langh en vallen, t' volck van den misverstande afghetoghen ende tot den rechten verstande der gheheeler schrift bequamelicker ghebrocht worde.

Aengaende de materie der predicatien, is goet gheuonden 40.
datmen aller meest wt t' Nieuwe testament t' volck leeren sal. Het sal oock wel inde vrijheijt der Dienaren staen wt den Ouden testamente te predicken met raet ende auijse des Consistorii.

1) Dit woord is met dezelfde hand boven den regel bijgevoegd.

De broeders van Xijrixee sijn vermaent datse eenen seeckeren ministrum, Michaëlem wt het landt van Voorn comende sonder ghetuijghenis brief der Classe daer hij van quam, in den Dienst bij hun aenghenomen ende qualicken daer aen ghedaen hebben. Ende is hun belastet datse hem schrijuen dat hij een ghetuijghenisse brief van der Classe vanden Briel eijssche der welcke ghedeputeerde hier sijn, de welcke dan d' oorsaecke in sijner teghenwoordicheijt bewijsen sullen, waeromme sij hem gheen ghetuijgenis-brief gheuen en willen. Alsoo sal dese oneenicheijt tusschen de Classe ende dien Ministrum van den Sijnodo ter neder gheleijt worden.

Het is der Dienaren des Woordts ampt de crancken te besoecken, ende het is gheuaerlick seeckere personen daer toe te ordineeren. Daeromme sullen de Dienaers op d' Ouderlinghen ende Diaconen begheeren, datse hun hier inne met haren arbeijt helpen willen, ouermidts dat haer ampt meer dan anderer Christenen is de siecke, arme ende troostloose lidtmaten te besoecken troosten ende te stercken.

Der Dienaeren ampt is oock als het noodt doet bij t' bedde der crancken den naem des Heeren aen te roepen.

De Dienaers sijn vermaent haer toehoorders met te langhen predicken niet te beswaren, ende haer predicatien bouen d'wre soo veel mueghelick is, niet te vertrecken.

De Classen sullen van haren Ouerheijden begheeren, datse het coopen, vercoopen, drincken, arbeijden, wandelen etc. insonderheijt des Sondaechs te wijle men predickt verbieden willen. In welcke saecke soo daer eenighe Ouerheijden sich onwillich bewijsen, soo sal mijn Heer de Prince mueghen ghebeden worden dat hij de Ouericheijden tot dien ampte vermane, om sich na 't exempel der ghenen die sulx alreede in t' werck ghestelt hebben te schicken.

Den Dienaren is vrij ghestelt voor ofte na de predicatie de afgheroepene personen te trouwen. 46.

XIX Iunii.

Ouermidts het gheuaerlick is dat alle Dienaren elck eene bijsondere vermaninghe voor de bedieninghe des Doops doen souden, soo isset besloten dat de forme eenerleij sal wesen, welcke corter begrepen ende den Dienaren toeghestelt is. 66.

Aengaende den tijdt des Doopens voor of na de predick, Hoe wel de bedieninghe des Doops op haer selue behoorde te wesen, soo is nochtans besloten dat mense tusschen de predicatie ende t' alghemeijne ghebet sluijten sal mueghen, tot dat anders inden Prouinciali of Generali Sijnodo besloten sal worden. 60.

Is besloten datmen de dancksegghinghe die na den Doop volcht, voor t' alghemeijn Ghebet doen sal. 67.

De forme vande vraghen voor den Doop salmen houden alsoo se achter den Catechismum staen, behaluen dat de Kerckendienaers de ouders verbinden ende de bijstaende ghetuijghen vermanen sullen. 63.

Het sal vrij staen dat deselue Minister die d' insettinghe ende t' ghebruijck des Doops verclaert oock doope, of dat het verscheiden Dienaren doen. Doch sullen de Dienaers de forme dat een minister alle beijde doe, in haren Kercken, soo veel als sij sonder ergernisse ende onghelentheijt [*lees*: ongheleghentheijt] doen connen, in voeren. 64.

De broeders gheuoelen dat het raedtsaemste ende beste ware dat de Kercken eene besprenghinghe inden Doop ghebruycten, Doch hebben besloten dat de maniere van driemael te besprenghen ghedraghen sal worden in Kercken daerse in is, ter tijdt toe datmen die andere maniere beter inuoeren can. 65.

57. Het verbondt Godts sal inden kinderen soo haest alsmen den Doop Christelicken becomen can, met den Doope verseghelt worden, ten sij saecke datter eenighe sware oorsaecke sij, om den Doop eenen tijdt langh wt te stellen, van welcke de Consistorie oordeelen sal. Maar die affectie der ouderen die den Doop harer kinderen begheeren wt te stellen ter tijdt toe dat de moeders selue haer kinderen presenteeren, ofte op die gheuaders langhe wachten, en achten de broeders gheen wettelicke oorsaecke te sijn om den Doop wt te stellen.

62. Om dat wij gheen ghebot van den Heere en hebben gheuaders ofte ghetuijghen te nemen om de kinder ten Doope te presenteeren, soo en machmen niemandt hier van eenen bijsonderen noot oplegghen. Nochtans nademael het een oudt ghebruijck is, ende tot goeden eijnde ingheuoert, te weeten om vanden ghelooue der ouderen ende den Doope des kindts te betuijghen, ende op hen te nemen den last van het kindt t' onderwijsen, in val dat hem sijn vader ofte moeder afstorue, Item om d' onderlinghe ghemeijnschap ende verbindinghe der vrientschap tusschen den gheloouighen t' onderhouden, Die dit ghebruijck niet en begheeren te volghen, maer hare kindere selue willen presenteeren, sullen met neersticheijt aengheporret ende vermanet worden, dat sij gheen twist en soecken, dan datse sich na de ghewoonlicke ende oude oordeninghe schicken die goet ende profitelijck is.

58. Men sal den Doop niet aendienen dan alleen in den openbaren versamelinghen der Kercke bijde vercondinghe des goddelicken woordts.

61. De Vaders sijn ghehouden ende behooren vermaent te worden bijden Doop harer kinderen te sijn, op dat sij met den gheuaderen de voorghestelde vraghen beantwoorden, ten sij datse door ghewichtighe oorsaecken verhindert worden.

Is besloten dat d' ontfanghinghe ende examinatie der gheenen die sich tot der Ghemeijnte begheuen, gheschieden sal voor een Minister ende twee Ouderlinghen, of twee Ministers alleen, welcke sij bestemmen sullen by hun te comen na hare gheleghenheijt, Ende de belijdinghe des gheloofs ende onderwerpinghe der Discipline sal opentlick gheschieden, in sulcken plaetsen daer een ieghelick bij comen can, t' sij inde Consistorie of inden tempel, ende daer sullen de namen der gheenen die ontfanghen worden stichtelick verhaelt worden. 70.

Is besloten dat de belijdinghe des gheloofs vanden gheenen die te voren gheexamineert sijn in deser ionckheijt der Kercke met een ia woort gheschieden sal. 72.

Inde voorbereijdinghe tot den Nachtmael des Heeren salmen eene simpele predicatie doen, na der ghewoonte, inder welcke ghehandelt sal worden, vander beproeuinghe des menschen ende versoeninghe met Godt ende den naesten, met vierighen ghebeden, 74.

De Kercken sullen daer na arbeijden datse het Nachtmael des Heeren allen twee maenden houden, soo veel mueghelick is. 69.

Is besloten datmen in de wtreijckinghe des Broodts des Nachtmaels ghebruijken sal de woorden Pauli 1 Cor. 10, Het broot dat wij breecken, etc. met den aenhangh, Neemt, eet, ghedenckt ende ghelooft dat het lichaem Iesu Christi ghebroocken is tot een volcomen versoeninghe aller onser sonden. Ende in de wtreijckinghe des beeckers, De drinckbeecker der dancksegghinghe etc. Neemt, drinkt alle daer wt, ghedenckt ende gheloouet dat het dierbaer bloet Iesu Christi vergoten is tot versoeninghe al onser sonden. 77.

De broeders achten dat het staen in het houden des Nachtmaels des Heeren het voechelickste is, maer ouermidts t' exempel van sitten inden Kercken ingheuoert is, so houden wij datmen het alsnoch sonder arghernisse niet 76.

achter laten en can. Men sal nochtans middelerwijl den volcke leeren dat het middelmatich is ende na gheleghener tijdt al staende voechelicker can ghehouden worden.

XXI Iunii [1]).

78. Is goet gheuonden datmen in allen Kercken eendrachtetelick eenighe plaetsen wt der H. Schrift lesen sal te wijle men het Nachtmael houdt, ende pauseeren, te wijle men de woorden Pauli leest 1 Cor. 10.

79. Men sal oock eene corte inleijdinghe maecken tot der dancksegghinghe na het Nachtmael des Heeren, waer inne de Christenen vander groote liefde Christi tonswaert ende danckbaerheijt die wij schuldich sijn vermanet worden.

75. Men sal oock voor het houden des Nachtmaels in desen beghinsselen der Kercken eenen eighentlicken text die tot den Nachtmale dienet ende de mijsterien daer inne begrepen verclaert inde predick voor hem neme wt te legghen, ten ware dat den oordentlicken text bequamelick daer toe gheleijt conde worden.

80. Is besloten datmen s' namiddaechs als het nachtmael ghehouden is de predicatie des Catechismi na der ghewoonte onderhouden sal.

81. Men sal op den dach des Nachtmaels soo wel als op anderen daghen trouwen mueghen, maer niet op den vast ende bidtdaghen. Ende hoe wel het beter ware datmen op den Sondach niet en trowde, op dat een ieghelick hem te beter inden dienst des Heeren oeffenen mochte, soo en salmen doch dese ghewoonte in deser tijdt niet lichtueerdelick veranderen, Middelertijdt sullen de Dienaers na het beste staen, daer het sonder onstichtinghe can ingheuoert worden.

68. Men sal gheen Auontmael des Heeren wtreijcken daer

1) In het handschrift staat hier de dagteekening op den kant.

gheen forme van Ghemeijnte en is, dat is, daer niet eenighe Ouderlinghen ende Diaconen en sijn, die soo wel op de aenneminghe ende regeeringhe der ghenen die toeghelaten worden, acht hebben, als de Dienaren des Woordts, ghelijck bouen verhaelt is.

Die een wettelicke ghetuijghenisse brenght sal tot den 71.
Nachtmale toeghelaten worden, ten sij dat het langhen tijdt te voren gheschreuen is, want alsdan moetmen na sulcken vernemen, euen als of sij gheen ghetuijghenisse en hadden. Doch soo betaemt het dat wij gheneichder sijn om die toe te laten dan af te sluijten, welcker godtsalicheijt gheprobeert wordt of door gheschreuen, of door leuendighe ghetuijghenisse.

De Dienaers ende Ouderlinghen sullen wel voor hen 5.
sien datse niet en handelen inden Consistorien, Classen ende Sijnoden, dan t' ghene dat Kerckelick is. Maer die dinghen, die ten deel Kerckelick den deel politisch sijn, alsoo daer veel dinghen in huwelixen saecken vooruallen, soo daer eenighe swaricheijt in voor valt, soo sullen sij aen het oordeel ende autoriteijt der Ouerheijt aensoecken.

De broeders hebben voor goet aenghesien datmen neer- 18.
stelicke te boecke stellen sal den afscheijdt ende ghetuijghenisse der Dienaren die vertrecken, Maer aengaende d' andere lidtmaten, dier namen ende tijdt des vertreckens mitsgaders d' oorsaecken (na datmen vindt datter veel aen gheleghen is) sal men opteijckenen.

In den plaetsen daer de Christelicke Ghemeijnte gheen 29.
ghemeijnschap hebben en mach met de gasthuijs, H. Gheijst ende andere arme goederen, maer alleijn d' aelmoessen vergaderen ende wtgheuen, die inder Kercke ofte andersins hun ghegheuen worden, daer salmen bijde oordentlicke verkiesinghe der Diaconen hier bouen verhaelt blijuen. Maer daer de Magistraet haer inde ghemeijnschap der voorghemelde goederen toelaten wil, daer sal de Consis-

torie dobbel ghetal van Diaconen kiesen, ende daer na t' selue der Ghemeijnte voorstellen. Ende soo verre de Ghemeijnte die selue alle voor goet houdt, soo salmen de voorschreuen mannen der Ouerheijt voorstellen, om daer wt de helft te verkiesen, ende alsoo sullense vercoren blijuen. Maer daermen die eerste maniere van verkiesinghe euen wel hebben can, salmen de selue als die bequaemste volghen.

Is besloten datmen aen Hadrianum Ianss. Dienaer van Leijden, nu te Delft sijnde, schrijuen sal, op datmen sie of hij sich inden dienst der Goutsche Kercke voor eenen tijdt langh begheuen wil.

Is daer na wt den brief aen Iohannem Heindrici Dienaer van ter Gouw ghesonden ghebleken dat Hubertus van hun met namen begheert worde, Soo is dan den brief van Adriaen Ianss. op ghehouden, ende men heeft daer na van Huberto begonnen te spreecken, als volghen sal.

49. Hoewel het staen voor den deuren der Kercke om de aelmoessen te versamelen het allervoechelixte ende bequaemste is, Soo is nochtans besloten dat de wijse van omme te gaen als noch inde vrijheijt der Kercke staen sal. Doch soo sullen de Dienaers arbeijden, dat sij het ommegaen soo veel mueghelick is sonder ergheruisse afbrenghen.

36. Is besloten dat inden plaetsen daer de Diaconen alleen die aelmoessen hebben diese versamelen, voor de Consistorie hare rekeninghe allen maenden doen sullen. Maer daerse ghemeijnschap hebben met de H. Gheest ende anderen arme goederen, daar sullen sij de reeckeninghe doen voor die de Ouericheijt daer toe beneuen sommighe der Consistorie verordineeren sal. Ende dit salmen telcken der Ghemeijnte voordraghen, opdat een ieghelick die wil sich bijde reeckeninghe vinden mach.

33. De Diaconen sullen alle weecken op henseluen vergaderen om rijpelick van der armen saecken te spreecken.

Aengaende d' wtdeijlinghe der aelmoessen, wien ende 34.
hoe veel, dat sal staen aende discretie der Diaconen, die tot dien eijnde hare versamelinghen houden datse niet en doen sonder malcanders aduijs in oordinaerlicken saecken. Ende in ghewichtighen saecken sal het welstaen datse den raet der Consistorie ghebruijcken.

Het sal oock der Diaconen ampt sijn t' ghelt der armen 35.
selue wt te gheuen, ende niet door een ander.

XXII Iunii.

Ouermidts onse broeder Hubertus met namen van die vander Gouw begheert is om hare Kercke te bedienen, ende sij noch gheen seecker gheordineert stipendium hebben voor eenen tweeden Dienaer, Is besloten dat Gerobulus aen die van ter Gouw wt den naem deses Sijnodi schrijuen sal, dat de Sijnodus Hubertum voorschreuen tot eenen Kerckendienaer voor der Goudtsche Kercke vercoren hebbe ende hem nu derwaerts seijnde op datse hem eens hooren mueghen predicken, Doch dat hij hemseluen aen hun niet en mach verbinden voor dat sij hem met eenen stipendio verseeckert hebben sullen.

De broeders aenghehoort hebbende de propositie ende beschuldinghe die Gallinaceus ghedaen heeft teghen Michaelem Andriess, ende ouerwoghen hebbende de crancke ontschuldinghen desseluen Michaelis, hebben ghekent ende wtghesproocken dat hij schult heeft, Is oock ghestraft dat hij sich inde Classische versamelinghe vanden Briel selden heeft laten vinden, ende doch gheen oorsaecke sijns wtblijuens laten weten. Hier in heeft Michael sijne schuldt ende sonde voor der versamelinghe des Sijnodi bekent, ende voort aen ghehoorsaemheijt belooft.

Heeft oock sijn schuldt bekent van dat hij in Dirxlandt comende sijnen Dienst daer aengheboden heeft sonder der

Kercke attestatie sijns afscheijdts van der vorigher Ghemeijnte van Heenvliet, daer hij ghedient heeft, te vertoonen, noch hier van eenich ghewach te maecken.

Op de vraghe wt het schrijuen Gallinacei, die gheschreuen hadde dat Michael sijne Ghemeijnte trowlooselijck verlaten heeft (t' welck hij Michael missaeckt) Of Michael sijnen Dienst eener anderen Kercke belouende, sonder metweten sijner Ouerheijt ende Classe, met der waerheijt mach gheseijt worden sijne Ghemeijnte van Heenuliet, trowlooselick verlaten te hebben, hebben de broeders gheantwoort, Ia. Ouermidts Michael sich met deser beloftenisse (die sonder conditie, of het der Ouerheijt ende Consistorie belieuen soude, gheschiet is) aen eener anderen Ghemeijnte, soo veel in hem is verbonden heeft. Bijsonder soo valt dese clachte teghens hem, ouermidts hij van te vooren bekent heeft, de Classische versamelinghen onbehoorlicken versuijmt te hebben: Het welcke met der waerheijt gheheeten mach worden, Sijner ghemeijnte die behoorlicke trow niet houden, bijder welcke een Dienaer ghehouden is te blijuen tot sijn doot of tot eenen behoorlicken afscheijdt toe.

Aengaende de beschuldinghen van die vanden Haghe teghen Michaelem voorss., ten eersten dat hij met toorn ende onwillicheijt sich onghehoorsaemlick teghen de Consistoriale broeders aldaer ghedraghen, ende somtijdts met toornighen ghemoet wt de Consistorie gheloopen soude hebben, Ten tweeden, dat hij niet te vreede en is gheweest met het huijs twelck hem vander Ghemeijnte toegheleijt was, ende alsoo die Ghemeijnte voorss. op costen ghebracht heeft, Ten derden dat hij sich opentlick vander Consistorie op den predickstoel niet sonder erghernisse beclaecht heeft, Hebben de broeders besloten datmen den ghedeputeerden broeder vanden Haghe aensegghen sal dat de Sijnodus wel acht dat hij na wtwijsen der

persuasie sijner conscientie dese punten der beschuldinghe voortghebrocht heeft, Doch nademael hij Michael die ontkent, ende daer gheen ghetuijghenisse aen beijden sijden en is, ende die stucken soo seer swaer niet en sijn, Datmen dese dinghen begrauen sal, ende hem int generael vermanen dat sulcke stucken als verhaelt sijn eenen Dienaer seer qualicken betamen, Oock dat hij Michael in sijn eijghen conscientie gae, of hij hier inne schuldich is, ende soo hij onschuldich is, hem voor sulx wachte.

Is besloten datmen Michaeli sal aensegghen dat hij om een oock der stucken wille die Gallinaceus hem voorwerpt ende hij niet en ontkent, weerdich is van sijnen Dienste ghedeposeert ende afgheset te worden, Doch nademael men niet soo seer op sijne verdienste acht neemt, als op de teerheijt der eersten beghinsselen der Kercke, daer noch alle dinghen niet te deghen in orden ghestelt en is, ende alle Dienaers vande ordeninghe der Kercke gheen grondich verstant ende kennisse en hebben, Is besloten, Dat Michael noch in sijnen Dienst blijuen ende heftelick vermaent worden dat hy sulcks niet meer en doe etc. Ende sal van hem gheeijscht worden dat hij bekenne weerdich te sijn afgheset te worden, ende om verghiffenisse sijner schuldt Godt ende de broeders bidde.

Dit heeft Michael gheweijghert te bekennen ende te doen, ende is onversoent van den broederen wechghegaen, hertelicken vermaent sijn [*lees*· sijnde] dat hij sich wel bedencken soude.

Arnoldus Frans Dienaer van Sommerdijck is ghestraft van dese nauolghenden sonden. Ten eersten dat hij wt Enghelandt comende met sijn wijf onghetrowt gheseten heeft. 2. Dat hij gheseijt heeft haer ghetrowt te hebben, ende alsoo hier in dit stuck teghen die waerheijt ghesproocken heeft. 3. Dat hij ghelt ghenomen heeft voor doopen ende anderen Kerckendiensten. Hier van heeft

hij sijn schuldt voor den broederen bekent. Ende is besloten dat hij wederomme in sijne plaetse trecken sal, ende datmen neerstelick sal vernemen of hij sich niet in anderen dinghen meer misdraghen heeft twelck soo men niet en beuindt (soo wij hopen) soo salmen hem noch een tijdt langh inden dienst laten, ten waer datmen saghe dat hij sonder groote erghernisse niet dienen en conde, in welcken val men hem transfereeren sal in eene andere plaetse diemen d' allerbequaemste sal dencken te weesen.

Michael Andreae sonder teijcken van boetueerdicheijt voor den middach ghescheiden sijnde, is nademiddach wederomme inde Versamelinghe ghecomen, ende heeft sijne schuldt bekent van sulcken sonden als bouen verhaelt sijn voor Godt ende den Sijnodo, Heeft oock bekent hieromme weerdich te sijn van den kerckendienst afgheset te worden. Heeft zich oock met Gerardo Gallinaceo ende Ernesto versoent.

22. Van den scholen is besloten dat Ten eersten de Ministri van allen Classen sorch draghen sullen op welcken plaetsen schoolen behoeuen te wesen.

2. Of de schoolmr. der plaetse daermen van handelt voortijdts een openbaer ende ordinaris stipendium ghegheuen is.

3. Sullen sij vande Magistraet begheeren, dat het hun gheoorloft sij, een schoolmr. te setten, ende dat de Magistraet t' stipendium beuele te betalen twelck eertijdts betaelt plach te worden.

4. De Ministri sullen verschaffen dat de Schoolmrs. de belijdinghe des gheloofs onderschrijuen, ende sich der Discipline onderwerpen, oock mede den Catechismum ende andere dinghen die der ieucht nut sijn leeren.

5. Ende soo daer eenighe Schoolmrs. waren die dit niet doen en wilden sullen de Ministers hare Ouerheijt bidden, dat se gheweert ofte afghesettet worden.

6. Soo de Dienaers iet van desen verhaelden dinghen vander Ouerheijt niet vercrijghen en conden, Soo sullen sij het der hooghe Ouerheijt bij requeste verclaeren ende de saecke voortdrijuen.

XXIII Iunii.

Is besloten datmen op den vastdaghen eenerleij forme 54.
houden sal, Eerstelick salmen de Ghemeijnte t' samen roepen ende eenighen text voornemen ende verclaren, ende vierighe ghebeden voor ende naer ghebruijcken. Ende om sulx beter te doen salmen t' volck tot abstinentie van spijs ende dranck ende anderen toeghelaten dinghen vermanen. Men sal t' volck oock vermanen inden tempel te blijuen sonder nochtans iemandt hier toe te dwinghen. Men sal oock in eenighe bequame plaetse des tempels den volcke wat voorlesen wt den ouden ofte nieuwen testamente tot de gheleghenheijt des tijdts dienende. Ende men sal op den vast daghen met 2 predicatien te vreeden sijn, ten ware dat den Vastdach op den Sondach gheleijt ware, inden welcke men andersins driemael ghewoonlick is te predicken.

Men sal de namen der ghenen die vercondicht worden 86.
om te trouwen op drie verscheiden Sondaghen vanden predickstoel vercondighen, of andersins driemael in grooten noot daer van de Consistorie oordeelen sal.

De Ouderlinghen ende Diaconen in haren dienste ghe- 32.
confirmeert sijnde, sullen de belijdinghe ende articulen der Discipline onderschrijuen.

Het huwelick sal beuesticht worden in eenich vanden 87.
plaetsen daer de namen wtgheroepen sijn. Doch soo iemant in een ander plaetse trouwen wilde, die sal ghetuijghenisse der proclamatien vander Consistorie mede brenghen. Ende Minister der plaetse daerse trouwen sullen, sal dit niet doen, sonder t' aduijs sijner Consistorie.

85. De personen die trouwen willen sullen opentlick inder Ghemeijnte afgheroepen ende ghetrowt worden. Ende soo iemandt door cranckheijt verhindert sijnde begheerde in huijs te trouwen, daer van sullen de Dienaers ende de Consistorie oordeelen. Ende soo sij het toelaten (t' welck niet sonder groote beraetslaghinghe ende swaren noot gheschieden sal) soo en salt euenwel niet gheschieden dan d' wtroepinghen inder Kercke ghedaen sijnde, ende inde teghenwoordicheijt der vrienden ende nabuijren. Ende de Dienaer salt der Ghemeijnte opentlick aensegghen datse ghetrowt sijn.

83. De Dienaers en sullen niemandt wtroepen dan die verclaren datse sich oock van hun willen laten trouwen. Ende men sal hun vermanen datse bij malcanderen niet en woonen noch slapen voor datse ghetrowt sijn. Die hier teghen doen salmen berispen, die niet ghehoorsaem en sijn salmen den Magistraet aengheuen. Men sal oock niet lichtueerdelick tot de hooghe Ouerheijt gaen, voor datmen bijde oordentlicke Magistraet sijn best ghedaen heeft.

84. Niemant en sal wtgheroepen worden om te trouwen, dan eerst ghetuijghenisse van t' consent sijner ouderen, ende (soo sij te voren ghehijlickt sijn gheweest) vande afsteruinghe der eerste partie, vertoont te hebben. Ende soo het gheschiede dat iemandt den Miniters ende Consistorie hier inne niet ghenoech en dede, soo sullen de partien dit de Magistraet te kennen gheuen ende derseluer consent den Dienaren ouerbrenghen.

88. Ouermidts d' Officiaelen des Antichrists int Pausdom, d' autoriteijt ende recht der Ouerheijden inden echtscheijdinghen aen sich ghetrocken hebben, Soo sal de Magistraet vanden Ministers wt Godes woort ghebeden ende vermaent worden, datse na wtwijsen des woort Godts ende anderer wetten dien helpen welcke in soodane saecken hare hulpe behoeuen ende begheeren.

D' ontschuldighe partie hare partie van oueerspel ouer- 89.
wonnen hebbende sal vander Magistraet begheeren een wtspraeck van scheijdinghe ende soo de Magistraet dit niet en begheert te doen, salse dan vanden Magistraet soecken te vercrijghen datse der Consistorie toelate te doen sulx als sij wt Godes woort oordeelen sal recht te wesen. Soo men dit oock niet en can vercrijghen, soo sal de Consistorie haer vermanen in een ander plaetse te trecken daerse de hulp der Ouerheijt ghenieten can.

Aengaende die ouer 7 iaren te Nachtmael gheweest Partic. 21.
sijn, ende 't pardoen ghehaelt hebben, hoemense toelaten sal tot den Nachtmale, Is gheantwoordt, Soo de erghernisse openbaer is, soo salse oopentlick ghebetert worden. Maer ouermidts in desen ghemeijnen val onghelijckelick ghesondicht is soo sal de Consistorie na gheleghentheijt der daet oordeelen of het ghenoech is met de belijdinghe voorder Consistorie ende verclaringhe op den stoel, of niet.

Desghelijcks is d' antwoorde op de vraghe vanden Francoischen Minister te Middelburch van eenen die te Misse ghegaen heeft na de bekende waerheijt.

Men heeft eenen Michaelem Egidii die onberoepen inde Classe van Dordrecht sich onderwonden heeft te leeren ende te doopen, ghestraft ende heftelick vermaent dat hij hem van nu voort aen, wachte eenighen Kerckendienst, t' sij leere of Doop te bedienen, om sijns grooten onuerstands ende onwetenheijts wille, alsoo dat hij niet bequaem en is een slecht lidtmaet der Ghemeijnte te wesen. Dit heeft hij belooft te doen.

Aengaende Hadrianum een predicant in Mijnsheeren landt is hij ghehoort ende van sommighen punten der Religie onderuraecht, waerop hij redelick wel gheantwoordt heeft. Daeromme hebben hem de broeders een text ghegheuen daer op hij morghe een corte vermaninghe sal doen,

welcke sommighe broeders sullen hooren, ende der versamelinghe weder aenbrenghen.

32. Op den 32 artickel van Embden vande straffinghe der grouen sonden is dit vanden broederen tot verclaringhe bijgheuoeght, datmen met den gheenen die van grouen sonden eenich berow toonen niet terstont tot de leste excommunicatie comen en sal, maer hun voor een tijdt langh vanden Nachtmale afhouden.

Aengaende den Dienaer van Ooltgens Plaet welcke vanden Sijnodo begheert heeft van een wooninghe voorsien te wesen, Is besloten dat de Classe daer de voorseijde plaetse onder hoort bij Requeste aen mijn Heer den Prince aenhouden sal, ende soo verre als dit hun van die vander Plaete gheweighert wordt, om dat sij met hem niet te vreede en sijn, soo salmen toesien datter een ander Dienaer ghestelt worde, Soo het auer des volx schult is, salmen door den Prince daer teghen procedeeren.

Part. 22. Op de vraghe vande afsnijdinghe der ghenen die tot den Mennoniten veruallen sijn, is gheantwoordt datmen tot de afsnijdinghe derseluen sal voortuaren door die trappen die inden Embdtschen Sijnodo voorghestelt sijn.

Op de vraghe van die van Xijrixee, watmen doen sal met eenen broeder die door de bijwooninghe van eener vrouwe in een huijs quade suspitie van hem gheuende ende hier van vermaent sijnde, nochtans in t' selue huijs blijft: R. Nademael men hem meermaels broederlicken sal vermaent hebben, soo hij niet hooren en wil, salmen hem vanden Nachtmale afhouden, ende segghen soo hij sich niet en betert dat men hem excommuniceeren sal.

Part. 8. Op de vraghe van die van ter Gouw, watmen met den Papen doen sal die int heijmelick doopen ende trouwen, R. Men sal sijn beste doen om dit te weeren, Eerst bijde Ouerheijt der plaetse, daer na soo sij het weighert, bij den Prince.

Part. 9. Op de vraghe van die van Dordrecht, ofmen de kinder

der afghesneden vander Ghemeijnte doopen mach, R. Ia, met conditie datmen de gheuaders vaster inde belofte van die kinder ghetrouwelick te onderwijsen, verbinde.

Op de vraghe van die vanden Briel, Ofmen een kindt 10.
van eener vrouwe ghedoopt, inder Kercke doopen sal, R. Ia, Ouermidts dat vrouwen doop gheen Doop en is.

Op de 2 vraghe van die wt den Briel, Of een Ouer- 11.
speeler tot een huijsvr. nemen mach die met der welcke hij ouerspel ghedaen heeft, R. Men sal hier in niet handelen teghen de ciuile rechten, ende wel acht nemen datmen alle erghernisse hier inne vermijde.

Op de 3 vraghe derseluer, Of een Dienaer des Woordts 6.
die aende pest cranck legghen laten mach te besoecken om dieswille dat hij vanden volcke gheschuwet wordt, Is gheantwoort, Nademael Godt de crancken beuolen heeft te visiteeren ende gheen onderscheijt van cranckheijt ghemaeckt en heeft, datse schuldich sijn tot sulcke menschen gheroepen sijnde te gaen, niet beroepen sijnde ende wetende datmen haerder van doen heeft, oock te gaen, doch dat de Dienaers hier inne niet stoutelick ende onuoorsichtelick en handelen, ende soo sij mercken datse meer breecken dan timmeren, dan sal de Consistorie hier van kennisse draghen ende oordeelen.

Op de voorstellinghe watmen met den Dienaren doen Gener. 14.
sal die nu inden Dienst sijnde noch niet gheexamineert noch wettelicke beroepen noch ghesonden en sijn, R. De Classe salse examineeren als ofse noch nooit ghedient en hadden. Ende in val datse onbequaem beuonden worden in leere ofte leuen, soo salmense van haren Dienste suspendeeren tot datse bequaem sijn. Ende soo sij bequaem sijn, of in hun eenighe hoope van bequaemheijt ghespuert wordt, soo salmen hun met voorgaende behoorlicke correctie van hare voorighe ongheschickheijt ende lichtueerdicheijt op eenighen text der Schriftuijre een predick laten

doen, de confessie ende articulen doen onderschrijuen, inde ghehoorsaemheijt ende t' samencoomste der Classe verbinden, door een vande Ministers der Classe laten presenteeren, ende een forme van Consistorie inder Ghemeijnte stellen daermense ghebruijcken wil.

1. Op de vraghe van die van Walcheren, Of het niet goet en ware datmen goede Homilias op den Catechismum maeckte, R. is gheantwoort datmen dit sal laten blijuen, maer dat het goet ware dat de Dienaers oordentlicke bij ghebuerte in Classicis conuentibus een vraghe ofte twee wt den Catechismo cortelicken wtleijden, op datse alsoo malcanderen oeffenen ende scherpen mochten, ende den Catechismum oordentlicke grondelick ende stichtelick voor der Ghemeijnte leerden verclaren.

2. Op een andere vraghe van die selue broeders, van eene nieuwe ouersettinghe der Bibele in onse nederduijtsche tale, Is gheantwoordt datmen [toeuen sal] [1]) tot dat d' ouersettinghe der Bibel inde Francoische ende Latijnsche sprake die nu voorhanden is int licht ghecomen sal wesen, op datmense daer wt in onse spraecke te lichter ende te beeter ouersetten mach.

XXIV Iunii.

3. Op de vraghe van die van Walcheren hoemen de wederdooperen weeren ofte op den rechten wech brenghen sal, Is besloten dat de Dienaren haren Ouerheijden bidden ende vermanen sullen datse niemandt ontfanghen noch lijden dan die wettelicke sweeren der Ouerheijt ghehoor-

1) Deze twee woorden, die in het handschrift bij vergissing ontbreken, zijn hier ingelascht overeenkomstig de van dit besluit nog voorhanden oude afschriften.

saem te sijn. Ende die daer nu schoon woonen vermanen tot den ghehoor des goddelicken Woordts, item hare kinderen ten doope te brenghen, ofte soo sij sulx weijgheren te doen datse hun inde teghenwoordicheijt der predicanten ontbieden ende hare opinien beuelen te verclaren ende te verandtwoorden. Het sal oock daerbeneuen goet wesen dat de Dienaers in hare heijmelicke versamelinghen soecken te comen, of te seijnden ende te bewijsen dat haren handel onrecht is.

Op de vraghe van die van Zijrixee of een Minister 4.
notarius publicus vante vooren gheweest sijnde, noch in dien dienste blijuen mach, Is gheantwoordt dat hij testamenten ende huwelixe voorwaerden maecken mach insonderheijt daermen gheen andere hebben en can, item in bequame ende stichtelicke plaetsen, Maer sullen hun wachten te comen in ergherlicke plaetsen als in herberghen etc. ende hun oock niet bemoeijen met ander notaris handelinghen. Ende wt oorsaecke van deser vraghe is besloten dat een Ministers huijsvrouwe in gheual van noodt gheen openbare of winckelneeringhe drijuen en mach.

Op de vraghe van die vanden Briel, of een lidtmaet 12.
der Ghemeijnte willende trouwen een persoon die Papist, Doops ofte werlts ghesint is, vanden Dienaer ghetrowt sal mueghen worden, of niet, R. Datmen hem te voren vermanen ende waerschouwen sal, ende soo hij niet teghenstaende de vermaninghe euen wel ghetrowt wil wesen, datmense trouwen sal de wijle het openbaer trouwen Politisch is. Watmen nu doen sal met dien die de vermaninghen weijgheren aen te nemen, ia noch teghen de Dienaers quaet spreecken, is gheantwoort, dat de Consistorie met dien sal handelen na d' omstandicheijt der saecke, t' sij met schuldtbekenninghe voor de Consist. of opentlick, Of voor een tijdt vanden Nachtmael af te

houden, of met den trappen der Excommunicatie voort te varen, na hare discretie.

19. Op de vraghe van die van Delft of de huwelicken die met wtghedruckten woorden niet verboden en worden Leuit. 18, dan wt teghenstellinghe ende consequentien besloten worden, voor verboden ende ongheoorloft ghehouden sullen worden, R. Ia, dewijle sij van ghelijcker aert ende natuijre sijn. Ende voort op de vraghe, als d' Ouerheijt sulck een huwelick toelaet, wat de Minister doen sal [1]), is gheantwoordt dat hij de personen niet en trouwe sonder schriftelick beuel vanden Magistraet te hebben, ende de Magistraet ende die personen ghenoechsaem van te vooren van deser saecke ghewaerschowt ende vermaent te hebben.

73. Het is der Dienaren ende Consistorien amt vlijtich acht te nemen wie de lidtmaten der Ghemeijnte sijn, of voormaels gheweest hebben. Item ofse telcken Nachtmale communiceeren, soo niet hun int bisonder aen te spreecken of door andere bequamen laten aenspreecken, of daer achterdencken is in leer of leuen, Soot niet helpt voor de Consistorie ontbieden ende vermanen, de verachters waerschouwen ende dreijghen met Godts gherichte, ende soo dit alles niet en helpt, met de Classe beraetslaghen. Doch datmen niet lichtueerdelicken tot der Excommunicatie en come.

Hadrianus Dienaer van mijnsheeren Landt is ghehoort gheweest van onsen broeder Christiano, Casparo Coelhaes ende Ernesto op den text die hem voorghestelt was. Ende hij heeft wel onoordentlicken ende slecht, doch schriftmatelick ghepredickt. Is vermaent inden Synodo dat hij

1) In het handschrift staat in plaats van de laatste vijf woorden, blijkbaar door verschrijving: *wat de Minister toelaet*, *wat de Minister doen sal.*

neerstich sij in t' studeeren, waer toe wij elck een stuck ghelts ghegheuen hebben, om hem eenighe boecken te coopen. Men heeft hem oock vermaent een gheschickt ende matich leuen te leijden ende sijne Classe neerstich te besoecken ende ghehoorsaem te sijn. Ende die van Dordrecht sullen in zijn dorp trecken ende hem presenteeren, oock om onderhoudt voor hem te versoecken etc.

Petro Os Dienaer tot Heuckelom 10 maenden ghedient hebbende teghen 200 gulden t' siaers ende 70 gulden ontfanghen hebbende, resteert noch etc. Bidt om betalinghe ende begheert hier inne vanden Sijnodo gheholpen te worden. Is gheantwoordt dat hij een supplicatie aen sijne Excell. maecken sal ende M. Taffin bidden dat hij hem hier inne behulpelick wesen wille.

Op de vraghe van die van Delft, Ofmen eenen Lombar- Part. 23.
dier ten Nachtmale mach toelaten, R. Neen, want hoewel sulcke hanteeringhe vanden Magistraet toeghelaten is, Soo isse nochtans meer om der hertheijt ende boosheijt der menschen hertes wille dan na den wille Godes toeghelaten. Daerbeneuens souden veele houdert menschen door die toelatinghe eens sulcken mensches gheerghert worden.

Op de Vr. van die van Zijrixee watmen doen sal met den Ministro, die in dronckenschap dickwils beuonden is na meer vermaninghen, Sijn de broeders ghewesen op den 33 artikel des Embdtschen Sijnodi.

Op de propositie des Dienaers vanden Briel Ofmen Andream inden Dienst der Brielsche Kercke laten sal, R. Nademael hij sich na sijnen val ghebetert heeft, ende sijnen dienst (boete van sijner sonde ghedaen hebbende) stichtelick bedient, soo salmen hem in sijnen Dienst laten daer in men hem ghedult heeft tot op desen Sijnodum toe.

Op de Vr. van die van Dordrecht, Watmen doen sal 17.
met een man die int Paeusdom sijns broeders wijf ghenomen heeft, ende omtrent 14 of 15 iaer met haer ghe-

woont ende kinderen bij haer ghewonnen heeft, R. Sulcke eene bijwooninghe dewijle sij van Gode verboden is, en can vanden menschen niet toeghelaten worden. Maer aenghesien de man nu leedtwesen van sijner sonde heeft, ende te volghen sulx als Godes woort vermach, t' sij te scheiden ofte te blijuen ghewillich is, Is besloten dat de Classe van Dord. den gantschen handel aen die van Geneuen ende Heidelberch ouerschrijuen sal, Middelerwijl en salmen hem tot den Nachtmale niet toelaten.

18. Op de Vr. derseluen, van een cruepel diens huijsvr. van hem gheweest is omtrent 20 iaeren, van welcker doot men noch niet recht seecker en is, ende sint bij een andere vrouwe gheseten heeft ende noch sit, Ofmen hem met deser trouwen sal, R. Men sal hem eerst tot den Magistraet seijnden om consent aldaer te halen, ende consent hebbende salmen hem inde Consistorie trouwen, ende eerst sijn sonde scherpelick voorhouden.

13. Op de Vr. van die vanden Briel van een man die van sijn huijsvr. nu langhe tijdt solenneelicken ghescheijden is, om des verscheijden gheloofs ende onderlinghen ghekijfs wille, ende bij een andere huijsvr. langhe gheseten ende kinderen ghewonnen heeft, ende den doot sijner vorighen huijsvr. niet bewijsen en can, Ofmen dese vrow persoon vanden Nachtmale sal afhouden, ende ofse behooren ghescheiden te worden, Is gheantwoordt datmense afhouden sal, tot tijdt toe dat hij bewesen sal hebben dat sijn vorighe huijsvr. doot is, ende alsdan soo salmen besien hoemen doen sal inde echtscheidinghe na d' antwoordt van Geneuen ende Heijdelberch, tot welcke Kercken den broederen gheraden is van deser saecke te schrijuen. Ende soomen beuindt dat zijn vrouwe doot is, soo salmen hem om sijner sonde wille straffen, ende haer tot den Nachtmale toelaten.

14. Op eene andere vraghe derseluer broederen, Of een

vrouwe niet wederomme en soude mueghen t'
man nu 7 of 8 iaren wt gheweest is, ende
weet of hij leuendich of doot sij, Is gheantwoordt
consent ende losspreeckinghe bijden Magistraet aansoecken sal.

Op een vr. derselue broederen van een ionghghesel die met een dochter in belofte staende 15 iaer huijsghehouden heeft, daer na haer verlaten ende een ander ghetrowt heeft, ende sij die verlaten is begheert datmen haer oock een scheidtbrief hebbende met een ander trouwe, R. Sij sal hare saecke der Ouerheijt recht voor stellen ende van haer beuel ende consent begheeren. 15.

Op de 10 questie derseluen is gheantwoordt, datse met deser huwelixe saecke bijden Magistraet voortuaren, alsoo sij begonnen hebben te doen. 16.

Petrus Os ende Adamus Dienaer van Asperen sullen vande Classe van Dord. voorsien worden, tot datmen hun erghens beroepen sal. Middeler wijl sullen sij sich inder Classe neerstelick oeffenen met proponeeren ende predicken.

Op de vraghe vanden schandelicken ende argherlicken handel Heinrichi onses broeders Dienaers van Gorichom, hebben de broeders met eener stemme wtghesproocken dat hij van sijnen Dienste afgheset sal worden. Maer datmen dit niet in t' wercke en sal stellen, voordat een ander Dienaer in sijn plaetse ghestelt sij, op dat de Kercke versien mach.

Bartholdus ende Gerardus Gallinaceus sijn vercoren om tot Gorichom te gaen ende dit voorschreuen den Consistorio aen te dienen, met brieuen vanden Sijnodo aen het Consistorium. Ende sullen hun vertrowder wijse verclaren den gantschen handel Heinrichi, ende dat hem de Sijnodus afset van sijnen Dienste, ende sullen hun Hadrianum Ianss. voorstellen aen welcken men oock schrijuen sal. Maer soo sij sich beswaerden Hadrianum aen te nemen,

of Hadrianus sich beswaerde om ghewichtighe oorsaecken te comen, soo salmen hun Regnerum seijnden, ende Hadrianus sal in sijn plaetse treden tot dat die van Gorichom met blijuenden Dienaren voorsien sijn. Ende soo sij nu of hier na eenighe andere begheerden, sullen sij die met den aduijse der Classe volghende t' artikel vande Discipline aen nemen.

De ghedeputeerde broeders salmen met een brief van credentie aen de Consistorie seijnden, oock d' acta hier van mede gheuen.

Onsen broeder Christianus Sinapius sal tot Gheertruijden berch met brieuen van desen Sijnodo gaen, om de Kercke aldaer met den Dienste te versien, ter tijdt toe datter eenen blijuende Dienaer ghestelt worde.

XXV Iunii.

Is besloten dat men aen Taffinum seijnde, om in den naem des Sijnodi op hem te begheeren, dat hij een briefken aen sijn broeder schrijue, om van sijner Excell. een ordonnantie te vercrijghen van alimentatie des Dienaers van ter Gow op den Rentmeester vanden Regulieren. Twelcke soo het niet in diligentie ghedaen wordt, soo en canmen der Kercke vanter Gouw niet helpen.

Den Sijnodo is aenghegheuen dat Hermannus Moded ten eersten sich noeijt en heeft aender Ghemeijnte van Zijrixee willen verbinden. Ten anderden dat hij bij sijne Ouerheijt sonder weten ende willen des Consistorie hemseluen ghesocht heeft te Middelburch in te dringhen, voorwendende dat sijnen Dienst der Kercke van Xijrixee onvruchtbaer was. Ten derden dat hij sijnen dienst onuruchtbaer ghemaeckt heeft door sijne ergherlicke conuersatie.

Aengaende den handel Hermanni Moded Dienaers der

Kercke tot Xijrixee, hebben de broeders besloten, dat soo haest als Hermannus wederomme ghecomen sal wesen het Consistorium van Xijrixee de Classe t' samenroepen sal, aende welcke sij begheeren sullen, wat de Classis achtet in deser saecke behooren ghehandelt te worden. Ende die met den aduijse ende oordeel der Classe niet te vreede en sal wesen, t' sij Hermannus of het Consistorium, sal hem tot de drie Classen, van Dordrecht, Briel ende Walcheren vanden Sijnodo daer toe gheordonneert beroepen, van welcken elck twee mannen wtseijnden sullen. Is oock besloten dat Taffinus met een brief aen sijner Excell. mede daer henen trecken sal, op dat de saecke met authoriteijt afghehandelt werde [1]).

Inden plaetsen daer selden predicatien gheschieden, 59.
ende nochtans kinderen te doopen sijn, sal eenen tijdt gheordonneert worden, datmen de kinder inde Kercke ten doop brenghe, Ende men sal een teijcken met der clocke gheuen, t' volck te samen roepen, ende een corte predick voor den Doope doen.

Is besloten dat de Kerckendienaers die op den Sijnodum 90.
te gaen ghedeputeert worden, ghetuijghenisse brenghen vanden Consistorie ende Classe ende niet vander Ouericheijt.

1) Deze twee alinea's, die over Moded handelen, staan in het handschrift in omgekeerde volgorde; maar op den kant staat er, van dezelfde hand, bij de eerste eene *b* en bij de tweede eene *a*. Blijkbaar had de Scriba het besluit der Synode reeds geheel of gedeeltelijk in de acta ingeschreven, voordat hij er aan dacht, ook de beschuldiging te vermelden. Deze moest natuurlijk vooraf-gaan. En die goede volgorde kon en moest boven in den tekst hersteld worden, daar de Scriba zelf ze nog duidelijk heeft aangewezen.

Op de vraghe van die van Dordrecht, hoemen doen sal met den weduwen ende kinderen der afghestoruenen Ministers, Is gheantwoort dat eene ieghelicke Classis voor de haren bijde Excell. ofte Ouerheijt versoecken sullen datse met haren kinderkens onderhouden mueghen worden, soo langhe alsse in dien state sijn.

30. Men sal oock d' Ouderlinghen en Diaconen met afeijsschinghe der ghetrouwicheijt ende ghebede tot Godt in haren dienste beuestighen, na de forme ghelijck als bouen vanden Dienaren verhaelt is.

Part. 7. Nademael het besloten is dat der Ouderlinghen ende Diaconen halfdeel alle iaren verandert sal worden, soo is de vraghe hoemen hier inne doen sal met den eersten, tot dat d' oordeninghe in haren gangh coomt, op dat niemandt sich te beclaghen en hebbe. R. Men sal die swaricheijden der broederen die met t' eerste iaer af begheeren te wesen, ouerweghen, welck de grootste sijn, ende sij sullen hun alle der discretie des Consistorie onderwerpen, welcke oordeelen sal wie onder hen allen blijuen sal of niet. Maer soose dit niet begheeren te doen, soo salmen t' lot daer ouer werpen.

44. Men sal t' Sondaechs na het tweede ghebet der voormiddaechsche predicatie dese woorden aenhanghen, Wilt ons oock stercken inden waren ghelooue daer van wij etc. met den articulen des gheloofs. Ende voor den Catechismi predick, na het ghebet de 10 gheboden verhalen na den text, Ex. 20 ende Deuter. 5. Maer inden weeckpredicken en salmen gheen van beide lesen.

45. Men sal Sondaechs smorgens ende snamiddachs int vergaderen des volx den Ghemeijnten vrij laten te lesen beneffens t' Psalmsinghen, of alleen te singhen, Doch daermen leest, salmen alleen de Canonijcke boecken opentlicke den volcke voorlesen, ende soodane als de Consistorie oordeelen sal der Ghemeijnte stichtelickste te weesen.

Doch datmen toe sie van lesen ende singhen op te houden teghen d' wre.

De Dienaers sullen d' Ouerheijden bidden, datse de 48.
prophane ende werltlicke wtroepinghen, van coopinghen, vercoopinghen, verloren goet etc. inder Kercke, afsetten willen.

De brieuen der broederen van Noortholland sijn ghecomen, waerinne sij sich ontschuldighen, waeromme sij niet ghecomen en sijn inden Sijnodum belouende voor goet te bekennen aen te nemen ende t' onderhouden sulx alsser besloten wordt. Ende is besloten datmen hun wederomme sal schrijuen dat hare ontschuldinghe van ons aanghenomen is, Men sal hun oock d' Acten seijnden ende bidden datse deseluighe in haren ghemeijnten in t' wercke stellen, Oock onsen dienst ende hulpe aenbieden, om iemanden aen hun te schicken, die hun in d' opschickinghe harer Kercken helpen mochten, soo onse hulp begheerden.

Op de vraghe van eenen Petro Hijperphragmo die na den Kercken dienst staet, Is gheantwoort datmen hem niet toelaten en sal, dewijle men hem voor suspect houdt, Maer datmen hem eenen tijdt langh vlijtich naspueren sal, ende sijn gheloof ende wandel insien. Ende middelerwijl salmen schrijuen na Heidelberch ende Embden om seeckere ghetuijghenisse van hem te hebben.

Heidano is opgheleijt na Heidelberch hier van te schrijuen aen Dathenum ende Milium, ende Taffino aen Polijandrum tot Embden.

Is besloten datmen Hubertum sijner consientie beuelen sal, of hij noch een dach of ses sich niet ghehouden en vindt te wachten op een stipendium vander Gouw of niet. Heeft gheantwoort dat hij sich wel gheuoelt meer inden Kercken van Hollandt ghehouden te wesen dan inden Kercken van Zeelandt. Dan dat hem de noodt sijns persoons ende huijsghesins soo langhe niet toelaet te ver-

toeuen, ende alsoo in t' suspens te hanghen. Hier op sijn de broeders van Zeelandt door ghemeijne omstemminghe gheuraecht, ofse Huberto, in val dat de beroepinghe vander Gouw bij faute van belooninghe hem faelgieert de plaetse sijner beroepinghe te Domburch open houden willen. Hebben sij gheantwoort, datse dit niet doen en mueghen, ouermidts sij daer van gheen commissie en hebben van haren Classe, ende het comen mochte dat hun daer en tussche een dienaer ghepresenteert worde, den welcken sij niet en souden mueghen aennemen, ende alsoo schade lijden.

Dewijle datmen twijfelt of de twee Dienaers die t' Oudewater sijn niet bequaem en sijn de Kercke stichtelicke te bedienen, ende datmense nu in Sijnodum niet en can ontbieden noch examineeren soo sullen de Classen van Dordrecht ende ter Gouw deselue ter eerster gheleghenheijt wt den naem des Sijnodi ontbieden, ende hen vanden staet harer Kerke examineeren, om te sien of sij bequaem sijn of niet, ende in val sij niet bequaem en sijn, soo salmen een van beiden elders setten.

Is besloten dat onsen broeder Casparus Coelhaes ter tijdt toe dat Leijden open gaen sal de Kercke van Roterdam sal helpen bedienen ende dat M. Taffin daer en tusschen sal aenhouden om een stipendium voor eenen derden Ministro. Item datmen Iohannem Steenbergium, die tot Gheervliet is voor een tijdt langh inden naem deses Sijnodi beroepen sal om de Kercke van ter Gouw met den ionghen man Iohanne Heindrici te bedienen.

Is oock besloten datmen Cornelium Christiani eertijdts Dienaer van Vlaerdinghen seijnden sal om de Kercke van Delfshauen te bedienen.

Is besloten dat de Classe van Dordrecht ende ter Gouw soo sij het raedtsaem vinden Theodorum Dienaer tot Leckerkerck inde plaetse van den eenen Dienaer tot Oude-

water setten sullen, ende wederomme dien van Oudewater tot Leckerkerck.

Onze broeders de Dienaers der Classe vander Paltz sullen den Sijnodum generalem beroepen, soo haest als sij beuinden sullen dat het nut ende noodich wesen sal, ende bequamelick gheschieden sal connen, Ouermidts hun desen last opgheleijt was vanden Embdischen Sijnodo, dan en hebbent om der veranderinghen wille die in Hollandt ende Zeelandt sint gheschiet sijn niet en connen volbrenghen. Is oock gheordonneert, ouermidts datter weinich Prouincien sijn dat eene ieghelicke Classis eenen Dienaer des Woordts met eenen Ouderlingh tot den Sijnodum generalem seijnden sal, Ende hebben de broeders inden naem harer Classen belooft sich hier inne ghewillich te laten vinden. 24. Part.

Van het bedeboexken twelck onsen broeder Freutiers wt laten gaen ende den broederen des Sijnodi ghepresenteert heeft, Is voor onraedtsaem aenghesien, dewijle het niet ghebruijkelijck is, datmen het der Ghemeijnte opentlick inden naem des Sijnodi commendeeren soude.

Desgelijcks vanden gheschreuen Catechismo ende Kerckenoordeninghe die Godefridus Winghius ghemaeckt ende den Sijnodo ouerghegheuen heeft, om in druck te laten wtgaen, soo het goet beuonden worde, Is vanden broederen bestemt datse het Godtsalich voornemen ende den goeden arbeijt des broeders louen dan dat sij op deser tijdt niet raedtsaem en beuinden die boexkens wt te laten gaen, aenghesien dat veele dinghen van desen *argumento* ghenoechsaem gheschreuen sijn, Ende de Kercken besloten hebben bijden ghewoonlicken Catechismo ende ordeninghe bijden Psalmen ghedruckt te blijuen, Ende daer beneuens hare Classische ende Sijnodale versamelinghen hebben, in welcken na gheleghenheijt der tijden ende plaetsen vander Kerckenoordeninghe deser landen eendrachtelick besloten wordt.

Is besloten dat de Dienaer van Sarloos Wijnant Pieterss. dewijle hij ontboden sijnde niet verschenen en is, niet teghenstaende dat hij inder stadt gheweest is, etc. voor rebel ende een looper ghehouden sal worden. Ende die van Roterodam onder wiens Classe hij behoort, sullen hem van sijnen dienste setten.

XXVI Iunii.

De Dienaer van Gheertruijdenberghe is verschenen voor den Sijnodo, ende is hem aengheseijt datmen op sijn leer ende leuen niet te segghen en heeft, daeromme men hem wt dier plaetse nemen wil, Dan ouermidts hij niet eruaren en is in der regieringhe der Kercke, dat de broeders voor goet aensien dat hij van dier plaetse in eene andere versettet worde, ende sijne ghewoonlicke belooninghe hebbe ter tijdt toe dat hij voorsien sal wesen met eenen anderen dienste, daer inne de Classe van Dordrecht sorghe draghen zal.

De broeders hebben voor goet inghesien dat ter gheleghener tijdt een wt het midden van hun tot Woerden trecke, om te besien ofmen met den Predicante aldaer, bij occasie, mochte te woorde comen, ende hem in sijner grouer leere bijden gouuerneur der stadt ende anderen beschamen ende ouerwinnen, ende alsoo met der tijdt een reformatie daer aenstellen. Hier toe is benaemt onsen broeder Arnoldus Dienaer der Kercke tot Delft, Dan hij heeft sijne onbequamicheijt gheallegeert, Ende en is noch niet eighentlicks van deser saecke gheresolueert ende besloten.

Op desen dach hebben de broeders d' Articulen in desen Sijnodo besloten wt den monde des Scribae oordentlicke beghinnen wt te schrijuen.

20. Op de vraghe van die van Vlissinghen, of een ionghghesel

die teghen den danck sijner ouderen sijn trouw eener maghet ghegheuen heeft ende dese door t' beuel sijner ouderen verlaten hebbende, sich aen een ander die eens Papen dochter is wettelicke verbonden, ende na dese belofte (gheduijrende den tijdt der wtroepinghe) bij d' eerste gheslapen heeft, ende bouen desen vanden Prouisoor der eerste toeghewesen is, nu met een derder (dewijle de tweede namelick des Papen dochter int recht vrij van hem ghesproocken sijnde met een ander ghehowt is) trouwen mach? Is gheantwoort, Dewijle des Papen dochter vrij ghekent is vanden rechteren, hoe wel Papistisch, soo is het huwelick datse namaels begaen heeft wettelick. Want hoewel men hier wel mocht vraghen, ofse recht gheoordeelt hebben of niet, Soo wordt nochtans een wtghesproocken vonnisse eens rechters daer van gheen appel en valt voor recht ghehouden. Ende hoewel de rechters niet wettelick sijn, soo worden sij nochtans als wettelick gheleden, ende haer vonnisse moet stat grijpen. Aende eerste dien hij teghen den wil sijner ouderen belooft heeft, ende die hij onteert heeft, en is hij niet verbonden, insonderheijt dewijle sijn ouderen noch daer teghen spreecken. Ende hier teghen en strijdt de wet Godts Ex. 22, 16 en Deut. 22, 29, niet, want aldaer wordt ghesproocken van manspersoonen die haer eighen voocht sijn, ende niet van soodanen die onder de macht harer ouderen staen. Hier wt volcht, Dewijle de Ouerheijt desen man tot behoorlicker tijdt niet ghestraft en heeft, ende noch duldet, Dat hij der derder, die hij met verwillinghe sijner Ouderen belooft verbonden sij, ende soo d'Ouerheijt sulx beueelt, trouwen mach.

Op de begheerte vande Consistorie van Gorichom datmen Heinricho sijne sonde vergheuen, ende in den dienst neuen den anderen Dienaer een tijdt langh lijde, Is gheantwoort door de ghemeijne omstemminghe der broederen,

dat se gantschelick bedacht sijn Heinrichum inden Dienst niet te lijden, maer metten eersten afsetten. Doch aenghesien den teghenwoordighen staet der stadt Gorichom, ende dat de broeders tijdt behoeuen om sich te bereiden, Dat Heinrichus noch een dach 10 of 12 of 14 daer blijuen sal, ende sich veerdich maecken om te vertrecken, soo haest als den anderen Dienaer ghecomen sal wesen.

Der Classe van Delft is opgheleijt van den Sijnodo de Kercke van Gorichom voor eenen tijdt langh met eenen Dienaer te versien t' sij met Hadriano Ianss. of met Regnero, den welcke die van Gorichom met namen begheert hebben.

Int afschrijuen der Articulen hebben de broeders van het speelen der Orghelen inden Kercken besloten, dat het onbetamelick is, ende hebben hier van ghemaeckt een Artikel die de Iste int ghetal is, Aengaende t' speelen der orghelen etc. 1)

Den 27 Iunii na middach sijn de broeders voortghegaen

1) Deze alinea staat in het handschrift op den kant, met dezelfde hand als de notulen. Het hier bedoelde besluit, waaraan in de kerkenordening het cijfer *l* d. i. 50 gegeven werd, luidt in zijn geheel aldus (volgens de eerste uitgave der Kerkenordening in 1612, en ook volgens alle de handschriften, behoudens kleine wijzigingen en verschil in spelling): *Aengaende het speelen der Orghelen in den Kercken houdtmen dat het gantsch behoort afgheset te worden, volghende de leere Pauli* 1 Cor. 14, 19. *Ende hoe wel men het alsnoch in sommigen deser Kercken alleen int eijnde der predicatiën ghebruijckt opt scheijden vanden volcke, soo dienet nochtans meest om te doen vergheten, watmen te voren ghehoort heeft, ende is te besorghen dat het hiernae tot superstitie ghebruijckt sal worden, ghelijck het nu tot lichtuaerdicheijt dient; twelck soo het afgeschaft ware, men soude den aelmosen bequamelicker aen de deuren int uijtgaan des volx versamelen dan datmen sulcx int midden der predicatie tot groote hindernisse des diensts Gods doen moet.*

met schrijuen, ende ook den 28sten, op welcke eenen ieghelicke wat hem opgheleijt is, verhaelt is gheworden etc. ende is alsoo de Sijnodus inden naem des Heeren

Gheeijndighet tot Dordrecht a° 1574 den XXVIII Iunii.

CASPARUS HEIJDANUS Praeses noie Synodi ssi.
ARNHOLDUS CORNELIUS Scriba Synodi et Delftensis Eccliae Minister.
GERARDUS GALLINACEUS Ecclesiae Brilensis verbi minister.
IOÄNNES GEROBULUS Minister Ecclesiae Vlissinganae sst.
IOANNES MIGGRODIUS verbi diuini administer in ecclia Veriana.
AEGIDIUS IOHANNIS frisius verbi minister in ecclesia Rotterdamensi sst.
HUBERTUS FRANCISCUS Verbi Diuini minister missus a Ecclesia Delphensi.
GERARDUS CULENBORGUS verbi Dei minister in Ecclesia Xirixcensi.
PETRUS IOHANNES Verbi minister in Schoonhouia.
JACOBUS MICHAEL Ecclae Chri minister q. est Dordraci.
CHRISTIANUS SINAPIUS VENLO eiusdem Ecclesiae minister.
IOANNES LIPPIUS.
BARTHOLDUS WILHELMI Verbi Minister in Ecclia Dordracena.
FRANCISCUS FRANCKENUS Verbi minister in Ecclā Naltuicensi.
PETRUS CARPENTARIUS In ecclesia Schiedammensi verbi Minister.
CIJPRIANUS MORRHIUS Medicus Senior Ecclesiae Xirixcensis.
IAN DE HOORNE Ouderlinck der Kercke tot Middelbourch in Walcheren.
IAN ERNST VAN VASSEN ss.
IAN CANIN Ouderlinck Dordrecht.
CLAES IANSS IAGHER ouderlinck Dordrecht.

Bijlagen bij de acta der Prov. Dordtsche Synode van 1574.

A. *Brieven in zake de afvaardiging van gedeputeerden.*
1° *Uit de Classe van Delft.*
a. *Van de Classe, d.d.* 10 *Juni.*

Gratia uobis et pax à Deo Patre et Domino nostro Iesu Christo.

Quemadmodum nos, dilecti atque obseruandi in Domino fratres quaecunque ad gloriam Dei et Ecclesiae Christi utilitatem faciunt totis animis ac uiribus promota cupimus: ita quod de Synodo celebranda à fratribus constitutum est, ut rem non tantum utilem uerum etiam necessariam, uoluntate nostra studio atque opera iuuandum nobis esse in primis existimamus.

Collectis igitur suffragiis communicatoque inter nos consilio ex nostro Coetu Classico uiros quatuor elegimus integros ac fideles; Petrum Carpentarium Ministrum Ecclesiae Schiedamensis; Hubertum, eius quae erat in Schipluy; Aegidium, Roterodamensis; et Arnholdum Delftensis: quos nunc ad uos mittimus plenis a nobis mandatis atque auctoritate instructos ea proponendi atque agendi, quae ad rectam Ecclesiarum constitutionem ac legitimum ordinem pertinere uidebuntur.

Vos itaque uiri humanissimi et obseruandi fratres, hos

à nobis delegatos in uestrum Coetum consiliorumque et suffragiorum societatem recipite, sententias eorum audite, opera utimini, et multa concludite quae ad nascentis inter nos Ecclesiae salutaria incrementa, honoremque Dei in primis spectabunt: quem etiam atque etiam rogamus ut uestro conuentui Spiritu suo sancto omnis sapientiae, consilii, fortitudinis, pacisque et concordiae auctore non modo adsit, sed etiam praesit, mentesque et corda omnium afflatu suo gubernet, denique efficiat ut quod bene conclusum ac statutum fuerit re ipsa sedulo perficiatur, Amen. Datae Delft in Coetu nostro Classico 10 Iunii a°. nouiss. temporis 1574.

Vestri studiosissimi obseruantissimique fratres
et Symmystae
COPINUS RODOLPHUS.
REGNERUS THEODORUS Delphensis.
FRANCISCUS FRANCKENUS.
CORNELIS CHRISTIAENSS.
ALBERTUS SCHOONHOUIENSIS.
IOHANNES ROUSSUS.
ADELBERTUS HOUENS.

Ornatissimis uiris, fide pietate atque doctrina praestantibus seruis Iesu Christi, fratribus et Symmystis nostris in Domino obseruandis, congregatis in Christo Dordraci [1]).

b. *Van den Kerkeraad van Naaldwijk, d.d.* 11 *Juni.*

Naedien die gemeente Iesu Christi tot naeldwijck vande

1) De bijgevoegde adressen staan in deze en de volgende brieven altijd buitenop. Waar zij niet vermeld worden, ontbreekt het halve blad waarop zij gestaan hebben. Waar zij slechts gedeeltelijk vermeld worden, is van dat halve blad een gedeelte door afscheuring verloren gegaan.

Classische vergaderinge van Delff opgeleijt es een Ouderling te senden. vuijt haere gemeente totten Prouincialen Sijnodum welcke den 14 Iunii deser lopender maent binnen der Stede van Dordrecht doer des Heeren genade sal gehouwen worden, Soe hebben dgemeene broederen vande gemeente tot naeldwijck sulcx niet willen naelaeten, mair hebben inden naeme Iesu Christi vergadert zynde eendrachtelicken dair toe vercooren ende verordineert onsen lieuen Broeder mathijs Iacopss Ouderling onser gemeente den welcken wij alder bequaemsten tot alsulcken vuijtsendinge hebben geacht ende beuonden, Begerende mits desen van den Broederen des voirss Synodi hem dair voir oick te willen ontfangen, Mair dewijle oick doir den invall des gemeenen viandts in Hollant onse lieue Broeder Franciscus vrancken nu verhindert wordt zijne ampt tot naeldwijck inder gemeente te doen ende dairom nu den tijt wel heeft ende oick bequame es om bij den Sijnodum te weesen, Ende dair toe onse Broeder mathijs Iacopss van wegen zijns Bailiuscaps ende andere zijnre zware affaire niet wel lange mach vuijt weesen, soe hebben wy onsen dienair Fransciscum mede gesonden opdat (zoe het anders den broederen des voirss. Sijnodi goet dochte) hij in Mathijs des Bailiuws stede bij den Synodum soude blijuen ende van wegen onser gemeente aldair metten anderen broederen inden Synodo soude handelen, Dair toe den seluen onsen broeder gheeuende credentie ende commissie omme metten anderen broederen aldair te handelen statueeren ende ordonneeren nae den Prophetischen, ende Apostolischen scriften van allen poincten ende articulen nodich ende oirbairlick tot groetmakinge des godlicken names, tot verbreydinge des heyligen Euangeliums ende opbouwinge der gemeente Iesu Christi in alder godsalicheyt. Hier van certificeren wij in crachte onses briefs. Ende tot meerder kennisse des wairheijts hebben wij Ouderlingen ende Diaconen

der gemeente voirss. met onse namen ende toenamen dit selue onderteykent opten xien Iunii a°. 1574.

H. CAPENBORCH ss.
by mijn PHILLIPS ANTONISS ss.
by mijn LAMBRECHT IANSS.
bij mijn CLAES HUGHENS.

c. *Van den Kerkeraad van 's Gravenhage, d.d.* 12 *Juni.*

Alzoe op Manendagh den XIIIIen Iunii ano XVc LXXIIII naestcommende binnen der Steede van Dordrecht vuyt elcke steede ende vlecke in Hollant ende Zeelandt leggende, alwaer doprechte vercundinghe des godlicken woorts zyn plaetse heeft, een generael bij eencompste der dienaeren ende broederen inden Heere gehouden sal werden Omme te resolueren der saecken die totten Dienst Gods belanghen, Soo hebben wy dienaer, Ouderlinghen ende Diaconen vande gemeente inden Haghe geconstitueert ende gecommitteert, constitueren ende committeren mitsdesen Onsen broeder mr. Iohan Ernst van Vassen Omme vuyten name ende van weghen onsen voorss. gemeente te reysen tot dordrecht tot vordernisse der saecken voorss. Actum onder onse hantteyckenen desen XIIen Iunii ano XVc vier ende tseuentich.

IOANNES CASTERCOMIUS Verbi Diuini minister ss.
by myn ADRIEN AERTSS.
by my DANIEL IANSS.
CLAES CORNELISS.

d. *Van den Kerkeraad van Delft, d.d.* 13 *Juni.*

Ghenade ende vreede door Iesum Christum.

Ghelijckerwijs als wij, seer lieue ende weerde broeders inden Heere, met gantscher herte begheeren te voorderen

al wat ter eeren Godes ende opbouwinghe der Kercke Christi is dienende, Alsoo t' ghene dat vanden broederen voorghenomen is aengaende eenen Christelicken Synodum, achten wij dat van ons oock voortgheholpen ende gheuordert behoort te worden als een dingh t' welck niet alleen nut maer oock noodich te sijne bekent wordt.

Soo hebben wij dan met ghemeijnen rade ende toestemminghe wt onsen Consistorie vercoren onsen lieuen ghetrouwen broeder Diaken der Ghemeijnte Burchardt Ianss welcke bij onsen Dienaer des Woordts Arnholdum Cornelium wesen soude, met volle macht ende beuel van ons gheinstrueert ende belastet sijnde, om aldaer inden Synodo voor te stellen ende aen te gheuen al wat hij tot rechter oordeninghe ende opschickinghe der Kercke noodich sal achten te wesen.

Soo ontfanght dan desen broeder, seer lieue ende weerde inden Heere, in uwe versamelinghe ende inde ghemeijnschap uwer beraetslaghinghen ende besluijtinghen, ghelijck als ghij andere Ouderlinghen ende Diakenen pleecht te doene, ende besluijt veel goets met malcanderen dat tot de heijlsame opwassinghe der niewgheboren Kercke onder ons ende voornamelick ter eeren des grooten leuendighen Godts dienen sal, Den welcken wij hertgrondelicken bidden, dat hij met den Gheest der wijsheijt, des raets, der dapperheijt ende der eendrachticheijt in het midden van v luijden bijwoonen ende vwer aller herten ende verstanden met sijner ghenade regieren wille op dat t' ghene dat wel besloten sal wesen oock neerstelicken in t' werck ghestelt mach worden, Amen. Ghegheuen tot Delft in onse Consistorie a° 1574 den 13 Iunii.

Vwe eerbiedende ende dienstwillighe
medebroeders inden Heere
REGNERUS THEODORUS minister
Delphensis Eccl.

COPINUS RODOLPHUS.
HUYCH IACOB BRUYNS.
DERYCK DE HAEN.

Aenden eersamen gheleerden en ghetrouwen, onse lieue ende weerde medebroeders vergadert inden Heere tot Dordrecht.

e. *Van den Kerkeraad van Schiedam, d.d.* 13 *Juni.*

Uyt Schiedam den 13 Iunii A° 1574.

Ghenade ende vrede van Godt den Vader deur Iesum Christum, ende de verlichtinge des H. Geests sij met v allen. Amen.

Alsoe L. B. de vergaderinge der Predicanten, die alle weecke tot Delft bij malcanderen comen, met gemeijne stemgeuinge, vier Predicanten, met sommige Ouderlingen, wt dese tsamencomste verordent hebben, waer van onsen lieuen B. ende Dienaer int [werck] des Heeren Petrus Carpentarius een is, Soe ist dat wij B. der Consistorien tot Schiedam den seluen onsen l. B. tot v. l. sendende sijn, hem geuende volle macht van onse Kercke, om in den Sinodo met de B. te handelen van de kerckelycke saecken, dienende tot Stichtinge der seluer. Aengaende dat wij gheenen Ouderlingh met hem en senden, is niet wt versmaetheijt ofte onachtsaemheijt, mer omdat beijde Ouderlingen, ende Diakenen, meest al int gericht deser Stede sijn, ende dewijle hier soe veel met des Stadts saecken (van wegen des Crijghs) te doen is, soe en moghen sij niet wel van huijs wesen, Bidden derhaluen allen B., die inden Sinodo sullen vergadert sijn, dat sij ons dit ten besten willen affnemen. Anders niet dan blijft Gode den almachtighen onsen hemelschen Vader beuolen. Aldus gedaen tot Schiedam opten dagh als bouen,

Bij ons uwe Broederen
CORNELIS CHRISTIAENSS dienaer des Woordt

Godes voor eenen tijt tot Schiedam.
ADAM KRELISS [?].
by CORNELIS TONIS .
Bij mij ADRIAEN YSBRANSS.
IAN AERTSS.
BARENT PIETERSS den gulden knegt.
MOBELHOUCK.
By my ADAM ALLARTS.

2° *Uit de Classe van Dordrecht.*

a. *Van den Kerkeraad van Gouda, d.d.* 10 *Juni.*

Wy dienaren der Gereformeerde Gemeinte vander Gowe Ouderlingen ende Diakenen, Saluteren ende groeten eindrachtelicken alle onse mitbroderen, inden Heren vergadert, Die genade des Almechtigen Vaders, ende die Crachtige medewerckinge zyns Heyllighen Geistes, inden name sines enighen geboren Soens, Onsers Heren ende Salichmackers Iesu Christi vermedere [*sic*] sich by w ende Ons allen Amen.

Wider Lieue Broderen, sall v belieuen tho wetten, dat wij tott die Enicheyt der Algemeine Christlicke vergaderinge van hartten geneicht sinde, mede doert schriuen ende vermhanen der Dienaren van Delft, Eindrachtich in onser Consistorien opten Tweden Iunii vergadert sinde, geaccordirt ende besloten hebben, by gemeine verwilliginge der Curstemmen, dese onse mitbrodern Ian Henricksen dienaer des Gottlicken worts, ende Wilhem Thomessenn Ouderlinck, ouer te senden tot het gemeine Sinodum, om wt onsen Nahme ende van onsent wegen alles met den Broderen te verhandelen, ende ock mede te besluiten, dat tot Godes Loff, Enicheit, ende tot opbouwinge der Kercken Christy, sall nuth ende noedich beuonden werden, Bidden die Brodern sy willen dese Onse Lieue medebro-

deren, ende dienaren onser Gemeinte dar tho fruntlicken, inden Heren, ontfangen ende opnemen. Actum in Consistorio den x^en^ Iunii Anno 1574. Onderteickent metten opgedruckten Segell onser Consistorii op Spatium van desenn.

b. *Van den Kerkeraad van Leerdam, d.d. 15 Juni.*

Eersame wyse ende zeer bysondere broederen, nademael onsen broeder ende dienaer des godlicken wordts tot Leerdam, Ioest de Ionge [1]) vanden broederen des conuenti classici verordineert was, den xiiii^en^ Iunii met den anderen broederen tot Dordrecht inden Sinodo prouinciali te verschijnen,. twelck hij oeck gedaen souden hebben ten ware datter hem wettelicke impedimenten verhindert hadden, derhaluen is ons vrientlick bidden, dat ghijl. den seluighen verontschuldicht op ditmael hebben wilt, want, bouen dien dat wy binnen corten dagen twemael vanden vyant besprongen geweest hebben, so zyn wy den seluigen alle vren verwachtende, ende so den seluigen onsen broeder hem van hier absenteerde niet weynige daer in verargert werden souden. Bouen desen so heeft de ouericheyt alhier op onsen broeder begeert dat hy om de argernis der swacken wil vuijt de stadt niet reisen soude. Vaert well ende blyft Gode ende het woerdt synder gnaden beuolen. Actum desen xv^en^ Iunii, met bewillinge der Consistorie',

1) In de Historie der Nederlandtsche Oorlogen van P. Bor Cz., ter plaatse waar de inneming van Leerdam door de Spanjaarden omstreeks Juni 1574 beschreven wordt, met eene levendige schildering van de daarbij voorgevallen gevangenneming en ophanging van den hier vermelden predikant (1^e^ dl. blzz. 530^b^ en 531^a^, in de uitgave van 1679; in de eerste uitgave, voor dit gedeelte uit het jaar 1621, is het Boek VII, fol. 41), wordt hij *Joos de Jonge* genoemd.

ende tot versekeringe haer zegel der consistorie hier onder gedruckt, 1574.

Aenden geleerden ende godtsaligen dienaer der kercken Christi binnen Dordrecht
Mr. Ian Lippius Tott Dordrecht.

c. *Van den Kerkeraad van Gorinchem, d.d. 16 Juni.*

Den 16den Iunii a°. 1574.

Genade ende vrede van God den vader ende onsen heere Ihesu Christo. Alsoo den broederen vander Consistorie verthoont zijn uwe brieuen zeer ernstelick begerende die presentie ende teghenwoordicheijt van onsen Dienaer Henrico Rolando omme te handelen vande opbouwinghe der gemeijnte Godts, ende voorts vande nootwendicheijt der Christenheijt, Tis nu soo dat den broederen genoch kennelick is dat die vijanden hier omtrent leggen ende hengelen, ende van vre [= uur] tot vre den viant verwachtende binnen, zulcx dat onse magistraet v dair van genoch geinsinueert ende te kennen gegeuen heeft. Ten anderen dat hier alsulcke verbodt vande magistraet met clockgeslach is affgepubliceert, dat hem niemant nie den minsten borgher ofte scipper en vervordere vuijt die stadt te trecken, zoo veel te min dan een Dienaer ofte predicant die een hooft ende herder is, iae dat meer is souden sorghen dat door sijn vertreck een Oploop ende rumoer soude moghen oprijsen. Omme sulcx te verhoeden is onse vriendelick begheeren dat die gemeijne broederen der gantsche vergaderinghe dese onse excusatie voor goet ende wettelick wilt opnemen, begheerende in alder onderdanicheijt te voldoen ende te houden tzelffue bij de gemeijne Sijnodum geslooten ende geconcludeert sal worden. Actum Gorcomii Den datum als bouen.

AERDT MICHIELSS ouderling.

WIT IANSSEN ouderlinck.
WIJNANT GERRITSEN diaken.
HENRIC HENRICX.

Den Eerwaerden ende zeer vroomen God-
saligen broederen tegenwoordelick vergadert
binnen Dordrecht.

Ontf. ende gelesen den 17 Iunij 1574.

d. *Van den Magistraat van Gorinchem d.d.* 16 *Juni.*

Eerzame wyze ende zeer voorzichtige heeren ende goede vrunden, wy gebieden ons zeer ionstelycken tuwer Eer.

Mijn heeren, wy hebben uwer Eer. missiue van den xv^en^ deser maent ontfangen ende wel verstaen,

Vuegende uwer Eer. daer op voor antwoirde, dat om de Redenen ende oirsaecken in onse voorgaende missiue geroert, wy alsnoch geenssins Raedtsaem en bevynden onsen Dienaer Henricum alhier vuyter stadt te laeten Reysen, ende dat mede principalick deur de groote opspraecke die wy beducht zyn onder den burgeren ende gemeynte in desen tyt te vallen. Ende ten eynde dat het Synodus daer by niet te Rugge gestelt oft verachtert en wert, Heeft de voorss. Henricus ons verclaert, dat hy te vreden is met alle tghene des aldaer by tsynodum Christelyck ende behoorl. bevonden wordt ende dyen volgende besloten zal mogen worden omme hem daer nae te Reguleren ende alle tzelue nae te comen zoo dat behoort, versoeckende derhaluen dat uwe Eer. gelieuen wil, den zeluen Henricum voor geexcuseert te houden.

Eerzame wyse ende zeer voorzichtige heeren voor tslot van desen uwe Eer. den almogenden God beuelende, vuyt Gorcum desen xvi^en^ Iunii 1574.

Uwer Eer. goetgunstige vrunden Burgemeesteren ende Regeerders der stede Gorinchem.

Eerzame wyse ende zeer voorzichtige Heeren

die broederen des Synodi iegenwoirdel. wesende vergadert binnen der Stadt Dordrecht, onse gunstige goede heeren ende vrunden. Tot Dordrecht.

Ontf. ende gelesen den 17 Iunii 1574.

e. *Van den Kerkeraad van Gorinchem*, *d.d.* 26 *Juni*.

Eersame weerde ende lieue broeders. Alzoo alhier tot Gorinchem die broeders vande Consistorie vergadert zijn geweest omme eendrachtelick te besluijten vande saecke van onsen Dienaer Henrici Rolandi, Soo ist dat wij bij desen ordineeren ende seijnden twee van onsen broederen Wit Iansen ende Wynant Gerritsoon, die vande saecke voirss. sullen handelen met die gemeijne broederen des Sijnodi prouincialis, ende houden tzelffde voor vast ende onuerbrekelick dat by huerlieden gehandelt ende gedaen sal worden. Actum binnen Gorinchem den 26en Iunii a° 1574 in onse vergaderinghe onder tzegel des consistorii.

3°. *Uit de Classe van Voorne*, *Putten en Overflakkee*. *Van de Classe*, *d.d.* 13 *Juni*.

Genade ende vrede van Godt den Vader door Iesum Christum Amen.

Wy en konnen, seer lieue Broeders ende medehulpers inden Heere, Godt onsen Vader nyet genoech prysen voor syne onuutsprekelicke weldaden ons in synen beminden Sone bewesen door wyens bloedt hy syne Kercke verlost hebbende de selfue nv wederom van des Antechristes tyrannie ende ondrachelicke iucken is ontlastende ende suyuerende. Alsoe dat selfue op den huydigen dach is blyckende inde welcke hy syn dienaers te samen gheeft te comen op dat Hy sonder twyfell door die cracht synes

Gheests den selfuen geue te verhandelen dat tot verbreydinge syns Coningryckx sall dienen.

Daerom dat wy nae begeerte der Broederen tot diuersche reysen in den naem des Heeren versamelt syn geweest nyet alleen bedenckende wat noodich soude syn in sulcken versamelinge te proponeren, maer oock welcke Personen daer alderbequaemste soude mogen toe syn om van onsent wegen Ende wt onser aller namen met den broederen te handelen, Soe seynden wy dan onsen seer weerden ende Lieuen Broeder ende mede Dienaer *Gerardum Gallinaceum* ende met hem eenen Ouderling met namen Ian Commersz onsen Lieuen Broederen, den selfuen volle macht ende auctoriteyt geuende omme te mogen handelen ende concluderen, in alle kerckelicke saecken soe wel int ghene sy van ons nae wtwysen haerder Instructie bij laste ontfangen hebben, als int ghene dat oock van andere gedeputeerden wt namen haerder Kercken geproponeert sal werden. Ende alsoe wy den selfuen wel soe kennen dat sij met die gansche versamelinge, Gods woordt alleen in saecken des geloofs, ende in de ordeninge der Kercken der alderbest gereformeerder Kercken exempel tot haer eenich rechtsnoer sullen nemen, soe en twyfelen wy nijet den selfuen onsen gecommitteerden alsulcken auctoriteyt te gheuen als of onse gansche Classe van Voorn, Putten ende ouer Flackee ende een yegelicke Kercke bysonder in de selfue gelegen daer tegenwoordich waer. Hierentusschen bidden wij den Vader onses Heeren Iesu Christi dat Hy v o Lieue Broederen door sijnen Gheest bystae ende uwe verstanden regiere tot vermeerderinge synes Coningryckx, verwoestinge des Antechristendoms ende vertroostinge syns armen verdruckten volckx. Sijt den Heere beuolen. Datum wt den Briel wt last ende onder Zegel der ganscher classe a° 1574 desen 13 Iunii.

ANDRIES CORNELISZ Dienaer des Woordts inden Briell.

HERMANNUS GELDRAEUS Dienaer in Abbebrouck.
IOHANNES GULHEMIUS Dienaer in Helleuoet.
IOANNES OSSIUS Dienaer des Woorts int Zuytlandt.
IOHANNES WILHELMI, Dienaer inden Nieuwen Hooren.
IACOBUS ORPHAEUS Dyenaer in Heenvliet.
FLORIS GERRITS, dienaer te Swartewaell.
HECTOR CLAIJSSEN SCHEPENE Dienaer des woordts in Ryckaeyen.
WILHELMUS ADRIANI Dienaer des wordts in Oostvoren.
IOHANNES STEENBERGEN dienaer des Woorts in Geervliet.
ALBERTUS ALLARDI dienaer des Woorts in Goeree.
GODEFRIDUS BAX dienaer des Worts in Rooen.
IAN MATHIJSS ouderlijnck.
IAICQUES VANDEN DIJCKE.
WILLEM WILLEMSS apteecker.
WILLEM PIETERSS.
MICHIEL IOOSTEN dieacken.
CORNELIS HENDERICXSEN.
KRIJN GHIJSBERTSS.
LENAERT CORNELISS.
IACOP IANSS, diaecken.

Aen den Dienaren des Woordts, Ouderlingen ende Diakenen nu ter tydt versamelt inden Synodo onsen seer lieuen Broederen tot Dordrecht.

4° *Uit de Classe van Zierikzee.*
Van de Classe, *d.d.* 8 *Juni.*

Gratia et pax a Deo Patre per Iesum Christum.
Nuntquam cunctis Ecclesiis consultum visum est com-

muni cum consensu, in diem quartumdecimum huius mensis Iunii, ad Dei honorem et ecclesiae aedificationem generalem synodum seu conuentum fieri, in quo de rebus omnibus, quae forte proponentur eodem spectantes, agetur: placuit ac consultissimum inuentum fuit, fratribus Ministris, Senioribus atque Diaconis Classici illius conuentus, qui est Zirixcae, vt huc mitteretur D. Gerardus Culenburgus verbi Dei minister Zirixcae, et D. Cyprianus Morrhius Medicus, eiusdem ecclesiae senior, cum quibusdam propositionibus a fratribus eiusdem conuentus approbatis, et manibus propriis subscriptis, vt iis cum reliquis omnibus, quae pertinere videbuntur ad ecclesiae Dei aedificationem, matura cum deliberatione exacte et ex ipsissimo Dei verbo ventilatis, cum maiori omnia authoritate, effectum, quem debent, sortiantur. Enixe itaque rogamus, vt in eum quoque finem hosce fratres nostros, cum plena authoritate totius coetus tam ad consultandum, quam concludendum determinandumque legatos suscipere dignemini. His paucis vos omnes fratres in Domino carissimi Deo Optimo Maximo commendamus, quem et sedulo precamur, vt cum suo sancto spiritu toti congregationi interesse, et ad nominis sui gloriam pacemque et salutem suae Ecclesiae omnia ad finem salutarem deducere velit. Datum Zirixcae anno salutis humanae 1574 Iunii die octauo.

Totius Classici conuentus Zirixcensis
nomine
IOANNES ARCERIUS verbi Dei minister
in Brouuershauen scripsit.

5° *Uit de Classe van Walcheren.*

a. *Van den Kerkeraad van Veere, d.d.* 9 *Juni.*

Ghenade ende vrede door Christum Onsen heere Amen. Lieue beminde, waerde Broeders inden heere ende

medeaerbeyders in zijn werck. V. L. zal met dese ieghenwoirdighe weten dat wy Dienaers der ghemeente Christi die binnen der Vere is hebben ghecommitteert ende vuytgezonden committeren ende vuytzenden mits desen, Onsen Lieuen broeder, ende Dienaer des woorts alhier Ioannem Miggrodium, totten prouincialen Synodum met volcommen macht, authoriteyt, ende instructie, in alles wes vuyt onzen naem aldaer zal te handelen wesen, tzy particulier ofte generael belanghende de zaeken der Kercke. Biddende dat V. L. hem voor zulcx wil aennemen, gehoor ende credyt gheuen als oft wy alle tzaemen daer ieghenwoirdich waren. Ende voirder biddende Onsen goeden God die zynen eeuwighen ende eenighen zone Iesum Christum den Oppersten herder ouer zyne ghemeente ghestelt heeft, Dat hy vlieder heilighe tzaemencompste in zynen naeme aengeuanghen, wil regieren met zynen heilighen gheest, door godtzalighe wysheyt ende verstant die beleydende Ten eynde dat daer door Christi coninckrycke verbreydet, zyne Kercke ghesticht ende ghebouwt mach worden, door Christum onzen heere Amen. Gescreuen In Onser consistorie desen ix[en] Iunii anno XV[C]LXXIIII.

Onder onse naemen,

Pieter Isaacs mynester ter Vere.
Iacques Morissis, ouderlynck.
Caerle Cabeliau ouderlynck.

Aen Onze Lieue Waerde Broeders vergadert
inden Prouincialen Synodo tot Dordrecht.

b. *Van den Kerkeraad van Middelburg*, *d.d.* 10 *Juni.*

Inden Name Godes.

Genade en vrede van God den Vader duer Iesum Christum, ende de vroome beleijdinge des h. geestes zij met den heiligen Sinodo, Amen.

Mijn heeren ende zeer eerwerdde broeders inden name christi tot heiligen zaken by een vergadert, wij ***middelburgsche zeer ionge kercke*** wenschen alle geluck ende voorspoet inde voorgenomen zake, Ende wij zenden toe dezen onzen rechter arm ter hulpe onzen lieuen ende beminden ***Gaspar vander Heijden*** den welcken wij als onzen lieuen dienaer eerwerdelic ontfangen hebben, Ende hoe wel hij noch niet vele can weten van onzen staet, zoo zal hij met onze ander mede dienaren der classen van Walcher hem beraden, ende van alles int particulier communiceiren, Ooc zullen wij noch eenen onzer ouderlingen by Gasparum zenden tot zijnen assistent verhoopende dat de eerwerde broederen dit voor goet ende angenaem zullen anzien, Wij daer beneuens zullen onzen goeden God bidden, dat hij uwer aller herten ende monden regiere tzijnder eere ende bauwe zijns H. Rijcx, Verhoopen ooc datmen van alles volmaectelic handelen zal, De almogende God bewaere ooc de plaetse ende uwer allen lichamen in vrede, ende geue zijnen H. zegen duer Christum Iesum Amen. Datum in middelb. dezen 10 Iunii 1574.

In vuller deliberatien met consistoriale aucthoriteit met onzen Zegel buiten Onderteeckent

GELEIN IANSZOON HOORNE mr.

An die heilige Synodale vergaderinge in
Christo inde Stadt Dordrecht.

c. *Van den Kerkeraad van Middelburg*, *d.d.* 13 *Juni.*

Inden Name Godes.

Lieue ende zeer Eerwerde Heeren ende Broeders, President ende andere des heiligen Sinodi in Dordrecht vergadert, Wij middelburchsche gereformeerde kercke, Eerst afgevoordert hebbende onzen beminden broeder ende rechter arm Gaspar vander heiden ten heiligen wercke

voorsst, zenden ende voorderen noch by dezen met onze letteren ende zegel, dezen onzen Ouderlinck Ian de Hoorne dien wij als een assistent Gaspari commiteiren ende an het h. Sinodum recommandeiren Biddende men zie hem voor zulc eenen an, die onzen staet breet ende wijt can verthoonen, Ooc dat hij mz. [= samen met] Gaspar van alle nootzakelicke dingen mach handelen ende bij dander onzer classen communiceiren, alsment zal beuijnden te betamen, De heere onze God make tzalige voorneimen voorspoedich ende bewaere de plaetse ende persoonen tzijnen H. Dienste Amen.

By laste ende ordonnantie onzer consistorie Onderteeckent

Datum 13 Iunii 1574. GELEIN IANSZOON HOORNE mr.

.....n Onsen .....rden ende zeer .....
broeder ende .....aer Gaspar vander .....
en minister van Middelburch, nu zijnde tot
Dordrecht.

d. *Van den Magistraat en den Kerkeraad van Vlissingen, d.d.* 15 *Juni.*

Wy Maghistraet Ouderlinghen ende Diaconen binnen der stede van Vlissingen, bekennen met dese onse opene attestatie Dat van ons te samen ter ordonnancie van de classische vergaderinge afgeueerdicht ende vuyt gesonden is onsen getrouwen ende Lieven Dienaer des woorts Ioannes Gerobulus Den seluen mits desen nyet alleene verleenende getuygenisse van synen vromen handel ende wandel in synen dienste (Duer des Heeren ghenaede) alhier by ons gedaen Maer geuen oock neffens dien hem volcommene macht in alle saecken waer deur de eere godes ende de opbouwinge der gemeynte alhier by ons ende ouer al can geuoirdert worden, In Oirconden der waerheyt

hebben wy den segel ter saecken der voorss. stede van Vlissingen hier onder an gehangen. Op den x[en] in Iunio XV[C] vierentzeuentich [1]).

A. VAN GROENEVELDE ss.

6° *Uit Noord-Holland.*
Van de Kerken aldaar, d.d. 9 *Juni.*

Genade ende vrede van Godt den Vader deur onsen Here Christum Iesum.

Seer beminde broederen inden Heere. Nae dat wij in Aprili laestleden die bryeuen van vuytcondinghe tot een Prouincial Synodum ontfanghen hebben, hebben wy etlycke mannen tot sulck eenen heylighen handel vuytgecoren vuyt den steden ende dorpen, die sick oock goetwillich daer toe verstonden. Maer dewyle die gemene saecken des lants al gheheel anders verlopen zyn, so by u. L. als by ons, sint den tydt der selfder vuytcondinghe, den viant den gehelen strantcant deurlopende, met scepen ter zeewaerts comende, hyer met gewelt op versceyden oorden int lant vallende ende u. L. van malcanderen sluytende, also dat die saecken geheel droeuichlyck sick aen allen canten (bysonder hyer) lieten aensien, zo zyn die br. die reysen souden opten 3[en] Iunii laestleden tot Hoorn byden anderen geweest ende hebben deur raet ende auys heurder gemeenten besloten die reyse tot een beter gelegentheyt vuyt te stellen ende u. L. deur gescrifte daer van te veraduerteren, het welcken wy deur desen daeromme doen, Want doen wast gantsch geen raet omme die reyse aen te nemen, Ende alhoewel (den almogenden zij inder ewicheyt geprezen) die vyant hyer wonderbaerlyck in zynen aenslaghen verhindert is, zo zyn wij dies nyet te min sonder

1) Deze geloofsbrief is, bij uitzondering, op perkament geschreven.

suspitie ende vreese, dewyle onse vianden binnen ende buyten onsen steden hen met wonderlycke listicheyt ende geen cleyne stouticheyt behelpende die herten der simpelen noch soecken te bewegen tot muyterie ende trouloosheyt, Ia hen nyet en scamen (tot een nadencken van velen) onse steden opentlyck deur heur trommetten op te eyschen, als op gisteren hyer tot Enchuysen ende op huyden tot Hoorn van Hertoch Erick gesciet es. Also, dat den tydt met alle omstandicheyden noch nyet toe en laet den pastoren van haren cudden te vertrecken. Wy willen daeromme den b. gebeden hebben, sy willen dese onse ontschuldinghe, inder liefden opnemen ende ten besten duyden. Of nu die b. om onse absentie met den gehelen handel een tydt lanck sullen ophouden, of inden name des Heeren voortvaren, dat stellen wij inder b. oordeel. Wy erbieden ons altyt na beter gelegentheyt geerne te comen ende wy vertrouwen den b. wel toe dat zy Christelyck menen te handelen naden regel der Ch. vryheyt, gelyckmen alle Adiaphora behoort te verhandelen tot gemene stichtinge. Den welcken, so gedaen zijnde wy ons oock geerne onderwerpen. Ende hyer van b. sullen wy metten eersten u. l. andtwoordt verwachten, u. L. aldus den Here beuelende tot glorye zyns naems ende zyns rycx opbouwinghe. Tot Enchuysen opten 9en Iunii a° 74, by ons ondergescr. (als daer toe vanden anderen b. verordineert) u goetwillige broederen ende dyenaren der selfder stede

Andreas Theodorici.
Richardus Nicolai Enchusanus.
Anthonius Nicolaus.

Eersamen geleerden ende Godtsalighen Dienaeren des Woorts ofte predicanten der stadt Dordrecht.

Ontfangen den 25 Iunii wt Noortholland [zie boven bl. 169].

B. *Instructiën voor de ter Synode gedeputeerden* [1]).
1° *Uit de Classe van Voorne, Putten en Overflakkee.*
a. *Van de Classe.*

Instructie van sommige Poincten die onse Classe van het landt van Voorn, Putten ende ouer Flackee den gedeputeerden tot het Synodum Prouinciael medegeuen soe wel Generael als Particulier. Omme daer van met den anderen broederen wt onse Naem [te handelen] als oft die gansche Classe ouer het generael, oft een yegelicke Kercke bysonder by syne priuate saecken tegenwoordich waren, behoudens hare redenen die sy op een yegelick| poinct sullen mogen als wt onsen mondt bybrengen, die wyle die te lang vielen te schryuen.

Generael.

Van den Dienst des Woordts.

1. Oftmen oock op eenige feest oft ledichdagen sal prediken ende of het noodich sy daer in eenderley ordeninge te houden ende op wat dagen int lant ende in de steden, Ende oft goet sy de sonnendaechsche Euangelia te prediken. 142 vg. 143.

2. Alsomen beuindt dat op vast ende bedeldagen verscheyden ceremonien gehouden werden, sal noodich syn datmen daer eendrachtelick van besluyte. 155.

1) Bij de onderscheidene punten dezer instructiën is op den kant aangegeven, op welke bladzijde van de voorafgaande Acta het besluit der Synode ten aanzien van zoodanig punt te vinden is.

141. 3. Oftmen in alle Kercken het Auontgebet sal houden oft nijet.

134 vg. 4. Alsoe wy beuinden dat die Palsgraefsche Cathechismus voor de kinderen te lang viel ende nyet onthouden conde werden, Op dat oock die oudelieden met een corte forme des Cathechismi tot een recht verstandt der Christelicker Religie mochten comen, hebbent die kerckelicke dienaren der stede van den Briel (gelyckt oock die broederen der Classe in haren dorpen altsamen noodich vinden) voor goet beuonden het Corte ondersoeck der ghener die hen tot de Gemeente Christi begeuen door Martinum Micronium gemaeckt in de plaetse der kinderleere nae gelegentheyt des volckx te gebruycken.

140. 160. 5. Noch werter geuraecht ende raet versocht hoe datmen alderbest de secte der wederdooperen sal wederstaen. Want tot het gehoor des godlicken woordts en comen sy nyet, ende aent disputeren en canmense nyet crygen. Hierentusschen soe kruypt haer valsche leere als de kancker, want behaluen dat het dorp van Swartewael den meesten hoop die secte toegedaen is, soe neemtse toe van daer krupende door het gansche landt van Voorn, Ende dat inde voorneemste dorpen. als in Heenvliedt, Suydtlandt ende Abbenbrouck etc. iae datmen in sommige dorpen gansch gheen kinderen en doopt.

135 vg. 6. Noch salt noodich sijn te verhandelen hoe datmen best die Classen sal deylen op dat een yegelick dorp wete waer het sorterende is.

135. 136 vg. 7. Wert geuraecht of die Broeders gelyckelicke stem-
149 vg. men in het 13, 14 ende 15 Artykel des Embdischen Synodi beroerende de beroepinge der Dienaren des woordts Ouderlingen ende Diakenen.

137 vg. 159 vg. 8. Ouermidts dat het 16 Artikel vant examineren ende confirmeren der Dienaren met oplegginge der handen ende gebeden noch tot deser tyt toe onses wetens nijet ge-

bruyckt en is geweest, wert geuraecht of het sal te werck gestelt werden ende op wat wyse, door wijen, ende of sulcx geschieden sal int heymelick oft int openbaer.

9. Oft nyet goet en waere dat alle Kercken dienaren 137.
die hier nv in de landen dienen hen verbonden met die Kercken die sy nv in Hollandt ende Zeelandt ten dienste staen. Want soe Vlaenderen, Brabant ofte Westvrieslandt ouerghijngen, soe souden die Kercken die nv onseeckere Dienaers hebben bloodtgemaeckt werden tot groot achterdeel der Kercke, daer sy nv noch gelegentheyt genoech hebben om seeckere Dienaars te mogen vercrygen ende meer andere redenen die sulckx bewysen noodich te wesen.

10. Op dat Godswoordt loope ende onuerhindert synen 137.
wasdom oft vruchbaerheyt vercryge, Ist ten Eersten noodich seecker ordene te houden int seynden beroepen ende onderhouden der Predicanten ende wat sulckx aencleeft. Want wij vinden in onse Classe (gelyck wy vermoeden dattet oock op veel ander plaetsen generalick geschiet) dat die Dienaers der Kercken qualick onderhouden synde
in grooter armoede leuen, haer weden ende kinderen nae 168.
hen ouerlyden desolatelick blyuen sitten. Wy sien dat die vrome Dienaers in peryckel staen om met schande wt haren dienst gestooten, ofte andersints wtgehongert te werden, soe datse van noodts wegen moeten verloopen ende den huyrlingen ende buijckerts plaetse geuen. Datmen oock veel Kercken daer den dienst des Woordts noodich is woest vindt leggen, waer door alle vervremdinge van Godsdyenst, godloosicheyt ende vleyschelicke wulpsheyt is wassende. Dat de omleggende Kercken malcanderen gheen hulp int besorgen des Kerckelicken dyenstes en connen bewysen. Men can oock het 40 Artikel des Embdischen Synodi nyet te pas brengen om dusdaniger saecken wille. Welcke dyngen alletesamen wt dese fonteyne spruten datmen de voedinge der Predicanten soecken

moet by den ghenen die vianden Gods ende syns Woordts sijn, Libertinen, Hoereerders ende Dronckaerts syn, Ende haer het recht van Predicanten aentenemen ende aftestellen sonder aduijs van eenige andere Kercken aenueerden ende eygentlicken toeschryuen. Wert geuraecht wat remedie datmen hier toe vinden sal.

137 vg. 11. Remedie te ordineren tegens sulcke Dienaren die haer sonder weten der Classe van haren dorpen begeuen, sonder oock de selfue behoorlicke waerschuwinge te gheuen, ende soecken alsoe een ander plaetse daer sy beter onderhout ende genoechlycker woonstede souden mogen hebben, meer achts nemende op haer pryuate saecke dan op de Gemeynte Christi.

139 vg. 12. Alsoe wy beuinden dat sommige loopers sonder beroepinge van het een dorp int ander loopen prediken, daer sy weten dat gheen Dienaers en sijn, ende soe lang in een plaetse nyet en vertoeuen datmense met die Christelicke vermaninge becomen can, oft ouermidts sy nergent voor broederen bekent en syn of onder de straffe en staen, Ende dat door sulcke middelen de valsche leere soude mogen ingeuoert werden, dewyle die landtlieden van de Religie weynich gronts hebbende, alleman sonder onderscheyt op den predickstoel laten comen, alsoot binnen Woerden blijckt, wert geuraecht wat remedie datmen in tijts tegen sulcken ongeschicktheyt sal gebruycken.

Van die Scholen.

154 vg. 13. Alsoemen syet dat in sommige plaetsen gheen schoolmeesters en syn ofte daer sy syn oft slap, oft onnut, ofte Papisten ende andere ketters syn daer door alle scientien veruallen, ende die Ieucht verdoruen wert: soe achtent die broeders noodich alle redenen wel gecon sidereert hebbende datmen tot reformatie der scholen eenige Remedie vinde.

Van die Aelmoessen.

14. Notandum dat die broeders begeren neerstelicken 149 vg
gehandelt te hebben van de goederen des H. Gheests ende der Kercken ouermidts dat ouerall de armen gebreck lyden ende die Kercken veruallen.

15. Ende alsoe hier in dit poinct van de schatten der Kercken groot gebreck valt is noodich datmen alle middelen aenweynde datmen die tot sulcken ordene brenge die nae wtwysen des godlicken woordts in alle wel gereformeerde Kercken gehouden is geweest ende noch gehouden wert.

Van die Doope.

16. Wert geuraecht of een Papist die Leere des Euangelions die van ons nv opentlick gepredickt ende geleert wert als ketterie waer lasterende, nochtans ouermidts dat hy gheen anderen doop en can becomen by den Papisten, vreesende dat syn kindt sonder doop steruende Gods aenschyn nyet en soude aenschouwen (gelyck sulckx des Paus leere medebrengt) syn kindt by ons ten doop presenteerde, oftmen dat selfue doopen soude oft nijet?

17. Of daer een geloouich Man waer wiens Huysvrou 159.
een Kindt gebaert hebbende, dwelck die vroevrouwe gedoopt hadde, alsoe sy sach dattet steruen wilde, welcke kindt nochtans te lyf blyuende den Dienaer des woordts inde predicatie te doopen vanden Vader gepresenteert werde, wert geuraecht oftment doopen soude oft nijet.

18. Watmen doen sal metten ghenen die hare Kinderen 146.
somtyts 3 ofte 4 weecken houden sonder doop, wachtende nae geuaders ofte tot dat het de moeder selfs mochte ten doop presenteren.

19. Oftmen die vragen die inden Cathechismo staen 145

voor den doop den volcke praeciselicken ofvragen sal oft nyet, soe wanneer sy die ten doop presenteren.

139. 20. Oft noodich sij de namen der Kinderen op te schrijuen die in alle Kercken ten doope gepresenteert werden.

Van des Heeren Auontmael.

147. 21. Wert geuraecht op wat wyse datmen handelen sal int aennemen der ghener die haer tot de Gemeente Gods eerstmael begeuen. Oft mense opentlick inde Kercke sal vragen nae haer geloof, ofte dat sulckx inde Consistorie met een Iae woort geschieden sal, alsoe wy toch syen dat veel wt vreese van veel geuraecht te syn haer tot die Gemeente nyet en begeuen die andersints totte selfue een toegenegen gemoet dragen.

147 vg. 22. Wert geuraecht oftmen des saterdachs nae middach voor de sondach datmen des Heeren auontmael wtreyckt prediken sal van die toebereydinge des Auontmaels, ofte die corte summa des geloofs gelyck het geschiet inde Embdische Gemeente.

Van de Christlicke Straffe.

157. 23. Alsmen beuindt dat ijemant die ouer seuen Iaren met ons het broodt hebben gebroken ende hebben perdoen gewonnen oftmen die opentlicken schult sal doen bekennen ofte alleen in de Consistorie. Alsoe de questie int Embdische Synodo de 16. tot een andere tsamencompste gesuspendeert is.

Van het Huwelick.

149. 156 vg. 24. Om neerstelicken voortegeuen die groote swaricheden die ons dagelickx vooruallen omtrent die beuestinge

des Huwelicken staets, waer van wij nyet lichtelick en sullen ontslagen wesen ten sij dat alsulcke saecken van de Ouerheyt vlytelick wtgerecht werden, de welcke haer nv immers by ons in gheener manieren metten saecken den Huwelicken state aengaende bemoeyen en willen, waer wt geschiet dat die Personen welcker saecke onclaer sijn ende gheen remedie vindende noch by de Ouerheyt die sulckx nyet en begeert te doen, noch by die Kerckelicke Dienaren welcker ampt sulckx nyet vermach te doen als desolate lieden loopen vanden welcken dickmaels iammerlicke periculen schynen te willen comen.

25. Item daer wert geuraecht ofmen een Ouerspeelder met syn Ouerspeelderse soude mogen ten Huwelicken state beuestigen. 159.

26. Alsoemen in sommige plaetsen nyet en trout dan op Sondagen ende dat inde selfue plaetsen het volck haer beclaecht datmense in die weecke nyet en wil trouwen als sy 3 sonnendaechsche geboden hebben gehadt, soe ist noodich datmen hier van besluyte watmen voort aen hier in doen sal. 148.

27. Oftmen nyet noodich en heeft eenige Politie te verordenen tot die straffinge der ghener die langen tijt nae haere wtroepingen ongetrout blyuen sitten. 156.

28. Oftmen die Personen welckers Ouders in vianden landen wonen sal constringeren consent haerder Ouderen te toonen, dwelcke sy sonder groot peryckel haers leuens nyet en connen becomen. 156.

29. Alsoe wy beuinden dat veel broeders ende susters aen allen canten haer in het huwelick begeuen met den ghenen die of Papistisch oft Doops gesint sijn, ofte anders rokeloose menschen die wel die Religie toestaen maer nochtans een vleyschelick ende werelts leuen voeren Welcke Huwelicken soese de Dienaers des woordts nyet en willen beuestigen, soe lasteren sy de Gemeynte. Wert 161.

breeder verclaringe des 23 Artijckels des Embdischen Synodi begeert.

162. 30. In wat graden datmen tHuwelick toelaten oft nyet toelaten en sal.

31. Op wat wyse datmen handelen sal met den geloouigen die haer Iuckgenoten inden Huwelick nyet en connen by haer crygen, dat is, daer die eene van den anderen scheyt ende met syn paer nyet en wil huyshouden, op dat de geloouige, die andersins wel met sijn ongelooouich paer soude willen wonen, ende hem nyet gebeuren en mach nyet en veruiele tot Hoerdom oft ouerspel.

148. 32. Item oftmen oock trouwen sal mogen op die dagen alsmen generael vast ende bedeldach houdt, oft alsmen dat Auontmael wtreyckt.

Van de Besoeckinge der sijecken.

144. 33. Oft die dienaers des Woordts ouer al selfs de crancken sullen besoecken, oft dat sy daer een ander tot haere hulpe toe sullen hebben.

159. 34. Oft de dienaers de Krancke vander Peste sullen schuwen, ouermidts dat sy de Infectie onder de gansche Gemeynte souden mogen brengen onder de welcken sy dagelickx moeten verkeeren, de welcke wt de predicatie souden blyuen daer een Predicant predickte die inde Pesthuysen gaet.

Van die Begrauenisse der Dooden.

142. 35. Sommige doen ouer alle dooden vermaningen. Sommige alleen ouer den ghenen by de welcke sy in haer syeckte geweest hebben. Sommige en doen ghansch gheen vermaninge ouer den dooden, maer begrauen se sympelick sonder eenige sermonen te doen. Daerom dattet noodich syn sal dat een yegelick syn redenen voortbrenge

ende datmen daer wt een generael beslot maecke waernae hen alle Gemeenten ende Dienaren des woordts sullen reguleren.

36. Het gebeurt by ons datmen die dooden somtyts soe het arme luyden syn ofte sommige die van de Peste gestoruen syn nyet wel en kan tot de begraefnisse crygen door dien datse nyemant dragen en wil. Item noch soe werden veel lichamen ter aerden gebracht daer nauwelickx acht oft thijen personen, somtyts drie oft vier by syn waer ouer noodich is een goede Politie verordent te werden.

37. Eyndelick duncktet den Broederen goet dat een Ordonnantie Boeck in drucke wtgestelt werde waer in alle Ordinantien veruatet sullen syn soe wel tot memorie der Predicanten als des gemeynen volckx.

Van de Costerien.

38. Alsoe by ons tot etlicke plecken de costerie annex met de schole verpacht wert, andersints die costerien yemanden tot syn leuen gegeuen syn, andersints gheen costers en syn, waer door die Dyenst der Kercken veel achterdeels geschiet, wert gevraecht hoe men hier best in sal mogen versijen. 154 vg.

Dat de broederen dese Articulen hairen gedeputeerden mede geuen, om in alles te handelen na vtwijsen des brieffs ende instructie als bouen ondertekene ick vt last des Classe [1]).

FLORIS GERRITS, Scriba classis.

---

1) Deze vier regels zijn niet van dezelfde hand als de instructie zelve (waaruit ook het verschil in spelling te verklaren is). Deze is met bijzondere zorg en zelfs sierlijkheid opgemaakt, blijkbaar door een schoonschrijver in het net overgeschreven; en de laatste vier regels zijn daaraan toegevoegd met dezelfde hand en inkt, als waarmede de Scriba teekende. De hierop volgende instructie

b. *Van de Kerk van den Briel.*

Instructie van Particulier saecken die onse Gemeynte vanden Briell int particulier aengaen.

Vanden Dyenst des woordts.

163. 1. Alsoe onsen Dienaer Andreas by prouisie in synen Dyenst toegelaten is tot dat het Sijnodus versamelt sal syn, Is nv die vrage of die Broederen daer yet anders in willen verordenen. Soe veel henlieden aengaet sy en weten nyet by te brengen daerom hy verhindert soude werden, Iae achtent noodich dat hy blyue by redenen onsen gedeputeerden bekendt.

136 vg. 2. Raedt te vragen ouer het Artykel des Embdischen Sijnodi, aengaende de verkiesinge der Dienaren, De wile wy by ons tot noch toe in de verkiesinge de gemeyne bestemminge des ganschen volckx hebben ghebruyckt, vreesende datter wt het Corpus der Gemeynte twist hadde mogen rijsen soe wy daer in het Synodum geuolcht hadden, waertoe andersins den meesten hoop der Dienaren wel genegen is.

3. Die Kercke vanden Briel beclaecht haer van achterstel van ouer de vyftich ponden gr. vls. van verschoten penningen tot onderhout der Predicanten daer van sy noch nyet betaelt en sijn. Item van andere verteerde ende verreysde costen van Predicanten daermede wij wt onse opgeleyde last anderen Kercken hebben versorcht ende

---

van de Kerk van den Briel is wederom van dezelfde hand als de Classikale instructie, waarmede zij ook inderdaad één geheel uitmaakt. Zij is eigenlijk daarvan slechts het tweede gedeelte; aan de 38 artikelen, die onder het opschrift *Generael* zijn samengevat, nog 15 artikelen als *Particulier* toevoegende.

wilden versorgen. Geuende derhaluen te kennen dat wy sulcke last nyet meer connen opnemen ten sy dat onse verleyde penningen ons wederom gerestitueert ende voortaen middel aengewesen wert die toecomende lasten te mogen dragen.

Van der Armen Besorginge.

4. Het getal der armen by ons is seer groot ende die incoomste weynich, soe dat wy nyet anders hebbende dan tgene dat inde Kercke onder de Predicatie ende door des Ouerheyts behulp by de doren der burgeren versamelt wert, soe moeten wy ons dickmaels bedroeuen ouer het suchten ende kermen der elendiger die in haren honger ende naecktheyt tot den Heere schreijen ende die wy nochtans nyet helpen en connen.

5. Duslang syn van ons int generael alle armen onser 149 vg.
stede soe wel Huysgenoten des Geloofs als die buyten sijn nae onse vermogen door den Diaconen bedient, maer hadden nv voor voortaen nyemant meer te bedienen dan den Huysgenoten des geloofs ende dat om oorsaecken als volgen.

I. Diemen noemt de Heylige geestmeesters hebben nae ouder gewoonten den ontfang der armen goederen, ende alsoe sy den ontfang ende die administratie van dien by een behooren te houden, dunckt ons recht alle armen die voor gheen Huysgenoten des geloofs bekent en sijn als in de goederen des H. Gheests gerecht synde nyet meer te bedienen maer tot de H. Geestmeesters te seynden.

II. Om dieswil dat wy sien dat die H. Gheest ons wel den armen die haer aengaen weeckelick laten bedienen, maer als die armen steruen voegen sy hen als erfgenamen int ghene dat die armen naelaten ende voerent terstont met krowagens nae haren doot wech.

III. Onse Diaconen gemeyne ambachtsluyden synde die

met haren arbeyt haren kost moeten winnen en connen haer familie nyet laten vergaen ende voegen hen inden dienst der ganscher stadtarmen, waer toe doch die H. geestmeesters gestelt syn.

6. Die Huysgenoten des geloofs en konnen nae haren noot nyet versorcht werden ten sy dat ons noch ander middelen verschijnen dan wy tot noch toe gehadt hebben.

136. 7. Die Dienaers der armen beclagen haer ouer den grooten aenual die sy van alle canten crygen alsoe sy op de frontier gelegen sijn ende seggen dat sy voortaen van buyten nyemand meer en vermogen bystant te doen ten sy datse in desen deele van ander Kercken bystant verweruen want die armen werden ons van alle kanten toegesonden tegen het 45 Artikel.

136. 8. Dat 46 Artikel van die getuychnis brieuen etc. diemen den armen mede gheeft en wert nyet onderhouden.

Vanden Huwelicken Staet.

164. 9. Daer is een manpersoon die kennisse des Euangelions heeft, waer ouer hy van sijn papistische huysvrou als een ketter dickmael gescholden wert, waer wt de selfue man met gramschap ontsteecken synde de vrouwe geslagen heeft. In summa, die twist is soe verre gewassen datse met beyder bewillinge by het gheestelicke hof nae de Pauselicke wetten gescheyden syn. Waernae de man in vremde landen gecomen synde, als hij syn vorige verlatene huysvrou tot hem niet en conde gecrygen een ander getrout heeft. Metten welcken alsoe hij nu wel seuen Iaer oft meer huys gehouden ende kinderen gewonnen heeft soe begeren sy beyde haer totte Gemeente Christi te begeuen. Dan werden achtergehouden om dese swaricheyts wille. Dewile dattet noch twyfelachtich is of syn eerste verlatene huysvrouwe doodt is oft nijet. Nu vindt haer

die huysvrou beswaert, denckende oft sy dus lange met hem in ouerspel mocht hebben geseten, begerende te weten oft die scheijdinge tusschen haren man ende syn eerste wijf recht sy ofte nijet. Soe sy nyet recht en sij, soe is die vrage of sy een ouerspeeldersse ende hare kinderen ouerspelige kinderen te houden syn.

10. Een man persoon heeft een vrou in dese landen 165.
getrout de welcke hy verlatende in Engelant reyst ende trout aldaer een ander. De welcke hy wederom verlaet ende comt wederom in dese landen ende neemt de vorige die hij hier getrout hadde tot hem. Als nu de vrou die hy in Engelandt getrout hadde hem in dese landen volcht, ende bevindt dat hy een vrou by hem heeft die hy voor haer getrout hadde, soe reyst sy bedrogen synde wederom naer Engelandt. Middeler tijt sterft die vrouwe die hy hier int landt getrout hadde, nae welckers doodt hy met wettelicke getuygen by de Dienaers der Kercken comt inden Briel bewysende dat syn wettelicke vrouwe gestoruen was, ende trout alsoe een ander nyet mentionerende dat hy noch een getroude vrou in Engelandt hadde. Als hy nv een corte tyt inden Briel huys hadde gehouden soe comt die saecke aen den dach dat hy noch een vrouwe getrout hadde; vreesende hier door in last te comen heeft die vrouwe een scheytbrief gegeuen daer in betugende dat hy haer bedrogen hadde. Welcke brief oock met vele getuygenen onderteyckent was. De vrouwe desen brief hebbende meynende sy was vrij, slaet weder eenen anderen aen, by de welcke sy bevrucht synde (soe sy seyt) begeert met hem te trouwen. Waer wt ons drye questien comen. I. Of die vrou die hij in Engelandt troude vry sy ende eenen anderen trouwen mach. II. Off dese vrou oock van hem vry is die wile hy een trouloos boeue is op wiens beloften nyet te achten en is. III. Alsoe die Ouerheijt haer nyet bemoeyen en wil met die vercla-

ringe die tusschen dese persoon soude mogen wesen om die vrytespreecken, wat wy hier in doen sullen om die peryckelen te schuwen die hier wt souden mogen rysen.

165. 11. Daer syn huwelicke beloftenissen geschiet tusschen een Iong ghesel ende een Ionge dochter int bywesen van een Parochiepaep inder herberghen op welcke beloftenissen dese twee personen ter huyshoudinge trecken. In welcke huyshoudinge sy continueren vijfthien Iaren lanck sonder nochtans inden huwelicken staet beuesticht te sijn. Nae verloop der vijfthien Iaren vertreckt den manpersoon in een ander stadt al waer hy opentlick een burgers dochter trout. Dwelcke de vrouwe vernemende hem naereijst, ende hout hem syn vorige beloftenisse voor oogen waerop sy soo lange tijt huys hadde gehouden. Waerop hy antwoorde dat hy haer wel voor een Paep belooft hadde, maer die hy nv hadde die hadde hy opentlick getrout. In summa sy syn ten laetsten alsoe geaccordeert dat sy malcanderen door een hantschrift quytschouden. Wt cracht deses hantschrifts die vrouwe meynende vry te wesen, heëft een ander aengeslagen metten welcken sy drie maenden lanck heeft huysgehouden ende begeert als nv te trouwen. De vrage is watmen hier in doen sall.

(173). 12. Wat men doen sal met den ghenen die een ionge dochter die noch maget was beslapen heeft, ende en wil haer nyet trouwen.

164 vg. 13. Oft een vrou nyet wederom en soude mogen trouwen wyens man nv seuen oft acht Iaeren wt geweest heeft, ende sy nyet en weet oft hy leuendich oft doot sij, alsoe sy noeyt bescheyt van hem verhoort heeft.

14. Daer is bij ons een burger die syn wtroepingen inde Kercke heeft laten doen, maer die geschiet synde, en wilde om der schaemten wille (soe hy seyt) nyet comen trouwen. Middeler tijt heeft hy een Looper die gheen Ordinaris Dienaer en was gecregen, die hem int heijme-

lick binnen sijnen huyse getrout heeft int bywesen van twee oft drie getuijgen dat oock lichte vogels sijn. Wert gevraecht oftmense voor echte luyden houden sal oft nijet.

15. Een manpersoon wiens huysvrou gestoruen synde ende hem een kindt achterlatende van hem geprocreeert, heeft haer dochter, te weten syn stiefdochter beslapen ende oock een kindt aen haer gewonnen, de welcke te samen huyshoudende begeren te trouwen, Die vrage is watmen met den selfuen doen sal.

2° *Uit de Classe van Zierikzee.*
Van de Classe.

Vraechstucken, in het Synodo van Dordrecht van Die de [*sic*] Christelycke kercke van Zierickzee voorgestelt.

1. Ten iersten hoemen met dyen handelen zal dye 157.
pardoen ghehaelt hebben inde laeste verstroijnghe ende naer verscheijden vermaninghen nyet wyder sich begeuen en willen inde schultbekenninghe dan alleen voer dye Consistorie als nochtants dye andere broederen ende susteren dije in gelycken graet met haer gesondicht hebben openbaer schultbekenninghe ghedaen hebben.

2. Item hoemen handelen zal met alsulcken broederen 162.
ofte susteren dye de een Reyse voer ende die andere reyse naer continuelijcke sich absenteren vande nachtmael des Heeren ende geene oirsaecken connen voortbrenghen dan den turbilijghen tyt.

3. Item zoe ymant vande broederen doer het bywoonen 158.
van eenighe persoonen ghehoudt oft ongehehoudt, insonderheyt van een gehouden persoone, dije van haeren man gescheyden es, mochte in suspitie comen van hoerdom ofte ouerspel: ende oock vuyt suspitie van sulcx mochte

berucht worden ende nochtants nijemant sulcx bewysen konde ende daer beneffens naer eenighe christelycke vermaninghe nijet en wilde verhuysen ende den schijn des quaets vermijden hoemen voerts met dijen handelen zal.

163. 4. Item zoe daer eenighe Dienaer des Woorts oft ouderlinghe oft diaken in verscheyden tyden oock naer eenighe priuate vermaninghen in openbaer dronckenschap beuonden worde, oftmen sulcx in dienst zal laten voertgaen oft suspenderen.

5. Item oft een predicant met zyn talentpont geen proufyt ofte woocker doende nyet gehouden es naer dije begeerte ende vermaninghe der gemeenten ende Dienaeren der Kercken te versuecken om tot een ander plaetse zyn talent vuyt te deijlen verwachtende van den Heere dije alleene wijs ende voorwetende es meerder vrucht.

6. Item oft een predicant in eenighen dienst oft ministerie zynde wettelycke gesonden van eenighe consistorie daer hy geen profyt en can doen in een ander gemeente beroepen worde daer hy verhoepte meerder vruchten te doen oft hem geoorloft es te vertrecken oft nyet.

154 vg. 7. Item daer die schoel nijet gereformeert en es offer geen middel te treffen en es om tot reformatie der zeluighe te comen het zij duer Authoriteyt der Exie oft eenighe ander wijs.

161. 8. Item oft eenighe ministers geoorloft es die te voren eer dat hy inde ministerie gecomen es notarius publicus was oock nv inden dienst des Euangeliums zijnde nijet schuldich is openbaerlyck het een oft ander te renuntieren.

139. 9. Item oft die diakenen zyn vanden Kercken Raedt ende verbonden zyn om ter weken in dye consistorie te comen euenghelyck de ouderlinghen.

10. Item daer de Officier vander gemeenten es ende naer vele vermaninghen priuatelyck geschiet versuympt te straffen openbaer ouerspeelders hoemen daer in doen zal.

11. Item oft de Magistraet buyten der gemeenten zynde eenighe spreken hebben in het aennemen der predicanten.

IOANNES ARCERIUS Verbi Dei Minister in Brouershauen.

CORNELIUS SIMON Verbi Dei minister in Haemstede.

BERNARDUS PETRI verbi Dei minister in oosterlandt.

IOHANNES AB HORST Minister uerbi in Nieckerck.

MICHAEL ANDREAS WILSEMIUS minister in Dirixlant.

ARNOLDUS DE STUER minister verbi in Sommersdijck.

ROBERTUS DE RIDDER minister Verbi in dreijssher.

IACOBUS HENRICI WIJNGAERT verbi Dei minister in noortwellandt.

BARTELMEEUS ADRIAENSS.

CORNELIS THOMASSE.

IAN STEEUANDT.

ADRIAEN PIERSSE DE HONT.

WILLEM SCHENCK.

IAN CORNELISSE KEMPE.

GERARDUS CULENBORGHUS Ecclesiae Zirixcensis verbi Dei minister.

3°. *Uit de Classe van Walcheren.*

Van de Classe.

Volghen alzulcke propositien als de Classis vergaderinghe van Teylant van Walcheren naer behoorlycke tzaemencompste ende communicatie noodich gheuonden hebben vooren gehouden te worden den Prouincialen Synodo tot Dordrecht. Waer toe ghecommitteert ende geauctoriseert hebben committeren ende auctoriseren midts desen met volcommen Instructie Onze

Lieue Broeders ende mede dienaers D. Ioannem Gerobulum Dienaer tot Vlissinghen, Iaspar vander Heyde [1]) tot Middelburch ende Ioannem Miggrodium vander Vere.

141. 1. Woort voor goet gheuonden ende der deliberatie waerdich, Oftmen de nederlantsche confessie zal examineren ende de Fransche editie van Domino Beza laestmael vuytgegaen ghelycformich maeken daer naer de zelue door yemant inde Latynsche spraeke doen ouerzetten ende alle dienaers der nederlantsche natie doen onderteeckenen.

160. 2. Oftmen yemant oplegghen sal dat hij zekere corte ende eenvoudighe homilien schryue op den nederlantschen catechismum.

135 vg. 141. 3. Vande verdeylinghe der classen ende hoe dickwils dat de zelue zullen vergaderen ende tzaemencomen ordinaerlijck.

137. 4. Oft alle de Dienaers des woorts hen zeluen zullen verbinden aende Kercken int aennemen vanden dienst, Ofte de ghemeenten vrystellen omme hen in tyts van andere te moghen verzien.

145 vgg. 5. Dat daer in de bedieninghe des heilighen doops als des Heeren nachtmaels zal eene zekere forme ende een-

---

1) Deze naam is met eene andere hand geschreven boven den doorgehaalden naam *Gislenum Dhoorne.* Deze was dus blijkbaar eerst benoemd; maar is daarna vervangen door Gaspar van der Heyden (vgl. M. J. van Lennep, G. v. d. H., blzz. 104 vg.). De naam van den gedeputeerden ouderling, die na het opmaken van dit stuk nog is aangewezen, is er niet meer in opgenomen. Trouwens, hij had toch een geloofsbrief van zijne Kerk; evenals in 1574 de leden der Synode, althans de meeste, daarvan voorzien waren; ook zij, die reeds een Classikalen geloofsbrief hadden.

parighe ordonnantie ghestelt worden. Wel verstaende van die indifferente Ceremonien.

6. Item dat men inde zake des huwelycx wel behouffde een goede generale ordonnantie. 155 vg.

7. Item datmen int exercitie ende ghebruyck brenghen sal tghene dat inden 35 ar^{le} Synodi Embdanae ghemeldet staet. 137.

8. Omme ordre te stellen toucherende de reformatie van de particuliere scholen. Als oick Omme bij Req^{te} aen zyne Excell^{e} te verzoucken eene hooghe schole bestaende in theologos, iurisconsultos, medicos ende Professoren inde drye talen de welcke zal in een zeker stadt opgericht worden, Tot de welcke oick alle andere steden ende consistorien ten minsten twee bequaeme Ionghers zullen ter studien geleyt worden. 154 vg.

9. Te voirderen eene nyeuwe translatie der Bibelen met annotatien inde nederlantsche tale. 160.

10. Item oft het goet ende geraden is bij Req^{te} aen zyner Excell^{e} te verzoucken een beuelschrift aen Alle officieren Ten eynde dat het volck op zekere peyne op des Heeren dach tot het gehoor des godlycken woorts gedronghen wort ende insgelcyx, Opene afslaeghen, herberghen, winckelneringhe ende hantarbeyt in alle weken zoo langhe doe cesseren als de predicatie dueren zal. Wel verstaende dat de zelue bouen een vre nyet vertoghen en worde. 144.

11. Item aen te dienen door middel der Requeste dat de wederdooperen gheweert worden. 160 vg.

12. Oft de Ceremonie der beuestinghe vande Dienaeren met opleggbinghe der handen zal van nv voortaen int ghebruyck zyn ende beuolen zyn, zoo aen de ghene die alreede in dienst zyn als andere die noch zullen aenghenomen worden. 138.

13. Wat daer voor stichtelycker gehouden wort int 145.

beuestighen des huwelycx het zy voor den Psalm ende vercondighen des zeghens, ofte naer met een yegelyck vry te laten omme alsdan te moghen vuytgaen.

155. 14. Item te versoucken verclaringhe van het 24 ar^{le} des Embdischen Synodi.

140. 15. Te verzoucken oick by zyne Excell^{e} een beuelschrift vuyt cracht van twelcke de vercoopinghe vande Kettersche boucken gheinterdiceert worde.

158. 16. Voirder op het XXXIIe article des Embdischen Synodi Oft tzelue zal moeten strictelyck onderhouden worden ofte datmen in cas van ouerspel, teghens de zodanighe met der excommunicatie zal procederen zonder eenighe andere voorgaende vermaninghe.

[Onderteekend door een opgedrukt zegel in was].

C. *Stukken over allerlei andere zaken* [1]).

1°. *Een brief van Godfried van Wingen, d. d.* 2 *Juni* (zie boven blz. 171).

S. P. Iam viginti circiter menses sunt, obseruandi in Domino fratres, ex quo et per nuntios et per literas petente quadem ex vestris Ecclesia, à nostra hîc Belgiogermanica Londinensi Ecclesia ad vos transmissus fui, quò vobis in extruendo Christi Domini apud vos templo adesse, ac pro mea facultate communem Euangelii causam iuuare possem: verùm accidit, vt isthuc sub hyemem ve-

1) Onder deze stukken hoort ook nog ten deele de geloofsbrief van de twee gedeputeerden van den Kerkeraad van Gorinchem voor de zaak van Ds. Henricus Rolandus; welke brief reeds vroeger (blz. 186) onder de geloofsbrieven is opgenomen. Deze deputatie toch had geenszins betrekking op het wegblijven van dien predikant uit de Synode (zie de acta blzz. 133 vg. en de twee brieven blzz. 184 vgg.), maar op zijne afzetting wegens ergerlijk gedrag (zie de acta blzz. 165 vg. en 173 vg.).

niens, non reperta ministerii quam expectassem conditione, et quia ob temporis illius incommoda et pericula, quae semel euaseram, non ita statim in Angliam ad meos redire possem, in Hollandia pluribus mensibus substiterim: vbi dum à publico Ecclesiae ministerio, in quo me Dominus pro immensa sua bonitate multis annis inter nostrae nationis homines exercere dignatus fuerat, vaco, ne nihil in communem Ecclesiae Dei rem agerem, coepi quaedam conscribere, quae in hoc emergentis apud nostros Belgas Euangelii Christi exordio, aliquid vtilitatis adferre posse iudicabam. Verùm quum ea temporum, quibus isthîc haesi ratio non tulit, vt de iis tum apud vos agere potuerim: ac nunc audiam per illustrissimum D. Principem Belgii verè parentem, vobis synodum, in qua de constituenda ex aequo ac communibus suffragiis, religionis forma agatis, imperatam esse: nolui committere, quin ea quae et apud vos et cum primis vestrarum Ecclesiarum studio nata, seu potius consarcinata sunt, ad vos in hoc vestro communi conuentu (praesertim offerente sese mihi hîc tam commodo ad vos nuntio D. Petro Carpentario vestri collegii socio) submitterem, vt de iis pro vestra prudentia et emaculato iudicio censuram faciatis. Quod si iis aliquid adiumenti vestris communibus in Ecclesiam studiis adferri posse putatis, vt tum iis pro vestro arbitratu vtamini ac fruamini: sin minus, vt saltem publico testimonio sint, me hîc vobis gratificari, meumque erga vos Hollandicamque Ecclesiam (cui vt nuper vocatus ac missus, praesens seruitium obtuli, ita nunc absens, pro mea tenuitate, et quoad in me est, officia mea omnia defero) syncerum ac propensum animum ac studium, hac qualicunque significatione declarare voluisse. His valete in Domino, fratres obseruandi, et quae communis inter Ecclesias consensus, pacis ac aedificationis sunt, ea sedulò cogitate et curate omnes, quò coniunctis vndique auxiliis, in sceleratum illum ho-

minem Antichristum impetus fiat, ac Christo Domino felix ac stabile solium inter nostros Belgas erigatur. Me nostrasque hîc Ecclesias, dilecti in Domino fratres, vestris ad Dominum precibus ex animo commendo. Londini, quarto nonas Iunii. 1574.

Vester in Domino frater et symmysta.
GOTTFRIDUS WINGIUS.

Eximiis Iesu Christi seruis, Ecclesiarum per Hollandiam verbi Dei ministris, et aliis Dordraci in prouinciali Synodo praesentibus, fratribus in Domino dilectis et obseruandis.

2°. *Een brief van den Kerkeraad van Gouda*, *d. d.* 24 *Juni* (zie boven blzz. 150, 151, 166 en 169 vg.).

Genade ende Vrede van Godt den Vader door Ihesum Christum.

Wheerde ende L. broederen in den Heere versamelt, Wij hebben uwer L. brieff ontfangen van onsen Dienaer Ian Henricxzoon, met den b. ende Dienaer des woordts Hubertum Francisci, den wij van herten verblyt zynde inden Heere an ende opghenomen hebben, dan wy zyn al van herten bedroefft dat wij door ons neerstich anholden and' ouerheyt noch gheen genoechsaem bescheyt hebben connen crijgen, daer met sich onsen broeder Hubertus, vanden Synodo, door onsse begheren, gesonden, heeft connen laeten benogen, all dewyll het noch teghenswoordich daer op staet dat myne Heeren beloofft hebben met allder diligentie, voort eerste, met ons aen zyne Ex[ie] te willen solliciteren, om behoorlicke alimentatie, voor noch een Dienaer ende versekeringe van dien te vercrygen op den Rentm[r] van de Reguliers, daer toe wij oock all onsse neersticheijt doen willen ende verhoopen die oeuerheijt daer toe an te porren dat sulcx eerstdaechs gheuordert

worde, Biddende den h. Taphino ons als dan in desen alle behulpelickheyt te willen doen daer mede wij van noch een dienaer mochten versien worden woll begerende zoet mogelick waer dat wy desen b. ende dienaer des woordts Hubertum voornt. dan noch vercrijgen mochten. Dan dewijle het beswaerlick was op het onseker onsen b. Hubertum op te holden, ende hy sulcx was ons begeert heeft, hebben wy dese schriften van ons gegheuen, ende hem midts dese condicien van ons laten gaen, dat inčptb. [?] als wy sullen goet appostill gecregen hebben, ende seker onderholt, hem dan noch te beroepen by allzoo verder onsen b. dan noch vrij end aen gheene ghemeente sal verbonden sijn. Die genade des Heeren vermeerdere sich by ons allen Amen. Actum desen XXIIII[en] Iunii a° 1574. in consistorio, toegesloten met zegel der consistorie.

IAN HENRICXZOON dienaer des Woorts
nomine consistorii.

Aenden broederen des H. Synodi tot Dordrecht versamelt.

Ontfangen den 25 Iunii 1574 van ter Gow.

Tabel, aanwijzende op welke bladzijde de artikelen der Dordtsche Kerkenordening van 1574 en der antwoorden op particuliere vragen te vinden zijn en door welk punt van eenige instructie de zaak reeds van te voren was aan de orde gesteld, voor zoover hiervan nog iets bekend is [1]).

Kerkenordening.

Art.	*Bladz.*	*Instructie.*	*Art.*	*Bladz.*	*Instructie.*
1	134		9	135 vg.	Voorne, 6, blz. 196,
2	134 vg.	Voorne, 4, blz. 196.			Walch., 3, blz. 212.
3	140	Walch., 15, blz. 214.	10	141	Walch., 3, blz. 212.
4	139	Zier., 9, blz. 210.	11	141	
5	149		12	136	Voorne, 7, blz. 196,
6	139				d. Briel, 2, blz. 204.
7	139	Voorne, 20, blz. 200.	13	137	Voorne, 8, blz. 196.
8	137		14	159 vg.	Voorne, 8, blz. 196.

1) Dat op deze tabel bij een aantal artikelen geene instructie kon aangehaald worden, is zeker hoofdzakelijk toe te schrijven aan de omstandigheid, dat slechts vier instructiën van gedeputeerden bekend zijn. Zonder twijfel zullen alle gedeputeerden er wel eene hebben medegekregen; en althans met betrekking tot Delft, Dordrecht, Gouda en Vlissingen blijkt dat nog uit de acta zelven. Met betrekking tot Delft wordt er zelfs gesproken van een 16e artikel (zie boven blz. 137). Indien nu bij de onderscheiden besluiten altijd was aangewezen, door wie het onderwerp aan de orde gesteld was, zou er in deze tabel misschien bij geen enkel artikel eene opene ruimte behoeven over te blijven. Maar blijkbaar heeft die aanwijzing, althans bij de artikelen der Kerkenordening, slechts bij uitzondering plaats gehad. En dus konden hier de instructiën van Delft enz. slechts eene enkele maal genoemd worden. Bij art. 7 der particuliere vragen is de naam zelfs moeten overgenomen worden uit de nog voorhanden afschriften. Voorts is nog op te merken, dat in deze tabel de Classe Schouwen enz. aangeduid is met haar meer gewonen (ook in de acta en in den geloofsbrief gebezigden) naam van Zierikzee; en dat bij de Classe Voorne enz. (in de acta den Briel genoemd) hier de oudtijds meer gewone naam van Voorne gebruikt is, ook om de generale punten van die Classe gemakkelijker te onderscheiden van de particuliere punten uit de Kerk van den Briel. En ten slotte moge de verbetering van eene overgeblevene drukfout hier eene plaats vinden: op blz. 144, regel 12 v. o., staat: 58, lees: 38.

Art.	*Bladz.*	*Instructie.*
15	137	Voorne, 9, blz. 197, Walcher., 4 en 7, blz 212 vg.
16	137	Voorne, 11, blz. 198, Delft.
17	138	Voorne, 11, blz. 198.
18	149	
19	139 vg.	Voorne, 12, blz. 198.
20	141	
21	140	
22	154 vg.	Voorne, 13 en 38, blz 198 en 203, Zier., 7, blz. 210, Walch., 8, blz. 213.
23	138	
24	138	Voorne, 8, blz. 196, Walch., 12, blz. 213.
25	138	Voorne, 8, blz. 196, Walch., 12, blz. 213.
26	135, al. 2	Voorne, 7, blz. 196.
27	136	Voorne, 7, blz. 196.
28	136 vg.	Voorne, 7, blz. 196.
29	149 vg.	Voorne, 7, blz. 196.
30	168	
31	137	Voorne, 7, blz. 196.
32	134, 155	
33	150	
34	151	
35	151	
36	150	
37	143	
38	144	
39	143	Voorne, 1, blz. 195.
40	143	
41	143	
42	143	
43	142	
44	168	
45	168	
46	145	Walch., 13, blz. 213.
47	144	Walch., 10, blz. 213.
48	169	
49	150	
50	174	
51	141 vg.	Voorne, 3, blz. 196.
52	142	Voorne, 35, blz. 202.
53	142	Voorne, 1, blz. 195.
54	155	Voorne, 2, blz. 195.
55	144	Voorne, 33, blz. 202.
56	144	
57	146	Voorne, 18, blz. 199.
58	146	
59	167	
60	145	Walch., 5, blz. 212. (ook de volgende artt.)
61	146	
62	146	
63	145	Voorne, 19, blz. 199.
64	145	
65	145	
66	145	
67	145	
68	148 vg.	
69	147	
70	147	Voorne, 21, blz. 200.
71	149	
72	147	Voorne, 21, blz. 200.
73	162	Zierikz., 2, blz. 209.
74	147	Voorne, 22, blz. 200.
75	148	
76	147 vg.	Walch., 5, blz. 212. (ook de volgende artt.)
77	147	
78	148	
79	148	
80	148	
81	148	Voorne, 26 en 32, blz. 201 en 202.
82	158	Walch., 16, blz. 214.
83	156	Voorne, 27, blz. 201, Walch., 6, blz. 213. (ook de volg. artt.)
84	156	Voorne, 28, blz. 201.
85	156	
86	155	Walch., 14, blz. 214.
87	155	
88	156	
89	157	
90	167	Geloofsbrief Vlissingen.
91		Uit de acta van Emden.

Particuliere Vragen.

Vr.	*Bladz.*	*Instructie.*	*Vr.*	*Bladz.*	*Instructie.*
1	160	Walch., 2, blz. 212.	18	164	Dordrecht.
2	160	Walch., 9, blz. 213.	19	162	Voorne, 30, blz. 202,
3	160 vg.	Voorne, 5, blz. 196,			Delft.
		Walch., 11, blz. 213.	20	172 vg.	Vlissingen.
4	161	Zierikz., 8, blz. 210.	21	157	Voorne, 23, blz. 200,
5	161				Zierikz., 1, blz. 209,
6	159	Voorne, 34, blz. 202.			Middelburg.
7	168	[Delft].	22	158	
8	158	Gouda.	23	163	Delft. . .
9	158 vg.	Dordrecht.	24	170	
10	159	Voorne, 17, blz. 199.	*a*	141, al. 1	Walch., 1, blz. 212.
11	159	Voorne, 25, blz. 201.	*b*	137, al. 3	Voorne, 10, blz. 197.
12	161 vg.	Voorne, 29, blz 201.	*c*	168, al. 1	Dordrecht.
13	164	d. Briel, 9, blz. 206.	*d*	163, al. 4	d. Briel, 1, blz. 204.
14	164 vg.	d. Briel, 13, blz. 208.	*e*	163, al. 3	Zierikz., 4, blz. 210.
15	165	d. Briel, 11, blz. 208.	*f*	158, al. 4	Zierikz., 3, blz 209.
16	165	d. Briel, 10, blz. 207.	*g*	136, al. 6	den Briel, 7 en 8,
17	163 vg.	Dordrecht.			blz. 206.

NASCHRIFT.

Over de Synode van 1574 is nog een half-officieel bericht in het boekje, dat in 1582 uitgegeven is van wege de leden der in dat jaar gehouden Prov. Holl. Synode, onder den titel: Cort eenuoudich ende waerachtich verhael enz. Daar dit boekje nog al zeldzaam geworden is, zal, het niet ongepast zijn, dat in de hier overblijvende ruimte het bedoelde bericht wordt overgenomen (a. w. blz. 3):

„Daeromme [nl. dat het Pausdom hier ende daer allenskens is afghestelt, ende eyntelick d' exercitie van dien verboden] men noodtwendelick de ordeninghen der Kercken, te voren onder de veruolginghe int heymelick ghebruyckt, bekent heeft moeten maken den anderen Predicanten, die wt den Pausdom, ofte andersins door vermenichuuldiginge der Kercken aengenomen werden: om also eenicheyt inder reyner leere, ende gelijckformicheydt inde bedieninghe te onderhouden, ende de Ghemeynte met hare Voorstanders in Godsalicheyt des leuens te doen voortgaen, ende volherden. Tot welcken eynde een Synode ofte vergaderinge der Predicanten, ende Ouderlingen, wt allen Kercken inde Prouinciën van Hollandt ende Zeelant, by voorweten ende wel belieuen zijner P. Ex. ende der Heeren Staten van Hollant ende Zeelant, binnen Dordrecht te samen is geroepen. Al waer na onderlinge bespreck van Kerckelicke saken, ende verbeteringhe van eenighe onordeningen, die voor gheuallen waren, een ontworp vande bedieninghe ende regieringhe der Kercken gemaect is, so veel alsmen inde eerste beghinselen (onder den swaren Crijch, daer de selue Landen mede beladen waren) bedencken conde".

De acta der Nationale Synode te Dordrecht, 3—18 Juni 1578.

Met betrekking tot de Dordtsche Synode van 1578 is er in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk een aktestuk (ingebonden in den reeds meer genoemden foliant, die gecatalogiseerd is als Nr. I, 17, M), dat tot opschrift heeft: „Acta ofte handelinghe des nationalen Synodi der Nederlandischen Duytschen ende Walschen Kercken, soo wel inlandischen als wtlandischen, begonnen te Dordrecht den 3en Iunii ende gheeyndicht den 18 des selfden maents in den Iare 1578", en dat voorzien is van de eigenhandige onderteekeningen van 28 leden dierzelfde Synode.

Ook van deze Synode zijn dus de authentieke acta nog voorhanden. Maar het stuk, dat zoo moet genoemd worden, is toch van geheel anderen aard dan de authentieke acta der provinciale Synode van 1574. Het zijn niet de notulen der vergadering, maar het geeft slechts een betrekkelijk klein gedeelte van al het verhandelde. Het bevat namelijk alleen de besluiten die op de algemeene kerkenordening betrekking hebben, in 102 artikelen samengevoegd en overeenkomstig hunnen inhoud onder hoofdstukken gerangschikt.

Van de verdere besluiten is echter het grootste gedeelte toch ook nog bewaard gebleven; en ook dit is nog over in den authentieken vorm, die er oorspronkelijk aan gegeven is. Bij de zoo even genoemde Acta is in hetzelfde deel van het Oud-Archief nog een ander aktestuk ingebonden, waarin Johannes Cubus (de tweede Scriba der Synode) 55 besluiten tot beantwoording van particuliere vragen heeft opgeteekend, en waaronder de eigen

handteekening staat, niet alleen van hemzelven, maar ook van Petrus Dathenus (den Praeses) en van Arnoldus Cornelius (den eersten Scriba). Met betrekking tot dit stuk bericht een brief van Cubus aan Cornelius, d.d. 29 Juni 1578 (te vinden bij H. Q. Janssen, Bescheiden aangaande de Kerkhervorming in Vlaanderen, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blz. 7): „Wy seynden v. l. de artykelen des Synodi met de particuliere vraghen de welcke v. l. oock onderschrijven sal, waertoe plaetse ghelaten is". En dus is het bedoelde stuk (waarin vrij groote ruimte is tusschen de namen van Cornelius en Cubus, en de laatstgenoemde onder zijn naam zooveel krullen gezet heeft dat er tot aan den rand van het blad geen naam meer onder kon, 't geen alles geheel in overeenstemming is met de omstandigheid dat laatstgenoemde het eerst geteekend heeft, maar dan zóó, dat een ander nog boven hem teekenen moest) door den tweeden Scriba in orde gebracht, nadat hij van de Synode in Antwerpen was teruggekeerd; daarop mede geteekend door den Praeses (die blijkens het slot van den aangehaalden brief toen ook te Antwerpen vertoefde); en ten slotte, met de reeds te Dordrecht door vele leden geteekende artikelen der Kerkenordening, naar Cornelius gezonden. Blijkbaar heeft de laatstgenoemde er vervolgens voor gezorgd, dat die beide stukken gevoegd zijn bij de Synodale papieren en alzoo voor het nageslacht zijn bewaard gebleven.

Op hetzelfde papier staat nog, aan het einde, het ontwerp der Synode omtrent eene provisioneele afdeeling der particuliere Synoden. Dit stuk is niet onderteekend; maar het schijnt toch geschreven te zijn op denzelfden tijd.

Door den vorm van al die stukken wordt het zeer waarschijnlijk, dat er van de Dordtsche Synode van 1578 geene andere authentieke acta ooit bestaan hebben. Ook op die Synode zal natuurlijk al het verhandelde, dag voor dag, wel zijn aangeteekend. Maar die korte aanteekeningen zijn blijkbaar niet uitgewerkt en toen onderteekend door al de aanwezigen. Immers, indien dat geschied ware, zou men die algemeene onderteekening wel niet voor een deel der besluiten herhaald hebben; en dan zou het uittreksel van den tweeden Scriba ook nog wel in Dordrecht zelven ge-

maakt zijn, of althans spoediger zijn gereed gekomen dan nu het geval was. En voorts wordt er door de tijdgenooten wel gedurig melding gemaakt van de Acta dezer Synode; maar dan wordt er altijd zóó van gesproken, dat wel geene volledige acta of notulen kunnen bedoeld zijn: blijkbaar wordt er bij die uitdrukking dan alleenlijk aan de reeds genoemde besluiten gedacht.

Over andere handelingen der Synode is zeer zeker ook nog wel iets bekend. Er kan een en ander van blijken uit hetgeen nog over is van de ter vergadering ingekomen brieven, die soms terugslaan op Synodale besluiten, waarvan brieven of gedeputeerden hadden kennis gegeven. En voorts zijn er te dien aanzien nog wel meerdere berichten van leden der Synode zelve; b.v. over het besluit om Petrus Dathenus aan de gemeente van Gent toe te staan, een bericht van dezen zelven (bij A. 's Gravezande, Twee honderd jarige gedachtenis enz., Ed. 1769, blz. 155); over het besluit om een request tot religievrede bij den Aartshertog Matthias en de Generale Staten in te dienen, een bericht van Johannes Cubus (bij H. Q. Janssen, a. w. in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blz. 8), van Pierre l'Oyseleur de Villiers (bij M. F. van Lennep, Gaspar van der Heyden, Ed. 1884, blz. 130) en van Sybrandus Gerritsen Vomelius (bij E. J. Diest Lorgion, Geschied. v. d. Kerkhervorming in Friesland, Ed. 1842, blzz. 114 vg.; vgl. blzz. 158—164; en J. Reitsma, Honderd jaren uit de Geschied. der Hervorming in Friesland, Ed. 1876, blz. 179). Maar van al zulke besluiten is nu eenmaal geenerlei aktestuk aan het licht gekomen, en, voor zooveel bekend is, ook niet bewaard gebleven. Wat de acta betreft, kan er dus niet meer worden uitgegeven, dan de bovengenoemde besluiten

Deze acta zijn voor het eerst ter perse gelegd in den aanvang der 17e eeuw, door den reeds meer genoemden Roomschen schrijver C. Schultingius Steinwichius, die ze daartoe eerst in het Latijn vertaald heeft. Zij staan in zijne Hierarchica Anacrisis, 3e stuk, blzz. 18a—28a (de Kerkenordening en de particuliere vragen), en 4e stuk, blz. 35a (de provisioneele afdeeling der particuliere Synoden); terwijl de hoofdinhoud nog herhaald

wordt in de kritiek, die van al die Synodale besluiten artikelsgewijze gegeven wordt, 4e stuk, blzz. 1a—35b. Deze uitgave is zoo volledig mogelijk, behoudens de bekorting en de samenvoeging van enkele artikelen, en zij is ook in het algemeen vrij getrouw en nauwkeurig; in menig opzicht zelfs meer betrouwbaar dan alle de gebruikelijke Hollandsche uitgaven, daar zij op een aantal plaatsen, die in deze uitgaven meer of minder bedorven zijn, zelve overeenstemt met de authentieke acta.

In het Hollandsch, en dus in de oorspronkelijke taal, is de eerste uitgave die van 1612, in de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken (blzz. 31—51). En daarna is die uitgave vaak herhaald; met name in de volgende drukken van hetzelfde boekje (waarvan de 5e druk, in 1730 door G. Nauta bezorgd, in 1771 ook is overgenomen achter den 2en druk van het Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland); in de onderscheiden drukken van het Kerkelijk Handboekje (1732 enz.); en door P. Bor Cz. in zijne Historie der Nederlandtsche Oorlogen (in de uitgave van 1621, Boek XII, fol. 47—51; in die van 1679, 1e dl., blzz. 981b—986b).

De genoemde uitgaven echter bevatten alleen de artikelen van de Kerkenordening; terwijl de besluiten, die op particuliere vragen en kerkelijke indeeling betrekking hadden, destijds alleenlijk uit de straks beschreven Latijnsche vertaling algemeene bekendheid konden hebben. In het Hollandsch zijn die besluiten eerst in 1792 aan de Kerkenordening toegevoegd, toen zij samen werden afgedrukt in het Kerkelijk Placaatboek (3e dl., blzz. 445—479). En daaruit is in 1865 alles overgenomen in de Oude Kerkordeningen van C. Hooijer (blzz. 145—170).

In die lange reeks van uitgaven is men, wat de spelling betreft, telkens met zijn tijd eenigszins medegegaan; maar voor het overige is de voorganger door zijn opvolger eenvoudiglijk nagedrukt; ook zelfs op plaatsen, waar toch het gebrekkige van den tekst wel moest in het oog vallen. Aan de juistheid en nauwkeurigheid van de eerste uitgave heeft men blijkbaar nooit getwijfeld. En toch liet die uitgave inderdaad veel te wenschen over. Zonder twijfel zal het afschrift, dat daarbij tot grondslag diende, reeds een aantal fouten gehad hebben; maar in ieder

geval heeft men bij het afdrukken ook niet zorgvuldig toegezien. In het algemeen heeft die uitgave bijna geen artikel, waarvan de bewoordingen genoegzaam met het origineel overeenstemmen; en op menige plaats is de afwijking inderdaad zinstorend.

Zoo b. v., wat de Kerkenordening aangaat, luidt de aanvang van art. 4: „De benoeminghe der Dienaren sal gheschieden van den Kerckenraet, met byvoeghinghe der Diaconen" enz. Maar de eerste uitgave (van 1612) gaf in plaats van „Diaconen" bij vergissing het woord „Dienaren"; en die onzin is in alle uitgaven zonder onderscheid blijven staan.

Zoo is in art 22 de uitdrukking: „De Dienaers des woordts ende Ouderlinghen sullen met ghemeyn consent na de gauen van een yegelick Dienaer moghen ordineren wie, wat, ende in wat plaetse predicken sal", van de eerste uitgave af abusivelijk aldus gewijzigd: „De Dienaers des Woorts ende Ouderlinghen sullen met ghemeen conseut ordineren nae de gave van een yghelijck Dienaer, wie, waer, ende in wat plaetse hy Predicken sal".

Zoo is in artt. 24 en 26 in alle uitgaven de zin in de war gebracht, doordat het meervoud „de openbare Kercken" en „de ghemeynten" verkeerdelijk tot een enkelvoud is gemaakt.

Zoo zijn in art. 29 de vragen: „of sy oock in haren ghemeynten de ghewonelicke versamelinghen des Kercken-raets hebben? Of de Christelicke straffe onderhouden wordt? Ofse van eenighen ketteren aenghevochten worden? Ofse niet en twyfelen in eenich stuck der christelicker leere?" door het overslaan van een regel en door verdere onoplettendheid, in de eerste uitgave aldus afgedrukt: „ofse oock in haere Ghemeen[t]e de ghewoonlijcke straffe onderhouden wort? ofse van eenighe Ketterien aenghevochten worden? ofse twijffelen aen eenigh stuck der Leere?" En een latere uitgever heeft toen, blijkbaar in de meening dat hij nu den tekst weêr geheel herstelde, voor het eerste „ofse" eenvoudig „of" in de plaats gesteld en voorts niets veranderd.

Ja zelfs is er na art. 93, door eene schrijf- of drukfout, een geheel artikel verdwenen. Na de eerste woorden van art. 94 is de eerste uitgave in eens overgesprongen naar hetgeen er in art. 95 op eenige gelijkluidende woorden volgt; en zoo is art. 94ª en 95ᵇ als het ware samengesmolten tot één enkel artikel,

dat vervolgens, ondanks zijn gebrek aan samenhang, in alle uitgaven is herdrukt. Door dengene, die de fout gemaakt maar niet opgemerkt heeft, zijn ter zelfder tijd de cijfers van de 7 nog volgende artikelen telkens met één verminderd.

Met betrekking tot de besluiten van meer bijzonderen aard (eerste Hollandsche uitgave in 1792) geeft reeds aanstonds het begin een duidelijk voorbeeld. In het authentieke afschrift luidt de eerste vraag: „Ofmen de artykelen des Synodi niet en behoort met ghetuyghenissen der Schrifturen te bevestighen". Maar in de uitgaven is dit aldus afgedrukt: „Of men gehouden is de Artikelen des Synodi te bevestigen met Getuigenis zonder Schriftuure"; terwijl dan natuurlijk het antwoord niet terugslaat op zoo ongerijmde vraag.

In het tweede antwoord staat als besluit der Synode: „Datmen de Ouerheyt sal bidden datse die artykelen met hare authoriteyt bevestighen wille, in den welcken de seluighe authoriteyt van nooden is om int werck gheleyt te moghen worden". Maar in plaats daarvan is gedrukt, 't geen volstrekt niet hetzelfde is: „Dat men aan de Magistraat verzoeken zal, dat zij haare authoriteit gebruike tot uitvoering der Artikelen wanneer dat zulks noodig zal zyn".

In de „Afdeylinghe der Particuliere Synoden" is bij de provincie Holland, door eene schrijf- of drukfout, een geheele regel overgeslagen en daarna een cijfer veranderd; waardoor het ontwerp, dat voor die provincie drie particuliere Synoden bestemde, in de uitgaven er slechts twee noemt; en waardoor de vier Classen van Noord-Holland daar eenvoudiglijk als ééne enkele Classe worden voorgesteld. Deze fout van de eerste uitgave is ook overgenomen in de uitgave van C. Hooijer, waar wel het Boek van Cabeljau als bron genoemd wordt, maar waar toch metterdaad niet die goede tekst, maar de verminkte redactie van het Kerkelijk Placaatboek is afgedrukt.

En (om nog iets te noemen) in alle uitgaven wordt de dagteekening der Synode verkeerdelijk opgegeven. Zij is, blijkens vele geloofsbrieven, uitgeschreven tegen Zondag 1 Juni. Maar aan zulke bepalingen kon men zich destijds (meest ten gevolge van weêrsgesteldheid en andere reisbezwaren, gelijk in de acten van

andere Synoden wel staat aangeteekend) lang niet altijd houden. En zoo is deze Synode inderdaad eerst begonnen op Dinsdag 3 Juni. Deze dagteekening staat niet alleen in de authentieke acta (waar de 2, die er eerst gezet was, daarna in eene 3 is veranderd), maar ook in de berichten der tijdgenooten (b. v. in de bovengenoemde uitgave van C. Schultingius Steinwichius; en in het bericht van de gedeputeerden der Kerken in Engeland, te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Deel I, blz. 48). Toch kwam in de eerste uitgave (1612) bij vergissing te staan: „begonnen den 2 Iunii"; en bij alle lateren is dat zoo gebleven.

Behalve deze en dergelijke fouten zijn ook de minder belangrijke afwijkingen in andere artikelen uit de eerste uitgave in alle volgende overgegaan. En doordat bij den herdruk ook niet altijd de noodige nauwkeurigheid is in acht genomen, is het aantal fouten in den loop des tijds steeds vermeerderd.

Bij de Synodale acta van 1578, evenals bij een gedeelte der acta van de Synode van 1574 (zie boven blz. 125), zijn de onderscheidene uitgevers blijkbaar niet gelukkig geweest met den tekst, dien zij voor het afdrukken als model namen. Althans, van de nog bekende oude afschriften zou het een of het ander, om het even welk, hun een beteren tekst hebben aan de hand gedaan. Zoo b. v. de twee afschriften, die nog in het Oud-Archief bewaard zijn. Het eene (gecatalogiseerd als Nr. I, 3, 4) bevat alleen de artikelen der Kerkenordening (in dien foliant blzz. 197—223). Het andere (gecatalogiseerd als Nr. I, 2, 4, *c*) bevat niet alleen die artikelen (in dien quartijn, het zoogenaamde Boek van Cabeljau, blzz. 181—224), maar ook de antwoorden op de particuliere vragen (blzz. 225—247), en de afdeeling der particuliere Synoden (blzz. 249 vg.). In het laatstgenoemde afschrift is art. 94 van de Kerkenordening ook uitgevallen. Maar dit is dan ook bijna de eenige afwijking van beteekenis: in het algemeen komen beide die afschriften met de authentieke acta zeer goed overeen.

Voor het overige maakt hier de aanwezigheid der oorspronkelijke stukken, dat de tekst van afschriften en vertalingen geen

belang meer heeft; tenzij dan dat er te dien aanzien iets bijzonders valt op te merken. En dit is inderdaad het geval bij eene Latijnsche vertaling van de hier bedoelde Synodale acta, voorkomende in het reeds vroeger vermelde eerste deel van de acta der prov. Geldersche Synoden (zie boven blzz. 43 vg.).

Deze vertaling, die alle de besluiten over de Kerkenordening en over de particuliere vragen zeer getrouw teruggeeft (slechts met eenige wijziging in de indeeling van hoofdstukken en artikelen), bevat buitendien nog twee stukken, die noch in het origineel, noch in eenig ander bekend afschrift gevonden worden. Vooreerst is er, na het Capittel over het Huwelijk, een geheel hoofdstuk ingelascht, dat in 25 artikelen handelt „de Matrimonialibus Iudiciis, de Divortio, de Desertione, de Repudio et de Secessione". En voorts staat er aan het einde, onder den titel: „Nomina tam Ministrorum verbi quam Seniorum, qui huic Sijnodo Dordracae interfuerunt, haec sunt", eene naamlijst, die, in twee kolommen, eerst 41 Ministri (waaronder bij vergissing één ouderling) en dan 12 Seniores (waaronder bij vergissing één predikant) opnoemt.

Hoe het eerstgenoemde stuk, dat meer op eene schoolsche uiteenzetting dan op eene reeks van Synodale besluiten gelijkt, hier midden in de Kerkenordening eene plaats heeft gekregen, is zeker moeielijk uit te maken. De vertaler of de afschrijver heeft het blijkbaar voor een deel van die Kerkenordening gehouden; en ofschoon dit nu zonder twijfel niet het geval is, het kan toch wel zijn, dat dit stuk ter Synode geweest is, als advies of als voorstel van een der leden. In ieder geval is er reden genoeg, om in deze uitgave den inhoud, bij wijze van aanteekening, op te nemen.

En nog veel belangrijker is natuurlijk het andere stuk, dat zich aanbiedt als eene naamlijst van de predikanten en de ouderlingen die, hetzij dan geheel of wel ten deele, de Synode hebben bijgewoond.

Eene naamlijst van de leden dezer Synode is voor het eerst openbaar gemaakt in 1779 door A. 's Gravezande in de Geschiedkundige Bijvoegselen bij zijne Kerkrede De Unie van Utrecht herdacht (blzz. 229 vg.). Hij had twee zulke lijsten gevonden

achter afschriften van de Synodale acta (het eene een Hollandsch afschrift in particulier bezit, het andere in het Waalsche Livre Synodal), en toen „uit vergelykinge der genoemde twee Handschriften" zijne eigene naamlijst opgemaakt. Intusschen, wat hijzelf verklaren moest van die afschriften in het algemeen, dat geldt wel inzonderheid van die lijsten, nl. dat „beide, zoo in 't Nederduitsch als Fransch, zeer gebrekkig zijn"; en dat „zeer gebrekkige" is door de vergelijking en samenvoeging volstrekt niet verholpen: integendeel, waar tusschen de beide lijsten moest gekozen worden, is gedurig juist de foutieve lezing overgenomen. Althans, de lijst in het Livre Synodal, hoe gebrekkig ook, is toch vrij van een aantal fouten die bij 's Gravezande gevonden worden; waaronder er zelfs zijn, die herhaaldelijk tot heel wat onderzoek en geschrijf hebben aanleiding gegeven (b. v. de verbastering van Vomelius in Cornelius, van Sandwich in Houtemo, van Gorcum in Workum, enz.; welke namen in de Fransche lijst alle goed zijn opgegeven).

Toch heeft die lijst van 's Gravezande een zeker crediet gekregen. Zij is in 1792 geheel overgenomen, slechts met verbetering van enkele in het oog vallende fouten, in het Kerkelijk Placaatboek (3e dl., blzz. 463 vg.). En wederom in 1865, maar zonder die verbeteringen, door C. Hooijer in zijne Oude Kerkordeningen (blz. 139).

Dat ook laatstgenoemde aan de juistheid van die lijst niet getwijfeld heeft, en zelfs dacht dat zij „met groote naauwkeurigheid" was opgemaakt, is wel eenigszins vreemd. Immers, op dezelfde bladzijde herinnert hij aan twee getuigenissen, die veeleer tot het tegendeel moesten leiden. Nl. de verklaring van wege de leden der in 1582 te Haarlem gehouden prov. Synode, volgens welke men in 1578 er op bedacht was, „eene Synode te houden, daar niet alleen verschijnen souden de Predicanten ende Ouderlinghen ghedeputeert wt alle Classen in Hollant ende Zeelandt, maer oock wt allen den voorgenoemden Prouincien [Brabandt, Vlaenderen, Gelderlandt, Vrieslandt, Wtrecht, Ouerrijsel etc.], ende van ghelijcken wt den Kercken, die inde Nederlantsche, ende Walsche sprake in vreemden lande (duerende de strenghe veruolghinghe) vergadert waren" (Cort eenuoudich ende waer-

achtich verhael enz. 1)[1], blz. 5; vgl. ook den brief van Gaspar van der Heyden aan Christianus Sinapius c. s., d.d. 20 Sept. 1577,

1) Dat het boven bedoelde, in 1582 uitgekomen, boekje een min of meer officieel karakter draagt, blijkt uit den opdrachtsbrief aan Prins Willem I, welke onderteekend is: „De Predicanten ende Ouderlinghen der ghemeyne Kercken in Hollandt"; en ook uit den titel, die o. a. inhoudt: „Cort eenuoudich ende waerachtich verhael, waeromme Caspar Coolhaes..... den xxven Martii [niet: 15 Maart; gelijk bij vergissing staat in den Catal. Petit, Nr. 332], Anno M.D.LXXXII. byden Synode Prouinciael van Hollandt, vander Kercke Christi is gheexcommuniceert. Ghestelt van weghen der Predicanten ende Ouderlinghen, inden voorsc. Synode vergadert", enz.

Bij de acta der Synode van 1574 is uit dit zeldzame boekje afgedrukt, wat goed op de hoogte zijnde tijdgenooten daarin over die Synode mededeelen (zie boven blz. 220). Met betrekking tot de Synode van 1578 zal misschien ook niet ondienstig zijn, de geheele pericoop, waarin door dezelfde tijdgenooten over die Synode iets bericht wordt, hier letterlijk over te nemen. Zij luidt als volgt (a. w. blzz. 5 vg.):

„Daerna door de Pacificatie van Gent, ende door afsteruen des grooten Commandeurs, doen Gouuerneur der anderen Nederlanden, is het geschiet, dat niet alleen in Hollant ende Zeelant het Pausdom meer afghestelt worde, de Predicatie des Euangelii toenemende: maer dat oock de goede Undersaten in Brabandt, Vlaenderen, Gelderlandt, Vrieslandt, int Sticht van Wtrecht, int landt van Ouerrijsel, etc. na der waerheyt hebben beginnen te haecken: waer ouer tot eenige plaetsen gantsch openbaerlick, inden anderen, hoe wel noch heymelick inden huysen, nochtans met groote vergaderinghe van volck, ende genoech by weten, ende consent vanden Ouerheden, Godts woort gepredickt is worden. Is daeromme raetsaem ende noodich geacht, om veelderley vooruallende oorsaken, ende voornemelick, op dat de niewe Christelicke Ghemeynten inde voorgaende Prouincien opgericht ende op te richten, inde reyne leere, ende ghelijckformighe bedieninghe, als in Hollandt ende Zeelandt gestichtet, ende so veel moghelick met trouwen Predicanten besorget souden worden, wederomme eene Synode te houden: daer niet alleen verschijnen souden de Predicanten ende Ouderlinghen ghedeputeert wt allen Classen in Hollant ende Zeelandt, maer oock wt allen den voorgenoemden Prouincien, ende van gelijcken wt den Kercken, die inde Nederlantsche, ende Walsche sprake in vreemden lande (duerende de strenghe veruolginghe) vergadert waren. Tselue is dan voor eerst zijne P. Ex. aenghegheuen, de welcke dit voornemen

te vinden in M. F. van Lennep, G. v. d. H., blzz. 236—240). En desgelijks de verklaring van Caspar Coolhaes: „In den Synodo tot Dordrecht int Iaer 1574 gehouden, zijn weynich mannen int ghetal vergadert geweest, om der oorsaken wille die boven verhaelt zijn: maer int jaer 1578 int [*lees:* ist] getal der Synodalische mannen grooter geweest: ende int jaer 1581 tot Middelburch in Walcheren, is tgetal der synodalische mannen seer groot geweest" (Een cort warachtich verhael Van tsorgelicke vyer, der hatelicker, ende van God vervloecter oneenicheyt enz., Ed. 1610, blzz. 89 vg.). De lijst nu, die 's Gravezande voor 1578 geeft, bevat slechts 26 namen en dus geenszins een grooter aantal dan er in 1574 vergaderd waren (zelfs wanneer men degenen, die toen zonder keurstemmen tegenwoordig waren,

---

goet gheuonden, ende fauorable brieuen aende Heeren Staten van Hollandt ende Zeelandt geschreuen heeft, ende hare Edelheden sulcx oock goet vindende, hebben goedtwillichlick daer inne gheconsenteert, ende de Stadt Dordrecht benoemt, om den Synode aldaer te houden, last gheuende eenen Predicant, noch in leuen zijnde, den Synode ofte vergaderinge teghen het beghin Iunii, Anno LXXVIII. doen naestcommende wt te schrijuen.

„Als nu dese vergaderinge te samen gecomen was, onder anderen mede de ghedeputeerde vande Kercke ende Classe van Leyden, Carolus Rijckewaert, ende Ioannes Arcerius Predicanten tot Leyden, ende Reynsborch, ende Dyrick Beerthen Ouderlinc tot Leyden, met credentie-brief by Caspar Coolhaes selue, ende andere met hem onderteeckent, so werde ouersien tgene Anno LXXI. te Embden vande Nederlantsche Kercken gehandelt was, ende oock het ontworp Anno LXXIIII. te Dordrecht (als bouen geseyt is) gemaeckt: waer wt als doen met gemeynen consente een Kercken-ordeninge beschreuen werde, genoech gelijck de Kercken int heymelick onder de veruolginghen, ende eenighe Iaren daerna in Hollant ende Zeelant openbaerlick gebruyct hadden: werde oock twee Predicanten last ghegheuen, de selue Kercken-ordeninghe den Heeren Staten van Hollant ende Zeelant (by welcker consent de Synode vergadert was als voor) te presenteren, dwelck alst gheschiede, so zijn de Heeren Staten mette presentatie te vreden gheweest, seggende in effect, als hare E.E. die begeerden te sien, souden sy die dan wel vereyschen."

niet medetelt), en zij geeft voor de meeste der bovengenoemde Classen en provincien in het geheel geen gedeputeerden.

Volkomen in overeenstemming met die berichten der tijdgenooten is daarentegen de lijst uit het Actenboek van de prov. Geldersche Synoden. En, wat nog veel meer zegt, voor zoover zij kan gecontroleerd worden door de oorspronkelijke geloofsbrieven enz. (die nog over zijn voor 44 gedeputeerden uit 17 Classen) en door de eigenhandige onderteekeningen der acta (waaronder nog 6 namen voorkomen van personen wier geloofsbrieven denkelijk verloren zijn), wordt zij ook door die duidelijke en onwraakbare getuigenissen volkomen bevestigd (altijd behoudens een paar verschrijvingen in sommige namen). Daar zij de gedeputeerden classisgewijze bijeenvoegt; daar zij hierbij in de kolom der predikanten en in die der ouderlingen geheel dezelfde volgorde in acht neemt; daar die volgorde echter geenszins geregeld is naar de plaatselijke ligging der Classen, maar te dien aanzien zelfs zeer verward schijnt; en daar voorts enkele gedeputeerden, die blijkens nog aanwezige oorspronkelijke stukken eerst eenige dagen na de opening ter Synode verschenen zijn, op die lijst geheel onderaan staan; zoo is niet onwaarschijnlijk, dat zij een afschrift is van de naamlijst die gemaakt werd op de vergadering zelve. Deze lijst, ook al is zij geen oorspronkelijk stuk, heeft dus toch genoeg waarde, om als bijlage aan de acta te worden toegevoegd.

Buitendien kunnen nog een aantal oorspronkelijke bescheiden in de Bijlagen worden opgenomen. En wel:

Drie aktestukken in zake de samenroeping der Synode (berustende in het Archief van den Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente van Delft [1]), en aldaar gecatalogiseerd, het eerste

---

1) Aan de authentieke stukken van het Delftsche Kerkeraadsarchief, hier en vervolgens vermeld, zijn afschriften toegevoegd in modern letterschrift. Deze afschriften echter zijn blijkbaar afkomstig van iemand die met het schrift van de 16e eeuw weinig vertrouwd was: zij zijn, met name bij de stukken die min of meer onduidelijk geschreven zijn, gedurig foutief of wel onnauwkeurig.

onder Afd. II, A, N°. 2, en de beide andere onder Afd. II, A, N°. 3);

Zestien brieven in zake de afvaardiging van gedeputeerden (in hetzelfde Kerkeraadsarchief samen gecatalogiseerd onder het reeds genoemde Nr. 3 van Afd. II, A); aangevuld door uittreksels uit Synodale acta en berichten (uit het Waalsche Livre Synodal en uit een verhaal van de leden der prov. Holl. Synode van 1582);

Twee instructiën voor de ter Synode gedeputeerden (de eene uit het Waalsche Livre Synodal; de andere reeds gedrukt in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Deel I, blzz. 40—45);

Vijftien brieven over noodige hulp voor den dienst des Woords (twaalf uit het Delftsche Kerkeraadsarchief, samen gecatalogiseerd onder het reeds genoemde N°. 3 van Afd. II, A, en de andere drie reeds gedrukt in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blzz. 2—4, 16 vg. en 46—48);

En twee stukken over allerlei andere zaken (uit het Delftsche Kerkeraadsarchief, ook nog behoorende tot N°. 3 van Afd. II, A).

Met betrekking tot de acta zelven valt nog op te merken dat de Kerkenordening, die hier natuurlijk geheel naar het origineel wordt afgedrukt, toch ook in deze uitgave voorzien is van één enkel toevoegsel uit later tijd. Bijvoegsels zijn, ook al worden zij niet telkens door vierkante haakjes als zoodanig aangewezen, de cijfers bij de opschriften der hoofdstukken, en de doorloopende nummers, die bij de artikelen op den rand der bladzijde gesteld zijn. In de meeste uitgaven staan die cijfers; en ten behoeve van aanhalingen zijn zij zeker ook noodig. Na art. 93 zijn zij hier één cijfer hooger dan in alle andere uitgaven; daar natuurlijk het artikel, dat aldaar bij vergissing was uitgevallen (zie boven blzz. 225 vg.), in deze uitgave weêr is opgenomen.

F. L. R.

Acta ofte handelinghe des Nationalen Synodi der Nederlandischen Duytschen ende Walschen Kercken, soo wel inlandischen als wtlandischen, begonnen te Dordrecht den 3en Iunii, ende gheeyndicht den 18 des selfden maents in den Iare 1578.

[CAP. I.] *Van den Dienaren des Woordts Ouderlinghen ende Diaconen.*

1. 1. Men sal oueral toesien dat bequame persoonen tot den dienste des godlicken Woordts beroepen worden. Ende daerom en sal men niemant tot den seluen dienste beroepen, dan de ghene diemen ghenoeghsaem beproeft heeft, datse reyn in der leere ende oprecht van leuen syn, met gauen om andere te onderwysen verciert, ende een goet ghetuyghenisse binnen ende buyten der Ghemeynte hebbende.

2. 2. De nieuwelinghen die het pausdom, ofte eenighe secten eerst verlaten hebben, en sullen totten dienst des godlicken Woordts niet toeghelaten worden, voor dat de ghemeynte van harer suyuerheyt ende bestendicheyt in der leere ende oprechticheyt des leuens ghenoeghsaem sal versekert syn.

3. 3. Alsmen eenen Dienaer beroepen wil, de welcke te vooren in den dienst noyt gheweest is, soo sal 't selfde met ghemeyne ghebeden ende openbaer ofte heymelick vasten gheschieden na gheleghentheyt der Kercken, maer

dit en sal niet noodich syn als yemant beroepen wordt die den dienst voormaels bedient heeft. Alsoo nochtans dat de aernstighe ghebeden tot desen handel dienstelick nemmermeer naghelaten sullen worden, Het welcke oock in de verkiesinghe der Ouderlinghen ende Diakenen ghenoegh syn sal.

4. De benoeminghe der Dienaren sal gheschieden van 4.
den Kerckenraet, met byvoeghinghe der Diaconen ende het oordeel der Classe, soo de selue te samen koemen kan, ende soo niet, van twee ofte dry naestgheseten Dienaren der seluer. De ondersoeckinghe sal van den seluen gheschieden, by den welcken de beroepinghe staet. De welcke ondersoeckinghe voornemelick ouer die sal gheschieden die te vooren in den dienst niet gheweest, oft niet ghenoeghsaem ondersocht en syn. Maer soo vele den ghenen aengaet welcke de vniuersiteyt van Leyden ofte eenighe andere vniuersiteyt onser Religie bequame gheoordeelt sal hebben, en sullen van nieuws niet gheexamineert worden, wel verstaende soo vele de leere aengaet. De Dienaers aldus beproeft ende vercoren synde, sullen der gherefor·meerde Ouerheyt aenghegheuen, ende voorts der Ghemeynte der tyt van veerthien daghen voorghestelt worden: Op dat soo yemant yet hadde, het selfde onverhindert mochte voortbrenghen, Het welcke hy in tyts by den Kerckenraedt doen sal, op dat de seluighe met somighen wt der Classe daer van rypelick oordeelen magh. Ende soo niemant yet voortbrengt sal het swyghen voor bewillighen gheacht worden.

5. Daer na sullen sy van eenen Dienaer in haren dienst 5.
met bewillighinghe ende beantwoordinghe der navolghende stucken bevesticht worden, Ten Ien Of sy ghevoelen dat sy van Gode ende syner Ghemeynte wettelick tot desen dienste beroepen syn? Ten IIen Oft sy de H. bybelsche Schrift voor het eenich woordt Gods ende de volcomen

leere der salicheyt houden, ende alle ketteryen daerteghen strydende verwerpen? Ten letsten, Of sy haren dienst na den Reghel deser leere ghetrouwelick te bedienen, ende den seluen met een vroom leuen te verchieren bereyt syn? Item soo sy yets doen dat strafbaer is, of sy haer seluen der Christelicker vermaninghe onderwerpen? Dit ghedaen synde sullen sy met oplegghinghe der handen daer het met stichtinghe gheschieden kan ofte anders met het gheuen der rechter hant der ghemeynschap tot den dienst der Kercken aenghenomen werden, ende met den ghebede Gode bevolen. Waer na oock de Ghemeynte kortelick hares ampts tot den Dienaer vermaent sal worden.

6. 6. Ghelyckerwys niemant tot desen dienst en behoort beroepen te worden dan de ghene diemen een seker plaetse toestelt, alsoo moet een Dienaer die noch aen gheen Kercke verbonden is hem seluen gheheelick der ghemeynte die hem beroept toeeyghenen, Ende soo de ghemeynte ofte de Dienaer eenighe conditien wt bespreeckt in de welcke de eene der partien weyghert te verwillighen, soo salt der classe toestaen daer van te oordeelen. Het sal oock den Dienaer niet gheoorloft syn met verlatinghe synder ghemeynte eene andere beroepinghe elders aen te nemen sonder het consent synes Kerckenraets ende Classis, ghelyck oock gheen ander Kercke hem sal moghen ontfanghen, eer hy wettelicke ghetuyghenisse syns afscheyts ghetoont hebbe. Maer soo het gheschiedde dat yemant wt sulcken plaetsen quame in den welcken noch Kerckenraet noch Classe en is, de selue sal van eenighe naestgheseten Dienaren ofte anderen gheloofwerdighen mannen ghetuyghenisse brenghen. Ende op dander syde sal de Ghemeynte oock ghehouden syn hare Dienaers van behoorlick onderhoudt te versorghen.

7. 7. Dewyle de Dienaers haer leuen lanck aen haren dienste verbonden syn, soo en isset niet gheoorloft datse

hen tot eenen anderen staet des leuens begheuen, ofte oock haren dienst onderlaten, ten ware dat sy gheen ghemeynte en hadde om te bedienen, Ende soo het gheschiedde dat sy door ouderdom ofte sleckte onbequaem wierden tot oeffeninghe hares diensts, soo sullen sy nochtans dies niet te min de eere ende den naem eenes Dienaers behouden. Ende op dat sy den oueighen tyt hares leuens eerlick toebrenghen moghen, soo sullen sy van den Kercken versorght werden. Soo sy oock om dese ofte eenighe andere oorsaken haren dienst voor eenen tyt nalaten moeten, soo sullen sy nochtans hen tot allen tyden der beroepinghe der ghemeynte onderwerpen. Ende het en betaemt niemant van deen plaetse tot dander te reysen om te predicken dewyle het ampt der Apostelen ende Euangelisten voor langhen tyt in der ghemeynten Godes opghehouden is.

8. Die in eenigher Vorsten ofte anderer Heeren Houen 8.
den dienst des Woordts bedienen sullen oock ordentlick ende wettelick ghelyck andere beroepen werden, der belydenisse des gheloofs ende Kerckelicke ordeninghe onderschryuen ende wt den alderbequaemsten des Hofghesins Ouderlinghen ende Diakenen stellen. Sy sullen oock in Classen ende Synoden verschynen, ende hen het oordeel der seluer als andere Dienaers onderwerpen.

9. Die sonder beroepinghe ende buyten de wettelicke 9.
ordeninghe der Kercken haer seluen in den dienst indringhen, het sy dat het selfde gheschiede in ghemeynten daer alreede ordeninghe ghestelt is, oft datse van somighe priuate persoonen onder den welcken gheen ordeninghe en is beroepen werden, sullen van den naestgheseten Kercken-dienaeren de ordeninghe der Kercken te volghen vermaent werden, ende soo sy tweemael vermaent synde niet ghehoorsaem en syn, sal de classe te samen koemen, ende de soodanighe verclaren verschuerders der Kercken

ende loopers te wesen. De ghene oock die de sulcke hooren sullen broederlick vermaent, ende met ghevoeghelicke redenen totter ordeninghe ghebracht werden.

10. 10. Ghelyck men sonder wettelicke ghetuyghenisse niet lichtverdelick eenighe beschuldinghe teghen eenen Dienaer toelaten magh, alsoo wanneer het selfde wettelick ghe-schiet soo sal hy anderen tot een exempel ghestraft worden. De groue feyten ende misdaden diemen acht dat met opschortinghe ofte afsettinghe des dienstes moeten ghestraft werden syn onder andere dese de voornaemste Valsche Leere ende Ketterye, verschueringhe der ghemeynte, openbare godtslasteringhe, Simonie, trouweloose verlatinghe synes dienstes ende indringhinghe in eens anders dienst, ouerspel, hoerdom, dieuerye, ghewonelick dronckenschap, ghewelt, vechterye, schandelick ghewin, ende kortelick, alle sonden ende groue feyten die andere voor de werelt eerloos maken ende der afsnydinghe werdich ghehouden worden.

11. 11. In die plaetsen daer noch eerst een ghemeynte vergadert ende ordeninghe ghestelt moet werden, sal de Dienaer die daer ghesonden wordt, somighe van den godsalichsten neffens hem soo tot raet ende regieringhe der Kercke, als oock tot de bedieninghe der aelmoessen ghebruycken, Daerna syne toehoorders vermauen, datse haer door belydenisse des gheloofs tot het ghebruyck des Auontmaels bereyden, Ende als de Ghemeynte een weynich sal toeghenomen hebben soo sal hy wt het ghetal der ghener die ten Auontmael gheweest syn somighe ordentlick tot Ouderlinghen ende Diaconen stellen.

12. 12. Het recht der benoeminghe der Ouderlinghen sal by den Kercken-raet staen, Alsoo dat het na gheleghentheyt van een yder Kercke den Kercken-raet vry staen sal, ofte een enckel ghetal van soo vele ouderlinghen alser noodich syn der ghemeynte voor te stellen om aenghe-

nomen te werden ten ware datse yet daerteghen hadden, Ofte een dobbel ghetal, wt het welcke na beproeuinghe van acht dagen de helft verkoren worden sal, de welcke vercoren synde sullen daerna noch andere acht daghen der ghemeynte voorghestelt werden eer datse in haren dienst werden bevestight, Welcke wyse oock in de verkiesinghe der Diakenen ghehouden sal worden.

13. De verkoren Ouderlinghen ende Diakenen sullen 13.
twee iaren dienen welcker halfue ghetal alle iare sal verandert worden, ende andere op de voorschreuen wyse beroepen sullen met ghelycker conditie in hare plaetse werden ghesettet. Maer soo vele de heymelicke ghemeynten aengaet, of die dese ordeninghe niet en konnen onderhouden dien wordt vryheyt ghelaten den tyt na haren noot ende gheleghentheyt te vercorten ofte te verlenghen, Waerouer soo eenighe swaricheyt ontstaet die sal van de classe gheoordeelt worden.

14. Der Diaconen ampt is, de hantreykinghen ende 14.
andere goederen der aermen neerstelick te vergaderen ende daerna ghetrouwelick ende discretelick na noot der behoeftighen wt te deelen, den benauwden te besoecken ende te troosten, ende neerstelick toe te sien dat niemant de aelmoessen en misbruycke.

15. De Diaconen sullen alle weken ofte soo dicwils het 15.
noodich is by malcanderen koemen, om van het ghene dat haer ampt aengaet te beraetslaghen ende sullen alle maenden ofte andersins na de gheleghentheyt in het bywesen des Kerckenraets hare rekeninghe doen.

[Cap. II.] *Van den Kercken-raet ende andere Kerckelicke Versamelinghen.*

1. Om goede ende wettelicke ordeninghe in de ghe- 16.
reformeerde ghemeynte deser nederlanden te stellen is

nut ghevonden dat vierderley Kerckelicke versamelinghen ghehouden worden, Ten I[en] den Kerckenraet in een yeghelicker ghemeynte, Ten II[en] de Classicale vergaderinghe, Ten III[en] de particuliere Synoden, Ten IIII[en] de generale ofte nationale Synoden.

17. 2. In dese versamelinghen en sal niet ghehandelt worden, dan van Kerckelicken dinghen ende dat na wyse der Kerckenregieringhe. Ende soo vele die dinghen aengaet de welcke eensdeels Kerckelick eensdeels politisch syn, ghelyck somwylen in houwelicksche ende ghelycke saken voorvallen, het verschil dat daerouer ontstaet sal by de Ouericheyt ende Kercken-raet te samen gheeyndicht worden.

18. 3. Men sal gheene saken tot grooter versamelinghen brenghen dan die in den minderen niet en hebben konnen afghehandelt werden, ofte die de Kercken in het ghemeyne aengaen.

19. 4. Soo yemant hem beclaeght dat hy door het oordeel der minder versamelinghe beswaert is, die sal syn sake voor een meerder moghen betrecken

20. 5. Die tot de versamelinghen affghesonden worden, sullen hare brieuen van credentie ende instructie van den ghenen diese wtseynden schriftelick ouerbrenghen, De welcke niet eer en sullen gheschreuen worden voor datmen de artykelen der voorgaende Synodaler versamelinghe ghelesen hebbe, op dat die dinghen die eens affghehandelt syn niet van nieuws voorghestelt en werden.

21. 6. In den Kerckenraet sullen de Dienaers des woordts by ghebuerten presideren, ende de handelinghe met aenroepinghe des godlicken naems aenvanghen, ende met een dancksegghinghe ende ghebet, bequame totter sake, besluyten.

22. 7. De Dienaers des woordts ende Ouderlinghen sullen met ghemeyn consent na de gauen van een yeghelick

Dienaer moghen ordineren wie, wat, ende in wat plaetse predicken sal, ende soo hier ouer eenighe swaricheyt valt, het sy byden Dienaren ofte ghemeynte soo salmen na de ordinaire wyse voort varen, totter tyt toe dat de sake byder classe gheeyndicht worde, de welcke voorsichtelick toesien sal, dat niemant bouen reden verheuen ofte verachtet werde.

8. In allen saken (die altyts wtghenomen van den 23.
welcken wy een wtghedruckt woordt Gods hebben) als de stemmen neerstichlick sullen gheweghen syn salmen blyuen by het aduys der meesten stemmen om daerna te besluyten, het welcke besluyt een yeghelick schuldich sal syn na te koemen.

9. In allen Kercken sal een boeck syn in het welcke 24.
neerstichlick ende ghetrouwelick de handelinghen die in den Kercken-raett besloten ende met ghemeyner bewillinghe der opteekeninghe werdich gheachtet syn, opgheschreuen sullen worden, de welcke men ter naester versamelinghe telker reyse oplesen sal, op datmen niets en verghete in het werck te stellen. Daerbeneuen sal in den openbaren Kercken noch een ander boeck syn daerin de namen der ghener die in der ghemeynte ontfanghen worden sullen gheschreuen syn. Alsoo salmen oock den ghenen die ghetrouwt syn, item de affghestoruen lidtmaten der ghemeynte midtgaders de kinderen die ghedoopt syn, de ouderen der seluer ende de ghetuyghen hier ouer ghenomen oock mede den tyt op welcken den doop gheschiet is, opschryuen.

10. De ghetuyghenisse briefuen der lidtmaten der ghe- 25.
meynte die vertrecken, sullen met ghemeynen aduyse in den Kerckenraet alsoo gheschreuen worden, dat de vrome ende godsalighe met desen woorden worden gherecommandeert *Datse in der Kercke Godes Christelick sonder opsprake ende erghernisse ghewandelt hebben;* maer soda-

nighe forme van ghetuyghenisse salmen die niet gheuen de welcke alsoo noch niet beproeft en syn. Ende soo het ghebuerde dat door de haestighe reyse der ghener die vertrecken willen, de tsamenkoemste des Kerckenraets niet en konde verwacht worden, sullen de Dienaers des woordts met aduys somigher Ouderlinghen het ghetuyghenisse schryuen, in het welcke soo sy aerm syn sal (dogh met discretie) aengheteekent worden, hoe vele hen van den Diaconen ghegheuen is, item wanneer ende waer sy vertrecken.

26. 11. De classicale vergaderinghen sullen bestaen wt Dienaren des woordts ende Ouderlinghen der ghenabuerden Kercken, de welcke alle maenden ofte ses weken, korter of langher dogh alsoo datse den tyt van dry maenden niet voorby gaen, na gheleghentheyt der ghemeynten sullen te samen koemen, in die plaetsen welcke met ghemeyn accordt daertoe bestemt worden.

27. 12. Wt een yeghelicke ghemeynte sal een Dienaer des woordts met een Ouderlinck op de classicale versamelinghe verschynen. Ende hoewel alle Dienaers dier classe, als oock alle Ouderlinghen der plaetse daer de versamelinghe ghehouden wordt in den Classen moghen koemen, soo en sullen nochtans niet meer dan twee van den Kerckenraet daertoe vercoren wt een yeghelicke ghemeynte kuerstemmen hebben.

28. 13. In allen dusdanighen versamelinghen sal te elcke reyse eenen nieuwe preses vercoren worden met ghemeynen kuerstemmen, dogh alsoo dat de selfde gheen tweemael achter malcanderen sal moghen ghenomen werden, tot den welcken men eenen Scribam met ghemeynen stemmen byvoeghen sal.

29. 14. De preses het ghel et ghedaen hebbende sal eenen yeghelick int bysonder affvraghen, of sy oock in haren ghemeynten de ghewonelicke versamelinghen des Kercken-

raets hebben? Of de Christelicke straffe onderhouden wordt? Of se van eenighen ketteren aenghevochten worden? Of se niet en twyfelen in eenich stuck der christelicker leere? Ofte op den armen ende Scholen goede achtinghe ghenomen wordt? Ofse tot regieringhe haerder Kercken den raet ofte hulpe der broederen van doene hebben? ende andere dierghelycke dinghen meer.

15. Een yeghelick der Dienaren sal by ghebuerte een 30.
korte predicke doen, van welcke de andere oordeelen ende van het ghene dat verbeteringhe behoeft hem vermanen sullen.

16. Als alle dinghen affghehandelt syn salmen Censure 31.
houden ouer den ghenen de welcke ofte in die versamelinghe yet der straffe werdich aenghericht ofte de vermaninghe hares Kercken-raets veracht hebben.

17. In de classicale vergaderinghen de welcke laetst 32.
voor den particulieren Synodum ghehouden werden, sullen die worden vercoren welcke totten particularen Synodum gaen sullen.

18. Ten letsten sal de plaetse ende tyt der naerste [*sic*] 33.
classicale versamelinghe benoemt werden.

19. Alle Iaren (ten ware dat de noot korter tyt ver- 34.
eysschede) sullen te samen koemen vier vyf of meer ghenabuerde classen, tot welcke versamelinghe twee Dienaers ende twee Ouderlinghen wt een yeghelicke Classe koemen sullen, ende hoewel ander Dienaers ende Ouderlinghen der seluer bywesen moghen, soo en sullen nochtans gheene dan de affghesondene kuerstemmen hebben.

20. Als sy te samen ghekoemen syn sal de ghene die 35.
de naestvoorgaende reyse ghepresideert heeft, ofte soo de selue niet teghenwoordich is de Dienaer dier plaetse daer de vergaderinghe ghehouden wordt, een ghebet doen, na den eysch der verkiesinghe des Presidis, syns Bysitters ende Scribae begrepen.

36. 21. De vercoren Praeses sal een ghebet doen bequaem tot de gantsche handelinghe, daer na de namen der ghenen beyde die teghenwordigh ende niet teghenwordigh syn doen opschryuen, op dat de afwesende reden hares wtblyuens gheuen, daerna sal hy de credentie briefuen ende gheschreuen instructien afvoorderen, alle puncten der seluer ordentlick voorstellen, het ghevoelen der gantscher versamelinghe affvraghen, de stemmen doen opteekenen, wat de meyninghe des meerderen deels is verclaren, de selue den Scribae schriftelick doen vervaten ende het ghene dat gheschreuen is opentlick doen voorlesen op dat het van allen bewillighet werde.

37. 22. De dinghen die totter leere behooren sullen eerst affghehandelt worden, daerna het ghene dat tot de Kerckenordeninghe behoort, ende eyndelick de particuliere saken.

38. 23. Het ampt des Presidis is te bevelen dat een yeghelick synen keer houde in het spreken, den heftighen ende twistighen tot stilswyghen te vermanen, ende soo sy het selue niet nakoemen te doen gaen wt der versamelinghe op datse na het oordeel der broederen behoorlick ghestraft moghen worden.

39. 24. Men sal met ghemeynen consente des Synodi een ghemeynte verkiesen der welcker den last sal ghegheuen worden om met aduys van hare Classe de plaetse ende den tyt des naesten particulieren Synodi te benoemen.

40. 25. Aen deser ghemeynte sullen vanden anderen ghemeynten alle toevallende sware saken de welcke in de classicale vergaderinghe niet en hebben konnen affghehandelt worden, als oock het ghene dat den gantschen particulieren Synodum aengaet, neerstelick ende by tyts ouergheschreuen werde.

41. 26. Dese ghemeynte sal de plaetse ende den tyt des naesten particulieren Synodi twee maenden te vooren of

daer omtrent, schriftelick te kennen gheuen, ende copye van allen swaren saken aen haer ghesonden aen eene bestemde Kercke van een yeghelicke classe die tot desen particularen Synodum behooren ouer seynden, op dat een yeghelick hem rypelick daerop bedencken magh.

27. Alle saken des Synodi affghehandelt synde sullen de affghesonden Dienaers ende Ouderlinghen met der Ghemeynte daer de Synodus gehouden is, het heylighe Nachtmael houden, soo verre de gheleghentheyt der plaetse ende des tyts sulcx toelaett. 42.

28. De Kercke in de welcke de Synodus gehouden wordt, sal last hebben de acten ofte ordinantien des selues Synodi op den naesten Synodum te bestellen. 43.

29. Desen voorgaenden reghel salmen oock in den generalen ofte nationalen Synoden houden, op den welcken verschynen sullen twee Dienaers ende twee Ouderlinghen niet van den Classen maer van particulieren Synoden soo wel der walscher als der nederduytscher sprake met briefuen van credentie ende instructie aengaende de leere ceremonien ende Kerckelicke regeringhe mitsgaders alle andere dinghen de welcke in den particulieren Synoden niet en hebben konnen afghehandelt werden. 44

30. De Generale ofte nationale Synodus sal ordinarelick alle dry iaren ghehouden worden, dogh alsoo datse in dien de noot sulckes eyscht eer mach te samen gheroepen werden. Ende de particuliere Synoden sullen dry maenden te vooren elck bysonder vergaderen om hen totten generalem te bereyden. 45.

31. Ouermidts in de nederlanden tweederley sprake ghebruyckt wordt, de Duytsche ende de Walsche, so is goet ghevonden dat de ghemeynten deser beyder spraken hare bysondere Kercken-raden, classicale vergaderinghen ende particuliere Synoden hebben ende houden, dogh soo de ghemeynten van deene ofte dandere sprake alle hare 46.

particuliere Synoden willen te samen roepen, dat sullen sy moghen doen. Wel verstaende dat in sulcke versamelinghen van de eene sprake alleene, niet van het ghene dat in den handel der ceremonien Kerckelicker regieringhe ende ander swaren saken in desen Synodo besloten is, verandert en worde, maer soo men acht datter eenighe veranderinghe van nooden is, de selue sal in den nationali Synodo beyder spraken gheschieden. Ende soo het gheviele dat de nationalis Synodus van weghen der noot voor den ghewoonlicken tyt moeste beroepen syn, soo sullen twee classen, van elcker spraken eene aen twee particuliere Synoden schryuen, op datse verordineren moghen wanneer ende waer de generale Synodus ghehouden sal worden.

[Cap. III.] *Van de Scholen.*

47. 1. Men sal aerbeyden dat oueral scholen opgericht worden in den welcken de kinderen niet alleen in spraken ende konsten, maer oock voornemelick in den christelicken cathechismo onderwesen ende totten predicatien gheleydet worden.

48. 2. De ghemeynten sullen allen moghelicken vlyt aenwenden dat somighe studenten van goeder hope door de Ouerheyt ofte andere particuliere personen in de grooter scholen onderhouden worden, de welcke namaels tot den dienst des woordts sullen moghen ghebruyckt worden.

49. 3. In den ghemeynten daer studenten syn in der Theologie sullen de selue alle weken in een bysonder versamelinghe daertoe bestemt, in de teghenwoordicheyt der Dienaren des woordts int proponeren gheoeffent worden op dat sy door het oordeel ende vermaninghe der seluer totten dienst alsoo moghen bequame ghemaeckt worden.

4. De Professoren der Theologie sullen de belydenisse 50.
des gheloofs der nederlantscher Kercken onderschryuen.

5. Gheen Professores der Theologie sullen moghen pre- 51.
dicken noch de Sacramenten bedienen dan die totten dienst des woordts beroepen syn.

6. Soo de Classe ofte Synode in de plaetse daer de 52.
vniuersiteyt is te samen koemt, sullen de Professores der Theologie mede by koemen der welcker een wt den name der anderer stemme hebben sal.

[Cap. IV.] *Van de Leere Sacramenten ende Ceremonien.*

1. Om eendrachticheyt in der Leere te betuyghen 53.
achten wy datmen in allen Kercken der Nederlanden de belydenisse des gheloofs in seuen en dertich artykelen begrepen in dit Iaer 1578 herdruckt, ende den Coninck Philippo ouer vele iaren ouerghegheuen onderschryuen sal. Ende ghelyck dit van den Dienaren des woordts ende Professoren der Theologie ghedaen sal worden, soo ware oock goet dat het selfde van den Ouderlinghen gheschiedde.

2. In den Duytschen Ghemeynten salmen den cate- 54.
chismum ghebruycken die metten Psalmen door Petrum Dathenum ouerghesett, ende in den Walschen, die metten Franchoyschen Psalmen tot noch toe ghedruckt is. Het sal oock den Duytschen ghemeynten vry staen het corte ondersoeck des gheloofs wt den cathechismo te samen ghetrocken ende met den voorseyden Psalmen Datheni ghedruckt te ghebruycken om die te onderwysen die hen totter ghemeynte begheuen.

3. Niemant en sal eenich boeck van hem seluen ofte 55.
van yemant anders ghemaeckt in het welcke van de religie ghehandelt wordt laten drucken ofte int licht brenghen door hem seluen ofte door anderen eer het selfde van den Dienaren der Classe ofte Professoren der Theologie

onser belydenisse ouersien ende voor goet bekent sal wesen.

56. 4. De Dienaers sullen een gheheel boeck der H. Schrift ordentlick totten eynde toe der Ghemeynte verclaren. Dogh sullen sy meest de boecken des nieuwen Testaments voornemen, hoewel het nochtans hen vry staen sal de materie harer predicatie wt den boecken des ouden Testaments te nemen, met aduyse des Kerckenraets de welcke op de stichtinghe ende gauen der Dienaren acht nemen sal. Ende in den plaetsen daer de Sondaeghsche Euangelien noch ghebruyckt worden, salmen sulckes dulden ter tyt toe datmen het selfde bequamelick sal konnen affsetten.

57. 5. In den ghemeynten daer het ghebruyck der Auontghebeden inghevoert is ende Predicanten ghenoegh syn om die te doen sal het selfde ghedraghen worden, dogh alsoo dat daer door het nootsakelick ghebruyck der huysghebeden niet naghelaten en worde. Ende sullen oock de Dienaers op het ghebet meer acht nemen dan om een langhe predicatie ende wytloopighe verclaringhe te doen op het gheheel ofte halue capittel datse in den Auontghebeden ghewonelicken nemen sullen. Maer daerse noch niet inghevoert en syn, en salmense niet lichtelick toelaten ten ware in tyden van ghemeyne nooden, op dat de ordinaire predicatien ende huysghebeden niet in verachtinghe en koemen. Ende het sal allen Kercken vry blyuen te ordineren of men vele of weynich auontghebeden doen sal. Ende daermen acht datse beter affghe daen waren salmen het aduys vander classe ende vander Ouericheyt der ghereformeerder Religie hier ouer ghebruycken.

58. 6. Ouermidts het ghebruyck der Lyckpredicken seer sorgherlick is, soo ghevoelen wy, datse in de plaetsen daer sy niet en syn, niet en behooren inghevoert te

werden. Maer daerse ghewoonlick syn ghehouden te worden ende het ghetal der Dienaren ghenoeghsaem is, de welcke metgaders den Ouderlinghen de seluighe oordeelen niet onnut te syn, sullense gheduldet worden, ter tyt toe datse ter bequamer gheleghentheyt sonder erghernisse sullen moghen affghesett worden. Nochtans met deser waerschouwinghe datse meer een forme hebben van een onghepremediteerde vermaninghe dan van eene predicatie de welcke van den ghebeden beghonnen ende met dancksegghinghe ghesloten wordt. Datmen oock in den seluigen der affghestoruener loff niet en vercondighe. Het sal oock der Dienaren Ampt syn sorghe te draghen dat het ghebruyck der clocken de welcke in den Pausdom soo int verscheyden als int begrauen der mensschen gheluyt worden wegh ghenomen werde.

7. Het verbont Gods sal in den kinderen der Chris- 59.
tenen met den Heylighen Doop soo haest alsmen den seluighen bekoemen kan beseghelt werden, ten ware dat yemant eenighe ghewichtighe oorsake hadde om den seluen wt te stellen, van de welcke de Dienaers metten ouderlinghen oordeelen sullen.

8. Men sal den Doop niet bedienen dan in der pre- 60.
dicatie. Dogh in den dorpen daer weynich predicatien ghedaen worden salmen eenen sekeren dagh in de weke verordenen, om den Doop te bedienen. Alsoo nochtans dat het selfde sonder korte predicatie niet en gheschiede.

9. De vader des kints dat te doopen is sal in sonder- 61.
heyt by den doop wesen, ten ware dat hy een wichtighe oorsake syns affwesens hadde. Op dat hy voor syn kint bidde, ende het seluighe den Heere opdraghe, ende beloue te doen tghene dat hem van den Kerckendienaer voorghehouden wordt, volghende het formulaer in de bedieninghe des doops ghestelt. Dogh de ghetuyghen en salmen soo nauwe niet verbinden maer men salse hares

ampts teghen het kint vermanen. Ende de ouders eer sy hare kinderen te doope brenghen sullen by den Kerckendienaer ofte eenen ouderlinck gaen op dat de ghemeynte kennisse hebben magh van den ghenen die ghedoopt worden.

62. 10. Het is raetsamer ende sekerder dat alle Dienaers het formulaer der instellinghe ende des ghebruycks des H. Doops welck daertoe beschreuen is volghen, dan eenen yeghelicken syn eyghen verclaringhe vry te laten.

63. 11. Het is vry sulcke namen den kinderen te gheuen alsmen wil, nochtans sal een yeghelick vermaent syn dat hy die namen die of Gode ofte Christo eyghen syn als daer syn Emanuel, Saluator etc. ofte der officien ende bysondere diensten als Enghel, Baptista etc. of de welcke andersins superstitieus syn, den kinderen niet en late ghegheuen worden.

64. 12. Niemant en sal in de ghemeynte ontfanghen worden dan die voorhenen van den Kerckenraet ofte ymmers eenen Dienaer ende Ouderlinck van de hooftsomme der Christelicker leere ondervraeght sy, Ende eer sy ten Auontmale des Heeren gaen, sullen sy in den Kerckenraet ofte in der Kercke na der predicatie de welcke recht voor de bedieninghe des Auontmaels gheschiet opentlick betuyghen datse de leere in der ghemeynte ontfanghen, die van den Dienaer cortelick verclaert sal worden, voor goet houden ende door de hulpe des Heeren in der seluighe volstandich blyuen willen, ende hen seluen der christelicker vermaninghe onderwerpen.

65. 13. Aengaende de ghene die met ghetuyghenisse briefuen wt anderen Kercken koemen, sullen sonder nieuwe belydenisse des gheloofs te doen toeghelaten werden, maer de ghene die gheen gheschreuen noch leuendighe ghetuyghenisse van gheloofwerdighe personen hebben, sal men op dat mael niet toelaten.

14. De Dienaers des woordts, Ouderlinghen ende diakenen sullen voor het houden des Auontmaels onder malcanderen een christelicke censure ofte ondersoeckinghe doen, soo wel ouer de leere als ouer den wandel, ende sullen de christelicke vermaninghen in der liefde opnemen. 66.

15. Voor het Auontmael sullen de Dienaers ende Ouderlinghen de lidtmaten der Kercke besoecken, voornemelick de swackste, ende de ghene diet meest van doene hebben, Op datse, soo vele in hen is, met leeren vermanen troosten ende opgheresen swaricheden neder te legghen de Ghemeynte tot dese hooghwerdighe handelinghe recht bereyde. 67.

16. Men sal voor de bedieninghe des Auontmaels een predicatie doen in de welcke van de bekeeringhe des mensschen beproeuinghe syns selfs, ende syne versoeninghe met God ende den naesten ende dierghelycke andere materien ghehandelt sullen werden. Maer op den dagh des Auontmaels selue, sal het nut syn datmen van den Sacramenten ende met name van de verborghentheyt des Auontmaels het volck leere, ende tot dien eynde eenen bequamen text neme, ten ware dat de ghewoonlicke text daertoe bequamelick gheschickt konde werden. Dogh na den middagh salmen met de ghewoonlicke predicatie ofte catechismo voortvaren. 68.

17. Ouermidts wy middelmatich achten in de bedieninghe des Auontmaels te staen of te sitten (het knyelen nemen wy wt om der superstitie ende het perykels wille van het broot aen te bidden) soo sullen de ghemeynten die wyse ghebruycken die een yeghelick de alderbequaemste sal duncken. 69.

18. De woorden des Auontmaels sullen wt den 10 Capit. des eersten totten Corinthen ghenomen werden, daer by voeghende dese woorden *Neemt*, *eet*, *ghedenckt*, *ende gheloooft* etc. 70.

71. 19. Te wyle het H. Auontmael bedient wordt salmen somighe capittelen wt den Propheten ofte Euangelisten van het lyden Christi voorlesen, ofte eenighe Psalmen singhen na dat eene yeghelicke Kercke oorboerlick te syn oordeelen sal.

72. 20. In allnn middelmatighen dinghen sullen gheen Kercken verachtet worden, die een ander wyse gebruycken dan wy doen.

73. 21. Ghelyckerwys het Auontmael des Heeren in die plaetsen niet behoort bedient te worden daer noch gheen Kerckelicke ordeninghe ghestelt en is, Alsoo salment in den welghestelden Kercken alle twee maenden soo vele moghelick is bedienen. Dogh salmen den Kercken in sonderheyt den heymelicken ende die onder het cruyse sitten hare vryheyt laten dat soo dickmael te houden alset haer gheleghen is.

74. 22. In tyden van oorloghe pestilentie diere tyden sware vervolghinghen der Kercke ende andere openbare ellendicheden salmen een vasten met bidden aenstellen ende heylighen door raet der Kercke ende bewillinghe der Ouerheyt soo dat gheschieden kan. Alsoo dat de Ghemeynte haer van het ghewonelicke voetsel ende tydelicke handelinghe onthoudende totten auont toe, met bidden, het woordt Gods te hooren, de Heyl. Schrifture te lesen ende andere heylighe oeffeninghen hare boetveerdicheyt ende ghelooue betuyghe, ende in der warer godsalicheyt toeneme. Dogh sal het raedtsamer syn het vasten op andere daghen dan op den Sondagh te heylighen.

75. 23. Het ware wel te wensschen dat de vryheyt van ses daghen te aerbeyden van God toeghelaten in der Kercke ghehouden ende de Sondagh alleen gheyyert mocht worden. Nochtans dewyle somighe andere feestdaghen door authoriteyt der Ouerheyt onderhouden werden, te weten den Christdagh metten navolghenden dagh, item

den tweeden Paeschdagh ende tweede Pynxterdagh ende in somighe plaetsen den iaersdagh ende hemelvaerts dagh, soo sullen de Dienaers neersticheyt doen datse met predicatien in den welcken sy in sonderheyt van de gheboorte ende verrysenisse Christi seyndinghe des H. Geestes ende derghelycke artykelen des gheloofs, de ghemeynte leeren sullen den onnutten ende schadelicken ledichganck in een heylighe ende profytelicke oeffeninghe veranderen. Het selfde sullen de Kerckendienaren in dien Steden doen daer meer Feestdaghen door de authoriteyt der Ouericheyt onderhouden worden. Hierentusschen sullen alle Kercken aerbeyden, dat het ghewoonlick ghebruyck aller feestdaghen behaluen den Christdagh (dewyle Paesschen ende Pyncxteren op den Sondagh koemen) soo vele moghelick is, ende op het aldervoeghelickste affghedaen werden.

24. De Psalmen Dauidts van Petro Datheno ouergesett 76. sullen in den Christelicken tsamenkoemsten der Nederduytscher Kercke ghelyckmen tot noch toe ghedaen heeft ghesonghen worden, achterlatende de ghesanghen de welcke in der H. Schrift niet en worden ghevonden.

25. Het ghebruyck der Orghelen in den Kercken 77. houden wy niet voor goet in sonderheyt voor de predicatien. Daerom achten wy dat de Dienaren behooren te aerbeyden, ghelyckse voor eenen tyt gheduldet worden, datse alsoo metten eersten ende op het aldervoeghelickste wegh ghenomen werden.

[CAP. V.] *Van Het Houwelick.*

1. De Houwelicksche ondertrouwe sal gheschieden per 78. verba de presenti, dat is met woorden die de teghenwoordighe beloftenisse ende verbindinghe medebrenghen ende wtdrucken sonder conditie ofte wtneminghe.

2. De Heymelicke beloftenissen sullen van gheener 79.

werden syn, ende die sullen voor heymelick ghehouden worden de welcke niet in teghenwoordicheyt van twee ofte dry van den vrienden bloetverwanten ofte ymmers van anderen gheloofwerdighen persoonen aen beyden syden en sullen ghedaen wesen.

80. 3. Het soude oock nut ende te wenschen syn dat wanneer de seluighe gheschieden, een Kerckendienaer ofte Ouderlinck daer by ware, Op dat hy den name des Heeren aengheroepen ende beyde de partyen hares ampts vermaent hebbende neerstelick mochte ondervraghen of sy yemants anders beloftenisse hebben ghedaen, ende soo een van beyden een lidtmaet der Kercke is, of de andere partye oock der Religie is toeghedaen, Ende voornemelick op dat hy versekert mocht werden van dese navolghende stucken.

81. 4. Gheen onderiarighen (waer van men de verclaringhe nemen sal wt de rechten ende costumen elckes lants) de welcke onder de macht harer ouderen ofte der ghener die in der ouders plaetse syn, namelick der mombaren of vooghden, en sullen sonder haer consent belofte van houwelicke moghen doen, Ende de houwelicksche beloftenisse anders ghedaen en is van gheender weerde. Dogh soo eenighe hen soo onredelick ende soo onghewillich in deser sake hielden datse gheensins en wilden bewillighen (het welcke somwylen wt haet der Religie ende anderen oorsaken gheschiet) soo sal de Kerckenraet besluyten wat hierin te doen staet.

82. 5. Maer indien beyde partyen ofte een van beyden voorhenen ghehylickt gheweest is, soo sal de doot der eerster partie door wettelicke ghetuyghenisse moeten blycken.

83. 6. De onbekende vremdelinghen sullen tot de houwelicksche trouwe niet toeghelaten worden ten sy datse door wettelicke ghetuyghenisse doen blycken datse vry syn.

84. 7. De Ouerheyt sal ghebeden worden datse die hou-

welicken niet en verbiede (soo vele sulckx na gheleghentheyt der tyden ende plaetsen voeghelick gheschieden kan) in die graden der bloetverwantschap ende maeghschap in den welcken de seluighe soo door godlicke als door keyserlicke Rechten toeghelaten werden. Maer soo langhe als dit niet verkreghen kan werden, is het beter haren wetten ghehoorsaem te syn dan in de swaricheden ende erghernissen te vallen die daer wt volghen souden.

8. De ondertrouwe wettelick ghedaen synde, sal oock door beyder partyen bewillighinghe niet ghebroken konnen worden. 85.

9. De namen der ghener diemen trouwen sal, sullen op dry sondaghen ofte andersins dry reysen, datter tamelicken tyt tusschen beyden sy, na der predicatie wtgheroepen werden. 86.

10. De Houwelicken sullen vercondicht werden ter plaetsen daer de partyen wonen, ofte daerse bekent syn. Ende soo yemant in een ander plaetse dan daer syn gheboden afghekondicht syn ghetrouwt wilde wesen, soo sal hy van den Kerckenraet een ghetuyghenisse van synen gheboden mitbrenghen. 87.

11. De ghene teghen der welcker wtroepinghe niet en is ghekoemen, moghen op alle predickdaghen in der ghemeynte tsamen ghegheuen worden, behaluen op den ghemeynen vasten ende bidtdagh, het welcke oock te wensschen ware dat het op den dagh des Auontmaels niet en gheschiede. 88.

12. Hoewel Paulus den weduwen gheenen sekeren tyt voorschryft wanneer sy herhylicken moghen nochtans dewyle hyse vermaent datse in den Heere trouwen sullen, soo en lydt de eerbaerheyt ia oock de nootsakelickheyt niet, datse voor vier maenden en half wederom hylicken souden, bysonder dewyle door keyserlicke rechten haerlieden een Rouweiaer dat is den tyt van neghen maenden voorgheschreuen wordt. 89.

90. 13. De Dienaren sullen de partie dien door het ouerspel van dander partye onghelyck gheschiet is vermanen datse haer versoenen. Het welcke soo sy niet verkrygben en konnen sullen sy wel verclaren wat hen door het goddelicke recht toeghelaten sy. Nochtans sullen sy hen onderrichten datse sonder het oordeel ende authoriteyt der Ouerheyt niet herhylicken en moghen. Ende soo de veronghelyckte partye sodane Ouericheyt niet bekoemen en konde, soo salse ter sulcker plaetse gaen daerse een Ouericheyt hebben magh door welckers authoriteyt de sake gheoordeelt worde.

91. 14. Wanneer in houwelicksche saken eenighe grooter swaricheyt voorvalt, soo sal de Ouerheyt ghebeden worden datse twee ofte dry van hen verordenen die metten Dienaren der Classe de selue swaricheyt ter neder legghen [1].

---

1) In de Latijnsche vertaling, voorkomende in het Aktenboek van de prov. Geldersche Synoden (zie boven blz. 228), is na dit hoofdstuk (dat aldaar *Caput IV* is) een hoofdstuk ingelascht, dat nergens elders gevonden wordt, en dat aldus luidt:

De Matrimonialibus Iudiciis, de Divortio, de Desertione, de Repudio et de Secessione.

Caput V.

1. *Matrimoniorum causa mixta dicitur, quia partim conditionibus verbo divino expressis, necessariis et hominis arbitrio nunquam mutandis: Partim humano iure statutis, et voluntate contrahentium magna ex parte omittendis aut observandis coit.*

2. *Diuinitus monemur, vt matrimonium contrahentes id in Domino de praescripto verbi Dei faciamus* 1 *Corinth.* 7.

3. *Praescriptae conditiones à Deo sunt de quaestione, an est (vt vulgo loquuntur), quid est, et quale est.*

4. *Ad quaestionem an est, pertinet necessarium omnino esse ei quem necessitas vrat, matrimonium; ei vero, qui continens est, Adiaphoron. Ibidem.*

[CAP. VI.] *Van de Kerckelicke Vermaninghe ende Straffinghe.*

1. Ouermidts de Heere Christus behaluen den dienst 92.
des woordts ende der Sacramenten oock de Kerckelicke

---

5. *Ad quaestionem quid est, referendum est quod vnius viri cum vna muliere Consuetudine individua definitur, Gen.* 2. *Matth.* 19.

6. *Ad quaestionem quale est, quod intra certos gradus consanguinitatis et affinitatis consistit: quod parentum arbitrio inter aetate minores, et semper partium libero consensu coalescit.*

7. *Haec omnia verbo Dei non solum imperantur, sed per partes ita explicantur, vt si quod illic dubium oriatur, solo et verbo consulto enucleari queat. Ideo in Ecclesia Israelitica, Christiana veteri et hac nostra obtinuit, vt sacerdos cuius os custodit sapientiam et legis Dei exercituum interpres est: Matth.* 2, *cum suo Synedrio controuersias matrimoniales discuteret, ideo Christus tanquam Propheta veritatis* [boven dit woord staat: *Patris*], *de hac quaestione consulitur, et statuit Math.* 5 *et* 19 *et alibi; nec id in genere tantum sed particulatim.*

8. *Conditiones humano iure praescriptae sunt de dote, alibi certa, alibi pacto voluntario promittenda, de successione liberorum, de poena violati istius pacti mitiganda vel exacerbanda.*

9. *Quod matrimonium sequatur dos, ciuile, quod certa alibi, quod alibi voluntaria, ius humanum est, quod voluntate contrahentium nunc remittatur, nunc amplificetur, quod denique in favorem primi vel secundi matrimonii, liberis ex hoc oriundis maior, illis vero minor haereditas relinquatur, res est libera.*

10. *Itaque in veteri Christianā Ecclesia, vbi plane civilis et Ecclesiastica Iurisdictio(ne) distincta fuit, de his rebus constituere poenes magistratum authoritas semper fuit, et si qua orta esset de his controversia, eam disceptandam retinebant.*

11. *De potestate et vi, qua homines ad eas praestandas cogantur, res est diuersa, Nam in Israëlitica Ecclesia, vbi iurisdictio vtraque bona ex parte poenes summum pontificem*

vermaninghen ende straffinghen inghestelt heeft, so sullen de Dienaren niet alleen openbaerlick leeren straffen ver-

---

fuit, potestas eidem et authoritas in vtrasque conditiones concessa est, Christus vero hanc distinctionem in se primum sanxit, vt authoritas esset penes Ecclesiam, potestas vero penes magistratum, dum de adulterio statuit, sed poenam irrogare recusat.

12. *Summa istius tractatiunculae est: Vnicas Ecclesiae esse partes in causis matrimonialibus, conditionum sed diuinarum authoritatem habere, Magistratus duas, humanam nimirum authoritatem, et ius gladii potestatem.*

De Divortio.

13. *Dissoluti Matrimonii duae sunt species, divortium et desertio, divortium differt a desertione, quod haec a parte nocente, illud ab innocente fiat.*

14. *Sola fornicatio innocenti personae ad divortium iusta est causa Math.* 19.

15. *Eaque probanda est Ecclesiae, quae ad reconciliationem partem offensam hortabitur, sed si hoc obtineri non possit, Magistratui, vt divertendi potestatem faciat, ex iudicio Ecclesiae incumbit.*

De Desertione.

16. *Desertio vel Religionis praetextu a nocente parte, vel toedio coniugii aut alia quavis causa committitur.*

17. *Si Religionis causa pius ab impio deseratur, sequetur consilium Pauli* 1 *Corinth.* 7.

18. *Ita tamen vt conscia Ecclesia et rescindente priori contractu Magistratu omnia agat.*

19. *Si aliam quamvis ob causam politicas leges praeeunte consilio Ecclesiae in Domino sequatur.*

De Repudio.

20. *Omittitur matrimonii pactum non praestitum ea sola causa, eoque omnino modo, quo absolutum scinditur.*

De Secessione.

21. *Secedunt inter se coniuges propter importunam vitae*

manen ende wederlegghen, maer sullen oock een yeghelick int bysonder vermanen tot syn behoorlicke plicht, maer ghelyck de Christelicke straffe geestelick is, ende niemant van de straffe der Ouericheyt en bevrydt, alsoo worden oock bouen de borgherlicke straffinghe de Kerckelicke straffinghen nootsakelicken vereyscht, om den Sondaer met God ende synen naesten te versoenen, ende de erghernisse wt der ghemeynte Christi wech te nemen.

2. Soo dan yemant in de suyuerheyt der leere dwaelde, 93.
ofte in den wandel sondichde, soo verre als het heymelick is ende gheen openbare erghernisse en brengt, soo sal den reghel onderhouden worden dien Christus duydelick voorschryft Mat. 18.

3. De heymelicke sonden daer van de sondaer int 94.
bysonder van een twee ofte dry ghetuyghen vermaent synde hem bekeert en salmen tot den Kerckenraet niet brenghen.

4. Soo yemant van heymelicke sonden door twee ofte 95.
dry vermaent synde niet en hoort, ofte een openbare sonde begaen heeft, sulcx sal den Kerckenraet aengheghеuen worden.

5. Die hartneckelick de vermaninghe des Kerckenraets 96.
verwerpt sal van den nachtmael affghehouden werden, maer soo hy affghehouden synde na verscheyden vermaninghen gheen teeken der boetverdicheyt en gheeft soo sal dit de voortganck syn totter afsnydinghe.

6. De Dienaer sal opentlick de ghemeynte van den 97.
hartneckighen sondaer vermanen, de sonde openbaren ende de behoorlicke plicht diemen ghedaen heeft in hem

consuetudinem: Sed Ecclesiae est eos ad reconciliationem hortari, quam si Ecclesia non obtinuerit, eos matrimonium intermittere non dissoluere, novis contractis nuptiis, non patietur Ecclesia.

te straffen van het Auontmael aff te houden, ende daerna neerstelick te vermanen voor den volcke verclaren, Ende sal de ghemeynte vermanen datse voor desen onboetverdighen sondaer bidde eer datmen ghedwonghen werde tot de laetste remedie te koemen. Sodanighe drye vermaninghen sullender ghedaen worden. In de eerste en salmen den sondaer niet noemen op dat hy eenichsins verschoont werde. In de tweede salmen hem noemen. In de derde sal der ghemeynte aengheseyt worden datmen hem affsnyden sal ten sy dat hy hem bekeere, op dat soo hy hartnechkich blyft syn affsnydinghe door stilswyghende bewillinghe der ghemeynte gheschiede. De tyt die tusschen de vermaninghen gaen sal, sal int oordeel des Kerckenraets staen. Ende in de affsnydinghe van dusdanighen hartneckighen sondaer sal de Dienaer int breede verclaren het ghebruyck ende eynde der seluer, ende de gheloouighen vermanen datse gheen onnoodighe ghemeynschap ofte conuersatie metten afghesnedenen hebben, maer syn gheselschap schouwen, in sonderheyt tot desen eynde, op dat de afghesneden door schaemte verslaghen synde aernstelick bedencken magh hem te bekeeren.

98. 7. Van den sonden die van harer nature openbaer syn, ofte die door verachtinghe der vermaninghen der Kercke openbaer ghemaeckt worden, sal de versoeninghe openbaerlick gheschieden, niet na het segghen van een ofte twee, maer na het oordeel des gantschen Kerckenraets op sulcker wyse ende forme als tot de opbauwinghe elcker Kercke alderbequaemst gheacht sal worden.

99. 8. De ghene die sware sonden begaen hebben die der Kercke schandelick syn ofte oock die vander Ouericheyt ghestraft behooren te worden, al ist datse met woorden boetverdicheyt bewysen, sullen sy nochtans van de ghemeynschap des Auontmaels om de aerghernisse wech te nemen ende hare boetveerdicheyt te beproeuen affgehouden

worden. Dogh hoe dickwils off hoe langhe dit gheschieden sal, sal int goetduncken des Kerckenraets staen.

9. Soo de Dienaers Ouderlinghen ofte Diakenen een 100.
openbare groue sonde, die der Kercke schandelick ofte vander Ouericheyt oock te straffen ware beghinghen, soo sullen de Ouderlinghen ende Diaconen wel terstont van haren dienste door het oordeel des Kerckenraets affghesettet worden, maer de Dienaers salmen van haren dienste opschorten. Dogh offmense gheheel affsetten sal, sal int oordeel staen van de classicale vergaderinghe.

10. Maer off de Dienaers Ouderlinghen ende Diaconen 101.
affghesett synde na dat sy der Kercken met boetveerdicheyt voldaen hebben soo sy wederom vercoren worden toeghelaten sullen moghen wesen, soo vele als de Ouderlinghen ende Diakenen aengaet sal de Kerckenraet oordeelen, Maer soo vele de Ministers belanght sal van de classicale versamelinghe gheoordeelt worden.

11. Gheen Kercke en sal ouer andere Kercken, gheen 102.
Dienaer ouer andere Dienaers, gheen Ouderlinck noch Diaken ouer andere Ouderlinghen ofte Diakenen eenighe heerschappie voeren ofte ouerhant hebben, maer lieuer sal hem een yeghelick van alle oorsake ende suspitie van dien wachten, Hoewel wt plicht der liefde de eene Kercke de andere, de een Dienaer den anderen etc. niet alleen moghen, maer oock behooren te vermanen.

PETRUS DATHENUS electus praeses ss.
CASPARUS HEYDANUS Assessor ssi.
ARNOLDUS CORNELIUS Scriba.
IOHANNES CUBUS, Secundus huius Synodi Notarius.

FEUGUEREIUS Acad. Leydensis professor Theol. IOANNES TAFFINUS verbi Dei Minister Antuerpiae.	Nomine Synodi Ecclesiarum gallobelgicarum habitae Dordraci xxv° Iunii 1577.

IOANNES VIGNIA verbi dei minister Antuerpiae.

RUARDUS ACRONIUS Alcmarianae Ecclesiae minister.

SIBRANDUS VOMELIUS Ecclesiae minister in Hem.

ANDREAS CASTRICOMIUS Ecclesiae Enchusanae minister.

IACOBUS FORESTUS senior Ecclesiae Alcmarianae nomine omnium Ecclesiarum NoordtHollandiae.

IOHANNES DAMIUS Harlemensis Ecclesiae Minister.

ENGELBERTUS FABER, verbi Dei minister.

IOHANNES 'A NIEKEN dictus FABRICIUS VENLONIUS verbi dei minister.

CAROLUS RYCKEWAERT Dei Minister Leidae.

IOANNES ARCERIUS Fris. minister Verbi Dei in Classe Leydensi.

YSBRANDUS TRABIUS Frisius minister ecclesiae Zandtuico-Germanicae ss.

IOANNES LEO minister ecclesiae dei quae est Saltbommeliae ss.

RODOLPHUS VELTIUS Ecclesiae Gorcomianae Minister.

ANDREAS HAGIUS Frisius, minister verbi Dei in Heenvliet.

GERARDUS CULENBORGICUS Ecclesiae Dei quae Ziericzee est verbi Dei Minister.

IACOBUS ELDENIUS Verbi Dei Minister.

HENRICUS CAESARIUS minister Ecclesiae Schoonhouianae nomine Classis Dordracensis.

IAN IASPAERS SCHERNIERS ouderlinck der Kercken tot breda.

PETRUS PLANCIUS Ecclesiae Meninensis Minister nomine Orientalis ac Occidentalis Classium Flandricarum.

ÆGIDIUS IOHANNIS Frisius nomine classis brielensis eiusdemque ecclesiae verbi minister subscripsi.

HUBERTUS FRANCISCUS verbi minister Aermuydae.

IOANNES GEROBULUS S. Euangelii in Ecclesia Vlissingana minister ss.

Particuliere Vraghen.

1. Ofmen de artykelen des Synodi niet en behoort met ghetuyghenissen der Schrifturen te bevestighen. Is gheantdwoort Dat dit onnoodich is omtrent de dinghen die middelmatich syn, ende de ordeninghe der Kercke aengaen. Die niet middelmatich syn heeft de Synodus alsoo ghestelt, datse de seluighe acht op de authoriteyt der H. Schrifturen ghegrondet te syne, de welcke soo yemant daerby wil setten sal tselue moghen doen.

2. Of het van nooden is dat de artykelen des Synodi van de Ouerheyt bevestight werden? Is gheantwordt, Datmen de Ouerheyt sal bidden datse die artykelen met hare authoriteyt bevestighen wille, in den welcken de seluighe authoriteyt van nooden is om int werck gheleyt te moghen worden. Ende daer sullen twee verordent worden om dat met een Requeste aen den Staten te versoecken.

3. Watmen met sulcken Dienaer doen sal die sich onder gheen classen ordeninghe begheuen en wil? Is gheantdwoordt, Datmen sulck een den particulieren Synodo aengheuen sal op dat van den seluighen daerin voorsien worde. Daerbeneffens sal de Classis ettelicke verordenen, die de Ouerheyt der ghereformeerder religie van de nutticheyt ende billickheyt deser ordinantie onderrichten sullen, ten eynde dat sy door de authoritheyt der seluighe hierin magh gheholpen werden.

4. Of het den ghenen die door wettelicke wtsprake des Kerckenraets ofte Classis ghecondemneert syn, tot

allen tyden wanneer sy willen vry is sich tot grooter vergaderinghe te beroepen? Is gheantdwoort, Dat de saken te onderscheyden syn om welcken de beroepinghe ghe-schiet. Want daer twee persoonen teghen malcanderen in questie staen sal de ghene die ghecondemneert wordt de beroepinghe vry ende gheoorloft syn tot de helft van den tyt die daer is tusschen de versamelinghe van de welcke hy ghecondemneert is tot de naeste grooter versamelinghe tot de welcke hy sich beroept, ten ware dat die tyt te cort ware, waer van de classis oordeelen ende besluyten sal. Maer soo het oordeel wtghesproken is teghen yemanden alleen die ghesondicht heeft, sal de seluighe sich terstont beroepen. Ende soo yemant op den bestemden tyt sick niet en beroept, die sal van het recht der beroepinghe versteken wesen.

5. Ofmen het oordeel der ouerheyt van de gherefor-meerde Religie int afsetten der Dienaren ghebruycken sal? Is gheantdwoort, Dewyle het der Christelicker Ouericheyt Ampt is te besorghen datmen in godsalicheyt ende eerbaerheyt leue waertoe ghetrouwe Dienaren van noode syn, soo salmen hare bewillinghe int affsetten der Dienaren ghebruycken, ghelyck ook van den Synodo ver-ordent is datmen dit in de beroepinghe der seluen doen sal. Het selfde sal in de translatie ende ouersettinghe der Dienaren in sonderheyt soo sy eewich ofte ymmers lanckdurich is, onderhouden worden.

6. Of het der Ouericheyt gheoorloft is buyten wille ende weten des Kerckenraets die Dienaren des woordts aen te nemen ofte af te setten? Is gheantdwoort: gheensins.

7. Of alle Dienaren in vlaenderen gheboren ende in dese nederlanden ofte in anderen plaetsen den nederlant-schen Kercken dienende, soo sy van eenighe Kercke in vlaenderen gheroepen werden, die beroepinghe te volghen

ghehouden syn? Item of de Dienaren in het nederlant gheboren ende in anderen nederlantschen Kercken in vremden landen dienende soo sy vanden Kercken die int nederlant syn gheroepen werden schuldich syn die beroepinghe waer te nemen? Is gheantdwoort, Nademael het gheheele nederlant onse alghemeyne vaderlant is, dat het gantsch onredelick sy dat de Dienaren buyten tlant van vlaenderen ende dogh in den nederlanden de Kercke Christi dienende aen vlaenderen souden verbonden syn. Ende soo vele de andere aengaet die buyten den nederlanden in den dienste syn oordeelt de Synodus datmen die seluighe oock buyten de bewillinghe harer Kercken niet beroepen magh.

8. Of een Dienaer op seker conditie van syner Kercke aenghenomen synde, door de macht des classis bouen die conditien verbonden magh worden? Antdwoorde, Dewyle wy ons seluen Christo ende syner ghemeynte gheheel schuldich syn soo isset eens ghetrouwen Dienaers Ampt in redelicke conditien te bewillighen, al ist datse van te vooren niet wtghedruckt en syn. Ende de Classis sal oordeelen welcke conditien redelick of onredelick syn.

9. Of het eenen Dienaer gheoorlooft is een Rentmeesterschap te bedienen? Antw. Neen het.

10. Of men een Ouderlinck ofte Diaken bequaem synde om de Kercke te dienen dogh een quade ende wederspannighe huysvrouwe hebbende daarom van den dienst der Kercke afweeren sal? Is gheandtwoort, Datmen hem wel van den dienste sal afhouden dewyle de huysvrouwe der Kercke tot een erghernisse wesen soude dogh soo hy nu in den dienste is datmen hem niet afsetten sal.

11. Watmen met eenen Dienaer doen sal die wel suyuer in der leere ende vroom van wandel is, nochtans gheen gaue en heeft om onder de ghemeynte met synen predicatie veel vruchts te doene? Antdw. Ghelyckerwys

datmen de curieusheyt der mensschen niet en behoort te voeden, alsoo by aldien de ghemeynte der plaetse daer de Dienaer staet haer beclaeght dat syn maniere van leeren niet veel vruchts doet, soo sal de Classis neerstelick hier na vernemen ende soo syt alsoo bevindt soo salse hem in sulcken plaetse transfereren daer synen dienst nutter sal moghen syn. Hierentusschen sullen de Kercken ernstelick vermaent worden datse de Dienaers neerstelick beproeuen eer sy de selue aen nemen.

12. Hoe ende op wat wyse de Kercken haren Dienaren haer behoirlick onderhoudt besorghen snllen? Antdw. Men sal een Requeste wt den naem deses Synodi schryuen om den Staten ouer te gheuen door Thomam Tilium ende Arnoldum Cornelium.

13. Of een Ouderlinck die synen tyt wtghedient heeft ende bereyt is noch langher te dienen der ghemeynte wederom magh voorghestelt worden om hem te moghen verkiesen? Antw. Ia. Want de tweeiarighe veranderinghe der ouderlinghen is daerom in sonderheyt inghesett op datse van den laste hares dienstes mochten verlichtet werden.

14. Of een Ouderlinck wettelick verkoren synde het ampt mach weygheren aen te nemen? Antdw. Neen, ten ware om seer ghewichtighe oorsaken van den welcke de Kerckenraet ende soo het noodich is, de Classis kennisse nemen sal.

15. Of de ouderlinghen omtrent de examinatie der Dienaren in den Classischen versamelinghen soo wel kuerstemmen hebben sullen als de Dienaers des woordts? Antdw. Men mach der ouderlinghen aduys wel hooren van de suyuerheyt der leere der Dienaren, Maer de Dienaers alleen sullen kuerstemmen hierin hebben, Dogh van de gaue van wtspreken ende andere dierghelycke gauen sullen de ouderlinghen oock hare kuerstemmen gheuen.

16. Welck van beyden beter is de aelmoessen na de predicatie aen de Kerckdueren te versamelen ofte onder de predicatie omgaende door het volck? Antdw. De eerste wyse is beter, nochtans in den Kercken daermen die seluighe niet hebben en kan salmen die selue dulden tot dat mense can verbeteren.

17. Wat een Kercke te doen staet de welcke door de Ouerheyt in den dienst der Diaconie verhindert is? Antdw. Men sal alle neersticheyt doen, dat der Kercke haer Recht in der bester voeghe wederghegheuen worde het welcke eerst de Kerckenraet ende daerna oock de Classis soo het van nooden is besorghen sal, het selfde oock aen der hoogher ouericheyt versoeckende soo het nootsakelick is.

18. Of het oorbaer ende noodich is den Bybel wt den Hebreischen in der nederduytscher tale ouer te setten of ten minsten de ghemeyne ouersettinghe te ouersien, ende wien men desen last oplegghen sal? Antdwoordt. Men sal wel tot syner tyt den Bybel wt der Hebreischen tale ouersetten moghen. Hierentusschen salmense na de Francoysche Latynsche ende andere in sonderheyt na de nieuwe Heydelbersche [*sic*] ouersettinghe ouersien. Daerby oock voeghende de Franchoysche annotatien ouer het oude Testament. Dogh soo salmen toesien dat dit werck een persoon alleen niet opgeleyt werde, ende syn verordent de Heere van S[te] Aldegonde ende Petrus Dathenus om na bequame mannen wt te sien die dit werck behoirlick sullen konnen wtvoeren.

19. Ofmen het boeck der Martelaren vermeerderen sal? Antdw. Ia. Ende Iohanni Cubo is opgheleyt dewyle hy ettelicke autentyke memorien van Martelaren by hem heeft dat hy sorgh draghe datse ouersien ende by het martelaer-boeck ghedruckt werden, waerin hy van Taffino ende Vinea gheholpen sal worden. Is oock van allen anderen Dienaren begheert, dat de ghene die eenighe memorien

van oprechte martelaren hebben, de seluighe aen den voorschreuen Cubum seynden.

20. Ofmen de Institutie Ioannis Caluini in de nederduytsche sprake correcter ouersetten sal? Antdw. Ia. Ende is Petro Datheno opgheleyt te doen.

21. Of het nut is de Historie der Nederlantsche gheschiedenissen te beschryuen? Is gheantdwoort, Dat het gantsch profytelick is. Ende om dit te doen is bestemt de Heer van Ste Aldegonde. Ende is allen Dienaeren belastet datse nerstelick die dinghen opschryuen die van de eerste vryheyt aff in haren contreyen ghoschiet syn, ende de seluighe soo verre sy seker wetenschap daer van hebben tot hare classische vergaderinghe brenghen met wtdruckinghe des tyts wanneer elck dinck gheschiet is. Dogh sullense in de voorschreuen vergaderinghen neerstelick ghelesen worden, op dat voor seker blycke ofse warachtich syn. Ende op dat alle dit door versuymenisse niet naghelaten werde, sal de Praeses in elcke versamelinghe die Dienaers daer van vermanen ten eynde datse teghen den eersten Ianuarii naestcomende a° 79 hare memorien ghereet hebben om de selue tot de Kercke van Antdwerpen te seynden diese den Heere van Ste Aldegonde ouerleueren sal.

22. Of het niet raetsaem is voor den ghenen die gheen latyn en konnen aen te houden dat de wtlegghinghe Caluini ouer de Euangelisten die nu ouerghesett is ghedruckt werde? Antdw. Het is Iohanni Cubo opgheleyt te versorghen dat de Copie met den eersten na Delft ghesonden werden, de welcke door Arnoldum Cornelium Dienaer dier Kercken teghen het latynsche exemplaer sal ouersien werden op dat sy daer na ghedruckt worden magh.

23. Op een ander vraghe is Ioanni Gerobulo Dienaer der Kercke tot Vlissinghe last ghegheuen in het neder-

duytsche ouer te setten de Chronyke van Carion ghelyckse door Philippum Melancthonem ende Peucerum met Historien ende exempelen verryckt ende vermeerdert ende op een nieu ghedruckt is.

24. Op een ander vraghe is Iohanni Arcerio Dienaer des woordts in de classe van Leyden opgheleyt dat hy ouersette het boeck Bullingeri van den oorspronck der dwalinghen.

25. Op de vraghe Hoemen den toenemenden Wederdooperen te ghemoete gaen sal? Is gheantdwoort: Ten I[sten] sullen de Dienaers des Woorts de fundamenten des gheloofs ende artykelen die tusschen ons ende haer twistich syn neerstelick ende claerlick haren ghemeynten wtlegghen. Ten II[en] sullen sy haer ghemeynten tot godsalicheyt ende liefde aerstelick vermanen, ende selue met goet exempel voorgaen. Ten III[en] sullense de lidtmaten harer ghemeynten naerstelick besoecken. Men sal oock ten IIII[en] verscheyden corte ende clare tractaetkens van den hooftartikelen der wederdoopersche dwalinghen schryuen ende wt laten gaen. Maer soo vele aengaet de tsamensprekinghen ende disputatien met hen, op die plaetsen daer de ervarentheyt leert datse niet onvruchtbaer syn, sullense aenghenomen worden alleen van den ghenen die de Classis daertoe bequame oordeelen sal.

26. Oftmen gheestelicke comedien ende tragedien voor den volcke in Rhetoryke spelen magh? Antdw. Nademael dese ghewoonte noyt in de Israelitische ofte Apostolische Kercke gheweest is, ende vele ongheschicktheden daerwt volghen ende het oock openbaer is dat de facteurs der seluer dickwils de fundamenten der Christelicker Religie niet ghenoegh verstaen, waer wt met recht ghevreest wordt dat vervalschinghe der leere soude moghen volghen, dewyle het oock is een ontheylighinghe van het Woordt Gods, soo behoortmen te aerbeyden datse soo vele moghe-

lick is gheweert, ende alle lidtmaten der Kercken affgheraden worden.

27. Ofmen allerley menschen Kinderen als van hoereerders Afghesnedenen Papisten ende anderen dierghelycken sonder onderscheyt doopen sal? Antdw. Ouermidts de doop den kinderen die int verbont Gods staen toekoemt, ende het ghewis is dat dese kinderen buyten het verbont niet en syn, soo salmense van den Doop niet weren, Alsoo nochtans datse op behoirlicker wyse ghedoopt werden ende van dien ghepresenteert die op de afvraghinghe in de forme des Doops begrepen antwoorden ende de leere toestaen.

28. Of het gheoorloft is eenen onghedoopten voliarighen niet in de versamelinghe der Kercke maer in de teghenwoordicheyt des Kerckenraets te doopen. Antdw. Het behoort in de openbare vergaderinghe te gheschieden. Ende die wt schaemte sulcx weyghert sal daerin vermaent werden, Nochtans sal hy na een ander Kercke moghen gaen om aldaer den Doop openbaerlick te ontfanghen.

29. Ofmen den Doop van weerden houden sal die van een priuaet persoon ofte oock van een Ouderlinck bedient is? Antdw. Neen. Hierentusschen, Soo het gheschiedde dat een Ouderlinck van een Kercke ofte een deel der seluer daertoe versocht synde den Doop bediende soo en salmen wel dien Doop niet verhalen, om dieswille dat hy eenighe forme van beroepinghe heeft, Ende is nochtans niet te prysen noch na te volghen.

30. Of het den lidtmaten der Kercke gheoorloft is ghetuyghen tott den Doop te nemen de welcke gheen lidtmaten der ghemeynte syn? Antdw. Het ware wel te wensschen dat alleen de lidtmaten der ghemeynte tot ghetuyghen des doops ghenomen wierden, nochtans salmen de andere lyden soo sy vroom van leuen ende den Euangelio niet teghen en syn.

31. Of het vry staet niet alleen den ghemeynten, maer oock den bysonderen lidtmaten van een yeghelicke ghemeynte ghetuyghen tot den doop te nemen of niet? Antdw. Het staet vry. Sullen nochtans de bysondere lidtmaten der Kercken vermaent worden datse haer der ordinantie, in der Kercken daer van sy lidtmaten syn aenghenomen, soo veel moghelick is ghelyckformich stellen. Het welcke oock in allen anderen middelmatighen dinghen te onderhouden is.

32. Of het vry staet in den Auontmael des Heeren, koecxkens diemen ghemeynelick oblaten noemt te ghebruycken de welcke hoewel sy gheen ghemeyn broot en syn, nochtans gheen inghedruckte figure en'hebben? Antdw. Alle Kercken sullen daerna trachten datse ghemeyn broot ghebruycken. Daer het nochtans noch niet ghebruyckelick is sal daerom niemant eenighen twist aenrichten.

33. Of men behoort het Auontmael des Heeren op Paesschen Pyncxter ende Christdagh buyten de ghewone ordentlycke tyden te houden? Antdw. Men sal de ghewonelicke tyden onderhouden, ten ware dat somtyts de ghewonelicke tyt ende voorschreuen feestdaghen byna ouereen quamen, want alsdan sal de ghewoonlicke tyt daerop moghen verlengt of verkort worden. Alsoo nochtans datmen voornemelick acht neme op het ghebruyck van een yder lant, om niet lichtelick daerin yet te veranderen, sonder ghewichtighe oorsake.

34. Of het den Christenen gheoorloft sy met veranderinghe der cleederen ouer syne affghestoruen vrienden rouwe te draghen? Antd. Men sal dese borgherlicke ghewoonte niet openbaerlick straffen. Soo nochtans yemant eenighe superstitie ofte houaerdye hierin liete blycken, die sal vermaent worden, doch men sal daerom ouer hem gheen wyder straffe gebruycken.

35. Of het gheoorloft sy tot den Auontmale des Heeren

toe te laten de ghene die wel den Bybel alleen voor Godts woort bekennen maer de ghewonelicke vraghen diemen den ghenen voorhoudt die ten auontmael gaen sullen niet beantdwoorden noch daerin bewillighen willen? Antdw. De Kercken sullen hare ghewonelicke wyse van de belydenisse des gheloofs af te eysschen onderhouden, Ende een yeghelick is schuldich rekeninghe syns gheloofs te gheuen na de leere Petri. Want het oock niet en betaemt, datmen een ghemeyn ghebruyck der ghemeynte om somighe bysondere persoonen veranderen soude.

36. Wanneer men trouwen sal voor of na de predicke? Antdw. Het is vry. Ende wordt oock in der vryheyt der Kercken ghelaten datmen of terstont na de predicke eermen het ghebet doet, of na het ghebet trouwe.

37. Ofmen die trouwen sal, de welcke afghesneden syn? Antdw. Ia. Welverstaende datmense aernstelick tot boetverdicheyt vermanen sal.

38. Of het den Ouerheden gheoorloft sy de houwelicken alleen te vercondighen ende te bevestighen sonder aenroepinghe des naems des Heeren ende sonder eenighe forme des Kerckendienstes? Antdw. Men sal hier van rypelick ende voorsichtelick met den Staten handelen dat het niet langher en gheschiede.

39. Of het houwelick van een persoon die syner huysvrouwe halfue suster nu 20 iaren tot een huysvrouwe ghehadt ende kinderen daer by ghewonnen heeft, voor wettelick te houden ende te lyden is. Antdw. Het en is gheen houwelick maer een bloetschande. Ende daeromme salt van gheender werde ghehouden werden. Men sal nochtans de Ouerheyt bidden, dat na keyserlicke rechten de kinderen voor wettelick ghekent worden, die door onwetenheyt als het houwelick noch stont gheprocreert syn.

40. Hoe de houwelicken die in de vervolghinghe hey-

melick bevesticht syn, nu opentlick bevestight sullen werden op datse voor wettelick ghehouden werden? Antdw. Men sal hier van met den Staten handelen soo Godt de vryheit der Religie verleent.

41. Of het den lidtmaten der Ghemeynte vry staet hare kinderen ten houwelicke te gheuen den ghenen die gheen lidtmaten der ghemeynte en syn? Antdw. Soo sy vianden der Religie syn staet het gantsch niet vry. Maer soo sy der Religie niet teghen syn ende een goede hope van hen gheuen datse in de kennisse der waerheyt toenemen sullen, ende belouen hare partye in de oeffeninghe der religie niet te verhinderen, soo is het ghe-oorloft.

42. Hoemen der ghewonelicke dronckenschap ende anderen groue ghebreken die onder het volck alsoo regneren datse niet beterlick schynen te wesen remedieren sal? Antdw. De Classes sullen na gheleghentheyt van een yder plaetse daerin voorsien.

43. Watmen doen sal met den ghenen die hen tot openbare dansen begheuen? Antdw. Ouermidts de dansinghen ghemeynlick een lichtuerdicheyt die den Christenen niet en betaemt mede brenghen, ende aenlockinghen der vleesschelicker lusten syn, ende daerbeneuens den godsalighen veraergheren in sonderheyt in den tyt van ghemeyne nooden, soo sullense ghestraft worden die hen daertoe begheuen, ende soo sy hartneckelick voortvaren na verscheiden vermaninghen, van de ghemeynschap des H. Auontmaels affghehouden worden.

44. Hoemen handelen sal met den ghenen wiens openbare sonde door lanckheyt van tyde in verghetenheyt ghekoemen is? Antdw. Men sal hem totten Auontmael toelaten met voorgaende vermaninghe ende heymelicke schultbekenninghe.

45. Hoemen in den openbaren ghemeynten handelen

grouwelickheyt der openbare straffinghe werdich gheacht wordt. Alsoo syn de sonden Dauidis teghen Vriam, Ananiae ende Sapphirae teghen den H. Gheest openbaer ghemaeckt ende voor openbare sonden ghestraft gheweest.

55. Of het oorbaer is dat de Dienaers in haren predicatien de Oude Vaders allegieren ende de toehoorders tot de Schriften der nieuwer Scribenten wysen als Lutheri Caluini etc.? Antdw. Men sal de artykelen der christelicker leere in de predicatien met gheen andere dan alleene met ghetuyghenisse der Heyligher Schrifture bevestighen. Maer de ghetuyghenissen der vaderen salmen matelick ghebruycken moghen voornemelick ter plaetsen daer men de papisten van harer hartneckicheyt moet ouertuyghen, Maer de namen der nieuwen Schribenten salmen in de predicatien gheheel nalaten.

PETRUS DATHENUS electus Synodi huius praeses.
ARNOLDUS CORNELIUS Scriba.
IOHANNES CUBUS, alter huius Synodi Notarius.

Afdeylinghe der Particuliere Synoden by prouisie, tot welcke de Classes hare ghedeputeerde schicken sullen.

Hollant.

Noorthollant heeft vier classes, Alcmaer, Horn, Enckhuysen ende Eedam, makende te samen een partic. Synodum.

Amsterdam, Muyden, Wesep ende Naerden met haer dorpen maken eenen classem.

gheuen hebben? Antdw. Dewyle de doop een alghemeyne ghetuyghenisse is des verbondts Godes het welck den kinderen der christenen toebehoort soo langhe sy door openbare afval het selfde niet en verwerpen, soo sullen de openbare ende alghemeyne vermaninghen ghelyck de propheten tot het Israelitische volck ghebruyckt hebben in den openbaren ende vryen ghemeynten ghenoegh wesen. Maer dewyle de belydenisse des gheloofs ende ghemeynschap des H. Auontmaels een bysonder ghetuyghenisse is in der Kercke Gods, door het welcke de ghene die teghen het verbont Gods ghesondicht hadden wederopghenomen worden (ghelyck eertyts de afvallighe Israelieten niet door een nieuwe besnydenisse maer door de ghemeynschap des paeschlams tot de ware Kercke Israels wederghebracht worden) soo salmen gheen afsnydinghe ghebruycken dan teghen de ghene in den welcken door het Auontmael des Heeren het verbont Gods op een nieu verseghelt is.

48. Of het ghenoegh is in den openbaren Kercken daer vele spotters des woordts Gods by koemen dat de ghene die openbaerlick ghesondicht hebben, voor den Kerckenraet hare schult bekent hebbende, met der Kercke alsoo versoenen? Antdw. Dewyle men de eere des ghevallen broeders behoort te verschoonen, ende de seluighe openbaer nadeel lyden soude soo hy opentlick voor de spotters verschynen soude, ofte synen naem in der predicatie wtgheroepen soude worden, soo ist ghenoegh dat de versoeninghe gheschiede voor den Kerckenraet, in teghenwoordicheyt der ghenen die de Kerckenraet oordeelen sal datter behooren by te wesen. Alsoo nochtans dat sonder synen naem te noemen (ten sy dat het seer nootwendich is) syne misdaet ende boetverdicheyt den volcke voorghestelt werde, Daerin de Kerckenraet na de omstandicheden (de welcke met grooter voorsichticheyt te ouerlegghen syn) handelen, ende soo het van noode is, met de classe raetslaghen sal.

49. Of het gheoorloft is in een Stadt daer een Walsche Kercke is, een Dienaer die van elders koemt eenen anderen dienst op te richten, die afghesondert sy van den dienst der voorschreuen Kercke, voor een of twee franchoysche huysghesinnen, daerby nemende 8 of 10 Walsche personen de welcke van den ghewoonlicken dienst der Walscher Kercke om den lanckdurighen twist affgheweken syn, wt den welcken hy Ouderlinghen ende Diaconen verordent, Also dat de Classis in desen nieuwen dienst niet en bewillicht, ende de ordinaire Kercke haer daer teghen sett? Is gheantdwoort, Dat sulckes gantsch niet gheoorloft is, ende dat de ghene die sulckx begaen heeft een afschueringhe van de Kercke ghemaeckt heeft, Dat oock de andere die haer van de ordinaire Kercke affscheydende tot desen nieuwen dienste ghevoeght hebben daerin hebben ghesondicht.

50. Indien de Kerckenraet der voorschreuen ghemeynte gheen middel en hadde om desen Dienaer te bedwinghen, ende van der classe (de welcke wt nederduytsche ghemeynten (twee wtghenomen) bestaet) daerin niet voorsien wordt, ende gheen hope en is dat de generale Synodus te samen koemen sal dan na eenen langhen tyt, Of de Synode aller Walscher Kercken, soo om dese als om andere ghewichtighe oorsaken tsamen gheroepen, na hare schuldighe plicht doet, soo sy eenighe van haren Dienaers afveerdicht om tot die Walsche Kercke te gaen ende sodanighen lanckdurighen twist ende schadelicke schueringhe met hulpe van de dienaers der Stadt arbeyden wegh te nemen? Antdw. Ten is hen niet alleen gheoorloft gheweest, maer sy hebbent van weghen harer conscientie ende des ghebots Godes oock moeten doen.

51. Of sodanighe afgheveerdichde dewyle de Kerckendienaers der nederduytscher sprake de sake totten Classem wtstelden die sy seyden dat na den tyt van twee of dry

maenden eerst vergaderen soude ende hierentusschen de Kercke door den tweedracht ende voornemelick door dese schueringhe lieten verloren gaen, mochten ende behoorden met den Dienaer die de Kercke verschuert hadde te handelen om de schueringhe wegh te nemen ende de Kercke weder in vrede te stellen? Antdworde. Hoewel die dry of vier nederduytsche Dienaers met den Walschen Synodo gheen ghemeynschap en hadden, soo hebben sy nochtans niet recht ghedaen datse niet terstont metten afgheveerdichden om den ghemeynen brant wt te blusschen toegheloopen syn. Ende de afgheveerdichde van de Walsche Synode hebben ghedaen na haren schuldighen plicht.

52. Ofmen de vrouwenkrachters dootslaghers verraders ende die derghelycke groue feyten begaen hebben, hoewel sy haer bekeeren nochtans om de grouicheyt der feyten wille behoort af te snyden? Antdw. Men sal gheen boetverdighe afsnyden, maer wel voor eenen tyt van den Auontmale des Heeren afhouden om de groffuicheyt der sonde te betuyghen, de aerghernisse wech te nemen, anderen een vreese aen te doen, ende hare boetverdicheyt te beproeuen.

53. Op de vraghe van de sake van Niclaes le preu daer van in de Requeste den Synodo ouerghegheuen breeder vermeldet wordt is gheantdwoort Dat de voorss. Nicolas niet by de tweede maer by de eerste huysvrouwe hem behoort te voeghen, de welcke alleene van den Synodo voor syne wettelicke huysvrouwe bekent is.

54. Op de vraghe welcke sonden openbaer syn, Is gheantdwoordt, Dat een openbare sonde is die openbaerlick voor een yeghelick begaen wordt, of die op een plaetse welck van naturen publick is (als de iurisconsulti segghen) hoe wel datse weynich menschen sien ghedaen wordt, off die door de hartneckicheyt des sondaers wt heymelick openbaer wordt, of ten laetsten alse om hare

grouwelickheyt der openbare straffinghe werdich gheacht wordt. Alsoo syn de sonden Dauidis teghen Vriam, Ananiae ende Sapphirae teghen den H. Gheest openbaer ghemaeckt ende voor openbare sonden ghestraft gheweest.

55. Of het oorbaer is dat de Dienaers in haren predicatien de Oude Vaders allegieren ende de toehoorders tot de Schriften der nieuwer Scribenten wysen als Lutheri Caluini etc.? Antdw. Men sal de artykelen der christelicker leere in de predicatien met gheen andere dan alleene met ghetuyghenisse der Heyligher Schrifture bevestighen. Maer de ghetuyghenissen der vaderen salmen matelick ghebruycken moghen voornemelick ter plaetsen daer men de papisten van harer hartneckicheyt moet ouertuyghen, Maer de namen der nieuwen Schribenten salmen in de predicatien gheheel nalaten.

PETRUS DATHENUS electus Synodi huius praeses.
ARNOLDUS CORNELIUS Scriba.
IOHANNES CUBUS, alter huius Synodi Notarius.

Afdeylinghe der Particuliere Synoden by prouisie, tot welcke de Classes hare ghedeputeerde schicken sullen.

Hollant.

Noorthollant heeft vier classes, Alcmaer, Horn, Enckhuysen ende Eedam, makende te samen een partic. Synodum.

Amsterdam, Muyden, Wesep ende Naerden met haer dorpen maken eenen classem.

Harlem met carmerlant eenen classem.
Rynlant eenen classem.
Dese dry classes maken te samen eenen partic. Synodum.

Suythollant ende tlant van Voren heeft 5 classen, Delft, Sgrauenhaegh, Rotterdam, Briel, Dordrecht, met haren dorpen, de welcke een partic. Syn. maken.

Zeelant.

Gantsch Zeelant heeft vier classes, Walcheren, Suytbeuerlant, ter Tholen met St. Martensdyck ende Romerswale, Schouwen met Duuelant ende Sommersdyck, Dese 4 classen maken eenen part. Synod.

Brabant.

Brabant heeft dese classen: I. Antwerpen, Mechelen, Liere, Herentals, II. Bruyssel, Halle, Vilvoorde, Enghen, met haren dorpen, III. Louen, Thienen, Leewen, Aerschoot, Sichen, Diest ende Halen, IIII. Breda, Berghen op Zoom, Roosendal, Hooghstrate ende Turnhout, V. Shertog. bosch, Eyndhouen, Tielborgh, Oosterwyck, Beke, VI. Graue, Het lant van Cuyck, met synen dorpen.
Dese ses classen maken eenen Synod. particularem.

Maestricht, Maseyck, Hasselt, Werdt,
Het Graefschap van Valckenborgh ende tlant ouermase Limborgh ende Aken, met de omligghende kercken,
Dese maken eenen Syn. partic.

Ghelderlant.

De Veluwe ende tryck van Nimmeghe metter betue maken eenen Synodum,

Het ouerquartier ende de graefschap van Zutphen ende den Bergh eenen Synodus.

Het sticht van Vtrecht met synen Dorpen tot Lambroeck een classis.

Montfort ende Yselsteyn een classis.

Wyck met synen dorpen een class.

Amersfort met synen dorpen een Class.

Rhenen met Ameronghen een class.

Dese 5 classen maken eenen Synod.

Westvrieslant.

Oostergou eenen Synod.

Westergou een Synod.

Seuenwolden een Synod.

Groeningherlant.

Groeninghen met synen steden ende dorpen een Synodum.

Oueryssel.

Oueryssel, Drenten, Twenten ende Linghen een Synod.

Vlaenderen.

Ghent, Brugghe, Cortryck, Oudenaerde een Synod.

Ypere, Dixmude, Vuerne, Nieport, Meenen ende west lancks de Leye, Cassel, Berghe, Borburgh, Greuelinghe een Synodus.

Henegouwe.

Henegouwe ende Walsbrabant een synodus.

Artoys.

Artoys ende Lalein een Synod.
Cambresy een Synod.
Basse Flandre Tournay Lille een Synodus.

Namur.

Namur een Synodus.

Limburg ende Liege een Synod.

De verstroyde Walsche kercken in de nederlantsche steden een Synod.

De verstroyde kercken in Enghelant een Synod.

De verstroyde kercken in Duytslant een Synod.

Die kercken ende Classen die verordineert syn om de partic. Synod. te beroepen, aen de welcke men alle swaricheden ouerschryuen sal:
Horn in Northollant.
Leyden in Middelhollant.
Dordrecht in Suythollant.
Middelburgh in Zeelant.
Ghent in Oostvlaenderen.
Ypere in Westvlaenderen.
Bruyssel ende sHertoghen bosch in Brabant.

Item syn vercoren de kercken van Delft ende Antwerpen ouer de nederduytsche sprake ende de Walsche kercke van Antwerpen ouer de Walsche, om den toekoemenden Synodum nationalem te bestemmen.

Bijlagen bij de acta der Nat. Dordtsche Synode van 1578.

A. *Aktestukken in zake de samenroeping der Synode.*

1° *De acta der vergadering, gehouden te Dordrecht den* 26 *Februari* 1578, *ter voorbereiding van de aanstaande Synode.*

Opten xxvi^en Februarii anno XV^C LXXVIII stilo nouo, syn te Dordrecht vergadert geweest, dese nauolgende persoonen, met haren credentze brieuen vten name haerder classe, om te handelen vande beroepinge eenes Nationalen Synodi, Namelick Iacobus Mylius, Ioannes Rochus, Dienaren des Woorts inder kercken Dordrecht met Cornelissen Iacopss boochmaecker ende Adriaen Ianss. beide ouderlingen inderseluer kercken, met Arnoldo Stewr, Item Cornelis Korsten vten name der Classe van Delft ende Rotterdam, Caspar vander heyden vut den name vander classe van Walcheren, ende Rodolphus Velsius vut den name der Classe van Gorcum ende Bommel, Voirder hebben de kercken van Noorthollant den ix^en Decembris doir Ruardum Acronium Diener des Woorts tot Alcmaer, aen dese kercken geschreuen, datse de beroepinge des Synodi stellen int aduys der kercken van herwaerts ouer met beloofften van oyck te verschijnen. Item Andreas Corneliss ende Egidius Ioannis dieners vanden briel heb-

ben geschreuen vut den name haerder Classe, dat sy nyet komen konnen, mer hen onderwerpen int oordeel der broederen, die tot tgene verstaen is vergaderen sullen, Item Carolus rycwaerts geseyt Theophilus ende Caspar Coolhaes vut den name der Classe van leyden hebben geschreuen, dat sy om het aenstaende nachtmael nyet komen en konnen tot dese tegenwoirdige vergaderinge, met aduijs, dat die van Delft den Synodum beroepen souden te Delft, inde maent meye, doch nyet sonder consent S. Excellen. ende der Staten, Soe hebben dan de persoonen comparanten bouengenoempt, vut kracht heurer credentzen ende doir tschryuen der anderen afwesende Classen dese nauolgende puncten aldus besloten.

I. Is goet geuonden, datmen inde beroepinge des Synodi nyet voirtgaen en sal voir datmen syne Excellen. daeraff heeft geaduerteert, ende vernomen oft deselue heur gans nyet daer tegens stellen, om tselue te verhinderen, Ende dit sal syne Excel. aengedient worden doir Casp. heidanum, Welcke bescheydt ouerschryuen sal aen die, welcke last hebben om den Synodum te beroepen.

II. Men achtet oyck nyet nootsaeckelick te wesen, de Staten van hollant ende seelant vande beroepinge deses Synodi voirder te aduerteren, gemerct dat het sommigen van dien alreede te kennen gegeuen is, ende oyck ouermidts dese te samen kompste Nationael wesen sal, de andere nederlantsche prouincien mede aengaende.

III. Aengaende de plaetse waermen te samen komen sal, is besloten datse sal wesen N. soe verre syne Excellen. dat nyet ontradet, oft geen andere bequame plaetse en ordineert.

IIII. Aengaende de tyt der vergaderinge, beuindtmen voir raetsaem den eersten Iunii, maer indien Heydanus nyet terstont en kan expeditie krygen by S. Excel. soe salmen den xv[en] Iunii nemen, oft langer oft corter na

dat hy aldaer vernemen sal, waervan hy den classen, die den Synodum beroepen sullen, in tyts sal aduerteren.

V. Dien van Delft wort opgeleyt te schryuen aen alle de classes van Suyt ende noorthollant ende aende kercken van vrieslant ende andere omliggende, Ende die van Walcheren sullen beschryuen Engelant, brabant ende vlaenderen, Ende die van Antwerpen sullen beschryuen Gelderlant, tlant van ouermaes, Aken, Kolen, Franckenthal ende Franckfoort, Dit sal geschieden tyerst dat sy bescheyt sullen ontfangen van Heydano.

VI. Daer is een forme begrepen, daerinne de voirneemste puncten vervattet syn, diemen aen alle classes schryuen sal, daer afmen die van Delft, van Walcheren ende Ántwerpen een copie elck metdeylen sal.

VII. Die van Rotterdam ende Delft sullen tegen de tyt der beroepinge schrijuen aen Poliandrum tembden, dat hy Doriginael vande acten des eembdesschen Synodi sal ouerschicken tot Delft, Insgelycx sal oyck Arnoldus Crusius de acten des Synodi van Dordrecht metten anderen totten Nationalen Synodum ouerseynden.

VIII. Heydanus sal schrijuen aende Kercken inde pals, waeromme de kercken van herwaerts ouer sich aengenomen hebben den Synodum Nationalen te beschrijuen, die der palschissche Classe opgeleeght was Teembden anno LXXI. te beroepen, nyet twyffelende dese beroepinge sal hen behagen ende ten goeden verstaen werden, Insgelycx van hen begeeren autentycque copie van tgene dat ter Newerstat van den gesandten vut allen natien tsamen verhandelt is, soe veel de religion saecken betreft.

IX. De Walssche kercken hebben eene vergaderinge gehouden inder stadt dordrecht in Iunio anno LXXVII, daer inne sy besloten hebben, dat Iōēs Taffinus ende Carolus Niuellius Walssche predicanten hen souden vinden laten inde vergaderinge der nederlantsche duytsche kercke,

Is goet geuonden dat denseluen oyck doir Casparum heidanum de wete gedaen sal worden.

Dese dingen syn geschiet ten dage bouengeschreuen, inder consistorie kamer tot dordrecht, Daer Caspar heidanus preses ende Ioannes Rochus scriba syn geweest.

CASPARUS HEYDANUS, Praeses noie Coetus.
IOES ROCHUS, Scriba subscripsimus.

2° *Consent van de Staten van Holland, d. d. 15 Maart, tot bijeenroeping der Synode* [1]).

Alsoe zyne Princel. Excell. gehoort hebbende vuyt trap-

1) Van het consent der Staten, dat hierboven afgedrukt is naar het in het Delftsche Kerkeraadsarchief berustende origineel, is nog een authentiek afschrift over in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk, in den Catalogus niet vermeld maar aldaar stilzwijgend begrepen onder Nr. I, 3, 4 (in dien foliant blz. 195). Dit afschrift is, behoudens een paar geheel onbeduidende afwijkingen in de spelling, zeer nauwkeurig Natuurlijk staat er boven: „Copie"; en voorts staat achter den naam des onderteekenaars: „Gecollōneert aen doriginale is daer mede accorderende, By my L. J. de Corput ss."; terwijl nog op den kant staat aangeteekend: „Doriginael van dese copie is in handen arnoldi cornelii dienaer te Delft." Ditzelfde afschrift is in 1857 openbaar gemaakt door J. J. Bergsma, in zijne Dissertatie De Commissariis politicis..... ad Synodos Ecclesiae Reformatae in nostra patria (blzz. 17 vg.); echter niet met de noodige nauwkeurigheid; want, behalve onderscheidene afwijkingen in de spelling, zijn ook deze vergissingen ingeslopen, dat het opschrift „Copie" vermeerderd is met een later bijvoegsel; dat in de onderteekening uit „Corput ss." geworden is „Corputz"; en dat de, ook in dit afschrift duidelijke, dagteekening van „xv^en Martii" veranderd is in „xx^en Martii". Bij de overneming van dit stuk in de Oude Kerkordeningen van C. Hooijer (blz. 250) zijn ook deze fouten mede overgenomen.

port van eenige Ministers ende predicanten binnen hollandt ende zeelandt die staet ende gelegentheyt vander kercken aldaer nodich es beuonden ende heeft vergunt dat by allen den Ministers derseluer landen eene vergaderinge gehouden werde binnen der Stadt Dordrecht Omme opder zaecke vander christelicker kercke alle goede ordre gestelt te mogen worden, Soe ist dat die Staten van Hollandt goet ende raedtzaem beuonden hebben tot meerder opbouwinge ende versterckinge der kercke Godts dat den eersten Iuny toecommende binnen der voorss. Stede die selue vergaderinge tot dien eynde zal begonst ende gehouden worden als naer behoiren ende dat by Casparus Heydanus minister middelburgensis daer van aen allen ministers ende predicanten binnen den landen van Hollandt ende Zeelandt voorñ. daer tzelffde zal nodich wesen dinsinuatie ende daduertentie zal mogen worden gedaen.

Gedaen by den Staten voorñ. binnen der Stadt Delft desen XVen marty anno XVc achtentzeuentich.

Ter ordonnancie vande Staten, By my
DE RECHTERE 1578.

3° *Brief van Prins Willem I aan de Staten enz. van Zeeland, d.d. 6 Mei, aandringende op consent tot bijwoning der Synode en op uitschrijving van een bededag.*

Copie.

Die Prince van Oraengien, Graue van Nassau etc. heere ende baron van Breda van Diest etc.

Edele Eerentfeste Eersame wyse discrete lieue besundere, Alzoe eenige van de ministers ende predicanten van hollant ende zeelant alhier by ons geweest zynde vanden staet der kercken aldaer met ons gecommuniceert hebben, Ende daerom noodich achtende dat by allen den ministers binnen den voorss. landen eenige vergaderynge

gehouden worden, om op de zaecken der Christel. kercken belangende, alle goede ordre te mogen stellen, Soo hebben wy v tzelue by desen wel willen verwittigen, Versoeckende dat ghyl. den bouengeñ. predicanten vergundt binnen der stede van Dordrecht alsulcke vergaderinge te mogen houden tot alsulcken dage als by v lieuen zulcx goet gevonden zal werden, tot meerder opbouwinge ende versterckinge der kercken Godes.

Ten anderen opdat Godt almachtich die oogen zijnder bermherticheyt op zyne bedroefde kercke ende gemeente wil nederslagen, ende ons al tsamen in dese beswaerlicke ende periculose tyden met genaden aensien, Soo wert goet dat ghy door den geheelen Lande ende Graefschappe van zeelant eenen gemeenen gebethdach doet publiceren ende houden, Vastelick betrouwende dat die heere Christus zynder litmaeten oitmoedige gebeden zal aenhooren tot vermeerderinge zynder glorie,

Edele Eerntfeste Eersame wyse discrete lieue besundere Onse heere Godt zy met vlieden, Gescreuen binnen der stede van Antwerpen opten VI^en^ dach Marty 1578, Onder stont gescreven, Vlieder goede vrient, Onderteeckent Guillẽ de Nassau, Die superscriptie was, Den Edelen Eerentfesten, Eersamen, discreten, onssen lieuen besunderen Gouuerneur Raden ende Staten slants van zeelant.

Geaccordeert mette originale missiue, By mij
C. TAYMON.

B. *Brieven enz. in zake de afvaardiging van gedeputeerden* [1]).

1° *Credentzbrief der Classis van Alcmaer, d.d. 23 Mei.*

De genade onses Heeren I. C. de Lieffde Godts ende

1) De volgorde, waarin de geloofsbrieven enz. boven in den

de gemeenscap des Heyligen geestes waerdoor wy met gauen des wysheyts, des raedts ende allerleye heylichmaeckinge ouerstort worden, sy met v allen, Amen.

Eerwaerdige broeders, ende zeer Lieue mede hulpers int woordt Godts, nademael de sone Godts Iesus Christus inden heyligen Euangelio leert ende belooft, dat soo waer twee oft drie in synen heyligen name vergadert syn, dat hy daer int midden sal wesen, soo ist dat wy daerom niet hoogers noch lieuers in dese tsamenkoomste der ge-

---

tekst zijn afgedrukt, is niet ontleend, en kon ook moeielijk ontleend worden, aan de nog voorhanden naamlijst van hen die de Synode bijwoonden (zie hierachter sub C.) Dan toch zou die orde zeer ongeregeld zijn uitgevallen; want wel zijn de namen op die lijst Classikaal samengevoegd, maar in de opvolging der Classen is er niet de minste rekening gehouden met aardrijkskundige ligging of met provinciale indeeling. Daarom scheen het verkieslijk, hier de orde te volgen, die door de Synode zelve het beste geacht werd, volgens de door haar gemaakte Afdeeling der Particuliere Synoden (zie boven blzz. 278 vlgg.). Wel is dat ontwerp der Synode slechts voor een klein gedeelte door de kerken uitgevoerd; maar het is toch voor het jaar 1578 de eenige officieele indeeling van de Classen.

Voorts is nog op te merken, dat de opschriften, waaronder de geloofsbrieven hier gesteld zijn, van die brieven zelven zijn overgenomen (met uitzondering van de dagteekening, die hier telkens uit het onderschrift der brieven is bijgevoegd). Zij zijn zeker wel niet van de hand der schrijvers; maar zij zijn toch blijkbaar nog in de vergadering der Synode op de brieven gezet; zooals o. a. te zien is aan den geloofsbrief van Haarlem, die bij zijn opschrift nog de dagteekening heeft van 10 Juni; welke bijvoeging, daar de brief zelf van den 9 Juni gedateerd is, wel niet anders dan de dagteekening van ontvangst kan beteekenen, en dus ter Synode zelve, terstond na de inlevering, daarop moet geschreven zijn.

loouigen inden name I. C. bynaest mogen prysen dan dat Dienaeren des heyligen Euangeliums dick ende menichmael by malcander komen, ende te samen vande leere ende regeringe der kercken Godts handelen, op dat alle dingen daerin gesondt in leere ende leuent mitsgaders inde orden derseluen tot Godes glorie ende opbouwinge der gemeente sullen mogen toegaen, Ende gelyck tselue alles des voorhaelt is warachtich is, soo hebben wij oock lange tijt niet lieuers gewenscht dan dat gelyck als wij wel alhier indesen onsen noorderquartier tot verscheyden maele tsamen gecomen syn, dat wy alsoo eens ouer beyde zyden te gelyck by malcander souden mogen komen. Ende alsoo broeders, dese onse goede begeerte van vwe Eerwaerdicheyt nu by de handt genomen is, ende ghy ons nu door zeeckere gescriften om by uwe E. inde stadt Dordrecht als in een heylige nationaele tsamen koomste in toecomende maent Iunio te verschynen, soo hebben wy onsen broederen indese haere goede voornemen ende begeerte niet willen tegenseggen, maer terstondt met alle vlyticheyt beneersticht in allen stucken nae te komen. Ende gemerckt dat onse broeders begeert hebben, ende alsoo tselue oock recht ende behoorlyck is, dat de gene tsy dienaers ende ouderlingen die wy elx wt onse Classe derwaerts souden zenden, met een behoorlyck getuygenisse vande gantse Classe onses noorderquartiers ende van elcke bysondere Coetus souden gesonden worden, Soo ist dat wy wt den name ende van wegen onses bysonder Coetus sorterende onder Alcmaer als personen om indese heylige nationael Synodus te verschynen gecommitteert ende als volmachtigen geauctoriseert hebben, committeren ende auctoriseren midts desen, den vromen, geleerden ende godtsaligen dienaeren des woordt Godts met namen Pieter Dirckssen Dienaer tot nieuwe niedorp, ende Ruardus Accromius, Dienaer des woorts tot Alcmaer, mitsgaders als ouderling

den geleerden ende godtsaligen Doctor inder medicynen, meester Iacop van foreest den welcken dienaeren ende personen voorss. wy den broederen altsamen senden ende recommenderen, om als onsen volmachtigen in alles te ontfangen, ende ouer den welcken sy oock te vreden syn wat dat sy doen ende bewilligen twelck nae Godts woordt besloten sal mogen worden, dat wy altsamen daermede te vreden syn. De Sone Godts onse Heere Iesus Christus wil v altsamen door synen heyligen geest met wysheyt regeren ende in alle waerheyt leyden tot synder eere, opbouwinge synder gemeente, ende v. E. aller zalicheyt, Amen. Aldus gedaen ende gegeuen in onse ordinaris coetus ende versamelinge tot Alcmaer desen 23 May anno 1578, ende in kennisse deses onderschreuen.

By mijn Pieter Cornelissen Corffmaecker, Dienaer des woordt Godts tot Alcmaer.
Tullius Iouckonius Sloten.
Ulricus ss.
Georgius Nolthenius ss.
Simon Bartholomaei ss.
Barnhardus Christophorus.

2° *Credentzbrief der Classis van Horne, d.d. 27 Mei.*

Genade en vreede van Godt den hemelschen vader doer Iesum Christum mit die kraft end wysheyt sijnes heiligen Giestes, wunschen wij vndersch. van harten vnsen zeer lieuen ende getrouwen Mede Bruederen in die algemeijne Sijnodalische vorsamelinge tho Dordrecht vorgadert etc[a].

Wij Dienaers des Godtlichen woordes mit die Olderlingen deeser Hornscher classis in Godes eer ende naeme vorgadert, binnen Hoorn, bekennen ende betuijgen, in kraft ende bewijs deeser opene brieue van commissie, dat wij met Eendrachtige stemmen der vorkiesinge verkooren

ende belasticht hebben, vorkiesen ende belastigen als noch deese nagespecificeerde vnse zeer beminde ende Godtvreesende meedebruederen als Clement Martenson tho Horn end Sybrant Gerritsen in den Hem als meede Dienaers in Godes woordt mit Ffoppe Sijbrantson tho Hoorn als olderling aldaer, dat sij vorss. haer sullen ffoegen te weesen ende ffijnden te laeten te samen ende een yder voer hem, teegens den Eersten Iunii naestkomende tho Dordrecht in die Algemeyne Heilige Sijnodalische vorgaderinge, om aldaer te verhandelen ende te besluten sulcke acten ende saecken, die aldaer in die vorss. H. vorgaderinge, tho die Eere ende glorie vnses Eenigen Capiteins Iesu Christi, tot opbouwinge ende onderhoudinge sijner Heijliger Kercken, mit consent ende toelatinge, in Godes H. wort gegrondet, solde mogen mit Christliche Eendracht gedefinieert, beslooten ende aengenomen worden, oec niets wtgenomen.

Bygeeren daerom men wijl deese vnse zeer getrouwe meedebroederen, so wel als Dienaers als olderling, voer alsulcke Mannen aenneemen ende aensien, want wij luijden mit vorss. conditien confirmeeren ende bewilligen in alletgeene, tsij generalijken ofte specialicken tho den eynde tho wth twelck in die vorss. Algemeine, H. Dortsche vorgaderinge gedaen ofte gelaten zal worden, Iae als oft wij seluen in eygener persoen present weesende sulckes beslooten ende veraccordeert hadden, oeck geene weedersprekinge (in vorss. forma) daertegen te beholden, Dat dyt also is hebben wij Dienaren deeses Classis den Schrijuer van deesen belasticht tho beffestinge van deesen Desen brieff the vndersch. mit syn name und subsignaturen. Actum in Hoorn deesen 27 Maii Anni 1578.

Wilhelmus Lanius doccum, Verbi Minister
in Hauwert nomine coetus Hornani.

3° *Credentzbrief der Classen van Enchuysen, d.d. 26 Mei.*

Wij ondergeschreuen Dienaren des G. woorts onder het Classe van Enchuijsen betuijgen mitsdesen onse ijegenwoordige geschrifte, hoe wij met aenroepinge van die Naem des Heeren, door algemeijne kuijrstemmen vercoren ende verordineert hebben om na het Dortsche Sijnodalijsche vergaderinge te reijsen onse zeer lieue broederen als Andries Dircksen Dienaar des woorts binnen Enchuijsen, Hilbrandum Cuneum dienars des Woorts in Hoegecarspel, ende Ian cornelissen Ouderling in boeuencarspel. Den seluen volcomen macht ende vermuegen geuende omme van onsent wegen in alle zaecken die daer tot eere Gods ende stichtinge der gemeijnte christi enichsins soude muegen dienen na den enigen ende onbedriegelycken rechtsnoer des G. woorts te handelen ende oick eijndelick ijet wat seeckers daer van te besluijten, belouende daeromme het selue in alle christelijcke achtinge ende weerde te houden, ende oick na onse wterste vermuegen nae te coemen ende int werck te stellen. Die barmhertige Godt geue v altesaemen zijnen G. segen omme het eijnde uwes vergaderings aentemercken, welcke is die eere Godts ende die stichtinge der gemeynte sijns gelijefden soons van harten te soecken. Actum Enchuijsen den 26 dach Meij.

Cornelius Ielis, diener des G. woorts tot Enchuijsen.

Iacobus A. Sartorius, diener des G. woordts tot Medenblick.

Ioannes Ilstanus, Ecclesiastes in bouencarspel.

Ian claessen Dienaer des woordts tot Wijdenes, nomine totius coetus.

4° *Credentzbrieff der ghemeynten tot Edam, d.d.* 28 *April.*

Allen eersaemen godtzalighen ende werdighen Dienaeren Ouderlingen ende anderen onzen zeer lieuen beminden broederen der gemeynten Iesu Christi, te wesen omden yersten Iunii ijerstcomende in Nationali Synodo binnen Dordrecht, Wenschen wij onwaerdich Dienaeren ende Ouderlinghen der Gemeenten christi des classis van Eedam, Genaede ende vreede van Godt den vader door onzen Heere Iesum christum.

Eersaeme godtzalige werdige ende zeer gelieffde Mededienaeren Ouderlingen ende broederen in Christo, Wy voorgementioneerde Dienaren ende Ouderlingen, doen v Luijden condt ende te weeten, dat wy eendrachtelycken hebben gecommittiert ende committieren mets desen, die eersaeme onze mededienaren in Godts H. Woort als Pieter Pieterssen dienaer tot Purmerendt ende Bernherus Vezekius, dienaer tot Eedam, als ooc den eersaemen onzen mede ouderlingh der ghemeenten christi binnen Muniquedam als Gherrit Ianssen Schaegen, omme haer vuijt onzen naeme ende van onzen t'weeghen volgende uwe verschryuinghe onlancx geleden by ons ontfangen in eygener persoonen, met zeeckeren anderen gecommittierden, vuijt den den anderen Classen van Noorthollant, te transportieren ende voegen ieghens den yersten Iunii ijerstcomende int voorghementioneerde Synodo binnen Dordrecht, omme aldaer met v Luijden eendrachtelycken naer Godts H. Woort van alles te handelen ende te sluijten, dat totter Hoochster eere Godts, tot opbouwinge vreede ende eendracht zynder H. Kercke nodich ende stichtelyc zal beuonden werden, Accordierende ende passierende den voorsch^en^ onzen gecommittierden daertoe volcomen macht ende authoriteyt alles te doen ende te laeten dat wy alle in eygener persoonen present ende aldaer voor oogen zijnde

naer Godts H. Woort, ten fine voorschen, daer inne zolden mogen doen offte laeten niet vuijtgesondert, Approbierende acquiescierende ende ratificierende wij alle tzelve by dese onze gecommittierde alsoo gedaen offte gelaeten zal mogen werden, sonder ennige contradictie by ons daer op te reserueren, begerende dat desen onzen beschyn van commissie zal mogen subsistieren ende volcomen macht grypen, alwaert datter meerder ende stercker macht int generael offte speciael ende beter forme vereyst zolde mogen werden. Aldus gedaen in onze classycque vergaderinge, binnen Eedam, ende onderteyckent by ons ondergeschen soo voor ons zeluen als voor dandre onze mededienaeren ende ouderlingen des classis van Eedam thaerder ernstiger begeerte, desen XXVIIIen Aprilis anno XV^C achtendetzueuentich.

HERMANNUS WESEPE, Dienaer des gottelyken woordes tot Edam.

IOANNES ANDELLIUS, onwerdich Dienaer Christi in zyn gemeijnte tot Wormer ende Ihisp, Representerende in dese vergaderinge den schryuer.

CORNELIS PIETER PLOEN, onwerdiege ouderlinck tot Edam.

IACOB SOMMESZ., ouderlinck tot Monickedam.

5° *Credentzbrief van Harlem op dominum Damium ende sijnen mitgeseten*, *d.d.* 9 *Juni.* [Ontv.] 10 *Juni.*

Genade en vrede door Christum.

Eerwaerdige hoochgeleerde godsalige zeer gelieffde heeren ende metbroeders. Alzoe uwer E. missiue ons behandicht es door onse E. lieue mitbroederen Ioannem Gerobulum ende Ioannem Arcerium affgevaerdicht wesende vanden Sinodo, oock ons vorder relatie bij monde van de voorss.

broederen gedaen op dinhout vande messiue ende andere, Soe est dat wij niet hebben connen naelaeten, te scriuen ende te ordonneren twee vuijt den onsen met volcomen lasten ende instructien (zoe veel wij voor deeze tijt hebben connen becomen) namentlijc D. Ioannes damius dienaer des woorts ende Arent meijnarts ouderling tot Haerlem welcken wij bidden dat de E. Sinodus volcome geloue wil geuen int geene zij aendienen zullen zoe wel die saicke beroerende de welstandt der kercken als vande defensie ende ontschuldiginge die zij bij monde zullen doen ende wij hijer nae een weijnich aenroeren.

Inden eersten vande vermaeninge vande absenteringe van Sinodum tot dordrecht van welcke vergaederinge wij noijt enich aduertissement noch scriuen ontfangen en hebben omme bijden zelffden te compareren.

Maer zoe veele als aengaet de beroerte geschiet op sacramentsdach zal uwer E. kenlijck zyn dat de zelffde beroerte door den burgeren ende broederen niet te werck gebrocht ende geschiet es blijckende bijde informatie bijden Schout tot deze tijt noch genomen welcken wij neffens deezen ouersenden vanden welcken wij den broederen bedancken dat zij op die fame niet en hebben willen oordelen den partije ongehoort hebbende want hijer wel veel quade onwaerachtijge naeségginge oock geschieden die met groote schande voor de wet weederroupen worden.

Eerwaerdige hoochgeleerde godsalige zeer geliefde heeren ende mitbroederen, Wij bidden God dat hij uwer E. in zijne bescherminge neme, ende met zijnen H. Geest meer ende meer begaue wille, Amen. Vuijt onsen Consistorio deezen IX Iunii anno XV^C^LXXVIII tot Haerlem.

Abraham Gallus dienar des words tot Harlem nomine Consistorii.

Eerwaerdige .... godsalige zeer .... mitbroeders .... iegenwoordich .... tot Dordrecht.

6° *Een min of meer officieel bericht uit het jaar* 1582 *over de afvaardiging uit de Classe van Leyden.*

Als nu dese vergaderinge [nl. de Synode van 1578] te samen gecomen was, onder anderen mede de ghedeputeerde vande Kercke ende Classe van Leyden, Carolus Rijckewaert, ende Ioannes Arcerius Predicanten tot Leyden, ende Reynsborch, ende Dyrick Beerthen Ouderlinc tot Leyden, met credentie-brief by Caspar Coolhaes selue, ende andere met hem onderteeckent, so werde ouersien enz. (blz. 6 van het Cort eenuoudich ende waerachtich verhael; hiervoren blz. 230 reeds vermeld.)

7° *Credentzbrief der Classis van Delft ende Rotterdam, d.d.* 30 *Mei.*

Ghenade ende vrede van Godt onsen hemelschen vader door I. Christum in wirckinghe des H. Gheests zij met v allen, Amen.

Eersame seer lieue ende waerde broeders inden Heere I. Christo bij malcanderen in zijnen naem vergadert, Alsoo nu de Synodus Nationalis voorhanden is om alle goede ordeninghen inde kercke Godts te stellen, welcke tot Godts eer ende tot stichtinghe zijner kerck soude moghen dienen, ende datter verordent is datmen wt elcke classe twee Predicanten ofte een Ouderlinck met eenen Predicant verkiesen ende op den Synodum met goede credents brieuen wtseynden sal, Soo ist dat wij, uwe metbroederen kerckendienaren der Classen Roterdam ende Delf tsamen vergadert zijnde in onse Classique vergaderinghe, met aenroepinghe des goddelicken naems met de meeste keurstemmen vercoren ende verordent hebben om wt onser aller naem op den Synodum voorss. te seijnden dese onse seer lieue ende waerde broeders predicanten des H. Euangelii, te weten Arnoldum Cornelium predicant tot Delf ende Petrum Carpentarium predicant tot Schiedam. Ende

soo veel aengaet de Ouderlinghen, is verordineert van dien van Delf Huijch Iacob Bouijnss. ende van die van Roterdam (dewijle niemandt van haeren Ouderlinghen hun hiertoe verledighen mach) een van haeren ministers bij ghebeurte, ende nu voor het eerste haeren ghetrouwen Dienaer Petrus de Bert, welcken wij volle last ende beuel gheuen om van onsent weghen op den Synodo te handelen te raetslaghen ende te besluijten alles wat tot Godes eere ende opbouwinghe der kercke I. Christi sal moghen dienen. Bidden daeromme v. l. dat ghijluyden dese onse lieue broeders daer voor aensien ende ontfanghen willet, want t' ghene dat zijluijden met v. l. besluyten, sullen wy achten ghedaen te wesen ghelijck of wij selue bij v. l. gheweest ende helpen besluyten hadden. Voort bidden wij onsen lieuen Godt ende vader I. Christi, dat hij na zijner belofte om zijns naems wille met zijnen H. Gheest in v. l. vergaderinghe wesen wil, ende v. l. tsamen met den Gheest der waerheijt ende des verstandts, den Gheest des raedts ende der sterckte, den Gheest der kennisse ende der vrese des Heeren beghenadighen wille, opdat ghij luijden inde vrese Godts ende name Christi vergadert zijnde met sachtmoedicheijt liefde ende eendracht aen malcanderen meer ende meer verbonden ende verknocht werden moghet, ende alle twist ende tweedracht met allen menschelicken affectien verre van v. l. wech gheiaghet [?] zijn, ende dat ghijluyden soo met de vrese des Heeren begauet ende met liefde aen malcanderen verbonden zijnde alle saken die tot Godts eere ende stichtinghe der kercke dienen bequamelick wtrichten ende voleijnden moghet, Daer toe v. l. dan helpe Godt onsen hemelschen vader door I. Christum zijnen lieuen Soone, Amen.

Eersame seer lieue ende godtfruchtighe broeders wij willen v. l. hiermede den Heere onsen Godt ende t' woordt zijner ghenade beuolen hebben, die v. l. in Christo Iesu

bewaren ende met zijnen H. Gheest verstercken willen. Gheschreuen in Roterdam desen xxx Maii a° LXXVIII ende onderschreuen bij ons

VALERIUS TOPHUISANUS PAULI sst.
CORNELIS CORSTENSSEN, schrijuer wt name ende begeerte der Classen.

8° *Credentzbrieff vander Classe in des grauenhaghe, d.d. 7 Juni.*

Wy ondergeschreuen Dienaren des Classis vanden Haghe hebben doer gemeen suffragien ende cuerstemmen vercoren ende ordeneert onssen lieuen ende Eersamen met broeder Alst Thomassen Dienaer der kercken tot Ryswyck om vuyten naem vande voirss. Classis te compareeren ende verschinen in de generale vergaderinghe der kercken dienaren nu tot Dordrecht wesende om aldaer vuyt onssen naem metten anderen broederen te handelen in alle zaeken die tot opbauwinghen der kercken Iesu Christi besloten zullen worden. Biddende der haluen onssen lieuen ende getrauwen metbroederen in alles denseluen aen te nemen ende onfangen alsmen eenen getrauwen ende vromen dienaer des woirde Godts behoert aen te nemen, ende oick int ghene dat hy op eenighe puncten ofte vraghen ende antwoorden vorbrengen zal gelooff ende credyt te gheven. In kennisse van tghene voirss. is zoe hebben wy onderschreuen dienaren vuyten naem van onssen gehelen classis dit onderteykent. Actum inden Hage den VIIen Iunii Anno 1578.

IOES CASTERCOMIUS, Verbi Diuini minister sst.
ALBERTUS SCHOONHOUIUS, verbi minister in Wateringen.
HUBERTUS WALINGIUS, qui Reipub. Christianae, quae est Monasterii Batauorum, verbum dei administrat.

9° *Credentzbrief der Classis van Dordrecht, d.d.* 5 *Mei.*

Gnade ende Vreede van Godt den Vader ende onsen Heeren Ihesu Christo.

Wy Broederen vande Classe van Dordrecht vergadert in den name des Heeren aldaer betuygen met desen Credentie brieff dat wy hebben verordineert Hermannum Herbertss. Kerckendienaer tDordrecht ende Leuinum van den Borre Kerckendienaar te Gertrudenberg om te verschynen op den Synodum aengestemt alhyer binnen Dordrecht op den 1 Iunii anno Domini 1578 ende te tracteren wt onser aller name met de andere Broeders wat dienstlick is tot opbouwinge der Kercken Christi, houden sulcks ooc van weerden als off wy daer in eygen persoon waren tegenwoordigh. Actum den 5 Maii anno Domini 1578 onder des classis segel.

10° *Bommel, Credentzbrief, d.d.* 22 *Mei.*

Aengesien allen ende iederen Classen opgeleidt is, twee Kerckendienaren aen den Synodum Prouincialem te senden, Soe hebben wij verordineert dese onse twee broederen Ioannem Leonem kerckendienar tot Bommel, ende Rodolphium Veltium kerckendienar tot Gorcum, denseluen mits desen onsen credents brieff volle macht geuende met den broederen des Synodi versaemelt, alles te mogen handelen ende besluyten, wat tot den bow der kercken Iesu Christi, ende tot der eeren ende glorien Godes sal mogen dienlick zijn, Wij hebben oock denseluen onsen lieuen broederen voorss. vollenkomene instructie mede gegheuen, van alles dat ons noedich dunckt van onsentwegen den Synodo voergedragen te worden, Bidden derhaluen, de broeders in den Synodo versaemelt willen denseluen onsen broederen, van onsen Classe daertoe gecommitteert, volkomen gelooff

geuen in alles dat sy sullen voertedragen hebben in onsen naeme, gelijck off wij selffs inden Synodo tegenwordich waeren, Daeraen sullen de broederen doen wat recht ende wel is, Gedaen tot Bommel vuijt onsen Classe den xxIIten Maii a° 78.

Inden name onser gantscher Classe onderschreuen

CASPAR SWERINCHUSIUS, Praeses.

11° *Credentzbrief der classis van Walcheren, d.d.* 28 *Mei.*

Ghenade en Vrede door onsen Heere Iesum Christum.

Naer alle gewillige aenbiedinge onzes diensts, Ende christelycke groetenisse. Deze tegenwoordighe dient Omme onzen lieuen beminden Broeder den vercoren Praesidi inden nationali Synodo binnen de stadt van Dordrecht ende allen anderen daer ieghenwoordich zynde, te certificeren, Dat wy dienaers der classe in Walcheren vercoren ende wtgeschickt hebben, verkiezen ende zenden mits dezen totten voornoempden Synodum Onze lieue trouwe mededienaers D. Casparum Heydanum, Ioannem gerobulum ende Hubertum Francisci, heurlieder mits dezen ende eenen yeghelycken int byzonder macht gheuende, auctho-riteyt ende speciael beuel Omme wt onzen naeme aldaer te proponeren volghende de schriftelycke instructie die zylieden van ons ontfanghen hebben, Biddende den d. Praesidem dat hy hun voor zulcx wt cracht van dezen wil aenzien, audientie ende gelooue gheuen. Gheloouende voor goet ende van waerden te houden alles het ghene dat inden Synodo wt gront der schrifture ende tot stich-telinghe ordeninghe der kercken Christi zal besloten ende geordonneert worden.

Eerwaerde Lieue Beminde vaert wel. De Heere Iesus Christus de Prince der herderen zy door zynen goeden heylighen Gheeste in v. l. tzaemencompste, gheue v. l.

wysheyt, raet, ende verstant tot zyns naems eere ende stichtinge zynder gemeente. Gheschreuen dezen xxviii^en in meye XV^CLXXVIII. Onder onzen zeghel.

IOANNES MIGGRODIUS, Ordinarius Scriba classis Walachrianae.

12° *Credentzbrief der Classis in brabant, d.d.* 12 *Mei.*

Ghenade ende Vrede door Onzen Heere Iesum Christum, Amen.

Eerwaerde Lieue beminde Broeders. Deze iegenwoordige zal V. L. tot dezen eynde dienen, Dat wy ondergeteeckende representerende de classe van Brabant mits dezen vercoren ende wtgeschickt hebben totten nationalem synodum Onze Lieue metbroederen D. Ioannem Cubum Dienaer des Woorts binnen Antwerpen, ende Ian Iasparss. Scheniers, Ouderlingh van Breda, Dewelcke van ons in gheschrifte hebben volcommen Instructie last ende beuel om wt onzen naeme voor te stellen zulcx als wy noodich geuonden hebben naer het neerstich ouerlezen vande acten des voorgaenden synodi. Biddende daeromme V.E. dat het V.E. belieue deze onze gesanten voor zulcx aentenemen gehoor ende gelooue te gheuen, Als oft wij alle tzaemen daer iegenwoordigh waren. Belouende alles voor goet te houden tghene dat aldaer volghens den onveranderlicken volcommen reghel des godlycken woorts, Ende goede ordeninge der kercken zal gehandelt ende ghestatueert worden. Toirconden onse naemen hier onderghestelt desen xii^en may XV^CLXXVIII, Ende den zeghel.

IEREMIAS BASTINGIUS wt namen der kercke van Antwerpen.

IOANNES CAPITO, vitt name der Kercke van Breda.

IAN WOLFFAERTS, vuijt name der kercke van tsartoghebosch.

AERT DE TEMMERMAN, wt name der kercken van brusel.

FRANS IACOBSS., vuyten naeme der kercke van Turnhout.

13° *Credentzbrief der classis in Oost ende Westflanderen, d.d.* 10 *Mei.*

Ghenade ende vrede door Iesum christum amen.

Eerweerde Lieve ende zeer Beminde Broeders inden Heere. Naer alle ionsteghe groetenesse ende recommandatie dienet dese ieghenwoordighe om v. l. te versekeren, dat wij Dienaeren der ghereformeerder ghemeinten Christi in Vlaenderen, so wel der oostersche als der Westvlaendersche classe beide te samen in een vergadert sijnde, gheordineert hebben ende bij desen ordineren, onse lieue medearbeijders Iacobus regius Dienaer des godlicken woordes nu tot Ghendt dienende, Petrus plateuoet Dienaer des godlicken woordes tot Commene Wervicke ende Meenene, Lowys vander Veste ouderlinck tot Eekeloo ende Iooris Herrewijn ouderlinck tot honschote, Omme bij v. l. tot Dordrecht in het nationale Synode te verschijnen ende onse Vlaenderssche ghemeinten te representeeren, Gheuende den seluen volle macht voor so vele als het ons angaet, met v. l. te beraedtslaghen ende te besluijten in alles, wat tot goeder ordene welstant ende bauwe der kercken Christi nutt sal beuonden zijn V. L. biddende zij willen dese onse ghesanten voorñ. volle gheloue gheuen in het gene dat zij vut onser aller name vertooghen zullen, ende zult wel doen.

Lieve ende Eerweerde Broederen, die almachteghe alleene wijzen God, die wil v. l. al te samen met sijnen H. Gheest des Wijsheyts veruullen ende in zijn heileghe bescherminghe nemen, amen. Gheordineert tot Werviken in

onse Vlaendersche classicale versamelinghe desen 10 Meije a° 1578.

Adrianus Obrius, Dienaer des godlicken Woordes tot Honschote ende Loo, bij laste ende vut der name der classe. Vut Honschote desen 23 Meije a° 1578.

14° *Twee officieele berichten over de afvaardiging uit de Waalsche kerken* (te vinden in het Waalsche Livre Synodal) [1]).

Articles resolus au Sinode tenu a Dordrecht le 21 Iour de Iuin 1577.

Memoires et advertissemens.

Art. 5. Messieurs Taffin et Fuggeré se trouveront au Synode des frères ministres de l'Eglise Flamande, et s'adioindront vn ou deux Anciens qui entendront ladite langue Flamande.

---

1) Van het hierboven aangehaalde Actenboek, waarnaar reeds vroeger herhaaldelijk verwezen werd, zijn in de Bibliothèque Wallonne te Leyden drie exemplaren, die, behoudens kleine verschillen in de spelling, zeer goed met elkander overeenkomen. Waar soms eenig klein verschil was van inhoud, is hier (en ook elders) het oudste van die exemplaren gevolgd. Van de beide andere afschriften is het eene uit het jaar 1662, en het andere blijkbaar van jonger dagteekening. Doorgaans is de tekst van die drie handschriften ook geheel gelijkluidend met den tekst, die in 1849 door N. C. Kist werd openbaar gemaakt, toen hij de Artikelen van de Synodale en Classikale vergaderingen der Waalsche kerken van 26 April 1563 tot 8 Mei 1578 in het Archief voor Kerkel. Geschied. (Dl. XX, blzz. 125—207) liet afdrukken, volgens een aan den Waalschen kerkeraad van Leyden toebehoorend afschrift. De hierboven overgenomen artikelen zijn aldaar te vinden blzz. 198 en 203.

Sinode tenu a La Vigne, le 8 de May 1578.

Art. 4. Monsieur le Viliers sera prié de la compagnie de se trouver avec Messieurs Taffin et Fuggeré Deputés du Synode dernier tenu a Dordrecht au prochain Synode des Eglises Flamandes qui se rassemblera a Dort, au commencement du mois de Iuin; et a son defaut, l'vn des frères Ministres de l'Eglise de la Vigne, sera choisi pour y aller; l'Eglise de Middelbourg sera priee aussi au nom de cette Compagnie, d'y envoyer l'vn de ses Ministres [1]).

15° *Credentiebrief der III ghemeenten in Enghelandt, d.d. 16 Mei.*

S. p. Seer lieue, eerwerde ende gewunschede broeders ende medearbeyders in den huyse des Heeren, uwer L. brieff der date des xxvi^sten^ Februarii lestleden, warinne uwe L. versocht heefft de tesamen-kumpste aller gemeynten onser sprake in desen rijke by een geropen te werdene, om te bestellen ende te benoemen enige, di vth onser aller namen souden verschijnen den iersten Iunii to Dordrecht, in uwe gemeyne versamelinge ende to uwen Nationalem Synodum aller Neder-landischen Gemeynten

1) De twee hierboven vermelde Synodale besluiten van de Waalsche kerken noemen slechts twee gedeputeerden bij name, en laten omtrent de twee andere nog onzekerheid over. Volgens de hierachter (onder C.) opgenomen naamlijst van hen, die de Dordtsche Synode van 1578 hebben bijgewoond, zijn uit de Waalsche kerken inderdaad tegenwoordig geweest de twee eerst-aangewezene gedeputeerden Jean Taffin en Guillaume Feugère; bij die twee echter staat niet Pierre Loyseleur de Villiers, maar Jean Hochedé dit de la Vigne, een der predikanten van Antwerpen (la Vigne); en voorts geen ouderling, maar Johannes Herenus, met de bijvoeging: Gall. Eccl. Dord. M.

der Neder-duydschen sprake, hebben de dieners der Neder-duydschen gemeynte to Londen, ontfangen den XXIIIIsten Aprilis dar-na: ende vth oirsake desseluen, de to samenkumpste aller Neder-duydschen Gemeynten in desen rijke, die sy alreede, na bestemminge im verleden iaer te Colcester gedaan, verschreuen hadden, by hen to Londen te verschijnen moeten op den XXVIII Meyes, verandert, ende mit nieuwer verschrijuinge versocht te geschieen den XIIden derseluen maandt: Alwaar ende wanneer to samen gekomen sijn dese drije Gemeynten Als van Londen van Sandwijck ende Colcester, mit verwilliginge in onse doen der Gemeynten van Madston ende Doeuere, die vm sekerer oirsake willen hoere kompste to ons verontschuldiget hebben: ende hebben (so veel in hen geweest is) sich geschicket ende beulijtiget, sulckem na te komene, als uwe L. in dem vorss. brieff an ons alle versocht heefft. Ende hebben aldar na uwer L. versoecke by malckanderen ouerlesen ende ouerlecht sulckes als uwe L. in demseluen vorss. brieue vor-gedragen heefft: Noemlicken de Artikelen der Synoden, des eenen te Embden im iare 71 ende des anderen te Dordrecht im iare 74 gehouden, ende dar-uan onse gemeyne (altijdt nochtans doer beter te verbeteren mogen) hier-mede doer onse gesandten ouersenden willen. Bidden derhaluen uwe L. seer ernstlicken, Gy willet deselue onse gesandten, mit namen onsen seer lieuen ende werden broeder D. Ysebrandum Trabium, diener godtlicken wordes in der Gemeynte to Sandwijck, ende Ian de Roo, auderlinck der Neder-duydschen Gemeynte to Londen, van onsent wegen ende in onsem namen annemen, hen geloiue stedigen in allem wat sy van onsent wegen uwer L. angeuen sullen: ende ock (na uwer anbiedinge) hen plaetse geuen, in uwer versamelinghe stemme te mogen hebben ende aduijs te geuen, mit allen anderen, die uwer versamelinge sijn sullen: Altijdt nochtans mit sodanem be-

spreke ende vthneminge van ons hier an uwe ceremonien offt kerckenregimente niet verder te verbinden willen, dan wy mit goeden wille onser superintendenten ende mit vrede onser gemeynten in desem rijke (als wy ons hierouer to anderen tijden an uwe l. meer verklaert, ende gy ons oock selues duydtlicken verwilliget hebbet) souden annemen konnen. Hier-mede lieue ende eerwerde broeders onsem gemeynen Gode in genade beuolen, die uwer l· vorgenomen to samenkumpste mit synen Heyligen Geeste beleyde: ende make dat deselue vruchtbar sijn moge to groitmakinge synes aller-heyligsten namens, vthbreydinge syner heylsamen warheit, ende vastem fundamente der Gemeynte synes soons Iesu Christi im gantzen Nederlande, Amen. Mit haste to Londen in onser gemeyner to samenkumpste, den xvi^den^ Maii 1578.

Vwer L. seer dienstwillige broeders ende medearbeyders in den oigste des Heeren, de versamelinghe der vorss. Neder-duydscher gemeynten in den koeninck-rijke van Engelandt, onder onser onderteeckeninge ende versegelinge.

GOTTFRIDUS WINGIUS, praesentis colloquii dictarum Ecclesiarum praeses subsst.

ROLANDUS CARPENTARIUS praedicti Colloquii designatus Scriba.

16° *Ouerlandt Classis*, *Credentzbrief*, *d.d.* 2 *Mei.*

Gods genade ende vrede, doir Iesum Christum onsen salichmaecker, metgaders de verlichtinge ende bystant des Heyligen Geests, in allen voirnemen sy met uwe L.

Weerdige, hoochgeleerde, voirsienige, seer lieue heeren, ende broederen, Wy gebieden ons dienstelick tuwer L., wy hebben met blyschap verstaen, die aenstellinge eenes Nationalen Synodi, besloten den eersten Iunii naestcomende bynnen Dordrecht te houden, Daeraff wy voir eerst

God den almechtigen dancken ende prysen voir syne genade, die hy ons in desen lesten bedroefden tyden laet verschynen, Dat wy noch onder soe veel verdruckingen, nyet alleen die vryheyt ende middel hebben aen velen plaetsen, syn woort reyn ende opelick te predigen, ende synen heyligen naem aen te roepen, maer oyck ons te vergaderen in syner vreese, om ons te bespreken, hoe syn ryck verbreydet, syn kercke opgebouwet, ende anderen lidtmaten onses Heeren Christi (die noch onder de sware tyrannye des Antichrists sitten) geholpen soude mogen worden, Ende om tzelue werck (dwelck wy seer nootwendich achten) soe veel ons mogelick is, te beuorderen, hebben wy in onser Classique vergaderinge, gedeputeert ende deputeren met desen, onse lieue metarbeyders ende broeders inden Heere Petrum Dathenum, kerckendienaer te Franckendael, ende Engelbertum fabrum, welcke van wegen der bekentenisse der reyner leer, van synen kerckendienst, ende Superintendents ampt, by Churfurstelick Pals, nv onlancx ontset is; Ten eynde, dat sy in namen ende van wegen onser Classis byden aengestelden Synodo verschynen, ende denseluen van beginne ten eynde toe by woonen souden, Hebben wy hen oyck beuel gegeuen ennige puncten, soe vut den actis Synodalibus van Embden, als anderssins, voir te dragen, ende daer op ende op alle andere saecken, die in uwer L. vergaderinge voirgedragen sullen worden, inder vreese ende aenroepinge Gods des almechtigen, na synen heyligen woorde ende waerheyt, samentlick met uwer L. sich te bespreken ende te besluyten, soe als tot verbreydinge des Euangeliums ende Rycx Iesu Christi goetgeuonden sal worden, Daeromme wy uwe L. bidden, onse voirss. gedeputeerde voir sulcke in uwer vergaderinge aen ende op te nemen, ende hen in allen dingen, die sy van onsen wegen voirdragen sullen, volcomen gelooue te gheuen, Wy willen oyck

(gelyck betaempt) allet wat alsoe besloten sal syn, voir goet ende Christelick aennemen, ende na onsen vermogen onderhouden; Onse Heere Iesus Christus, die belooft heeft by syner kercke te syn, tot aent eynde der werelt, wille door de kracht synes heyligen geests, alle uwe voirnemen regeren, ende weeren allet wat met syner eere ende Goddelicken wille is strydende, Amen. Datum te Franckendael in onser Classique vergaderinge den II[en] dach in Meye XV[C] achtentseuentich, Des toorconden desen Credentzbrieff by Drieen Ministers deser vergaderinge onderteeckent.

DAVID ARONDEAULX.
IOHANNES MONTANUS LOUENICH manu propria ss.
HENRICUS CORPUTIUS manu propria ss.

17° *Credentzbrief der Classis van Cleuen, d.d.* 26 *Mei.*

Ghenade ende vrede van Godt onsen Hemelschen Vader door Iesum Christum onsen Heere ende salichmaker sy met v. l. ende met ons allen, Amen.

Ghunstige lieue broeders. Nadijen wij vermaent syn gheweest door het schrijuen van onse broederen des Consistorii vanden kercken van Antwerpen, van eenen Nationalen Sijnodo in der stadt Dordrecht teghen den iersten dach Iunii te houden, Soe hebben die broederen onses Consistorii van Wezel die Cleefsche Classe versamelt opten 19 dach Maii nu verleden, alwaer volgende het voergemelde schrijuen ende vermanen der voirss. broederen van Antwerpen van weghen derseluer Cleefsche Classe verordineert off ghedeputeert syn geweest om inden voirss. Sijnodo tot Dordrecht te verschijnen dese twee broederen, Namentlijck Seruatius Wijnants Minister der gemeijnten vae Goch Rhees Emmerick etc. ende Cornelius Rhetius

ouderlinck vander Walscher ghemeijnten binnen Wezel, ende denseluen volcomen macht gegeuen om van weghen ende in den naeme derseluer Classe aldaer te verschijnen verhandelen ende mede besluijten alle het gheene dat tot vorderinghe nut ende profijt der Nederlantschen gemeijnten sall moghen dienen. Hebbende oick tot dijen eijnde opgericht sekere instructie diewelcke bijden broederen derseluer Classe is onderschreuen ende onderteeckent ende den voirgenoemden twee broederen mithgegeuen, Dwelck wij onderschreuen broederen vth den beijden Consistorien te weten der duytscber ende walscher gemeijnten binnen Wezel, vth beuel ende inden naem derseluer Cleeffsche Classe also betuijgen ende certificeren in kracht deses. Biddende ende begheerende aen V. L. dese onse twe broederen als volmachtige der voirss. Classe, ten eijnde bouen geschreuen te willen aennemen ende ontfangen, Ende in tghene sij v. l. sullen voerdragen van wegen derseluer, volcomen ghelooue thoestellen. Mith beuelinghe v. l. allen in die beschuttinge ende bescherminghe des almachtighen, die huere reijse wil voerspoedich maken, ende v. l. alletsamen met synen heijlighen Gheest begnadighen ende verstercken, om te moghen besluyten dat tot synder eeren ende opbouwinghe synder gemeijnten mach gedijen, Amen. Ghedaen tot Wezel desen 26en Maii Anno 1578.

IOANNES HERTFELDIUS, verbi minister in Ecclesia Vesaliensi subscripsit.

GODEMANNUS BREUCCERUS, eiusdem Ecclesiae minister sspt.

CAROLUS NIELLIUS, Ecclesiae Gallicae Wesaliensis Minister.

IAN DE VARENNES, Ancien.

MICHIEL IOERDAENS, ouderlinck der Nederlantsche duijtscher gemeente in Wesel.

FRANS MEESS. ouderlinck der nederlansche duitscher gemeinte in Wesel.

COENRAET VORSSELMAN, diaken der nederlantse gemeijnte in Weesel.

Den Eerwerdighen hoichgeleerden Eersamen ende voersichtigen mannen in dem Sijnodo tot Dordrecht vergadert wesende onsen gunstigen lieuen broederen.

18° *Protest van de Classe van Keulen*, *d.d.* 5 *Mei.*

Ghenade ende vrede van Godt den hemelschen vader door Iesum Christum onsen Heere.

Eerwerdighe lieue broeders, medearbeyders in den heilighen dierbaren oogste des Heeren, Also wy den neghende Aprilis onse ghewoonlicke classische versamelinghe tot Betbur Reyfferscheyt ghehalden ende een yder wederomme tot syner woonplaetse ghekeert is gheweest, is ons daernae te hande ghecommen eenen brieff van die ghemeynte tot Antwerpen, den derden Aprilis ghedateert, met een copie des wtschryuens eens Synodi, ghenoemt nationael, teghen den eersten Iunii naestcommende tot Dordrecht te halden, begherende aen ons dat wy onse classen alvoren weder beroepen ons met malcandren ouer die ghestelde Emdische artikelen ende oock Dordrechtsche (welcke wij niet ontfangen en hebben) bespreken, ende wat ons daerin mishaechde ende veranderens noodich bedochte, aenteeckenen, Ende also twee mannen in name onses Classis affverdighen, om den Nationalen Synodo by te wonen; So ist dat wij ons wederom den 5en Maii tot Betbur by enander ghevoecht hebben, ende met malcanderen ouer dese sake ghedelibereert hebbende konnen wy V. l. tot eene niet verhalden, Eerstelick dat dit schrift vorghemelt, die aenghestelde versamelinghe noemt een Nationael Synodus, daerop wy wel een wtlegghinghe vannoode hadden, want

wy het wel erwoghen hebbende, vinden (so wy anders der broederen meyninghe recht verstaen) dat het een bysonder versamelinghe is, teweten noch Generael noch Prouinciael, noch Classisch, volghende die constitutiën des Synodi van Emden, daerin wy ons beswaren ende ghepreiudiceert vinden; Want daer werden by enander gheroupen alleen die van der Nederlantsche, ofte nederduytsche sprake, die Welsche auer, ende Akensche, Cuelsche, Gulicsche enz. kercken, die doch het voorneemste deel onser Classen sijn, werden wtghesloten, ende also werdt onse Classis ghescheurt, het welcke sonder Generael Synodus niet en behoorde onderstanden te worden; Ende offschoon die vander Walsche sprake int voorleden iaer sulcx onder sick ghedaen hebben, so hebben wy tot noch toe niemant ghehoort die sulcke particuliere vergaderynghen ghebillict heeft; Hebben het auer int beste gheduydt, ende also ghenomen dat sy wat sonderlings ende dat hen alleen aenghynck te handelen hadden; Maer nu wy sien dat die van der Nederduytsche ofte Vlaemsche sprake sulcken exempel nauolghen, willen, en kunnen wy niet laugher stil daertoe swyghen; Protesteren derhaluen dat die van der Nederlantsche ende Welsche sprake, die onder ons ghehooren ende duslanghe haere Classische versamelynghen met ons ghehouden hebben, ghelyck sy noch begheeren te doen, onghehouden syn sulcker niewe aenghestelde versamelynghe by te wonen; Protesteren oock so in der selue versamelinghe yet voorghenomen ofte besloten werdt tot preiuditie ofte vooroordeel onses Classis ofte eenigher kercken desseluen (Ghelyck alschoon gheschiet is, door die vier Welsche ghesantte dienaers der particuliere Welsche versamelinghe die van Dordrecht op Aken gheschicht syn gheweest, met voller macht om seker saken afftehandelen, die eyghentlick tot onser Classis behoorden, ende oock door die Classis van Suythollant versamelt tot

dergaude den 5en Septembris 77. so wy verstaen wt eenen sekeren brieff aen onsen Classis gheschreuen, onderteeckent Petrus Ioannis preses ende Ioannes Leo scriba) sulcker censure niet onderworpen te wesen; So auer die Classis van Hollant haere ordentlicke versamelynghe houdt ende tot haeren rade etlicke ander Nederlantsche kercken ghebruycken wil in saken die de ghemelde Classis aengaen; so soudemen dat duydelick ende bytyde teweten ghedaen hebben; Bidden derhaluen, die broeders en willen niet voornemen daerdoor de Embdische artikelen eenighe affbreuck gheschiede, by den welcken wy ons ghedencken te halden, ter tyt toe dat door een ordentlick Prouinciael ofte Generael Synodum eenighe veranderinghe daerin gheschiet sy, opdat wy schuwen allen erchwaen, als off wy die ghemelde Embdische constitutien omstooten ofte vercleyneren wouden, Oock om der boosen consequentien wille die wy vreesen dat daerwt volghen mochten (so nu niet, doch in toecomstighe tyden), Somen verwillichde dat een kerck ofte Classis sick ouer andere opheffen woude, authoriteyt nemende, so vele te beroupen als haer welgheuallich is, Ten lesten om der onnoodicheyt wille, die kercken te onderwerpen eener sulcke ghehoorsaemheyt, die tot dienstbaerheyt ghedijen mochte, Wanneer een Classis ofte meer, daertoe niet ghedeputeert synde, den Synodum te beroupen praesumeerde, dat een ygheliek als dan verplicht soude wesen, daer te moeten verschynen. Lieue ende Eerwerdighe broeders wy verhopen volghende desen dat die broeders niet voor ongoet en sullen nemen dat wt onse Classe niemant op die aenghestelde versamelynghe en verschynt; V. L. hiermede der ghenade Godts beuelende, die V. l. met synen heylighen Gheest regiere tot prys syns naems ende stichtinghe syner kercken, Amen.

Datum Betbur Reyfferscheydt desen 5e Maii anno 1578.

V. l. goetgunstighe broeders dienaer der Ghemeynte Christi inde Classe van Coelen

CORNELIUS WALRAUE, praeses.

Aen die Eerwerdighe onse seerghelieffde broeders ende medearbeyders in den wercke des Heeren, die op het Nationael Synodus versamelt syn tot Dordrecht.

C. *Afschrift eener naamlijst van hen die de Synode bijwoonden* (zie boven blzz. 228—232).

Nomina tam Ministrorum verbi quam Seniorum, qui huic Sijnodo Dordracae interfuerunt, haec sunt [1]).

Ministrorum.

Petrus Dathenus Ecclē. Sijnodi praeses. [Petrus Dathenus].

---

1) De naamlijst is hierboven afgedrukt, geheel gelijk zij in het Prov. Geld. Actenboek te lezen staat, met al de daarin voorkomende schrijffouten, die trouwens gemakkelijk te onderkennen zijn. Alleenlijk is de naam van Dirck Berten, die aldaar bij vergissing onder de predikanten staat (na nr. 9), hier verplaatst naar de kolom der ouderlingen; en evenzoo de naam van Alst Thomassen, die aldaar bij vergissing onder de ouderlingen staat (als de allerlaatste), naar de kolom der predikanten. — Of zulke verplaatsing soms ook noodig zou zijn met den onder nr. 7 bedoelde naam (Passiche), is moeielijk uit te maken: blijkbaar is die naam zeer verminkt, en er zijn geene gegevens om de juiste lezing ook maar te doen gissen. — De namen van hen, die de Acta ook onderteekend hebben, zijn hier cursief gedrukt. — Bij de namen van hen, wier geloofsbrieven nog over zijn, is bijgevoegd, hoe zij daarin geschreven staan; en desgelijks zijn hier bijgevoegd (behalve bij het moderamen, dat als zoodanig vooraan staat) de namen der vertegenwoordigde Classen. — Een vraag-

Arnoldus Cornelii Delph. M. scriba. [Arnoldus Cornelius].
Ioannes Cubus Antwerp. M. alter scriba. [Ioannes Cubus].
Casparus Heidanus Mid. M. assessor. [Casparus Heydanus].

---

teeken is geplaatst bij Cl. Gouda, niet alleen omdat deze eerst nu van de Classe Dordrecht is afgescheiden, maar ook omdat onzeker is of de daarbij genoemde H. Cesarius (nr. 40, op de naamlijst de allerlaatste predikant) in eenige qualiteit van gedeputeerde het laatste gedeelte van de Synodale zittingen kan hebben bijgewoond (vgl. den brief, hierachter sub F, 1°, te vinden). — En ezenzoo moest een vraagteeken staan bij Gelderland, niet alleen omdat in die provincie in 1578 nog geenerlei kerkelijke ordening was noch reeds zijn kon, maar ook omdat het wel waarschijnlijk, doch niet zeker is, dat Jacobus Eldenius en Joannes à Nieken dictus Fabricius Venlonius destijds reeds in Gelderland werkzaam waren. Kort daarna waren zij er blijkbaar mannen van invloed, want blijkens de Acten der Prov. Geldersche Synoden was laatstgenoemde haar praeses in de vergadering van 11—14 Nov. 1579, en haar assessor in de (met Overijssel gecombineerde) vergadering van 19 en 20 Jan. 1580, terwijl Eldenius (daar genoemd als in het graafschap Zutphen dienstdoende) toen haar scriba was. — Eindelijk valt nog op te merken, dat in den naam, die hier onder nr. 35 voorkomt, misschien ook eene schrijffout is: althans, een Waalsche predikant Herenus wordt nergens elders genoemd; daarentegen is de Waalsche predikant Jean Haren maar al te bekend, en daar deze in Juni 1578 juist geene vaste gemeente had, en destijds veel gekozen werd voor kerkelijke commissiën, kan het wel zijn dat zijn naam hier oorspronkelijk gestaan heeft. Volgens de naamlijst der Waalsche predikanten van Dordrecht (Bulletin d. l. Commission pour l'histoire des Eglises Wallonnes, Tome III, 1887/1888, p. 41) was aldaar vóór 1586 geene georganiseerde Waalsche Kerk, maar waren er wel onderscheidene tijdelijk dienstdoende predikanten, van welke t. a. p. ook twee genoemd worden, echter geen naam die ook maar eenigszins gelijkt op Herenus, zoodat deze dan zou moeten schuilen onder de bijvoeging: „et d'autres."

[*Classe de Paltz.*]
Engelbertus Faber Superintend. in Palat. [Engelbertus Faber].
[*Classe Zierikzee.*]
Gerhardus Culenburgius Zirckz. M.
Passiche [?] N. ex classe Zirckz.
[*Classe Leyden.*]
Carolus Rickwaert alias Theophilus Leid. M. [Carolus Rijckewaert].
Ioannes Arcerius ex Classe Leidensi [Ioannes Arcerius].
[*Classe Bommel.*]
Ioannes Leo Bommeliensis Minist. [Ioannes Leo].
Rodolphus Vessius Gorkum M. [Rodolphius Veltius].
[*Classe Kleef.*]
Servatius Winants, M. Vezal. [Servatius Wijnants].
[*Classe Alkmaar.*]
Ruardus Acronius Alcmar. M. [Ruardus Accromius].
Petrus Theodorici ex Class. Alcmar. [Pieter Dirkssen].
[*Classe Walcheren.*]
Ioannes Gerubelus, Vlissing. Minist. [Ioannes Gerobulus].
Hubertus Francisci Armud. Minist. [Hubertus Francisci].
[*Classe Enkhuizen.*]
Andreas Castricomius Enckusan. Minist. [Andries Dircksen].
Hildebrandus Cunaeus ex Classe Enckus. [Hilbrandus Cuneus].
[*Classe Delft en Rotterdam.*]
Petrus Carpentier [Petrus Carpentarius].
Petrus de Bert, Rotterdam. Minist. [Petrus de Bert].
[*Classe den Briel.*]
Aegidius Ioannis Brielens. Minist.
Andreas Hagius in Henfliet.
[*Kerken in Engeland.*]
Isebrandus Trabius Zantwic. M. [Ysebrandus Trabius].
[*Classe Dordrecht.*]
Hermannus Herbers Dord. M. [Hermannus Herberts].
Levinus vander Born, Geertruid. M. [Leuinus vanden Borre].

[*Classen Oost- en West-Vlaanderen.*]
Iacobus Regius, Gandav. M. [Iacobus Regius].
Petrus Platefoet Bruggens. M. [Petrus Plateuoet (Plancius)].
[*Classe Hoorn.*]
Clemens Martini Horn. Minist. [Clement Martenson].
Sibrandus Vemetius in Hem. [Sybrant Gerritson (Vomelius)].
[*Classe Edam.*]
Petrus Sichemius Purmerend. M. [Pieter Pieterssen].
Bernhardt Vezekius Edamens. M. [Bernherus Vezekius].
[*Waalsche Kerken.*]
D. *Wilhelmus Figureus* Leidens. Prof. [Fuggeré].
Ioannes Taphinus Princip. Aurani. M. [Taffin].
Ioannes Hoesides [lees: Hochedeus = Vignia] Gall. Eccles. Antw. M.
Ioannes Herenus Gall. Eccles. Dord. M.
[*Gelderland?*]
Iacobus Eldenius.
Ioannes Venlovius [lees: Venlonius = à Nieken].
Henricus Middeldorphius.
[*Classe Haarlem.*]
Ioannes Damius Harlem. M.
[*Classe Gouda?*]
Henricus Caesarius Schoonh. M.
[*Classe 's Gravenhage.*]
Alst Thomas Riswick [Alst Thomassen].

Seniorum.

[*Classe Leyden.*]
Dirck Berten [Dyrick Beerthen].
[*Classe Kleef.*]
Cornelius Rhetius Ves. Eccl. S. [Cornelius Rhetius].
[*Classe Alkmaar.*]
D. *Iacobus Forest* Ecclesiae Alcmar. S. [Iacob van Foreest].

[*Classe Enkkuizen.*]

Iohan Cornelis Class. Enckus. S. [Ian Cornelissen].

[*Classe Delft en Rotterdam.*]

Hughe Iacobs Class. Delph. S. [Huijch Iacob Bouijnss.].

[*Kerken in Engeland.*]

Ioannes Roe Ecclesiae Lond. Sen. [Ian de Roo].

[*Classe Brabant.*]

Ian Iaspers Ecclesiae Bred. S. [Ian Iasparss Scheniers].

[*Classen Oost- en West-Vlaanderen.*]

Lodewijck vander Veste Gandavens. Ecclesiae Sen. [Lowijs van der Veste].

Ioris Hergine [Iooris Herrewijn].

[*Classe Hoorn.*]

Fobbe Sibrants Class. Horn. Sen. [Ffoppe Sijbrantson].

[*Classe Edam.*]

Gerrit Ians Class. Edamens. Sen. [Gherrit Ianssen Schagen].

[*Classe Haarlem.*]

Arnt Meiner Class. Harlem. Sen. [Arent Meijnarts].

D. *Instructiën voor de ter Synode gedeputeerden.*

1° *Instructie voor de gedeputeerden der Waalsche Kerken.*

Deze instructie (bevattende amendementen en nadere voorstellen op 21 artikelen van de Emdensche Kerkenordening) is te vinden in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis, Dl. XX, blzz. 189 vgg. [1]).

1) Voor deze instructie (evenals voor die der gedeputeerden uit Engeland) wordt verwezen naar de geschriften, waarin zij reeds zijn afgedrukt; want, ofschoon sommige lezers misschien wel zouden gewenscht hebben al wat van deze Synode nog over is hier bijeen te hebben, deze uitgave mocht toch niet bezwaard worden met een herdruk van reeds openbaar gemaakte stukken. Althans, wanneer die vroegere uitgave nauwkeurig genoeg was,

2° *Instructie voor de gedeputeerden der Nederduitsche Kerken in Engeland.*

Deze instructie (bevattende, behalve eigen voorstellen, amendementen, protest enz. op 11 besluiten van de Emdensche Synode en op 15 besluiten van de Dordtsche Synode van 1574) is te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Dl. I, blzz. 40 vgg.

E. *Brieven over noodige hulp voor den dienst des Woords.*

1° *Van den Kerkeraad van Brugge aan de Synode, d.d. 19 Mei.*

Deze brief is te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blzz. 16 vg.

2° *Van den Kerkeraad van Antwerpen aan de Synode, d.d. 20 Mei.*

Deze brief is te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blzz. 2—4.

3° *Van de Edelen en Notabelen van Gent aan de Synode, d.d. 27 Mei.*

Eerweerdighe ende beminde, Alzo wy verstaen hebben van vl. Christelicke verzamelinghe gehouden te werden tot

---

gelijk het geval is met de hierboven bedoelde instructie. Er zijn daarin slechts weinig afwijkingen van eenige beteekenis. Min of meer zinstorend zijn alleen de volgende: blz. 190, regel 4 v. b. en regel 5 v. o., en blz. 191, regel 5 v. o. staat „Eglise" in het enkelvoud in plaats van in het meervoud; blz. 191, regel 7 v. b. staat „Anciens", lees: „Auditeurs"; en blz. 192, regel 6 v. b. staat „levé", lees: „leue" (= lue.)

Dordrecht desen yersten Iunii ende nyet twyfelende zy en zal tot voirderinghe der ghereformeerde Ghemeente onder onse Natie geschieden, So eyst dat wy Edele ende Notabele der stede van Ghendt, aenmerckende d'oirzaken die ons die Almachtighe God door syne wysheyt daghelicx gheeft om syne eere te verbreedene, ende de gemeente ons beuolen te vervoirderen, goet ghevonden hebben middelen te zoucken waerdoore wy het rycke Christi alderbest mochten anrichten ende verbreeden, dwelcke ouermits dattet nyet gheschien en kan dan door bequame ende ghetrouwe Leeraers, ende wy alhier in dese stadt een groot ende yverich volck hebben dat met onse ordinaire Ministren nyet en kan bedient werden. So eyst dat wy vlieden (van welcker voorsienicheyt ende goede affectie totter zake Christi, wy ons versekeren) willen ghebeden hebben, dat ghy ons aen eenighe gheleerde ende godtsvruchtighe Ministers wilt helpen. V. L. en behoeft nyet vele redenen tot persuasien gemerckt ghy wel verstaet den grooten noot, ende hoe vele aen onse stadt van Ghendt (die wy na Godes woort begheeren te reformeren) gheleghen is. Ende te wyle onder andere Ministeren, ons bekendt ende met loflicker ghetuyghenissen gherecommandeert zyn: D. Petrus Dathenus, die ons voormaels inden Euangelio ghedient heeft, D. Helmichius, wiens broeder oyck by ons in saligher ghedachtenisse is, ende Dauid arondeaux bij ons alhier opgheuoedt, So eyst dat wy ernstichlick bhegeiren v. L. willet de zelue vuyt onsen name beschryuen. Wy sullen ons teghen de zeluen ghelyckmen teghen Christi dienaers schuldich is, zo int onderhouden als anderssins quyten, Bidden oock v. L. willet ons metten yersten dese zake voirderen want den tyt zulcx verheescht.

Eerweerdighe ende beminde, De allewyse Godt wille v. L. metten gheest der wysheyt ende des Raedts altyts

regeren ende in desen Christel. versamelinghe voorsitten. Vuyt Ghendt desen xxvii^en May 1578.

Dyne goetwillighe vrienden Dedele ende
Notabele der stede van Ghendt,
I. Campene.

Aen die vrome ende godtvruchtighe Dienaeren Iesu Christi ieghenwoordich vergaert inde verzamelinghe beroepen te Dordrecht,
Tot Dordrecht.

4° *Van den Kerkeraad van Gent aan de Synode*, *d.d.* 13 *Juni.*

Deze brief is te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel III, blzz. 46—48.

5° *Van de Edelen en Notabelen van Gent aan de Synode*, *d.d.* 13 *Juni.*

Ghenade ende vrede door Ihesum Christum onsen Zalichmaeker.

Lieue ende beminde broederen in Christo, Alzo Dauid van arondeaux gheboren van deser stede, vlieder mededienaer inden woorde des Heeren, nu ieghenwoordich hier is ende dat wy verstaen, vuyt hem, dat zyne beroepinghe voor de gemeente van Bruessele conditioneel is, in alzo verre als wy zynen dienst konden derfuen ofte ymmers dat hy van ons nyet beroepen en wierde, ende dat wy nu op dit pas beuinden dat wy zo zeer als eenighe andere ghemeenten binnen dese Nederlanden zynen dienst ghebreck hebben, ouermits den grooten Ougst die hier voor handen is, beneuen dat hy burgher deser stadt is, So eyst dat wy vlieden E. gheuen te bedinckene ende t'ordeelene, Of wy nyet, bouen onse behoirlicke beroepinghe, en behoiren, voor alle andere, ghepreferecrt te wordene; te meer dat

hy daertoe ghesindt is. Bidden derhalfuen hierop acht thebbene, ende zyne behoirlicke beroepinghe alhier, ons te bewillighen, ons metten brengher van desen goede ende corte antwoirde ouer te schicken, ten eynde onse kercke die in haere beghinselen noch teer ende swack is, gheen afbreucke en lyde.

Voirts konnen nyet naghelaeten uwe L. hertgrondelicken te bidden, ons alle hulpe ende assistentie te doene, omme onsen metbroeder Petrum Dathenum alhier thebbene, die ontwyfelicken gheen kleene vrucht hier doen werdt, vuyt oirsaecke van het goddelick saet, by hem hier tanderen tyden met ouervloet ghesayt, Ende dat om alle goede ordre ende kerckelicke politie te stellene, ende goede scholen op te rechtene ende de zelue door syne presentie t'authoriserene, ende dit alles voor zekeren corten tyt. Waerinne hy dese onse kercke ende alle andere hier omtrent gheleghen eenen goeden ende salighen dienst doen zal, Latende hierentusschen voorby den grooten onvuijtsprekelicken yuer die alle menschen hier tot hem hebben.

Ende om dese te besluyten, wilt oyck ghelycke neersticheyt doen, om ons met andere dienaers te voorsiene ende zonderlinghe van onsen metbroedere Isenbrando, die wy hier oyck grootelicx van doene hebben. Dienende dese tot gheenen anderen eynde. Willen Vl. L. ende voorsienighe broeders den almogenden Godt beuolen hebben, den welcken wy bidden int midden van vlieden te presideren. Vuyt Gendt desen XIII^en Iunii 1578.

Die al vl. goede vrienden D'edele ende
Notabele der stede van Ghendt,
I. CAMPENE.

Onse lieue ende beminde broederen in Christo dienaers des goddelicken woorts ieghenwoordich versamelt op het Synodus tot Dordrecht.

6° *Van den Kerkeraad van Amsterdam aan dien van Delft*, *d. d.* 30 *Mei* (ter Synode overgelegd).

Lieue ende waerde Broeders. Wij hebben wel op v. aller begheren ende eysschende noodt v weder ghezonden Thomam Tileum onsen ghelieffden broeder, ons wt lieffde ende zonderlinghe vrientschap gheleent, daeruan wij v tallen tijden zeer hoochlyck the dancken hebben ende ons the verschuldighen staet. Dan lieue Broeders alzoo zindert zijn vertreck die Heere ghenadichlijck zijnen H. Woorde eenen groiten door gheopent ende zijn glorie verbreyt heeft, alzo dat wij nu inde stadt van kercken ende plaetsen (propijs om tzelue the verkondighen) wel verzien, dan (helas) met dienaers gantsch ende nyet verzorcht zijn om opten thoekomenden weecke eenen dienaer inden schoonen Aougst the zenden, Soo ist dat wij hier door weder ghedrongen zijn om deze onse ghestalte v the kennen the geuen, met bidden ende smeecken weder aen v the versoucken hulp ende assistentie vanden voorn. onsen broeder Tileo (zoot mueghelyck es) oft eenen anderen godsalighen man voor eenen tijt the mueghen van v versorcht zyn daeruan die Heere onghetwijfelt uwer aller rijcken loon ende verghelden zal zijn ende wij ghehouden dese weldaet naer onsen vermueghen the recompenseren. Die Heere (den welcken wij v hiermede in ghenade beuelen) beweghe uwer aller harten ende sinnen tot dit zijn werck te promoueren ende vorderen door de kraftighe werckinge zijns h. Gheests door Iesum Christum zijnen gheliefden zone onsen Heere, Amen, Amen. Taemsterdam den Naestlaetsten Meye a° 1578.

V. L. G. ende dienstw. broeders inden Heere Christo

HENDRICK VAN MARCKEN.

IAN MUERLING.

IAN IANSSEN KAERLE.

HENRICK OLFERTSS. FUYCK.

Eerzame, Voorzienighe, ende Godtsalighe Broeders der ghemeijnte tot Delft.

7° *Van den Magistraat van Amsterdam aan de Synode, d. d.* 5 *Juni.*

Waerde wyse voorsienige mannen ende broeders etc.

Wy gebieden ons aan uwe Eer. Ende die wyle die almogende God doer een sonderlinge, Iae by nae onuerhoopte werckinge, het Rycke Christi binner deser stede zulcx aen heeft geheuen, dat het zelue nyet alleen by die gemeen burgeren in zeer grooten getale, maer oeck by het meerderdeel vande tegenwoordige magistraten, met vruechde aen is genoemen, ende wy tot voortganck ende opbouwinge des zelfs (twelck ons ampte oeck eyscht naer alle vermogen te vorderen) van harders ende dienaers des godlycken woordes gants nyet zyn versien, als uwe Eer.W. breder vuyt brengers van desen Iohan Comelyn ende Ian Ians zoon Carel, onse mede lidtmaten der kercke, dan zullen kunnen verstaen, Soe willen wy vuyt ons priue naem, als oeck vuyt name ende van wegen deser stede uwe E. W. hoochlick vermaent ende gebeeden hebben, ons met twee ofte drie godvresende, vroome, vreedsamige ende wel begaefde dienaers des godlycken woorts in yle te willen besorgen, ende zoe het mogelick zy onder anderen met Petro Datheno ofte anderen gelycke, der franchoyse tale kundich, omme den gheenen die vander zeluer tale zyn (die hier veele zyn) by siecte ofte andere vermaninge te mogen doen, want (God lof) die ougste hier veele is, dies uwe Eer. W. oock toestaet ernstlick daer op te veruolgen, ende gedencken hoe veele datter aen dese stadt is gelegen, alwaer het Rycke antechristi vuyt zyn vaste besit eerst geextirpeert zynde, Noch veele vian-

den ende spotters zyn, die zulcx nyet dan met die alder vroomste ende best begaefste dienaers en zyn te ouerwinnen, ofte in dwanck te houden, Daer op het dan uwe Eer. W. dan ernstelick zall gelieuen te letten. Dien wy hier mede den Heere beuelen. Tot Aemsterdam den Ven Iuny 1578.

Die alle uwe goetwillige broederen Burgm̃ren
ende Regierders der stede Aemstelredamme.

Den eerwaerdigen godsaligen geleerden ende voorsienigen Dienaren des godlycken woorts Synodaliter vergadert tot Dordrecht.

[Buitenop staat aangeteekend:] Der Magistrat van Amstelredam bitt om 2 of 3 dienaeren des woorts [En als dagteekening van ontvangst:] 9 Iunii 1578.

8° *Van den Kerkeraad van Amsterdam aan de Synode, d.d. 7 Juni.*

Deze brief is van woord tot woord bijna geheel gelijkluidend met den brief van den Magistraat van 5 Juni. Alleen staat hier (regel 16 v. o.) de naam „Nicolas Commelyn" in plaats van Iohan Comelyn; — bij het woord „verstaen" (regel 14 v. o.) is op den kant bijgevoegd: „want wij denzeluen broeders gheautoriseert hebben, volcomelyck met uwe E. te handelen ende the doen als hen Raedtsaem duncken sal"; — en de dagteekening is hier: 7 Iunii 1578.

Bij dezen brief is het onderschrift en de onderteekening:

Die al uwe dienstwillighe Broeders
ADRIAEN CROMHOLT.
IAN DE BISSCOP.
CORNELIS VAN TEYLINGEN.
CORNELIS ALBERTSSEN.
IAN MUERLING.

IAN IANSS KAERLE.
HENRICK OLFERTSS. FUYCK.
ANTONIS IANSS SCELLINCWOU.
MAILLIAERT CUIJPER.
GUILLAME DU GARDIN.
THIJMEN MEIJNERTS.
HINDRICK VAN MARCKEN.

[Buitenop staat aangeteekend:] Consistorium tot Amstelredam bittet om dienaeren.

[En als dagteekening van ontvangst:] 9 Iunii 1578.

9° *Van den Magistraat van Gouda aan de Gecommitteerden van de Staten van Holland, d.d.* 3 *Juni* (authentiek afschrift, ter Synode overgelegd).

Copie.

Eersame voirsichtige zeer discrete heeren goede vrunden ende mede broeders.

Alsoe eenen ygelick wel notoir ende kennelick zy hoe qualicken dat den volcke alhier hen hebben connen begeven tot de smaecke ende tgehoor des goddelicken woordts waer deur de kercke christi ende syne heylige gemeente nyet van sulcker achtinge en es geweest als wel behoorde, genouch tot een bespottinge van onse naegebueren, Theeft nochtans den almachtigen (die hoochgelick geloeft ende gedanct moet syn) gelieft gehadt zyne bermhertige ooghen nederwaerts op ons te slaen, Dat hy een getrouwen godsaligen dienaer, om syn vervallen huys alhyer op te bouwen, ons toegeschickt gehadt heeft, naemptel. Hermanus Herperts Dienaer tot Dordrecht, dwelcke soe alle mensschen bekent zy, het woordt des Heeren (naede gauen hem gegeuen) soe vuytgedeelt heeft, dat nyet alleen de swacke gemeente deser kercke grootelix heeft aengenomen,

maer heeft oock de herten vanden ghenen, devangelische leere contrarie zynde soe beroert, dat oock veele van hen dat goddelicke woort aengenomen ende hen totter gemeente christi begeuen souden hebben, Daer up ter contrarie mits tvertreck vanden seluen Hermanus, de gemeente vermindert iae inder voughe dat nauwelix nyemant inder predicatie compt, deurdyen dat de gemeente hen tot tgehoor van andere predicanten nyet en connen begeuen, Ende ons sulx wee doende ende bevyndende als billick zy, dat wy als goede christel. ouericheyden onse arme desolate gemeente van goede herders behooren te voorsyen, Soe hebben wy Dirck Iacobss. Lorick ende Gerrit Franss. Kegelinck onse medebroeders tot Dordrecht geschickt gehadt opte generaele vergaderinghe van tSinodo, dat aldaer wesen soude, omme aldaer met alle middelen aen te houden ten fyne dat de voorn̄. Hermanus ons weder mochte werden toegeschicket, aleer de kercke in ruyne quame, Maer tSinodus noch nyet vergadert zynde, sijn dselue gedeputeerde op huijden weder thuys gecomen, sonder yet in deser saecke anders gedaen te hebben, dan de voorn̄. Hermanus onse meninge verclaert, die heurluyden seyde dat hy nyet en twyffelde ons soude hem gewerden, euen verre myn heeren de Staten by heurl. missiue aen tsinodum te addrescheren, sulx ernstel. versochten, Waeromme wy desen bode in alder vliet hebben affgeveerdicht, ten eynde uwer E. gelieue by den Staten terstondt te beleden, dat sy sulcken missiue willen doen depescheren dienende tonser intentie, Indyent mogelick zy, Soe de voorn̄. onse gedeputeerde op vrijdach toecommende hen daer mede weder in tSinodo souden laeten vynden, dat alsdan vergadert sall wesen, twelck doende uwer E. ons een aengename vruntschap bewysen sullen, Dat kenne den almachtigen die uwer E. will nemen in zijn heylige behoede. Vuyt der Goude den III^en^ Iunii 1578.

Onder stont geschreuen Vwer E. goetwillige medebroederen Burgemrs. ende Regierders vande Goude. De superscriptie was dese, Eersaeme zeer voirsichtige discrete Heeren ende medebroeders Mr Iohan Iacobss. ende Dirck Ianss. Loncq gecommitteerde vande Staten van Hollandt wesende inden Hage.

Vuyt gegeuen voor copie, By my
DE RECHTERE 1578.

10° *Van de Staten van Holland aan de Synode*, *d.d.* 4 *Juni.*

Eerwaerdige Lieue seer discrete,

Alzoe deur Godes genade die kennisse des Goddelicken woorts binnen deese landen ende steeden met groote veruolch ende tegenstrijt geresen zijnde, de selfde naer zyne Godlicke wille tot opbouwinge ende vermeerderinghe van zynder kercke ende gemeente onderhouden ende waergenomen behoort te worden, byzonder ter plaetze daer dye predicatien vandyen met groote vruchtbaerheyt gedaen mogen worden, Ende uwer Eerw. vuyt het schrijuen van Burgem̃rn. ende regierders van der Goude wel sullen cunnen verstaen hoe grootelicx daeraen is gelegen tot den dienste Godts ende verbreydinghe van zyn heylich woort, Dat den getrouwen ende godtzaligen Leeraer Hermannus Herperts Dienaer tot Dordrecht hem wederomme begeue binnen der voorss. steede vander Goude, Daertoe wy uwer E. dubbelt vande selve brieuen ouerzenden, Soe hebben wy nyet willen laten op uwe generale vergaderinge aldaer (zulcx wy oeck tot meermael aenden gemeene Dienaeren mitsgaders den Magistraten van Dordrecht hebben gedaen) uwer Eerw. wel ernstelick bij desen te verzoucken den gedeputeerde der stede vander Goude voorñ. die tot dyen eynde aldaer verschynen zullen, alle behulpsaemheyt daertoe

te willen bewijsen ende zulcke ordre stellen, Dat den voornoemde Leeraer ende predicant metten eersten wederomme binnen der Goude voorn̄. mach worden geschickt, ende hem aldaer onthoude naede goede affectie ende deuotie vande gemeente aldaer, Ende dat dye van Dordrecht inde plaetze vanden seluen wederomme van eenen anderen ende alzulcken dienaer voorzijen mogen worden, Daer mede de Magistraten ende gemeente aldaer hen zullen laten genuegen ende te vreeden houden, Waermede uwer E. Godt den Heere achteruolgende uwe beroepinghe ende ons eenen aengenamen dienst bewysen zullen.

Hiermede

Eerwaerdige Lieue zeer discrete, Onse Heere Godt zij met uwer Eerw.

Geschreuen inden Hage den IIIIen Iuny a° 1578.

Ter ordonnancie vande Staten, Bij mij

DE RECHTERE 1578.

Eerweerdigen Lieuen zeer discreten Den gemeene Dienaeren der kercke Christi vergadert binnen der stadt Dordrecht.

11° *Van den Kerkeraad van Leyden aan de Synode, d.d.* 6 *Juni.*

Gnaet ende vrede von Gott doer Chr̄m̄.

Ehrwerdige ende gottsalige broders, vwer brieffer schriuen hebben wij empfangen ende gelesen, danckende von herten mit v. l. Gott dem Herrn vor seine gnade, die hy .... [?] beweisende ist seinen kercken alhir in diesen Nederlanden hem hertgrontlick bedende, dat hij dieselue seine gnade vnss hoe langer hoe mehr ende mehr will beweisen tott loff ende preiss seins gottlicken nams, tot opbouwing seiner gemeinte ende vnser aller saligheit. Weiter, angaende

vnsen sehr werden brodre Theophilum zijn die brodre des sehr well te vreden dat hij nae brugge gahe, die teit von 3 offte 4 weken, Maer dat hij langer soude wtbliuen, offte dat sei souden vnderstaen hem genschlich te houden, dairin soude sie geninssins (glick ock vnse Magistraet) consenteren willen, dairom v. l. bedende dat si dit ter herten nemen ende vnsen brodre beuelen willen, nae expiratie van die obgenante teit weder te komen, ock die von bruggen vermanen, omme in der teit haer mit einen anderen te versorgen, v. l. hirmit altosamen die gnade Godes beuelende, Met haest vt leijden den 6 Iunii anno 78.

Vt last ende beuell der broderen des Consistorii

CASPARUS KOELHAES.

Ersamen vrommen ende godtsalighen predicanten ende ouderlinghen unssofoort versamlet tot Dordrecht vnsen sehr werden brodren.

12° *Van den Magistraat van Leyden aan de Synode, d d. 7 Juni.*

Achtbaere hoochgeleerden ende zeer voorsyenyge Heeren,

Wy hebben met groete blyschap verstaen V. E missiue ende dyen volgende zyn wy wel te vreden dat Caerl Rycwaert onsen diener des woorts hem voor den tyt van een maent als een geleent diener metten alder eersten tot brugge sal moegen vinden. Wy hebben oick gesien sekere missiue vanden Godgeleerden doctor Wilhelm fugureus aen den heeren Curateurs vande Vniversiteyt gesonden daer by hy vuyt uwer E. name versouct dat doctor Bollius zyn collega inden professie vande Theologie voor eenen tyt ofte eeuwich tot Brugge als dienaer gesonden soude mogen werden waer op uwer E. sal belieuen te verstaen dat wy die twee professores der selver Theologie in desen

ioncheyt ende goeden voortgang der voorss. Vniversiteyt nyet en mogen missen mer zoe wanneer wy van meer andere ervaren ende geleerden der seluer professie sullen wezen voorsien en sullen alsdan nyet naer laeten alles te doene dat tot Goedes dienste eenigsins vordelick sal zyn.

Achtbaere hoochgeleerden ende zeer voorsyenyge Heeren den Heere almachtig belieue uwer E. in alles te seghenen, vuyt Leyden den zeuenden Iuny XV^C acht ende tzeuentich.

Vwe A. H. guetgunstige vrunden Bur-
germr̄en der stadt Leyden
I. VAN HOUT.

Achtbare hoochgeleerden ende voorsyenige heeren vande Synodale vergaderinge tot Dordrecht.

13° *Van den Kerkeraad van Schiedam aan de Synode, d.d. 7 Juni.*

Genaede ende vrede van Godt den hemelschen vader door I. Christ. Amen.

Eersame seer lieue ende waerde Broeders in den Heer. Wy hebben den VI Iunii omtrent den auondt v. E. brief ontfangen den welcken met alder kerckelycke ordininge daer toe dienende van ons ouerleesen ende weluerstaen is. Eerstlyck hoe dat tot Gendt ende op ander plaetsen die reyne waere ende oprechte leere I. Christi int openbaer geleert ende gepredict werdt: waerin wy ons allen van gantscher herten christelyck verblyden verhoepende dat door soodanich middel dat rycke des Satans gestoort ende dat Rycke I. Christi daechlycx grooter ende meerder gemaeckt sall worden. Ten anderen verstaen wy oock vuyt v. E. scryuen hoe dat die van Gendt anden Broeders in Synodo vergaedert, versocht hebben om aldaer voor een weynich tyts een dienaer ofte twe te hebben op dat

alsoo die gemeynte I. Christi getroost, gestarckt ende verquickt mochte werden ende dat onsen getrouwen, vromen ende godtsaligen dienaer Pieter de carpentier door die gemeen stemmen der broederen in Synodo gecooren is om aldaer voor een tyt van drie ofte vier weecken te predycken. Wy dancken voor eerst die genaedigen God dat hy die van Gendt alsoo door sonderlinge gratie begenaediget heeft dat sy soo grooten begeerten hebben om syn woort te hooren, dan ons verwondert seer dat den Broederen ons daer van niet en hebben geaduerteert voor syn reysen naer Gendt gemerckt onsen voorn. dienaer onser Gemeynte verobligeert is ende den plaets niet verre om sulcx ons ouer te scryuen. Aengaende nu lieue broeders die verwilliginge int senden onses dienaers naer Gendt om aldaer te blyuen voor een tyt van drie ofte vier weecken willen wy sulcx niet wederstaen gemerckt wy t'allen tyden die saecken der Gemeynten I. Christi van harten gaerne geuordert sien, consenteren daerom allegaeder eendrachtelyck dat sulcx geschien sall doch niet langer dan den broederen selfs in haeren brief begeert hebben om oorsaecken die oock grootelyck noodich syn tot vorderinge van onser gemeynte twelcken die broederen lichtelyck mogen verstaen aengesien wy vuijt grooten noodt by onsen dienaer Pieter de carpentier met alder naersticheyt becoemen hebben noch eenen getrouwen dienaer.

Eersame seer lieue ende waerde broeders die almach. God verstarcke v allen ende onsen dienaer met sijnen H. Geest, ende seghene uwen getrouwen arbeyt. Den selfden geue oock dat onse dienaer gesondt ende vroom wederom by syn Gemeente come, Amen. Vuyt den Consistorie van Schiedam den VII dato anno LXXVIII.

By ons v. l. goetwilligen
PETRUS TAURINUS Audewatranus.
Minister Verbi Dei.

PIETERSS. VAN DER BURCH ouderlynck.
ADAM ALLARTS, Dieaken.
WIJNANT IACOBSS. van dyck, Dieaken.
IAN IACOBSS, Diaecken.

Eersame seer lieue ende waerde metbroederen dienaeren des godtlycken woorts ende ouderlingen der kercken Christi vergaedert altans in Synodo tot Dordrecht.

14° *Van den Kerkeraad van Keulen aan de Synode, d.d.* 14 *Juni.*

Gnade vnd friede durch Iesum Christum, Ehrwurdige hoch vnd wolgelerthe herren und Bruder. E. E. vnd L. den 7en ietz lauffenden Monats Iunii auss Ietz versambleten Synodo zu Dordrecht ahn vns abgefertigtes schreiben haben wir vorgestern als den 13 gemelten Monats von dem herren Iohann Venlo empfangen, wharin vns meldet, das E. Ehrw. und L. auss gnedigem ansuchen des Wolgeborenen Herren Hern Iohans Graefen zu Nassau etc. ietziger zeit Gubernators des furstenthumbs Gelderen vnsers Gnedigen Herren, D. Ioannem Badium vnseren Diener Gotliches Worts I. G. auss sonderlichen vrsach zu einem HoeffPrediger furgestellet, mit begeren, da Ire G. gemelten D. Badium von vns gnediglich abforderen wurde, wir I. G. darin sonder einiche difficultirung wilferig sein wollen etc. Alsoe wir den von Irre G. solche gnedige ansuechung und abforderung vnter dato 10 diss Monats Iunii neben E. Ehrw. vnd L. schreibens empfangen Vnd wie wol wir in denen vnd anderen so vill vns mueglich, in bereitwilligkeit I. G. geneigt, sonderlich in vortpflanzung der ehren Gottes vnd Reichs seins sons Christi, Haben wir I. G. vnsere erhebliche vilfeltige vnd noetwendige Vrsachen warumb wir die Person gedachten Badii, der

uns den seines verstandes, gelertheits vnd redselickeit halbes gar ein noetwendiger diener ist, welchen wir auch mit vill arbeit vnd kosten (wie vnter E. Ehrw. und L. etliche solches bei Ihnen sebst gnugsam berichtet) bekhommen nicht entrathen khunnen, gantz dienstwillig schriftlich angezeigt, Verhoffen auch I. G. an vnsere erheblichen angetzogenen vrsachen ein gnediger geuallen tragen werden vnd hattens dafur gehaltenn E. Ehrw. vnd L. als denen diser vnser kirchenstandt vnd gelegenheit mit [?] bewussendt, auch mit [?] vnd durch was listige geister dieselbe taglich zuthun vnd angefochten (wozu insonderheit dieser man uns dienlichen, der anderen erheblichen vrsachen geschwiegen) Dieselbe solten einen anderen vnd nicht eben diesen, Nachdem deren mehr, welche dazu tauglichen und bequem, I. G. furgestellet haben, Welchs wir auch vmb wolfart Zunemung vnd Verhuetung viler Periculen vnser kirchen, von E. Ehrw. und L. gantz bruderlich, dienstlich und freuntlich hie mit wollen gepeten, Vnd der selbig zu ehren Gottes vnd vortplantzung des Reichs Christi seines Sons in E. Ehrw. vnd L. ietz versambleten Synodo gnedige und gluckselige beforderung zu thun vnd fur allen ubel zu bewaren, dem Almachig Herren emfolen haben. Datum Collen vnter vnsers Consistorii InSiegel am 14 tage Monats Iunii a° 1578. E. Ehrw. vnd L. freundliche und dienstwillige Mittbruder

Eltisten und Diacone der Burglichen
Christlichen Gemein zu Collen.

Dem Ehrwurdigen Hoch vnd wolgelerthen Gotseligen Diener des Gotlichen Worts, Eltisten vnd Diaconen in dem Christlichen Synodo zu Dordrecht versamblett, vnsren gunstigen herren vnd geliebten Brudern.

15° *Van den Kerkeraad van Brussel aan de Synode, d.d.* 15 *Juni.*

Genade ende vrede van Godt onsen Hemelschen vader door Iesum Christum, amen.

Eersame ende geliefde broeders, Wij moeten met grooter droefheyt beclagen dat den noot onser gemeenten die niet cleijn te achten en is, soe seer versumpt wert, wij hebben met grooter moijten swaren costen ende lange soliciteren voor eenen dienaer beroepen Dauidem Arendeum, hij is verordineert geweest van die classe van franckenthal met syn consent ende wille om syn beroepinge te volgen hoe wel op sekere conditie, hy is oock tot dijen eynde herwaerts ouer gecomen met sijn familie, en nv wert ons het broot midden op den wech vuyt den mont getrocken, wij die hongeriger syn als geene andere, ende dat van die gene die alreede wel versien sijn, Wij bidden v. l. te bedencken hoe sulcx met recht can bestaen, dat een sekere tegenwoordige geordineerde ende geconsenteerde beroepinge opgehouden wert door een toecoemende twijffellachtige ende grootelijcx disputeerlijcke beroepinge, Want wij voerwaer voor disputeerlijck achten, ende oock niet verstaen en connen hoe men een predikant van daer hij wettelijcken beroepen is ende geconsenteert heeft wechnemen mach om te stellen op een ander plaetse vuijt oorsake alleen dat hij van daer geboren is, want soe die oorsake oueral ende altijt moet gelden soe souden die wettelycke verkiesingen ende beroepingen te vergeefs gescieden, Immers ten minsten hebben wij groote reden ons te beclagen dat onsen beroepen dienaer tegen die ordinnantie der Classis van franckenthal ons opgehouden wert in desen ouergrooten noot (die soe is dat het aengenomen werck staet te niet te gaen soe wij niet versien en werden) middeler tyt dat men van het recht dat anderen op hem pretenderen de-

bateert ende yet sekers ordinneert, Soe is dan ons vrindelijcke ende Eerstel. begeeren dat v. L. willen hier op ernstelijck nae der onpertydiger billicheijt verordinneren het tgene dat tot die opbauwinge der gemeynte alhier van noode is, ons laetende behouden onsen minister die wij door wettelijcke beroepinge als den onsen houden, Ten anderen soo geuen wij v. L. te kennen hoe dat ouermits wij sien den grooten wasdom onser kercken die doer des Heeren genade soo groot geworden is dat het niet wel mogelyck en is met eenen dienaer oft twee onse kercke te versorgen, aengesien sommige omliggende steden van ons oock versoecken bystant ende behulp om met Godes woert gevoet ende gespyst te worden soo hebben wy desen aengemerct beroepen D. Petrus Dathenus ende Walnero Helmichio tot onsen dinst opbauwinge ons ende onsen naerbueren kerken, Ende tot dijen eynde bidden v. L. het tzelue onse beroep te confirmeren ende te beuestighen ende daer en tegen afteslaen het beroep van die kercke van antwerpen die welcke de voergenoemde beroepen hebben tegen den onsekeren openen tijt. Gelyck onse broederen brengeren des briefs die wy tot dyen fyne aen uw. L. gesonden hebben opentlyck in als [= alles] ende ten vollen mondelinge sullen verclaren biddende vl. voorss. onser broederen in alles gehoor ende gelooue te geuen, dit doende suldy Godt ende synder gemeenten eenen seer aengenamen dinst doen den welcken v. L. wil bewaeren in voerspoedich ende gelucksalich lange leven tot synder glorien ende der gemeynten oorbaer, profyt ende salicheyt. Vaert wel vuyt brussel den xv^en Iuny 1578 tot confirmatie van desen soo hebben wy onsen kercken segel hier onder gestelt ten dage ende iaere als bouen act.

Vuyt laste der ouderlingen ende diakenen der gereformeerder kercken binnen brussel.

Den eersamen ende welgeleerden Petro

Dateno tsamentlyck die compaingie der broederen versamelt in den name des Heeren tot Dordrecht.

F. *Stukken over allerlei andere zaken* [1]).

1° *Brief van den Kerkeraad van Schoonhoven aan de Synode, d.d. 8 Juni, hoofdzakelijk tot betuiging hunner vreedzame gezindheid tegenover de Roomschen.*

Wy dienaren des gottelycken woorts Ouderlingen ende Diaconen der gemeynte Iesu Christi tot Schoonhouen bekennen ende attesteren mitsdesen dat D. Gerardus [*lees:* Ioannes] Gerobulus dienaer des woorts tot Vlissingen ende D. Ioannes Arcerius oock dienaer des woorts by ons als gedeputeerde vanden Synodo tot Dordrecht gecommen ende gecompareert syn op den VIIen Iuny des auonts omtrent tusschen acht ende negen vren anno 78 ende ons wt den naem des geheelen Synodi geremonstreert die inconuenienten die so mochten comen wt die veranderinge onlancx geschiet op het stuck der Religie binnen Amsterdam, Haerlem ende Gendt ende daerom ons ghebeden ende vermaent tot alle modesti ende gerusticheyt, oock nyet te attenteren waer door die gemeyne rust ende pacificati tot Ghent gemaect, soude moghen geinfringeert ofte ouertreden worden daerbeneffens noch anderen dinghen met ons communiceert die nerghens anders toe gestreckt hebben dan dat wy die lidtmaten van onser gemeynte vermanen souden tot ruste ende vrede ende affmanen met smeecken ende bidden van allen nieuwicheyden veranderinge ende commotien aff te houden daer op wy haer belooft hebben in den naem des Heeren vergadert dat (so veel ons aengaet

1) Onder deze rubriek behoort ook nog een gedeelte van den geloofsbrief uit Haarlem, hiervoren blz. 295 afgedrukt.

nae dien wy tot desen dach toe anders nyet gesocht hebben) alsulcx met die hulpe des Heeren doen sullen, maer wederom fryndelyck ende ootmoedelyck souden bidden ende begeeren dat het Synodus alle mogelycke hulpe ende vlyt aen soude willen weynden byden genen daer sulcx te versoucken staet, dat alsoedanige dingen by onse wederparty mochten geweert ende affgeschafft worden, waer door niet alleen onse gemeynte, maer oock veel andere die Gemeene sake ende die Religie fauorabel, dagelykcx beroert ende geirriteert worden, streckende tot groote oorsake van veranderinge ende groete andere beroerten, alst breeder blyckt in onse principale missiue, aenden Synodum ouergestuert. Nae dese gehouden comminucaty [*sic*] syn die bouengemelde broeders van ons gescheyden seer haestelyck noch tsauonts laet ten thien vren op eenen waghen nae Amsterdam. Tot meerder vestenisse van desen, hebben wy dese attestaty met onsen Christelycken naem een yder voor hem, mitsgaders den gemeynen kerckelycken segel beteyckent ende verseghelt. Datum Schoonhouen in onse versamelinghe den VIII^en^ Iuny a° 1578.

HENRICUS CESARIUS minister verbi.
GERART FRANSS. VAN BLOCKHUYSEN.
HUTHERUS [?].
DIRCK KOUCK [?] CORNELISSEN.

2° *Brief van den Magistraat van Haarlem aan de Synode, d.d. 9 Juni, met getuigenis dat de op Sacramentsdag voorgevallen ongeregeldheden niet aan de predikanten te wijten waren.*

Eersame zeer wyse voorsichtige Heeren.

Op huyden syn opter burgem̃rn camere alhyer gecommen den predicanten ende leraers des godlicken woorts, metten diaconen ende ouderlingen der gereformeerde kercke

alhyer verthonende ons zeeckere missiue van uwer Eer. omme by ons ofte yemandt vanden onsen onderrichtinge gedaen te werden van tgundt op sacraments dach alhyer gebeurt es, ende off den seluen onsen predicanten daer van yet was te imputeren ofte hen met dies gemengt hadden, Hebben wy (soe sonderling eegeene van onsluyden ofte der vroetschappe deser stadt inder roomscher kercke ter zeluer sacraments daege en zyn geweest) voor onsluyden ontboden eenigen personen inder zeluer kercke geweest hebbende, ende den zeluen affgevraecht naer de waerheyt van tgundt aldaer gebeurt was, sulcxs uwer E. byde bygevouchde attestatien sien sult moegen wat de zelue personen verclaert hebben, Biddende dat uwer E. dese onse aduertentie voor goet ende aengenaem wilt hebben. Hyer mede,

Eersame zeer wyse voorsichtige Heeren, bidden wy den almoegenden God uwer E. te willen spaeren lancksalich gesont ende hebben in zyn behoede. Gescreuen tot Haerlem den ixen Iuny 1578.

Uwer E. dienstwillige etc.

Burgermrn. ende regeerders der stad Haerlem

De Weerdt.

Aen t Sinodum vande Predicanten der ge reformeerde religie tegewoordel. gehouden binnen der stadt van Dordrecht.

De acta der Nationale Synode te Middelburg, 30 Mei—21 Juni 1581.

Met betrekking tot de acta der Middelburgsche Synode kunnen de volgende stukken in deze uitgave worden opgenomen:

1°. Eene naamlijst van de leden der Synode, die als zoodanig gedeputeerd waren; bewaard in het Oud-Archief der Nederlandsche Hervormde Kerk, in den reeds vaak vermelden foliant Nr. I, 3, blz. 225. In den gedrukten catalogus is dit stuk onder nr. 5 van dien foliant stilzwijgend begrepen [1]). Het is blijkbaar van dezelfde hand als de onmiddellijk volgende (hieronder sub 2° vermelde) „Corte Memorien vte acten", en als de daarop weêr volgende (hieronder sub 7° vermelde) „Allerley voirstellingen"; en ook van dezelfde hand als twee andere stukken, die in ditzelfde Deel van het Oud-Archief te vinden zijn, nl. (blzz. 391—396) „Memorie van tgene is gehandelt inden Synode prouinciael gehouden te Haerlem in martio a° XV^{c}LXXXII", en (blzz. 369—390) „Memorien vanden acten gedaen ende gehouden inden

1) Over het geheel is de catalogus ten aanzien van de 12 stukken, die op deze Synode betrekking hebben, zeer onvolledig en onnauwkeurig. Wel wordt er bij opgemerkt: „Al te zamen is het eene verzameling van het grootste gewicht, met bijgevoegde aanteekeningen, die nergens elders te vinden zijn". Maar blijkbaar heeft de samensteller noch die aanteekeningen noch die stukken zelven doorbladerd. Dan toch zou hij er wel iets meer en althans iets anders van gezegd hebben, dan hij nu gedaan heeft in de enkele regels, die aan deze stukken zijn toegewijd.

Synode der prouincie van Hollant, te Haerlem, vutgeschreuen tegen den XIII^{en} martii 1582" [met bijvoeging in de eerste alinea: „De tesamenkoompste is (mits het onweder voorgaende dagen geuallen) yerst begost den XV^{en} martii"]; welke twee stukken de korte en de uitgewerkte notulen zijn van die Synode, laatstgenoemde zelfs de authentieke acta met de eigenhandige onderteekeningen. Nu was te Haarlem Henricus Corputius de (eenige) scriba; en dezelfde predikant was te Middelburg de tweede scriba. Waaruit volgt, dat alle die stukken door hem geschreven zijn; en voorts, dat de hier bedoelde naamlijst zonder twijfel gemaakt is ter Synode zelve, naar de aldaar overgelegde geloofsbrieven. Zij is voor het eerst openbaar gemaakt, hoewel met enkele verschrijvingen en vergissingen, door C. Hooijer (Oude Kerkordeningen, blzz. 194 vg.), die intusschen geheel ten onrechte klaagt over „de onduidelijkheid van het handschrift"; 't geen niet minder onbegrijpelijk is dan de bijvoeging, dat ook J. W. te Water dit reeds zou gedaan hebben; daar toch deze, gelijk pas te voren (a. w. blz. 193) zeer goed was uiteengezet, een geheel ander handschrift gebruikt had.

Door J. W. te Water nl. is reeds in 1766 eene dergelijke naamlijst openbaar gemaakt (in zijn Kort Verhaal der Reformatie van Zeeland, blzz. 347 vg., en daaruit overgenomen b.v. in het Kerkelyk Placaat-boek, Dl. III, blzz. 510 vg.); welke lijst hij gevonden had onder eene Fransche vertaling van de Middelburgsche acta. Intusschen had hij het met dat afschrift uit het Waalsche Livre Synodal zeer ongelukkig getroffen. Althans in de exemplaren, die daarvan aanwezig zijn in de Bibliothèque Wallonne, en die onder de Kerkenordening van 1581 geheel dezelfde naamlijst bevatten, is de schrijfwijze vrij nauwkeurig; terwijl te Water klagen moest, dat in zijn afschrift sommige namen „zeer gebrekkig waren geschreven". Voor het overige heeft hij die fouten in zijne uitgave „zooveel mogelijk verbeterd"; ofschoon b.v. de zonderlinge verminking van den welbekenden naam van „Wingius" in „Roragius" is blijven staan.

Deze lijst echter wordt door hem en anderen ten onrechte voorgesteld als eene naamlijst der leden, evenals de bovenbedoelde lijst van Corputius. In dat geval zou zij ook zeer onvolledig

zijn, want zij geeft slechts 35 namen, terwijl de naamlijst der gedeputeerden, boven en behalve diezelfde 35 namen, nog 13 andere bevat. En nu heeft zij zelve wel geen opschrift, waaruit blijkt wat zij zijn wil; maar uit allerlei omstandigheden kan dat toch wel worden afgeleid. Het kleiner aantal van namen, de plaatsing onmiddellijk onder de acta, de vooropstelling van het moderamen, de ongeregelde volgorde van de overige namen, enz. maken het zeer waarschijnlijk, dat dit eene lijst is van de gedeputeerden die de laatste zitting ook bijwoonden en die toen de acta onderteekend hebben. Indien dit zoo is, blijft dus deze lijst haar belang behouden; en daarom zullen, bij den hier volgenden afdruk van de naamlijst van Corputius, de 35 namen, die ook onder de Fransche acta staan, door cursiveering worden aangewezen.

2°. Een stuk uit het Oud-Archief (Nr. I, 3, 5, *a*, in dien foliant blzz. 227—233), tot opschrift hebbende: „Corte Memorien vte acten Synodael te middelborch in Zeelant vanden 30 maii tot den xxien Iunij 1581 gehouden". Dit stuk is (gelijk hierboven reeds is aangewezen) door den tweeden scriba Henricus Corputius geschreven; en eene andere hand heeft er buitenop gezet (blz. 234): „Cladde Actorum Synodi Middelburgh. a°. 1581". De juistheid dezer qualificatie blijkt genoegzaam uit den inhoud; ook met name uit de omstandigheid, dat bij een aantal alinea's op den kant gezet is (door Corputius zelven of door een ander): „laet dit vut". En indien nu enkel uit deze gegevens de slotsom moest opgemaakt worden, dan zou zeker voor de hand liggen, hier te denken aan eigenlijk gezegde korte notulen, wel niet bestemd om nog telkens tusschen de zittingen in te worden uitgewerkt (want de aanwijzing, om iets uit te laten, komt ook nog voor bij een onderwerp dat eerst na de sluiting werd ingebracht), maar toch staande de vergadering door den tweeden scriba gemaakt. Er zijn echter andere omstandigheden, die dit onwaarschijnlijk of zelfs bepaald onmogelijk maken; b.v. dat deze „Memorien", hoewel blijkbaar met eene zekere haast geschreven, toch geenszins het karakter vertoonen dat zulke korte notulen doorgaans hebben, maar integendeel geregeld zijn doorgeschreven

en ook bijna altijd goed zijn gesteld; dat zij blijkbaar eerst gemaakt zijn, nadat het stuk, dat de antwoorden op particuliere vragen bevat, voltooid was, daar bij een 16tal van die antwoorden op den kant staat (met de hand van Cornelius): „ad acta", en juist die antwoorden in alle afschriften uit de rij van antwoorden zijn weggelaten, maar daarentegen alle, of bijna alle, in de „Corte Memorien" zijn opgenomen, zij het ook met eenige verkorting; en vooral, dat reeds geheel in den aanvang, bij het eerste voorkomen van de zaak van Coolhaes, terstond daaraan toegevoegd wordt, hoe die zaak verder geloopen is en wat het eindbesluit is geweest, terwijl toch (zooals b.v. blijkt uit de dagteekeningen van de ter Synode opgemaakte en kort daarna gedrukte aktestukken) deze verdere behandeling en eindbeslissing eerst ruim twee weken later, toen de zittingen bijna ten einde liepen, heeft plaats gehad. Er blijft dus wel niet anders over, dan te stellen, dat de tweede scriba zijne „Corte Memorien" terstond na het sluiten der Synode heeft opgesteld, denkelijk uit zijne eigene losse aanteekeningen; dat hij ze gesteld heeft om te dienen voor het in het net schrijven van de officieele notulen; en dat hij voor dit laatste eerst een soort van ontwerp heeft gemaakt, hetzij ten behoeve en ten dienste van den eersten scriba, of wel om den inhoud, de formuleering, enz. eerst nog aan het oordeel van anderen te onderwerpen, waarbij dan wel het eerst zou te denken zijn aan de gecommitteerden die in de laatste zitting benoemd waren „om de acten ende andere dingen te perficieren". Een dergelijke gang van zaken is te meer waarschijnlijk, omdat stellig zeker is, dat men bij de Haagsche Synode van 1586 omtrent evenzoo is te werk gegaan voor het „geheel int nette stellen" van „alle de degelicksche acten" (vgl. den brief van den scriba dier Synode, Wernerus Helmichius, aan den assessor, Arnoldus Cornelii, dd. 10 Sept. 1587, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. IV, blzz. 72 vgg.). En slechts dit kan dan nog onzeker zijn: of de „Corte Memorien" van 1581 bestemd waren om volledig te worden uitgewerkt (met dezelfde uitvoerigheid als b.v. de hierboven aangehaalde „Memorien vanden acten" der Haarlemsche Synode van 1582); dan wel, of zij een „cladde"

waren in dien zin, dat zij doorgaans bijna woordelijk konden worden overgeschreven.

Met volkomen zekerheid kan dit niet meer worden uitgemaakt, daar de officieele notulen onbekend zijn. Maar het is toch waarschijnlijk dat deze in den regel niet uitvoeriger waren dan de „Corte Memorien", ja zelfs in de formuleering der acten geheel gelijkluidend waren. Een bewijs voor die overeenkomst is b.v. te vinden in een paar officieele stukken van het jaar 1586, waarin door de tijdgenooten zelven uit die notulen iets wordt aangehaald. Er zijn nl. in ditzelfde deel van het Oud-Archief (blzz. 471 vgg. en 485 vg.; in den Catalogus, bij Nr. I, 3, 7, *i*, stilzwijgend begrepen onder de uitdrukking: „en andere hoogst merkwaardige bescheiden, te talrijk om ze alle te noemen") twee geschriften, die mede gediend hebben in den langdurigen strijd van de Kerk van Leyden tegen de Haarlemsche Synode van 1582, en die de hoofdpunten resumeeren van de door genoemde Kerk tegen die Synode uitgesproken klacht of aanklacht; het eene ingeleverd den 11 Maart 1586 bij de arbiters, die, met goedvinden van beide partijen, de scheidsrechters zouden aanwijzen, aan wier beslissing de quaestie zelve zou onderworpen worden; en het andere ingezonden bij de Nationale Synode van dat jaar, welke naar de uitspraak der genoemde arbiters de eerstaangewezen scheidsrechter zijn moest. In beide die stukken is één der bezwaarpunten, dat niet gehandeld was overeenkomstig „tbesluijt des voorss. Nationalis Synodi tot Middelburch, ghelyckmen inden acten desselfden Synodi sien mach: luijdende aldus: Maer en heeft nyet geobtempereert (denoterende desen Excommunicandum). Daerom vier omliggende classen ende eyndelick de Prouincie van Suyt-Hollant bevolen te procederen tot excommunicatie gradatim, si perstat in inobedientia". En wanneer men nu deze aanhaling vergelijkt met hetgeen te dien aanzien in de „Corte Memorien" wordt gevonden, dan ziet men, dat er, ondanks al het zonderlinge van de formuleering, toch woordelijke, ja letterlijke overeenstemming is. Het is natuurlijk ondenkbaar dat de „cladde" van Corputius destijds in het bezit zou geweest zijn van den Leydschen kerkeraad. Deze moet een ander stuk gehad en gebruikt hebben; en dan een stuk dat

bekend was als de Middelburgsche „acten". Maar dan mag ook uit de bedoelde aanhaling veilig worden afgeleid, dat de „Corte Memorien" inderdaad een concept zijn, en dat bij de overschrijving in het net hare formuleering en redactie in den regel wel zal gebleven zijn. Uit den aard der zaak wordt dan het belang van dit stuk des te grooter, en kan het, bij ontstentenis van officieele notulen, des te beter daarvoor in de plaats komen.

3°. Een stuk uit het Oud-Archief der N. H. K. (in den Catalogus stilzwijgend begrepen onder Nr. I, 3, 5; in dien foliant blzz. 325 vg.), tot opschrift hebbende: „Afdeelinghen van de particuliere Synoden". Dit stuk staat aan het einde van een afschrift, waarin ook nog de Kerkenordening van 1581 en de antwoorden op particuliere vragen zijn opgenomen, en waarop vermeld staat, met de hand van den voormaligen eigenaar zelven: „Joh. Bogerman Ecclesiast. Bolsw. heft mij rechtelicken". Wat den inhoud betreft, is het bijna woordelijk gelijkluidend met het afschrift, dat voorkomt in het Boek van Cabeljau (Oud-Archief, Nr. I, 2, 4, *d*, blzz. 265 vg.), en met het afschrift, dat reeds in 1621 is afgedrukt in de Historie der Nederlandtsche Oorlogen van P. Bor Cz. (Boek XVI, fol. 30 vg.; in de uitgave van 1680 Dl. II, blz. 270; en daaruit overgenomen door C. Hooijer, O. K., blzz. 222—224). Alleen is in deze afschriften de laatste alinea geheel of bijna geheel weggevallen, en voorts de naam „Ameronge" bij vergissing veranderd in het woord „aenvoegen". En daarentegen bevatten zij eene alinea (de voorlaatste), die in het exemplaar van Bogerman ontbreekt. Daar de laatstbedoelde alinea ook voorkomt in de, voor het overige geheel gelijkluidende, Fransche vertaling (Oud-Archief, Nr. I, 3, 5, blzz. 367 vg.), en voor de volledigheid van het stuk ook wel niet kan gemist worden, is zij in de hierna volgende uitgave daaraan toegevoegd. Voor het overige wordt de inhoud van dit stuk op enkele punten nog bevestigd en toegelicht door de „Corte Memorien".

4°. De Kerkenordening van 1581. Het oorspronkelijke exemplaar van die Kerkenordening schijnt reeds spoedig te zijn verloren geraakt. Althans, op de Dordtsche Synode van 1618,

waar van de Synoden van 1574 en 1578 de authentieke acten ter tafel waren, was van de Synode van 1581 slechts een authentiek afschrift (ingebonden bij die andere authentieke acten in het reeds meer genoemde Deel van het Oud-Archief Nr. I, 17, M). Intusschen kan aan de betrouwbaarheid van dit afschrift wel niet getwijfeld worden, daar het niet alleen voorzien is van de eigenhandige onderteekening van den praeses der Middelburgsche Synode, maar ook geheel geschreven is met diens eigene zeer kennelijke hand, terwijl voorts dezelfde hand hier en daar nog verbeteringen heeft aangebracht, ten bewijze dat het stuk door den schrijver zelven bovendien is nagezien en gecollationeerd.

Bij het afschrijven van dit stuk is het blijkbaar vaak gebeurd, dat men op die noodige correcties, of ook op de woorden in het algemeen, niet genoegzaam lette, en dus allerlei fouten liet insluipen, soms wel in de meerderheid der artikelen. Een zeer nauwkeurig afschrift, waaronder ook de naam staat van Arnoldus Cornelii (echter niet eigenhandig geteekend), is te vinden in het reeds vaak aangehaalde Nr. I, 3 van het Oud-Archief (blzz. 261—269). Tamelijk goed, maar toch met eenige afwijkingen, is het exemplaar dat aan Bogerman toebehoorde (zelfde foliant, blzz. 271—289) en de Fransche vertaling (t. z. p., blzz. 329—340); welke beide stukken nog dit eigenaardige hebben, dat alle de wijzigingen, die de Haagsche Synode van 1586 in de Kerkenordening aangebracht heeft, daarin op den kant of tusschen de regels zijn aangeteekend. En het minst nauwkeurig is het afschrift dat gevonden wordt in het boek van Cabeljau (Nr. I, 2, 4, *d*, blzz. 251—288). Toch is bij de uitgave ongelukkiglijk juist die minst bruikbare redactie, of wel eene andere dergelijke, in den regel tot grondslag genomen. En nu zijn gewoonlijk die fouten wel niet zeer ernstig, maar zij maken toch dat de tekst niet genoegzaam betrouwbaar is [1]). Zoo b.v. de

1) Om ook hier een enkel voorbeeld te geven: in het opschrift hebben alle uitgaven „29 Mei" in plaats van „30 Mei"; — in art. 1 geven bijna alle uitgaven eene verkeerde volgorde van de vier hoofdstukken; — in art. 3 is gewoonlijk afgedrukt „bedienen" in plaats van „betreden", en „geroepen" in plaats van „beroepen"; — enz.

eerste uitgave (eene Latijnsche vertaling) door C. Schultingius Steinwichius (in zijne Hierarchica Anacrisis, 3e stuk, blzz. 2a—6a, grootendeels herhaald in de kritiek, blzz. 91—138); de eerste Hollandsche uitgave (1612) in de Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken (blzz. 52—63); de verdere uitgaven van dit boekje, waarvan de 5e druk, in 1730 door G. Nauta bezorgd, in 1771 ook is overgenomen achter den 2en druk van het Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland; de onderscheiden drukken van het Kerkelijk Handboekje (1732 enz.); de afdruk in het Kerkelyk Placaat-boek (Dl. III, blzz. 480—490); in de Hist. d. Ned. oorl. van P. Bor Cz. (Dl. II, blzz. 261—264, in de uitgave van 1680; in die van 1621 Boek XVI, fol. 24—26); en in de Oude Kerkordeningen van C. Hooijer (blzz. 201—208).

In den hier te geven afdruk zal natuurlijk het boven vermelde authentieke afschrift woordelijk en letterlijk gevolgd worden.

5°. Eene officieele Latijnsche vertaling van de Kerkenordening van 1581. Deze vertaling staat in hetzelfde deel van het Oud-Archief (Nr. I, 17, M) als het pas sub 4° genoemde stuk, onmiddellijk daarachter. Zij is blijkbaar geschreven door den tweeden scriba Henricus Corputius, en voorzien van de eigenhandige onderteekeningen van vier der gecommitteerden die benoemd waren „om de acten ende andere dingen te perficieren". Deze vertaling moest natuurlijk dienen voor dezulken die geen Hollandsch verstonden; maar of zij ook nog een meer bijzonder doel had, is moeielijk uit te maken. In ieder geval kan het geenszins dit stuk zijn, dat bedoeld is in de brieven van Ioannes Taffinus aan Arnoldus Cornelii, d.d. 17 April en 7 Mei 1583 (Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. V, blzz. 210 vgg.), want de Kerkenordening, over welker vertaling in het Latijn aldaar gesproken wordt, is, blijkens tal van zeer duidelijke aanwijzingen in deze zelfde en in andere gelijktijdige brieven (b.v. die van Henricus Corputius aan Arnoldus Cornelii van 5, 13 en 29 December 1582, en 2 en 22 Februari 1583, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. II, blzz. 225 vgg.), niet de Middelburgsche gelijk zij, mede op voorstel van Taffinus en Cornelii zelven, door de Synode was goed-

gekeurd, maar diezelfde gelijk zij op last der Staten van Holland „geresumeerd" was, of m. a. w. de van Staatswege ontworpen Kerkelijke ordonnantie van 1583.

De genoemde vertaling van de eigenlijke Middelburgsche Kerkenordening is, voor zooveel bekend is, onder alle Latijnsche vertalingen van de Kerkenordeningen der 16e eeuw de eenige die een officieel karakter draagt, door de onderteekeningen van gecommitteerden der Synode zelve als het ware geijkt. Daaruit volgt nu wel niet, dat zij evenveel gezag heeft als de Hollandsche grondtekst, of zelfs daartegenover zou kunnen gelden. Maar wel kan zij dienst doen bij menig artikel als eene soort van officieele commentaar. Om die reden is het van belang geacht, haar in deze uitgave mede op te nemen. En ten einde de vergelijking des te gemakkelijker te maken, is zij bij ieder artikel van den Hollandschen tekst telkens onmiddellijk daaraan toegevoegd.

6°. Eene reeks van besluiten, die reeds door de Dordtsche Synode van 1578 genomen waren, en waarvan de redactie door de Middelburgsche Synode een weinig gewijzigd werd.

Over het karakter en den oorsprong van dit stuk geven de verklaringen der Synode zelve voldoende inlichting. Zooals in de „Corte Memorien" bericht wordt, „is een corpus disciplinae by aduys des Synode vut den acten Synodael [nl. die van Dordrecht in 1578] gemaect (by arnoldo cornel., ysebrando, Taffino, ende Lydio) ende byden Synode geapprobeert, ende last gegeuen den generalen staten te presenteren ende te bidden dat syt sancieren". Dit corpus disciplinae, of m. a. w. de Middelburgsche Kerkenordening, is in vollen zin uit de vroegere Dordtsche gemaakt; d. w. z. de schikking der bepalingen en hare redactie is wel bij vele artikelen eenigszins gewijzigd, maar er is slechts zeer weinig nieuws bijgekomen, en er is integendeel betrekkelijk veel weggelaten, zoodat de Middelburgsche Kerkenordening, niet alleen formeel (volgens het besluit der Synode), maar ook metterdaad, de verkorte Dordtsche Kerkenordening is. Deze bekorting geschiedde, gelijk er ook bijstaat, met het oog op de politieke approbatie, die dan des te eerder kon verwacht worden. Maar de bedoeling was geenszins, om nu al

die weggelaten bepalingen ook op kerkelijk gebied buiten werking te stellen, of om dit zelfs maar eenigszins te doen denken. Dat was niet de bedoeling van de vele Kerken die het punt der Kerkenordening ter Synode gebracht hadden, want haar voorstel was aldus geformuleerd punt 1 van den straks sub n° 7 te vermelden verzamelstaat der ingekomen punten): „Dat de acten Synodael by forme van kerckenordeninghe tesamen getrocken worden, om byde ouerheyt geconfirmeert te worden, ende dat de voirgaende acten Synodael blyuen ter memorie ende onderwysinge vande ghene die noch nyet soe wel inde beleydinge der kercken ervaren syn". En het was ook niet de bedoeling der gecommitteerden, die dit voorstel, toen het aangenomen was, ten uitvoer brachten, noch ook der gecommitteerden, die benoemd waren „om de acten ende andere dingen te perficieren"; want door die commissiën, of door éénе van beiden, of wel op haar voorstel door de Synode zelve, is uitdrukkelijk uitgesproken (art. 1 van de Particuliere Vragen): „is voor goet ghefonden, dat al het gheene wth den artyckelen [nl. van Dordrecht] in dat corpore Disciplinae niet inghelyfft was, tot den particulieren questien ghebrocht soude werden, als hier nae volcht". Dienovereenkomstig werden in het „geperficieerde" stuk, dat de Antwoorden op de Particuliere Vragen bevatte, alle die uit de Kerkenordening thans weggelaten bepalingen eenvoudig ingelascht (artt. 2—41). En geheel daarmede in overeenstemming werd in de slotalinea van 't stuk der Particuliere Vragen (in vele uitgaven weggelaten, en in andere, ook in die van Hooijer, verminkt opgenomen en daardoor onverstaanbaar geworden) nog opzettelijk gezegd, dat deze vragen niet alle door de Middelburgsche Synode beantwoord zijn, maar ten deele ook „in voorghaende Synoden", en dat die alle samen nu „den Kercken, haeren Dienaeren, Ouderlinghen ende Dyakonen dienen sullen voer goeden regel, raet ende bericht, dwelcke een yegelyck nuttelyck gebruycken sal, sonder lichtfeerdelyck daeraff te wycken ofte teghens te doen. Tot dat sy van een ander Synodo souden moghen verandert werden".

Bij de overneming en verplaatsing van deze bepalingen heeft men (in overeenstemming met de rubriek, waaronder zij nu voortaan zouden thuis hooren) enkele artikelen gesplitst of wel

samengevoegd, en ook, zonder den zin te veranderen, de redactie eenigszins gewijzigd. Bij deze gedeeltelijke omwerking zijn er vijf artikelen tusschenin gekomen, die eigenlijk niet afkomstig waren van de laatste Dordtsche Synode, nl. art. 12 (dat reeds dagteekende van de Dordtsche Synode van 1574), en artt. 8, 18, 21 en 40 (die besluiten bevatten van de Middelburgsche Synode zelve).

Behoudens deze uitzonderingen is dit gansche stuk dus eigenlijk eene verzameling van besluiten der Synode van 1578. Maar omdat zij te Middelburg uitdrukkelijk zijn overgenomen en ook eenigszins gewijzigd, zijn het in zekeren zin ook besluiten der Synode van 1581, op dezelfde wijze als bijna de geheele Kerkenordening. Daarom behooren zij in deze uitgave ook te worden afgedrukt. En daar hier nu, bij uitzondering, geen authentiek stuk of afschrift ten dienste stond, is de tekst van het exemplaar, dat aan Bogerman heeft toebehoord (Oud-Archief, Nr. I, 3, 5, blzz. 289 vgg.), ten grondslag gelegd; welke redactie trouwens niet noemenswaard afwijkt van die der andere afschriften in het Oud-Archief (een Hollandsch in het Boek van Cabeljau, Nr. I, 2, 4, *d*, blzz. 289 vgg., en een Fransch in Nr. I, 3, 5, blzz. 341 vgg.), en even weinig verschilt van den reeds vaak gedrukten tekst (in alle, hierboven sub 4° reeds genoemde uitgaven van de Kerkenordening, slechts met uitzondering van de eerste drukken van het boekje van 1612; en in die alle bijna altijd terstond achter de Kerkenordening te vinden).

In de hier volgende uitgave zal bij elke bepaling op den kant worden bijgevoegd, in welk artikel van de Kerkenordening van 1578 zij voorkomt. De cijfers, die in den tekst aan de artikelen voorafgaan, zijn natuurlijk de gewone en bekende volgnummers.

7°. Een stuk, dat tot opschrift heeft: „Allerley voirstellingen by verscheyden Synoden particulier ende kercken gedaen" (Oud-Archief, Nr. I, 3, 5, *b*, blzz. 235—245). Deze verzamelstaat van ingekomen punten, geschreven door den tweeden scriba Henricus Corputius (zie hierboven sub 1°), is des te belangrijker, omdat van de instructiën, waaruit hij is opgemaakt, tot dusver slechts twee openbaar gemaakt zijn, en voorts verre de meeste

schijnen verloren te zijn, terwijl hier nu alle die punten bijeen zijn, ten getale van 165, onder zekere rubrieken gerangschikt, en met vermelding (op den kant der bladzijden) van de Synode of Classis of Kerk, door welke het punt was ter tafel gebracht. In het stuk zelf staat bij ieder punt, waarop bij de behandeling der particuliere vragen geantwoord is, ook nog aangeteekend, op welke bladzijde van ditzelfde deel van het Oud-Archief die antwoorden zijn te vinden; eene aanteekening, die natuurlijk van veel later tijd is en die voorts in een afschrift of afdruk geenerlei waarde zou hebben. In den hier volgenden afdruk zijn die cijfers dus vervangen door de cijfers der bladzijden op welke in deze uitgave het antwoord der Synode te vinden is; en bovendien zijn zulke cijfers hier ook bijgevoegd bij punten, omtrent welke in de „Corte Memoriën" of in andere stukken een besluit of een antwoord vermeld staat.

8°. Een stuk, dat tot opschrift heeft: „Particuliere vraeghen verhandelt inde Sijnode Generael, ghehouden tot Middelburgh in Zeelandt, Den 29^en Maii, Ende daer naer An. 1581" (in den Catalogus van het Oud-Archief stilzwijgend begrepen onder Nr. I, 3, 5, blzz. 247—259), en waarvan de inhoud bestaat uit een aantal Synodale besluiten, die even zooveel vragen van den hierboven sub 7° genoemden verzamelstaat, telkens met verwijzing naar het cijfer van de vraag, in geregelde volgorde beantwoorden. Het loopt niet over alle punten van dien verzamelstaat: slechts over 85 van de 165; maar ten aanzien van de meeste andere was het Synodaal besluit blijkbaar reeds in de notulen opgenomen, gelijk het dan ook inderdaad te vinden is in de „Corte Memorien"; en voorts is de behandeling van sommige punten achterwege gebleven doordat de Synode niet langer kon bijeenblijven.

Het hier bedoelde stuk is, in onderscheiding van bijna alle andere nog voorhanden acta van deze Synode, niet van de hand van den tweeden scriba Corputius. Het is dus waarschijnlijk geschreven door den eersten scriba Michael Pannelius, die tevens een der gecommitteerden was „om de acta ende andere dingen te perficieren", of wel door een zijner medegecommitteerden.

Het is echter niet gebleven in den vorm, waarin het oorspronkelijk was opgesteld, maar in 32 artikelen eenigszins gewijzigd: er staan nl. 6 besluiten in, door welke een streep getrokken is; bij 16 andere is op den kant aangeteekend, dat zij „ad acta" moesten gebracht worden; en nog 10 andere zijn ook geheel of gedeeltelijk doorgehaald, maar terzelfder tijd is eene gewijzigde redactie (die intusschen den zin onveranderd liet) op den kant daarnevens gesteld. Alle die veranderingen en aanteekeningen zijn van de zeer kennelijke hand van Arnoldus Cornelii (praeses der Synode en ook een der zoo even genoemde gecommitteerden); en zij hadden blijkbaar ten doel, het stuk zóó te „perficieren", dat het de officieele verzameling werd van de Antwoorden op de aan deze Synode voorgestelde Particuliere Vragen. Inderdaad is dan ook aan bijna alle die aanwijzingen volkomen gevolg gegeven (waarover de assessor Trabius zich daarna bezwaarde, maar de tweede scriba Corputius zich verantwoorden kon, volgens den brief van laatstgenoemden aan Cornelii, dd. 4 Aug 1581, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. II, blzz. 155 vg.): de besluiten, waarbij aangeteekend was „ad acta", zijn in de „Corte Memorien" opgenomen, zij het ook in veelszins verkorten vorm; zoowel deze besluiten, als ook de zes die waren doorgehaald, zijn uit alle afschriften weggebleven; en waar de redactie gewijzigd was, hebben alle die afschriften den alzoo verbeterden tekst. Zoo b.v. de afschriften in het Oud-Archief (twee Hollandsche en een Fransch), in de stukken die hierboven sub 6° reeds zijn aangegeven; en evenzoo de ter zelfder plaatse bedoelde uitgaven. In alle die afschriften en uitgaven zijn deze Synodale besluiten, met de cijfers 42—103, onmiddellijk toegevoegd aan het sub 6° bedoelde stuk, doorgaans met het opschrift: „Andere questien van nieus voorgestelt" (d. w. z. niet van eene vorige Synode overgenomen, maar op de Middelburgsche Synode voor het eerst behandeld); en voorts is, behoudens kleine afwijkingen (waarvan misschien nog de voornaamste is, dat in de Fransche vertaling art. 44 ontbreekt, en artt. 88 en 89, met eenige wijziging, tot één artikel zijn samengesmolten), in alle die stukken de tekst gelijkluidend. Onder sommige afschriften staat als dagteekening 21 Juni (de dag waarop de Synode ge-

sloten werd), terwijl andere 22 Juni hebben (zeker omdat deze afschriften eerst toen geteekend werden). En omtrent het onderschrift valt nog op te merken, dat het eene afschrift, wat de opgave van onderteekenaars aangaat, vollediger is dan het andere: eigenhandige onderteekeningen hebben zij geen van allen; maar het eene heeft alleen de namen van Cornelii, Pannelius en Corputius; het andere bovendien ook Lydius; en het Fransche exemplaar bij die vier nog Veltius en Gerobulus, dus alle zes de gecommitteerden voor het in orde brengen der acta.

Wat den inhoud betreft, blijkt bij vergelijking, dat de volgorde der bedoelde antwoorden in de afschriften en uitgaven hier en daar eenigszins gewijzigd is, en voorts, dat er aan het Synodale aktestuk nog 7 antwoorden zijn toegevoegd, van welke één (art. 106) overgenomen is uit de Particuliere Vragen der Synode van 1578 (aldaar art. 15), terwijl van de andere zes (artt. 104 vg. en 107—110) niet bekend is, of zij van de Synode zelve, dan wel van hare gecommitteerden afkomstig zijn. Daar zij echter in alle afschriften en uitgaven gevonden worden, zijn zij hier aan het Synodale aktestuk toegevoegd. Dit laatste wordt natuurlijk gegeven naar den met de hand van Cornelii verbeterden tekst; waarbij echter de besluiten, die door hem doorgehaald of „ad acta" verwezen zijn, ook worden opgenomen, telkens met aanwijzing van die omstandigheid; en waarbij aan de in het stuk reeds aangeteekende cijfers (nl. die der volgorde en die der vragen van den verzamelstaat waarop de antwoorden terugslaan) bovendien worden toegevoegd de bekende cijfers, waarmede deze artikelen bij de eindredactie genummerd zijn, en de cijfers der bladzijden, waarop in deze uitgave er nog iets over te vinden is.

9°: Een stuk, dat tot opschrift heeft: „Volghen eenighe andere bijsondere vraaghen, de Synoode voorghesteldt, ende D.D. Danaeo oovergheghееven, omm bij hem beantwoordt te werden; doch en sijn die de Synode niet voorgheleesen gheweest. A° XV^{c}LXXXI". Dit stuk is alleen bekend uit een afschrift in het „Boek van Cabeljau" (Oud-Archief, Nr. I, 2, 4, *d*, blzz. 331—342), en bevat gemotiveerde antwoorden op vijf particuliere vragen. Daar die antwoorden ter Synode niet meer behandeld

zijn (zeker omdat de Synode op 21 Juni moest gesloten worden), behooren zij eigenlijk niet tot de officieele acta. Maar zij zijn toch belangrijk genoeg, om in deze uitgave mede te worden opgenomen; te meer omdat Danaeus, blijkens de „Corte Memorien", door de Synode zelve was uitgenoodigd om als adviseur een gedeelte harer zittingen bij te wonen.

10° Eenige stukken, die van de Synode uitgegaan of aan haar gericht zijn; als nl. de geloofsbrief en instructie voor de twee predikanten, die gecommitteerd waren om met de Leydsche hoogleeraren over de reformatie der scholen te handelen (Oud-Archief der N. H. K., Nr. III, 35, Dl. I, Nr. 7, blzz 29—31); de correspondentie over de plaats waar de predikant Pieter de Bert zou dienst doen (zelfde foliant, Nr. 2—4, blzz. 13—19); en een brief aan de Synode over eene door haar te behandelen huwelijksquaestie (zelfde foliant, Nr. 6, blzz. 25 vg.).

Aan deze stukken zou nog veel kunnen worden toegevoegd omtrent de zaak, die de Middelburgsche Synode wel het langst heeft bezig gehouden, nl. de handeling met Caspar Coolhaes. Wel zijn de daarop betrekking hebbende oorspronkelijke acten (waarvan herhaaldelijk sprake is, b. v. bij Trigland, in zijne Kerckelyke Geschiedenissen, blzz. 182^{b}, 184^{b}, 186^{b} en 189^{a}; in den brief van Corputius aan Cornelii, d.d. 17 Sept. 1581, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. II, blz. 170; en in de „Corte Memorien", niet slechts in het begin, bij de zaak zelve, maar ook op de laatste bladzijde, naar aanleiding van de weigering van den assessor Trabius om die acten te onderteekenen; vgl. den brief van Corputius aan Cornelii d.d. 20 Aug. 1581, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. II, blz. 161) thans, naar het schijnt, verloren. Maar de belangrijkste van die stukken zijn toch, evenals de loop der handeling zelve, reeds door de tijdgenooten in geschriften bekend gemaakt, vooral in het reeds meermalen (blzz. 220 en 230 vg.) aangehaald „Cort eenuoudich ende waerachtig verhael", van wege de leden der Haarlemsche Synode van 1582 in datzelfde jaar uitgegeven (opgesteld door Henricus Corputius, blijkens zijne

brieven aan Cornelii, d.d 13 en 21 Juni 1582, in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. II, blzz. 201 en 204), en in het eveneens reeds vroeger (blz. 231) aangehaald boekje van Coolhaes zelven, onder den titel „Een cort warachtig verhael" enz. Uit die geschriften zouden de bedoelde verlorene acta dus voor een goed deel weder kunnen hersteld worden. Maar de nog al groote plaatsruimte, die hiervoor zou noodig zijn, zal wel door niemand geacht worden met het belang van zulken herdruk in overeenstemming te zijn.

Indien deze overweging niet terughield, zou een herdruk der bedoelde handelingen wel gemotiveerd zijn door de zeldzaamheid der geschriften, waarin zij geboekt staan. Maar juist daarom kunnen allerlei andere stukken, die op de Middelburgsche Synode betrekking hebben en die in meer bekende geschriften reeds zijn uitgegeven, hier nog eerder achterwege blijven. Zoo b.v. de oproepingsbrief, gelijk die door den Kerkeraad van Antwerpen aan de door hem te convoceeren Kerken gezonden werd (afgedrukt in 1739, door E. Meiners, in zijn werk Oostvrieschlandts Kerkelyke Geschiedenisse, Dl. II, blzz. 69—71; met welken brief aan „die van Emden" de brieven voor andere Kerken gelijkluidend waren, blijkens het medegedeelde bij M. F. van Lennep, Gaspar van der Heyden, blzz. 6 en 158; waardoor mede bevestigd wordt, 't geen uit andere gegevens reeds volgt, nl. dat de dagteekening bij Meiners verkeerd wordt opgegeven; in plaats van „den 18 Februarii 1581" moet aldaar gelezen worden: „den 18 Ianuarii 1581"); — de brief van Casparus Heydanus aan Arnoldus Cornelii, d.d. 4 Januari (lees: Februari) 1581, over de samenroeping der Synode tegen 29 Mei in plaats van tegen den eerst bepaalden datum van 17 April (te vinden bij M. F. van Lennep, a. w., blzz. 243—245); — een aantal brieven, die betrekking hebben, deels op het wegblijven van gedeputeerden uit de Classe van Franckenthal en met name op het niet komen van Petrus Dathenus, deels en vooral op diens twistzaak met Prins Willem I; nl. van de genoemde Classe aan de Synode, d.d. 18 April; van Dathenus aan de Synode, d.d. 1 Mei; van Consistorie en Raad der stad Franckenthal aan de Synode; van den Kerkeraad van Delft aan de Classe van Franckenthal, d.d.

13 Mei; van denzelfden aan Dathenus, d.d. 13 Mei; van Dathenus aan den Kerkeraad van Delft, d.d. 5 Juni; van Pierre Loyseleur de Villiers aan de Synode, d.d. 5 Juni; van Philips Marnix van St. Aldegonde aan de Synode, d.d. 5 Mei (lees: 5 Juni); van den Prins aan de Synode, d.d. 5 Juni [1]); van de Synode aan den Prins, d.d. 9 Juni; van den Prins aan de Synode, d.d. 14 Juni; van de Synode aan Dathenus, d.d. 21 Juni; van dezelfde aan de Classe van Franckenthal, d.d. 21 Juni; van dezelfde aan de Classe van Gent, d.d. 21 Juni; en van dezelfde een credentiebrief voor Arnoldus Cornelii en Iohannes Damius, d.d. 21 Juni (alle in 1872 uitgegeven door H. Q. Janssen in zijn geschrift Petrus Dathenus, blzz. 106—131); — de brief van Gaspar van der Heyden aan Arnout Cornelissen, als praeses der Synode, en mitsdien tevens aan de Synode zelve, d.d. 17 Juni 1580 (lees: 1581), over de, ook in de „Corte Memorien" vermelde, censuur van zijne Catechismus-uitgave (opgenomen in M. F. van Lennep, a. w. blzz. 245—248; vgl. ook blzz. 170 vgg.). Voor alle deze stukken kan eene verwijzing naar de genoemde uitgaven hier volstaan.

1) Volgens de „Corte Memorien" heeft de Synode in de zaak van Datheen „tweemael aende excellentie geschreuen, ende weder elck mael antwoirt ontfangen"; waarmede in overeenstemming is, dat de brief van den Prins van 5 Juni, evenals de brieven van Villiers en Marnix van dezelfde dagteekening, blijkbaar antwoorden zijn op brieven van de Synode. Deze laatste brieven schijnen verloren te zijn; evenals vele andere, van welke ook nog bekend is, dat zij door of aan de Synode geschreven zijn.

F. L. R.

I.

Middelborg. 1581. Namen der gedeputeerden opden Synode generael gehouden den xxx^en maii ende daer na a° 1581 [1]).

Brabant.

Isebrandus Trabius. *Daniel de Dieu* [2]) (Bruxelles).	ministri.
Peter van vorssel van mechelen. *Ian mathyssen* van breda.	Seniores.

---

1) Vgl. over deze naamlijst de inleidende opmerkingen (hiervoren blzz. 339 vgg.). Dat zij ter Synode zelve moet zijn opgemaakt, en dan als eene lijst der gedeputeerden die ook werkelijk waren opgekomen, kan nog blijken uit de omstandigheid, dat Philips Cornelis, ouderling van Amsterdam, die door Noordholland gedeputeerd maar niet verschenen was (blijkens het ten zijnen aanzien genomen besluit, dat in de „Corte Memorien" vermeld staat), op de bovenstaande lijst ook niet voorkomt. — Bij de 35 gedeputeerden, die ook op de Fransche lijst staan, hoogstwaarschijnlijk als onderteekenaars van de acta, is hier uit die lijst hunne woonplaats, voor zooveel deze vermeld was, tusschen haakjes bijgevoegd. — Op de lijst in het Oud-Archief staat nog onderaan, bij wijze van optelling: „Ministri xxix. Seniores xix".

2) Deze naam is in de plaats gezet van den doorgehaalden naam „Petrus plancius".

Vlaenderen [1]).

Oost.	D. *Iohannes Bollius* van gendt. *Iöes Capito* van brugge.	ministri.
	Willem vanden bogaerden. Dominus *Ferdinandus Leys*.	Seniores.
West.	*Pieter de bert* (Dunkercke). Ian Camphen.	ministri.
	Daniel Coreet (Ypres). *Adolph van Briade* (Dunkercke).	Seniores.

Zeelant [2]).

Iöes Gerobulus (Flessingue). *Michael Pannelius*. *Thomas gruterus* (Ziericzee). *Tymannus Oosterzee* (Tergoes).	ministri.

1) Omtrent de afvaardiging uit Oostvlaanderen staat in de „Acta ofte handelynghe des provincialen Synodi der Vlaemscher keercken, ghehouden te Ghendt den 8en Martii 1581" (in 1861 opgenomen door H. Q. Janssen, in zijn werk De Kerkhervorming in Vlaanderen, Dl. II, blzz. 69—79) alleen het volgende (art. 14 van de „Vraghen gheliquideert"): „Zijn D. Ioannes Bollius, Dienaer te Ghendt, ē Iōēs Capito, Dienaer te Brugghe, ghecommitteert om het Nationael Synodus by te wonen, het welcke zal ghehouden worden den 29 Mey te Middelburch in Zeelandt".

2) Omtrent de afvaardiging uit Zeeland staat in de „Acte ofte Handelinge des particulieren Synodi van Zeelant, gehouden binnen Vlissingen den 21 February 1581" (in 1766 afgedrukt in J. W. te Water, Kort Verhaal der Reformatie in Zeeland; Bylaagen, blzz. 65—75): „Zullen met Credentie brieven en Instructie uyt naem deser versamelingh verschynen op den nationalen Synodi aenstaende, Ioh. Gerobulus, Timanus van Oosterzee, Thomas Gruterius, en Michiel Panneel, en benevens haer twee Ouder-

Hollandt.

Zuyt.	*Arnoldus Cornelii.*	ministri.
	Rodolphus Vellius (Gorchum).	
	Henricus corputius (Dordrecht).	
	Mathys claessen, Senior.	
Middel.	*Iohannes Damius* (Haerlem), minister.	
	ysebrant Staes, Senior.	
Noort.	*Martinus Lydius* (Amsterdam).	ministri.
	Bertholdus Wilhelmi (Hoorn).	
	D. *Iacobus foreest* (Alcmaer), Senior.	

Vrieslant [1]).

Gellius Hotsenius.	ministri.
Ruwardus acronius.	
Sybrandus etsardi.	Seniores.
Olfardus francisci.	

---

lingen van Middelburgh als getuygen, ofte soo uyt andere Synoden meer persoonen, die stemmen hebben, afgesonden wierden, sullen de voorsc. Ouderlingen in gelycke graad staen" (art. 8 van de „Poincten" enz.).

1) Volgens J. Reitsma (Honderd jaren uit de Gesch. d. Hervorming enz. in Friesland, Ed. 1876, blzz. 207 en 210, in de noten) zouden van de vier gedeputeerden uit Friesland slechts drie de Synode hebben bijgewoond, maar „Gellius, hoewel gekozen, bleef met opzet afwezig". Intusschen leeren de aldaar aangehaalde woorden van Gellius zelven juist het tegendeel, en blijkt alleen, dat hij bij het besluit over één punt, met verlof der Synode („pace Synodi"), waar hij dus tegenwoordig was en anders de zittingen bijwoonde, tijdelijk afwezig was. De genoemde geschiedschrijver is te dien aanzien op een dwaalspoor gebracht, doordat hij de woorden „pace Synodi" vertaalde: „ter wille van den vrede op de synode", van welke Gellius als „tegenstander van het Calvinistisch beginsel" enz. zich dan wel geheel zou hebben moeten „terug houden", enz.

Oueryssel.

Bernerus Vezekius (Deventer).
Petrus hardenbergius (Swol). } ministri.

Petrus roock.
m̄r *aert Crane* (Campen). } Seniores.

Gelderlant [1]).

Iōes Fontanus (Arnhem).
Iōes a nycken. } ministri.

Iosua Lagus.
Euerhardus euerwyn. } Seniores.

Vtrecht.

Hermannus Modet.
Petrus Oberkamp (Amersfort). } ministri.

---

1) Omtrent de afvaardiging uit Gelderland staat in de „Acta Prouincialis Synodi, den tweeden Maii anno LXXXI in Arnhem gehalden" (in het eerste Deel van de acta der prov. Geldersche Synoden, hierboven blzz. 43 vg. beschreven), bijna aan het einde dier notulen: „Nach verrichtungh dieses alles, sind noch volgende Persoenen durch ordentliche suffragia opden Nationall Sijnodum toe reijsen verkoeren worden, als mit nhamen uijt den Kirchendieneren, Ioannes Fontanus und Ioannes à Nijcken, wth den Eltisten Iosua Lagus vnd Evert Everwynss"; en voorts na de op die woorden volgende instructie: „Aengaende die kosten, soe van noeten werden seijn den Gedeputijrtten op der reijse nach Middelburgh, sindt getaxiert op hondert gl. Karols ad xx ss. Daer von dat quartier van Nijmeghen xxv, dat Vberquartier oock xxv, dat Zutphense insgleichen xxv, wie oock dat Arnhemsche xxv gulden geuen sall, vnd sollen die abgesanten Kirchendiener unde Eltisten op diesen Sijnodum ihr quotam op den 20 Maii binnen Arnhem an Ioannis Fontani handen leueren".

Walsche Kercken in nederlant [1]).

Ioannes Taffinus (Anvers).
Ludouicus transaquanus [2]) (Middelbourg). } ministri.
Petrus marimont.
Michiel de la houe. } seniores.

Walsche Kercken in engelant.

Anthonius Lescailler (Canterbury), minister.
Nicolaus lyenaert (Londres), Senior.

Vlaemsche Kercken in Engelant [3]).

Godefridus Wingius, minister.
Hermes Celosse, Senior.

---

1) Omtrent de afvaardiging uit de „Walsche Kercken in Nederlant" staat in art. 22 van de „Articles resolus au Synode d'Anvers le 15 de Mars 1581" (in het Waalsche Livre Synodal): „Mrs. Taffin et Doutreleau ont ete choisis pour se trouver au Synode national qui se doit assembler à Middelbourg le 29 de May 1581, et liberté a ete donnee aux Consistoires des Eglises d'Anvers et de Middelbourg, de choisir de chacun Consistoire un Ancien pour s'y trouver avec eux, et Mr. de Viliers sera prié d'y vouloir assister".

2) Boven „transaquanus" staat nog „outreleau".

3) Omtrent de afvaardiging uit de „Vlaemsche Kercken in Engelant" staat in de acta van het „Colloquium oft tsamen gespreck der Nederlandscher gemeinten in dezen Conincrijcke van Enghelandt" enz. „den tweeden Martii 1581" (in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Dl. I, blzz. 57—65): „De broederen ernstichlic ende rijpelick ghelet hebbende op 'tschrijven onser broederen van Andwerpen, hebben nae ghenouchsame deliberatie gheraden ghevonden, om redenen die hun daartoe be-

Colen [1]).

Ioẽs badius, minister.

---

weeghen, derzelver begheerte nae te commen, dat is uyt onser kercke naeme twee ghesanten te schicken in den nationaelen Synodus, dat ghehouden sal worden tot Middelburgh in Zeelandt den 29e Maijus eerst commende, ende dat mit zodanighe conditie als in voortijden bij den Colloquium besloten ende van het Synode gheapprobeert is gheweest. — Omme ditzelvighe te effectueren zijn vercoren twee ghemeinten, dewelcke teghen den voornoemde 29 May elck eenen persoon zullen moeten committeren tot de reyse. Dat is de broederen van Londen eenen Dienaer des Woordts, ende die van Zandwijche een medegheselle, tzij dan ooc een Dienaere ofte een Ouderlingh". — Met dit besluit zijn de bovengenoemde namen geheel in overeenstemming.

1) Blijkens de „Acta Classici Conventus, gehouden tot Betbur, anno 1581 den 15 Martij" (Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Dl. II, blzz. 97—100) was omtrent de Nationale Synode besloten, „dat die kercke van Cuelen eenen vut haeren Dienaeren des Woordts, ende die kercke van Aken eenen Ouderlynck ofte Diaken, daertoe tugtichlick, oordoneren ende schicken sullen". Namen worden aldaar niet genoemd; ook niet in de acta der vergadering van 11 October 1581, waar de gemaakte kosten van 52 daalders (denkelijk slechts voor één gedeputeerde) over de kerken werden omgeslagen.

II.

Corte Memorien vte acten Synodael te middelborch in Zeelant vanden 30 maii tot den xxi[en] Iunii 1581 gehouden [1]).

Syn gecompareert de gecommitteerde van dese particuliere Synoden, Brabant, Suythollant, Zeelant, Walsche kercken in nederlant, Walsche kercken in Engelant, Noorthollant ende Amsterdam, middelhollant, Gelderland, Vtrecht [2]), Oueryssel, Westvlaenderen, Oostvlaenderen, Westvrieslant, Kolen ende Vlaemsche kercken in Engelant; — Wesel, Franckenthael, Eembden en syn nyet gecompareert.

Praeses Arnoldus cornelii, Assessor ysebrandus trabius, Scriba Michael Pannelius, Secundus Henricus Corputius.

148. De stadt van swol versocht een dienaer.

---

1) De cijfers, die in deze uitgave bij vele alinea's op den kant zijn bijgevoegd, verwijzen naar de volgnummers op den hierachter sub VII af te drukken verzamelstaat van ingekomen punten, waar dus de formuleering van het behandelde punt te vinden is. Daar deze verzamelstaat niet volledig is (gelijk b.v. reeds blijkt uit de vergelijking met de enkele nog bekende instructiën), ligt het in den aard der zaak, dat bij een aantal alinea's geen cijfer kon gesteld worden.

2) De laatste twee namen zijn in het oorspronkelijke stuk op den kant bijgeschreven; het woord „Gelderland" met eene andere hand.

De kercken in Engelant hebben hen voirbehouden de vryheyt, die sy tot noch toe onder de Superintendenten hebben gebruyct.

De stadt van steenbergen heeft een dienaer versocht. 149.

Syn voirgehouden de brieuen van vrancryck, dat een Synodus Nationael den xxv Iunii gehouden sal worden. Onse kercken konnen nyet compareren, maer hebben hen laten excuseren, doir taffinum, ende gebeden, dat sy de gemeyne confessie aller natien onses gelooues willen beuorderen etc.; Iosua Lagus is opgeleyt daer aff oyck te schryuen aende theologen ter nyeuwerstadt.

Casper coolhaes ontboden totten synode is gecompareert, 57.
met hem veel handelinge gehadt ouer syne boecken, de welcke verworpen syn, ende hy tot schultbekenninge etc. gewesen, als breeder inde acten te sien is, maer en heeft nyet geobtempereert, Daeromme vyer omliggende classen ende eyntelick der prouincie van Suythollant beuolen te procederen tot excommunicatie gradatim, si perstat in inobedientia etc.

Is oyck veel gehandelt inder saecken der excellentie, tegens Petrum Dathenum, inde welcke tweemael aende excellentie geschreuen, ende weder elck mael antwoirt ontfangen, eyntelick belast arnoldo cornelii, et Damio vande excellentie sauffconduict voir Datheno te versoecken, op dat hy beschreuen moge worden, om te compareren voirden particulieren Synode van Suythollant Den welcken cognitie vander saecken ende decisie vande ecclesiastique censuere is opgeleyt, doch op gemeyne costen aller der prouincien, ende dat sy sullen mogen daer toe beroepen vut andere particuliere synoden, die sy daertoe bequaem vinden, Ende is der kercke van gendt opgeleyt ouer dese saecke datheni haer te informeren, ende aen arnoldum voirss. ouer te schryuen.

Als de Synodus Oecumenica vergadert sal worden, soe

sal vut elcke Synode particulier, een beschreuen worden, om legatos ad synodum oecumenicam te deputeren.

58. Iacobi Brocardi boecken syn ouersien, ende geoordeelt onstichtelick, Daer aff beuolen is te schryuen aen D. Danaeum, dat hy hem censurere, etc.

31. De bibel mette francoyssche annotatien by Peter hackio ouergeset, ende te Leyden gedruct, Sal byde Classe van vtrecht ouersien worden.

Saluardus heeft geschreuen van geneuen, ende een specimen oft beghinsel gesonden vande harmonie der confessien, sal de nederlantsche confessie daer mede inne gevuecht worden, is hem vanden Synode een gratuiteyt toegevuecht 72 kgg. 1), de welcke te wege gebracht is ende rust onder Arnoldo cornelii, sal hem gegeuen worden als eenich gedruct exemplaer aenden Synode gesonden sal syn, hier aff heeft Taffinus aen hem geschreuen.

56. Nicasii vander schueren boecxken (genoempt de corte onderwysinge) is ouersien, ende nadien hy mondelinge verhoort, ende eenige propositien tegens syn boecxken gestelt, by hem onderteeckent syn, is tselue onstichtelick geoordeelt, Heeft syn schult bekent, ende na doordeel des Synode belooft de exemplaria te onderdrucken, sal schriftmatich leeren etc. Sal Classe van gendt nauwer opsicht op hem hebben.

Danaeus is ontboden, ende heeft eenige dagen inden Synode geweest, De costen inder herberge ende reyskosten heeft de Synode betaelt.

1. Is een corpus disciplinae by aduys des Synode vut den acten Synodael gemaect (by arnoldo cornel., ysebrando, Taffino, ende Lydio) ende byden Synode geapprobeert,

1) Deze vijf cijfers en letters zijn tusschen haakjes geplaatst, en op den kant staat: „laet dese somme vut".

ende last gegeuen den generalen staten te presenteren ende te bidden dat syt sancieren.

Syn de dienaers vermaent te weeren soe veel mogelick, de onstichtinge die geschiet, dat de weduwen haest houwen na haers mans doot, tegens de kerckenordeninge.

Syn de particulieren Synoden naerder afgedeelt, als verhaelt staet achter de particuliere vragen, ende onder ander is hollant nv gestelt alleen in twee particuliere Synoden: suythollant onder welck leyden nv sal resorteren, ende noorthollant, daer haerlem ende amsterdam is toegevuecht.

Yselstein sal onder vtrecht resorteren, Indien yemandt hem hier ouer beclaecht, salt in classe, oft daer na in synode particulier gedecideert worden.

Bommel sal noch blyuen by Hollant, ter tyt toe dat 134.
byde staten van beyde prouincien Hollant ende gelderlant anders geaccordeert sal syn.

De classe van dendermonde ende van Waes sullen te samen blyuen, gelyck de Synode particulier van oostvlaenderen dat besloten heeft.

Syn ontworpen sekere conditien nuttelick te bespreken 4.
alsmen tegens de ketters sal willen disputeren.

De ouersettinge van dboeck bullingeri de origine erroris 22.
by Ioanne Arcerio gedaen, sal gevisiteert worden byden Classe van Walcheren.

Denseluen was opgeleeght byden Synod. part. van oost- 22.
vlaenderen dat hy soude ouersetten homilias gualteri in 1 epist. Ioh. maer sal nablyuen, ouermits nyet raedtsaem geoordeelt.

Deselue heeft ouergeset Comment. bourgonii ouer den 22.
catech. Caluini vut francoys in latyn, sal ouersien worden byde classe van bruggen.

Arcerius is vermaent te blyuen inden dienst des woorts, doch vry gestelt vut vlaenderen te vertrecken.

137. Die van deuenther begeeren Iohannem Damium, welcke die van haerlem willen behouden, Is geoordeelt dat hy voir deser tyt te haerlem sal blyuen.

142. Die van breda begeeren Henricum Corputium, Maer is geoordeelt, dat Corputius voir deser tyt te Dordrecht sal blyuen, alsoe nochtans dat de saecke inden naesten nationalen Synodo weder sal mogen worden geintenteert ende sullen die van Dordrecht vut liefden die van breda helpen versorgen.

138. Die van mechelen versuecken Thomam Tilium te hebben, maer is geoordeelt dat Tilius ande kercke van Antwerpen is verbonden ende daer blyuen sal, Ende die van Antwerpen sullen mechelen met Trabio, verheyden, Tilio, oft fraxino bedienen, tot dat sy mechelen met een trouwen dienaer versorget hebben, Naerderhant als de gedeputeerde van Antwerpen waren gecomen, is geoordeelt dat Thomas Tilius mechelen alleen versorgen sal, tot dat die van Antwerpen mechelen met een trouwen dienaer versorcht sullen hebben.

74 vg. Men sal aende generale staten ordeninge versoecken in houwelicxsaecken ende besonder aengaende susters en broeders kynderen, metten welcken het verscheydentlick gehouden wort, tot grooter argernisse, Waerom de synode sulcke houwelicken onstichtelick oordeelt, salmen te kennen geuen, wordet versocht, maer anders nyet.

164. De Classe van vtrecht sal ouersien comment. D. Danaei in epist. Pauli ad Timoth. ende indien daer nyet inne en is strydende tegens de discipline onser kercken, soe sullen syse ouersetten mogen, Doch sal Danaeus gebeden werden een besonder tractaetken te maecken tot beuestiginge onser discipline.

98, 102. Men sal arbeyden dat de gheestelicke goederen ten rechten gebruyck komen, daer aff doir taffinum aen syne Excellentie ende Aldegonde geschreuen, ende doir Gero-

bulum aen D. Villerium, Ende een creden. verordineert, met opene namen voirde dienaers der plaetsen daer dexcellentie ende generale staten syn sullen, om een request ouer te gheuen hier toe dienende.

De ouerheyt van Rotterdam sal vermaent werden vanden 113.
bibel aldaer nae liesvelts copie gedruct, doch vervalscht nade Wederdooper meyninge, soemen verstaet.

Die vanden ham in Westphalen hebben geclaecht ende 135.
geschreuen, ouer Carel de haen, de saecke is gecommitteert dien van arnheym end deuenther, syn hen de stucken medegegeuen ende dien vanden ham is antwoirt geschreuen.

Euerhardus loot diener sal (ten versuecke vande gede- 153.
puteerde van vrieslant, tegens die van noorthollant) vut noorthollant in vrieslant wederkeeren.

Iōēs Ioannis sal (doch mits syne onordeninge gecensu- 153.
reert) in noorthollant tot Hem blyuen.

De Synode heeft goet geuonden Dat Ian Kaen, ende 31.
Ian hermans boecdruckers volgens haer priuilege sullen mogen drucken een nyeuwe ouersettinge der bibel, vut de nyeuwe ouersettinge tremellii, ende vut de francoyse, die te geneuen met annotatien vutgaen sal, Totte ouersettinge syn gedeputeert dese Classen, Ghendt, Delft, brabant, ende vtrecht, sullen elck een deel voirnemen ende bequame persoonen daer toe deputeren, Dwelcke volmaeckt synde, sal allen particulieren Synoden geschreuen worden de welcke een, vut haren middel, sullen deputeren, om tselue werck te visiteren.

Die van brugge begeeren Caspar gendt, daer tegens 140.
arnheym contendeert te behouden, Is geoordeelt, dat Caspar sal te Arnheym blyuen, doch gecensureert worden van wegen eeniger onordeninge.

De magistraet van Rotterdam versoect Peter de bert 144.
weder, sal noch ter tyt mits groote noot te Duynkercken

blyuen, Is de magistraet van des synode wegen geschreuen ende gebeden Peter daer te laten, Is de magistraet nyet te vreden, sal inden particulieren synode van suythollant versocht worden. ·

143. De Classe van Rotterdam heeft geclaecht ouer de onordeninge van Ian la mote, sonder consent der classe vertrocken, etc. De saecke sal eerst inden classe ende particulieren Synode verhandelt worden.

22. Iohannes florianus is gedeputeert, om in duytsch ouer te setten de sermoenen Caluini in Iob.

Synodus is gewaerschout voir dese persoonen, Petrus montanus alias hambouch, met een rossen baert [1]), franciscus Lagaeus vut Olderburgerlant, met een bruynen baert, Willem gieliss. staende tot Bunschoten int sticht van Vtrecht, geexcommuniceert synde, Ian Ianss. bolsweert blinde geexcommuniceert, Adrianus somere, van eecloo een oudt cort man eertyts een monnick geweest, noch een priester te Lexmonde Iōēs genoempt inde classe van gorcum, Alle hen vutgegeuen voir dienaren des Woorts.

55, 62. De Psalmen Datheni sullen noch in gebruyck blyuen, ouermits alle veranderinge periculeux, ende dit ter tyt toe byden gebruyck des volcx beuonden sal syn, dat veranderinge soude connen geschieden.

Ian Caen ende Ian hermans, tegens Arcerium, syn ouer topsthel der ouersettinge bullingeri de origine erroris gewesen tot arbiters.

Iean le maistre tegen de Walsche kercke tantwerpen,

---

1) Omtrent dezen persoon kwam de waarschuwing zeker uit Gelderland, blijkens art. 5 van de acta der Prov. Geld. Synode van 2 Mei 1581: „Ist met verwilligungh des voorschr. Sijnodi, Petrus Montanus, alias Hambuch, der tho Zutphen ankommen, sich uijtgeuende voor ein predicant, gecitiert worden".

geoordeelt, dat sy hen voegen sullen tot arbiters volgens dbesluyt des particulieren Synode.

Die van gendt versuecken Dauid arondeaulx, tegens die 139.
van bruessel, Is geoordeelt, dat hy te bruessel blyuen sal, Dauid daer na gecomen ende hem hier ouer beclagende is hem geseeght dat hy syne saecke ende swaricheyt aengeuen sal mogen in twe particuliere synoden.

Die van bruessel pretenderen, tegen die van Antwerpen 141.
gerechticheyt te hebben aen D. Hieremiam bastingium, De saecke sal yerst in Synodo particulari oft Classe van brabant verhandelt worden, soe daer geen accoort, voirt inden classe van gendt, ende eyntelick inden particulieren Synode van oostvlaenderen, welcks particulieren Synode oordeel int werck sal gestelt worden, totten nationalen synode toe.

Die van eclo versoecken michaelem pannelium, tegen 136.
die van middelborch, Pannelius sal te middelborch blyuen, maer de kercke van middelborch sal eecloo met een dienaer versorgen, ende daerentusschen een dienaer vanden heuren leenen indient noot is.

De swaricheyt tusschen Ian camphen ende die van 146.
Santwick is geeyndiget namelick, Ian camphen verordineert, met syn parthye, hier in stadt synde, hem te versoenen, ende tselue aen die van Zantwits [*sic*] te schryuen, Ende de kercke van belle sal vermaent worden, dat sy Ian Camphen sonder getuygenisse nyet behoorde aen te nemen.

De saecke tusschen Willem prez ende de kercke van 147.
hasselt is beuolen der nederduytsche kercke van antwerpen te verhooren decideren ende censureren [1]).

Iōēs damius ende martinus Lydius syn gedeputeert syn 151.

---

1) Bij deze alinea staat op den kant: „laet dit vut blyuen."

excellentie te spreken, vande kercke van vtrecht om te versien tegen de ;ghene die in sint Iacobs kercke aldaer onordeninge aenrichten, etc.

152. Die van amersfoort sullen haer swaricheyt aengeuen den staten des stichts van vtrecht, ende ist noot sal hen recommandatie gegeuen worden aende excellentie.

154. Ian hauicx saecke tegens de kercke van antwerpen: sal eerst verhandelt worden in classe van brabant, ende indien daer geen accoort, sullen sy vtrinque arbitros nemen.

156. Die van gendt sullen remedieren, dat gelyckheyt gehouden worde int verkyesen der ouderlingen ende diakenen bynnen derseluer stadt.

Het houwelick van adriaen symonss. woonende by benthuysen opden hil, met syner voriger huysfr. suster is geoordeelt nyet te mogen bestaen, ende dat hy tot teecken der boetueerdicheyt hem daer aff scheyden sal.

161. De questie van collecten ende rekening tusschen die van bruessel ende antwerpen sal eerst in classe verhandelt worden, indien sy nyet accorderen sullen te beyder syden arbitros nemen.

163. Men sal neerstich toesien in allen kercken, daer eenige schriftueren opden mueren geschreuen worden, dat geen beelden daer by geschildert worden.

54. De Catechismus Caspari vander heyden is ouersien, ende men sal schryuen aende classe van Antwerpen, om hem te vermanen etc.

Die van antwerpen begeeren beuordert te syn om valerium paulum ten dienste te hebben, sy sullen aenhouden aen die van rotterdam.

De saecke van Ioos vereyck sal gedecideert worden inden classe van brabant.

22. De ouersettinge der commentarien Caluini ouer de apostolische brieuen gedaen by Iacobo regio sal gevisiteert worden in classe van gent.

De Classe van Walcheren sal ouersien de ouerset- 22.
tinge by Theodoro montano gedaen ouer deselue brieuen aengaende de commentarien malorati ende annotatien bezae.

Die van bruessel hebben aengegeuen eene swaricheyt van Andries de meester, Is hen geseeght datse eerst in classe moet verhandelt worden.

De kercke van gendt sal den naesten generalen Synodum vutschryuen.

Philips cornelis ouderling van Amsterdam gedeputeert totten generalen synode, vten particulieren van noorthollant, sal aldaer gecensureert werden indien hy geen wettige ontschuldiginge heeft.

De heer van St. aldegonde sal gebeden worden doir taffinum het boecxken dwelck hy tegens de gheestdryuers onder handen heeft te perficieren.

De classe van Walcheren sal ouersetten een boecxken 24.
genoempt la confirmation de la discipline, etc.

Hieremias bastingius ende classe van Walcheren sullen 25.
maecken exegemata ouer den catechismum onser kercken.

D. Taffinus sal vermanen D. Villerium, te schryuen 26.
tegens tgene, dat inden banbrieff des conincx van spaengien is tot belastinge der kercken Christi.

Corputius sal concipieren een aelmoessen ende weesen- 30.
ordeninge, communiceren daer na met casenbrotio, ende laten ouersien inden particulieren Synode van suythollant.

De classe van Amsterdam sal ouersetten een boeck der 31.
Theologen van nyenstadt contra formulam concordiae ab vbiquitariis editam.

Noorthollant sal nyet tegenstaende de wekentlicke vergaderingen, die sy hebben, oyck houden hare ordinaire classen, alwaer sy kerkelicke saecken sullen verhandelen.

Martino lydio ende Ioanni Damio is opgeleeght dat sy 45 vg.
de curatoren ende professoren der academie van leyden

sullen aenspreken vande reformatie ende instauratie der scholen, daer aff hen instructie met credentie gegeuen.

53. Daniel de Dieu sal ouersetten de confessie des geloofs der nederlantschen kercken, vut den francoys int nederduytsch.

63. Dien van oueryssel is vut seker respect toegelaten eenige der lichste psalmen dauids, tot XII oft meer toe, besonder te drucken, ende daer by eenige oostersche vutgelesen gesangen, om alsoe de boeren aldaer te gewennen tot gebruyck der psalmen dauids.

74. Men sal aenhouden om houwelicx ordeninge in allen prouincien ende versoecken dat eherichters gestelt worden.

117. De classe van brabant sal gedeelt mogen worden in twee classen soe syt goet vinden.

131. De questie tusschen Delft ende rotterdam aengaende Vlaerdingen ende bleswyck sal in Synodo particulari verhandelt worden.

132. De questie tusschen de classe van Dordrecht ende ter goude sal byde selue verdragen oft in Synodo particulari verhandelt worden.

Censura morum is gehouden [1]).

Syn gecommitteert arnoldus cornelii, Pannelius, Corputius, Veltius, gerobulus om de acten ende andere dingen te perficieren, Waer by gehouden is lydius tot hen hulpe [2]).

Ysebrandus trabius heeft nyet willen de sententie caspari coolhaes onderteeckenen, Is besloten datmen sal schryuen aende classe van brabant, hoe dat Ysebrandus inde saecke coolhaes hem heeft gedragen ende dat sy op een ander tyt nyemanden seynden, dan die den actis wille onderschryuen [3]).

---

1) Bij deze alinea staat op den kant: „laet dit vut".

2) 3) Bij deze twee alinea's staat op den kant: „dit oyck", nl. uitlaten.

Men sal maken een instructie daer doir de toecomende Synode des te veerdiger ende bequamelicker moge verrichtet worden.

Ian Ianss. bolswaert is na tscheyden des Synode gecomen, om hem metten Synode te verdragen, Is hem geseeght dat hyt in classe van rotterdam ende inden particulieren synode van suythollant sal moeten versoecken.

Is een ommeslach gedaen inden Synode ouer de oncosten des Synode tot 132 kgg. daer aff een particuliere rekening is gemaect.

Niclaes van damme ende andere van leyden hebben inden synode wat aengegeuen aengaende caspar coolhaes etc. [1]).

1) Bij deze alinea staat op den kant: „dit oyck", nl. uitlaten.

III.

Afdeelinghen van de particulieren Synoden.

Hollandt 2 particuliere Synoden.

Zuyt Hollandt heeft 8 Classen, Gorcum mit Bommel, Dordrecht, ter Gouwe, Rotterdamme, Briel, Delft, Haghe ende Leyden.

Noorthollandt heeft 6 Classen, Haerlem, Amsterdam, Alckmar, Hooren, Enchuysen ende Eedam.

Zeelandt een particulier Synodum.

Heeft 3 Classen, Walcheren, tlandt van Schouwen offt Zirczee, ende Zuytbeuelandt oft int landt vander Goes.

Gelderlandt een particulier Synodum.

1. Het graefschap Zutphen een Classis.
2. Aernhem mit de Veluwe een Classis.
3. Nimweghen mit haer toebehoeren een Classis.
4. Venlo mit het ouerste quartier een Classis.

Sticht van *Wtrecht* een particul. Synod.

1. Wtrecht, Montfort ende Iselsteyn een Classis.
2. Amersfort mit zynen toebehoeren een classis.
3. Wyck, Rheenen, mit hare dorpen ende Ameronge een classis.

Ouerysel een particulier Synodus.

1. Deuenter mit syne omligghende dorpen een Classis.
2. Swol mit zyne omliggende stedekens ende dorpen een class.
3. Campen mit zyn omliggende dorpen een Classis.
4. Steenwyck ende Vollenhouen mit die omliggende dorpen een class.
5. Twente mit zyn toebehoeren een classis.

Drente ende Linghen sullen alsnoch den lande van Ouerysel by ghefoecht blyuen.

Westfrieslandt een Synode particul.

Oestergoe, Westergoe ende die Soeuenwolden tsamen drye Classen.

Groningherlandt.

Brabant.

Hierinne is als noch maer een Classis ende Synodus particul.

Vlaenderen 2 Synoden particul. Oostflaenderen ende Westvlaenderen.

Walscher kercken verstroyt onder den Nederduytschen een particul. Synodus.

Verstroyde kercken in *Hoechduytslandt* 1 particul. Synod.

[Verstroyde kercken in *Engelandt*, Walsche ende Nederduytsche, een particul. Synodus.]

Verstroeyde kercken int landt van Cleef Tsticht van Coelen ende Aken. — Emden.

IV en V.

Kerckenordeninghe inden generalen Synodo der Nederlandtschen Kercken, vergadert tot Middelburch, ghestelt A° 1581.

Ecclesiastici ordinis articuli, in generali belgicarum ecclesiarum Synodo constituti Middelburgi mense Iunio a° XV^c LXXXI.

1. Om goede ordene inder Ghemeijnte Christi te onderhouden, zijn daer inne noodich, de Diensten, Tsamencoemsten, Opsicht der Leere, Sacramenten ende ceremonien, ende Christelicke straffe: waer van hier na ordentlick ghehandelt sal werden.

Legitimus ecclesiasticae disciplinae ordo positus est in functionibus, conuentibus, doctrina, sacramentis et aliis ritibus, denique in censuris.

Vanden Diensten.
De functionibus.

2. De Diensten zijn vierderleij: Der Dienaren des Woordts, der Doctoren, Ouderlinghen ende Diaconen.

Functiones sunt quatuor, ministrorum verbi, Doctorum, seniorum et diaconorum.

3. Het sal niemandt, alhoewel hij een Doctoor Ouderlingh ofte Diaken is, gheoorloft zijn den Dienst des Woordts ofte der Sacramenten te betreden, sonder wet-

telick daer toe beroepen te zijn. Ende wanneer ijemandt daer teghen doet, ende meermael vermaent zijnde niet afstaet, soo sal de Classe oordeelen, of men hem voor eenen Scheurmaecker verclaren ofte op eenighe andere wijse straffen sal.

Nemo etiamsi doctor, senior, aut Diaconus sit, ministerium verbi aut Sacramentorum sine legittima vocatione obire debet. Qui aggredientur si aliquoties admoniti non abstinent, dispiciet classis, num schismatici sint iudicandi aut alia correctione ecclesiastica digni.

4. De wettelicke beroepinghe der ghenen, die te voren inden Dienst niet gheweest zijn bestaet ten eersten inde Verkiesinghe, dewelcke gheschieden sal door den Kerckenraedt ende Diaconen, mitgaders het oordel der Classe, ofte van twee of drie naest gheseten Dienaren, met bidden ende vasten. Ten anderden int Examen ofte ondersoeckinghe beijde der leere ende des leuens, dewelcke bijden seluen staen sal vanden welcken zij vercoren werden: welverstaende dat nieuwelinghen, mispriesters monicken, ende die andersins eenighe Secte verlaten hebben niet sullen toeghelaten werden, voor datse ettelicke maenden langh beproeft zijn. Ten derden inde Approbatie ende goetkenninghe, beijde der Ouericheyt doende professie vande ghereformeerde Religie (derwelcke de Dienaer aenghegheuen sal werden) ende der gantschen Ghemeijnte, wanneer zijnen naem den tijdt van XIIII daghen inder Kercke vercondicht zijnde, gheen hindernisse daer teghen ghecomen is. Ten laetsten, inde Beuestinghe inder Ghemeijnte, dewelcke met behoorlicke stipulatien ende afvraghinghen, ende soo het de gheleghentheijt der Kercke lijden mach, met handtoplegghinghe, tsij inde Kercke opentlick, of na dat het gheleghen is, inden Kerckenraedt of Classe, doch altijdts met openbare ghebeden, toegaen sal.

Legitlima eorum, qui antè in ministerio verbi non fuerunt, vocatio constat electione, quae a presbyterio et diaconis, adhibito classis vel duorum triumue ministrorum iudicio, cum precibus et ieiunio fieri debet. Secundo examine tum doctrinae tum vitae, quod ab iis fiet, a quibus deliguntur, ita tamen vt Neophyti, sacrifici, monachi et qui haeresin aliquam deseruerunt, non nisi aliquot mensibus probati admittantur. Tertio tum apud magistratum religionem reformatam profitentem, eius qui electus est oblatione, tum ecclesiae (publicato per quatuordecim dies illius nomine) nisi quid obiiciatur approbatione. Denique publica, additis stipulationibus necessariis, confirmatione, quae impositione manuum in presbyterio vel in ecclesia, si illius ratio fert, semper autem cum solennibus precibus peragetur.

5. Die nu alreede inden Dienst des Woordts is, ende tot een andere Ghemeijnte beroepen werdt, sal met ghebeden ende het gheuen der rechter handt der ghemeijnschap ontfanghen werden. Ende men sal niemandt der Ghemeijnte teghen haren danck opdringhen.

Qui in verbi ministerio est, ad aliam vocatus ecclesiam, cum precibus et dextrae societatis porrectione, confirmabitur, inuitae autem ecclesiae nemo obtrudetur.

6. Een Dienaer des Woordts wettelick beroepen zijnde is aen der Kercke Christi zijn leuen lanck verbonden, alsoo dat hij soo langhe de Ghemeijnte staet, dewelcke hij dient, zijnen Dienst niet onderlaten, noch eenighe andere beroepinghe des leuens aenveerden mach, sonder het oordeel des particulieren Sijnodi.

Minister verbi legittimè vocatus, Ecclesiae Christi perpetuo est obstrictus, ita vt stante ecclesia, cui inseruit, neque functionem intermittere, neque aliud vitae institutum obire, nisi ex Synodi iudicio et authoritate possit.

7. Men sal niemandt tot den Dienst des Woordts beroepen, sonder hem in een Kercke te stellen, die hij dienen sal, aen dewelcke soo hij sonder conditie verbonden is, sal in gheene andere Kercke dienst aennemen moghen, dan door het oordeel ende consent der Classe, daermede beijde de Kercke ende de Dienaer te vrede sal moeten zijn. Voort sal niemandt gheoorloft zijn hier ende daer te gaen predicken niet hebbende eenighe sekere plaetse, buijten consent ende authoriteijt des Sijnodi ofte Classis: ghelyck oock niemandt in een andere Kercke eenighe predicatie sal moghen doen, sonder bewillinghe des Kerckenraedts.

Nemo ad verbi ministerium vocandus est nisi illi Ecclesia, cui inseruiat, assignetur, cui sine conditione obstrictus, ad aliam transferri ecclesiam, nisi iudicio classis (cui et ecclesiam et ministrum obtemperare oportet) non poterit. Nulla autem certa statione hic illic concionari nemini nisi classis vel Synodi authoritate, ac ne in vlla quidem alia ecclesia concionem habere sine presbyterii consensu licebit.

8. Der Dienaren ampt is inden ghebede ende bedieninghe des Woordts aen te houden, de Sacramenten vut te richten, ende ten laetsten met den Ouderlinghen de kerckelicke Discipline te oeffenen, ende te besorghen dat alles eerlick ende met ordene gheschiede.

Ministrorum verbi officium est, precibus et verbo annunciando incumbere, sacramenta administrare, vna cum senioribus tum disciplinam ecclesiasticam exercere, tum vt omnia decenter et ordine in ecclesia fiant curare.

9. Onder den Dienaren des Woordts sal ghelijckheijt ghehouden werden, aengaende de lasten hares Diensts, mitgaders oock in anderen dinghen soo veel moghelick

is, volghende het oordeel des Kerckenraedts, ende des van nooden zijnde des Classis, twelcke oock inden Ouderlinghen ende Diaconen te onderhouden is.

Aequalitas inter ministros verbi tum quod ad ministerii onera, tum in aliis omnibus, quoad fieri poterit, ex presbyterii et si opus sit classis iudicio seruabitur, id quod etiam in senioribus et Diaconis locum habebit.

10. De Ghemeijnten sullen sorghe draghen dat haren Dienaren behoorlick onderhoudt ghegheuen werde: Ende wanneer zij hier inne haer ampt niet doen, soo sal de Classis oordeelen ofse van daer te nemen zijn.

Curabunt Ecclesiae, vt ministris suis stipendia iusta constituantur, qua in re si minus officium faciant, num alio transferendi sint, Classis dispiciet.

11. Wanneer het gheschiedt dat een ghetrouwe Dienaer door ouderdom ofte cranckheijt ghebroken zynde, zyn ampt niet langher bedienen can, soo sal het der Ghemeijnte toe staen te besorghen, dat hem *ex bonis publicis* soo veel toegheleijt werde, daerop hij de reste zijns leuens eerlick ende bequamelick door comen moghe: Dat oock de weduwen ende weesen der Dienaren niet vergheten werden.

Si contingat ministrum fidelem senio aut morbo confectum, functioni suae exercendae reddi inhabilem, Ecclesiae officium est procurare, vt sumptibus publicis illi, vnde quod reliquum est vitae honeste et commode transigat, suppeditetur. Viduaeque et pupilli pastorum minimè negligantur.

12. De Ghemeijnten sullen toesien datter Professeurs ende Schoolmeesters zijn, die niet alleen de vrije consten ende spraecken leeren, maer oock de Theologie ende den

Catechismum, ende hare toehoorders ende Discipelen inde vreese Godts onderwijsen.

Curabunt ecclesiae, vt sint Professores et Ludimagistri, qui non solum humanas disciplinas et politiores literas, sed praecipue Theologiam illi, hi catechismum doceant, et Discipulos pietate imbuant.

13. Het ampt der Doctoren inde Theologie is de H. Schrifture vut te legghen, ende de suijuere leere teghen de ketterijen ende dolinghen voor te staen.

Theologiae doctorum munus est, sacras scripturas explicare, et sanam doctrinam aduersus haereses et errores tueri.

14 De Ghemeijnten sullen arbeijden datter studenten inder Theologie zijn, die *ex bonis publicis* onderhouden werden. Men sal oock inden Ghemeijnten, daer men bequame personen heeft, tghebruijck der Propositien aenstellen, op datse door sulcke eene oeffeninghe tot den Dienste des Woordts bereijdet moghen werden.

Dabunt operam Ecclesiae, vt sint Theologiae studiosi, qui sumptibus publicis alantur. Quibus autem in ecclesiis erunt, qui idonei iudicabuntur, propositionibus exercebuntur, vt ad verbi ministerium parentur.

15. De Ouderlinghen sullen door het oordel des Kerckenraedts ende der Diaconen vercoren werden, soo dat het na de gheleghentheijt van een ijder Kercke vrij sal zijn soo veel Ouderlinghen alsser van noode zijn der Ghemeijnte voor te stellen, om vande selue (ten ware datter eenich beletsel voorviele) gheapprobeert ende goet ghekent, ende met openbaren ghebeden beuesticht te werden: Of een dobbel ghetal, om het half deel bij der Ghemeijnte gheapprobeert op deselue wijse inden Dienst te beuestighen.

Seniores presbyterii et Diaconorum suffragiis eligentur, ita vt pro ratione cuiusque Ecclesiae liberum sit, tot Seniores, quot opus habet, ecclesiae proponere, ab illa, nisi quid obiiciatur, probandos, precibusque publicis confirmandos, aut duplicem numerum, ex quo dimidia pars, quae ab ecclesia probabitur, eadem ratione confirmetur.

16. Der Ouderlinghen ampt is, behaluen tghene dat bouen gheseijt is hen met den Dienaren des Woordts ghemeijn te zijn, opsicht te hebben dat de Dienaren mitgaders hare andere mithulpers ende Diaconen haer ampt ghetrouwelick bedienen, ende wanneer het gaet teghen het houden des Auondtmaels des Heeren, de ghene die haer tot tselue begheuen hebben te gaen besoecken, op datse haer te beter daer toe bereijden.

Seniorum officium est, praeter ea, quae communia cum pastoribus illos habere diximus, aduigilare vt pastores, caeterique collegae et Diaconi suas partes fideliter exequantur, et cum administranda est coena Domini, illos qui communicare solent, quo paratioribus id animis faciant visere.

17. Deselue wijse die vanden Ouderlinghen gheseijt is, sal men oock onderhouden in de Verkiesinghe Approbatie ende Beuestinghe der Diaconen.

Diaconorum eadem est atque Seniorum in electione, approbatione, et confirmatione ratio.

18. Der Diaconen eijghen ampt is de aelmissen ende andere armen goederen neerstelick te versamelen, ende deselue ghetrouwelick ende vlijtelick na den eijsch der behoeftighen beijde der inghesetenen ende vreemdelinghen met ghemeijnen aduijse vut te deelen, de benauden te besoecken ende te vertroosten, ende wel toe te sien dat

de aelmissen niet misbruijckt werden. Waer van zij reeckeninghe sullen doen inden Kerckenraedt, ende oock (soo ijemandt daer bij wil zijn) voor der Ghemeijnte: tot sulck een tijdt als het de Kerckenraedt goet vinden sal.

Officium autem eorum proprium est, eleemosynas aliasque opes, quae pauperum alendorum gratia conferuntur diligenter colligere, collectas vero prudenter et fideliter, communi consilio, pro egentium etiam extraneorum ratione distribuere, afflictos visere, et consolari et accuratè ne eleemosynis abutantur, prouidere, rationesque [reddere] in presbyterio atque etiam coram ecclesia, si qui interesse volent, tempore quod presbyterio aut ecclesiae commodum videbitur.

19. De Ouderlinghen ende Diaconen sullen twee iaer dienen, ende alle iaer sal thalue deel verandert ende andere inde plaetse ghestelt werden, ten ware dat de gheleghentheijt ende profijt eenigher Kercken anders vereijschte.

Seniores et Diaconi duos annos inseruient, et quotannis numerus dimidius commutabitur, aliis in eorum locum suffectis, nisi aliarum ecclesiarum ratio et vtilitas aliud postulet.

Vanden Kerckelicken tsamencoemsten.
De conuentibus ecclesiasticis.

20. Vierderleij kerckelicke tsamencoemsten sullen onderhouden werden. De Kerckenraedt: de Classicale vergaderinghe: de particuliere Sijnoden: ende de generalen ofte Nationalen.

Quatuor obseruanda erunt ecclesiasticorum coetuum genera, Primum presbyterium seu senatus ecclesiasticus, Deinde classici conuentus, Tertio particulares Synodi, Postremo generales seu nationales.

21. In desen tsamencoemsten sullen gheen andere dan kerckelicke saecken, ende tselue op kerckelicke wijse ghehandelt werden.

In his conuentibus nihil, nisi ecclesiasticum, idque ecclesiastica ratione tractabitur.

22. In meerdere vergaderinghen sal men niet handelen dan tghene in minderen niet heeft connen afghehandelt werden, of dat tot de Kercken der meerder vergaderinghe int ghemeijn behoort.

In maioribus conuentibus ea sola tractabuntur, quae in minoribus definiri non potuerunt, vel ad ecclesias vniuersas maioris illius conuentus pertinent.

23. Soo ijemandt hem beclaecht door de vutspraecke der minder vergaderinghe veronghelijckt te zijn, deselue sal hem tot een meerdere beroepen moghen. Ende tghene door de meeste stemmen goet gheuonden is, sal voor vast ende bondich ghehouden werden, ten zij dat het bewesen werde te strijden teghen het Woordt Godts, ofte teghen de artijckelen in onsen generalen Sijnodo besloten, soo langhe als deselue door gheen andere generale Sijnode verandert zijn.

Si quis minoris conuentus sententia se grauari queretur, ad superiorem erit prouocatio. Quod vero plurium suffragiis erit probatum, id ratum habebitur, nisi verbo Dei, aut etiam articulis a Synodo generali constitutis, donec alia Synodo generali mutentur, aduersari ostendatur.

24. De handelinghen aller Tsamencoemsten sullen vande aenroepinghe des naems Godts aengheuanghen ende met een dancksegghinghe besloten werden.

Actiones omnium coetuum ab inuocatione nominis Dei incipient et gratiarum actione claudentur.

25. Die tot de tsamencoemsten afghesonden werden, sullen hare credents brieuen ende instructien, onderteijckent zynde vanden ghenen diese seijnden, medebrenghen, ende dese sullen alleene keurstemmen hebben.

Qui ad conuentus ablegabuntur, fiduciarias literas (quas vulgo credentiales vocant) et mandata ab iis, a quibus mittentur consignata adferent, atque hi soli suffragium habebunt.

26. In allen Tsamencoemsten sal bijden Preses een Scriba gheuoecht werden, om neerstelick op te schrijuen tghene weerdich is aengheteijckent te zijn. Het ampt vanden Preses is voor te stellen ende te verclaren tghene te handelen is: toe te sien dat een ijeghelick zijn ordene houde int spreken: den kibbelachtighen ende die te heftich zijn te beuelen datse swijghen, ende ouer deselue, gheen ghehoor gheuende, de behoorlicke Censure te laten gaen. Voort sal zijn ampt vutgaen, wanneer de Tsamencoemste scheijdet.

Praesidi cuiusuis conuentus scriba adiungendus est, qui notatu digna diligenter conscribat. Praesidis vero officium est tractanda proponere, et explicare, vt vnusquisque suo ordine loquatur curare, silentium acrioribus et contentiosis imperare, nisi faciant, censura digna reprehendere. Huius autem functio in fine conuentus desinet.

27. Het selfde segghen heeft de Classis ouer den Kerckenraedt, twelcke de particuliere Sijnode heeft ouer de Classe, ende de generale Sijnode ouer de Particuliere.

Eadem est authoritas classis in presbyterium, atque Synodi particularis in Classem, et generalis in particularem.

28. In allen Kercken sal een Kerckenraedt zijn, be-

staende vut Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen, dewelcke ten minsten alle weken eens tsamencomen sullen, al waer de Dienaer, of de Dienaers (soo daer meer zijn) bij ghebeurte presideren ende de Actie regeren sal.

In vnaquaque Ecclesia erit presbyterium, pastoribus et senioribus constans, qui singulis hebdomadibus semel minimum conuenient, Sic vt minister verbi, et si plures sint ordine praesideant.

29. Insghelijcks sullen de Diaconen alle weken tsamencomen, om vanden saecken haer ampt betreffende te handelen.

Diaconi similiter singulis hebdomadibus conuenient, vt de rebus ad officium suum pertinentibus agant.

30. De Classicale vergaderinghen sullen bestaen vut ettelicke ghenabuerde Kercken, dewelcke elck eenen Dienaer met eenen Ouderlinck, ter plaetse ende tijde bij hen int scheijden van elcke vergaderinghe goet gheuonden (soo nochtans datment bouen de drie maenden niet vutstelle) daer henen afveerdighen sullen. In desen tsamencoemsten sullen de Dienaers bij ghebeurte, ofte andersins die van deselue vergaderinghe vercoren wordt, presideren, soo nochtans dat deselue tweemael aen een niet sal moghen vercoren werden. Voort sal de Preses onder anderen eenen ijeghelick vraghen, ofse in haren Kercken hare Kerckenraedts vergaderinghen houden: of de kerckelicke Discipline gheoeffent wordt: of de armen ende Scholen besorcht werden: ten laetsten, of daer ijet is, daer inne zij het oordel ende hulpe der Classe tot rechte instellinghe harer Kercke behoeuen. De Dienaer, dien het inde voorgaende Classe opgheleijdt was, sal een corte predick vut Godts Woordt doen, vande welcke d'andere oordelen, ende soo daer ijet in ghebreeckt aenwijsen sullen. Ten

laetsten sullen inde laetste vergaderinghe voor den particulieren Sijnode vercoren werden, die op deselue Sijnode gaen sullen.

Classici conuentus ex aliquot vicinis ecclesiis constabunt, ex quibus singuli ministri verbi, adiuncto seniore, tempore (quod tamen trimestre non excedat) ab illis in fine cuiusque conuentus statuto conuenient. His ministri verbi ordine vel qui ex illis ab eo coetu eligetur, praeerit, ita tamen ne idem in duobus continuis conuentibus eligatur. Praeses autem praeter caetera singulos rogabit, num presbyteria in suis ecclesiis habeantur, an disciplina ecclesiastica vigeat, an pauperum et scholarum cura geratur, denique num quid sit in quo Classis iudicio et opera ad ecclesiarum suarum rectam constitutionem egeant. Pastor cui in praecedente classe mandatum fuerit conciunculam ex Dei verbo habebit, de qua caeteri iudicabunt, et si quid desideretur indicabunt. Postremo eligentur in Classe, quae proximè Synodum particularem praecedet, qui illi Synodo intersint.

31. Int eijnde vanden Classicalen ende andere meerdere Tsamencoemsten salmen Censure houden ouer de ghene die ijet strafweerdich inde vergaderinghe ghedaen, ofte de vermaninghen der mindere tsamencoemsten versmadet hebben.

In fine classicorum et aliorum maiorum coetuum fiet censura in illos, qui in eo conuentu animaduersione quid dignum admiserint, aut admonitiones inferioris conuentus contempserint.

32. De Kercke, inde welcke de Classis, item de particuliere ofte generale Sijnode tsamencomt, sal sorghe draghen, datse de Acten der voorgaender vergaderinghe op de naestcomende bestelle.

Ecclesiae in qua Classis aut Synodus siue particularis siue generalis conueniet, cura incumbet, vt ad proximum conuentum acta prioris conuentus adferat.

33. De instructien der dinghen die inden meerdere vergaderinghen te handelen zijn, sullen niet eer gheschreuen werden, voor dat de besluijtinghen der voorgaenden Sijnoden ghelesen zijn, op dat tghene eens afghehandelt is, niet wederomme voorghestelt werde, ten ware datment achtede verandert te moeten zijn.

Non prius conscribentur mandata in maioribus coetibus tractanda, quam praelectis synodorum praecedentium decisionibus, ne iam ante decisa denuo proponantur, nisi mutanda censeantur.

34. Alle iaers, ten ware dat de noodt eenen corteren tijdt vereijschte, sullen vier ofte vijf, of oock meer ghenabuerde Classes tsamencomen, tot welcke Particuliere Sijnode vut ijder Classe twee Dienaers ende twee Ouderlinghen afgheveerdicht sullen werden. Int scheijden soo wel des Particulieren als des generalen Synodi, sal een Kercke verordent werden, dewelcke last hebben sal om met aduijse der Classe den tijdt ende plaetse des naesten Sijnodi te stellen.

Singulis annis, nisi necessitas breuius tempus postulet, conuenient quatuor, quinqueue, aut etiam plures classes vicinae, ad quam Synodum particularem bini ministri, et totidem seniores ex illis classibus delegabuntur. In fine autem Synodi, siue particularis siue generalis, designabitur Ecclesia, quae ex Classis iudicio tempus et locum proximae Synodi statuet.

35. De Nationale Sijnode sal ordinaerlick alle drie iaren eens ghehouden werden, ten ware datter eenighe

dringhende noodt ware om den tijdt corter te nemen. Tot deselue sullen twee Dienaers ende twee Ouderlinghen vut elcke Particuliere Sijnode beijde der Duijtsche ende der Walsche sprake afghesonden werden. Voort sal de Kercke, die last heeft om den tijdt ende plaetse des generalen Sijnodi te benoemen, soo deselue binnen de drie iaren te beroepen ware, hare Particuliere Sijnode vergaderen, ende tselue oock der naestgheleghener Kercke, die van een andere tale is laten weten, dewelcke vier personen daer henen seijnden sal, om met ghemeijnen aduijse van den tijdt ende plaetse te besluijten. Deselue Kercke die vercoren is om de Synode generael tsamen te roepen, wanneerse met de Classe vanden tijdt ende plaetse beraedtslagen sal, sal tselue den generalen Staten in tijdts te kennen gheuen, op dat met haren weten, ende soo het haer ghelieft eenighe tot de Classe te seijnden, vander saecke besloten werde.

Nationalis Synodus ordinarie tertio quòque anno celebrabitur, nisi quid vt citius conuocetur vigeat. Ad hanc bini ministri et totidem seniores ex singulis particularibus Synodis teutonici et gallici idiomatis ablegabuntur. Ecclesia autem ad conuocandam Synodum generalem designata, si ante triennium cogenda esset, curabit particularem suam Synodum conuocare, idque etiam proximae alterius idiomatis ecclesiae significare, quae quatuor delegatos ad eam mittat, vt communi iudicio de tempore et loco statuant. Eadem ecclesia ad conuocandam Synodum generalem electa, cum classe de loco et tempore deliberatura, id maturè ordinibus generalibus significabit, vt illis consciis, et si velint aliquibus ad Classem delegatis de re tota statuatur.

36. Alsoo inden Nederlanden tweederleij sprake ghesproken wordt, is goet gheuonden dat de Kercken der Duijtscher ende Walscher tale op haerseluen hare Kerc-

kenraedt, Classicale vergaderinghen ende Particuliere Synoden hebben sullen.

Quoniam in belgio duorum idiomatum est vsus teutonici et gallici visum est vt ecclesiae vtriusque idiomatis seorsim suos senatus ecclesiasticos, Classicos conuentus, et particulares Synodos habeant.

Vander Leere, Sacramenten ende anderen Ceremonien.
De doctrina, sacramentis, aliis ritibus.

37. De Dienaers des Woordts, Ouderlinghen ende Diaconen, item de Professeurs inder Theologie (twelck oock den anderen Professoren wel betaemt) ende de Schoolmeesters sullen de Belijdenisse des gheloofs der Nederlandtschen Kercken onderteijckenen.

Pastores, Seniores et Diaconi, professores item Theologiae (quod reliquos quoque decet) et ludimagistri belgicarum ecclesiarum confessioni fidei subscribent.

38. Niemandt sal hem onderstaen eenich boeck ofte schrift van hem ofte van een andere ghemaeckt ofte ouerghesettet, handelende vander Religie te laten drucken ofte andersins vut te gheuen, dan tselue voor henen doorsien ende goet ghekent zijnde vanden Dienaren des Woordts zijns particul. Sijnodi, ofte Professoren der Theologie onser Belijdenisse.

Nemo librum a se, aut alio compositum, aut translatum, in quo de religione agitur, inprimendum, aut vllo modo euulgandum, siue per se, siue per alium quempiam curabit, nisi prius a pastoribus suae synodi particularis, aut publicis Theologiae professoribus nostrae confessionis examinatum et probatum.

39. Het verbondt Godts sal aenden kinderen der ghe-

doopten Christenen met den Doop, soo haest alsmen de bedieninghe desseluen hebben can, beseghelt werden, ende dat inde openbare versamelinghe, wanneer Godts woordt ghepredickt werdt. Doch ter plaetse daer niet soo vele predicatien ghedaen werden, salmen eenen sekeren dach ter weke verordenen om den Doop extraordinaerlick te bedienen, soo nochtans dat tselue sonder Predicatie niet gheschiede.

Foedus Dei in Christianorum baptizatorum liberis per baptismum quamprimum is administrari poterit obsignetur idque pro concione publica. Quibus autem in locis rariores habentur conciones dies certus in hebdomada baptismo extraordinariè administrando statuetur, sic tamen ne sine concione id fiat.

40. De vader sal zijn kindt ten Doope presenteren: Ende inden Ghemeijnten daermen neffens den vader oock gheuaders ofte ghetuijghen bijden Doop neemt (twelcke ghebruijck niet lichtveerdelick te veranderen is) betaemt het dat men neme die der suijuere leere toeghedaen ende vroom van wandel zijn.

Infantem suum pater baptismo offeret, et quibus in ecclesiis fideiussores seu susceptores in infantum baptismo vna cum patre adhibentur (quae consuetudo non est temere mutanda) illos purae doctrinae et probatae vitae esse decet.

41. De Dienaers sullen int doopen het formulair vande instellinghe ende ghebruijck des Doops, twelck tot dien eijnde beschreuen is, ghebruijcken.

Pastores formula de institutione et vsu baptismi conscripta vtentur.

42. De namen der ghedoopten, mitgaders der ouderen

ende ghetuijghen, item de tijdt des Doops, sullen vanden Dienaren opgheteijckent werden.

Nomina tum baptizatorum, tum parentum, et susceptorum addita temporis annotatione consignabuntur.

43. Men sal niemandt ten Auondtmale des Heeren toelaten, dan die na de ghewoonheijt der Kercke tot dewelcke hij hem voecht, belijdenisse der ghereformeerde Religie ghedaen heeft, mitgaders hebbende ghetuijghenisse eens vromen wandels, sonder welcke oock de ghene die vut anderen Kercken comen niet toeghelaten sullen werden.

Nemo ad sacrae coenae communionem admittetur, nisi puram seu reformatam religionem, ex recepto ecclesiae cui se adiungit more, professus, cum probatae vitae testimonio, sine quo neque ii qui ex aliis ecclesiis veniunt admittentur.

44. Een ijder Kercke sal sulck een maniere van bedieninghe des Auondtmaels houden als zij oordelt tot de meeste stichtinghe te dienen: welverstaende nochtans dat de vutwendighe ceremonien in Gods Woordt voorss. niet verandert ende alle superstitie vermijdet werde.

Ea administrandae coenae forma seruabitur, quae vnicuique ecclesiae ad aedificationem maxime facere videbitur, ita tamen vt ritus verbo Dei praescripti non mutentur, et omnis superstitio vitetur.

45. Het Auondtmael des Heeren sal ten twee maenden eens, soo veel moghelick is, ghehouden werden: doch ter plaetse daer noch gheen kerckelicke ordene is, salmen eerst Ouderlinghen ende Diaconen stellen.

Coena domini, quatenus fieri poterit, secundo quoque mense celebrabitur; Vbi autem nondum constitutus est ecclesiasticus ordo, non nisi prius electis Senioribus et Diaconis.

46. In middelmatighen dinghen salmen de buijtenlandtsche Kercken niet verwerpen, die een ander ghebruijck hebben dan wij.

In adiaphoris damnandae non erunt ecclesiae exterae, quae aliis ritibus quam nostris vtuntur.

47. De Kercken inden welcken tghebruijck der Auondtghebeden is sullen deselue moghen houden: maer daerse noch niet inghestelt zijn, salmense niet in laten, ten ware in tijden van ghemeijnen noodt: Doch daermense begheert wech te nemen sal tselue niet sonder het oordeel der Classe, mitgaders der Ouericheijt der ghereformeerden Religie toeghedaen, gheschieden

Quibus in locis recepta est vespertinarum precum consuetudo, illarum vsum retinere licet, vbi vero nondum sunt institutae, non nisi calamitatis publicae tempore admittentur, sicubi autem tollendae videbuntur Classis et magistratus religioni reformatae assentientis iudicium exquiretur.

48. Daer de lijckpredicken niet zijn, salmense niet instellen, ende daerse nu alreede zijn aenghenomen, sal neersticheijt ghedaen werden om deselue door de ghevoechelickste middelen af te doen.

Funebres conciones vbi non habentur, non erunt recipiendae: vbi vero earum est vsus, dabitur opera vt commode tollantur.

49. In tijden van oorloghe, pestilentie, dieren tijdt, sware vervolghinghe der Kercke ende andere alghemeijne swaricheden sullen bidt ende vast daghen door het oordeel der Ghemeijnte ende met bewillinghe der Ouericheijt doende Professie vande ghereformeerde Religie aenghestelt ende gheheijlicht werden.

Temporibus belli pestis famis aut grauis alicuius ecclesiarum persecutionis, et aliarum publicarum calamitatum, ieiunium cum precibus ex magistratus religionem reformatam profitentis et ecclesiarum iudicio indicetur, et sanctificabitur.

50. De Ghemeijnten sullen bij haren Ouericheden aenhouden dat de feestdaghen, vutghenomsn den Sondach Christdach ende hemelvaertsdach, afghedaen werden. Maer ter plaetse daer meer feestdaghen door beuel der Ouericheijt ghehouden werden, sullen de Dienaers arbeijden datse met predicken den onnutten ende schadelicken ledichganck in een heijliche ende nutte oeffeninghe veranderen.

Dabunt operam ecclesiae apud suos magistratus, vt festorum dierum vsus praeterquam Diei dominici, natalis et ascensionis christi tollatur. Quibus autem in locis plures festi dies ex magistratus authoritate obseruabuntur, pastores concionibus sacris inutile et perniciosum otium in sanctum et vtile conuertent exercitium.

51. De Psalmen Dauids alleen sullen inder Kercke ghesonghen werden, latende de ghesanghen die men niet vindt inder Schriftuere.

Soli psalmi Dauidis cantentur in ecclesia, omissis iis canticis, quae in sacris bibliis non inueniuntur.

52. De huwelicksche ondertrouwe sal geschieden *per uerba de praesenti*, simpelick ende sonder conditie: ende wettelick ghedaen zijnde, sullense niet moghen ontbonden werden, al waret dat beijde partijen daerinne bewillichden.

Sponsalia fient verbis (vt loquuntur) de praesenti, pure et absque conditione, legittime autem contracta, ne vtriusque quidem consensu, dissoluentur.

53. De heijmelicke beloften sullen van gheener weerde zijn: wanneer namelick de ghene die onder de macht harer ouderen ofte voechden staen sonder bewillinghe derseluen handt-trouwen, ofte die oock haers selfs zijnde sulcks doen, sonder eenighe ghetuijghen aen beijden zijden.

Clandestinae promissiones nullius erunt momenti. Clandestinae autem censebuntur in iis, qui in parentum aut tutorum potestate positi, eas sine illorum consensu ineunt. In aliis vero illae sunt clandestinae, quae non adhibitis vtrinque testibus fient.

54. Het sal wel staen dat een Dienaer ofte Ouderlinck bijde ondertrouwe ghenomen werde, op dat eer hij hen aen beijden zijden de belofte af neme, vut sekere ghetuijghenisse verneme (soo zij haers selfs niet zijn) of het met bewillinghe der ouderen gheschiedt: of het huwelick niet verboden is door eenighe graedt van bloedtverwandtschap ofte swagherschap: ten laetsten, of zij aen ijemandt anders ghehuwet of verloeft zijn.

Consultum erit pastorum aut Seniorum aliquem sponsalibus contrahendis interesse, vt antequam fidem ab vtraque parte stipuletur, certo cognoscat testimonio, an parentum (si non sint sui iuris) consensus interuenerit, an aliquo consanguinitatis, aut affinitatis gradu, non impediantur, denique an ab alterius matrimonii vinculo sint soluti, vel alii cuipiam fidem coniugii dederint.

55. De namen der ghenen die haer ten echten State begheuen willen, sullen op drie Sondaghen vanden predickstoel vercondicht werden: twelcke gheschieden sal ter plaetse daer de Contrahenten woonen, ende ter plaetse daer de gheboden ghegaen zijn, sullense tsamenghegheuen werden. Doch die elders begheeren te trouwen, sullen

tselue moghen doen, midts brenghende sekere ghetuijghenisse dat hare gheboden ghegheuen zijn.

Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis pro concione edentur. Publicabuntur autem sponsalia vbi qui illa contraxerunt degunt. Vbi publicata sunt sponsalia, ibi matrimonio benedicetur. Si qui alibi cupiunt, exhibito legittimo peractae publicationis testimonio, licebit.

56. Hoewel inden Woorde Godts den weduwen gheen sekere tijdt van herhijlicken voorgheschreuen is: nochtans dewijle het haer ghebiedt inden Heere te hijlicken, soo lijdet de eerbaerheijt, ia oock de burgherlicke onderscheijdinghe der gheslachten niet, datse haer voor vier maenden ende een half tot een ander huwelick begheuen.

Etsi verbum Dei nullum nubendi tempus viduis praescribit, quia tamen admonet, vt nubant in Domino, non patitur honestas atque adeo ciuilis familiarum distinctio, vt ante quatuor menses et dimidium ad secundas conuolent nuptias.

57. Indien ijemandt van zijn echte gade om eebreucks wille ghegaen zijnde met deselue niet wederomme begheert te vereenighen, ende hem tot een ander huwelick begheuen wil: soo sal hem de Kerckenraedt (wanneer hij den eebreuck wettelick voor der Ouerheijt gheprobeert heeft) verclaren dat sulcks inden Woorde Godts gheoorloft is.

Si quis coniugis adulterio offensus, illi reconciliari nolit, et ad alterum conuolare velit coniugium, adulterio legittime apud magistratum probato id illi iure diuino licere presbyterium declarabit.

Vanden Censuren ende Kerckelicken uermaninghen.
De censuris et admonitionibus ecclesiasticis.

58. Ghelijckerwijs de Christelicke straffe gheestelick is, ende niemandt vanden burgherlicken gherichte ende straffe der Ouericheijt bevrijdt: alsoo werden oock beneffens de burgherlicke straffe de kerckelicke Censuren noodtsaeckelick vereijscht, om den sondaer met der Kercke ende zijnen naeste te versoenen, ende de erghernisse vut der Ghemeijnte Christi wech te nemen.

Quemadmodum christiana censura spiritualis est, et neminem a foro et punitione ciuilis magistratus liberat, ita vicissim praeter poenas politicas ecclesiasticae censurae ad peccatorem ecclesiae proximoque suo reconciliandum, scandalumque ex ecclesia Christi tollendum necessario requiruntur.

59. Wanneer dan ijemandt teghen de suijuerheijt der leere ofte vromicheijt des wandels sondicht, soo verre als het heijmelick is, ende gheen openbare erghernisse ghegheuen heeft, soo sal de Reghel onderhouden werden, welcken Christus duijdelick voorschrijft Matt. 18.

Siue autem quis a doctrinae puritate aberrauerit, siue in morum sanctitatem peccauerit, si id occultum est, et a scandalo publico remotum, obseruabitur regula, quam diserte praescribit Christus Matthaei 18.

60. De heijmelicke sonden, waer van de sondaer bij een int bijsonder ofte voor twee of drie ghetuijghen vermaent zijnde berouwe heeft, sullen voor den Kerckenraedt niet ghebracht werden.

Peccata igitur occulta, quorum peccatorem vel priuatim ab vno, vel duobus vel tribus testibus admonitum poenituerit, non sunt ad senatum ecclesiasticum deferenda.

61. Soo ijemandt van een heijmelicke sonde van twee of drie vermaent zijnde gheen ghehoor gheeft, ofte andersins een openbare sonde bedreuen heeft, sulcks sal den Kerckenraedt aenghegheuen werden.

Si quis autem in occultis duos tresue non audierit, item qui peccata publica perpetrarit, ad senatum ecclesiasticum deferetur.

62. Soo wie hardtneckichlick de vermaninghe des Kerckenraedts verwerpt, item die een openbare ofte andersins een groue sonde ghedaen heeft, sal vanden Auondtmale des Heeren afghehouden werden. Ende indien hij afghehouden zijnde na verscheijden vermaninghen gheen teijcken van boetveerdicheijt bewijst, soo sal men ten laetsten tot d' uuterste remedie, namelick de Afsnijdinghe comen, volghende de forme bij der Ghemeijnte aenghenomen. Doch sal niemandt afghesneden werden, dan met voorgaende aduijs der Classe.

Qui pertinaciter senatus ecclesiastici admonitiones reiecerit, item qui publicum aut graue aliquod peccatum admiserit, is a coenae communione suspendetur. Quod si ita suspensus post iteratas admonitiones nullum poenitentiae signum dederit, tandem ad vltimum excommunicationis remedium descendendum erit, ordine ab ecclesiis recepto. Nemo tamen nisi ex classis iudicio excommunicabitur.

63. Vanden sonden die ván harer natuere weghen openbaer, ofte door verachtinghe der kerckelicken vermaninghen int openbaer ghecomen zijn, sal de versoeninghe (wanneermen sekere teijckenen der boetueerdicheijt siet) openbaerlick door het oordeel des Kerckenraedts ende aduijse des Classis, in sulcke forme ende maniere, als tot stichtinghe van een ijder Kercke bequaemst gheoordelt sal werden.

Peccatorum natura sua publicorum, aut propter contemptum admonitionum ecclesiae publicatorum, vbi de verae poenitentiae signis constiterit, publica fiet, ex Senatus ecclesiastici et classis iudicio, reconciliatio, eo modo qui ad aedificationem cuiuslibet ecclesiae commodissimus iudicabitur.

64. Wanneer de Dienaers, Ouderlinghen ofte Diaconen een openbare groue sonde bedrijuen, die der Kercke schandelick ofte oock bijder Ouericheijt strafweerdich is: soo sullen wel de Ouderlinghen ende Diaconen terstondt door voorgaende oordeel des Kerckenraedts derseluer ende der naestgheleghener Ghemeijnte van haren Dienste afghesettet, maer de Dienaers opgheschortet werden: Maer ofse gheheel vanden Dienst af te setten zijn, sal in het oordeel der Classe staen.

Si pastores seniores aut diaconi crimen publicum, ecclesiae probrosum, vel authoritate magistratus plectendum, perpetrarint, seniores quidem et diaconi ex iudicio presbyterii tum illius tum proximae ecclesiae munere abdicabuntur, pastores autem a functione suspendentur. An vero prorsus abdicandi sint a ministerio classici conuentus erit iudicare.

65. Voort onder de groue sonden, die weerdich zijn met opschortinghe ofte afstellinghe vanden Dienst ghestraft te werden, zijn dese de voornaemste: Valsche leere ofte ketterije: openbare scheurmakinghe: opentlicke blasphemie, Simonie, trouweloose verlatinghe zijns Diensts ofte indringhinghe in eens anders Dienste, meineedicheijt, eebreuck, hoererije, dieuerije, ghewelt, ghewoonlicke dronckenschap, vechterije, vuijl ghewin: Cortelick alle de sonden ende groue feijten die den autheur voor der Werldt eerloos maecken, ende in een ander ghemeijn lidtmaet der Kercke der afsnijdinghe weerdich souden gherekent werden.

Porro inter crimina siue peccata quae suspensione vel abdicatione a functione punienda videntur, haec praecipua sunt: falsa doctrina, seu haeresis, schisma publicum, blasphemia, manifesta simonia, perfida ministerii sui desertio, aut alterius inuasio, perfidia, adulterium, scortatio, furtum, ebriositas, violentia, pugnae, turpe lucrum; breuiter ea peccata atque crimina omnia, quae infamiae ciuilis notam inurunt, aut in alio ecclesiae membro excommunicatione digna censerentur.

66. De Dienaers des Woordts Ouderlinghen ende Diaconen sullen voor het houden des Auondtmaels onder hen de Christelicke Censure oeffenen, ende ondersoeckinghe doen soo van der leere als van het leuen.

Pastores seniores et diaconi, ante coenae administrationem, christianam censuram inter se exercebunt, tum de doctrina, tum de vita inquirentes.

67. Den ghenen die vut der Ghemeijnte vertrecken sal een Attestatie ende ghetuijghenisse hares wandels bij aduijse des Kerckenraedts mede ghegheuen werden. Voort sal den armen om ghenoechsame oorsaken vertreckende, van den Diaconen bijstandt ghedaen werden, soo veel hen noodich is ter plaetse toe daer zij henen willen: twelcke zij op haren Attestatien teijckenen sullen.

Migrantibus ex ecclesia dabitur anteactae vitae testimonium, ex presbyterii iudicio. Pauperes autem iusta de causa discedentes, viatico vsque ad locum, ad quem se recipere statuerint, necessario iuuabuntur, Diaconorum arbitrio, quod pauperum testimoniis annotab tur.

68. Gheen Kercke sal ouer andere Kercken, gheen Dienaer ouer andere Dienaren, gheen Ouderlinck noch Diaken ouer andere Ouderlinghen ofte Diaconen eenighe heerschappie voeren.

Nulla ecclesia in alias, nullus pastor in pastores, nullus senior in seniores, Diaconus in diaconos primatum aut dominationem obtinebit.

69. Dese Artijckelen de wettelicke ordeninghe der Kercke aengaende, zijn alsoo ghestelt ende aenghenomen met ghemeijnen accoordt, datse, soo het profijt der Kercken anders eijschte, verandert vermeerdert ofte vermindert moghen ende behooren te werden. Ten sal nochtans gheen bijsondere Ghemeijnte Classe ofte Sijnode toestaen sulcks te doen, maer sullen neersticheijt doen om die te onderhouden, tot dat anders vanden generale ofte Nationale Sijnode verordent werde.

ARNOLDUS CORNELII Praeses Synodi.

Articuli hi ad legittimum ecclesiae ordinem spectantes, ita nostris suffragiis sunt constituti et comprobati, vt si vtilitas ecclesiarum aliud postulet, mutari augeri et minui possint ac debeant. Non erit tamen vllius ecclesiae classis aut Synodi id facere, sed dabunt omnes operam vt hos articulos obseruent, donec Synodo generali seu nationali aliter constituatur.

ARNOLDUS CORNELII Sijnodi Praeses.
MICHAËL PANNELIUS, Sijnodi huius electus Scriba.
HENRICUS CORPUTIUS huius Synodi alter notarius.
RODOLPHUS VELTIUS.

VI.

Synodale besluiten, die in 1581 uit de Kerkenordening van 1578 naar de *Particuliere Vragen* zijn overgebracht [1]).

1. Op de vraghe, oft niet goet waere de artyckelen des laesten Dordrechtsen Synodi te ouersien ende daer wth te trecken een Corpus Disciplinæ ofte Kerckenordeninghe, om der ouerheyt ghepresenteert, ende doer de autoriteyt der seluer befesticht te werden? Is gheantw. Iae. Ende

---

1) Vgl. over deze besluiten, die het eerste gedeelte van het Middelburgsche stuk der Particuliere Vragen geworden zijn, hierboven blzz. 347 vgg. De op den kant bijgevoegde cijfers verwijzen naar de artikelen der Kerkenordening van 1578 (hierboven blzz. 234—261 afgedrukt), uit welke de hier voorkomende bepalingen, met eenige wijziging in de redactie, zijn overgenomen. Daartoe behooren echter niet: artt. 8, 18, 21 en 40[b] (die besluiten bevatten van de Middelburgsche Synode zelve) en art. 12 (dat overgenomen is uit art. 4 van de Kerkenordening van 1574, hierboven blz. 139 afgedrukt). Hoe het komt, dat deze 5 artikelen hier tusschenin zijn gevoegd, is moeielijk uit te maken. Misschien zijn er door de Synode van 1578 (wier volledige acta ons niet bekend zijn) inderdaad dergelijke besluiten genomen; zoodat deze artikelen dan zouden overgenomen zijn, wel niet uit de Kerkenordening van 1578, maar dan toch uit „de artykelen des laesten Dordrechtsen Synodi". Denkelijk zijn ook al de

syn hier toe eenighe verordineert, byden welcken tvoorschreuen ghedaen synde: is voor goet ghefonden Dat al het gheene wth den artyckelen in dat Corpore Disciplinæ niet inghelyfft was, tot den particulieren questien ghebrocht soude werden, als hier nae volcht.

2. Oftmen den gheenen, die inden aenfanck mitten lichsten, ende niet ten follen ondersocht zyn, wederomme sal examineren? Is gheantw. Dat tselue int ghemeen wel gheraden schynt te wesen, doch oftmen sulcks doen sal, staet den Classi toe te ordelen. 4.

3. Offt die Dienaers, welcke wth de Vniuersiteyt van Leyden oft eenighen ander (professie doende van die ghereformeerde religie) gheroepen werden, vanden Classe moeten ondersocht wesen? Antw. Het sal genoech zyn, dat sy door een wettelick getuychenisse bethoonen, dat sy van de professoren der Theologie gheexamineert ende gheapprobeert zyn. 4.

4. Wat stipulatie men ghebruycken sal omtrent die Dienaers welcke in dienst te befestighen zyn? Antw. Sy sullen in dese nafolgende fraechstucken bewillighen. Ten eersten, of sij haer ghefoelen van Gode ende zijner Gemeente tot desen dienste wettelick beroepen te zyn? Daernae of sy de Heyl. Bibelsche schryft voer het eenich woordt Godes, ende die volkomen leere ter salicheyt te wesen ende te houden [*sic*], verwerpende alle ketteryen daer 5.

---

andere hier overgenomen bepalingen, wat den vorm betreft, niet uit de Dordtsche Kerkenordening zelve overgenomen, maar uit de notulen der vergadering, of althans uit een stuk, waarin de vragen, die tot die bepalingen aanleiding gaven, ook vermeld waren; daar toch moeielijk kan worden aangenomen, dat men in 1581, toen die bepalingen uit de Kerkenordening naar de Particuliere Vragen werden overgebracht, bij elke bepaling eene daarop slaande vraag zou hebben uitbedacht.

teghen strydende. Ten laesten oft zy bereyt syn haren dienst naer die selue leere trouwelyck te bedienen, ende den seluen mit een vroem leuen te vercieren? ende soe zy yet strafweerdich doen haer der kerckelicke discipline onderwerpen.

6. 5. Ouermits de kercke niemant wth een anderen plaetse komende sonder wettelycke getuychnisse tot den dienst ontfanghen mach soe wordt ghefraecht, hoedanich een getuychenisse die brenghen [sullen] die welcke wth sulcker plaetse komen daer noch kercken raedt noch Classis is? Antw. Sy sullen vanden naestgeseten Dienaeren ende ander ghelofweerdighe persoonen ghetuychenisse brengen.

7. 6. Offt die gheene die om een wettelycke oersaecke synen dienst onderlaten heeft, hem tot alle tyden de beroepinghe der kercke schuldich is te onderwerpen? Antwoordt. Iae.

8. 7. Offt die gheene, die in Princen ofte andere Heeren Hooven den dienst des woordts betreden, ordentlyck ende wettelyck soe wel als andere sullen moeten beroepen werden, die belydenisse des Gheloofs ende Discipline onderschryuen, wth den bequaemsten des Hofgesins eenighe tot Ouderlinghen ende Dyaconen stellen, op die Classique ende Synodale vergaderingen verschynen, ende haer nae het exempel van andere Dienaren het oordel der seluer onderwerpen? Antw. Sy sullen alle dese dinghen onderhouden ende naekomen. Ende soe feele der gheener anghaet, die in gasthuysen ofte weeshuysen dienen, die selue sullen oock gehouden zyn naer die kerckelycke ordeninghe oft ordinantie haer te regulieren.

8. Hoemen die Schoelmeysteren examineeren sal? Ant. Ouermits der steden gelegentheyt verscheyden is: soe sal het Classis letten, wat best hier in te doene ende byder Ouerheyt te vercrijgen sal zyn, op dat getrouwe ende bequaeme persoonen in dien dienst gestelt werden.

9. Watmen doen sal mit den gheenen, die de Dienaers, 9.
welcke schuermaeckers zyn, naer lopen om haer te hooren predicken? Antw. Men salse vermanen tot afstaen ende mit ghefoechlicke middelen wederomme tot oorden brenghen.

10. Wat een Dienaer doen sal die welcke in een 11.
plaetse ghesonden wordt, daer noch eerst een kercke te vergaderen ende ordeninghe te stellen is? Antw. Men sal eenighe van den godtsalichsten, die welcke die belydenisse des gheloofs voer goet ende oprecht houden ende bekennen, ende haer beloouen de kercke discipline te onderwerpen, tot Ouderlinghen ende Dyaconen by prouisie kiesen doer welcker hulpe hy het Nachtmael des Heeren wthrechten sal.

11. Hoemen die dinghen beslichten sal de welcke ten 17.
deele kerckelyck ende ten deele polijtick zyn, ghelyck feele in huwelycksche saecken voerfallen? Antw. Men sal de Ouerheyt bidden datse eenighe mannen ordineeren doer welcker raedt ende authoriteyt die selue mit de Classe sullen gheordelt worden.

12. Oft den kercken, de welcke weynighe Ouderlinghen hebben, gheoorloft is den Diaconen tot den kerckenraedt toe te laeten? Antw. Het is gheoorloft soe dijckwils die kerckenraedt haeren raedt ende hulpe van doen sal hebben. Bouen dien sullen sy oock ordinaerlyck daer by moeghen wesen, soe zy beyde het ampt des Ouderlinckschaps ende Dyaconschaps bedienen.

13. Oft niet nut is, dat in alle kercken een boeck zy 24.
in welcke de namen der gheener die ten Auontmaele ghaen gheschreuen worden? Item der gheener die getrout zyn? Antw. Iae: insunderheyt inden openbaren kercken: maer inden anderen, die om der verfolginge haer noch heymelick houden wort tselue vrij ghelaeten. Doch soe ist ouer al raetsaem daer het sonder peryckel is, die naemen der ghetrouder opgeschreuen te worden.

25. 14. Oft niet gheraden is, datmen den armen, die vertrecken, behaluen haren openbaren getuychnis brieff, eenighe besloeten missiue gheue, waer in soe daer yet besonders waere, tselue aengeteyckent worde, doch also dat van die selue missiue in die attestatie gheroert worde? Ant. Iae.

27. 15. Offt ander Dienaren ende Ouderlinghen, dan die afghesondene in die Classe moghen verschynen? Antwordt. Iae: ende wanneer sy ghefraecht worden, sullen sy moeghen advys gheuen, doch gheen stemme hebben.

35—37. 16. Wat orden men houden sal int anfanghen der Synoden? Antw. De gheene die inden naesten Synodo ghepresideert heeft ofte zoe hy niet tegenwoordich is, die Dienaer der plaetse, daer die Synode te samen kompt, sal een ghebedt doen tot die verkiesinghe des Praesidis zyns Bysitters ende Scribae bequaem, daer naer sal hij die afghesondene brieuen van Credentie afvorderen, ende der seluer naemen als oock der gheener die niet verscheenen syn, doen opschryuen, ende als dan sal die Praeses etc. mit die meeste stemmen vercoren worden; ende dit ghedaen zynde, sal die vercoren Praeses een ghebet doen tot den ganschen anstaenden handel bequaem: offt der wtghebleuen oersaecken wettelyck syn ondersoecken: ende die instructien van een yeghelick afnemen. Daernae sal hy alle dinghen ordentlicken voerstellen, der ganscher versamelinghen oordeel afvraghen, de stemmen vergaderen, hoedanich der meesten ghefoelen is, wthspreeckende, die welcke die Scriba opteyckenen, ende daer naer ouerluyt voerleesen sal, op dat het van allen bewillicht wordt. Voort salmen eerst die dinghen verhandelen, die de leere aengaen: daernaer die discipline; ende eyndelicken die particuliere saecken.

40, 41. 17. Offt het niet raetsaem is, dat de Gemeente welcker opgheleyt is, by advyse haerer Classe den tyt ende plaetse des naesten particulieren Synodi te bestemmen, van anderen

Classen in tyts alle voerghefallen swaricheyden toe gesonden worden, als oock tgheene in die Classique verghaderinghen niet heeft konnen beslicht worden, ten eynde een yegelycke Classe van te voeren alle dinghen neerstelicken ouerlegghe, eer sy tot het Synodum kompt? Antw. Het is ganschelyck gheraden ende men sal arbeyden dat sulcx int werck gestelt worde.

18. Oft niet goet waere dat in de generalen Synoden op den eersten dach der tsamenkompste een predicatie wt Gods woordt ghedaen ende een vasten geheilicht worde? Antw. Het is seer goet, ende die Dienaer dier plaetse, daer die Synode vergadert, sal die vermaninge doen.

19. Wat Catechismus in de Gemeenten ghebruyckt sal 54.
worden? Antw. Inden nederduytschen die gene die met den Psalmen van Datheno ouergheset, ende inden walschen die met die Francoische Psalmen tot noch toe gebruyckt is gheweest. Het sal oeck den Nederduytschen ghemeenten vry staen een kort ondersoeck des geloofs wth den Catechismo tsamen ghetogen ende mit den voerschreuen Psalmen ghedruckt te ghebruycken, ende die te onderwysen welcke hen ten Auontmael begheuen.

20. Offt nut sy de sondaechsche Euangelien den volcke 56.
te verclaren? Antw. Het is raetsamer dat niet hier ende daer een stuck, maer een geheel boeck des Ouden ofte nieuwen Testamentes wtgheleyt werde, maer mit dit onderscheyt datmen sulcke boecken verkiese, die welcke der ghelegentheyt der kercken meest bequaem zyn.

21. Wat vraghen men omtrent den Doope ghebruycken sal? Antw. Men sal by de anghenomen forme blyuen, doch alsoe dat het vrij sal zyn dese maniere van spreecken (de leere die hier gheleert wordt) in de 2e vraghe begrepen, te ghebruycken ofte naer te laeten.

22. Oft niet raetsaem is, dat de Ouders die haer 61.
kynderen ten Doope presenteren willen, tselue off den

Dienaer ofte yemandt van de ouderlingen te voeren ansegghen? Antw. Het is gansch raetsaem, ten eynde men hier door mach weten wat voer ghetuyghen genomen worden: ende off die selue toe te laeten zyn ofte niet, lichtelycker gheordelt mach worden.

63. 23. Offt men die kynderen die te doopen zyn, alderleye namen gheuen mach? Antw. Het is wel vry, doch salmen neerstelyck toe sien, datmen sulcke namen niet neme, die ofte Gode ofte Christo eygen zyn, als Emanuel, Saluator, Item van eenige ampten, als Baptista, Engel, ofte die anders ouergelouich zyn.

64. 24. Welcke de bequaemste wyse zy om aen te nemen den gheenen die haer ten Auontmael begheeren te begheuen? Antw. Sy sullen van den kerckenraedt, ofte andersins van eenen Dienaer mit een ouderlinck ondersocht worden. Daer na sullen zy betuygen, dat sy de leere voor goet ende oprecht bekennen ende dat sy haer der kerckelycke straffe onderwerpen, tsy int openbare naer die predicatie, die tot voerbereydinghe ten H. Auontmale in der ghemeynten geschiet, ofte inden kerckenraet.

66. 25. Offt niet nut ende raetsaem is dat die Dienaers des woorts, Ouderlingen ende Dyaconen voor die bedieninghe des H. Auontmaels de Censure onder elckanderen ghebruycken? Antw. Het is gansch nut ende raetsaem.

68. 26. Offt niet raetsaem is, datmen voer die bedieninghe des Auontmaels een predicatie doe bequaem om der menschen herte daer toe te bereyden? Antw. Sulckes kan wel nuttelyck geschieden, doch so sal een ygelicke ghemeente hier in doen dat een yegelyck haer bequaemst dunckt te wesen.

68. 27. Off het nut is op den dach des Auontmaels van dier materie een eyghen predicatie te doen? Antw. Het is nut: ten waere dat de ordinare text hier toe bequamelyck konde beduydet worden.

28. Oftmen op den seluen dach naemiddach inden 68.
Catechismo voort faeren ofte yet anders dienende tot dancksegginghe predicken sal? Antw. Het laetste kan wel nuttelyck geschieden, doch soe sal tselue vry staen.

29. Offtmen het Auontmael staende, sittende oft ghaende 69.
houden sal? Antw. De Ghemeenten sullen die wyse gebruycken, die hen die bequaemste denckt te wesen, doch salmen het knielen naer laeten om der superstitie wille ende het peryckel der aenbiddinghe.

30. Wat woorden in die bedieninghe des Auontmaels 70.
ghebruyckt sullen worden? Antw. Men sal bequaemelicken die woorden 1 Cor. 10 moghen gebruycken daer byfoeghende: Neempt, eet, ghedenckt, etc.

31. Oftmen te wyle het Auontmaele bedient wort, yet 71.
wth der H. schryfft lesen ofte psalmen singen, off gheen van beyde doen sal? Antw. Het sal stichtelyck syn, dat by ghebuerte psalmen gesonghen worden, ende Gods woort gelesen wort.

32. Offt de heijmelicke ghemeenten gehouden zyn de 73.
ordeninghe van alle twie maenden het H. Auontmael wt te richten, tonderhouden? Antw. Het sal soedanighen Gemeenten vry staen, tselue te doen als hen sulcx best gelegen is.

33. Hoemen de vastdaghen houden sal? Antw. Die 74.
Ghemeente sal het ghewoonlick ghebruyck der spysen, mitsgaders die handelinghe tot desen leuen dienende, onderlaeten ende den ganschen dach tot den Auont toe, int gehoor ende lesen des godtlicken woorts, ende mit fuyrige gebeden, ende ander heylige oeffeningen toebringen.

34. Offt het ghebruyck der Orghelen in de tempelen te 77.
houden zy? Antw. Het wort niet voer ghoet gehouden: insonderheyt voer die predicatie. Daerom die Dienaers arbeyden sullen, dat dselue ghelyck het eenen tyt lanck geduldet wort mitten aldereersten afgestelt worden.

81. 35. Item hoe langhe yemant te houden is onderiarig te zyne ende onder die macht syner ouderen te staene? Antw. Een yeghelyck sal hem hier in foeghen naer recht ende de Costumen der stadt ofte des landts daer hy inne woondt.

81. 36. Watmen doen sal wanneer die Ouders daer die kynderen onderstaen, haer onbillicken aenstellen, om inder seluer houwelick niet te willen consenteeren? Antw. Die kerckenraedt sal besien, wat den soedanigen te raeden is. Ende oftmen aen de ouericheyt versoecken sal om haeren authoriteyt daer tusschen te stellen.

88. 37. Offt raetsaem is datmen trouwe op daghen op den welcken een Vasten geheylicht is? ofte het Auontmael bedient wort? Antw. Het is beter tselue op ander daghen te doen.

90. 38. Watmen dien raden sal die ter sulcker plaetse woont daer die Oeuericheyt gheen kennisse en draecht van ouerspel, om een houwelick ter oorsaecken van dien te scheyden? Antw. Dat hy hem begheue te sulcker plaetse daer hy sulcks mit voergaende wettelyck bewys ende getuychnisse bekomen kan.

97. 39. Hoemen met den hartneckighen sondaer sal foertfaeren totter excommunicatien? Antw. Soe yemant om syne hartneckicheyt van die ghemeenschap des Auontmaels afgehouden synde gheen teyckenen der boetfeerdicheyt bewyst, sal die Dienaer int openbaer der Ghemeynte des sondaers hartneckicheyt te kennen gheuen, die sonde verclaeren, mitsgaders die neersticheyt int straffen, afhouden vanden Auontmaele, ende daer naer mennichmael te vermaenen in hem bewesen, sal de Ghemeente vermaent worden voer desen onboetfeerdighen sondaer te bidden, eermen totter wtersten remedie der affsnydinghe sal moeten komen. Soedanighe vermaninghen sullen der drie geschieden. In die eerste sal de Sondaer niet ghenoempt

worden, op dat hy enichsins versoent [*lees:* verschoent] worde. In die tweede sal met het advys der Classe zynen naem wtghedruckt worden. In die derde salmen der ghemeenten te kennen gheuen, datmen hem, ten sy dat hy hem bekere van die ghemeenschap der kercken wthsluyten sal, op dat syne affsnydinghe soe hy hartneckich blyft, mit stilswyghen ende bewillinghe der kercken geschiede; Den tyt die tusschen de vermaninghe ghaen sal, sal int ordel des kerckenraets staen.

40. Welcke de bequaemste forme der afsnydinghe zij? 97.
Antw. Hoewel verscheyden formen voergeschreuen souden konnen worden, soe sullen nochtans de kercken desen naerfolghende mit stichtinghe konnen ghebruycken: Gheliefde Broeders, wy hebben v. l. mennichmael verclaert dat N. de sonde N. beghaen heefft, die welcke hoewel se in haer seluen swaer is, ende der kercken Gods seer schandelyck, soe heefft hy nochtans de selue door syne hartneckicheyt groter ghemaeckt ende verswaert, dwelcke soe groot geweest is, dat hy niet tegenstaende hy dyckmaels anghesproecken is, ende tot boetfeerdicheyt, so int besondere, als int ghemeene, in de tegenwoordicheyt van feel ghetuyghen vermaent is: maer nochtans noyt tot eenich ghefoelen synder sonden, ende tot teyckenen der boetfeerdicheyt heeft konnen gebrocht worden. Dewyle wy dan te foeren v. l. vermaent hebben, dat ghy God voor hem bidden ende hem syns ampts vermanen souden, ende wyder te kennen gegheuen, datmen, ten waere dat hy hem bekeerde, tot die laeste remedie der afsnydinghe soude moeten voertfaeren: Ende niemant van v. l. ons te kennen gegheuen heefft eenich teycken van leedtwesen aen hem befonden te hebben: Soe ist om oersaecke voergemeldet, die wy hier inden naem ende mit die macht onses Heeren Iesu Christi vergadert zyn, verclaren dat N. buyten de Ghemeente Gods is, ende van de hope der eeuigher

salicheyt (soe langhe hy hardtneckich blyft) berooft, en daerom soe vander ghemeenschap der Sacramenten als van alle segeninghen ende weldaden Gods, die hy syne ghemeente bewyst, wtgesloten, ende als een Heyden ende Tollenaer te houden is. Eyndelick wy gheuen hem (ghelyck Paulus spreeckt) den Satan ouer, op dat soe het moghelyck is die wysheyt ende cracht, so des vleyschs, als des Satans, dien hy te feel gehoersaem is gheweest, getemt ende ghedoot synde, hy hem seluen den H. gheest onderwerpe, ende naer den seluen leue, ende alsoe ten laesten de ewyghe salicheyt vercryghe. V. L. mits desen vermanende, dat ghy v van de ghemeene ende onnoedighe conuersatie mit hem wilt onthouden, op dat hy beschaempt ghemaeckt zynde hem bekeere.

101. 41. Offte die afgesette Dienaers Ouderlinghen ende Diaconen, als sy doer haere boetfeerdicheyt der Ghemeente genoech ghedaen hebben, wederom verkoren moghen worden? Antw. Soe feel die Ouderlinghen ende Dyaconen anghaet sal tselue staen int ordel des kerckenraedts: Maer soe feel de Dienaers belangt, sal van de Classique versamelinghen gheoordelt worden.

VII.

Allerley voirstellingen by verscheyden Synoden particulier ende kercken gedaen [1]).

1. Dat de acten Synodael by forme van kerckenordeninge tesamen getrocken worden, om byde ouerheyt geconfirmeert te worden, ende dat de voirgaende acten

Suytholl., Walons, Haerlem, oostvlaenderen, gelderlant, vtrecht. 364, 402, 431.

---

1) Deze verzamelstaat van ingekomen punten (waarover in de inleidende opmerkingen blzz. 349 vg. gehandeld is) wordt hier afgedrukt, gelijk hij door den tweeden Scriba Corputius geschreven is; slechts met bijvoeging (onder de namen der Provinciën, Classen of Kerken) van de bladzijden waarop in deze uitgave de desbetreffende besluiten der Synode te vinden zijn. — De vergissing, waardoor het cijfer 54 tweemaal voorkomt en het cijfer 90 ontbreekt, is hier niet hersteld, ten einde geheel dezelfde volgnummers te behouden, als waarnaar in de antwoorden (hierachter het stuk sub VIII afgedrukt) verwezen wordt. — Waar hier eene regel tusschenruimte gelaten is (na de punten 32, 44, 52, 73 en 130), heeft het stuk zelf eene vrij groote opene ruimte, blijkbaar tot afscheiding van de onderscheidene rubrieken van vraagpunten. — Voor het overige schijnt deze verzamelstaat vrij nauwkeurig uit de ingekomen instructiën te zijn opgemaakt; gelijk blijkt, wanneer met zijn inhoud vergeleken wordt wat ons nog van elders bekend is omtrent punten die aan gedeputeerden zouden worden medegegeven. Te dien aanzien kan verwezen worden: voor *Vlaanderen*, naar H. Q. Janssen,

Synodael blyuen ter memorie ende onderwysinge vande ghene die noch nyet soe wel inde beleydinge der kercken ervaren syn.

---

de Kerkherv. in Vl., blzz. 69 vgg. (artt. 6, 12, 15 en 23 van de acta der prov. Synode te Gent van 8 Maart 1581, en art. 12 van de daar behandelde Vragen); voor *Zeeland*, naar J. W. te Water, Kort Verhaal der ref. in Z., Bylaagen, blzz. 65 vgg. (artt. 1, 6, 7, 8, 9, 11 en 12 van de acta der partic. Synode te Vlissingen van 21 Febr. 1581, en artt. 1—7 van de aldaar opgestelde „Poincten" enz.); en voor de Nederduitsche Kerken van *Engeland*, naar J. J. van Toorenenbergen, Acten van de Colloquia enz., in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie II, Dl. I, blzz. 59—61 en 63, 1e alínea (de instructiën enz., opgesteld in het Colloquium te Sandwich van 2 Maart 1581). En aan deze reeds vroeger openbaar gemaakte instructiën of vraagpunten kan hier nog toegevoegd worden 't geen voor *Gelderland* te vinden is in de acta der prov. Synode te Arnhem van 2 Mei 1581, waar, na de reeds vroeger (hierboven blz. 359) aangehaalde vermelding der vier gedeputeerden, aanstonds volgt: *welchen operlecht ist uijt krafft des Sijnodi, nachfolgende vraeghstucken te proponeren:*

1. *Ahngesien die Kirch van Bommell vnder dat Furstenthum Gellern gehoerich ist, darom oock op allen particulier Sijnodos verschreuen ist, aber nimmermehr compariert: oft niet behoorlich seij, gleich die Kirchen in Gellerlandt ordelen, dat sie hernachmals in solcher fuege beroepen wesende, schuldich seij tho erscheinen.*

2. *Oft niet stifftlich soll sein, dat den Krancken vnd bedlegeren litmaeten der gemeinte Christi des Heeren Avontmael op den seluen dagh vnd Vhr, wanneer ander Christen communiceren, door einen diener des Woorts mit gedeilt werde, dae sie solchs mit grooten ijuer begeren, vnd die gemeinte keine Klagh vber sie hadt.*

3. *Item off niet radtsaem sij, dat alle Sontagen inder eerster*

2. Hoemen handelen sal om de ketteryen te weeren. Brabant, suytholllant. 432.

3. Watmen doen sal met eenen dienaer als op hem suspicie valt, der ongesontheyt oft onuerstandt inder leere. Suytholllant. 432.

4. Oft nyet goet ware een gespreck byder hooger ouerheyt consent, tegen de papisten de wederdoopers ende andere dwaelgeesten te houden, oft deselue openbaerlick te laten predigen, mits stichtelick te mogen wederspreken oft verbot van heure vergaderinge ende verleydinge te impetreren. Suytholllant, haerlem, zeelant, brabant. 365, 432.

5. Oft nyet goet ware corpus doctrinae te maecken tegens alle ketteren Swencfeldianen libertinen dooperen papisten etc. om den eenvoudigen te helpen ende de leere des euangeliums te verbreyden [1]). Suytholllant, westvrieslant, vtrecht, Embden. 433.

6. Dat de Synode last geue eenigen persoonen, welcke soe teeniger tyt vredehandelinge voirgenomen mochte worden, vande generale kercken wegen met supplicatie inter- Ouerijssel, gelderlant. 433.

---

predight die ontbindungh der glaubigen, vnd bindungh den unglaubigen verkundiget werde.

4. *Item oft niet Christlich were, dat in Nationali Sijnodo eijn Speciall ordinantz gemacht wird, Soe die Kirchen sich schuldich sein te halden tegen der verstorbenen Kirchen und Schuldienaeren nachgelaetenen weduwen vnd weesen.*

5. *Weiders off niet dienlich were, dat eijn allgemeijne Kirchen, Almoesen, Weezen, vnd Echt ordinantz tot behoeff der Reformirter Niderlandisschen Kirchen gestelt, vnd in druck verfertiget wird.*

Bij art. 4 staat nog bijgeschreven: „Vide Art. 11 Act. Middelb. voran"; en bij art. 5: „Vide Acta Middelburg. particul. quaestio 61".

1) In het stuk zelf staat deze vraag, met het cijfer 5, eerst na vraag 10; maar de schrijver zelf heeft op die vergissing nog opmerkzaam gemaakt, door ter juister plaatse in te voegen: „5 vide infra post 10".

uenieren, dat doch geen affgoderye ende superstitie gerestitueert worde; ende dat deselue nv ende alsdan arbeyden, dat byde ouerheyt wat daer aff noch ouerich is afgestelt worde.

Gelderlant. 434. 7. Oft nyet goet ware des sondaechs nade predicatie opentlick ende int gemeyn den bekeerenden de vergeuinge ende den onboetueerdigen de bindinge der sonde te verkondigen.

Suytholiant, zeelant. 434. 8. Datmen aenhouden sal om sekere forme van examen ouer de ghene die tot den dienst des woorts aengenomen worden, ouermits eenige hier inne te veel, eenige te weinich te doen geseght worden.

Suytholiant, oostvlaenderen. 434 vg. 9. Oftmen de predicanten die totten dienst aengenomen sullen worden nyet en behoort eerst der gemeente daer sy geconuerseert hebben, voir te stellen, gelycmen de Ouderlingen ende Diakenen voirstelt, Ende deselue daer na met vasten ende beden ende met opleggingе oft geuinge der handen inden dienst te beuestigen tsy inder kercken openbaerlick, oft besonder inder vergaderinge des kerckenraets ende classe, eer sy tot den dienst vutgesonden worden.

Oostvlaenderen. 435. 10. Dat inden corten ondersoeck verandert worden, de woorden verscheyden in drie persoonen ende inde plaetse gestelt onderscheyden etc.

Suytholiant. 435. 11. Oft het raedtsaem is eene persoon die gans blint is, inden dienst des woorts te stellen ende watmen doen sal met de ghene die alreede daer inne syn.

suytholiant. 12. Oft geraden is veel duytsche predicanten die de goede autheuren inden spraecken nyet lesen en konnen, lichtelick sonder voirgaende genoechsame exercitie inden dienst te stellen.

Engelant ende suytholiant. 435. 13. Oft nyet goet ware lesers te stellen, daer geen predicanten en syn.

Oueryssel. 436. 14. Hoemen handelen sal mette papen die hen willen

laten reformeren ende waermen de tyt nyet en kan hebben, van sorge soemense opschortet doir de leege ouerheyt ander papen inde plaetse gestelt souden worden.

15. Oft een dienaer vander gemeente met consent des Classe ontslagen synde, oyck van syne classe ontslagen is, oft dat hy deseluer synen dienst behoirt te presenteren. Haerlem. 436.

16. Oft oyck yemant inden dienst van Ouderlingschap oft diaken ampt mach verkoren worden oft vercoren blyuen, wiens vrouwen geen lidtmaten der kercken en syn. Suytbollant. 436.

17. Te disquireren, oft beter ware, dat de Ouderlingen ende Diakenen geduerich dienen ende onderhouden worden, oft dat sy omgewisselt worden. Oostvlaenderen. 455 vgg.

18. Oft nyet goet en ware het ampt der diaconessen te restitueren ende oft sy alle de qualiteyten moeten hebben 1 *Timoth.* 5. Wesel. 437.

19. Oft een dienaer te recht gesuspecteert wort, als hy trouwet persoonen die haer houwelick onordentlick vanden byslapen begonnen hebben, ia oftmense trouwen sal, eer sy met der ouerheyt, wiens gebot sy ouertreden hebben, verdragen syn. Zuyt ende noortbollant. 437.

20. Item, die trouwet twee persoonen daer aff die een, een lidtmaet der kercken is, ende de andere geen professie en doet. Suytboll. 437.

21. Item die kynderen doopet, welcker ouders vande religie vreemt syn ende getuygen stellen der religie nyet toestendich. Sutyhollant. 437.

22. Datmen vragen sal oft de boecken daer aff inde voirgaende synode last gegeuen is, ouergeset ende gemaeckt syn, ende datmen andere nootwendige boecxkens sal ouersetten ende drucken, als de commentarien opde canonicxe epistelen der apostelen, by Iacobo regio ouergeset, als oyck de commentarien marlorati ende annotatien bezae opde canonicxe brieuen etc. by Theod. Montano. Zeelant, ouerijssel, oostvlaenderen, vtrecht. 365, 368, 370, 371.

Haerlem, ouerysel. 438. 23. Oft het raedtsaem sy een summa des catechismi te maecken, als Oleuianus gedaen heeft.

Zeelant. 371, 438. 24. Dat de synode yemanden oplegge de ouersettinge [van] een francoys boecxken, la confirmation de la discipline ecclesiastique etc.

Suythollant, zeelant. 371, 438. 25. Oft het nyet goet en ware, dat de homilien D. Bastingii opden catechismum gedruct worden mits gevisiteert te voren, oft eenige andere exegemata voirde aencomelingen tsy in forme van corte homilien oft anders te maecken etc.

Suythollant. 371, 438. 26. Oft de kercke van Antwerpen noch nyet en heeft geantwoirt opten banbrieff des Conincx van Spaengien tegen de kercke christi.

Wesel, suythollant. 439. 27. Oft nyet goet en ware de magistraet te solliciteren tot weeringe van alle ouervloet ongeschictheyt etc.

Haerlem. 28. Soe eenige magistraet, om allerhande bedelrije neder te leggen, huys aelmoesseniers stellet, oft daer doir dat ampt der diakenen inder seluer gemeente op sal houden.

Suythollant. 29. De synode sal geaduerteert syn, dat in veelen dorpen de vergaderinge der aelmoessen inde kercken noch staet gantschelick byde oude heyl. geest meesters.

Gelderlant, suythollant. 371, 439. 30. Oft nyet goet en ware een gemeene aelmoessen ende weesen ordeninge te maecken ende te drucken.

Vtrecht, engelant, wesel. 364, 367, 371, 439. 31. Den nederlantschen bibel te ouersien, seer nut ende noodich, ende oyck ouer te setten het colloquium van malbrun.

Vtrecht. 439. 32. Oft nyet noodich is, volgens den voet vande loffweerdige Synoden met voirgaende aduys der ouerheyt, alle ketters tegens de ware leere Christi strydende tot den generalen Synode te beroepen.

Zeelant, oostvlaenderen, Engelant. 440. 33. Oft het nyet goet ware beneffens de Classicale vergaderingen oyck eenige iaerlicxe besoeckingen aen te

stellen met sekere limitatie etc. oft insienders der kercken oft superintendenten, etc.

34. Oft de groote kercken nyet en behooren haer den besluyt des Synodi ende der Classen te onderworpen soe wel als de cleyne ende haer daer na te reguleren. Brabant. 440.

35. Oft nyet goet en ware dat eene kercke oft dienaer, nyet tweemael naer den anderen tot den Synode gesonden en worde, op dat andere kercken oyck leeren mogen. Brabant. 440.

36. Waermen de reyskosten op particuliere ende generale synoden sal mogen vinden. Zuytholiant. 440.

37. Vastendach van wegen der Synodalen vergaderinge. Suytholiant. 407, 440.

38. Aengaende dauontmael te houden ter plaetsen daer de Synode generael oft particulier liggen, hoemen dat aenstellen sal. 441.

39. Oft in Westvrieslant in classibus et particularibus synodis nyet en behooren stemmen toegelaten te worden oyck den ghenen, die nyet gedeputeert en syn. Westvrieslant. 441.

40. Oft nyet goet ware, dat acta classicael ende synodael particulier respectiue tot meerder vergaderinge ouergebracht worden om te sien dat consensus blyue ende de synodalia onderhouden worden. oostvlaenderen. 441.

41. Te letten dat de ouderlingen selden mede komen besonder vut cleyne stedekens ende dorpen. 442.

42. Oft om der costen wille, welcke eenige Synode particulier nyet konnen dragen, nyet genoech soude syn dat een dienaer ende een ouderling vut elcke classe quame, emmer dat tselue moge staen tot discretie van elcken particulier Synode. 442.

43. Oft de nationale Synode noodich sal syn alle drie iaren gehouden te worden. Haerlem. 442.

44. De Synode sal gebeden worden ordeninge te stellen tot bequame middelen daer doir die articulen vande kerckenordeninge onderhouden worden. Walons, engelant.

Suythollant, zeelant. 371; ook bij de volgende punten. 442. 45. Instauratie ende reformatie vanden Scholen.

46. Te letten opte brieuen Danaei.

Haerlem. 442. 47. Oft nyet noodich sy de schoolmrs. opte dorpen met gagie na discretie te versien op dat sy in haren dienst neersticheyt bewysen.

Zuytholl., Engelant. 443. 48. Studenten te houden.

Zuytholl. 445. 49. Collegien op te stellen, voirde ghene die de groote costen nyet dragen konnen.

Haerlem. 404, 443. 50. Examen oft ondersoeck der schoolmrs. volgende het placcaet in hollant vutgegaen in martio lestleden.

Engelant. 443. 51. Oft nyet goet ware geen schoolmrs. noch vrouwen toe te laten dan die litmaten syn der kercken.

Oueryssel. 443. 52. Watmen doen sal daer rectoor ende schoolmrs. hen nyet willen laten reformeren.

Brabant. 372, 443. 53. Dat benoemet worden de XXXVII articulen die byde predicanten, Ouderlingen ende diakenen onderteeckent moeten worden.

Brabant. 444; ook bij de volgende punten. 54. Te letten dat tegen den III^en^ artickel des III capittels des Synodi te Dordrecht boecken gedruct syn.

Oueryssel, engelant, zuythollant, etc. 370. 54. Caspar Heydani Catechismus, ende dat deselue op den name nyet meer gedruct en worde.

Oostvlaenderen. 368. 55. Des Heeren van Aldegonde psalmen indiense gedruct syn sonder raedt des Classe.

oostvlaenderen. 364. 56. Nicasii Verschueren boecxken.

363. 57. De boecken Kolhasii [1]).

---

1) Bij dit punt, evenals bij punt 38, 41, 42, 46 en 130, staat op den kant niet vermeld, door welke Synode of Classe of Kerk het was ingezonden. Hieruit kan intusschen geenszins worden afgeleid, dat deze punten dus misschien door leden der Synode persoonlijk waren ingediend. Althans, bij dit 57^e^ punt is wel zeker, dat het van een groot aantal Kerken afkomstig

58. De boecken brocardi. Suythollant. 364.

59. Oft nyet goet en ware byde Hooge ouerheyt aen te houden, dat opte druckeryen generalick eenige ordre gestelt worde. Westvrieslant. 444.

60. Oft den litmaten der kercken vry staet te drucken ende te vercoopen die boecken die met ketterye ende eenige onstichtelicke schandelicke lichtueerdicheyt besmet syn. Suythollant. 444.

61. Ofmen nyet en behoort te achteruolgen het besluyt inden xvi[en] articule cap. 4 belangende de predicatie naden auontmael. Brabant.

62. Datmen geen andere psalmen en gebruycke int gemeyn als de psalmen, dan de psalmen Petri Datheni als int 24 art. cap. 4. Brabant. 368.

63. Oft het nyet goet sy eenige vutgelesen loffsangen vut den oosterschen achter onse psalmboecken gedruct te worden. Oueryssel. 372, 444.

64. Oft de euangelissche dominicalia nyet en behooren na gelegenheyt der kercken een tyt lang vry te staen. Oueryssel, Westvrieslant.

65. Oftmen den doop (mits eenige circumstantien) mach bedienen sonder de gewoonlicke vragen voir te stellen. Westvlaenderen.

66. Oftmen de kynderen extraordinarie doopen mach mits eenige circumstantien. Westvlaenderen.

67. Waer voirmen den doop der vagabunden priesteren ende der wederdooperen die aenden ouden (in haer ioncheyt ongedoopt gebleuen) op heur gelooue gedaen wort, Noortholland. 444 vg.

---

was; zooals duidelijk blijken kan, b.v. uit het reeds meermalen (hiervoren blzz. 220, 230 vg. en 353 vg) aangehaalde „Cort eenuoudich ende waerachtich verhael", waarin medegedeeld wordt (blz. 26), dat „veel ghedeputeerde in hare Instructien, onder ander oock de sake van Caspars boecken innebrachten, hoe groote erghernisse ende opspraeck die alomme ghemaeckt hadden".

te houden is, als sy haer totten rechten gelooue begeuen willen.

Westvrieslant. 445. 68. Wat behoort gehouden te worden vanden ghenen die gantsche brooden inde bedieninge des auontmaels bruycken ende willen hebben.

Oueryssel, Gelderlant, Wesel. 445. 69. Oftmen ten tyde des auontmaels den krancken lang gelegen hebbende het auontmael priuatim ten huyse sal administıeren, besondere als een forme van kercke daer vergadert ware.

Oueryssel. 445. 70. Hoemen hem houden sal int communiceren der leprosen.

Engelant. 71. Dat de orgelen affgeschafft worden.

Westvrieslant. 446. 72. De lyckpredicatien syn gestemt aff te stellen: nota Watmen doen sal mette ordonnantie inden catechismo, oftmen die int drucken nyet achterlaten en sal.

Walons 446 73. De representer larticle 2 de la Synode particulier des Walons tenu a gand lan 80, touchant le poinct que les anciens signeroyent les articles de la discipline, et a cause de la difficulté que plusieurs font en cela, dresser vn formulaire propre, de la declaration et promesse quils feroient de les approuuer et garder.

Zeelant, Suytholland, haerlem, oueryssel, westvlaenderen. 366, 372, 446. 74. Oft nyet goet en ware in elcke prouincie byde ouerheyt te versoecken dat ordonnantie van houwelick gemaect ende sekere persoonen benoemt worden aende welcke alle voirvallende swaricheden in houwelicxsaecken, oyck van echtscheydinge gebracht worden ende by hen gedecideert, dwelck noodich is ouermits de gheestelicke houen cesseren ende de houwelicxsaecken byde ordinaire magistraet besonder in cleyne stedekens ende dorpen seer nyew syn, dicwils niet genoech bewogen, ende lichtelick die echtscheydinge ter tafel ende te bedde toegelaten wort.

Suytholland. 366, 446. 75. Oft stichtelick is dat twee persoonen synde ooms kynderen malcanderen trouwen.

76. Oft eenige proclamatien van houwelicken in openbare kercken geschieden mogen inder weken buyten den sondagen. Zeelant. 447.

77. Hoemen handelen sal met een lidtmaet der gemeente, die tegens voirgaende vermaninge hem byde papen heeft laten trouwen met eene persoon, dewelcke syn natuurlicke broeder te voren misbruyct heeft, ende alsoe bloetschande begaen. Zeelant. 447.

78. Een persoon heeft veerthien dagen met consent heurer ouderen eenen man bygewoont sonder opentlick te trouwen, maer daer na denseluen verlaten ende eenen anderen getrowt, den welcken gestoruen synde sy noch eenen anderen getrout heeft sonder inspreken vanden eersten. Dese heeft hem nv tot der gemeente gegeuen ende de saecke is daer na openbaer geworden, soe is de vrage watmen met heur doen sal. Oueryssel.

79. Oft het houwelick toe te laten sy den persoonen, die te voren met malcanderen in ouerspel geleeft hebben, ende als deselue getrout syn, oft het dan sonde behooren gescheyden te worden. Oueryssel.

80. Oft het houwelick beuesticht mach worden, aen andere plaetsen als daer het vutgeroepen is. Oueryssel. 447.

81. Oft een gesel, oft man doir dbeslapen eener maecht oft weduen, daer ane verbonden is om die te trouwen. Westvlaenderen. 447.

82. Een lidtmaet der kercken beslapen hebbende eene dochter, heeft daer na de suster vande selue getrout, Watmen met hem doen sal, oft hy aende eerste oft aende tweede verbonden is oft aen geen van beyden, mits bloetschande. Westvlaenderen. 448.

83. Oft een man syner huysfr. susters oft broeders dochter, dat is de nichte by swagerschap, mach trouwen. Westvlaenderen. 448.

84. Oft het georloft sy te trouwen de wedue van dien wiens suster men te voren te houwelick gehadt heeft. Oostvlaenderen. 448.

85. Genomen dat de ouerheyt met heure ordonnantie Zuythollant. 448.

de heymelicke beloofthen van houwelick tusschen persoonen die onder nyemants mach staen, van onweerden verclaert, oft de conscientie des ghenen die de heymelicke beloofte nyet en begeert te houden, daer mede genoech ontlast is.

Suytholl. 448. 86. Oft die welcke ordentlick naden regel Christi geexcommuniceert syn ende met hen de kynderen die hen nade excommunicatie geboren worden, geacht sullen worden buyten het verbondt te syn.

Zeelant. 87. Een distincte beschryuinge te maecken vande heymelicke ende openbare sonden.

Zeelant, haerlem. 448. 88. Dewyl dansen vechten ende dronckenschap in dese landen seer gemeene ende schier ongeneselicke sonden syn, oftmen sulcke oyck vanden auontmael affhouden sal, Oftmen oyck sulcke sonder aensien der persoonen hare schult opentlick sal doen bekennen.

Zeelant. 449. 89. Watmen doen sal met dien, welcke vander gemeenschap der kercken totter werelt oft tot ketteryen veruallen ende met haer exempel nochtans nyet veel quaets en doen, oftmen die na vermaninge opentlick excommuniceeren sal.

Zeelant. 449. 91. Oftmen de woorden (opentlick *de gemeente* vanden hertneckigen sondaer vermanen) art. 6 cap. 6, vande gene die professie doen, oft vanden gantschen auditorio verstaen moet.

Zeelant. 92. Item opt VII[e] art. des 6 capittels oft de schuldbekenninge voirde gemeente geschieden sal met verswyginge oft vutdruckinge der namen des geuallenen welcke noch nyet opentlick voorgestelt en was.

Zeelant, Suytholl ant. 93. Dat een sekere forme van voorstellen ende excommunicatie gemaect worde.

Suytholl ant. 94. Oft de ghene, die in groue openbare sonden is geuallen ende groote argernisse heeft gegeuen, van stonden aen sonder de graden van vermaninge te houden geexcommuniceert sal worden.

95. Oft de kynderen inder ieucht gedoopt synde ende opgewasschen onboetueerdich blyuende, nyet en behooren geexcommuniceert te worden. Westvrieslant.

96. Dat gelet worde opte predicanten vanden dorpen, oft sy den geuallenen persoonen openbare reconciliatie sullen mogen voirschryuen sonder aduys des Classis. Oostvlaenderen. 449.

97. Te gedencken opde camerspelen Suytholl ant. 449.

98. Te gedencken aengaende de betalinge der predicanten besoldinge ende verbeteringe derseluen. Suytholl ant, vtrecht. 366.

99. Watmen doen sal met den Weeskynderen der litmaten, die na gemeyne vsantie inden Weeshuysen nyet ontfangen worden. Noortholl ant, Suytholl ant.

100. Hoemen de oude ende onuermogende predicanten ende der predicanten weduen ende weesen versorgen sal, insgelycx vanden schoolmrs. ende haren weduen ende weesen. Noortholl ant, westvlaenderen, haerlem, gelderlant, vtrecht.

101. Oft geen middel en sy de collationes iuris patronatus ad ecclesiasticos vsus te brengen, Soe dat nyet vercregen en soude connen worden, dat het ten minsten gheschiede metten collatien, die tot den Heere vanden lande gedeuolueert syn ende eertyts byden bisschoppen abten etc. geweest syn. Oueryssel.

102. Oft nyet goet en ware byde generale staten aen te houden, dat de gheestelicke goederen in een besondere rentmeesterschap gebracht ende ad vsus ecclesiasticos behouden worden, namelick tot onderhout der dienaren des Woorts, costers, kerckenlasten, scholen, studenten, armen, weduen, weesen ende andere gebreckelicke persoonen. Oueryssel, gelderlant, brabant. 366.

103. Dat opt XLVIIIe vraechstuck naerder verclaringe gedaen worde. Engelant.

104. Oft nyet goet ware de psalmen dauids in groot formaet te drucken achter den grooten bibel om in allen kercken te bruycken. Westvrieslant.

105. Die van Westvrieslant begeeren de articulen des Synodi met aenwysinge der schrift beuestiget. Westvrieslant

Westvlaenderen. 449. 106. Oft een ouder inden dienst de nyeuwe aennemelingen nyet en vermach te vermanen, ende oft deselue hen nade vermaninge nyet en behooren te voegen.

Vtrecht. 450. 107. Oft de Canonicken ende andere gheestelicke persoonen inde Christelicke kerck mogen aengenomen, behoudende hare beneficien als Dekanien prostie Scholasterie etc. doch sonder eenige afgoderie oft superstitie, Ende Oft sy daer na oyck tot Ouderlingschap ende Diakenampt daer toe bequaem synde aengenomen mogen worden.

Suytholl ant. 108. Dat het goet ware aende Heeren Staten versocht, te hebben vryheyt vanden chyns ende impost vanden terff, dien de Diakenen iaerlicx tot behoeff vanden armen, denseluen vut te deelen coopen, soe alsmen verstaet dat die van geertruydenberge exempt syn.

Noortholl ant. 450. 109. Oft een Synode particulier ouer eenen affwesende mach soe rigoreuselick besluyten, om totten Synode te moeten gaen, sonder excuse ende sonder dat een ander inde plaetse gesonden soude mogen worden.

Zeelant. 110. Oft een dienaer, alleen met voirgaende beloofte aenden magistraet ende nyet aende gemeente verbonden noch beuesticht, nyet soude mogen daer van scheyden mogende op andere plaetsen meer vrucht doen, als daer hy nv is, tegen synen sin, ende aen syn vaderlant verbonden.

brabant. 450. 111. Oft nyet die ten ouderlingschap bequaem syn gecoren mogen worden al waren sy inden wet oft magistraet, ende daer tegens oft het ouderlingschap verhindert dat sy inde wet nyet souden mogen gekoren worden.

brabant. 450. 112. Oft een classis nyet macht en heeft tgene sy beuindt inde voirgaende Classe beslooten te syn tegen den Synode nationael, te retracteren.

brabant. 367. 113. Hoe men versien sal, Dat de bibels tegen den titel die sy dragen, nyet verualscht worden tot bedroch der eenvoudighen, als geschiet is inde bibel te rotterdam

op den naem vande copie liesuelts gedruct, verualscht is nader wederdooperen sin.

114. Dat neerstich versien worde dat het IIe artickel Synodi Dordrac. vanden dienaren te beroepen ende aen te nemen onderhouden worde in allen kercken. brabant.

115. Oft nyet goet en ware dat de dienaers alomme in haren kercken beuesticht worden. brabant.

116. Oft bastaerden tot den dienst des Woorts ouderlings ende diakens sullen toegelaten worden. brabant. 450.

117. Oft nyet goet ware de brabantsche kercken verre vanden anderen gelegen, mits pericule, voir deser tyt in twee classen te deelen. brabant. 372, 451.

118. Oft nyet goet ware om inconuenienten te schouwen, Dat ter plaetsen daer Classe gehouden wort maer een dienaer ende ouderling inden classe verschyne. brabant.

119. Oft der kercke nyet toe en compt kosters ende grachtmaeckers te stellen. brabant.

120. Oftmen nyet bequamelick sal mogen voircomen ende voirtaen weeren sulck schandael, als doir de iustificatie byde magistraet van leyden vutgegheuen, geresen is. brabant.

121. Oft het stichtelick is dat huysfr. ende knechts vande lombarden inde gemeente aengenomen worden. brabant. 451.

122. Gelycformicheyt der ceremonien etc. byden sacramenten. brabant. (451).

123. Gelyckheyt der feestdagen. brabant.

124. Si es eglises, ou la facon de bailler la cene aux malades est receue, ou en vsage, ou mesme au lieux ou seulement vne partie de leglise communique a la fois et vne partie vne autre fois (comme il se faict a Wesel) le ministre qui administre la cene doibt tousiours communiquer avec les aultres. Wesel. 451.

125. Si le change (sans lequel les marchans tous d'une voix disent quils ne peuuent traficquer, sur tout parmy Wesel. 455 vgg.

ces guerres et confusions) est vn contract legittime, duquel le fidele puisse vser en bonne conscience.

Wesel. 455 vgg. 126. Si ledit change est recogneu pour vn contract legittime, on demande a quel pied il doibt estre reduyt, et si ceulx qui exercent ledit change ne peuuent exceder le prix de lusure annuelle qui est permis par les loix.

haerlem. 452. 127. Oft geoorloft is de persoonen gedenomineert tot ouderlingschap oft Diakenampt der ouerheyt te presenteren, om daer vut de helft te verkiesen oft de gedenomineerde persoonen te beuestigen.

Suytholiant. 452. 128. Oft nyet de noot eysschende daer meer Synoden particulier syn als een, deselue als een prouinciael Synode extraordinarie tsamen geroepen mogen worden, sonder preiudicie vande andere by een coempsten.

Suytholiant. 129. Oft het nyet goet en ware de stipulatie byden doop te veranderen, ouermits dat eenige persoonen die nyet en konnen eenige nyet en willen beantwoirden.

130. Oft nyet noodich en ware tgebruyck vande getuygen byden doop aff te stellen.

Suytholl. 372. 131. Vlaerdingen ende bleswyck questueulx tusschen de Classe van Delft ende Rotterdam.

Suytholl. 372. 132. Dordrecht ende Goude hebben geschil vande palen der Classen, begeeren tselue aende twee classen oft emmer aende Synode particulier gestelt te worden.

Suytholiant. 133. Hulpe te begeeren voirde kercke van Woorden.

Gelderlant. 365. 134. Gelderlant versoect Dat maesbommel onder gelderlant ad Synodos particulares sal gebracht worden.

Ham. 367. 135. De saecke van Caerl de Haen, ouergesonden vande stadt Ham.

eeckeloo. 369. 136. Die van eeckeloo begeeren michiel panneel tot haren dienaer.

Deuenther. 366. 137. Die gemeente van Deuenther insisteert op haer beroep, dwelck voir twee iaren gedaen is op Iohannem Damium.

138. De kercke van Mechelen begeert tot eenen dienaer Thomam Tilium. Mechelen. 366.

139. Die van Gent begeeren Dauidem Arundaeum tot eenen dienaer. Gent. 369.

140. Die van Brugge versuecken Caspar van Gent tot haren dienaer. Brugge. 367.

141. Die van Bruessel versuecken Hieremiam Bastingium tot haren dienaer. Bruessel. 369.

142. Die van Breda begeeren Henricum Corputium tot eenen dienaer. Breda. 366.

143. De swaricheyt van den classe van Rotterdam ouer Ian la mote. Rotterdam. 368.

144. De Magistraet van Rotterdam begeert Peter de bert tot haren dienaer. Rotterdam. 367.

145. Te letten opte persoon van Peter ouer de hage. oostvlaenderen.

146. De swaricheyt ouer Ian Camphen. Engelant. 369.

147. Belangende tgeschil Wilhelmi pres ende der kercke van hasselt. Colen. 369.

148. Die van Swol begeeren eenen dienaer. Swol.

149. Die van Steenbergen desgelycken. steenbergen.

150. Die van Oudenaerde begeeren eenen dienaer. Oudenaerde.

151. Die van Vtrecht begeeren eenen goeden raedt om te weeren die oneenicheyt inder kercke tot Vtrecht. Vtrecht. 369.

152. Die van Amersfoort begeeren raedt in hare swaricheyt. Amersfoort. 370.

153. Begeeren in Hollant te houden Iohannem Ilstenum ende Euerhardum loot nordenum. noortholant. 367.

154. Die van Antwerpen te induceren, dat sy Iannem Hauicxs te Enchuysen betalen. noortholant. 370.

155. Die van Westvrieslant begeeren hen een besondere translatie van dienaren toegelaten te worden. Westvrieslant.

156. Inde stadt van gendt houden eenige enckel eenige dobbel getal int verkiesen der Ouderlingen ende Diakenen. oostvlaenderen. 370.

157. Eene vrouwe begeert rechtelick van haren ouer- Wesel.

speligen man ontslagen te worden, Waer sy dat versuecken sal.

Lier in holl. 158. Een houwelicx swaricheyt byden dienaer van lier ouergesonden.

brabant. 159. Te oordeelen inde saecke van houwelick van Iakes de bernon.

brabant. 455 vg. 160. Hoemen handelen sal met twee persoonen welcke wettelick ondertrouwet synde nyet en willen voortvaren totten houwelicke, Ende oftmen der parthye die geen schult en heeft in het achterblyuen des begonnen houwelicx sal vry stellen, doch met approbatie der ouerheyt.

brabant. 370. 161. Claech ouer Antwerpen aengaende de Collecten. Ende van de rekeninge.

Suytholland. 162. Michiel andriess. heeft van het oordeel geappelleert aenden Synode.

Suytholland. 370. 163. Datmen acht hebbe dat van nyeuws geen schilderyen inde kercken komen.

Seelant. 366. 164. Oft niet goet en ware de commentarien Danaei ouer de epistel Pauli tot Timotheum [ouer te setten].

brabant. 452. 165. Waer voir te houden syn de consistorien die buyten de behoorlicke tyden oft extraordinarie alsoe gehouden worden, dat nyet alle litmaten der consistorie daer toe geroepen worden.

VIII.

Particuliere vraeghen verhandelt inde Sijnode Generael, ghehouden tot Middelburgh in Zeelandt, Den 29en Maii, Ende daer naer, An 1581 [1]).

1 ad 1. Op de vraeghe Oft niet goet waere, de acten Sijnodael te ouersien, ende daer wt te trecken een Corpus 1. 364, 402, 413.

1) Vgl. over dit stuk, dat de antwoorden bevat op de vragen die bepaaldelijk voor de Middelburgsche Synode waren ingekomen, en dat toen aan het hierboven sub VI afgedrukte stuk is toegevoegd (met eenige wijziging in de volgorde van sommige artikelen), de inleidende opmerkingen blzz. 350 vgg. — De in het stuk zelf voorkomende cijfers (de volgnummers van 1—85, en de nummers der vragen uit den verzamelstaat waarop wordt geantwoord) zijn hier in den tekst opgenomen. Van de op den kant der bladzijde hier bijgevoegde cijfers geeft het eerste altijd aan, onder welk nummer het artikel voorkomt in de bekende uitgaven van de Particuliere Vragen der Middelburgsche Synode; en de daaronder staande cijfers verwijzen naar de bladzijden dezer uitgave, waar de vraag te vinden is, of ook waar hetzelfde besluit in andere formuleering voorkomt. — Waar in het stuk zelf vraag en antwoord waren doorgehaald, is dit op den kant vermeld; en evenzoo is de herhaaldelijk daarin voorkomende aanwijzing: „Ad acta" (of iets dergelijks) aldaar opgenomen. — Waar de oorspronkelijke redactie met de hand van Arnoldus Cornelii gewijzigd was, is alleen de wijziging afgedrukt. Daar

disciplinae, ofte kercken-ordenynghe, om der Ouerheyt ghepresenteert te worden, om de zelue te beuestighen? Is gheandwoordt Iae: Ende syn hiertoe ghecommitteert, Arnoldus Cornelii, IJsbrandus Trabius, Ioannes Taffinus ende Martinus Lijdius.

42. 2 ad 2 en 4. Oft niet goedt waere, om ketterien te
365, 415. weeren, bij der hoogher Ouerheijt consent, een ghespreck teghen de Papisten, Weder-Doperen ende ander dwaelgheesten te houden? Is gheantwoordt, Datmen doen zal, als gheresolueert is, op de 25e vraeghe inden Sijnodo tot Dordrecht anno LXXVIII. Ende tgene daer gheseght wordt alleene vanden Wederdoperen, sal verstaen ende ghebruijct worden ouer alle andere secten. Ende is vrij ghestelt, den noot ende de gheleghentheijt sulcx heijsschende, dat een yeghel. prouincie, ende particuliere Synode ende Classe, zal moghen met der Ouerheyt consent openbaerlick teghen de Papisten ende wederdooperen disputeren. Doch sal sulcks anderen Sijnoden part. aengegheuen worden, om der seluer aduys te nemen, van de forme der disputatie, ende andersins wat daer toe behoort. Men zal oock voorder hulpe moghen soecken totter disputatie by den naest-ligghende Classen ende Sijnoden particulier oock in gantsch Nederlandt, daer mense kryghen can.

43. 3 ad 3. Wat men doen sal met eenen Dienaer op den
415. welcken suspicie valt van ongesontheyt ofte onverstandt

---

zij in den zin nooit verandering bracht, was er nergens reden om ook de oude formuleering te vermelden. - En eindelijk valt nog op te merken, dat in dit stuk ook de in het opschrift voorkomende dagteekening nog had moeten veranderd worden: de Synode was wel samengeroepen tegen den 29 Mei, maar is, blijkens de „Corte Memorien" en de naamlijst der gedeputeerden, eerst den 30 Mei begonnen.

inder Leere? Is gheandtwoordt, dat de gene die hem suspect houdet, met hem handelen sal. Ende so verre de selue Dienaer hem niet ghenouch doet, zo sal hij twee Dienaeren tot hem nemen. Ende zo hij van sijne dwalinghe ende onverstandt ouertuijght synde hardtneckich blijft, zo salmen de saecke brenghen voor den kerckenraedt, de welcke hem vermaenen sal in sijne Opinie niet te volheerden. So hij daeren-teghen nochtans volheerdet, sal de sake met raedt des kercken-raedts inde Classe ghebracht worden.

4 ad 5. Op de vraeghe, Oft het niet goedt waere, 44. 415.
Corpus Doctrinae te maecken teghens alle ketteren, om den eenvoudighen te helpen ende de leere des Euangelii te verbreijden? Is gheandwoordt, Dat een yeghelick gaeuen hebbende een oft meer boucxkens, de een teghen d'eene, ende de ander teghen een ander ketterie schrijuen, Ofte boucxkens alreede daer teghen gheschreuen, ouersetten zal. Ende also men verstaet dat de Heere van St. Aldegonde een boucxken heeft beworpen teghen de Gheestdrijuers, is goet gheuonden (als tselue volbracht zal syn) dat de Dienaeren van Andwerpen ende van Ghendt dat ouersien; Ende soo het orboorlick beuonden wordt, dat ment laete drucken. Ioannes Taffinus sal de Heere van St. Aldegonde schrijuen dat het hem belieue d'werck te volmaecken.

5 ad 6. Op de vraeghe, Oft niet goedt waere dat de 45. 415.
Synode eenighen personen last gaeue, die (zo t'eenigher tijt vredehandelynghe voorghenomen mochte worden) met supplicatie van weghen der generalen kercken aenhouden, dat doch gheen Afgoderie ofte Superstitie weder opgherichtet worde? Is goet gheuonden dat de Prouincie daer de vrede-handel. voorghenomen sal moghen worden, voor de ghemeijne kercken aerbeijden sal, ende oock schrijuen aen de gene, die bij ende neffens syne Ex^tie^. syn, der

kercken toestaende, Ende vermaenen haer ampt neerstelick te doen.

46. 416. 6 ad 7. Op de vraeghe, Oft het niet goedt waere, des Sondaeghs naer de Predicatie, opentlick ende int ghemeijne, den boetueerdighen vergheuinghe ende den onboetueerdighen bindinghe der sonden te verkondighen? Is gheandwoordt, Ouermidts de bindynghe ende ontbindynghe der zonden ghenouchsaem inde Predicatie des woordts gesciedet, dat het daeromme onnoodich is, een eyghen forme daer toe in te voeren.

47. 416. 7 ad 8. Op de vraeghe, Oft het niet goedt waere, te maecken Een seker forme van Examen, ouer de gene die totten Dienst des woordts aenghenomen worden, Ouermidts eenighe hierin te veel, ende eenighe te weynich te doene gheseght worden? Is niet noodich gheacht alle kercken aen een seker formulair te verbinden. Sullen euenwel de Examina niet lichtelick nochte onachtsaemlick maer ernstelick ghedaen worden inde bijsonderste hooftartyckelen der Christelicker religie, ende in die stucken die van verscheyden ketteren aldermeest bestreden worden, nae discretie van een ijeghelicke Classe, welcke niemandt dan die ghenouch ervaeren syn daer toe verordenen sal.

48. 416. 8 ad 9. Oft de Predicanten die eerst tot den dienst aenghenomen sullen worden, niet behooren der Ghemeente daer zij gheconuerseert hebben, eerst voorghestelt te worden, Ghelijck met den Ouderlijnghen ende Diakenen geschiet? Is gheantwoordt, Ia, Op dat so ijemandt eenighe verhinderynghe wiste, waeromme sulcke totten dienst niet behooren te commen, de selue voor-stellen mochte.

49. 416. 9 ad 9. Of het niet raedtsaem is dat de ghene die in het Predickampt te stellen ende in een ander plaetse tot den Dienst vut te seijnden is, ter plaetse, daer hij gheexamineert wordt, inden Kerckenraedt ofte Classe de

handtopleggbinghe met vasten ende bidden ontfanghe? Is gheantwoordt. Ia.

Of de gene die van nieus totten Dienst toeghelaeten wordt, met vasten ende Bidden, ende met opleggbinghe off geuynghe der handen, Tsy openbaerlick inder kercke, Offte bijsondere inde vergaderynghe des kercken-raedts ende Classe niet behoordt beuesticht te worden? Is gheandwoordt dat het met vasten ende Bidden inden kerckenraedt ende Classe, met opleggbinghe ofte geuijnghe der handen, ghescieden sal. Ende daer naer sal sulck dienaer der kercken, vande welcke hij beroepen wordt, ofte tot welcke hij ghezonden wordt, voor-ghestelt, zyn ampt teghen de Ghemeente, ende der Ghemeenten ampt thegens hem, verclaert, Ende voort met de ghebeden inden dienst (alst behoort) beuesticht worden [1]).

10 ad 10. Is aenghegeuen dat int Corte ondersouck ghedruct staet, dat daer een eenich God zij in drie personen *Verscheijden*, dwelck *Onderscheijden* behoort te syne. Daeromme sal den druckers aenghegeuen worden, tselue te beteren. 50. 416.

11 ad 11. Oft raedtsaem is, een persoon, gantsch blindt sijnde, inden Dienst des woordts te stellen, Ende watmen doen sal met den ghenen, die alreede daer in sijn? Is gheandtwoordt neen, ten waere dat wtnemende gheleertheyt ende gaeuen bij hem waren, ende dan noch niet lichtelick. Ende so vele aengaet die alreede inden Dienst syn, Sal de Classe neerstich acht nemen, oft sy met stichtinghe dienen. Ende soude wel noodich syn 51. 416.

1) Bij dit 9e punt is de eerste alinea, met de hand van Arnoldus Cornelii, op den kant bijgeschreven; maar zonder doorhaling van den oorspronkelijken tekst, die dus hierboven, als tweede alinea, ook is afgedrukt.

datse ghestelt wierden, beneffens andere die haer ghesicht hebben.

52. 416. 12 ad 13. Oft goedt waere Lesers te stellen daer gheen Predicanten syn? Is gheandwoordt, datment niet lichtelick sal doen. Maer in plaetsen die verre gheleghen sijn vande kercken daer predicatie ghesciet, ende daert stichtelick can sijn, zalt gheschieden moghen, doch met voorweten ende aduijs der Classe.

53. 416. 13 ad 14. Hoemen handelen sal met den Papistischen Personen, die haer willen laeten Reformeren, alsmense van haeren dienst niet wel opschorten kan, vut vreese dat andere Paepen door de leeghe Ouericheyt in haere plaetse souden moghen ghesett worden? Is gheandwoordt datmen de Paepen die haere Superstitie verlaeten hebben, recht begheeren te leeren, ende die eerlick leuen (hoewel zij noch in allen niet ghenouch verstaendich ende gheoeffent sijn), eenen tijt lanck lieuer dulden sal, dan de kercken in peryckel stellen. Sal euenwel neersticheyt ghedaen worden, datsij in allen ghenouchsaem berichtt, hen totter ghemeente begeuen, ende gheëxamineert worden etc., Om als waere Dienaeren Christi haer ampt recht te moghen doene.

54. 417. 14 ad 15. Of een Dienaer met consent der Classe van syner ghemeente ontslaghen synde, van zijner Classe oock niet ontslaghen is? Oft dat hij der seluer zynen dienst schuldich is te presenteren? Is gheandwoort Dat een Dienaer alsoo ontslaeghen synde der Classe niet voorder verbonden is, Maer staet hem vrij elders te dienen daer hij beroupynghe heeft.

55. 417. 15 ad 16. Of ijemandt inden dienst van Ouderlynckschap ofte Diaken-ampt mach vercoren worden, ofte vercoren blyuen, wiens huysvr. gheen lidtmaat der kercke is? Is gheandwoordt, Datmen bij den Reghel Pauli blyuen sal, so veel moghelick is. Euen-wel daer ment

anders niet hebben can, zalmen de bequaemste nemen, Niet teghenstaende dat de vrauwen noch gheene professie van de Religie ghedaen hebben, Op dat de kercke niet onbedient blijue.

16 ad 18. Oft Raedtsaem waere, het Ampt der Dia- 56. 417.
conissen weder in te voeren? Is gheand.: Neen, om verscheijden inconuenienten wille die daer wt souden moghen volghen. Maer in tijden van Pestilentie ofte ander kranck-heden, zo daer eenighen dienst bij krancke vrauwen te doene is, den Diaconen niet betamelick, So sullen sy die versorghen door haere huysvrn., ofte andere daer toe bequaeme synde.

17 ad 19. Oft een Dienaer te rechte gesuspecteert 57. 417.
wordt, als hij personen trauwet, die haer houwelick onordentlick vanhet bijslaepen begonnen hebben, Ia, ofmense trauwen sal, eer sij metter Ouerheyt (wiens ghebodt sij ouertreden hebben) verdraghen sijn? Is gheantwoordt, dat het niet goet is, de beuestynghe der houwelicken wt te stellen, Daeromme sal een Dienaer, nae de behoorlicke proclamatie, voort moghen vaeren, Ende daermede wordt d' Ouerheyt in haere gherechticheijt niet verhindert. Doch sulcke personen (lidtmaeten der Ghemeente sijnde) sullen te vooren vermaenet ende nae kercken-ordenynghe ghestraft worden.

18 ad 20. Item, als hij trauwet twee persoonen, daer 57. 417.
van de eene een lidtmaet is, ende de andere gheen professie doet? Is gheandwoordt, Dat de Dienaers sullen aerbeyden sulcke houwelicken te verhinderen, so veel moghelick is. Maar so zij emmers voortuaeren willen, sal hijse trauwen.

19 ad 21. Item, als hij doopt kinderen, welcker Ouders 57. 417.
vande Religie vremt sijnde, oock Ghetuyghen stellen der Religie niet toestaende? Is gheandwoordt, Datmen de Ouders ghewennen sal (so veel moghelick is) datsij de

datse ghestelt wierden, beneffens andere die haer ghesicht hebben.

52. 416. 12 ad 13. Oft goedt waere Lesers te stellen daer gheen Predicanten syn? Is gheandwoordt, datment niet lichtelick sal doen. Maer in plaetsen die verre gheleghen sijn vande kercken daer predicatie ghesciet, ende daert stichtelick can sijn, zalt gheschieden moghen, doch met voorweten ende aduijs der Classe.

53. 416. 13 ad 14. Hoemen handelen sal met den Papistischen Personen, die haer willen laeten Reformeren, alsmense van haeren dienst niet wel opschorten kan, vut vreese dat andere Paepen door de leeghe Ouericheyt in haere plaetse souden moghen ghesett worden? Is gheandwoordt datmen de Paepen die haere Superstitie verlaeten hebben, recht begheeren te leeren, ende die eerlick leuen (hoewel zij noch in allen niet ghenouch verstaendich ende gheoeffent sijn), eenen tijt lanck lieuer dulden sal, dan de kercken in peryckel stellen. Sal euenwel neersticheyt ghedaen worden, datsij in allen ghenouchsaem berichtt, hen totter ghemeente begeuen, ende gheëxamineert worden etc., Om als waere Dienaeren Christi haer ampt recht te moghen doene.

54. 417. 14 ad 15. Of een Dienaer met consent der Classe van syner ghemeente ontslaghen synde, van zijner Classe oock niet ontslaghen is? Oft dat hij der seluer zynen dienst schuldich is te presenteren? Is gheandwoort Dat een Dienaer alsoo ontslaeghen synde der Classe niet voorder verbonden is, Maer staet hem vrij elders te dienen daer hij beroupynghe heeft.

55. 417. 15 ad 16. Of ijemandt inden dienst van Ouderlynckschap ofte Diaken-ampt mach vercoren worden, ofte vercoren blyuen, wiens huysvr. gheen lidtmaat der kercke is? Is gheandwoordt, Datmen bij den Reghel Pauli blyuen sal, so veel moghelick is. Euen-wel daer ment

anders niet hebben can, zalmen de bequaemste nemen, Niet teghenstaende dat de vrauwen noch gheene professie van de Religie ghedaen hebben, Op dat de kercke niet onbedient blijue.

16 ad 18. Oft Raedtsaem waere, het Ampt der Dia- 56.
conissen weder in te voeren? Is gheand.: Neen, om 417.
verscheijden inconuenienten wille die daer wt souden moghen volghen. Maer in tijden van Pestilentie ofte ander kranck-heden, zo daer eenighen dienst bij krancke vrauwen te doene is, den Diaconen niet betamelick, So sullen sy die versorghen door haere huysvrn., ofte andere daer toe bequaeme synde.

17 ad 19. Oft een Dienaer te rechte gesuspecteert 57.
wordt, als hij personen trauwet, die haer houwelick on- 417.
ordentlick vanhet bijslaepen begonnen hebben, Ia, ofmense trauwen sal, eer sij metter Ouerheyt (wiens ghebodt sij ouertreden hebben) verdraghen sijn? Is gheantwoordt, dat het niet goet is, de beuestynghe der houwelicken wt te stellen, Daeromme sal een Dienaer, nae de behoorlicke proclamatie, voort moghen vaeren, Ende daermede wordt d' Ouerheyt in haere gherechticheijt niet verhindert. Doch sulcke personen (lidtmaeten der Ghemeente sijnde) sullen te vooren vermaenet ende nae kercken-ordenynghe ghestraft worden.

18 ad 20. Item, als hij trauwet twee persoonen, daer 57.
van de eene een lidtmaet is, ende de andere gheen pro- 417.
fessie doet? Is gheandwoordt, Dat de Dienaers sullen aerbeyden sulcke houwelicken te verhinderen, so veel moghelick is. Maar so zij emmers voortuaeren willen, sal hijse trauwen.

19 ad 21. Item, als hij doopt kinderen, welcker Ouders 57.
vande Religie vremt sijnde, oock Ghetuyghen stellen der 417.
Religie niet toestaende? Is gheandwoordt, Datmen de Ouders ghewennen sal (so veel moghelick is) datsij de

datse ghestelt wierden, beneffens andere die haer ghesicht hebben.

52. 416. 12 ad 13. Oft goedt waere Lesers te stellen daer gheen Predicanten syn? Is gheandwoordt, datment niet lichtelick sal doen. Maer in plaetsen die verre gheleghen sijn vande kercken daer predicatie ghesciet, ende daert stichtelick can sijn, zalt gheschieden moghen, doch met voorweten ende aduijs der Classe.

53. 416. 13 ad 14. Hoemen handelen sal met den Papistischen Personen, die haer willen laeten Reformeren, alsmense van haeren dienst niet wel opschorten kan, vut vreese dat andere Paepen door de leeghe Ouericheyt in haere plaetse souden moghen ghesett worden? Is gheandwoordt datmen de Paepen die haere Superstitie verlaeten hebben, recht begheeren te leeren, ende die eerlick leuen (hoewel zij noch in allen niet ghenouch verstaendich ende gheoeffent sijn), eenen tijt lanck lieuer dulden sal, dan de kercken in peryckel stellen. Sal euenwel neersticheyt ghedaen worden, datsij in allen ghenouchsaem berichtt, hen totter ghemeente begeuen, ende gheëxamineert worden etc., Om als waere Dienaeren Christi haer ampt recht te moghen doene.

54. 417. 14 ad 15. Of een Dienaer met consent der Classe van syner ghemeente ontslaghen synde, van zijner Classe oock niet ontslaghen is? Oft dat hij der seluer zynen dienst schuldich is te presenteren? Is gheandwoort Dat een Dienaer alsoo ontslaeghen synde der Classe niet voorder verbonden is, Maer staet hem vrij elders te dienen daer hij beroupynghe heeft.

55. 417. 15 ad 16. Of ijemandt inden dienst van Ouderlynckschap ofte Diaken-ampt mach vercoren worden, ofte vercoren blyuen, wiens huysvr. gheen lidtmaat der kercke is? Is gheandwoordt, Datmen bij den Reghel Pauli blyuen sal, so veel moghelick is. Euen-wel daer ment

anders niet hebben can, zalmen de bequaemste nemen, Niet teghenstaende dat de vrauwen noch gheene professie van de Religie ghedaen hebben, Op dat de kercke niet onbedient blijue.

16 ad 18. Oft Raedtsaem waere, het Ampt der Diaconissen weder in te voeren? Is gheand.: Neen, om verscheijden inconuenienten wille die daer wt souden moghen volghen. Maer in tijden van Pestilentie ofte ander kranck-heden, zo daer eenighen dienst bij krancke vrauwen te doene is, den Diaconen niet betamelick, So sullen sy die versorghen door haere huysvrn., ofte andere daer toe bequaeme synde. 56. 417.

17 ad 19. Oft een Dienaer te rechte gesuspecteert wordt, als hij personen trauwet, die haer houwelick onordentlick vanhet bijslaepen begonnen hebben, Ia, ofmense trauwen sal, eer sij metter Ouerheyt (wiens ghebodt sij ouertreden hebben) verdraghen sijn? Is gheantwoordt, dat het niet goet is, de beuestynghe der houwelicken wt te stellen, Daeromme sal een Dienaer, nae de behoorlicke proclamatie, voort moghen vaeren, Ende daermede wordt d' Ouerheyt in haere gherechticheijt niet verhindert. Doch sulcke personen (lidtmaeten der Ghemeente sijnde) sullen te vooren vermaenet ende nae kercken-ordenynghe ghestraft worden. 57. 417.

18 ad 20. Item, als hij trauwet twee persoonen, daer van de eene een lidtmaet is, ende de andere gheen professie doet? Is gheandwoordt, Dat de Dienaers sullen aerbeyden sulcke houwelicken te verhinderen, so veel moghelick is. Maar so zij emmers voortuaeren willen, sal hijse trauwen. 57. 417.

19 ad 21. Item, als hij doopt kinderen, welcker Ouders vande Religie vremt sijnde, oock Ghetuyghen stellen der Religie niet toestaende? Is gheandwoordt, Datmen de Ouders ghewennen sal (so veel moghelick is) datsij de 57. 417.

datse ghestelt wierden, beneffens andere die haer ghesicht hebben.

52. 416. 12 ad 13. Oft goedt waere Lesers te stellen daer gheen Predicanten syn? Is gheandwoordt, datment niet lichtelick sal doen. Maer in plaetsen die verre gheleghen sijn vande kercken daer predicatie ghesciet, ende daert stichtelick can sijn, zalt gheschieden moghen, doch met voorweten ende aduijs der Classe.

53. 416. 13 ad 14. Hoemen handelen sal met den Papistischen Personen, die haer willen laeten Reformeren, alsmense van haeren dienst niet wel opschorten kan, vut vreese dat andere Paepen door de leeghe Ouericheyt in haere plaetse souden moghen ghesett worden? Is gheandwoordt datmen de Paepen die haere Superstitie verlaeten hebben, recht begheeren te leeren, ende die eerlick leuen (hoewel zij noch in allen niet ghenouch verstaendich ende gheoeffent sijn), eenen tijt lanck lieuer dulden sal, dan de kercken in peryckel stellen. Sal euenwel neersticheyt ghedaen worden, datsij in allen ghenouchsaem berichtt, hen totter ghemeente begeuen, ende gheëxamineert worden etc., Om als waere Dienaeren Christi haer ampt recht te moghen doene.

54. 417. 14 ad 15. Of een Dienaer met consent der Classe van syner ghemeente ontslaghen synde, van zijner Classe oock niet ontslaghen is? Oft dat hij der seluer zynen dienst schuldich is te presenteren? Is gheandwoort Dat een Dienaer alsoo ontslaeghen synde der Classe niet voorder verbonden is, Maer staet hem vrij elders te dienen daer hij beroupynghe heeft.

55. 417. 15 ad 16. Of ijemandt inden dienst van Ouderlynckschap ofte Diaken-ampt mach vercoren worden, ofte vercoren blyuen, wiens huysvr. gheen lidtmaat der kercke is? Is gheandwoordt, Datmen bij den Reghel Pauli blyuen sal, so veel moghelick is. Euen-wel daer ment

anders niet hebben can, zalmen de bequaemste nemen, Niet teghenstaende dat de vrauwen noch gheene professie van de Religie ghedaen hebben, Op dat de kercke niet onbedient blijue.

16 ad 18. Oft Raedtsaem waere, het Ampt der Dia- 56.
conissen weder in te voeren? Is gheand.: Neen, om 417.
verscheijden inconuenienten wille die daer wt souden moghen volghen. Maer in tijden van Pestilentie ofte ander kranck-heden, zo daer eenighen dienst bij krancke vrauwen te doene is, den Diaconen niet betamelick, So sullen sy die versorghen door haere huysvrn., ofte andere daer toe bequaeme synde.

17 ad 19. Oft een Dienaer te rechte gesuspecteert 57.
wordt, als hij personen trauwet, die haer houwelick on- 417.
ordentlick vanhet bijslaepen begonnen hebben, Ia, ofmense trauwen sal, eer sij metter Ouerheyt (wiens ghebodt sij ouertreden hebben) verdraghen sijn? Is gheantwoordt, dat het niet goet is, de beuestynghe der houwelicken wt te stellen, Daeromme sal een Dienaer, nae de behoorlicke proclamatie, voort moghen vaeren, Ende daermede wordt d' Ouerheyt in haere gherechticheijt niet verhindert. Doch sulcke personen (lidtmaeten der Ghemeente sijnde) sullen te vooren vermaenet ende nae kercken-ordenynghe ghestraft worden.

18 ad 20. Item, als hij trauwet twee persoonen, daer 57.
van de eene een lidtmaet is, ende de andere gheen pro- 417.
fessie doet? Is gheandwoordt, Dat de Dienaers sullen aerbeyden sulcke houwelicken te verhinderen, so veel moghelick is. Maar so zij emmers voortuaeren willen, sal hijse trauwen.

19 ad 21. Item, als hij doopt kinderen, welcker Ouders 57.
vande Religie vremt sijnde, oock Ghetuyghen stellen der 417.
Religie niet toestaende? Is gheandwoordt, Datmen de Ouders ghewennen sal (so veel moghelick is) datsij de

Dienaers aenspreken eer sij haere kinderen ten Doope presenteren, Op datsy van haere schuldighe plicht, ende oock om bequaeme ghetuijghen te soecken, vermaent worden. Ende sullen de Dienaers teghen dese ende derghelycke onordenynghe, dicwils haere predicatien richten [1]).

59. 418. 20 ad 23. Of het raedtsaem is, een Summa des Catechismi te maecken? Is gheandwoordt Datmen voor de cleene kinderen inde Latynsche scholen ghebruijcken mach de somma des Catechis. bij Beza beschreuen, ende wtghegeuen *Grece* ende *Latine*.

Acta. 371, 418. 21 ad 24. Of het goet sij, Ouer te setten een francoijs boucxken ghenaemt *La Confirmation de la Discipline Ecclesiastijcque* etc.? Is gheand. Iae, ende is den Classe van Walcheren opgheleght.

58. Acta. 371, 418. 22 ad 25. Oft niet goet waere, Eenighe *Exegemata* op den Catechismum, in forme van corte homelien, ofte anders, voor den aencommelijnghen te maecken? Is gheandwoordt dat Ieremias Bastingius, ende de Classe van Walcheren haer bedencken end aerbeydt op den Catechismum onser kercken, tsaemen brenghen, ende daer wt, niet Homilias, maer Exegemata stellen sullen, De welcke vande Classen van Brabandt ende Walcheren doorsien zijnde wtghegeuen sullen werden.

Acta. 371, 418. 23 ad 26. Of de kercke van Andwerpen, noch niet gheandwoordt heeft op tghene inden Banbrief des Conijncx van Spaengnen geschreuen is teghen onse Kercken ghelijck zij aenghenomen hadden? Is gheandwoordt Neen.

---

1) Bij punt 17, 18 en 19 is, met de hand van Arnoldus Cornelii, op den kant aangeteekend, dat hiervan één artikel te maken is, door samenvoeging van de drie vragen, en door bijvoeging, in de antwoorden, van de aanwijzing: op het eerste; op het tweede; en op het derde.

Maer is last ghegeuen Taffino, D. Villerium te vermanen, de antwoorde metten eersten te schrijuen ende ghedaen synde zalse vande Brabandtsche Classe doorsien ende alsoo wtghegeuen worden.

24 ad 27. Oft niet goet waere, De Ouerheyt te solli- 60.
citeren tot weerijnghe van alle Ouerdadicheijt ende onghe- 418.
schictheijt etc.? Is gheandwoordt, Datmen wt namen deses Sijnodi bij Requeste versoecken sal, zo wel bij de Generale als bij de Particuliere Staeten van elcke Prouincie, dat haere E. belieue Orden te stellen, dat de ontheylichinghe vanden Sondaech, Bordeelen, Ouerdadicheijt ende allerleij andere misbruijcken ende zonden, strijdende teghen de 1e ende 2e Tafel der wet Godes, gheweert worden.

25 ad 30. Oft niet goet waere een ghemeene ael- 61.
moessen ende wees-ordenynghe te maken? Dit is Corputio Acta. 371, 418.
opgheleght, Te weten een Ordenynghe te stellen, de welcke ghecommuniceert met den Raedts-heere Casenbrotio, ende daer naer bij den Synode particulier van Zuijdt-hollandt ghesien, ghedruct zal worden.

26 ad 31. Oft niet goet waere, het ghespreck teghen 62.
de Lutheranen, tot Malbrun inden Paltz ghehouden, int Acta. 371, 418.
neder-Duijtsch ouer te setten? Is Raedtsamer gheuonden t'bouck der Theologen tot Nieustadt, *Contra formulam concordiae ab vbiquitariis editam*, ouer te setten, ende is opgheleght den Classe van Amsterdam. Ende zal bij de Sijnode van Noordt-hollant ouersien ende daer naer ghedruct worden.

27 ad 32. Oft niet noodich is, volghens den voet 63.
vande lofweerdighen Sijnoden, met voorgaende aduijs der 418.
Ouerheyt, alle ketters teghen de waere leere Christi strijdende, tot den Generalen Sijnode te beroupen? Is gheand. dat het dit mael blijuen sal bij tgene bouen op de tweedde vraghe gheseght is.

64. 418. 28 ad 33. Oft niet goet waere, beneffens de Classicale versamelinghen, Oock eenighe iaerlicksche besoeckinghen der kercken aen te stellen, Ofte *Inspectores* of *Superintendentes* te maken, doch met behoorlicker limitatie etc. Is gheandwoort Dat het onnoodich ende zorghelick is. Maer de Classen ende Synoden particulier zullen hair ampt doen, volghende de kerckenordeninghe Artijckel 30 ende 34. Ende op dat niet alleene langhe voorbedachte predicatien vanden Dienaren inden Classicale vergaderinghen ghedaen worden, zo salt in des Classis macht staen (alst noodich is) hen eenen text te geuen, om des anderen daeghs een predicatie daerouer te doene.

Doorgehaald. 419. 29 ad 34. Of de groote kercken haer niet behooren t' besluydt des Synodi ende des Classis te onderworpen, so wel als de cleene, ende haer daer naer te reguleren? Is gheandw. Dat alle kercken, zo wel groote als cleijne, euen ghelijck den Classen etc. onderworpen zyn, Ghelyck de Classe den Particulieren Sijnodo, Ende de Particuliere Sijnode den Generalen.

65. 419. 30 ad 35. Oft niet goet waere, dat deselue Dienaer niet tweemael naer den anderen tot den Sijnoden ghesonden wierde, op dat andere Dienaers oock leeren mochten. Ant. Het sal allen kercken-raden, Classen ende Particuliere Sijnoden vrij staen, tot den Classen, Synoden particulier ende generael te zenden wt haeren Collegien die sij daer toe bequaem vinden sullen, naer haere beliefte.

66. 419. 31 ad 36. Waermen de costen vinden sal die inden Particulieren ende Generalen Synoden vanden Dienaren ende Ouderlinghen ghedaen worden, dewijle veel kercken die niet vermoghen te draeghen? Is gheandwoordt, Datmen versoeck doen sal aende gene die den kercken-dienaers haer onderhoudt geuen.

67. 407, 419. 32 ad 37. Oft niet goedt waere, Eenen vasten-dach in te stellen teghen dat de Synode generael vergaderen sal?

Is gheandwoordt, Ouermidts het te deser tijt int openbaer niet so stichtelick gheschieden can, datment doen sal soo veel moghelick is inde Classijcke versamelynghen, ende Kercken-raeden, ende de sake met ghebeden Gode den Heere vierichlick beuelen.

Doch is goet gheuonden dat voort aen de Nationale Doorgehaald.
Synode tsamenghecomen zijnde voor alle andere handelinghen haer tot vasten ende bidden begheuen ende de dienaer der plaetse een vermaninghe vut Godts Woordt tot den aenstaenden handel beqnaem zynde doen sal.

33 ad 38. Of het Auondtmael des Heeren ghehouden 68.
sal worden ter plaetsen daer de Synode Generael ofte 419.
Particulier te zaemen comt? Antw. Men zal doen naer de gheleghentheijt der kercken, Ende soo het te passe coomt het Auondtmael lieuer 14 daeghen oft drie weken, vroegher ofte spaeder houden.

34 ad 39. Oft in particu. ende generalibus Synodis 69.
kuerstemmen behooren te hebben die gene die niet ghe- 419.
deputeert zyn? Is gheandwoordt: zij zullen mede aduijs moghen geuen, tot openijnghe der saecke, als bouen vanden Classicalen vergaderinghen.

Ende also in Noordt-hollandt wekentlicke versamelynghen Nota inden acten te brenghen.
ofte bij-eencomsten der Dienaeren ghehouden worden, om 371.
te handelen vander Leere, Is gheoordeelt dat de selue euen-wel haere Classycke versamelynghe, bestaende niet alleen vut Dienaeren des Woordts maer oock vut Ouderlinghen, naer de Sijnodale ordenynghe, houden, ende inden seluen alleen haere kerckelicke saecken handelen sullen.

35 ad 40. Also aenghegheuen is dat eenighe mindere 70.
vergaderinghen somtijdts contrarie besluyten dan in meer- 419.
dere verordent is, waer vut onoordeninghe ende onghelijcheijt der kerckenbedieninghe etc. spruytet: is ghevraecht oft goet ware dat de Acten van mindere vergaderinghen

op de meerdere ghebracht wierden te examineeren, als het Kerckenboeck inden Classe ende t' Classeboeck inde particuliere Synode? Antw. Neen: maer om hier in te uersien, wanneer ijemandt sulcks verneemt sal neersticheyt doen dat het ghebetert worde door particuliere vermaninghen ofte soo het niet helpt door de authoriteyt van meerdere vergaderinghen.

71. 419. 36 ad 41. Of de Ouderlijnghen van kleijne stedekens ende Dorpen, om costen te spaeren, wel wt de Classen moghen blijuen? Is gheandwoordt, Neen: Maer datmen volghen sal het XXX ende 34 artijckel der Kerckenordeninghe. Ende die wijl hier in bij velen ghebreck is, sal dat ghebetert worden, twelck lichtelick geschieden sal connen soo zij spaerlick leuen.

71. 419. 37 ad 42. Item of om derselue oorsaecke wille niet ghenouch soude sijn, dat een Dienaer ende een Ouderlijnck wt elcke Classe op den Particul. Sijnodum, wanneer de Particul. Synodus sulcxs goet vondt, quaeme.

Doorgehaald. 419. 38 ad 43. Op de vraeghe oft niet beter ware met den Nationalen Synodo langher dan drie iaren te vertoeuen? Is gheandwoordt, datmen blyuen sal bij den 30en Artic. des 2en Capytels des Nationalen Sijnodi voorsst., Om ghewichtighe oorsaecken wille.

Ad Acta. 371, 420. 39 ad 45. Hoemen best tot Instauratie ende Reformatie vande Scholen sal moghen commen? Is mondelijnge eenen sekeren voorslach gheschiedt, ende Lydio ende Damio last gegeuen hier inne te handelen naer haeren vermoghen met den Curatoren ende Professoren vande Schole tot Leijden, daer toe haer Credentiebrieuen wt name deses Sijnodi ghegheuen sullen worden.

Ad superior. 420. 40 ad 47. Oft niet noodich en sy, die schoolmrs. op de Dorpen met gaige naer discretie te voorsiene, op datsy in haeren dienst neersticheyt bewijsen? Is gheandwoordt, dat een ijeghelick dit behoort te versoecken bij syne hooghe

ende leeghe Ouerheyt, ende de sake te beuoorderen so vele moghelick is.

41 ad 48. Aengaende de Studenten te houden, Is gheaduijseert, dat de Prouincien van hollandt ende Zeelandt by Reijse sullen aen-houden aen haere staeten, ende oock bijsonderlick bij de Magistraten elck in haere stadt, Dat het concept van eenighe studenten elck in zijne stadt ter scholen te houden, voortganck hebbe daert noch niet en is gheschiet. Ende naer den seluen Exempelen sullen ander Prouincien ende steden, daer noch gheen studenten aenghenomen en syn, volghen. Ad super. 420.

42 ad 49. Oft niet raedtsaem sy Collegien op te stellen, voor de gene die de groote costen in der Schole van Leyden niet draeghen en konnen? Is gheandwoort dat het zeer profijtelick waere. Ende is daeromme Lydio, ende Damio last ghegeuen dit oock te beuoorderen, bij de Curatoren ende Professoren der schole tot Leyden, Ende met haeren raedt voorder te versoecken indient noodt is. Ad idem. 420.

43 ad 50. Alsoo in Hollandt in Martio laetstleden een Placcaet vande Staten vutghegeuen is, dat de schoolmeesters vande Classen gheexamineert sullen worden, is ghevraecht waerinne dit Examen gheschieden sal. Is gheandwoordt, datse zuijuer inden ghelooue ende bequaem tot haeren Dienste sullen zyn. 72. 404, 420.

44 ad 51 [en 52]. Oft niet goet waere, Gheen schoolmeesters ofte Schoolvrn. toe te laeten, dan die lidtmaeten sijn der kercke? Item watmen doen zal, daer Rectoren ende Schoolmrs. haer niet willen laeten Reformeren? Is gheandwoordt dat een ijeghelick bij den synen sal moeten voorderen, so vele hij kan. Ad super. Acta. 420.

45 ad 53. Op de vraeghe, welck de 37 artijckelen zyn, die hyden Predicanten, Ouderlynghen ende Diaconen onderteeckent moeten worden? Is gheandwoordt dat het selue syn, *Die eertijts bij de Neder-landtsche kercken* Ad acta. 372, 420.

den Conynck Philips ouerghegeuen sijn. Ende ouermidts de selue seer misdruct syn, is Daniel de Dieu last ghegeuen, de selue artijckelen wt den Françoijschen in Nederduijtsche sprake ouer te setten, Om daer naer vande Brabandtsche Classe ouersien, ghedruct te worden.

Acta. 420. 46 ad 54—59. Oft niet goet waere bij de hooghe Ouerheijt aen te houden, Dat op de druckerien generalick eenighe Orden ghesteldt waere? Is gheandwoordt dat een ijeghelick in sijn Prouincie ende plaetse aenhouden zal bij sijne Ouericheijt om hier in te Remedieren.

73. 420. 47 ad 60. Oft den Lidtmaeten der kercken vrij staet, te drucken ende te vercoopen die boucken die met ketterije, ende eenighe onstichtelicke lichtueerdicheijt besmett zyn? Is gheandwoordt, Niet gheorlooft te sijne.

Ad acta. 372, 421. 48 ad 63. Oft niet goet sij, eenige wtghelesene Loffsanghen, wt den Oosterschen, achter onse Psalm-boecken ghedruct te worden? Is gheandwoordt, niet raedtsaem te sijne. Doch om dieswille de landtlieden int sticht van Ouerijsel seer tot de Oostersche gheneijght syn, ende qualick tot de Psalmen Dauids inden Nederlandtschen Kercken ghebruijckelick connen ghewent worden; Zo sullen die van Deuenther thien oft twaelf, oft eenighe meer vande lichtste Psalmen moghen wt trecken, ende bijsonder laeten drucken etc.

74. 421. 49 ad 67. Waeruoor men den Doop vande vagabunde Priesteren houden sal? Is gheandw.: Dewyle soodanighe Pastoren ende Capellanen, hoewel zij in haren plaetsen niet zijn, alsnoch beroepinghe hebben vander Roomsche Kercke ende niet gheheel voor priuate personen ghehouden connen worden, soo sal de Doop van hen bedient soo verre ghelden dat hij niet weder verhaelt behoeft te worden.

Doorgehaald. Maer de Doop van Monijcken, ende oock vande gene, die sy int Paeusdom Diakenen ofte Sub-diakenen noemen,

gheschiet, sonder authorisatie daer toe te hebben, is van nul ende onweerdt te houden. Ende hier af zal een ijeghelick synen Classen waerscuwen.

50 ad 67. Waervoor de Doop der Weder-Doperen te houden is, die gheschiedt is aen de gene die in haere Ionckheijt niet ghedoopt sijnde, in haeren ouderdom ghedoopt sijn, op der Weder-Dooperen gheloue, Of de selue, als sij hun tot den rechten gheloue begheeren te begheuen, met t' sacrament des Doops opghenomen moeten worden? Is gheandtwoordt, Datmen vernemen moet wat forme de Weder-Doperen ghebruijcken in haeren doop, ende of de selue al eenderleij is; ende daer na sal breeder [1]). 75. 421.

51 ad 68. Alsoo aenghegheuen is van eenighen die dryuen datmen het broot inden Auontmale niet behoort in langhe stucken te snijden ende daer na te breecken maer van gheheele brooden, is ghevraecht ofmen hier inne ijet veranderen sal? Antw.: Datmen sal blijuen bij tgemeene ghebruijck der Neder-landtsche kercken, ende die contrarie doen, vermanen. 76. 422.

52 ad 69. Ofmen ten tijde des Auondtmaels den krancken professie doende ende langhe te bedde gheleghen hebbende het Auondtmael tot haren huijse aendienen sal, Bijsonder, zo daer eenighe forme van kercke versamelt waere? Is gheandwoordt, neen, ende datmen de Sacramenten niet wtrechten sal dan inde ghemeene versamelynghe, ter plaetse daer de ghemeente ordinairlick tsaemen comt. 78. 422.

53 ad 70. Op wat wijse de melaetschen ten Auondmaele des Heeren toe te laten zyn? Is gheantwoordt: Dat mense sal laten communiceeren of in een hoeck des 80. 422.

1) De volzin, die met deze vijf door Arnoldus Cornelii bijgevoegde woorden begonnen is, is in het stuk niet voltooid.

Tempels alleene daert gheschieden can, Ofte aen de ghemeene tafel, ten alderlaetsten.

81. 422. 54 ad 72. Alsoo de lyckpredicatien niet aenghenomen worden, is ghevraecht ofmen de Dancksegginghe bij de begraffnisse der dooden, staende achter in den Catechismo, voort aen int drucken niet achter laten sal? Is gheandwoordt datmen de Druckers alsulcks vermanen sal te doen.

82. 422. 55 ad 73 Of de Ouderlynghen int aenuanghen haers Diensts de Kercken-ordenijng oock sullen onderschrijuen? Is gheandwoordt, datsy inden Consistorio belouen sullen, de kercke te helpen regneren, achtervolghende de Sijnodale artijckelen, zo langhe als sij vanden Sijnodo niet verandert en werden. Ende dese haere belofte int kerckenboeck gheschreuen sijnde, en is gheen breeder subscriptie van nooden.

Acta. 366, 372, 422. 56 ad 74. Oft niet goet en waere in elcke Prouincie byder Ouerheyt te versoecken Dat ordinancie van huwelicke ghemaect, ende zekere personen benoemt worden, aen de welcke alle voorvallende zwaericheden in huwelicx saken oock van echtscheijdinghe ghebracht worden, ende bij haer ghedecideert, Ouermidts de gheestelicke houen nu cesseren; ende de huwelicxsaken bij de ordinaire Magistraet (bysonder in cleene stedekens ende dorpen) seer nieuwe sijn, Oock dickwils niet ghenouch bewoghen, lichtelick die echtscheijdynghe van tafel ende van bedde toeghelaeten wordt? Is gheandwoordt, dat het gantsch noodich is, hier op aen te houden.

83. 366, 422. 57 ad 75. Oft stichtelick is dat twee personen, wesende Ooms kinderen, ofte in ghelycken graedt, elcandren trauwen? Is gheandwoordt niet stichtelick te syne, Ten 1en om der arghernisse wille, die daer wt ontstaet. Ten 2en om der eerbaerheijt wille. Ten 3en op dat de vriendtscap te beter tot andere geslachten mach vutghespreijdt werden. Ten

4en omdat het strijdt teghen t' ghebruijck meest aller ghereformeerder kercken.

58 ad 76. Of eenighe Proclamatien vande huwel. in 84.
openbare kercken geschieden moghen inder weke, buyten 423.
de Zon-daghen? Is gheandwoordt, dat de wtroepynghen ghedaen sullen worden op drie verscheijden Zonn-daeghen, ten waere grooten dryngbenden noodt, daer van de kercken-raedt oordeelen sal, behoudens dat de Dienaers in hollandt hier in niet veranderen sullen, sonder voorweten haerder Ouerheijt.

59 ad 77. Hoemen handelen zal met een Lidtmaet der 85.
Ghemeente die teghens voorgaende vermanynghe, hem 423.
door de Paepen heeft laeten trauwen, met een persoon de welcke van sijn naturelicken broeder te vooren misbruyct is gheweest? Is gheandwoordt, Indien sulcke vermaent zynde, hem niet en bekeert, zal hij gheëxcommuniceert worden. Ende syn bekeerijnghe sal dan blijcken, als hij de persone die hij wettelick midts bloedtschande niet hebben can verlaett: Maer so hij hem bekeerdt zal hij met behoorl. Reconciliatie opghenomen worden.

60 ad 80. Of t' houwelick beuesticht mach worden in Doorgehaald.
andere plaetsen, dan daer het wt gheroepen is? Is ghe- 423.
andwoordt, Iae: als inden thienden Artijckel des vijfden cap. des Dordrechtschen Synodi.

61 ad 81. Of een ghesellle ofte man door byslaepen 86.
eener maeght ofte weduwe, daer aen is verbonden om 423.
die te trauwen, volghende Exodi 22:16 ende Deut. 22:28? Is gheandwoordt, dat het te wenschen waere, zo vele een maeght aengaet, dat de wet Godes in ghebruijck waere, Namelick, wanneer de vader de gheschende dochter geuen wil, ende de ghesellle sijns selfs is, datsij als-dan elcandren te huwelicke hebben, ofte emmers dat de dochter haer huwelicksche gaeue vanden ghesellle ontfanghe. Maer naedien Contrarie vsantie inde Politie d' ouerhandt ghe-

nomen heeft, zo en canmen niet wel anders oordeelen, ter tijt toe dat de Magistraet hier op andere wetten ghemaect sal hebben. So veel de weduwen aengaet is gheandwoordt dat byslapynghe zonder belofte, gheen verbindinghe en maect.

87. 62 ad 82. Een persoon beslaepen hebbende een dochter,
423. heeft daer naer de suster vande selue ghetrout, Is de vraeghe, Of hij aen de eerste ofte aen de tweede verbonden is, ofte aen gheen van beyden? Is gheandwoordt dat hij gheene van beijden behoordt te hebben, midts bloedtschande, maer d'Ouerheyt behoort haer ampt te doene.

88. 63 ad 83. Oft een man syner huysvrauwen Zusters ofte
423. Broeders dochter, daer of zyne huysvr. moeije was, mach trauwen? Is gheandwoordt, Neen.

89. 64 ad 84. Of het gheorlooft is te trauwen de weduwe
423. van dien, wiens suster men te vooren ten huwelicke ghehadt heeft? Is gheandwoordt dat het niet eerlick gheschieden can.

90. 65 ad 85. Of de Conscientie des genen die een heij-
423. melicke belofte ghedaen heeft, welcke hij niet en begheert te houden, daermede ghenouch ontlast is, dat de Ouerheyt met haere ordinancie de heijmelicke beloften van onweerden verclaert? Is gheandwoordt, datse te vermaenen syn, die sulcks doen, maer soodanighe beloften verbinden de conscientie niet tot volbrenghinghe des huwelicx, Bysondere daer de Ouerheyt de heijmelicke beloften verboden heeft.

91. 66 ad 86. Oft de ghene die ordentlick naer den reghel
424. Christi gheëxcommuniceert syn ende met hen de kinderen, diese winnen duerende de Excommunicatie, buijten het verbondt sijn? Is gheandwoordt, Neen.

Doorgehaald. 67 ad 88. Dewijle danssen, vechten ende droncken-
424. scap, in desen Landen zeer ghemeene ende schier ongheneselicke zonden syn, Ofmen sulcke vanden Auondtmaele

af-houden, ofte oock sonder aensien der persoonen haere schult sal doen bekennen? Hier op is gheandwoordt inde 42e ende 43e particuliere vraeghe des Sijnodi Dordra.

68 ad 89. Oftmen den ghene die wel vande ghe- Doorgehaald 424.
meenscap der kercke afwijckt tot ketterijen, ofte andersins vervalt, maer nochtans met zyn exempel niet veel quaets en doet, naer vermanijnghe opentlick excommuniceren sal? Andwoorde, men sal naer gheleghentheyt vanden personen, tijden, plaetsen ende zonden, naer oordeel des kercken-raedts ende Classis doen wat stichtelick is.

69 ad 91. Ofmen tghene inden 63 artyckel der Kercken- 92. 424.
ordeninghe vande openbare versoeninghe, item hier bouen particul. questie [39, blz. 410] vant openbaer voorstellen des mans voor de Excommunicatie gheseyt wordt, te verstaen is van een openbare actie inder kercke voor alle toehoorders int ghemeijn of voor der Ghemeijnte alleen? Is gheandwoordt, dat het verstaen wordt van alle den ghenen, die tot den ghehoore commen.

70 ad 96. Of de Predicanten op de dorpen den ghe- Doorgehaald. 425.
uallenen personen openbaere reconciliatie sullen moghen voorschrijuen sonder voorweten des Classis? Is gheandwoort, Neen, ouermidts de selue predicanten dicwils niet ghenouch ervaeren en zijn in kerckelicke Discipline, noch oock voorsien en syn van eenen ervaren kerckenraedt.

71 ad 97. Hoemen de Camerspelen, inde 26e vraghe 93. 425.
te Dordrecht onstichtelick gheoordelt zynde weren sal? Is gheantwoordt, dat een ijeghelick aenhouden sal bij syne Ouerheyt, dat onstichtynghe gheweert wordt.

72 ad 106. Oft een Ouder inden Dienst zynen mede- 94. 426.
hulper, noch ionck inden Dienst des woordts zijnde, vermanende ende straffende met recht als heersschappende beschuldicht can worden? Is gheandwoordt, Neen, Daer-

omme de andere de vermaninghe ghehouden sal zyn te ontfanghen.

95. 426. 73 ad 107. Of de Canonijcken, ende ander Gheestelicke personen, inde Christelicke kercke moghen aenghenomen worden, behoudende haere beneficien, Dekenien, Proostien etc. doch zonder Afgoderie oft Superstitie, Ende of zij daer naer tot Ouderlynckscap ofte Diaken-ampt moghen aen-ghenomen worden? Is gheandw., Datsij tot versakinghe aller Superstitien, ende tot recht ghebruijck haerder goederen, vermaent sullen worden, Dwelck doende, zij wter ghemeenschap der kercke niet konnen wtghesloten worden. Maer tot het Ouderlynck-scap ofte Diaken-ampt, sullen sij niet toeghelaeten worden, dan met groote voorzichticheijt.

96. 426. 74 ad 109. Of een Sijnodus particulier ouer eenen afwesenden Ouderlynck soo strenghelick mach besluijten, dat hij totten Sijno. generael, zonder excuse, soude moeten gaen, ende zonder dat een ander in sijne plaetse soude moghen ghesonden worden? Is gheandwoordt, Neen, Maer om inconuenienten te schuwen is raedtsaem beuonden, dat de Particuliere Sijnoden een kercke noemen, de welcke naer haere discretie een Ouderlynck wtsenden moet.

97. 426. 75 ad 111. Of de ghene die inden Ampte der Ouericheijt zijn niet moghen tot Ouderlinghen, ende wederomme Ouderlinghen tot Ouerheden ghenomen worden? Is gheand., Dat het eene ampt het andere niet verhindert.

98. 426. 76 ad 112. Oft niet een Classe macht heeft te retracteren, tgene sij beuyndt in voorgaende Classe teghen den Sijnodum Nation. besloten te sijne? Is gheandw. Dat syt niet alleen machtich maer oock schuldich is te doen.

99. 427. 77 ad 116. Of Bastaerden totten dienst des Woordts, des Ouderlynckscaps, ende Diaken-ampts toeghelaeten moghen worden? Is gheandwoordt, Datter gheen redenen

zijn waeromme het niet gheoorloft soude zijn, midts hebbende behoorlicke gaeuen.

78 ad 117. Of de Brabandtsche kercken, verre vanden anderen gheleghen, midts perijckel niet in twee Classen en moghen ghedeelt worden? Wordt ghestelt ter discretie van die van Brabandt selue. Acta. 372, 427.

79 ad 121. Of het stichtelick is, dat de huysvrauwen ende knechts vande Lombaerts inder Ghemeente aenghenomen worden? Is gheand. De huijs-vrauwen voor den Dienaren der Ghemeijnte verclarende dat haer den handel haers mans mishaeght, zomense merct eenvoudich ende vroom te sijne, zullen toeghelaeten moghen worden. Maer de knechten dewyle sy vryheyt hebben om een and. [te dienen], so langhe sij in sulcken dienst blyuen, salmen af houden. 100. 427.

80. Oft toeghelaeten zij, het broodt voor de bedienynghe des Auondtmaels, ghesneden ofte ghebroken in stucxkens, ter tafel te brenghen? Is gheandwoordt, dat de brekinghe inde teghenwoordicheijt der Ghemeente gheschieden sal [1]). 77. (427).

81 ad 124. Of inden Kercken daer tghebruyck vanden crancken het Auondtmael te gheuen aenghenomen ofte ghebruijckelick is, ofte oock ter plaetse daer alleen een deel der Kercke op d'eene ende een deel op d'ander tijdt ten Auondmael gaet ghelyck te Wesel gheschiedt, de Dienaer die het Auondtmael bedient altijdts schuldich is mede te communiceren? 79. 427.

82 ad 124 [2]). Antw. De Dienaer sal hem altijt so

1) Bij deze alinea wordt niet naar den verzamelstaat verwezen. Denkelijk zal punt 122 van dien staat tot de hier behandelde vraag aanleiding gegeven hebben.

2) Hier heeft het antwoord ook een volgnummer gekregen; blijkbaar bij vergissing.

Christelick draeghen, dat hij telcken-maele mede communiceren mach als hij het Auondtmael bedient, Op dat hij den Communicanten met sijn goedt Exempel voorgae.

101. 428. 83 ad 127. Oft noodich is, de personen tot het Ouderlynck ofte Diaken-ampt ghedenomineert, der Ouerheyt te presenteren, om daer wt de helft te verkiesen, Ofte de ghedenomineerde personen te beuestighen? Is gheandwoordt, Ghelyck de benoemijnghe, dat also oock de verkiesijnghe kerckelick is; ende dat de Ouerheyt professie doende vande Religie, mede begrepen is onder de Ghemeente der welcker de benoemde Ouderlynghen ende Diakenen (volghende den 15en art. der Kerckenordeninghe des Sijnodi tot Dordrecht) vooren-ghesteldt worden. Euenwel, indien de Ouericheyt hier op dronghe, ende de kercke in perijckel van twist, ofte ander inconuenient mochte commen, zalmen Christelick bedencken, hoe verre der Ouerheyt hier in bewillight soude worden; ende dat met aduijs des kercken-raedts, der Classe, ende Particulieren Sijnode.

102. 428. 84 ad 128. Oft niet (den noodt heijsschende) de Sijnoden Partic. van een Prouincie extraördinarie te samen moghen commen, Om vande ghemeene saken der Prouincie met elcanderen te spreken, zonder preiudicie vande Ordinaire t' samen-comsten? Is gheandwoordt, Iae.

103. 430. 85 ad 165. Waer voor te houden sijn, die Consistorien, die buijten de behoorlicke tijden, ofte extraordinarie also ghehouden worden, dat niet alle lidtmaeten der Consistorie daer toe gheroupen worden? Is gheandwoordt datse niet ghelden en sullen, Maer tgheheel Consistorie sal moghen veranderen, wat also onbehoorlick ghedaen was. Ende als tot extraördinaire vergaderinghe, ter behoorlicker tijt, alle ontboden syn die daer toe behooren, hoewel sy niet alle commen, zal van weerden sijn, tgene in sulcke extraördinaire vergaderynghen besloten is.

[Uit de afschriften hier nog bijgevoegd [1]):]

104. Watmen doen sal wanneer de Classe oordelt dat een Dienaer te transfereren is, ende die Dienaer offt kercke appelleert, of verwacht moet werden de beroepinghe ende tsamenkompste des Synodi Generael? Antw. Hy sal blyuen ter tyt toe dat die particul. Synodus de sententie des Classis approbeert. Ende als dan sal die translatie voertghaen ter tyt toe inden Nationalen Synodo daer van kennisse genomen ende anders gheordelt is.

105. Wanneer men gheen Ouderlinghen vinden kan die haer ontledighen konnen an de particul. oft generalen Synodum te ghaen, is gefraecht, wat als dan te doen sal staen? Antw. Men sal neersticheyt doen dat eenighe ghaen ende soe sy niet en ghaen sullense ghecensureert worden.

106. Off int examen der Dienaren des woorts het 266.
oordeel van de leere soe wel byden Ouderlingen ende Dyaconen, als by den Dienaren staen sal? Antw. Die Ouderlinghen ende Dyaconen sullen wel anghaende het examen des leuens ende wandels stemmen hebben, soewel als die Dienaers: maer so feele die leere belangt sullen sy aduys moghen gheuen maer die Dienaers alleene stemmen hebben.

107. Off het noodich zy van die afgestoruene litmaten der kercken, oft oock anderen die gheen professie ghedaen hebben, register inden kerckenraet te houden? Antw. Neen. Maer het sal in genere der Ouerheid befolen worden.

---

1) Zie over deze 7 artikelen hiervoren blz. 352. Zij worden hier afgedrukt naar het afschrift, dat aan Bogerman heeft toebehoord (zie boven blzz. 344 vgg.); hetzelfde, dat ook gevolgd is bij het sub VI opgenomen stuk; natuurlijk ook hier zonder verandering van de eenigszins onder Frieschen invloed staande spelling.

108. Off het orbaer is dat die Classique vergaderinghe altyts op een plaetse gehouden wert, offt datse by gheboerte omghaen? Antw. Sy sullen by ghebeurte omghaen, soe fele moghelick is.

109. Off het niet goet en is dat de Ouderlingen by de propositien mede zyn, soe wel van den ghenen die wtter schoelen komen, als die niet ghestudeert hebben? Antw. Iae, soe sy daer toe vaceeren konnen.

110. Offt die professoren der Theologiae in de Classique vergaderinghen, als die in plaetsen haerder residentie verschynen, wanneer van de leere gehandelt wordt, mede behoeren stemmen te hebben? Is gheantwoort: Iae.

Hiermede zyn de particuliere questien gheeyndighet, die welcke, als oock die in voorghaende Synoden beantwoort zyn [1]), den Kercken, haeren Dienaeren, Ouderlinghen ende Dyakonen dienen sullen voer goeden regel, raet ende bericht, dwelcke een yegelyck nuttelyck ghebruycken sal, sonder lichtfeerdelyck daeraff te wycken ofte teghens te doen, Tot dat sy van een ander Synodo souden moghen verandert worden.

---

1) De cijfers, die door de gecommitteerden der Middelburgsche Synode aan alle die vragen gegeven zijn (welke cijfers uit de afschriften in alle uitgaven zijn overgenomen), zijn ook in deze uitgave bij de onderscheidene stukken aangegeven. Dienovereenkomstig zijn de 110 artikelen der Particuliere Vragen, naar de gewone volgorde, hier terug te vinden: *art.* 1 op blzz. 402 en 431; — *artt.* 2—41 op blzz. 403—412; — *artt.* 42—76 op blzz. 432—445; — *art.* 77 op blz. 451; — *art.* 78 op blz. 445; — *art.* 79 op blz. 451; — *artt.* 80—103 op blzz. 445—452; — en *artt.* 104—110 op blzz. 453 vg.

IX.

Volghen eenighe andere bijsondere vraaghen, de Synoode voorghesteldt, ende D.D. Danaeo ooverghegheeven, omm bij hem beantwoordt te werden; doch en sijn die de Synoode niet voorgheleeesen gheweest. A° XV^C^LXXXI.

Vraaghe van die van Weesel voorghesteldt uutt den Naam van de Walsche Kercke alldaar [zie boven blzz. 427 vg.].

Off de Wissel (sonder welcke de koopluuden niet en kunnen hunnen koophandel drijven in deese troublen ende confuusiën) een wettelijck contract sij, 't welck de gheloovighe moghen ghebruucken met ghoeder Consciëntie: ende soo de voorss. Wissel bekendt werdt voor een wettelijck contract, es de vraaghe, op watt voet.

Antwoordt op de voorghestelde vraaghe.

Soo veel aanghaat de questie van eenen Wisselaar, der selve es tweederleij gheslachte, als ick verstaan hebbe. Een, wanneer de penningen ofte munten van verscheijden landen werden ghewisseldt ende ommeghesett in alsulcke, die ghebruuckelijck es te dier plaatse, daar de Wissel ofte de Taafel gheouffendt werdt. Gelijck als off een munt uutt Vranck-rijck, naamelijck een Fransche Kroone, werde ghewisseldt in Duutsche Daalders, ofte in een andere speecie van Duutsche munte. Ditt gheschiedt ofte van een parsoon, tott deesen Wissel van de Ooverheijt oopentlijck daar toe ghesteldt: ofte van particuliere par-

soonen, die sulcks door middelen van hunne ghoederen vermooghen. Daaromme antwoord ick, datt hett eerst gheslacht der Wissel, 't welck men *Collybum* naamdt, een Christen gheoorlofdt sij; ende datt mett alsulcken wett, dat hij omm der Wissel wille van alsulcke munte, iet profijts ontfange, soo veel als vanden Magistraat sall gheordonneerdt sijn. De oorsaack es, datt dewijle niemandt voor sijnen dienst en behoordt schaade te lijden; ende datt dusdaanighe Wissel es een groot behulp den gheenen, die in andere landen verkeeren ende koophandel drijven; ende datt er dickwils es groote verscheijdenheijt inden prijs der Munten, omm der verscheijden landen wille; soo en es 't niet billick, datt die gheene, die eenen anderen deesen dienst es doende, daar door schaade lijde. Ten tweeden, datt ghelijck als 't blijckt Matth. in 't 21ste, als Christus de Heere bestrafte die inden Tempel de Wisselbanck ouffenden, datt hij se niet en bestrafte, om dattse alsulcken handel waaren doende, maar datt sij sulcks inden Tempel ghedaan hebben. Ten derden, datt het contract der Wissels es natuurlijck, ende de dingen, die natuerlijck sijn, die sijn oock den Christenen gheoorlofdt, want die sijn een deel, dienende tott behoudenisse der societeijt onder den menschen.

Hett anderde gheslacht der Wissel ofte Taafel es, als men gheldt uutt leendt, omm weeder te gheeven binnen seeckeren tijdt mett woucker. Deese werden *τραπηζιται* Taafel-houders ghenoumdt, dewelcke eertijts tott Roomen maar een half jaar en saaten. Ditt gheslacht des contracts schijnt naa te volghen de speecie *mutui*, datts van wisselen ofte omsetten hett eene gheldt voor 't andere: maar dewijle datt alsulcke des dings datt es des gheldts, in woucker te legghen, oopentlijck handel drijven, soo schijnt hett van de natuere des contracts der Wissel. dewelcke inde civijle Rechten beschreeven es, verscheijden

te sijn. Hieromme drijven sij deesen handel door publijcke autoriteijt ende bewillighinge der Ooverheeden, om des publijcken profijts wille sulcks toelaatende: ofte sij drijven deesen woucker uutt eijghen raadt, om eijghen profijts wille in 't particulier aanghenoomen; ende heeft mett sick bijghevoughdt oneijndelijcke, soo well oopenbaare publijcke, als particuliere privee schaadelijckheeden. Want hett maackt de menschen leuij tot arbeijden, dewelcke hoopen dattse altijdt gheldt sullen bereijdt hebben. Hett maackt de Wouckeraars selfs onbarmhartich. Het neemt wech 't effect der liefde, daar inn gheleeghen, datt wij uutt ghoedtdaadichheijt de eene den anderen helpen. Ten laatsten hett strijdt teeghen Christus gebodt: leendt niets daar van hoopende. Maar soo veel de handel der Woucker, die oopentlijck es bij de autoriteijt der Ooverheijt, aanghaat, sommighen toeghelaaten sijnde; seghghe ick alsoo: Dewijle hett es hett ampt der Ooverheijt, naa de verscheijden gheleeghenheijt der tijden, plaatsen, ende parsoonen etc., sorghe te draaghen oover datt gheselschap der menschen, oover de welcke sij van Ghodt ghesteldt es, dattse mach ofte verscheijden gheslachten van contracten bedencken, ofte die bedacht sijn, toe te laaten, voor soo veel als de conservaatie van alsulcken societeijt, daar oover datt sij ghesteldt es, ende oock datt publijcke profijt vereijscht; hieromme kannse oock ditt gheslacht des Wouckers toe laaten: nochtans alsoo, datt de selve Maagistraat besluut eenmaal, ofte doorghaans tott aller tijdt, datt van den tijdt des uuttleenens des gheldts, watt ende hoeveel ghegheeven sall werden; ende de Wisselaar sulcks sonder den naame van Woucker, daar toe van de Ooverheijt ghesteldt sijnde, ontfangen mooghe; booven welcke taxaatie ofte besluut van profijt, datt hij onder den naam van profijt, alsulcken Wisselaar niet gheoorlofdt en es met ghoeder conscientie te eijsschen; ghelijck

ook niet een krijgs-man, booven sijn soldije ende rechte, hem besteldt sijnde, oock gheen toelaatinge te gheschieden rechtelijck ghehouden werdt. Maar oock in deesen es deese reeghel te volghen, dattmen niet alsoo daar op en sie, watt de Edicten der Ooverheijt in alsulcken Woucker te eijsschen, toelaaten, als watt de Christelijcke liefde vereijscht; naamelijck datt de Wisselaars niet onder den naam van profijten, van hem eijsschen, alsoo oock andere iemandts uuttleenende, die niets profijts, ende datt sonder hunne schuldt met hunn gheldt ghedaan hebben: jaa de Wisselaars selfs, ende andere, die eenen anderen uutleenen, sullen bereijdt sijn, hett deel oock selfs quijt te laaten den gheenen, die ghebreck lijden inden kost voor henn ende hunn huusghesin.

Een andere Vraaghe [zie boven blz. 430].

Hoemen handelen sall mett den gheenen, de welcke wettelijck ondertrouwdt sijnde, niet willen voortvaaren tott hett houwelijck.

Ant.: als beijde de partijen mett ghemeijne bewillighinge te rugghe treeden van 't beloofde houwelijck, sallmen komen tott den Artijckel des *Corporis Disciplinae*. Indien datt beijde de partijen volherden in 't breecken des houwelijcks, sall de Klassis oordeelen watt straffe dattse beijde waardich sijn. Ende want hett de Kercke ergherlijck es, moetmen hier op ghoede achtinge neemen, wanneer beijde de partijen, de trouwe diese als Ghoode selfs ghegheeven hebben, breecken. *Proverb.* 2 : 17.

Een andere Vraaghe [zie boven blz. 430].

Offmen die partije, die gheen schuldt en heeft, in 't achterblijven des beghonnen houwelijcks sall vrijstellen, doch naa approbaatie der Ooverheijt, indien de schuldighe partije sonder wettelijcke redenen te hebben in haar voor-

neemen persisteerdt, van niet te willen verstaan tott hett volbrengen des beghonnen houwelijcks.

Ant.: De partije, door welckes schuldt hett niet bij en komt, datt hett houwelijck niet volbracht en werdt, kann alsoo van den Kercken-raadt vrij te sijn verklaardt worden, dattet die gheoorlofdt sij een ander houwelijck aan te vangen, soo wanneer de andere partije datt beloofde houwelijck te volbrengen weijgherlijck es. Ten eersten, de partije die ghoedtwillich es, sall de weijgherighe partije tott den Kercken-raadt roupen; ende indien datt de selve van den Kercken-raadt vermaandt sijnde, niet bewooghen en werdt, sall de ghoedtwillighe partije tott de Ooverheijt ghesonden werden; ende der Ooverheijt sall van de selve bij requeste vertoondt werden, hoe dattse bereijdt es te staan haar belofte; ende sal sick beklaaghen vande onwillighe partije sick verbonden sijnde, als van een desertrijce, ofte die sijn houwelijck verlaaten heeft. De Ooverheijt sall soo verre haar ampt tusschen beijden stellen, datt die verklaare, indien d' onwillighe partije binnen seeckeren tijdt van de Ooverheijt ghesteldt, hett houwelijck niet en sal volbrengen, datt hij een verlaatende des houwelijcks sall ghehouden werden. Welcke sententie van de Ooverheijt verkreeghen hebbende, als dann sallse bijden Kercken-raadt vrij ghesproocken werden van haare beloften, om mett een ander 't houwelijck te beghinnen, uutt kracht des datt de Apostel schrijft 1 Kor. 7 : 15 ende Proverb. 30 : 21. Ende alsoo es oock 't ghebruuck te Geneeven.

Een andere Vraaghe [zie boven blz. 417].

Vande selve persoonen, die tott hett Ouderlingschap ofte Diaackenschap verkooren sijnde eenmaal, om doorghaans altijdt te continueeren.

Hoewell datt inde Dordrechtsche Synode, ende inde Middelburchsche daar naa, bevestichdt es, eenen seeckeren

tijdt den Ouderlingen ende Diaackenen te dienen, naamelijck twee jaaren: dewijle nochtans deese exceptie daar bij ghevoughdt es, datt de Kercken naa de gheleeghenheijt der stichtinge ende der persoonen sick mooghen voorsien,

Antwoorde ick, datt uutt de H. Schriftuere niet en kan ghedefinieerdt werden, datt de Ouderlingen ende Diaackenen eenmaal van den Apostelen verkooren, altijdt in datt beroup, ofte in een ander de Kercke aanghaande, ghebleeven sijn; dewijle datt in deese saacke verscheijden plaetsen ende verscheijden arghumenten kunnen voortghebracht werden: soo schijnt hett nochtans raadsaamer, omm te schouwen alle weeghen der Kerckelijcker tijrannije te ghebruucken, soodaanighe daar naa in 't Paausdom es inghekroopen, datt de selve parsoonen eenmaal tott dien dienst verkooren, niet altijdt ghecontinueerdt en werden; hoewell datt wellicht andere bequaame parsoonen naauwelijcks kunnen ghevonden werden. De reeden es, datt lichtelijck (hoedaanich daar es de verkeerdtheijt der menschen) de menschen tott andere dingen, meer dann tott Ghodts Woordt gheneeghen (hoedaanich sijn de Ouderlingen ende Diaackenen die wij ghebruucken, ende die uutt Kooplieden, Medeçijns, Advocaaten, ende andere vocaatien van ons verkooren werden) dattse tott tirannije ende eerghierichheijt aankeeren, all 't gheene datt henn voor anderen als een voordeel ende uuttneemenheijt toeghelaaten werdt. Uutt deesen es 't ghescheidt datt de Cleresije in 't Paausdom sick alder eerst de Privileegien, Vrijheeden, Digniteijten, ende dierghelijcke hebben toegheeijgent, die voormaals waaren Ouderlingen ende Diaackenen inde Kercke, ende hebben ghewildt daarnaa sick sulcks van den Princen bevestighdt te werden. Daar beneffens soo sijnder meer van de reeden ende 't regiment der Kercke t' onderwijsen, die bij ghebreck van andere in hunn plaatse mooghen ghesteldt werden; ende indien datt de selve parsoonen die eenmaal ver-

kooren, inden dienst altijdt ghecontinueerdt werden, sullen die alleen verstandt hebben de Kercke te regieren. Daaromme schijnt hett wel, datt veele bij tijdts tott deesen dienst sijn van te vooren bereijdt ghemaackt te werden. Ten laatsten, dewijle datt deese vraaghe meede behoordt tott een deel der Kerckelijcke disciplijne, dewelcke naa 't profijt van een ijghelijcke Kercke kan veranderdt werden mett wijsheijt; soo en will ick daaromme niet twisten. Maar datt van den Dienaaren kann voorgheworpen werden, indiense de selve inde selve Kercke altijdt in hunnen dienst ghecontinueerdt werden, dattmen als dann de selve perijckelen van tirannije ende weijnichheijt hebbe te bevreesen: Antwoorde ick, hoewell, datt soo veel de Dienaaren menschen sijn, 't selve van henn kan ghepresumeerdt werden; nochtans dewijle datt weijnighe onder henn sijn die gheroupen werden tott hett regiment der Kercke, ende in 't woordt Ghodts te handelen, leesen, ende ooverleghghen sij sick ouffenen altijdt, dattmen de selve perijckelen soo lichtelijck in henn, uutt de Christelijcke liefde, niet en heeft te bevreesen. Daarbeneffens soo verre veranderdt werden de Ouderlingen ende Diaackenen, sall de selve veranderinge den Dienaaren beneemen allen toeghang, datt sij hunn eijghen tirannije oover de Kercke ghebruucken: dewijle datt indien sij daar van eenige raadtslaaghen bij sick ofte mett den anderen Ouderlingen ende Diaackenen mochten ghecommuniceerdt hebben, daar meede needervallen als de parsoonen veranderdt werden; want alle tesaamen rottinge ende verbindinge lichtelijck uutt de veranderinge der parsoonen ofte bemerckt werdt, ofte affghehouden werdt. Maar indien datt eenighe sijn te continueeren, die sullen weederomme op een nieuw de Kercke voorghesteldt werden mett andere, die nieuw verkooren werden tott den selven dienst, op datt van henn hett oordeel ende de wille der Kercke vereijscht ende

verwacht werde, niet anders dann offse nooijt van te vooren in dien dienst gheweest en hadden.

Een andere Vraaghe [zie boven blz. 417].

Offmen den Diaackenen ende Ouderlingen seeckere belooninge sal bestellen.

Ant.: Hett sij dattmen vraaghe van den Ouderlingen ende Diaackenen die altijdt behouden werden in den dienst, ofte van die, die daarnaa metter tijdt veranderdt werden, houde ick raadsaamer te sijn, datt henn gheen belooninge ordinaarlijcken werde toegheleijdt. De Reeden es, dewijle datt menschen lichtelijck tott misbruuck ende ghierichheijt trecken alle occaasien van profijt te hebben, oock de alderminste waarneemende, ende alsoo lichtelijck all 't gheene 't welck lichtelijck soude schijnen inghesteldt te sijn, te bevreesen soude sijn, indien eenighe ordinaaris *stipendia* den Ouderlingen ende Diaackenen bestemdt werden, datt de selve meer souden dienen om sulck een ampt te begheeren, dann te sien op 't waarachtichste ooghenmerck desselfs. Daarbeneffens soo sijn deese ampten dusdaanighe, dattse om niet behooren ghedaan te werden. Daar toe komt oock, datt de gheene, die deese diensten aan neemen, van hunne beroupingen, diese anders hebben om sick ende hunn huusghesin t' onderhouden, niet ophouden; datt es dattse niet op en houden eevenwell Kooplieden ofte Medeçijns etc. te sijn, 't welck sij te vooren waaren. Datt soude oock mooghen in dispuute ghetrocken werden, hoe veel beloonings dan eenen ijghelijcken soude bestemdt werden, dewijle datt hunne vocaatien verscheijden sijn, die tott dat Ouderlingschap ende Diaackenschap gheroupen werden, ende de eene meer, ende d' ander minder profijts doen uutt hunne handelingen. Maar datt hier kann teeghengheworpen werden van den Pastooren der Kercken, dewelcken belooninge bestemdt es, Antwoorde

ick, dewijle datt sij sick onthouden van alle andere hanteeringen te ouffenen, ende datt noodtwendelijck, op datt sij tott stichtinge der Kercke hunnen dienst bedienen (want dewijle datt de inghestorte miraackeloose ende buutenordinaarissché ghaaven den menschen ghegheeven, ophouden, ende heedensdaachs niet in swang en ghaan, soo moeten sij ghestaadichlijcken Ghodts woordt leesen ende ooverdencken, ende in ditt alleen sick bekommeren), soo es 't billick datt hunn onderhoudt tott kost ende kleederen henn noodich, van de Kercke, dewelcke sij dienen, besteldt werde: 1 Tim. 6 ende 1 Kor. 9. Maar soo veel de Ouderlingen ende Diaackenen, die op dattse recht hunn ampt bedienen, alsoo moeten sick onthouden van hunn eijghen saacken ende ambachten te versorghen ende te ouffenen, datt hunn huusghesin een merckelijcke schaade daar bij soude lijden, ende mett ghebreck daar oover soude beswaardt werden; soo ghebiedt de Christelijcke liefde, dattmen henn te hulpe koome uutt de Kerckelijcke ghoederen; hett sij eenmaal, ofte alle maanden, ofte jaaren: 't welck henn als uutt een vrije schenckaage ende tott een vereeringe te geeven es; ghelijck den gheenen die vande Republijck well verdiendt hebben, de Republijck ghewoonlijck es, ende datt mett reedenen, eenighe schenckaagen aan te bieden.

Eijnde.

X.

Stukken, die bij de Synode zijn ingekomen of die van haar zijn uitgegaan, over onderscheidene zaken [1]).

1. *Geloofsbrief en instructie voor de gecommitteerden in zake de reformatie der scholen* [zie blzz. 371, 420 en 442].

De Sijnode Nationael der Nederlantschen Kercken binnen Middelburch in Zeelant tegenwoordelijck vergaedert heeft gedenomineert ende gecommitteert, denomineert ende committeert mids desen die godsalige eersaeme ende welgeleerde Mannen *Martinum Lydium* ende *Ioannem Damium* Dienaers des H. Euangelii tot Amsterdam ende Haerlem om te handelen met de Heeren Professooren der Vniuersiteijt tot Leijden van den welstant der zeluer, als oock vande reformatie aller anderer minder Schoolen int gemeen. Biddende wel erenstlijck datmen den zeluen voor sodanige wil ontfangen ende opnemen, midsgaders goet geloof toestellende: achteruolgende d'Instructie hen-lieden hier van bij ons gemaect ende gegeuen. Actum tot Middelburch in onse Synodaele vergaederinge desen... Iunii int Iaer der laetster tijden 1581.

ARNOLDUS CORNELII Synodi Praeses.

MICHAËL PANNELIUS, Sijnodi electus Scriba.

---

1) Aan de reeds vroeger (blz. 353) vermelde stukken van deze rubriek zijn hier nog toegevoegd eenige stukken uit Nr. I, 7, v. h. O. A. der N. H. K.; in dien foliant te vinden: nr. 3 blz. 197; nr. 4, *a*, blz. 273; nr. 4, *b*, blz. 275; en nr. 6 blz. 93.

Instructie voor Martino Lydio ende Ioanni Damio om te handelen met den Heeren Professooren der Vniuersiteijt van Leijden op t' stuck vande Reformatie der Schoolen, hen-lieden bij den Sijnodo Nationali tot Middelburch in Zeelant gegeuen.

1. Voor al sullense naerstelijck daerom aenhouden dat de vniuersiteijt van Leijden met godsalige ende geleerde mannen beset worde, niet alleen inde faculteijten, maer oock in d' andere consten ende spraeken, ende den genen die hen in eenige Landen bekent zijn, den tegenwoordigen heeren Professooren aenwijsen ende voorslaen.

2. Sullen oock den seluen vermaenen tot weringe des misbruijckes aen eenigen duslange gespeurt, welck is, dat de Iongers ofte wt lust tot nieuwicheijt, ofte wt vermetenheijt, ofte om t' proufijt vanden vrien accijs te genieten, haer seluen te vrouch wt de particuliere Schoolen ontrecken, ende also haere gansche Studien verderuen.

3. Bouen desen zalmen den Rectoor ende d' Heeren Professooren t' saemen wt den naem der Synode bidden, datse so van wegen der Synode voorss. als oock wt haeren eijgen naeme bij d' heeren Staeten aenhouden, dat in allen steden Latijnsche Schoolen, als een saet der Vniuersiteijt ende volgens der Kercken Gods midsgaeders der Republijcke, mogen aengestelt worden: ten eijnde de lieden niet benoodicht en zijn, haere kinderen tot grooten lasten buijten te seijnden.

4. Ende op dat zulxs met de meeste vrucht moge geschieden, zal noodich zijn, dat eenerleij Fundamenta ende eenerleij goede Authores ouer al gelesen worden: t' sij Philippi Melanthonis ofte Cornelii Valerii, ofte van ijemant anders, die van allen op t' bequaemste beuonden wort

gescreuen te hebben, ende gelijckmen voorts oorbaerlijkste ende stichtelijckste zal vinden te weesen.

5. Zal oock hooch van nooden zijn, dat oueral, daermen de particuliere Schoolen aenstelt, zeekere opsienders verkooren worden, die niet alleen op der Leermeesteren naersticheijt ende getrouwicheijt, maer op de toeneminge der ieuget goede acht nemen, ende alle inuallende faulten verbeteren.

6. Ende op dat de kinderen op den Dorpen niet versuijmt en worden, zalmen wijder d' Ouerheijt aenspreeken, dat t' geen voortijts tot den Scholen aldaer gedestineert is geweest wederom gegeuen werde, ende daer zulxs niet en is, datmen ijet vercrijge wt de kerckelijcke goederen tot onderhout van den genen die de ieuget op den dorpen voorss. onderwijsen.

7. Zullen oock de Steden moeten gebeden zijn tot een naerstich nacomen van t' geen voormaels, om elcke, beijde groote ende kleijne eenige Stipendiaeten te houden, beslooten ende aengenomen is, ten eijnde also der Kercken Gods een saet van getrouwe ende bequaeme ingebooren Dienaers moge bereijt worden. Item dat de Collegia inde Vniuersiteijt van Leijden opgerecht worden, tot verlichtinge vande groote oncosten, ende voor den genen die niet zeer rijck zijnde, nochtans haere kinderen garen wilden ter Schoole houden. Ende op dat alles te bequaemer te wege gebracht worde, zullen de Heeren Staeten gebeden worden beijde wt den naem van desen Synode ende der Heeren Professooren ouer haere Vniuersiteijt tot Leijden sodanige Curatores te willen stellen, de welcke niet alleen der suijuerer Religie ganschelijck toegedaen zijn, maer oock tot dit Goddelijck ende heijlich werck haer beledigen connen, ende garen daer mede besich zijn.

2. ***Brieven in zake de quaestie tusschen de Kerken van Rotterdam en van Duinkerken over den predikant Pieter de Bert*** [zie boven blzz. 367 en 429].

a. ***Brief van den Kerkeraad van Rotterdam aan Pieter de Bert, d.d.*** 31 ***Mei*** 1579 (ter Synode overgelegd).

Copie.

Na dat wij ons met malcanderen hebben beraetslaecht ende onderlynghe communicatie ghehouden ouer uwe saken Lieue Broeder Pieter de berdt, So hebben wy ons niet ghenoechsaem connen verwonderen ouer uwen handel, ende dat ghij op v eyghen Authoriteit sonder iemanden an te zien van uwe Kercke zo scheijdet, ia de zelue teghen alle rechten ende reden bouen danck ende wille verlaetet sonder eerst oorlof ende Adieu te nemen, het welcke wij zegghen teghen alle schrift ghedaen te zijne, ende en weten niet met wat goede conscientie ghij daer den dienst des Heeren bedienen condt, ende hoe dat ghij dit v werck voor God zult moghen verandtwoorden. Hoe wel dat die sake zo verde al is ghecommen dat ghij hier met stichtijnghe den dienst des Heeren niet soudt moghen betreden, So hebben wij nochtans niet connen noch willen laten om onse conscientie teghens v te quijten voor den Heere, ende dat ons stilswijghen v niet en soude voetsel gheuen tot dit v werck, v te scrijuen ende indachtich te maken ws zelfs scrijuens het welcke ghij al te haest vergheten hebt, den 24en Nouember wt Duijnckercke an de broeders onses Kerckenraets, het welcke onder allen also luidet Wat vlieden te doene staet om mij langher hier te laten blijuen dat mooght ghij met elckanderen aduiseren etc. Daer mede ghij bekent ghelijck noch in eenen anderen brief dat het inde hand ende macht des Kercken raets staet v daer te laeten ofte weder te ropen, Wij verswijghen dat v wel ernstich van onse heeren ende door

onse scrijuen belast was sonder eenich langher vertreck te nemen voor iaersdach thuis te zijne, bouen alle het welcke ghij nochtans daer ghebleuen zijt ende blijuet als noch. Broeder ghij behoorde de belastijnghe ws Ouericheits ende Kerckenraedts zo cleijne niet te achten ende oock uwe beloften haer ende ons ghedaen voor uwe vertreck meer crachts ghegheuen te hebben ende uwe eere te betrachten, wij swijghen de conscientie. Nu gheuen wij v selfs voor God te bedencken hoe swaer een straffe die staet te verwachten die van haer Kercke zo onwettelyck scheijden ende haer cudde ende dienst verlaten. Leest met vlijt het tweede Capittel Pauli totten Philippensen int 21 verset, ende besiet ouer die plaetse Caluinum. Ende dit behoort v niet onbekent te zijne dat ghij met dese sake den swacken groote aerghernesse ghegheuen ende vele nadencken tot cleinachtijnghe des dienstes Gods. Machtmen also handelen zo zullen voort alle oordenijnghen der Kercken te verghifs zijn, Dan voorwaer Pieter wij en connen v hier in niet prijsen, ende hadden niet ghelooft dat ghij van die Kercke daer v zo vele goets gheschiet is also zoudt ghescheiden hebben, Daer mede ghij vele menschen oorsake ghegheuen hebt den vromen, ia Gods dienst selfs in quade ooghe te hebben. Nu nochtans, want het v also te doene goedt ghedocht heeft, ende ghij v selfs zulcke vrijheit gheuet, teghen des Heeren woort, So bevelen wij v ende uwe werck den Heere die tot zijnder tijt alle quade ende ontrauwe handelynghe wel zal weten te straffen ende wt de handt trecken datmen menschelyck zouckt. Neempt vrij waer onse waerschouwijnghe ende bekent v voor den Heere, bij den welcken gheene wtvluchten ghelden noch an ghenomen worden. So veel ons angaet wij zullent lijden. Ende hopen dat daeromme onse Kercke niet verlooren sal gaen noch verlaten worden. De Heere salse vertrauwen wij met eenen anderen vromen

ende ghetrauwen Dienaer voorsien ende besoorghen ter bequamer tijt, die met een vaderlijck herte, der Kercken noot ende soorghe zal an nemen, ende niet zijn eijghen maer dat Christi is zoucken zal. De Heere onse God wil v gheuen dat ghij v verloop voor hem van herten moghet bekennen ende beclaghen tot uwer salicheit, Ende dat ghij elders met meerder eere ende stichtijnghe moghet handelen dan ghij hier int einde ghedaen hebt, het welcke wij van v niet verwacht en hadden. Vaert wel, met haest wt Rotterdam desen 31 Meije 1579.

Ende was onderteeckent
Valerius Tophuisanus Pauli.
Baudewijn Maertens Ouderlijnck.
Michiel Loquefier [?].
Harper Cornelis.
Ian Claeijssen.
Cornelis Isbrantsen Ouderlijnck.
Willem Willemsen Ouderlynck.
Ghisbrecht Maertens Ouderlynck.
Wiggher Roossencrans Ouderlijnck.

b. *Credentie der magistraet van rotterdamme op mathys claessen inder saecken Peter de Berty* [d.d. 29 Mei 1581].

Allen den geenen die deese presente bryeue sal aengaen oft verthoent werden doen wy Burgerm̃ren ende Raeden der stede van Rotterdamme te weten dat wy van weghen der voorss. stede gecommitteert hebben ende by deesen Committeren mathys Claessen vander Horst Burger der seluer stede omme te reysen naer Middelburch in Zeelandt ende aende Classes aldaer geconuoceert te versoucken ende aentehouden ten eynde Pieter de berdt Predicant oft kerckendienaer der voorss. stede van Rotterdamme, iegenwoordelick staende ofte in dienste synde tot Dun-

ckercke, van syne dienste vuyte voorss. stede van Dunckercke gereuoceert oft gestelt sal werden in syne dienste der kercke ofte gemeente deeser stede van Rotterdamme Van twelcke te doene wy den voorn. Mathys Claessen by deesen verleenen ende geuen volcomen machte ende auctoriteyt, Ende desen tot oirconde hebben wy dese letteren by onsen secretaris doen teyckenen Opten xxix^en^ dach Meye anno 1581.

Ter ordinantie van myn Heeren den Burgermr̃en ende Regierders der stede van Rotterdamme By mij
VANDER CHYS ss.

c. *Aengaende pieter de berdt aen de magistraet van rotterdam* [d.d. 19 Juni 1581; minute van den brief der Synode].

Erentfeste wyse discrete voirsienige Heeren, Gods genade doir Iesum Christum sy met uwe E. Wy hebben in onser Synodale vergaderinge ontfangen ende gelesen uwe E. brieff ons by den eersamen Mathys claessen uwen borger ouergesonden, Welcken volgende wy met den eersamen pieter de beert gesproken hebben, maer soe vut synen als vut des borgermr̃s van duynkercken mont verstaen, dat de tegenwoirdige gelegentheyt van duynkercken nyet lyden en can, dat Peter de beert te deser tyt van daer genomen worde, nyet mogende de kercke aldaer ledich staen, daer by aengemerct is, dat de kercke van rotterdam noch twee dienaers heeft alsoe dat deselue sonder Peter bedienet can worden, Waeromme dan wy raedtsaem ende noodich geuonden hebben Petrum daer te laten blyuen ende uwe E. van wegen der gemeente van duynkercken eerst te bidden, dat deselue daer inne willen consenteren, gelyck deselue Peter gemeynt heeft ende hy

ende de gemeente van duynkercken noch meynen, dat hy genoech vanden dienst van rotterdam ontslagen is geweest, hopen wy dat uwe E. wel bedencken sullen hoe schadelick het soude syn de kercke van duynkercken onbedienet te laten, waer van Mathys claessen voirn. wel voirder bericht doen sal, Maer in soe verre uwe E. emmer op uwe gerechticheyt, die deselue tot Peter voirss. pretenderen, souden willen staen, soe en willen wy derseluer nyet ontnemen, doch sal de saecke aldaer ter plaetsen inden particulieren Synode van suythollant verhoort ende gedecideert worden, Want uwe E. wel konnen verstaen, soudemen yet inder saecken vutspreken, soe moeten beyde parthyen verhoort ende de gelegentheyt der saecken ondervraecht worden vanden ghenen, die daer aff weten te spreken, waer van noch Peter noch Mathys ons genoechsaem bericht alhier souden hebben konnen doen. Bidden euenwel uwe E. hertelick den noot ende ruste der gemeente te duynkercken aen te sien, soet eenichsins mach geschien.

Hiermede etc. Vut middelborch den xix^en dach in Iunio 1581.

3. *Brief van den Kerkeraad van Antwerpen aan de Synode, d.d.* 16 *Juni, tot verkrijging van den Rotterdamschen predikant Valerius Pauli* [zie boven blz. 370].

Genaede ende vrede door Iesum Christum.

Eersame wyse gottsalighe broeders inden Heere Iesu Christo.

Also wy langhen tyt aenghehouden hebben, gedronghen zynde door vterste noot, so aen den Eerbaeren Raedt ende Ouerheyt van Rotterdam als aen den Kerkenraet aldaer om D. Valerium Pauli tot eenen bestendighen Dienaer onser gemeynte te moghen becommen, so zyn ten laetsten de voorss. Heeren ende broeders beweecht worden

om ons D. Valerium te ionnen ende te beloouen, toch op conditie so verre sy met eenen anderen Dienaer mochten versien worden, also v. E. wt dese bygheuoegden sal konnen sien ende verstaen. Dewyle nu de voorss. conditie noch niet volbracht en is ende de tijt seer lang aenloopt, ende wy gheenen sekeren troost noch vasten hope in desen onsen grooten noot en becommen, so is ons hertelick versoeck ende oetmoedich bidden aen V. E. (int wel nemen der broederen van Rotterdam) dat den broeders des Synodi int respect ende aensien onser vtersten noot belieue in desen deele orden te stellen ende vliete aenwenden, dat de kerke van Rotterdam mach versorgt worden, off wt de Classe van Rotterdam voorss. daer wy verstaen noch stoffe ende bequame mannen te wesen, offte andersins, so de broeders datselue alleraetsaemste ende stichtelickste sullen beuinden opdat onse kerke ten laetsten naer langduerighe moijten ende sware costen mach gheholpen worden, ende D. Valerius tot ons kommen, alwaer wy verhopen dat syne persoon door Gots genaede voor vele anderen vrucht ende stichtinghe sal konnen doen, aenghemerckt hij met groot verlanghen van veel menschen begheert wort, als die hier wel bekent is ende in tyden des noots ghetuyghenisse syner getrouwycheijts ende liefde tot dese gemeynte getoont ende gegheuen heeft. Wy vertrouwen de broeders sullen onsen noot insien ende weghen, also deselue veele vanden broederen aldaer teghenwoordich zynde ouerlanghe wel bekent geweest is, ende nu onlangs dickwils vertoont so door D. Isebrandum onsen lieuen methelper, als oock door Libertum Fraxinum ende ... ... [?] etc. welke is in somma dat wy sonder grooten achterdeel onser kerke niet moghen onghetroost blyuen naedemael wy wt gebreck der dienaeren gansch noodighe predicatien ende anderen vorderlicken diensten moeten naerlaeten. Bidden derhaluen noch een mael de broeders

willen door vliete ende neersticheyt haere goede geneghentheyt tonsswaert tot stichtinghe der kerke Iesu Christi bewysen. Het welke wij met goeden toeuersicht willen verwachten, biddende onsen goeden hemelschen Vader dat hy V. E. altesamen also beghaue met synen H. gheest ende met denseluen versterke dat uwe versamelinghe raetslaghen ende besluyten dienen moghen tot grootmakinghe zyns H. naems ende stichtinghe syner kerke. Eersame waerde broeders weest den Heere beuolen ende het Woort syner genaeden. Datum in Antuerpen den 16 Iunii 1581.

Vwe dienstwillighe broeders ende methelpers inden werke des Heeren de Dienaers des woorts ende Ouderlinghen der gemeynte Christi binnen Antuerpen

LIBERTUS FRAXINUS nõiē om̄n̄.

Eersamen wijsen ende gottsalighen broederen der Synodalen vergaderinghe nu tertyt wesende tot Middelbourg.

Brief van Andwerpen: aengaende Valer. Pauli. R. d. 19en Iunii 1581.

4. *Brieven over het vertrek van den predikant Jan Lamoot uit IJsselmonde naar Brugge* [zie boven blzz. 368 en 429].

a. *Van Ds. J. Lamoot aan de Classis Delft en Rotterdam d.d.* 16 *Mei* [ter Synode overgelegd].

Ghenade ende vrede door Christum, amen.

Lieue ende eerweerde broeders, Ghelijck als u l. bekendt is hoe dat ick van ijsselmonde begheerde te scheiden om de beroupinge die mij die van Cortrijcke ghedaen hadden aen te nemen, ende dat mij het Classis niet ontslaen (hoe wel ick mij noeit voor eewich verbonden hadde noch daer noeit beuesticht en ben geweest) en wilde, wat

reden ick meinde te hebben ende voorstelde, so wast dat ick nochtans mijn afscheit nam ende ben vertrocken, Welck vertrecken mij vanden broederen qualicken af genomen is geweest ende hebben mij beswarlick na geschreuen; ende aengesien dat ick alle brieuen ende schriften verlooren hebbe ende mij veel saken wth den sinne mogen wesen, so ist nochtans dat ick niet en begere anders dan nu met mijn lieue broeders des Classis te beuredigen; ende om daer toe te mogen comen so ist dat ick wel bekenne dat mij de groote liefde die ick hadde om het Woort des Heeren na mijn vier en twintich iarige ballijnckschap al dar te verbreiden so seere heeft doen haesten dat ick wel middelen naliet die ick wel behoorde ghebruickt te hebbe het welcke ick bidde mij de Heere wille vergheuen, de broeders willen oock mij dat niet langer tot beswarijnghe ophouden ende sullen weldoen; ick hadde ghedacht selue in personen tot u. l. te comen om met mijne lieue ende weerde broeders die ick van herten gheerne noch eenmael gesien hadde te handelen, mar de groote noot ende ghebreck van dienaren die in onser stede van brugge is dar beneuens den grooten last dien ick in mijnder kercke hebbe en heeft dat selue voor dit mael niet connen toe laten; de Heere Jesus Christus wil u. l. ende weerde broeders regieren met sijnen heiligen Gheest tot rechten bauwe sijnder kercken, amen.

Wth brugge desen 16den meie 1581 bij mij uwe goedt ionstige met broeder in den Heere ende sijnen wercke

IAN LAMOOT dienar des Woordts als nu binnen brugge.

Aen den vromen wijsen ende Godtsaligen mannen Dienaren des Godlicken Woordts [in] den Classes van Delft ende rodterdamme in Holandt.

b. ***Brief van Delfs-haeuen. Inhoudende zeker zwaericheyt teghen Ian L'amoot***, [d.d. 28 Mei] *R.* 1 ***Iunii*** 81 [dit alles ter Synode zelve buitenop den brief gezet].

De Heere Iesus Christus sij met sijnen Geest in het midden van vlieder vergaderinge. Amen.

E. Lieue ende Weerde B. in den Heere. Alsoo den B. wel bekent is, dat in verscheijden Sinoden als in het Dordrechtsche Sinodus anno 74 in den 16. ende 17. artikel, ende anno 78 in den 6sten artikel des Eersten Cap. besloten is, dat geen Dienaer van de eene kercke noch Classe tot een ander kercke ofte Classe sonder Oorloff sijnes kerckenraedts ende sijnes Classis en soude vertrecken, noch van eenige ander kercken ofte Classes in dienst soude aengenomen worden, Soe ist Lieue ende Weerde, dat onse Lieue ende Weerde B. Iohan de lamote (die anders een goedt vreedtsaem man in Leere ende Leuen bij ons is geweest) hemseluen tegens dese artikelen, ende volgens tegen sijn kercke ende Classe vergrepen heeft, vertreckende van sijn kercke van Iselmonde nae Cortrijcke sonder Oorloef sijnes kerckenraedts, ende buijten weten des Classis, ende is oock van die van Cortrijck in den dienst aengenomen, daer in sij oock de artikelen der Sinoden hebben ouergetreden. Ende hoe wel wij hem hebben vermaent tot wederkeeringe, ende dat die van Cortrijck den seluen ons wederom senden souden, soe hebben sij beijde onse vermaeninge deur Brieuen gedaen, afgeslagen, haer seluen beroepende op het naeste Nationael Sinodus, het welcke als nv met des Heeren hulpe gehouden wort. Dan nv opt' leste, soe heeft hij, Lamote, aen de B. deses Classes een Brief gesonden in de welcke hij hem seluen soe veel verontschuldight als hij kan, Begeerende oeck dat de B. des Classes hem sijne vergrijpinge willen ten ,goede houden ende Gracelijck met

hem handelen. Dan dewijle dat dese saecke soe lange vertrocken, ende den tijt des Sinodi gecomen is, soe en beduncket den B. des Classes niet raedtsaem, dat sij saecke die tusschen Lamote ende hen staen soo licht souden laeten loopen, met begeeren dat het Sinodus daer in handele ende Oordeele gelijck het Geuoelen sal alder gerechtighste ende stichtelickste te wesen, Ende dat ander Exempel meugen nemen om niet van sijn kercke ende Classe sonder weten ende wille derselue te vertrecken. Vaert wel Lieue B. ende de Heere geue v. L. tsamen sijne Genaede dat ghijlieden alsoe in den Sinode meuget handelen, dattet tsamen tot des Heeren prijs, tot vrede ende stichtinge sijner kercke magh gedijen, Amen. Actum tot Delfshauen desen 28 Meij anni 1581.

Bij mij uwe L. metbroeder ende Dienaer
in des Heeren Woort
CORNELIS CORSTENSZ. wt Beuel ende
Name onses Classis van Schielandt.

Eersamen vromen ende seer discreten broederen des Sinodi vergadert binnen Middelborch.

5. *Brief van Adriaan Simons aan de Synode, over eene huwelijksquaestie, d.d.* 22 *Mei* 1581 [zie blz. 370].

Vwen vergaderinge zij inden naeme des Heeren.

Seer beminde vaders ende broeders in cristo. Alzoe tot mynen kennisse gecomen is dat van den broederen synodus ofte samencoemste gehouden wert, Soe hebbe ick myn vercloeckt oock schriftelicken voor v luyden te verschynen mit aller eerbiedinge ende begeerte biddende ootmoedelicken aen v myn L. vaders ende broeders dat gy met alle lancmoedicheyt ende verdrachsaemheyt my hooren ende ansyen wilt.

Het is geschiet Lyeue vaders ende broeders in cristo dat myn huysvrou omtrent voor eenen dortich iaren ouerleden is Ende ick met kinderen ben blyuen sitten, Onder welcke kinderen ick, om op te voeden, gehadt hebbe mynen voor huysvrous halue suster, Die welcke (daer deur datse mynen kinderen wel dede) ick tot mynen wyue genomen hebbe geleden kersmisse voorleden eenen dertich iaren, Waer deur ick een tytlanck daer na voorden paus van Romen beropen ben doer den prouesoor, Die welcke ick oock schriftelicke hebbe op zyn beroepinge geantwoort, Die welcke op myn verantwoordinge my gestelt heeft op 115 ducaten te gheuen ende alsdan te mogen trouwen. Doch alsoo ick die nyet en wist optebrengen, waer door ick veroorsaeckt ben geworden (de wyele het om gelt te doen was) om met verscheyden persoonen daer van te beraden ende hem weder beantwoort, Soe heeft hy myn daer na een absolutie gesonden dat ick met mynen huysvrouwe soude blyuen sitten. Dit nv geschiet zijnde soe stont tegen mij wederom op te rechten inden Houe van Hollant die balliu van rynlant, dien ick deur den coster van Pijnaker noch leuende twee iaren lanck voort recht beantwoort hebbe, Daer van het recht ten laesten is hangende ende bestaende gebleuen. Middeler tyt ofte tusschen dese geschiedenisse zoe hebben die verdreuene by nacht ende tyden haeren toevlucht ofte herberge genomen bij myn waer deur mynen oogen geopent zyn geweest ende sulcx ick tot meerder kennisse gecomen zynde Eyntelicke bekentenisse myns geloofs mit myn huysvrou binnen rotterdam gedaen hebbe ende daer na oock mynen twee kinderen ende ionckwyff met breeckinge des broots cristum beleden hebben ende soe veele die Heere genaede gegeuen heeft een Kercke binnens huysse hebbe, Daer toe alsnoch na myn Swackheyt bereyt ben myn leuen nyet alleen te laten om des euanliums [*sic*] wille maer oock aen allen

menschen te arbeyden omme by hen cristum groot te maecken. Op dat ick dan dat zelue doen mach ende nyet ontrust en mach werden, Op dat ick oock die gemeenschap der broederen, in die ontfanginge des Heren heylige auontmael, onderhouden mach, Soe is myn ootmoedige ende cristelicke bede dat die broedere mij een troostelick antwoort ouerseynden willen off myn toegelaten zal werden langer in die belydenisse myns gelooffs ende gemeenschap der broederen ende auontmaels te blyuen. Ick en twyffele nyet aen u mijn Lyeue vaders ende broeders (de wyele Godt onser vaderen manyere lange iaren inde woestyne verdragen heeft ende onse vaders veel gebreecken gehadt hebben dwelck Godt geduldet heeft) off ghij sult gelycke lyeffde ende neyginge tot myn hebben. Nyet dat ick op die genaede Goodts beghere te sondigen, dat zy verre. Maer die wyele ick haer nyet verlaten en can ende zoelange iaren int recht gehangen ende in twiffelinge gestaen heeft hoe het daer mede offloopen zoude, Soe bidde ick om cristum wille dat die broeders zulcken ouwe recht nyet weder vernyeuwen ofte op halen en willen, die wyele ick dier [?] moeyten met geruste conscientie nyet soude connen tegen staen, ende ick nv wel gerust van herten ben (ten ware dat myn vuyt Goodes heylige woort ouergetuyget werde), Nyet twiffelende Godt zal myn genadicheyt bewysen gelyck hij onse vaderen gedaen heeft, In sonderheyt de wyele dat het twiffelachtich es of het alsulcke groote sonden es als sommige verstaen, Gelyck ick hoope dat het nyet en es, De wyele dat het wel bevonden es dat een vrouwe twee broeders ende een man twee susters gehadt heeft die nochtans van Godt nyet en syn verworpen, oock zoe can ick u myn Lyeue vaders ende broeders in cristo nyet verborgen (hoe wel dat ick nyet geerne dat doe) dat ick die selue in lange tyden nyet bekent en hebbe ende dat die (met oorloffe) natuere

ons gescheyden heeft zoe datter gheen by een coemste meer en is dan sonderlinghe lyeffde hulpe troost ende raet. Dywyele ick dan een zeer out man ben ende oock myn huysvrou zyeckelick die wy beyden den doot tot int graff na iagen, Ende gheen dinck lijeuer dan te steruen ende hyer na te leuen, Hier opter aerden gheen dinck lijeuer dan cristus heylige sacramenten te gebruycken nade welcke mij verlanget als een geiaghet herte, Soe bidde ick noch eenmael Lyeue vaders ende broeders dat ghij sulckes aensiende my oock ouer schryuen wilt een goet ende genoechlick euangelium dat ick nyet als een verworpenen ende doodelit ofte aes vanden broederen gehouden werde maer des selue gemeenschap genyeten mach. Die Heere onse Godt vervulle u alle myt zynen Heyligen geest dat uwen by eencoemste tot zyner eere tot opbouwinge der verualle muyren Ierusalems ende salicheyt der menschen geschiede amen. Gescr. den XXII^{en} maij anno XV^C een ende tachtich.

ADRIAEN SIJMONS ende uwer aller Dyenaer
wonende opten Hil by Benthuyssen.

Den Godtvresende ende discreten Dyenaeren des Heyl. euangelii binnen middelburch vergadert zynde mynen seer Lyeue ende weerde broederen in Cristo, Tot middelburch.

6. *Brief van Ds. J. Rochus aan den tweeden Scriba der Synode, d.d. 21 Juni, tot voorspraak van Jan Janssen Bolsward* [zie boven blzz. 368 en 373].

Genade ende vrede van Godt den Vader ende onsen Heere Ihesu Christo.

Seer weerde broeder ende lieue Compere, ick gebiede my tot v. L. dienst in alle ootmoedicheyt, Hier mede te kennen geuende dat desen Iōēs Iōēs Bolsuardiensis onse

Landtsman begeert te verschynen voor den Synodo ende eenen toeganck tot v. L. Waerom hy op my heeft versocht eenighe lettere van my aen v. L. te hebben Dwelck ick hem niet hebbe konnen ontsegghen. Is derhaluen mynen vrientlicken begeerte aen v. L. ghy wilt de liefde aen hem bewysen. Hy heeft syn schult voor my bekent. Hy begeert de kercke Ihesu Christi ende den broederen des Synodi genoech te doen, dat is met haer te versoenen. Hy is bereyt hem het ordeel der broederen tonderwerpen. Dit heeft hy my also heeten schryuen. Den Heeren beuolen die v alle in Synodo wil by woonen met synen H. Gheest tot grootmakinghe syns naems tot stichtinghe der kercken. Wt Ridderkerck den 21 Iunii anno Dni. 1581.

V. L. Dienstwillighe Comp.

Iões Rochus.

Wy verwachten daeglix vwe toe huyskomst. Ick achte dat my wel noodich was vwe tegenwoordicheyt om tot expeditie van myne saecken te komen.

Eersamen welgeleerden ende godsalighen
Henrick de Corput getrouwe Dienaer Ihesu
Christi tDordrecht myn goetgunstighen Compere ende lieue Broeder nu tot tyt residerende
te Middelburg.

De acta der Nationale Synode te 's Gravenhage, 20 Juni—1 Augustus 1586.

Onder al de Nederlandsche Synoden van de 16e eeuw is er zeker wel geene, aan wier notulen zóóveel zorg besteed is, als aan de acta der Haagsche Synode van 1586. De scriba Wernerus Helmichius was, blijkens zijn brief aan Arnoldus Cornelii d.d. 10 Sept. 1587 (Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel IV, blzz. 72 vgg.), van het gewicht zijner taak diep doordrongen. Terwijl de vergadering bijeen was, had hij „alle de degelicksche acten" opgeteekend, „so vele hy met de penne had kunnen achterhalen". Daarna had hij gewacht totdat hij den noodigen tijd zou hebben, om die acten uitvoerig uit te werken en „geheel int nette te stellen". En toen hij nu met dien arbeid zich bezighield, werkte hij geheel onder den indruk, dat „de acten eens Nationalen Synodi verre sien"; waardoor hij zich dan ook gedrongen voelde, den assessor te raadplegen, zoowel over de manier van uitwerking bij eene der hoofdzaken, als over de juiste bewoordingen van een paar bijzondere punten, om die „oock te recht in Actis te insereren".

Dat Helmichius dien arbeid niet slechts begonnen maar ook voleindigd heeft, blijkt b.v. uit zijn brief aan Arnoldus Cornelii d.d. 7 Nov. 1587 (t. a. p. blzz. 75 vgg.), waarin advies gevraagd werd over de quaestie, of hij, ten verzoeke van de Waalsche Synode, haar „de copye authentyck ofte het originael" van „de geheele acta" ter vertaling zou uitleenen, dan wel „eenige extracten van sekere saken 'tsij van Coolhaes of andere" haar zou geven. Over de voltooiing van dat werk is er zelfs nog meer dan een bloot getuigenis. Er is ook een zichtbaar bewijs

in een paar extracten uit „de originale acten", het eene, geschreven en geteekend door Helmichius zelven, uit de notulen van den 31en Juli, en het andere een afschrift van een extract uit de notulen van den 1en Augustus; beide dus uit de acta van de allerlaatste zittingen. Welke stukken (hierachter opgenomen in de Bijlagen sub E, 4 en sub F, 1) o. a. ook dit belang hebben, dat zij (met een ander nog overgebleven authentiek uittreksel, uit de notulen van den 21en Juli; reeds in 1884 door J. J. van Toorenenbergen openbaar gemaakt in het Archief voor Nederl. Kerkgesch., Dl. I, blzz. 133 vg.) als het ware proeven zijn van de wijze waarop het geheel was bewerkt.

Toch is al die arbeid zoo goed als vergeefsch geweest; want de bedoelde acta zijn reeds spoedig zóó spoorloos verdwenen, dat zelfs geen der jongere tijdgenooten ze weêr aan den dag kon brengen. In Augustus 1618 is er door den Amsterdamschen Kerkeraad naar gezocht; maar de uitslag was, dat „men niet en can vinden de Acta vant Jaer 80 [*lees:* 86] waarmede dese kerck opgeleyt wort het Synodus Nat. te bevorderen" (zie F. L. Rutgers, het Kerkverband der Ned. Geref. Kerken, Ed. 1882, blz. 14). En, wat nog veel meer zegt, kort daarna moest zelfs door de Dordtsche Synode dat verlies geconstateerd worden. In de nog al summierlijk gestelde Post-acta is dit wel niet opgeteekend; maar het blijkt toch uit de particuliere notulen, die de Amsterdamsche ouderling Theodorus Heyngius (Dirick Heynck) voor zichzelven gehouden heeft. Immers, in dat handschrift (uit de Bibliotheca Heringana naar de Utrechtsche Bibliotheek overgegaan, en aldaar gecatalogiseerd onder de Varia Nr. 10) staat op blz. 227, bij de 170e zitting, van Dinsdag 28 Mei 1619 voormiddag: „Is oock een yeder gelastet om op te speuren (soo veel doenl.) de acten des voorgaenden *Synodi Nationalis*, die tot noch toe niet gesien syn, ende derhalven niet en hebben kunnen opgelesen worden". Blijkbaar is het destijds niet gelukt, het verlorene stuk terug te vinden; en natuurlijk kan dit thans nog veel minder verwacht worden.

Maar niet slechts ontbreken die volledige acta. Ook van de Kerkenordening, gelijk zij door de Haagsche Synode gewijzigd werd, is het authentieke stuk niet meer over, of althans niet

bekend. Toch is het zonder twijfel behoorlijk opgemaakt, ter vergadering zelve. Van allerlei andere stukken is de redactie aan gedeputeerden overgelaten, daar verscheidene leden, toen men zes weken was bijeen geweest (van Vrijdag 20 Juni tot Vrijdag 1 Augustus), zeer op sluiting aandrongen; maar de brieven van Helmichius, waarin die overhaaste sluiting vermeld en betreurd wordt (aan Cornelii, d.d. 30 Aug. en 6 Sept. 1586, t. a. p. blzz. 51—56), geven tevens het bewijs, dat men met de Kerkenordening van te voren nog was klaar gekomen. Dit wordt bevestigd door het bovenbedoelde afschrift uit de notulen van den 1en Augustus; waaruit blijkt, dat Leycester kort vóór die laatste zitting de Kerkenordening moet ontvangen hebben. En te dien aanzien kan zelfs nog iets naders worden afgeleid uit het afschrift, dat te vinden is in het „Boek van Cabeljau" (Oud-Archief v. d. N. H. K. Nr. I, 2, blzz. 345—374). Daar toch wordt aan de artikelen der Kerkenordening nog toegevoegd: „Onder stondt ghescr. in 's Graaven-Haaghe, den 29 Iuulii 1586"; en daarop volgen dan 23 namen, omtrent welke duidelijk blijkt (zie hierachter de aanteekening bij het stuk dat sub C. in de Bijlagen is opgenomen), dat zij niet ontleend zijn aan de naamlijst der leden, maar dat daarin een afschrift wordt gegeven van de onderteekening der Kerkenordening. Deze is dus ter Synode zelve niet slechts in gereedheid gekomen, maar ook nog geteekend; en dan hoogstwaarschijnlijk drie dagen vóór de sluiting, op den 29en Juli. Intusschen, ook dit stuk schijnt te zijn verloren gegaan.

Bij ontstentenis van de authentieke stukken kunnen dus de acta der Haagsche Synode slechts naar afschriften gegeven worden; en dan natuurlijk alleen voor zoover die afschriften er iets van mededeelen, d. w. z. alleen de Kerkenordening en de antwoorden op eenige Particuliere Vragen; terwijl voor alle andere handelingen der Synode de kennis van elders moet verkregen worden, met name uit de stukken, die tot hare besluiten aanleiding gaven of die daarvan het gevolg waren.

Van de bedoelde acta schijnt echter geen afschrift over te zijn, dat wegens inhoud of onderteekening of schrift of bekenden

oorsprong boven de bekende uitgaven in betrouwbaarheid van redactie zou uitmunten. Althans, dit is niet het geval met de twee afschriften, die in het Oud-Archief van de Nederlandsche Hervormde Kerk gevonden worden; van welke het eene (in het „Boek van Cabeljau", Nr. I, 2, 4, *e*) niet slechts de Kerkenordening bevat (blzz. 345—374), maar ook de antwoorden op de Particuliere Vragen (blzz. 377—383), en het andere (waarover hierboven, blz. 345, reeds gesproken is) alleen de Kerkenordening. Dit laatste geeft eigenlijk de Kerkenordening naar de redactie van 1581, met de wijzigingen van 1586 op den kant en tusschen de regels; door welke manier van overschrijven de nauwkeurigheid wel eenigszins heeft geleden. En het afschrift van Cabeljau is, behoudens de spelling, met den gedrukten tekst bijna geheel gelijkluidend.

Volgens de gecommitteerden, die vóór ruim anderhalve eeuw een groot aantal stukken van het Oud-Archief gecatalogiseerd hebben, zou hier nog een derde afschrift aanwezig zijn. De foliant, die geboekt is als Nr. I, 3, bevat nl. een stuk (blzz. 551—586; niettegenstaande zijn grooten omvang in den gedrukten catalogus onvermeld gebleven), dat door eene oude hand (niet die van den schrijver zelven) buitenop gekenmerkt is als „Kerkenordre 1586", en dat in het geschreven register van bedoelde gecommitteerden ook als zoodanig wordt vermeld. Dit stuk echter is geheel iets anders. Het is ruim tweemaal grooter dan de Kerkenordening van 1586; het bevat wel eenige bepalingen, die ook daarin voorkomen, maar toch lang niet alle; en voorts is het een geheel zelfstandig en oorspronkelijk werk, waarin voor de Nederlandsche Kerken en Scholen (lagere, hoogere en hoogste) eene zelfs tot kleine bijzonderheden afdalende regeling in zeer goede formuleeringen wordt uitgewerkt. Uit den inhoud blijkt, dat het moet zijn opgesteld tusschen 1608 en 1618, en dat het moet afkomstig zijn van één of meer mannen, die in den strijd van die dagen geheel aan de zijde der Gereformeerden stonden, die goed op de hoogte waren van de zaken welke zij wilden regelen, en die ook organiseerend talent hadden. Maar in geen geval kan het met de Synode van 1586 in verband staan; en bij hare acta hoort het dan ook niet thuis.

De Kerkenordening, naar de redactie van de Haagsche Synode, is het eerst uitgegeven in 1612, in de Delftsche uitgave van „De Kercken-ordeninghen der Ghereformeerder Nederlandtscher Kercken" (blzz. 64—78); en daarna is zij dikwijls herdrukt. Zoo b.v. in de volgende uitgaven van dit boekje (waarvan de 5e druk, in 1730 door G. Nauta bezorgd, in 1771 ook opgenomen is achter den 2en druk van het „Compendium der Kerkelijke Wetten van Vriesland"); in de onderscheidene uitgaven van het sedert 1732 uitgegeven „Kerkelijk Handboekje" (in den eersten druk blzz. 197—228); in 1626 door P. Bor Czn. in zijne „Historie der Nederlandtsche Oorlogen" (Boek XXI, blzz. 79—81; in de uitgave van 1680, Deel II, blzz. 790-794); in 1683 in het „Groot Placaet-Boeck" (Deel III, blzz. 446—451); in 1792 in het „Kerkelyk Placaatboek" (Deel III, blzz. 520—532); in 1832 door W. Broes in zijn geschrift „de Kerk en de Staat" (Deel IV, blzz. 377—392); in 1865 in de „Oude Kerkordeningen" van C. Hooijer (blzz. 270—279). Onder alle deze uitgaven zijn er echter slechts twee, waarin ook de antwoorden op de Particuliere Vragen zijn opgenomen, nl. die van het Kerkelyk Placaatboek (t. a. p. blzz. 533—537) en die van Hooijer (t. a. p. blzz. 280—283).

In alle deze uitgaven heeft de een den ander telkens nagedrukt, waarbij dan gewoonlijk de spelling eenigszins met den tijd in overeenstemming werd gebracht. Bij dit laatste is men echter lang niet altijd naar vaste beginselen te werk gegaan, en evenmin met de noodige consequentie. En voorts heeft het bij de uitgave ook wel eens ontbroken aan de noodige nauwkeurigheid, waardoor het aantal van de reeds in de eerste uitgave aanwezige drukfouten in den loop des tijds steeds vermeerderd is [1]).

1) Zoo b.v. zijn in latere uitgaven zelfs onderscheidene woorden bij vergissing uitgevallen: in art. 1 *ende Ceremonien;* in art. 23 *te willen;* in art. 70 *ten zy dat hy hem bekeere;* in art. 71 *Avontmale;* enz. De fouten, die reeds in de eerste uitgave gevonden worden, komen in de hier volgende uitgave, door de vergelijking met het afschrift in het „Boek van Cabeljau", van zelf aan het licht, en worden, voor zooveel zij belangrijk zijn, in de noten aangeteekend.

Daarom zal in deze uitgave de tekst van de eerste uitgave letterlijk worden overgenomen; slechts met verbetering van eenige notoire drukfouten; d. i. dus voor de Kerkenordening de tekst der uitgave van 1612, en voor de antwoorden op de Particuliere Vragen die van het Kerkelyk Placaatboek. Hierbij is het boven vermelde afschrift in het „Boek van Cabeljau" gecollationeerd; en wezenlijke varianten, ook zelfs minder belangrijke, zijn dan met de letter C in de noten opgenomen.

De Bijlagen, die aan deze acta zijn toe te voegen, kunnen onder zes rubrieken worden gerangschikt:

A. Stukken in zake de samenroeping der Synode;

B. Geloofsbrieven van de ter Synode gedeputeerden;

C. Naamlijst van de leden der Synode;

D. Instructiën van de ter Synode gedeputeerden;

E. Stukken, die bij de Synode zijn ingekomen of die van haar zijn uitgegaan, over onderscheidene zaken;

F. Stukken in zake de uitvoering der Synodale besluiten door de Overheid en door de Kerken zelve.

Bij de opneming dezer stukken zal eenigszins worden afgeweken van den tot dusver gevolgden regel van volledige overneming. Dit werd noodig of althans wenschelijk geacht, opdat deze uitgave niet een al te grooten omvang verkrijgen zou; en bij sommige stukken was er tegen de bedoelde bekorting ook geen overwegend bezwaa Natuurlijk zal bij ieder stuk, dat niet in zijn geheel gegeven wordt, steeds gezorgd worden dat dit duidelijk blijke. En voorts zal bij alle stukken zonder onderscheid telkens worden opgegeven, waar het origineel te vinden is; met bijvoeging, voor zooveel noodig, van critische opmerkingen.

F. L. R.

Kercken-ordeninghe der Nederlandtsche Ghereformeerde Kercken van beyder talen, ghestelt inden Nationalen Synode, Te samen beroepen ende ghehouden by last van zijn Excelentie, in s' Graven-Haghe den 20 Iunii Anno 1586.

1. Om goede ordre inder Ghemeente Christi te onderhouden, zijn daer inne noodigh de Diensten, T' samencomsten, Opsicht der Leere, Sacramenten ende Ceremonien, ende Christelijcke straffe. Waer van hier nae ordentlijck sal ghehandelt worden.

Vande Diensten.

2. De Diensten zijn vierderley: Der Dienaren des Woordts, der Doctoren, Ouderlinghen, ende Diaconen.

3. Het sal niemant, al-hoe-wel hy een Doctor, Ouderlinck ofte Diaken is, geoorloft zijn den dienst des Woordts ende der Sacramenten te betreden, sonder Wettelijck daer toe beroepen te zijn: Ende wanneer yemant daer teghen doet, ende meermael vermaent zijnde, niet afstaet, soo sal de Classe oordeelen, ofmen hem voor eenen scheurmaecker verclaren, ofte op eenighe ander wijse Straffen sal.

4. De Wettelijcke Beroepinge der ghener die te vooren inden Dienst niet gheweest en zijn, soo wel inde Steden als ten platten Lande, bestaet: Ten eersten in die *Verkiesinghe*, de welcke gheschieden sal door den Kercken-

Raet ende Diakenen, mitsgaders het oordeel der Classen [1]), ofte van twee ofte drie Naest-gheseten Dienaren, ende in plaetsen daer gheen Kercken-Raet en is, door de Classe met bidden ende vasten. Ten anderen, in de *Examinatie* ofte ondersoeckinghe beyde der Leere ende des Levens, de welcke by de selve staen sal, vanden welcken sy vercoren werden: Wel-verstaende dat Nieuwelinghen, Mispriesters, Monicken, ende die andersins eenighe Secte verlaten hebben, niet sullen toeghelaten worden, voor dat sy seker tijt beproeft zijn. Ten derden, inde *Approbatie* ende goet-kenninghe der Overheyt vande plaetse respectivelick (de welcke sy sullen aenghegheven worden, om te vernemen of sy hares Levens ofte Borgherlijcken wandels halven eenige Wettelijcke oorsaecke heeft te wederspreken) ende der gantscher Ghemeynte, Wanneer den naeme des Dienaers den tijt van veerthien daghen inder Kercken vercondight zijnde, geen hindernissen daer teghen en coomt. Ten laetsten, inde opentlijcke *Bevestinghe* voor der Ghemeynte, de welcke met behoorlijcke Stipulatie [2]) ende af-vraginghen, vermaninghen, Ghebedt ende oplegginge der handen vanden Dienaer die de bevestinghe doet (ofte eenigen anderen, daer meer Dienaren zijn) toegaen sal, Naer het *Formulier* daer van zijnde. Wel-verstaende dat de opleggighe der handen sal mogen ghedaen worden inde Classicale vergaderinghe aenden nieuwen ghepromoveerden Dienaer, die ghesonden wordt inde Kercken onder t' Cruyce.

5. Nopende die Dienaers die nu alreede inde dienst des Woorts zijnde tot een ander Ghemeynte beroepen werden, sal desgelijcx soodanighe beroepinghe gheschie-

---

1) Deze tweede naamval enkelvoud is bij C.: *des Klassis.*

2) Bij C. het meervoud: *stipulatien.*

den, soo wel inde Steden als te platte Lande, by den Kercken-Raet ende Diakenen [1]), ende het oordeel ofte advijs vande Classe, ofte ymmers van twee ofte drie Naest-gheseten Dienaren der selver, soo het selve gheschieden can, Ende inde plaetsen daer gheen Kercken-Raet en is, by de Classe: alwaer de voorsz. beroepenen verthoonen sullen goede Kerckelijcke *attestatie* van Leere ende Leven. Ende alsoo den Magistraet vander plaetse respectivelijck aenghegheven, ende der Ghemeynte den tijt van veerthien daghen voorghestelt zijnde als boven, sullen met voorgaende Stipulatie ende gebeden bevestight werden.

6. Sal oock gheen Dienaer dienst moghen aennemen in eenighe particuliere Heerlijckheden, Gasthuysen ofte andersins, ten zy dat hy voor henen gheadmiteert ende toeghelaten zy, volghende die voorgaende *Artijckelen*: ende sal oock niet min als ander der Kercken-ordeninghe onderworpen zijn.

7. Niemant en sal tot den Dienst des Woordts beroepen worden, sonder hem in een seker plaetse te stellen, ten waer dat hy ghesonden worde om hier ofte daer te Predicken inde Gemeynten onder t' Cruyce, ofte andersins om Kercken te vergaderen.

8. Een Dienaer eens Wettelijcken beroepen zijnde, mach die Ghemeynte daer hy sonder Conditie aenghenomen is, niet verlaten, om elders een beroepinghe aen te nemen, sonder bewillinge des Kercken-Raets met de Diakenen ende de ghene die te vooren in dienste van [2]) Ouder-

---

1) Bij C. staat dit woord; maar in de uitgave van 1612 werd hier bij vergissing *Dienaren* afgedrukt, en deze kennelijke fout is in alle volgende uitgaven overgenomen.

2) Niet bij C., maar in alle uitgaven, van 1612 af, staat bij vergissing *ende* voor *van*.

lincx-schap ende Diaken-schap gheweest zijn, mitsgaders die vande Magistraet ende met voorweten vande Classe, Ghelijck oock gheen ander Kercke hem sal moghen ontfanghen, eer hy Wettelijcke ghetuygenisse zijns afscheyts vande Kercke ende Classe, daer hy ghedient heeft, verthoont hebbe.

9. Op d'andere zijde sal den Kercken-Raet, als Representerende die Ghemeynte, oock ghehouden zijn haer Dienaers van behoorlijcke onderhoudt te versorghen, ende sonder kennisse ende oordeel des Classis niet te verlaten, de welcke oock, by ghebreecke van onderhoudt, sal oordeelen of die voorschreven Dienaers te versetten zijn, ofte niet.

10. Dewijle een Dienaer des Woorts eens Wettelijck, als boven, beroepen zijnde, zijn leven lanck aenden Kercken-dienst verbonden is, soo sal hem niet gheoorloft zijn hem tot een anderen staet des levens te begheven, Ten zy om groote ende wichtighe oorsaecken, daer van die Classe kennisse nemen ende oordeelen sal.

11. Soo het gheschiet dat eenighe Dienaers door ouderdom, sieckte ofte andersins onbequaem worden tot oeffeninghe hares Dienstes, soo sullen sy nochtans des niet te min de eere ende den name eens Dienaers behouden, ende van die Kercke die sy ghedient hebben, eerlijcken in haren nootdruft (ghelijck oock de Weduwen ende Weesen der Dienaren int ghemeen) versorghet worden

12. Soo eenighe Dienaers om die voorschreven ofte eenighe ander oorsaecken haren dienst voor eenen tijdt onderlaten moesten (t'welck sonder advijs des Kercken-Raets niet gheschieden en sal) soo sullen sy nochtans tot allen tijden de beroepinghe der Ghemeenten [1]) onderworpen blijven.

---

1) Bij C. staat hier, evenals art. 21 (tweemaal), 23, enz. het enkelvoud zonder *n*.

13. Het zal niemant gheoorloft zijn, den dienst zijnder Kercken onderlatende ofte in geenen sekeren dienst zijnde, hier ende daer te gaen Predicken buyten consent ende authoriteyt des Synodi ofte Classis: Ghelijck oock niemandt in een ander Kercke eenighe Predicatie sal moghen doen ofte Sacramenten bedienen, sonder bewillinghe des Kercken-Raets.

14. Der Dienaren Ampt is inden Ghebeden ende bedieninghe des Woordts aen te houden, die Sacramenten uyt te rijcken, op haer mede-broeders, Ouderlinghen ende Diakenen, mitsgaders de Ghemeenten [1]) goede acht te nemen, ende ten laetsten met die Ouderlinghen die Kerckelijcke Discipline te oeffenen, ende te besorghen dat alles eerlijck ende met order gheschiede.

15. Onder de Dienaren des Woordts [2]) sal ghelijckheyt gehouden worden, aengaende de Lasten hares Dienstes, mitsgaders oock in andere dinghen soo veel moghelicken is, volghende het oordeel des Kercken-Raets, ende (dies van noode zijnde) des Classis: het welcke oock in Ouderlinghen ende Diakenen te onderhouden is.

16. Het Ampt der *Doctoren* ofte *Professoren* inder Theologie is, de heylighe Schriftuere uyt te legghen, ende de suyvere Leere teghen de Ketterijen ende Doolinghen voor te staen.

17. Die Ghemeynten sullen Arbeyden, datter Studenten inder Theologie zijn, die *ex bonis publicis* onderhouden werden.

18. Inde Kercken daer meer bequame Predicanten

---

1) Bij C. staat voor deze twee woorden: *op de ghansche Ghemeijnte.*

2) Bij C. wordt hier, en vervolgens ook meestal, het woord *Ghodts* nog bijgevoegd.

zijn, salmen t' ghebruyck der Propositien aenstellen, om door sulcken oeffeninghen eenighe tot den dienst des Woordts te bereyden. Wel-verstaende dat gheen Proponenten die gemeente openbaerlijck vanden Predick-stoel sullen Leeren, dan die Wettelijck gheexamineert ende bequaem ghekent zijn inde *Vniversiteyt* ofte Classe: ende en sullen nochtans haer niet vervorderen die Sacramenten te bedienen, totter tijt toe sy volcomelijcken beroepen ende bevestight zijn.

19. De Kercken-Raden sullen alomme toesien datter goede School-Meesters zijn, die niet alleen die kinderen leeren lesen, schrijven, spraecken ende vrije Consten, maer oock die selfde inder Godtsalicheyt ende inden Catechismo onderwijsen.

20. De Ouderlinghen sullen door het oordeel des Kercken-Raets ende der Diakenen vercoren worden, Soo dat het na de gheleghentheydt van een yder Kercke vry sal zijn, soo veel Ouderlinghen alsser van noode zijn de Ghemeente voor te stellen, om van die selve (ten ware datter eenigh beletsel voor-viele) gheapprobeert ende goet ghekent zijnde, met openbare Ghebeden ende stipulatien bevestight te worden: ofte een dobbel ghetal, om het halve deel by der Ghemeente vercoren op de selve wijse inden Dienst te bevestighen, volghende het formulaer daer van zijnde.

21. Der Ouderlinghen Ampt is, behalven t' ghene dat boven, Artijckel veerthien, gheseyt is, hen met den Dienaer des Woords gemeyn te zijn, opsicht te hebben dat de Dienaren, mitsgaders hare ander medehulpers ende Diakenen hare Ampt ghetrouwelijcken bedienen, ende die besoeckinghe te doen, naer dat de gheleghentheyt des tijts ende der plaetsen, tot stichtinghe der Ghemeenten soo voor als naer het Nachtmael can lijden, om bysonder de Lidtmaten der Ghemeenten te vertroosten ende te

onderwijsen, ende oock andere tot de Christelijcke Religie te vermanen.

22. De selve wijse die vande Ouderlinghen gheseyt is, salmen oock onderhouden in de Verkiesinghe, approbatie ende bevestinghe der Diakenen.

23. Der Diakenen eyghen Ampt is, de Aelmoessen ende ander Armen-goederen neerstelijck te versamelen, ende de selve ghetrouwelijcken ende vlijtighlijck naer den eysch der behoeftighen, beyde der inghesetenen ende vreemden met ghemeyn advijs uyt te deelen, de benauden te besoecken ende te vertroosten, ende wel toe te sien dat de Aelmoessen niet misbruyckt en worden, waer van sy rekeninghe sullen doen inden Kercken-Raet, ende oock (soo yemandt daer by wil zijn) voor der Ghemeenten, tot sulcken tijdt als het de Kercken-Raet goet vinden sal.

24. De Diakenen sullen ter plaetse daer Huyszit-Meesters [1]) ofte andere Aelmoesseniers zijn, op de selve begheeren goede Correspondentie met hen te willen houden, ten eynde de Aelmoessen te beter uytghedeelt moghen worden onder de ghene die meest ghebreck hebben.

25. De Ouderlinghen ende Diakenen sullen twee jaren dienen, ende alle jaer sal het halve deel verandert, ende andere in de plaetse ghestelt werden, ten ware dat de gheleghentheydt ende t' profijt van eenighe Kercken anders vereyschte.

Vande Kerckelicke t' samen-comsten.

26. Vierderley Kerckelicke t' samen-comsten sullen onderhouden worden, de Kercken-Raet, de Classicale vergade-

1) Bij C. staat hier nog bij: *ofte huus-armen-meesters.*

ringhen, de Particuliere Synoden, ende de Generale ofte Nationale.

27. In dese t'samen-comsten sullen geen ander dan Kerckelicke saecken, ende t'selfde op Kerckelijcke wijse ghehandelt worden. In meerder vergaderinghe salmen niet handelen dan t'geen dat in mindere niet en heeft af-ghehandelt connen werden, ofte dat tot de Kercken der meerder vergaderinghe int ghemeyn behoort.

28. Soo yemant hem beclaeght deur de uytspraecke der minder Vergaderinghe veronghelijckt te zijne, de selve sal hem tot een meerder Kerckelicke vergaderinghe beroepen moghen: ende t'ghene door de meeste stemmen goet ghevonden is, sal voor vast ende bondigh ghehouden werden. Ten sy dattet bewesen worde te strijden teghen het woort Godts, ofte teghen de Artijckelen in desen Generalen Synodo besloten, soo langhe als de selve door gheen ander Generale Synode verandert zijn.

29. De handelinghen aller t'samen-comsten sullen met aenroepinghe des Naems Godts aenghevanghen, ende met een dancksegginge besloten worden.

30. Die tot den t'samen-comsten af-gesonden worden, sullen hare Credentz-brieven ende instructien, onderteeckent zijnde vanden ghenen die haer senden mede-brinnghen, ende dese sullen alleene keur-stemmen hebben.

31. In allen t'samen-comsten sal by den *Praeses* een *Scriba* ghevoeght werden, om neerstelick op te schrijven t'ghene waerdigh is opgheteeckent te zijn.

32. Het Ampt vanden *Praeses* is, voor te stellen ende te verclaren t'ghene te handelen is, toe te sien dat een yegelijck zijn ordre houde int spreecken: Den kibbelachtighen ende die te heftigh zijn int spreecken, te bevelen datse swijghen, Ende over de selve gheen gehoor gevende, de behoorlijcke Censure te laten gaen. Voort sal zijn Ampt uytgaen, wanneer die t'samen-comste scheydet.

33. T'selfde segghen heeft de Classis over den Kercken-Raet, t'welck de particuliere Synode heeft over de Classe, ende de Generale Synode over de particuliere.

34. In allen Kercken sal een Kercken-Raet zijn, bestaende uyt Dienaren des Woordts ende Ouderlingen, de welcke ten minsten alle weke eens tsamen comen sullen, al-waer de Dienaer des Woordts (ofte Dienaren, soo daer meer zijn) by ghebeurte presideren ende die Actie regeeren sal. Ende sal oock de Magistraet vande plaetse respectivelijck, indient haer ghelieft, een ofte twee vanden haren, wesende Litmaten der Ghemeente [1], by den Kercken-Raet [2] moghen hebben, om te aenhooren ende mede vande voorvallende saecken te delibereren.

35. Wel-verstaende dat inde plaetsen daer den Kercken-Raet van nieus is op te rechten, t'selfde niet en gheschiede dan met advijs vande Classe, Ende daer t'ghetal vanden Ouderlinghen seer cleyn is, sullen die Diakenen mede tot den Kercken-Raet ghenomen worden.

36. In die plaetsen daer noch gheen Kercken-Raet en is, sal middeler tijt by de Classe ghedaen worden t'ghene anders den Kercken-Raet nae uyt-wijsen deser Kerckenordeninghe opgheleyt is te doen.

37. Insghelijcx sullen de Diakenen alle Weken t'samen comen, om met aenroepinghe des Naems Godts vande saecken haren Ampte betreffende te handelen, daer toe die Dienaren goede opsicht sullen nemen, ende des noot zijnde haer daer by laten vinden.

38. De Classicalen vergaderinghen sullen bestaen uyt ghenae-buerde Kercken, de welcke elck eenen Dienaer ende eenen Ouderlinck ter plaetse ende tijde by hen, int

---

1) Bij C. staat hier: *Kercke.*

2) Bij C. staat hier enkel: *Raadt.*

scheyden van elcke vergaderinghe goet ghevonden (soo nochtans, datment boven de drie Maenden niet uyt en stelle) daer henen met behoorlijcke Credentie af-veerdighen sullen, in welcke t'samen-comsten de Dienaers by ghebeurte, ofte andersins die vande selfde vergaderinghe vercoren wort, presideren sullen, soo nochtans dat de selve twee mael aen een niet en sal mogen vercoren worden. Voorts sal de *Praeses* onder anderen eenen yegelijcken af-vraghen, of sy in hare Kercken haren Kercken-Raet vergaderinghe houden: of de Kerckelijcke Discipline gheoeffent wort: of de Armen ende Scholen besorght worden: Ten laetsten, ofter yet is, daer inne sy het oordeel ende hulpe der Classe tot Rechte instellinghe harer Kercke behoeven. De Dienaer dient inde voorgaende Classe opgheleyt was, sal een corte Predicatie uyt Godts Woort doen, van welcke die andere oordeelen, ende soo daer yet in ontbreeckt, aenwijsen sullen. Ten laetsten sullen inde leste vergaderinghe voor den particulieren Synode vercoren werden, die op den selven Synodum gaen sullen.

39. Int eynde vande Classicale ende andere meerder t'samen-comsten, salmen Censure houden over de ghene die yet straf-waerdighs inde vergaderinghe ghedaen, ofte de vermaninghen der mindere t'samen-comsten versmadet hebben.

40. Sal oock de Classis daer sulcx noot zijn sal, de vrijheyt hebben eenighe haerder Dienaren van d'eene Classicale vergaderinghe tot de andere te authoriseren, om opsicht te nemen op de leere ende t'leven der Predicanten ende den standt der Kercken [1]) onder die selve Classe sorterende, ende daer van op de naeste vergaderinghe rapport te doen.

---

1) Bij C. staat hier: *Kercke.*

41. De Kercke, inde welcke de Classis, Item de particuliere ofte Generale Synode t'samen comt, sal sorghe draghen, datse de Acten der voorgaende vergaderinghe op de naest-comende bestelle.

42. De instructien der dinghen die in de meerdere vergaderinghen te handelen zijn, sullen niet eer gheschreven worden, voor dat die besluytinghen der voorgaende Synoden ghelesen zijn, op dat t'ghene eens af-ghehandelt is, niet wederom voorghestelt en worde, ten ware datmen't achtede verandert te moeten zijn.

43. Alle Iaers (ten ware dat den noot eenen corteren tijdt vereyschte) sullen vier ofte vijf, ofte meer naeghebuerde Classes te samen comen, tot welcke particuliere Synode uyt yder Classe twee Dienaers ende twee Ouderlinghen af-ghevaerdight sullen werden. Int scheyden soo wel des particulieren als des Generalen Synoden sal een Kercke verordent worden, die last hebben sal, om met advijs des Classis den tijt ende plaetse des naesten Synodi te stellen.

44. De *Nationale Synode* sal ordinaerlijck alle drie Iaren eens gehouden werden, ten ware datter eenighe dringhende noot ware om den tijt corter te nemen. Tot dese sullen twee Dienaren ende twee Ouderlinghen uyt elcke particuliere Synode beyde der Duytscher ende Walscher spraecke, af-ghesonden werden. Voorts sal de Kercke die last heeft om den tijdt ende plaetse des Generalen Synodi te benoemen (soo de selfde binnen de drie Iaren te beroepen ware) haer particuliere Synode vergaderen, ende t'selfde oock der naest-gheleghener Kercke die van een ander Tale is laten weten, de welcke vier persoonen daer henen senden sal, om met gemeynen advijse vanden tijt ende plaetse te besluyten. De selve Kercke die vercoren is om de Generale Synode te samen te beroepen, wanneer sy met de Classe vanden tijdt ende plaetse beraet-slaghen sal, sal t'selfde de hooghe Over-

heydt in tijts te kennen gheven, op dat met haren weten, ende (soo het haer ghelieft mede eenighe te senden tot den Classe) vander saecke in teghenwoordicheydt ende met advijs van hare ghedeputeerde besloten werde [1]).

45. Alsoo inde Nederlanden tweederley spraecken ghesproocken wert, is goet ghehouden [2]), dat de Kercken der Duytscher ende Walscher tale op haer selven haren Kercken-Raet, Classicale vergaderinghen ende particuliere Synoden hebben sullen.

46. Is niet te min goet ghevonden dat inde Steden daer de voorschreven Walsche Kercken zijn, alle Maenden sommighe Dienaren ende Ouderlingen van beyde zijden vergaderen sullen om goede eendraght ende correspondentie met malcanderen te houden, ende soo veel moghelijck is nae gheleghentheydt des noots met rade malcanderen by te staen.

Vander Leere, Sacramenten, ende andere Ceremonien.

47. De Dienaers des Woorts, Item die Professoren in de Theologie (twelck oock den anderen Professoren wel betaemt) sullen de Belijdenisse des Gheloofs der Nederlandtscher Kercken onderteeckenen: ende de Dienaers die sulcx sullen refuseren, sullen *de facto* van haren Dienst by den Kercken-Raet, ofte de Classe opgheschorst werden, ter tijdt toe sy haer daer inne gheheelicken verclaert sullen hebben: ende indien sy obstinatelijcken in weygheringhe blijven, sullen sy van hare Dienst gheheelicken afghestelt [3]) werden.

---

1) Bij C. wordt in plaats van: *ende (soo het haer ....) vander saecke .... besloten werde*, gelezen: *soo hett haar .... omme vander saacke .... beslooten te werden.*

2) Bij C. staat hier: *ghoedt ghevonden.*

3) Bij C. staat hier: *affghesett.*

48. Insghelijcx sullen oock de School-Meesters ghehouden zijn de Artijckelen als boven, ofte in de plaetse van dien den Christelijcken *Catechismum* te onderteeckenen.

49. Niemant vande Ghereformeerde Religie sal hem onderstaen eenigh boeck ofte schrift van hem ofte van eenen anderen gemaect ofte overgheset, handelende vande Religie, te laten drucken ofte andersins uyt te gheven, dan t' selfde voor henen doorsien ende goet ghekent zijnde van de Dienaren des Woordts zijns particulieren Synodi ofte Professoren der Theologie onser Belijdenisse.

50. Het verbondt Godts sal aen den kinderen der Christenen met den Doop, soo haest alsmen die bedieninghe des selven hebben can, bezeghelt worden, ende dat inde openbare versamelinghe, wanneer Gods Woordt ghepredickt wort. Doch ter plaetsen daer niet soo veel Predicatien ghedaen worden, salmen eenen sekeren dagh ter Weke verordenen, om den Doop extraordinaerlijck te bedienen, soo nochtans dat t'selve sonder Predicatie niet en gheschiede.

51. De Dienaers sullen haer beste doen ende daer toe arbeyden, dat de Vader zijn kint ten Doop presentere. Ende inde Ghemeenten daermen neffens den Vader, oock ghevaders ofte ghetuygen by den Doop neemt (welck ghebruyck, in hemselven vry zijnde, niet lichtelijck te veranderen en is) betaemt het datmen neme die de suyvere Leere toeghedaen ende vroom van wandel zijn.

52. De Dienaers sullen int Doopen het formulaer vande instellinghe ende ghebruyck des Doops, t' welck tot dien eynde beschreven [1]) is, ghebruycken.

53. De namen der ghedoopten, mitsgaders der Ouderen ende Ghetuyghen, Item den tijdt des Doops, sullen opgheteeckent worden.

---

1) Bij C. staat hier: *gheschreeven.*

54. Men sal niemant ten Avontmael des Heeren toelaten, dan die nae der ghewoonheyt der Kercken [1], tot de welck hy hem voeght, belijdenisse der Ghereformeerde Religie ghedaen heeft, mitsgaders hebbende ghetuyghenisse eens vromen wandels, sonder welcke oock die ghene die uyt andere Kercken comen, niet sullen toeghelaten worden.

55. Een yder Kercke sal sulcke maniere van bedieninghe des Avontmaels houden, als sy oordeelt tot de meeste stichtinghe te dienen. Wel-verstaende nochtans dat de uytwendige Ceremonien in Gods Woort voor-gheschreven, niet verandert, ende alle superstitie vermijdet werde, ende dat nae voleyndinghe der Predicatie ende der gemeyne Ghebeden op den Predick-stoel, het formulaer des Avontmaels, mitsgaders het Ghebedt daer toe dienende, voor de Tafel sal worden ghelesen.

56. Het Avontmael des Heeren sal ten twee Maenden eens, soo veel het moghelijck is, ghehouden werden: ende sal stichtelijck zijn daer het de gheleghentheyt der Kercken lijden can, dat op den Paes-dagh, Pincxter-dagh ende Christ-dagh het selve geschiede. Doch ter plaetsen daer noch gheen Kerckelijcke ordre en is, salmen eerst Ouderlinghen ende Diakenen by provisie stellen.

57. Alsoo de avont-Ghebeden in veel plaetsen vruchtbaer bevonden [2]) worden, soo sal int ghebruyck der selver elcke Kercke volghen, t' ghene sy achtet tot haere meeste stichtinghe te dienen. Doch wanneermense begheeren soude wegh te nemen, sal t' selfde niet sonder t' oordeel der Classe, mitsgaders der Overheyt, de Ghereformeerde Religie toeghedaen, gheschieden.

---

1) Bij C. staat hier, en in artt. 56, 73, 75 enz., het enkelvoud zonder *n*.

2) Bij C. staat hier: *ghevonden*.

58. Daer de Lijck-Predicatien niet en zijn, salmense niet instellen: Ende daerse nu alreede zijn aenghenomen, sal neersticheyt gedaen werden om de selve met de ghevoeghlijcxste middelen af te doen.

59. In tijden van Oorloghe, Pestilentie, dieren tijt, sware Vervolginghe der Kercken ende andere alghemeyne swaricheden, sullen de Dienaers der Kercken de Overheydt bidden dat door haer authoriteyt ende bevel openbaer Vast ende Biddaghen aenghestelt ende gheheylight moghen werden.

60. De Ghemeynten sullen onderhouden, beneffens den Sondagh, Christ-dagh, Paesschen ende Pincxsteren [1]): Maer ter plaetsen daer meer Feest-dagen, door bevel der Overheden ghehouden werden, tot ghedaghtenisse der weldaden Christi (als de besnijdenisse Christi ende Hemelvaerts-dagh) sullen de Dienaers arbeyden dat sy met Predicken den ledigh-ganck des volcx in een Heylige ende nutte oeffeninghe veranderen.

61. De Dienaers sullen alomme des Sondaeghs ordinaerlick in de namiddaeghsche Predicatie, de Somma der Christelijcke Leere inden Catechismo, die teghenwoordigh inde Nederlandtsche Kercken [2]) aenghenomen is, vervatet, cortelijck uytlegghen, alsoo dat de selve iaerlijcx magh gheeyndight worden, volghende de af-deelinghe des Catechismi selfs, daer op ghemaeckt [3]).

62. De Psalmen Davidts sullen inde Kercken ghesonghen werden, latende de ghesanghen diemen niet en vindt inder heylige [4]) Schriftuere.

---

1) Bij C. wordt hier nog bijgevoegd: *mett den naavolghenden dagh.*

2 Bij C. staat hier en in art. 62: *Kercke.*

3) Bij C staat hier: *ghesteldt.*

4) Dit woord ontbreekt bij C.

63. Alsoo bevonden wort dat tot noch toe verscheyden ghebruycken in houwelijcxsche saecken alomme onderhouden zijn, ende nochtans wel oirbaer is ghelijckformicheyt daer inne ghepleeght te worden: soo sullen de Kercken blijven by het gebruyck t' welcke sy conform Godts Woordt ende voorgaende Kerkelijcke ordinantien [1]) tot noch toe onderhouden hebben, tot dat by der hoogher Overicheydt (diemen daer toe met den eersten sal versoecken) een Generale ordinantie met advijs der Kercken-Dienaren daer op gemaekt sal zijn, tot de welcke dese Kercken-ordeningh haer in dit stuck refereert.

Vande Censure ende Kerkelijcke vermaninghe.

64. Ghelijckerwijs de Christelijcke straffe Gheestelijck is, ende niemant vande borgherlijcken gherichte ende straffe der Overheydt bevrijt, alsoo worden oock beneffens de borgherlijcke straffe de Kerckelijcke Censuren nootsaeckelijck verheyst, om den sondaer met der Kercke ende zijnen naesten te versoenen, ende de erghernisse uyt de Ghemeente Christi wegh te nemen.

65. Wanneer dan [2]) yemandt teghen de suyverheydt der Leere ofte vromicheydt des wandels sondight: so verre als het heymelijck is, ende gheen openbare erghernisse ghegheven heeft, soo sal den reghel onderhouden worden, welck Christus duydelijcken voorschrijft *Matth.* 18.

66. De heymelijcke sonden, wanneer de sondaer by een int bysonder ofte by twee ofte drie ghetuyghen vermaent zijnde, berou heeft, sullen voor den Kercken-Raet niet ghebracht werden.

---

1) Bij C. staat hier: *ordonnancien.*

2) Dit woord ontbreekt bij C.

67. Soo yemandt van een heymelijcke sonde van twee ofte drie persoonen inder liefde vermaendt zijnde gheen ghehoor en gheeft, ofte andersins een openbare sonde bedreven heeft, sulcx sal den Kercken-Raet aenghegheven worden.

68. Van alsulcke sonden die van haer natueren weghen openbaer, ofte door verachtinghe der Kerckelijcke vermaninghen int openbaer ghecomen zijn, sal de versoeninghe (wanneermen seeckere teeckenen der boetvaerdicheyt siet) openbaerlijck gheschieden, door het oordeel des Kercken-Raets, Ende ten platten Lande, ofte in mindere Steden, daer maer eenen Dienaer en is, met advijs van twee ghenae-buerde Kercken, in sulcke forme ende maniere als tot stichtinghe van een yder Kercke bequaem [1]) sal gheoordeelt worden.

69. Soo wie hartneckelijck de vermaeninge des Kercken-Raets verwerpt, Item die een openbare ofte andersins een grove sonde ghedaen heeft, sal vanden Avontmael des Heeren afghehouden worden, Ende indien hy afghehouden zijnde, nae verscheyden vermaninghen gheen teecken der boetvaerdicheyt bewijst, soo salmen ten lesten tot de uyterste remedie, Naemelijck de Af-snijdinghe, comen, volghende de forme nae den Woorde Godts daer toe ghestelt: Doch sal niemant af-gesneden werden, dan met voorgaende advijs der Classe.

70. Al-eermen tot der af-snijdinghe comt, salmen de hartneckicheydt des sondaers der Ghemeente opentlijck te kennen gheven, de sonden verclarende [2]), mitsgaders de neersticheyt aen hem bewesen int bestraffen, af-houden vanden Avontmale ende menighvuldighe vermaninghen:

---

1) Bij C. staat hier: *bequaamst.*

2) Deze drie woorden zijn bij C.: *de sonde verklaaren.*

Ende sal de Ghemeente vermaent worden hem aen te spreecken ende voor hem te bidden. Soodanighe vermaeninghen sullender drie gheschieden. Inden eersten sal den sondaer niet ghenoemt worden, op dat hy eenighsins verschoont werde. Inden tweeden sal met advijs der Classe zijnen name uytghedruckt werden. Inden derden salmen de Ghemeente te kennen gheven datmen hem, ten zy dat hy hem bekeere, vande ghemeenschap der Kercken uytsluyten sal, op dat zijn af-snijdinghe, soo hy hartneckigh blijft, met stilswijghende bewillinghe der Kercken gheschiede. Den tijdt tusschen de vermaeninghen sal int oordeel des Kercken-Raets staen.

71. Wanneer yemandt, die gheexcommuniceert is, hem wederom wil versoenen met de Ghemeente door boetvaerdicheyt: Soo sal het selfde voor de handelinghe des Avontmaels, ofte andersins nae gheleghentheyt, te vooren de Ghemeente [1]) aengheseyt werden, ten eynde hy ten naestcomende Avontmale (soo verre niemandt yet weet voort te brenghen, ter contrarie) openbaerlijck met professie zijner bekeeringhe weder opghenomen werde, volghende het formulier daer van zijnde.

72. Wanneer de Dienaers [2]) Ouderlinghen ofte Diakenen een openbare grove sonde bedrijven, die der Kercke schandelijck, ofte oock by der Overheyt straf-weerdigh is, sullen wel de Ouderlinghen ende Diakenen terstont door voorgaende oordeel des Kercken-Raets der selver ende der naest-gheleghener Ghemeente van haren dienst afgeset, maer de Dienaers opgheschort worden. Maer of sy gheheel vanden dienst af te setten zijn, sal int oordeel der Classe staen.

1) Bij C. wordt hier bijgevoegd: *Christi.*

2) Bij C. wordt hier bijgevoegd: *des Woordts Ghodts.*

73. Voorts onder de grove sonden die weerdigh zijn met opschortinghe ofte afstellinghe vanden dienst ghestraft te worden, zijn dese de voornaemste: Valsche Leere of Ketterije: openbare scheur-maeckinghe: opentlijcke blasphemie [1]), Symonie, trouweloose verlatinghe zijns diensts, ofte indringinghe in eens anders dienst: Meyneedicheydt: Eebreuck: Hoererije, Dieverije, ghewelt, ghewoonlijcke dronckenschap, vechterije, vuyl-ghewin: Cortelijcke alle de sonden ende grove feyten die den Autheur voor de Werelt eerloos maecken, ende in een ander ghemeen Lidtmaet der Kercken der af-snijdinge weerdigh souden gherekent werden.

74. De Dienaren des Woordts, Ouderlinghen ende Diakenen sullen onder hen de Christelijcke Censure oeffenen, ende malcanderen vande bedieninghe hares Ampts vriendelijck vermanen.

75. Den ghenen die uyt der Ghemeente vertrecken sal een attestatie ofte ghetuyghenisse haers wandels by advijs des Kercken-Raedts mede ghegheven werden onder den Zegel der Kercken, ofte daer geen zegel en is, van tween onderteeckent.

76. Voorts sal den Armen om ghenoeghsame oorsaecken vertreckende vanden Diakenen bystandt ghedaen worden, nae discretie, mits aenteeckenende op den rugghe van hare attestatie de plaetse daerse henen willen, ende de hulpe diemen haer sal ghedaen hebben.

77. Gheen Kercke sal over andere Kercken, geen Dienaer over andere Dienaren, gheen Ouderlinck noch Diaken over andere Ouderlinghen ofte Diakenen eenighe heerschappije voeren [2]).

---

1) Bij C. staat hier: *blasfeemien.*

2) Bij C. staat hier: *hebben.*

78. In middelmatighe dinghen salmen de buyten-Landtsche Kercken niet verwerpen, die een ander ghebruyck hebben dan wy.

79. Dese Artijckelen de Wettelijcke ordeninghe der Kercken angaende, zijn alsoo ghestelt ende aenghenomen met ghemeyn accoordt, datse (soo het profijt der Kercken anders vereyschte) verandert, vermeerdert ofte vermindert mogen ende behooren te worden. Ten sal nochtans gheen bysondere Ghemeente, Classe ofte Synode toestaen sulcx te doen, maer sullen neersticheyt doen om die te onderhouden, tot dat anders vande Generale ofte Nationale Synode verordent wordt.

Iacobus Kimedoncius Ecclesiae Middelburgensis Minister Praeses Synodi Electus.
Arnoldus Cornelii Assessor.
Wernerus Helmichius Scriba Synodi.

Aanhangsel des Synodi Nationalis, gehouden in 's Gravenhage den 20 Juny 1586, behelzende de forma van de inspectie of visitatie by den Classen, te doen volgens den 40. Artikel van de Kerken-Ordening [1]).

Alzoo de inspectie welke geordonneert is uit naame van de Classen respectivelyk te geschieden, daar toe is die-

1) Voor dit Aanhangsel, waarvan in het O. A. d. N. H. K. nergens een afschrift te vinden is, is het 3e Dl. van het Kerk. Placaatb. de eenige bron. De verzamelaars van dat Deel geven niet op, hoe zij aan een afschrift gekomen zijn. In hun Voorbericht zeggen zij slechts in het algemeen (blz. 5): „*eindelyk*, hebben wy ons bediend van zulke Stukken, die wy, of zelven bezaten, of van elders goedgunstiglyk ontfingen".

nende, dat de zuiverheid der Leere, en alle goede geregtigheid in de Gemeente Gods onderhouden worden, zoo zullen de geenen, die den toezigt by den Classen bevolen word, haar reguleeren naar het volgende.

1. Zullen zy somwylen gaan hooren de Predicatien der Dienaaren, en neerstiglyk letten, [niet alleen op de materien derzelve, of geene onreine Leere of menschelyke Fabulen of Verdichtselen daar by gemengt worden, maar ook op de maniere van leeren zelve, of die stigtelyk ende profytelyk voor den Volke is, en of die Dienaars neerstiglyk zyn in het leezen en onderzoeken der heilige Schriftuure, of ook de Dienaars de forme van bedieninge in het Doopen, en anderzints gebruikende zyn na de vastgestelde ordre der Kerken.

2. Zy zullen met alle beleeftheid en voorzigtigheid verneemen, het zy ter Plaatse zelve daar die Dienaar staat, of op andere Plaatsen naar gelegentheid der zaaken, aan de Ouderlingen en Diaconen, of anderzints aan die geene die Lidmaaten der Kerken zyn, of die Dienaar neerstig is in den bouw der Kerken, en uitrigtinge der Christelyke Discipline en of tot dien einde de Kerkelyke Vergaderingen gehouden worden.

3. Ook zullen zy den toezigt neemen of de Dienaar hem geschikt draagt in zyn wandel, en of niet eenige twist en oneenigheid in de Gemeente is, of andere disorders, strekkende tot nadeel der Kerke, die met allen spoed gebetert diende te worden.

4. Zullen die Inspectores by den Dienaar of andere voorschreevene Leden des Kerkenraads eenige merkelyke fouten bevonden hebbende, aangaande het geene dat hier boven verhaalt is, dezelve eerst in het byzonder vermaanen tot betering, en daar toe alle hulpe bewyzen, en zoo het niet en helpe, de Classicale Vergadering aandienen.

Particuliere Vragen [1]).

30. 1. Of men de Zondaagse Euangelien prediken zal? Antwoord, Het prediken van de Zondaagse Euangelien zal in de vryheid der Kerken tot de meeste stichtinge staan.

2. Of het niet en dient in de Artikelen van de Kerken-Ordening eenige specificatie te maaken van de zonden, waarom de Excommunicatie behoord gebruikt te worden? Is geantwoord, 't Onnoodig te zyn, wyl de voornaamste in het Formulier van het Avondmaal uitgedrukt staan.

P. 1. 3. Of men de zonden alzoo [2]) mag beschryven op den Predikstoel die bestraffende, dat men den Persoon die misdaan heeft, zynde een Lidmaat der Gemeente, ligtelyk kan kennen, zonder voorgaande vermaaninge? Antwoord, Neen.

P. 2. 4. Is gevraagd advis de Mendacio Officioso, alzoo eenige zulks wilden sustineeren, daar over [3]) geschil ge-

---

1) Voor zoover deze vragen ook voorkomen op den verzamelstaat van ingekomen punten (hierachter sub D afgedrukt), is boven, op den kant der bladzijde, aangegeven, onder welk cijfer zij aldaar te vinden zijn; en voor zoover de instructiën der Particuliere Synoden nog bewaard zijn (Zuid-Holland, Noord-Holland en Friesland; zie hierachter sub D), kon hier worden bijgevoegd, uit welke provincie de vraag gekomen was.

2) In alle uitgaven (niet bij C.) is dit woord bij vergissing uitgevallen.

3) Bij C. zijn deze vier woorden: *hadden willen sustineeren, ende daer oover.*

reezen was, en meerder authoriteit gerequireert wierde, om vrede [1]) te maaken? Is geandwoord, Hoewel deeze questie onnoodig [2]) is om gevraagt te worden, ja die geene die ze in twyffel trekken, meer straffe dan antwoord weerdig zyn, nogtans om de onvoorzigtigheid van eenige te [3]) bedwingen, zal den Autheurs van deeze vrage voor antwoord gegeeven worden, dat de generaale en ontwyffele regel des woords Gods, *De mond die liegt*, *die dood de Ziel*, altyd vast blyft, item dat men geen kwaad doen moet, op dat 'er goed uit voortkoome.

5. Of het geraaden zy dat alle Dienaars en Ouder- P. 10.
lingen tot den particulieren Synodum zullen koomen? Antwoord, Neen, maar zal hier gevolgt worden de gemeene Kerken-Ordening daar op gemaakt.

6. Of een Dienaar mag te gelyk een Dienaar en een P. 11. Friesland.
Medicyn zyn? Gemerkt des woords dienst den geheelen Mensch vereischt, en na de leere des Apostels een krijgsknegt [4]) Christi hem niet en behoort te bekommeren met vreemde zaaken, word geantwoord, dat een Dienaar niet kan noch behoord beide *ex professo* te doen, maar zoo hy de Kranken van zyn eigen Gemeente met raad kan helpen, dat het zelve geschiede zonder gewin, en hier van zal de Classis oordeelen.

7. Is gevraagt, alzoo zeker Persoon door inductie van eenige zyner Vrienden getrouwt heeft, de nagelaatene Weduwe zyns overleeden halven Broeders, daar by de voorschreeve Weduwe [5]) eenen Zoon behouden had, met

1) Bij C. staat hier: *ruste.*

2) Bij C. staat hier: *onwaardigh.*

3) Bij C. staat hier: *te beeter te.*

4) In alle uitgaven (niet bij C.) staat hier bij vergissing: *huisknegt.*

5) In alle uitgaven (niet bij C.) staat hier bij vergissing: *Broeder.*

haar nu geleeft [1]) den tyd van vier en twintig jaaren, Kinderen te saamen geprocreëert, in de Gemeente met conniventie opgenoomen, en by het oordeel des Classis getolereert, of dezelve mogen by een blyven, en ten Avondmaale toegelaaten worden? Antwoord, Nadien hier Bloedschande begaan is, Levit. 18 vs. 16 en dienvolgens geen Huwelyk voor God kan gehouden worden, en men tegen het uitgedrukte woord Gods niet kan dispenseeren, behooren de voorschreeve Persoonen tot ruste van haare conscientie haar van malkanderen te onthouden, en tot scheidinge te verstaan eer zy tot den Avondmaal zullen toegelaaten worden, mits dat nochtans de Overheid gebeden worde de Kinderen te legitimeeren, alzoo deeze foute eertyds ter goeder trouwe en in [2]) onwetendheid geschied is.

Friesland. 8. Is gevraagt of een Dienaar, die hem altyd in leere en leeven trouwelyk en stigtelyk gedragen heeft, en daar na in Hoerdom eenmaal vervallen is, ter oorzaake van deezen val geheel en ten eenemaal van zynen Dienst behoort afgezet te worden, ofte wel zou mogen in eene andere Provincie getransfereert worden? Antwoord, Dewyl deeze zaak in Vriesland gebeurt is, word dezelve aan den particulieren Synodum van Vriesland gerefereert, om daar in met discretie naar gelegentheid te handelen.

P. 21. Zuid-Holland. 9. Of men een gedoopt Persoon met een ongedoopte zal mogen trouwen? Antwoord, Dat zulks niet geraaden is, dewyl de ongedoopte Persoon door verwerpinge des

---

1) In alle uitgaven (niet bij C.) is hier de zin in de war gebracht, doordat voor de laatste twee woorden gezet is: *na geleeft te hebben;* en de volgende komma is weggelaten.

2) In alle uitgaven (niet bij C.) staat voor deze vijf woorden: *ten goede, en uit.*

Doops niet kan gerekent worden in het Verbond Gods, en ook zulk een trouw is voor de Gemeente een groote lastering.

10. Of een Overspeeler mag trouwen met de geene waar meede hy overspel begaan heeft? Antwoord, Deeze questie gedisputeert zynde *pro et contra*, word gelaaten tot decisie van de Rechten [1]). P. 22. Zuid-Holland.

11. Een Persoon in den Kryg zynde, gehoord hebbende een valsch gerugte van zyner Huisvrouwe dood, heeft trouwe gelooft aan een andere, en met dezelve langen tyd geleeft zonder opentlyk trouwen, niettegenstaande hy naderhand verstond met de waarheid, dat zyne Huisvrouwe noch leefde, en is zoo gebleeven tot zyner Huisvrouwe dood, na welken hy begeert wettelyk getrouwt te weezen, het welk van de particuliere Francoische Synode afgeslagen zynde, is by de Magistraat toegelaaten en bevestigt geweest, begeerende nu ten Avondmaal toegelaaten te worden, is de vrage of deze voorschreeve Persoonen voor Echte Lieden zyn te houden, en hoe datze tot den Avondmaal toegelaaten zullen worden? Antwoord, Nadien het Huwelyk by de Magistraat is geauthoriseert, zoo zal het niet gescheiden worden, en zullen de voorsz. Persoonen met schuldbekentenis ten Avondmaal toegelaaten worden.

12. Of een Broeder trouwen mag met de Ondertrouwde zynes overleedenen Broeders? Antwoord, Men zal neerstelyk onderzoeken of zy met malkanderen vleeschelyk geconverseert hebben, indien ja, zoo is de trouw niet geoorlooft, indien neen, zoo is het geoorlooft. P. 23. Zuid-Holland.

13. Of het niet goed ware de geschiedenissen van deeze Nederlanden te beschryven, en voorts te continueeren, P. 26.

---

1) Voor deze vijf woorden staat in alle uitgaven (niet bij C.): *ter discretie van den Rechter*.

en daar toe iemant te bestemmen? Antwoord, Het zal zeer goed en profytelyk zyn, en zyn eenige Persoonen gedenomineert, die tot dien einde zyn Excell. &c. zullen aangegeeven worden, word ook by deezen allen Kerken en Classen gelast [1], goede memorie te houden van haare geschiedenissen, ende die neerstiglyk op te schryven om dezelve ter gelegen tyde te zenden in handen van de geene, die gedeputeert zullen zyn tot de beschryvingen der Historien by de hooge Overheid [2].

P. 28. Zuid-Holland. 14. Of men [3]) arbeiden zal de Combinatien der Dorpen af te doen, en dat elke Kerke haaren Dienaar hebbe? Antwoord, Men zal daar toe arbeiden zoo veel het mogelyk is.

15. Of een Kerkenraad een Dienaar mag ontslaan zonder het advis der Gemeente, of ten minsten van de voornaamste derzelve? Antwoord, Men laat het blyven by de Artikelen van de verplaatzinge [4].

2. Zuid-Holland. 16. Is gevraagt wat middel 'er zy om de Kerken-Ordening te doen effectueeren, en tot eenen voorslag, of het niet goed ware eenen byzonderen Kerkenraad te stellen *ex Politicis & Ecclesiasticis*, om alle voorvallende zaaken te oordeelen en te effectueeren? Antwoord, Dat voor deezen tyd genoeg is, zyn Excell. te verzoeken, dat hy de geraamde Kerken-Ordening des Synodi wil authoriseeren,

---

1) Bij C. staat hier: *belast.*

2) Bij C. zijn deze 13 woorden: *die tott de beschrijvinge der voorss. historie bijde Ooverheijdt ghesteldt sall sijn.*

3) Bij C. staat hier: *Offmen niet.*

4) Bij C. is dit artikel: *Off een Kercken-raadt magh ontslaan een Dienaer sonder 't consent ofte advijs der Ghemeijnte, ofte ten minsten der voorneemste der selve, de Ghemeijnte ghcheel voor bij ghaande, ende oock teeghen hett consent der Ghemeijnte? Ant. Men laatet blijven bij hett Artijckel van verlaatinge, in de Kercken-ordeninge ghesteldt.*

en by gewoone middelen doen onderhouden, en zoo daar eenige abuisen [1]) voorvallen, zal naar gelegentheid des tyds remedie daar toe mogen gezogt worden.

17. Is voorgesteld zekere questie van een Persoon wiens Vrouw uitzinnig was, en derhalven van den Magistraat scheidinge van Goed en Kinderen gedaan is, doch die geduurende het leeven zyner voornoemde Huisvrouwe tien jaaren met eene andere geleeft, en by dezelve Kinderen geprocreëert heeft, en by den Bailliuw daar over in Regten betrokken zynde, nu na de dood zyner Vrouwe begeert te trouwen, of het geschieden mag? Antwoord, Is goedgevonden, zyn Byzitteresse te trouwen, en evenwel de straffe der Overheid onderworpen te blyven [2]).

18. Es gheproponeerdt van een parsoon tott Leijden, den welcken de Doopers sijn kindt ende wijff weghghenoomen hadden, ende willen hem sijn kindt niet weedergheeven, t'en sij datt hij beloove, datt hij 't niet en sall laaten doopen, ende wordt ghedreijghdt van sijn huusvrouwe, hem gheheel te willen verlaaten etc. Es gheantwoordt, datt de parsoon sick sall addresseeren aanden Hoove Provinciaal van Hollandt omm bij hoogher autoriteijt, tott voorkoominghe van meerder quaadt, datt uutt sulcke saacken gheschaapen es te koomen, behoorlijcken versien magh werden. Doch verstaat men datt de Magistraat tott Leijden de saacke bij de handt ghenoomen hadde [3]).

---

1) Bij C. wordt hier bijgevoegd: *oft ghebreecken.*

2) Dit artikel is bij C., zonder eenige verandering in den zin, een weinig anders geformuleerd.

3) Dit 18e artikel, dat in alle uitgaven ontbreekt, is hier uit C. overgenomen.

Bijlagen bij de acta der Nat. Haagsche Synode van 1586.

A. *Stukken in zake de samenroeping der Synode* [1]).

1. *Brief van Leycester aan de Gouverneurs der Provinciën en aan den Provincialen Raad van Holland*, *d.d.* 8 *Mei* 1586, *houdende aanschrijving tot het samenroepen van de Synode* [2]).

Robert Grave van Leycester, etc. Gouverneur ende Capiteyn Generael, etc.

Edele, Eersame, Lieve besondere, etc. Nae onse comste

---

1) Vgl. den brief van den Arnhemschen Kerkeraad aan Arnoldus Cornelii, d.d. 22 Maart/1 April 1586 (Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Dl. V, blzz. 285 vg.), volgens welken deze Kerkeraad van oordeel was, dat het nu op den weg lag van den praeses en den (tweeden) scriba der Middelburgsche Synode, om ten spoedigste van Leycester autorisatie te verkrijgen tot het houden van eene Nationale Synode.

2) De brief was voor alle de geadresseerden geheel gelijkluidend; behoudens het noodige verschil in namen, titulaturen en aantal van gedeputeerden. De hierboven afgedrukte brief aan den Provincialen Raad (= het Provinciale Hof) van Holland is ontleend aan „De Kercken-ordeninghen der Gher. Nederl. Kercken" (Ed. 1612, blzz. 79 vg.). Behalve in de vijf uitgaven van

in dese Nederlanden, hebben wy gheen saecke soo seer ter harten ghenomen, als die eere Godts, t' stuck van de Christelijcke Religie, ruste ende eendraght van de Kercken ende Ghemeenten, sonderlinghe ghemerckt dat de Coninginne van Enghelandt onse Genadighste Vrouwe, ons t' selve boven al bevolen ende gherecommandeert heeft, ende dat oock den welvaert van dese Landen daer aen soo grootelijcx gheleghen is. Ende want wy gheen beter middel en weten, om daer inne te voorsien, ende goede ordre te stellen, dan met convocatie van eenen Generalen Synodus: Soo hebben wy goet ghevonden de selve te doen houden ende vergaderen, soo wel van de Nederlantsche, als Walsche Ghemeenten deser Vereenighde Provintien, binnen s' Graven-Haghe in Hollandt, teghen den 20en des toecomenden Maents Iunii, nae den Nieuwen stijl. Versoeckende daerom aen V. L. ende Ampts halven ordonnerende, dat ghy luyden van sulcx wilt adverteren de Classen s' Landts van Hollandt, ofte den ghenen die onder heurluyden behooren, ten eynde sy teghen den voornoemden dagh ende tot der selver plaetse willen schicken sulcke Dienaren des Godlijcken Woordts, Ouderlinghen, Diaconen, ofte andere van heur lieder Classe, Kercke ofte

---

dat boekje (en dus ook achter den 2en druk van het „Compendium der Kerkel. Wetten van Vriesland") is die brief ook in het „Groot Placaet-Boeck" (Deel III, blz. 345) achter de Kerkenordening opgenomen. Dat de brief aan de Gouverneurs der Provinciën geheel denzelfden inhoud had, blijkt uit den brief aan „den Overste Sonoy, Gouverneur van den Noorder-quartiere van Holland", die volgens „de principale" afgedrukt is door P. Bor Cz., in zijne „Hist. der Nederl. Oorlogen" (Boek XXI, blz. 29; in de uitgave van 1680, Dl. II, blzz. 718 vg.), waaruit hij is overgenomen door C. Hooijer in zijne „Oude Kerkordeningen" (blzz. 249 vg.).

Consistorie, soo wel van d'eene als van d'andere tale, t'samen in ghetale van achte over de voorseyde Provincie, als sy sullen vinden daer toe bequaemst, van goeden leven, gheleertheyt, verstant, discretie ende yver totter eere Gods, voorsien met sulcke brieven van Credentie, Instructie, volle macht ende commissie, als daer toe behooren. Om aldaer metten anderen te aenhooren, delibereren, adviseren, sluyten ende concluderen, sulcx als bevonden sal wesen best dienende tot verbreyden der eere Gods, reformatie van de abusen ende *gravamina*, oprechtinghe ende onderhoudinge van goede Ordeninghe, ruste, eendraght ende stichtinghe van de Kercke, seyndende hen luyden copie authentijcque van desen, om hen daer nae te reguleren. Hier mede etc.

Edele, Eersame, Lieve, besondere blijft Gode bevolen. Tot Vtrecht desen 8en May Anno XVC ses ende tachtigh. ende was geparapheert *Ad. Meetkercken.* Onder stont gheschreven V lieder goede vrient, ende was onderteeckent *R. Leycester.* Lagher stondt noch gheteyckent *D. Burchgrave.* Die superscriptie was dese: Edele, Eersame, Lieve besondere President ende Luyden van den Rade provinciael in Hollandt.

Onder stont al noch: Ghecollationeert jegens de principale missive onderteeckent als boven, ende is daer mede op den 14 May 1586 bevonden te accorderen. By my

P. Hanneman.

2. *Brief van Prins Maurits en den Provincialen Raad van Holland aan de Predikanten in Zuid-Holland*, *d.d.* 14 *Mei* 1586, *tot samenroeping van de Synode* [1]).

Mauritz geboren Prince van Orangien, Grave van Nassau,

1) De hierboven afgedrukte brief is ontleend aan het in de

Catzenelboghen, Vianden, Dietz, etc. Marquys van der Veere ende Vlissinghen, Heere van Sint Vijt, Daesburghen, de Stadt Grave ende de Landen van Cuyck, etc. Gouverneur ende Capiteyn Generael ende Admirael; mitsgaders de President ende Raden over Hollandt, Zeelandt ende West-Vrieslandt, etc.

Eerweerdighe, vroome, discrete, goede vrienden, Alsoo D'ex. des Graven van Leycester Gouverneur ende Capiteyn Generael gheordonneert ende bevolen heeft, dat jeghens den 20. des toecomende Maents Iunij, binnen s' Graven-Haghe eenen Generalen Synodus gheconvoceert ende ghehouden sal worden, soo wel van de Nederlandtsche als Walsche Ghemeenten deser vereenighder Provincien, soo naerder blijcken magh by de authentijcque Copie van de Missive by zijner Excelentie tot dien eynde aen ons gedirigeert ende hier inne besloten. Soo ist dat wy navolghende de bevelen van zijne voorsz. Excelentie u luyden daer van by desen adverteren, ordonnerende ende bevelende dat ghy jeghens den voorsz. dagh, ende tot der selver plaetse schicken ofte senden sult sulcke Dienaren des Godlijcken Woordts, Ouderlingen, Diakenen, ofte anderen van u luyden Classe, Kercke ofte Consistorie, soo wel van d'eene als van d'andere tale, t'samen in een ghetal van achte over de Provincie van Hollandt, als ghy luyden vinden sult daer toe bequaemste, van goeden leven, gheleertheyt, verstande, discretie, ende yver totter

---

vorige noot (blz. 514) genoemde Delftsche boekje. Behalve in de onderscheidene uitgaven van dit werkje (1[e] druk, blzz. 80 vg.) is hij ook in het „Groot Placaet-Boeck" (Deel III, blz. 345) achter de Kerkenordening opgenomen. Dat er in de andere Provinciën door de Gouverneurs of Stadhouders gelijksoortige brieven zijn uitgevaardigd, ligt reeds in den aard der zaak, en blijkt ook uit hunne vermelding in sommige geloofsbrieven.

eere Gods, voorsien met sulcke brieven van Credentie, Instructie, volle last ende Commissie, als daer toe behooren: ten fijne omme metten anderen te aenhooren, delibereren, adviseren, sluyten ende concluderen. Alles in conformiteyt van de voorseyde Missive van zijn Excelentie die ghy luyden tot dien eynde naerstelijck sult visiteren, ende u luyden daer nae reguleren. Doende tot dien eynde alle t' selve verwittighen den ghenen dient u luyden goetduncken, ende behooren sal, op dat de goede wille ende beliefte van zijn Excelentie volbracht mach worden.

Eerwaerdighe, vroome, discrete, goede vrienden, onse Heere Godt zy met u luyden. Gheschreven in den Haghe den 14 May Anno XV^C ses ende tachtich. Ende was onderteeckent *P. Hanneman.* Ende bezeghelt met den Zeghel van Hollant, Zeelandt ende West-Vrieslandt. De superscriptie was: Aenden eerwaerdighen, vroomen ende discreten Dienaren des Godlijcken Woordts der Ghemeenten van Hollandt, omme terstont op te breecken ende eerst daeghs te communiceren metten Classen van Zuyt-Hollant.

3. *Brief van Leycester aan de Staten van Holland, d.d.* 18 *Mei* 1586, *tot aanbeveling van de Synode* [1]).

Cum qui Legati a vobis in Anglia erant apud Serenis-

---

1) De hierboven afgedrukte brief, die voorkomt in de Resolutiën van Holland (fol. 234) van 24 Juni tot 1 Juli 1586, is ontleend aan de Oude Kerkordeningen van C. Hooijer (blz. 252), en letterlijk daaruit overgenomen; ook met de kleine onnauwkeurigheden, die in deze uitgave blijkbaar zijn ingeslopen, en die misschien reeds op rekening van den eersten afschrijver te stellen zijn. Met een enkel woord wordt die brief ook vermeld door A. Kluit (Hist. der Holl. Staatsregeling, Dl. II, Ed. 1803, blz. 119) en door C. M. van der Kemp (De eere der Nederl.

simam reg. Majestatem, causam verae religionis et ecclesiae maxime commendavint, et regia Majest. nobis huc venientibus hoc negotium praecipue mandavit, quae nos etiam causa vel maxime movet ad hanc suscipiendam provinciam ut ecclesiae Dei nostram operam prestare possemus, ad officium nostrum imprimis pertinere existimavimus. Quam ob rem coetum ministrorum omnium provinciarum hoc tempore authoritate nostra convocari jussimus, ut ecclesiarum statu intellecto id statui possit, quod ad Dei gloriam et Reipub. pacem maxime conducere videatur. Cum autem ipsi gravissimis negotiis impediti in ipso (quod desideramus maxime) adesse non possumus, vos rogamus ut eis qui convenerunt faveatis, et eorum actiones et progressus vestra authoritate juvare velitis, ut omnia possint vestris consiliis adjuti alacrius suscipere ad Dei gloriam promovendam et Ecclesiae pacem stabiliendam, quod a vobis obnixe postulamus, ipsi etiam brevi adfuturi, ut quae praesunt incepta quantum in nobis erit promoveamus ad Dei Opt. Max. gloriam, Cujus aeternae Ma. vos et omnia vestra consilia commendamus.

Trajecti 15 Calend. Junii 1586.

Herv. Kerk gehandhaafd, Dl. I, Ed. 1830, blz. 314). Laatstgenoemde geeft als dagteekening „15 Juny 1586", en ook door Hooijer wordt de Latijnsche aanwijzing van den tekst (bij Kluit: „die xv Calend. Iunii") eenvoudiglijk aldus opgevat. Dit is echter blijkbaar eene vergissing. De bepaling staat gelijk met 18 Mei, naar den zin dien het woord „Calendae" bijna altijd heeft; en in geen geval zou 15 Juni op die wijze kunnen worden aangegeven.

B. *Geloofsbrieven van de ter Synode gedeputeerden* [1]).

1. *Van den Kerkeraad van Arnhem*, *d.d.* 9/19 *Juni*, *voor Ds. Johannes Beierus* (O. A. Nr. I, 3, blz. 435).

Genade end vrede van Godt doer Iesum Christum etc.

Ehrwerdige, welgeleerde, end in Christo seergeliefde Medebruderen, aengesien niemant georloft en is, in den Heiligen Synodal vergaderingen te verschijnen, end suffragia te geuen, it sije dan saecke dat hij wettelick daertho beroepen, end met genuchsamen Credentz brieuen, gesonden sije. So ist dat wij onderschreuene, met tegenwordigen onsen Credentz letteren attesteren end voer die gerechte waerheit certificeren, dat wij nae gehaldenen gebeth tot Godt dem Almachtigen, end genuchsamer deliberation in onsem Vollen kerken raeth, tot soelken Legation (neffens Henrico Heiningio Dienaeren des H. Wordes binnen der Stadt Harderwick, end noch enen Seniore van Till welckes naem onss noch onbekent) destinert end afgesonden hebben den Ersamen vnd discreten Iohannem Beierum, Dienaeren des Wordes bij onss, hoewell hij in

---

1) Van alle de leden der Haagsche Synode zijn de oorspronkelijke geloofsbrieven, met de eigenhandige onderteekeningen, bewaard gebleven in het Oud-Archief der N. H. K., in den foliant die gecatalogiseerd is als Nr. I, 3 (blzz. 421—442). Voor de ongeregelde volgorde, waarin zij aldaar door den binder zijn bijeengevoegd, is in deze uitgave de orde van de Naamlijst der leden (zie hierachter sub C) in de plaats gesteld.

pleno ministerio noch ter tijt niet gefirmert is, welkes naemaels geschieden sall. Geuende denseluigen vermitz desen absolutam potestatem te proponeren, te helpen examineren end concluderen alle hett gene, welkes tot der ehren Godes, end optimmerunck sijner H. kerken vannöden wesen sall. End bidden den gehelen Synodum hij wille voerss. godturesende mannen tot sijner vergaderunck aennemen, onse grauamina van hen ontfangen, end afduen, Vort Copien der Acten end anderer nothwendiger saeken vmb aen onse kerken te brengen met deilen, Want wij doer Godes genaede deliberert sijn onss den decretis Synodi, ouermitz sij tot wtbreidunck der Ehren Godes, end heil sijner kerken gedienen, gehorsamblich te onderwerpen. Bidden schluitlich die samptlike Bruderen, sij willen deser Ouer quartieren, welke nu in praesenter Viants noth sijn in haeren opentlicken end beisonderlicken gebeden voer Godt ingedachtich te wesen. Ehrwerdige welgelerde end seergeliefde mannen Bruderen, wij beuelen v. l. alle in genedigen scherm des Hemelschen Vaders, end bidden hem wt gronde onser herten, dat hij met sijnen H. geest krachtelick onder v. l. praesederen wille, daermet alles tot sijner ehren, end heil sijner kerken gerichtet werde, Amen. Tot merder versekerunck hebben wij dit met onsen eigenen handen onderschreuen, end met onser kerken gewonelicken Segel beuestiget.

Actum Arnhem A° '86 den 9 Iunii stijlo Iuliano.

V. L. Dienstwillige
IOHANNES FONTANUS m. p. ss.
IOHANNES 'A NIECKEN ss
GERARDT VOETH.

2 *Van den Kerkeraad van Harderwijk, d.d.* 8/18 *Juni, voor Ds. Henricus Heiningius* (O. A. Nr. I, 3, blz. 433).

Eerweerdige welgeleerde vnde seer discrete lieue broeders

in den Heer, Het is geen dinck soe noedich daermidt die ware religie in den Kercken onueruelst beholden worde, alls dat meermaels prouincionales vnd nationales Sijnodi geholden worden, alls oeck der wolgeboerne Graeff van Leicesteren onser Genedigen Heer vuijtschrijuende dessen nationalem Sijnodum', volgende die voetstappen des loff-lijcken Keijsers Constantini well angemerckt heft, gelijck wy dan genoechsaem vuijt sijn Genaden an onsen Heere schrijuent alls oeck der broederen van Aernhem ons den lesten Maii Stylo Veteri toegestelt vernoemen, vnd dewijll der Kercken-raedt van Aernhem vuer goet vnd raedtsaem vonden, dat onse Kercke (oeuermidts drie vuijt den Vorstendom Gelder geuordert worden) einen dienaer tot desen christlichen Sijnodum sall affeerdigen ende senden, welcker midt sijnen gauen den seluen soll bijwoenen vnd helpen dirigieren, Soe hebben wij midt anroepinge des naemens Godtes eenmoedich erweelt vnd verkoeren, onsen lieuen broeder vnde dienaer am woert Goedes Henricum Heinningium, den welcken die broeder willen op ende annemen, hem geloeuen alls van ons gesonden, toestellen, hem in synen vuernemen vordelick vnde beholplijck syn, die grauamina generalia vnde particularia, vnd wat hij wijders van onsent wegen heft vuertoedraegen, christlich erwegen vnd behertigen, damidt doch einmaell eene verbeterunge veler dingen, soe seer noetwendich midt ernst an die handt mochte genoemen worden, vnd der gerechte toerne Goedes van desen landen affgewendet, Vnd doen v. l. hiermede den vaeder aller genaeden beuelen .... [volgen eenige volzinnen met heilbeden] .... Oerkundt der waerheit hebben wij onsen Kercken zegell op spatium van desen doen drucken, den VIII Iunii Stijlo Veteri Anno 1586.

V. E. goetwillige vrunden die Olderlinge der
Reformierde Kercken toe Harderwijck.

3. *Van de Particuliere Synode van Zuid-Holland, d.d. 2 Juni, voor Ds. Jeremias Bastingius, Ds. Arnoldus Cornelii, Ds. Libertus Fraxinus en Ds. Casparus Swerinchusius* (O. A. Nr. I, 3. blz. 441) [1]).

Eerweerde, wijse discrete ende Godsalighe Broeders.

---

1) Omtrent de afvaardiging uit Zuid-Holland staat nog in de acta van de Particuliere Synode van Rotterdam van 2 Juni vgg. („Boek van Cabeljau", blzz. 504 vg.):

„Voorder is gehandelt vande verkiesinghe der ghenen, die tot den Synode generael sullen ghesonden worden opt wtschryuen van syn Ex[tie]. Ende is beuonden raedtsaem, datmen sal vier persoonen kiesen, ende onder den seluen den Raedtheere Casembroot.

„Maer indien dat den Raedtsheere niet en soude moghen vaceren, dat aldan vercoren sal syn die ghene die in dese vergaderinghe sal naest de andere dry persoonen de meeste stemme hebben: doch salmen aerbeyden middeler tydt, dat den Raedtsheere Casembroot mochte by syn Ex[tie] tot den Synode generael ghecommitteert worden, beneffens de vier ghedep. deses Synodi; ende sal hierom schryuen D. Corputius aen Wernerum Helmichium, om by Meekercken ende ander hier inne te aerbeyden sulcx ghedaen te worden.

„Ende syn eendrachtelyck by vrye suffragien deser vergaderinghe, soo wel wt den absenten als den teghenwoordighen vercoren D. Arnoldus Cornelii Dienaer des Woorts Godts tot Delft [absent], D. Ieremias Bastingius, Dienaer des Woorts Godts tot Dordrecht [absent], Libertus Fraxinus, Dienaer des Woorts Godts in s' Grauenhaghe [present], ende Caspar Swerinckhusius, Dienaer des Woorts Godts tot Rotterdam [present]: met conditie dat Caspar Swerinckhusius voorss. sal geexcuseert syn, indien dat den Raedtsheere Casembroot tot de vergaderinghe des generalen Synodi sal commen, als daer toe geordonneert ende ghebeden by desen Synode particulari; off indien hy niet vaceren en mach, off by syn Ex[tie] daer toe ghedeputeert sal syn, dat

Naerdien het Godt den Heere belieft heeft mijn Heere den Gouuerneur Generael van dese ghevnieerde Provincien daertoe te beweghen, om een Sijnodum generalem te beroepen, ten eijnde deur de selue de Ghemeenten Christi in desen landen eenmael zouden werden voorsien van een goede ende gheauthoriseerde kerckelicke ordeninghe, naer de welcke zij in toecommenden tijden gheregiert mochten werden, als oock om alle ghebreecken der kercken die deur de voorgaende onordentheijt veroorsaeckt zijn, zoo vele het mueghelick wesen zal te heelen, zoo hebben wij (achtervolghende twtschrijuen ende belastinghe van mijn ghenadighe Here Graef Mauritz ende het Prouinciaele Hof van Hollant) onsen particularen Sijnodum ghehouden tot Rotterdam den IIen Iunii laestleden, alwaer naer afhandelinghe vant ghene tot praeparatie van de Generale Sijnode diende, ghestemt ende veroordent gheworden zijn vier persoonen, die op den voorss. Sijnodum zouden trec-

---

Caspar Swerinckhusius aldan ghehouden sal syn, tot den Synode generael te commen".

Voorts een weinig verder (zelfde zitting van 7 Juni; B. v. C. blz. 508):

„Is besloten, indien vande Ghedep. voorss. yemandt quame te steruen ofte cranck ware, off hadde hoochwichtighe oorsaecken, dat hy niet en conde tot den generalen Synode commen, dat alsdan die andere ghedep. sullen macht hebben tot haer te kiesen alsulcke persoonen, als hen sal goet duncken bequaem te syn, om die plaetse te veruullen".

En eindelijk nog een weinig verder (ibid.):

„De instructien der Ghedep. om te gaen op den generalen Synode, sullen ouersien worden, ende den Credents brieff geschreuen by de voorseyde" (nl. „D. Praeses [Libertus Fraxinus] ende Scriba [Caspar Swerinckhusius] deses Synodi, ende met hen D. Petrus Carpentarius ende Theodoricus Petri").

ken, met naemen de Eersaeme D. Ieremias Bastingius, Arnoldus Cornelii, Libertus Fraxinus, ende Casparus Swerinchusius, dienaeren der Ghemeenten Christi van Dort, Delft. Haghe ende Rotterdam respectiuelick. Welcke wij neffens behoorelicke instructie onder haer gheleijt, gheanthoriseert hebben, ende authoriseeren mits desen..... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving, stipulatie en heilbede]..... Aldus ghedaen bij laste van het particuliere Sijnodus ghehouden tot Rotterdam den IIen Iunii a° 1586.

LIBERTUS FRAXINUS praeses.
REGINALDUS DONTECLOCKE.

4. *Van de Particuliere Synode van Noord-Holland, d.d.* 2 *Juni, voor Ds. Johannes Damius, Ds. Andreas Hagius, Ds. Jean Hochedé de la Vigne en den ouderling Philippus Cornelii* (O. A. Nr. I, 3, blz. 437).

[Na de gewone aanspraak en vermelding van de uitschrijving der Synode tegen 20 Juni door Leycester, volgt:]

tott welcke vergaderinge oock die Kercken van Northollandt van den hoichgeborenen Graue ende Herre *Mauritio* Stadthouder dieser Prouincie onsen genadigen Herre etc. vermanet zijnt hare gedeputierden te senden. Ende angemerckt wi ons schuldich achten in ein alsulck christelick vornemen ende hoichnodige sake siner Excellentie te obedieren: So ist dat wi in onsen Particulieren Synodo tott Edam den 2 Iunii A° 86 vergadert met anropinge van des Herren nhame eindrachtelick verkorren ende gecommitteret hebben, verkiesen ende committeren mitz diesen *D. Ioannem Damium* Dienar der Kercken tott Harlem, ende *D. Andream Hagium* Dienar der Kercken tott Horn, onse lieue ende werde Medebroderen ende medearbeideren in den Herre, Met noch *Monseur Iean de la Vinge* [*sic*]

Dienar der Walscher Kercken tott Ambsterdam, Ende bij diesen den Ersamen *D. Philippum Cornelii* Ouderling der Gemeinten Christi tott Ambsterdam om van wegen dieser Northollandtscher Kercken .... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving en stipulatie, o. a. met het voorbehoud: „niet stridende tegen die gesonde Lehre ende christelicke ordeninge van die regeringe in onsen Kercken tott noch to door des Herren genade met grote stichtinge geusiertt", en met vermelding van de medegegeven Instructie; en voorts met de gewone heilbede]....

Alduss gedaen ende beschloten in onse Particuliere Vergaderinge ter plaetzen ende ten dage als bouen.

IOANNES HALLIUS Dienar des Wordtz tott Ambsterdam *Scriba*.

5. *Van de Provinciale Synode van Zeeland, d.d.* 31 *Mei, voor Ds. Jacobus Kimedontius, Ds. Johannes Martini, Ds. Henricus Brandt en Ds. Guilielmus Nicolai* (O. A. Nr. I, 3, blz. 431).

[Na de gewone aanspraak en vermelding van het uitschrijven der Synode, waarbij abusivelijk 21 Juni als termijn genoemd wordt, volgt:]

Soo en hebben wy dien achtervolgende niet konnen nalaten, dese navolgende viere persoonen, met volle Credentie ende Instructie, van weghen onses Provincialen Synodi van Zeelandt, daer toe te senden, te weten D. Kimedontium, Iohannem Martini, Henricum Brandt, ende Gulielmum Nicolai: hebbende de selve geautorizeert, gelycke wyse autorizeren mids desen .... [volgt de gewone lastgeving en stipulatie].... Datum tot Middelborch, desen laetsten Meie 1586.

DANIEL DE DIEU, dienaer des goddelicken woordts tot Vlissinghen,
Wt laste des voorss. Zeelandtschen Synodi.

6. *Van de Provinciale Synode van Friesland, d.d. 12/22 Mei, voor Ds. Ruardus Acronius, Ds. Sibrandus Vomelius en den ouderling Diper Jakobsz.* (O. A. Nr. I, 3, blz. 427)[1]).

[Na de gewone vermelding van het uitschrijven der Synode door Leycester tegen 20 Juni n. s., waarin ondersteld wordt, dat „zyn Excellentie vth ieder Prouincie eischet drie dienars, olderlingen, diaconen, ofte anders", volgt:]

Soe ist, dat het Synodus den XII^en Maii stylo veteri, vergaedert tot Leeuwarden, achteruolgende de vthscryuinge van zyn Excellentie, vth haeren prouincie van Vrieslant geordineert heeft ende noch ordineert by desen Ruardum Acronium Dienaer te Leeuwarden, Sibrandum Vomelium Dienaer te Petersbierum, ende Diper Jacobsz^n olderling toe Franeker om .... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving en stipulatie] .... Actum tot Leeuwarden in onsen Synodo den 12^en Maii stylo veteri, ende ondergetekent vth naeme, als vurss., by ons

ANTHOENYS CLAISSEN wt naeme ende bevel Sijnodi.

SIXTUS RIPPERTUS dienaer des Godtlijcken woorts tot Franecker nomine Sijnodi.

IOĒS ROCHUS dienar des Woorts te Sneeck.

IOHANNES VAN HUEKULUM dienaer des

1) Bij J. Reitsma (Honderd jaren uit de Geschied. d. Herv. in Friesland, Ed. 1876, blz. 236) luidt de naam van één dezer afgevaardigden eenigszins anders. In het korte bericht, dat hij, met verwijzing naar artt. 15, 27 en 28 van de Friesche Synode van 9 Mei 1586, over de afvaardiging uit Friesland geeft, vermeldt hij als den derden gedeputeerde: „den Franeker burgemeester Epō Jacobsz Juckema".

godlicken woerdes des dorpes Nilant,
Nomine Sijnodi.
PETRUS SIJCHEMIUS dienaer tho Deijnum.

7. *Van de Provinciale Synode van Utrecht, d.d.* 2/12 *Juni, voor Ds. Hermanus Moded en Ds. Wernerus Helmichius* (O. A. Nr. I, 3, blz. 429).

[Na de gewone vermelding van het uitschrijven der Synode door Leycester tegen 20 Juni n. s. volgt:] gelijck wij daer van door expresse brieuen van onsen Gen. Heere den Stadthouder, mitsgaders der Heeren Staten verwitticht zijn, dat oeck wij onderschreuen onse gedeputeerden wten midden van ons opden voorss. Sijnodum souden senden, Soe ist dat wij Dienaren des Woordts ende Ouderlingen tegenwoordelick binnen Vtrecht versamelt, representerende alle de kercken deser Prouintie, wten naeme der zeluer kercken om onse behoorlicke onderdanicheijt tegen de Ouerheijt in een zoe Christelicken werck te bethonen, ende naer wtwijsen onses ampts eene soe goede ende notelicke zaecke naer ons vermogen te helpen vorderen, wten midden van ons gedeputeert hebben ende deputeren bij desen de Godtsalige ende Welgeleerde mannen *Hermannum Modetum*, ende *Wernerum Helmichium*, Dienaren des Woordts binnen Vtrecht, onsen W. ende Lieuen broederen, om .... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving en stipulatie, waarin o. a. voorkomt: „oeck te proponeeren zeeckere articulen volgends zeeckere Instructie ende Memorien bij ons geraempt ende hunlieden mede gegeuen, daer op te doen aduizeren, antwoordt ende resolutie te vorderen ende mede te brenghen"] .... Biddende mede den *Praesidem* ende voorts de gantsche Synodale Vergaderinge, te willen alle de Instructien ende Memorien bij onsen gedeputeerden voorss. mede te nemen

ende te verthonen, volcomen geloue geuen, als off wij alle zelff tegenwoordich waren, nijet tegenstaende die, ofte eenige vandien bij hunlieden zelue onderteijckent zijn, aengesien t' zelue hunlieden als *Praesidi* ende *Scribae respectiuè*, volgende die Classicale ordeninge opgeleijt ende beuolen is, t' welck oeck de oorsaecke is, dat wij dese onse brieuen van Commissie ende Credentie nijet bijden zeluen, maer bij anderę die daer toe wt ende van onsen Classe expresse last gegeuen is hebben doen onderteijckenen, op datze des te volcomener geloue gegeuen werde. Gegeuen in onse Classicale vergaderinge binnen der Stadt Vtrecht desen tweeden Iunii 1586, oude stijll.

NICOLAUS SOPINGIUS, Minister Verbi diuini Ecclesiae Ultraiectinae.

RUTGERUS VAN SIBURG Minister verbi d. in Ecclesia Amorsfortiana.

WILHELMUS WIRTZFELDIUS Minister verbi dei in Reenen.

IOANNES BACKHUISIUS minister ecclesiae Iselsteinensis.

PETRUS A. BERCK Mr Vi op de Vaert Vreeswyck.

LIVINUS CABELJAU minister verbi dei tot Cudelstaert.

Bij laste ende wten naeme van de gantsche Classicale vergaderinge

IOHANNES WTENBOGAERT Dienaer des Godtlicken Woordts binnen Vtrecht.

8. *Van de Provinciale Synode van Overijssel, d.d. 7 Juni, voor Ds. Bernherus Vezekius en Ds. Casparus Holstechius* (O. A. Nr. I, 3, blz. 425).

[Na de gewone vermelding van het uitschrijven der

Synode door Leycester tegen 20 Juni n. s., in zijn brief „an unsern Gnedigen Herrn Stadtholder", en met bijvoeging dat uit Overijssel twee gedeputeerden gevraagd werden, vervolgen de „Dienaren des Göttlichen worts, Olderling, vnd Diaconen der Oueriselsche Kercken" aldus:]

So ist dat wij obgemelte Dienern in dem Naeme des Herrn binnen Campen versamlet, na anropinge desseluig eendrachtelicken hebben gecommittiert vnd committieren vermitz desen, die Wollgelerte vnd Godtsalige, Bernherum Vezekium Diener des Göttlichen worts tho Deventer, vnd Casparum Holstechium Diener des Göttlichen worts tho Campen, vnse lieue Mitbrüder vnd arbeider in dem werck des Herrn, vmb na sijner Excellentien befelch sick op den bestembden dach in SGrauen Hage tho begeuen, vnd aldaer van vnser aller wegen .... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving, stipulatie en heilbede] .... Actum Campen den 7en Iunii A° 1586, stilo novo.

HERMANNUS WIFERDING Diener des Gottlichen worts tho Zwolle.

GEORGIUS NOLTHENIUS Dienaer des Godtliken wordes tho Campen.

THOMAS ROTHUYS Dienaer des H. Euangelii tot Hasselt.

9. *Van den Kerkeraad van Sluis, d.d.* 15 *Juni, voor Ds. Wilhelmus Commatius* (O. A. Nr. I, 3, blz. 423).

[Na de gewone vermelding van het uitschrijven der Synode door Leycester tegen 20 Juni n. s., volgt:] So eyst dat wy onderscreuen Omme het Beuel van zyne Excel^e in alder onderdanicheyt gehoorsaem te zyne, Totten voorn. Sinodo zenden eenen onser Ministeren met Namen Dominus Commatius, omme .... [volgen eenige volzinnen met de gewone lastgeving en stipulatie, waarin ook mel-

ding gemaakt wordt van de „artyckelen in onsen brieff van instructie"].... Ende op dat dese van allen ende eenen yegelick gelooft werde zo hebben wij dese letteren van Credentie gesubsigneert Met onsen kerckenzeghel. In onsen kerckenraet desen xv[en] Iunii XV[C]LXXXVI[tich] stilo nouo.

By laste des kerckenraets
GILLIS VAN DEN HAUTE minister vander sluus.

10. *Van de Waalsche Kerkeraden van Delft en Middelburg, d.d.* 3 *Juli, voor Ds. Pierre Moreau* (O. A. Nr. I, 3, blz. 421)[1]).

Au nom de Dieu.

Messieurs et treshonnores freres. Nous soubsignes

---

1) Hoe het met de afvaardiging uit de Waalsche Kerken gegaan is, blijkt uit den hierboven afgedrukten geloofsbrief slechts gedeeltelijk. Tot aanvulling van het daarin vermelde dient het volgende: 1° Een uittreksel uit het Waalsche Livre Synodal. Onder de „Articles resolus au Synode des Eglises Wallones des Pays d'Hollande et de Zélande, tenu le 19eme de Mars 1586 à Amsterdam" staat aldaar in Art. 13: „Messieurs de la Vigne et Trelcat accompagnés des Anciens à eux joints par les Eglises de Middelbourg et Delft se trouveront au Synode general. Et cas avenant que Mr Taffin fut de retour en ces Pays, est prié de se trouver aussi au nom de cette Compagnie, pour y representer les choses desquelles on leur a baillé charge". 2° De geloofsbrief van de Noord-Hollandsche Synode (zie boven blz. 525), waaruit blijkt dat de in den Waalschen geloofsbrief slechts ter loops genoemde Ds. de la Vigne reeds den 2[en] Juni door die Synode, tegelijk met de Nederduitsche gedeputeerden uit Noord-Holland, formeel gekozen en gecommitteerd was. 3° Een uit-

anciens et diacres des Eglises Wallonnes de Delft et Middelbourg, ayant estè enchargès et auctorisès par le dernier synode des Eglises Wallonnes des pais bas, de deputer par ensemble quelque personnage qui au nom de touttes lesdites Eglises comparut au synode national, Auons de

---

treksel uit de acta van de particuliere Zuid-Hollandsche Synode van Rotterdam van 2 Juni 1586 vgg. In het afschrift van die acta, dat te vinden is in het „Boek van Cabeljau", staat bij de zitting van 3 Juni (blzz. 478 vg.): „Na desen is gheuraecht ende verhandelt, offmen soude, achteruolghende de particulare Synode van Noordthollandt, yemandt vande Walsche Kercke ontbieden, off datmen, copie hen ouersendende vande Missyuen van syn Ex^tie ende den Prouintialen Rade van hollandt, soude laten weten dat sy eenen Dienaer deputeren op den generalen Synode toecommende te verschynen. Ende is gheresolueert, datmen aenden Walschen Minister ende Ouderlinghen tot Leyden, hebbende last vanden Synode der Walscher Kercken, schryuen sal, dat dese vergaderinghe oordeelt ghenoech te syn ende te behooren, dat de Walsche Kercken tot den Synode voorss. deputeren ende senden eenen Dienaer des Woorts, met alsulcke instructie ende credentie, als daer toe, na inhoudt van wtschryuinghe, sal van nooden syn, ende is opgheleyt sulcx te schryuen D. Liberto Fraxino, Praesidi deses Synodi". — Bij alle deze besluiten is natuurlijk in het oog te houden: 1° dat, blijkens de lijst van alle Waalsche kerken en predikanten in de Noordelijke Nederlanden (door H. F. Gagnebin met veel zorg bewerkt en in 1888 openbaar gemaakt in het Bulletin d. l. Comm. pour l'histoire des Eglises Wallonnes, Tome III, pp. 25—64, 97—120, 209—240 en 313—345), destijds nog alleenlijk in 6 of 7 steden van Holland en Zeeland Waalsche Kerken gevestigd waren; en 2° dat in den uitschrijvingsbrief van Leycester voor de beide Hollanden niet meer dan acht gedeputeerden gevraagd werden, en dat dit getal bepaald werd voor alle Kerken van Holland samen, de Waalsche daaronder begrepen.

commun aduis deputè et deputons par cette Mre Pierre Moreau ministre des Eglises Wallonnes de Delft et Rotterdam pour au nom du synode susdit comparoitre au synode national conuocquè par son Exc. a la Haye le 20 de Iuin, Et en iceluy avec mons[r] de la Vigne aider a deliberer conclurre et decider les choses qui y pourront estre proposees. Vous prians le receuoir et recognoitre en votre compagnie pour tel que dessus, et luy adionster pleine foy en tout ce quil vous proposera de la part de nos Eglises, Auec promesse d'approuuer ratifier et confermer tout ce quil nous rapportera auoir estè conclud et arrestè en votre assemblee, a la gloire de Dieu et l'edification des Eglises de son fils Iesus Christ, Auquel vous recommandons tous affectueusement, le priant quil luy plaise, presider au milieu de vous par son St Esprit et par l'addresse d'iceluy vous conduire et gouuerner en touttes vos actions. De Delft le 3[e] de Iuillet 1586.

Vos bien humbles freres et affectionnes amis les anciens et diacres des Eglises Wallonnes de Delft et Middelbourgh et au nom d'iceux.

ARNOULT LE CLERCQ anchien de Leglijse de middelbourcq au nom dicelle.

DOMINICQUE DARBANT ancien de l'Eglise de Delft.

HENRIJ DE THUNEN [?] ancien de Ladite eglise.

IEAN SURIJ Dijacrè.

FRANCOIS DESPLANCQUES dyacre.

A Messieurs et treshonores freres Messieurs les deputes pour tenir le Sijnode national des Eglises du pais bas A la Haye.

11. ***Minute van den brief der Synode zelve aan Adrianus Saravia, d.d.* 30 *Juni, met uitnoodiging om als adviseerend lid de Synode bij te wonen*** (O. A. Nr. I, 3, blz. 531) [1]).

Eersame, hoochgeleerde, voersienige, ende seer beminde broeder, Also men verstaet dat v. E. in eenige saken gehandelt heeft, daer van de kennisse sal moeten genomen worden bij dese tegenwoordige Synodale vergaderinge, als in de sake van Hermannus Herberts, ende andere: ende dat wij oock mede in andere stucken v. E. aduijs ende behulp begeeren te gebruijcken: So is ons ernstich versoeck ende begeeren, dat v. E. desen gesien hebbende haer stracks wille herwaerts veruoegen, om van de voorss. saken alhier het rappoort te doen ende voorts met eenen de vergaderinge bijblijuen om deselffde met v. E. aduijs te assisteren int geene de gelegenheijt sal vereijsschen. Ende desen tot geenen anderen eijnde dienende, willen wij v. E. hier mede den Heere ende twoort sijner genaden beuolen hebben. Geschreuen in den Hage, den 30 Iunii 86.

Wt den name des Synodi.

Eersamen, hoochgeleerden, ende voorsienigen D.D. Adriano Sarauiae, professoor inde Theologie inde vniuersiteijt van Leijden.

---

1) Deze brief is hier aan de geloofsbrieven voor de Haagsche Synode nog toegevoegd, daar hij aangeeft, met welk recht en op welken voet Saravia na den 30[en] Juni aan de werkzaamheden der Synode deelnam, en dus in zekeren zin ook een geloofsbrief is.

C. *Naamlijst van de leden der Synode* [1]).

Naemen der gedeputierden van die kercken der Geunieerde Prouincien, die hijr tegenwoordich in S' Graeuenhaeghe den 20 Iunii versammelt syn. Anno 86.

Gelderlant.	Henricus Heiningus minister Harderwicensis. Ioannes Beijerus minister Arnhemiensis

1) Eene naamlijst van de leden der Haagsche Synode is het eerst openbaar gemaakt door W. te Water (Tweede eeuw-getyde v. d. Geloofs-belydenisse enz., Ed. 1762, blzz. 79—85), die haar ontleend had aan de Fransche vertaling der Haagsche Kerkenordening, waarachter zij ook nu nog in het Waalsche Livre Synodal te vinden is. Bij de overneming van die lijst heeft hij de zeer gebrekkige schrijfwijze van een aantal namen, voor zooveel hij met de personen bekend was, verbeterd.

Dezelfde lijst is weêr overgenomen (met de verbeteringen van te W., maar ook met eenige door hem daarbij gevoegde onjuiste en zelfs zonderlinge opmerkingen) door C. Hooijer (O. K., blzz. 253 vg.); en deze gaf bovendien een afdruk van de lijst, die hij gevonden had in het Boek van Cabeljau (blzz. 374 vg.). In dezen afdruk zijn drie fouten ingeslopen (Beserus voor Beierus, Moraius voor Moraeus en Woutueranus voor Wouweranus); maar voor het overige is hij zeer nauwkeurig, ook b.v. in de viermaal voorkomende nevens elkander stelling van twee namen.

Deze beide lijsten echter zijn ten onrechte voor afschriften

Zuijtthollant.
- Ieremias Bastingius D. minister Dordrac.
- Arnoldus Cornelii Minister Delphens.
- Libertus Fraxinus minister Hagens.
- Casparus Zwerinckhusius minister Rotterod.

---

eener ledenlijst aangezien. Die van het Waalsche Livre Synodal heeft er wel den vorm van, doordat de namen provinciesgewijze zijn gerangschikt. Maar die schikking is zóó gebrekkig (b.v. door de zonderlinge volgorde der provinciën, door de plaatsing van Saravia bij de Zuid-Hollandsche afgevaardigden, door de tusschenvoeging van Leydsche gedeputeerden als gewone leden, enz.), dat zij blijkbaar het werk is van een niet goed op de hoogte zijnde afschrijver. En voorts zijn in dat handschrift de namen van hen, die eene duidelijke handteekening hadden, zeer goed geschreven, maar de overige daarentegen uiterst gebrekkig. Waaruit schijnt te volgen, gelijk ook uit de vooropstelling van het moderamen (in het handschrift zelf), dat eene lijst van de onderteekenaars der Kerkenordening oorspronkelijk ten grondslag heeft gelegen, die dan daarna van elders (hoewel soms foutief) nog is aangevuld. — Eene zuivere opgave van de onderteekenaars zal wel in de lijst van Cabeljau te vinden zijn. Deze toch begint ook met het moderamen, en wel zóó dat Saravia tevens bovenaan staat, op dezelfde lijn als de praeses; daarop volgen de overige leden, en wel zonder eenige regel of orde; in de namen en de qualificatiën zijn nergens fouten van eenige beteekenis; er ontbreken geene namen, behalve juist die van de politieke gedeputeerden (door welke de aan te bieden Kerkenordening natuurlijk niet geteekend werd) en die van de twee ouderlingen (van welke toch wel reeds ondersteld kan worden, dat zij om hun gewichtig overheidsambt niet tot het einde konden blijven); en onder de namen staat ook die van den Leydschen predikant Christianus van de Wouwere, die eigenlijk geen lid der Synode was, maar die juist in de laatste week harer zittingen daaraan deel moest nemen, ten einde in de ééne zaak van Coolhaes mede te beslissen (zie hierachter de stukken sub E, 3): indien hij op

NoortholLant.	Ioannes Damius minister Harlemens. Andreas Hagius minister Hornens. Ioannes de la Vingne minister Gall. Eccl. Amsterod. Philips Cornelissen Olderlinck van Amsterdam.
Zeelant.	Iacobus Kimedoncius D. minister Middelb. Ioannes Martini minister Tolensis. Henricus Brantius minister Ziricz. Gwilielmus Nicolai minister Ecclesiae Gosanae.

---

den dag van de onderteekening der Kerkenordening nog aanwezig was, lag het in den aard der zaak dat hij mede teekende, en het is zelfs waarschijnlijk, dat de Synode zulks gaarne zag, opdat daardoor de verzoening en de vrede tusschen de Leydsche Kerk en de andere Kerken des te beter zou gestaafd en gewaarborgd zijn.

Intusschen bestaat er ook nog eene wezenlijke naamlijst van de leden der Synode, die, blijkens haar opschrift, óf ter Synode zelve gemaakt is, óf althans van eene daar gemaakte lijst zeer nauwkeurig is afgeschreven. Deze lijst is in het Oud-Archief d. N H. K., in den foliant Nr. I, 7 (blz. 161, het 60e stuk in dat Deel). In de vermelding der leden (ook b.v. wat de plaatsing van de la Vigne onder Noord Holland betreft) sluit zij volkomen op de authentieke geloofsbrieven. Eveneens in de opgave, dat Beierus als predikant uit Arnhem was afgevaardigd. Desgelijks in de plaatsing van Saravia (die geen stemhebbend lid was) geheel aan het einde. En niet minder komt het met de stukken overeen (zie hierachter sub E, 3), dat de twee Leydsche predikanten op de lijst niet voorkomen, daar zij slechts voor ééne zaak aan de werkzaamheden deelnamen. Deze lijst is dus boven in den tekst afgedrukt; met een paar bijvoegingen die als zoodanig zijn aangeduid, en voor het overige natuurlijk zonder eenige verandering.

Vrieslant.	Ruardus Acronius minister Leouardiensis. Sibrandus Vomelius minister in Pietersberum. Iepe Iacobsen Olderlinck tho Fraenicker.
Vtrecht.	Harmannus Modet minister Traiectens. Wernerus Helmichius minister Traiectens.
Ouer Isell.	Bernherus Vezekius minister Dauentriensis. Casparus Holstechius minister Campensis.
Vlanderen.	Wilhelmus Gumantius minister in Sluijs.
Walsche Kercken.	Ioannes de la Vingne praedictus Amster. minist. [hier herhaald, blijkbaar ter aanwijzing, voor welke Kerken hij door N. H. was afgevaardigd]. Petrus Moraeus Gall. Eccl. minist. Delph.

Praeter hos ab ipsius Exc. deputati fuerunt:

Adolphus a Meetkercken Praeses Flandriae et Exc. ipsius a Consiliis.

Adrianus Mijlius Praeses Prouinc. Curiae Hollandiae.

Ioannes Iames Doct. Medicus domesticus Excel. ipsius.

[Als adviseerend lid, op uitnoodiging van de Synode zelve:]

Adrianus Sarauia Doct. et Professor Theologiae Acad. Leid.

[Van de Kerk van Leyden, alleenlijk voor de zaak van Coolhaes:]

[Christianus van de Wouwere } predikanten te Leyden.]
[Petrus Hackius }

D. *Instructiën van de ter Synode gedeputeerden.*

Poincten ende artickelen begrepen inde Instructien vande gecommitteerde der Kercken opt Nationale Synode beroepen inden Haghe, den xx^en Iunii a° 86 [1]).

1. Ten eersten wort eendrachtelicken van allen Kercken goedt ende noodich beuonden, dat een goede ende welghestelde Kercken-

---

1) De bovengenoemde verzamelstaat van ingekomen punten is het eerst openbaar gemaakt in het Kerkelyk Placaat-Boek (Dl. III, blzz. 512—519), en daaruit overgenomen door C. Hooijer (O. K. blzz. 264—269). De verzamelaars van het K. P. berichten (Voorbericht van Dl. III, blz. 5), dat zij dit stuk ontleend hadden aan een afschrift dat bij de Classis van Haarlem bewaard werd; en zij voegen daarbij, dat hetzelfde stuk „ten deele" ook gevonden werd „onder de Synodale Schriften in 's Hage". Inderdaad is het laatstbedoelde afschrift (O. A. v. d. N. H. K., Nr. I, 3, blzz. 603—609) niet geheel afgewerkt. Maar dit geldt alleen het tweede gedeelte (de Particularia), waarin voorts ook de artikelen door elkander staan; en voor het overige is dit afschrift blijkbaar beter dan het Haarlemsche; tenzij dan dat dit laatste, zoowel naar de spelling als ook eenigszins naar den inhoud, niet met de noodige nauwkeurigheid is afgedrukt. Daarom is in deze uitgave, voor het eerste gedeelte (artt. 1—35), het Haagsche afschrift geheel gevolgd; en wat de Particularia betreft, is hier wel de vollediger en beter geordende tekst van het Kerkel. Placaat-Boek overgenomen, maar dan met verbetering van de spelling en van kennelijke fouten naar hetzelfde Haagsche exemplaar.

Intusschen is deze verzamelstaat nog volstrekt niet voldoende voor de juiste kennis van de ingekomen punten; want vooreerst is hij niet volledig, zooals blijkt uit de vergelijking met de nog bewaard gebleven

ordeninge ghemaect werde, conform met den woorde Godes ende der kerckenordeninge tot noch toe ghebruickt soo nae komende alst mogelicken is.

---

antwoorden (zie boven blzz. 508 vgg.); en voorts is de formuleering wel wat al te summier, zooals blijkt uit de vergelijking met de nog voorhanden Instructiën, van welke althans drie nog over zijn. Bewaard zijn nl. in het Oud-Archief v. d. N. H. K.: het authentieke exemplaar van de „Instructie der gedeputeerde des Particularen Synodi van Suydthollandt, hen gegheuen binnen Rotterdam, den 2en Iunii a° 86 om inden generalen Synodo den xxten Iunii in Sgrauenhaghe voortedragen", in 41 artt., eigenhandig geteekend door „*Libertus Fraxinus* Praeses" en „*Caspar Swerinchusius* Scriba" (Nr. I, 3, blzz. 593—598); — het eveneens authentieke exemplaar van de „Instructie der gedeputierden des NortHollandischen quartiers, om voortedragen den *Nationali Synodo* van sine Excellentie binnen den Hage zammen beropen", in 17 artt., eigenhandig geteekend door „*Ioannes Hallius* Dienar des Wordtz tott Ambsterdam, Scriba" (Nr. I, 3, blzz. 599—602); — en een afschrift van de „Particuliere fragen ouer gegeuen bij die van Vrieslandt an den Nationalen Synodum in s Grauenhage, ende aldaer beantwoordt in forma als..... [?] a° 86, 4 Aug." (waarvan dus het origineel drie dagen na de sluiting der Synode geteekend was), welke vragen en antwoorden te vinden zijn in het meergenoemde (b.v. boven blz. 344), van J. Bogerman afkomstige, afschrift der acta van 1581, waarin zij op den kant en in open ruimten zijn bijgeschreven (Nr. I, 3, blz. 289). Van deze Instructiën zullen dus de artikelen, voor zoover die niet genoegzaam gelijkluidend zijn met de redactie van den verzamelstaat, achtereenvolgens worden opgenomen, naar de volgorde van den verzamelstaat, maar met bijvoeging van hun eigen cijfer. De vollediger tekst moet hier des te meer gelden, omdat juist die tekst bovendien ontleend is aan de oorspronkelijke stukken zelven.

Bij de Instructie van Zuid-Holland heeft het authentieke stuk nog tweeërlei kantteekening, nl. bij de meeste artt. eene inhoudsopgave in het Latijn, en bij sommige artt. een kruisje, 't welk aan het hoofd van het stuk aldus verklaard wordt: „Die dingen die in dese instructie begrepen zijn ende niet en komen inde verhandelinge der generale artickelen des Synodi van Middelborch zijn in dese instructie aengeteekent alsoo +". Bij die van Noord-Holland is in het authentieke stuk bij sommige artt. op den kant gesteld: „Refereert hem op het 10e, 11e enz. artyckel vanden middelburchsen Synode". En bij die van Friesland zijn een paar historische aanteekeningen (denkelijk van

2. Ende alsoo het niet genoech en is goede ordinancien te maken ten sij dat die gheobserueert worden, is voorts der Kercken ernstich versoeck dat de voorss. Kerckenordeninge niet alleen met publicque authoriteet en werde gesancieert, ten eijnde sij mach gheoeffent worden sonder contradictie van ijemandt, ende de ouertreeders van dien behoorlicken werden gereprimeert, maer datmen oock middelen raeme waer door op Kercklicke wijse een ieglick tot onderhoudinge derselue gehouden werde, op dat alsoo door de ghelijckformicheijt der suijuere leere, ceremonien ende kerckenregieringe, volgende s' Heeren woordt, den Christelicken Catechismus ende de confessie der 37 artickelen der Nederlantsche Ghemeijnten, Godes eere ghenordert ende het Rijcke Iesu Christi al omme in dese Nederlanden verbreijdet mach werden.

Z. H. 1. Dat inden Synodo generali versocht worde eene generale + Kerckenordeninge gheautoriseert bijde hooghe ouerheydt, ende dat een forme gestelt worde alsoo naebij blijuende bij het ghebruick tot noch toe onderhouden alst mogelick is, achteruolgende de Synodalia, ende wat daeraen noch ontbreeckt wt andere gereformeerde Kerckenordeningen daerbij te voeghen, daernaer een ieglick hem hebbe te reguleren.

Z. H. 2. Ende dat volgents alsulcken gestelden ende gheauthorizeer- + den Kerckenordeninge oueral inde gheunieerde prouincien onderhouden worde, tot goede ghelijckheijt in leere, ende ceremoniën, ende den ouertreder bestraft worde.

Z. H. 3. Datmen tot desen eijnde voorstelle den Sijnodo generali, 512.
middel tebedencken om meerder authoriteit ende handthoudinge vande ordeninge der Kercken te stellen, Daertoe dese Sijnode particulare een voorslach communicatijf ghedaen heeft, daeruan inde memorie der ghedeputeerden breeder verclaert is [1]).

Bogerman zelven) Natuurlijk zullen alle die bijvoegingen (die in de stukken der beide Hollanden zeker ter Synode zelve daarop geplaatst zijn, om er bij de behandeling op te letten) in de hier volgende uitgave worden overgenomen. En voorts zal bij de punten, op welke het besluit der Synode uit de „Part. Vragen" bekend is, telkens verwezen worden naar de bladzijde waarop in deze uitgave het besluit te vinden is.

1) Over hetgeen in dit punt bedoeld werd, staat in de acta van de Particuliere Synode te Rotterdam van 2 Juni vgg. („Boek van Cabeljau", blzz. 505 vg.):

„Is gheproponeert van eenich middel te bedencken, om meerder authoriteyt ende hanthoudinghe inder Kercke ende goede ordre te

N. H. 17. Ouermits bei sommigen Steden sekere schwaricheiden vorgeworpen zijnt tegen die Kerckenordinantie in die Vergaderinge tott Medelburg eraempt: dairomme die selffde tott noch to generalicklick

---

stellen. Is raetsaem geuonden, datmen hier van in Synodo generali sal voorstellen, ende aenhouden, alsoo dat eenen voorslach communicatyff in dese vergaderinghe ghedaen is, ende in handen der ghedep. ghestelt, om met den ghedep. van andere prouintien te confereren inden generalen Synode. Ten eersten vande houwelycx ofte Echtrichters, dat eenighe moghen ghestelt worden wt Kerckelycke ende polyticque mannen, off dat de houwelycx saecken tot den Classen ghebrocht worden, ende indien het een sware saecke is tot meerder Classen, alsoo sommighe geuoelden ende voorgauen.

„Ten tweeden dat eenen Senatus Ecclesiasticus vercoren werde, indien het sal goet beuonden worden, bestaende wt polyticque ende Kerckelycke, doch doende professie vande ghereformeerde religie, persoonen. Ende indien het syn Ex^tie belieuen sal een ghequalificeerde persoon daer by te voeghen, dat sulcx gheschiede, ende dat desen Kerckenraet sal moghen handelen met alle vooruallende saecken der Kercke ouer den Dienaren ende andersins, om de saecken te verhooren, neder te legghen, te decideren, ende bestraffen: ende indien sulcx niet en helpt, die schuldighe te suspenderen, ende preparatie te maecken, de saecke te brenghen tot den naestuolghenden Synode: Alsoo dat dese persoonen ghenomen worden ende vercoren syn by den Synode dobbel ghetal, daer wt de hooghe Ouerheydt den haluen deel neme.

„Datmen oock bedencke, waer dat desen Kerckenraedt sal resideren, te wat tyde die sal vergaderen ende de oncosten: sommighe achteden goet te syn dese authoriteyt te syn by den Classen, off dat de Synode daer toe eenen Classem soude deputeren, dewyle nieuwicheyt odieux sy etc. Ten derden, dat by den Classe ende Magistraet, ofte indien het al Kerckelycke persoonen syn, eenighe ghedeputeert ende gestelt sullen worden om 14 daghen voor het Synode particulier, off seeckeren tyt, ofte iaerlycx by ghebeurte, visitatie te doen ouer den Kercken ende Dienaren, alsoo dat de selffde sullen handelen met den Kerckenraedt *in Loco*, ende haer wederuaren brenghen tot den Classe. Maer wat den Dienaer des Woorts aengaet in leere ende leuen, den Kerckenraedt *in Loco* niet bekent synde, dat sulcx, voorby gaende den Kerckenraet, tot den Classe ghebrocht, ende daer van gheoordeelt worde. Ende indien de saecke by den Classe niet en can ghedecideert worden, dat de Classe de saecke brenghe tot den particularen Synode.

„Item dat eenen Polyticus, doch synde vande gereformeerde religie,

niet geacceptieret is, Wordt begert dat sine Excellentie beleuen wil, dieselffde te confirmeren.

3. Ende want men beuindet dat de Ouersettinge des Bijbels inde Nederduijtsche tale, die tot noch toe inden Kercken ghebruickt wert niet soo eijghen claer, noch duijtschelick is, wert van sommigen Kercken begheert, ghelijck oock ouer lange alghemeijnlick begheert is, dat opt voorgaende goede ordre ghestelt worde.

Z. H. 30. Aengaende de ouersettinge vanden Bijbel, Item *Sermonum Caluini in Iobum* ende derghelijcken, Item dat boexken *La confirmation de la discipline*, Item het boeck der theologen tot Nieustadt, *contra formulam concordiae* belast den Classe van Amsterdam, Item die *Exegemata supra Catechismum*, dat den Synodo belieue sulx te vorderen. Bibliorum interpretatio. + Exegemata.

4. Van ghelijcken te letten op de Psalmen die inder Kercke ghesongen worden, of die niet en staen te verbeteren.

5. Wort oock begheert dat de bouen verhaelde 37 Artickelen niet alleene voortaen eenformelick sonder daertoe oft aftedoen, gedruckt worden, maer oock onderteekent worden bij allen Kercken ende Schooldienaeren, tot onderhoudinge der suijuere leere teghen alle Secten.

6. Ende aenghesien de Secten dagelicx meer ende meer toeneemen ende vermenichuuldigen waer door den loop des Euangelii ende de gerustheijt der politije belet worden, is het versoeck dat goede bequame middelen gheraemt worden om sulx te voorkomen.

Z. H. 13. Oft niet raedtsam en ware tot een vriendtlicke tesamen sprekinge te komen met den leeraren der Secten, waert mogelick tot haerer onderwijsinge of ten minsten tot openinge der ooghen der eenuoudigen, Daertoe mede dient, dat de Secten niet en worden gheuoedt door vrijheijt vande wachten ondert pretext van hunne conscientien, ende dat hen ghelooue gegheuen wert op haer woordt ende manne Secte. +

---

vande hooghe Ouerheyt tot dese vergaderinghe ghedeputeert sal moghen worden. Ende indien eenen Dienaer ghecensureert by den Classe niet acquiesceren en sal, dat die, al hadde hy recht ende gelyck, op den Synode naestuolghende, als een verstoorder des vredes der Kercke ghesuspendeert sal worden".

abusus iuramenti. + waerheijt in plaetse van Eedt sweeren. Daerbij tegedencken is dat in sommige plaetsen toeghelaten wert dat de vrouwen eedt doen by haere vrucht die sij draghen, ende andere sweeren opt stuck van haer officie etc.

7. Insghelijcx sal noodich zijn, goede ordre gestelt te worden op de druckerije ende verkoopinge van Boecken, liedekens, refereijnen ende andere dierghelijcke schriften, waerdoor de waerheijt der Euangelische leere eenichsins verkortet ende de policije beschadigt soude moghen werden.

Impressio librorum. Z. H. 4. Sal oock noodich zijn, datmen aenhoude om goede ordre gestelt te worden opt stuck van wt te gheuen ende te laten drucken van eenighe boecken, Ende oock van deselue teuerkoopen op dat doort drucken derseluc als oock het verkoopen, de Doolingen niet en wassen, noch oock de Policije schade lijde, alsoo inde sake van Cornelis de hooghe eertijts ghebleken is, ende dat dese ordre gestelt zijnde gheexecuteert worde.

Midd. K. O. 38. N. H. 8. Dat oock den Boickdruckeren ende verkoperen niet togelaten en worde einige ergerlicke boicken te drucken offte teuerkopen.

8. Alsoo sal mede noodich zijn goede ordre gestelt te worden, om te weeren verscheijden superstitien, bedeuaerden, ouerbleuen altaren ende dergheliјcken, te meer dat veel papen, monnicken ende beghijnen ghealimenteert worden houdende haere pauselicke superstitien tot aftreckinge der herten der eenuoudige menschen vande suijuere leere der waerheijt.

Papi baghinae. + Superstitiones Papisticae. Z. H. 12. Ende want men oock beuindt dat noch papen ende beghijnen getolereert ende ghealimenteert worden vianden menichmael zynde des Vaderlandts ende religie, onderhoudende noch haere superstitien missen ende andere pawselicke misbruicken, daer door de luijden worden te rugge gehouden vande waerheijt Gods ende suijuere Religie, Dat sulx belet ende gantsch afghedaen mochte worden.

Superstitiones. Z. H. 17. Dat de altaren ende ouerblijfselen van superstitioese dingen, als tot Wilsuecu, Grauesande, ende dergelijcken plaetsen, ende de bedeuaerten tot den seluen afghedaen worden.

N. H. 6. Ende nademale die Pauselicke supers[ti]tie door het heimelicke inschlupen der Mispapen ende Moniken dewelcke hair noch onderwinden teleren, dopen, trauwen ende hertrauwen starckelick geuodet werdt, Dairbeneuen die bedeuairden, ommegangen, omleidinge der beesten om die Kercken, ende diergelicken Affgoderien gedreuen: oock door die Conuentikulen der Wederdooperen den loop des Euangelii grotelix verhindert wordt, dat den seluigen vorkommen werde.

N. H. 13. Dweile men oock beuindt dat die Papen ende Monnicken door die iairlixe Alementatie in hare superstitie gesterckt werden off het niet geraden dat sodanige Penningen *ad meliores vsus* als tot onderhoudinge der Studenten ende diergelicken emploieert mogen werden.

N. H. 14. Ouermitz oock die Baginen in sommige Steden met grote onstichtinge noch in hare gewontlicke superstitiose habiten gaen, oock door die onderlinge beiwoningen grotelicx in die affgoderien gesterckt werden, Wordt versocht dat sulx vorkommen werde.

9. Item dat de Cloosters, Capittelen ende Stichten mochten cesseren dewelcke noch op sommige plaetsen gehouden worden.

10. Vorder dat de kercken tot Woorden, Bodegrauen, ende te Vianen, ende den lande daeromtrent gereformeert ende tot goede eendrachtigheijt ende ordeninge met de andere kercken in dese gheunieerde prouincien mochten gebrocht worden.

Z. H. 24. Dat oock niet en worde vergheten der Kercke tot Woorden ende Bodegrauen. Item tot Vianen ende den lande daeromtrent, om die onder de Kerckenordeninge te brengen ende te reformeeren. **Woerda. Vianenses.** +

11. Sal oock noodich zijn, gehandelt te worden inde sake hermanni herbertsz ende henrici Bulchii, Datheni, Rhodenbergii, Caroli Galli, Nicolai halteri ende derghelijcken.

12. Belangende de bedieninge der Sacramenten ende voor eerst des Doops, sal noodich zijn ordre te stellen, dat de kinderen niet lange opgehouden en worden, ende dat sij werden gepresenteert van haere vaders selfs, ende wanneer getuigen daerbij sullen zijn, dat sulcke ghenomen worden als behoorlick is, Dat oock de afuragingen voor den Doop ende het doopen selue eenformelick geschieden, ende dat voor desen alle in elcke Kercke boeck daeruan gehouden worde, Ende alsoomen beuindt dat den Doop menichuuldelick geprofaneert wert, soo ten respecte der persoonen die daer doopen als papen, vroeurouwen, boeren wt het Noorderlandt etc. als ten aensiene van Excessiue doopmaeltijden, ende sommige loopers die haere kinderen om veel pilleghifte te gecrijghen, twee of drie mael laten doopen, sal hierinne oock moethen geremedieert worden, daerbij oock dient oft niet goet en ware dat de dienaers eenderleij formulare om te Doopen ghebruicken.

Z. H. 11. Sal oock mede den Synodo generali gheaduerteert worden den misbruick aengaende den doop van wtstellen desseluen vande ex- **Baptismi abusus.**

cessiue maeltijden des Kinderdoops, die ongelijckheijt der afuragingen voorden doope ende int bijwesen der ouders ende getuijgen. Voort int opteekenen der namen der kinderen ouders ende getuijgen. Dat oock noch Papen ende andere mannen, ende vroeurouwens haer onderwinden om te doopen, ende dat hier ende daer eenighe loopers haer Kinderen 2 of 3 mael lathen doopen om gelt te gecrijghen.

Midd. K. O. 40. N. H. 10. Wordt nodich beuonden dat den Kercken int gemein belastet werde bei die bedieninge des Doops die Ouders mitzgaderss den getugen teuorderen.

13. Roerende voorts het Auontmael des Heeren, staet te bedencken, of het besoecken der lidtmaten voor het selfde, soo noodich sij, datment niet en sal mogen naelathen nae gelegentheijt vande plaetse, Item oft niet beter en ware tbroodt inden Auontmale des Heeren een ieglicken in de handt te gheuen, dan met schoetelen voort te dienen.

14. Oft niet goet en ware een zeker formulaer teghebruicken niet alleen in de voorstellinge ende excommunicatie maer oock in de aenneminge met schultbekenninge der poenitenten, daerbij te letten sal zijn opden 39 Artickel partic. quaest. Sijnodi Middelb. den welcken bij velen niet practicabel en is, Item of die excommunicatie te ghebruicken sij teghen sonden die geheel ghemeijn ende ons bouen thooft gewassen zijn.

15. Aengaende de Dienaers der kercken sal te letten zijn op de beropinge der seluen met namen ten platten lande op sommige plaetsen, Item dat eenige kercken meijnen dat de handtoplegginge allesins behoort gebruict of naeghelaten te worden. Item vande verbindinge der Dienaren alle haer leuen lanck, ghelijck oock vande ghene die het Ius patronatus pretenderen.

Midd. K. O. 4. N. H. 11. Ende also bei sommige Magistraten ende Edelen onder het praetext *Iuris patronatus* tegens die wettigen beropingen in diesen Nederlandischen Kercken tot noch to gebruckt, sommige onbequame Dienaren ingedrongen werden versoicken die Broderen dat hier inne geremedieret werde.

16. Ende nadien eenighe Dienaers sonder wettelicke attestatie somwijlen aenghenomen worden, ia selfs gheen lidtmaten der kercken en zyn, noch haerselfs tot gheen classicale vergaderinge en willen voegen etc., sal hierinne insonderheijt dienen voorsien te worden.

17. Dat onder alle regimenten vande soldaten predicanten bestelt worden, hebbende stipendium ondert regiment etc.

18. Aengaende het ampt der Ouderlingen is teletten opde beschrijuinge desseluen ghedaen in Synode te middelborch artic. 16. Item vande selfde te mogen continueeren.

19. Of niet de bedieninge der Diakenen staet onder de opsichte des Kerckenraedts, ende dat in hare bijeen komste een Dienaer des Woordts teghenwoordich sij om hare handelinge te beleijden.

20. Dat de Diaconije oueral ingestelt of middel bedocht worde vande beste administratie der goederen der armen, dewijle daerin veel misbruicken geschieden, ende de bedelerij gheweert worde, metgaders dat de armen der ghemeynte door weersin vande religiė niet voorbij ghesien en worden.

Z. H. 16. Dat de abusen dewelcke geschieden in veel plaetsen inde armen goederen gebetert worden, ouermits die ouer sulcke goederen geqstelt zijn, den armen niet gonstich en zijn, selden rekeninge doen, waer toe dattet noodich ware oueral de Diakonije int werck gestelt te worden, of anderen middel bedacht worde om hierin te remedieren. Pauperum bo Diakonia vbiq

N. H. 15. Dat oock den gemeinen Bedelaren ende vagabunden geweret werde.

21. Dat ordre gestelt worde op de arme passanten ende de attestatien derseluen.

Z. H. 34. Dat ordre gestelt worde op de arme passanten komende tot den Kercken om reijsgeldt, ende hebben attestatie alleen bij eenen Dienaer onderschreuen, of geconterfeijtet, om hierin opsichte te nemen, ende hoe lange sulcke attestatien noch sullen getolereert worden, oock hoedanighe datmen hen voortaen sal gheuen, als oock den gheuen die vertrecken in andere plaetsen int generael. Peregrinantes Litere testimc niales.

22. Ende dewijle het meer dan redelick is dat de Dienaren des Woordts eerlick onderhouden werden, waertoe de kercklicke goederen nominatelicken gegheuen ende gedestineert zyn, soo wort eendrachtelicken bij den Kercken van alle prouincien geproponeert, dat de stipendia der Dienaren daerop sij met haere familien qualick konnen doorkomen verbetert mochten worden, al waer in int particulier te bedencken sullen zyn de walsche kercken in dese landen verstroijt, Item de kercken van Arnhem ende Sluijs. Item dat versorgt worden de Oude, veriaegde,

ende ghebrekelicke Dienaren, als oock de weduwen ende weesen der afgestoruen Dienaren.

Stipendium Ministr. Bona ecclesiastica. Z. H. 20. Is noodich dat inden generalen Synode worde verhandelt belangende het stipendium of onderhoudt der Dienaren des Woordts Gods, waerooner dat veele Dienaren claghen, op dattet mochte verbetert worden, Waer bij tegedencken is vande gheestelicke goederen, den administrateurs, vianden ende spotters somwylen zynde der dienaren des woordts ende der religie, ende tgebruick derseluen.

Ministri senes exules etc. Z. H. 23. Sal oock wel noodich zyn regardt ghenomen te worden ouer de weduwen ende weesen der afgestoruen Dienaren, Item der swacke ghebrekelicke ende oude Dienaren. Item der Dienaren die verdreuen zijn ende geulucht zijnde hen moeten begheuen tot andere werlicke hantieringen.

Midd. K. O. 10 en 11. N. H. 1. Voor eerst op dat den dienst des Heiligen Euangelii moge bequamelick ter plaetzen dair hi is onderhouden: ende andere plaetzen die tot noch to sonder dienst gestaen hebben geuogelicker met Dienaren ende schoolmeesteren versehen werden datmen wille letten op het nodurfftige onderhout der selffden. Dat oock der selffden Weduwen ende Weisen ehrlick onderhouden worden.

23. Te letten opde ghene die onder den tittel van *Iure patronatus* de Kercklicke goederen onderhouden.

24. Sal oock acht tenemen zyn opde menichuoudige grouwelicke misbruijcken inde ondertrouwingen, houwelicken, bruijloften, scheijdingen, echtmijdingen, herhouwen der weduwen etc. volgende de particuliere instructien ende schier alghemeene doleantien daeruan zijnde, Item dat de solemnisatien der houwelicken geschieden alleen inder Kercke.

Doperorum sponsalia nuptiae etc. Z. H. 14. Dat oock den Dooperen niet worde toeghelaten de vrijheijt om onder haer int heijmelick te trouwen, of indien sij haer gheboden laten doen bijde Magistraten of Kerckendienaren, dat sij niet en komen om gesolemnizeert te worden.

Matrimonialium abusus. Z. H. 19. Soo qualick de saken des houwelicx beleijdt worden is een ghemeijne claghe dat de placaten daeruan zijnde niet onderhouden worden, noch bequame houwelicx Richters gestelt en zijn, Daerdoor alle ongeregeltheijt toeneemt als bloetschande, hoererije, coppelerije ende derghelijcken, Item dat opde houwelicx beloften ende proclamatien weijnich geachtet wert ende dergelijcken ongeschictheden meer, naer inhoudt van breeder memorie hieruan den gedeputeerden gegheuen, ende sal noodich zijn hierin voorsien te worden, op dat dor ghebreke

Indices matrimoniales. van houwelicx Richters, ende van goede forme hierinne te handelen

soowel bijde Kerckendienaren als magistraten, soowel in Steden als opden Dorpen, tquaet ende misbruick niet vorder in en breeke.

Z. H. 29. Dewyle oock misbruick int herhouwen der weduwen beuonden wert dat hierin tijt ende dien geauthorizeert gestelt worde. Viduarum nuptie.

N. H. 4. Naer dien oock grote affgriselicke misbruken des houwelicken staetz als lichtuerdige heimelicke beloften ende quidtscheldinge, onordentlicke beischlapingen voor die beuestingen item bloitschanden ende diergelicken hoirderien meer beuonden werden, dat oock hier inne ordre gestelt werde. Midd. K. O. 52 en 53.

25. Ouermits dat zeekere feestdaghen bij sommige Kercken onderhouden worden ende bij sommige niet dat hierin ghelijckheijt gestelt worde.

Z. H. 5. Dewijle dat oock ongelijckheijt beuonden wert int onderhouden van zeekere Feestdaghen, dat hierin ghelijckheijt oueral gestelt worde. Festa.

26. Ende aengaende de vastendaghen dewijle int wtschrijuen derseluen sonder weeten der Dienaren groothe disordre voorualt dat hierin middel om gebetert te worden gestelt worde.

Z. H. 21. Item dat int wtschrijuen vande Vast ende bidtdaghen, daerin dat ouermits de Dienaren hieruan niet en weeten groot discoort valt geremedieert worde. Ieiunia.

27. Sal oock cernstlick aengehouden worden dat de mennichuoudige afgriselicke profanatien des Sondaghs, ende andere daghen der heijligen tsamenkomsten, daeruan vast alle Kercken grootelix hen beclaghen wechghenomen werden.

Z. H. 7. Sullen oock de gedeputeerde den Synodo generali verclaren de groothe profanatie des Sondaghes, Feestdaghen, Vast ende bidtdaghen, door die openbare winckelneringen, mercten op alsulcke daghen, openbare danssingen Dansschoolen Battementspeelen, Schermmeesters, Rhetorizijnen, Droncken ghelagen inde taueernen, kaetzen ende spelen omtrent den Kercken onder de predicacie, clappingen bijden huysluijden voorden Kerckdeuren ende opden dijcken, dat de dyckgrauen, heemraden, gerichten, gulden ende derghelijcken als dan vergaderen, deurwarders, gerichtsboden ende andere officieren haere landen verhuijren, schulden inmanen ende bij malcandren komen om van werlicke saken te handelen, ten eijnde dat hierin vorsien worde, dewijle de ouerheden hiertoe luttel of niet en doen, ende de ghemeijne luijden oock op Vastdaghen droncken drincken, ende tot vechterije somwijlen komen. Sabbathi et festorum prophanatio.

Z. H. 8. Dewijle dat oock hier toe groothe oorzaken gheuen de Officiarii. +

Schouteten, Secretarissen, ende andere officieren selfs, door dien dat sij ghemeijnlick herbergh houden, of hen op sulcke tijden inde herberghen laten vinden om compositie te maken, siende met de luijden in alle ongeregeltheden door de vingeren, ia maken met de luijden in haere ongeregeltheijt compositien ende accoorden ende alsoo selfs gheen lust en hebben totter godtsalicheijt ende woorde Gods, dat vroome ende der religie toeghedane persoonen tot sulcken officien mochten ghenomen worden, om den onderdanen alle quade exempelen tot naeuolginge tebenemen.

N. H. 9. Ende also beuonden werdt dat op den Sondagen tott prophanatie ende verhinderinge des goddelicken Wordtz onder die Predicatien dronckenschappen, spelen, singen, om die kercken te lopen, klappen, dantzscholen tehouden, oock in mennichte die wegen tebesetten tott spott der iener die hair begeuen willen tott anhoringe van Godes wordt Ende op einige plaetzen die huusluden sick op einige peenen verbinden dat goddelicke wordt niet tehoren gepleget werdt, Wordt versocht dat hier inne versehen werde.

28. Insgelijcks salmen oock sien te weeren de grouwelicke profanatie ende lasteringe des naems Gods met vloecken, sweeren ende onbehoorlicke lichtuaerdich eedt sweeren voor der ouerheijt bij manne waerheijt, opt stuck van officie ende dat de vrouwen eedt doen byde vrucht diese dragen. Daerbij mede te gedencken hoemen de spotters ende lasteraers sal weeren der christelicke leere, ende datsy de vroomen voor brockeeters ende consistorie boeuen schelden, haer verbindende op poenen niet inde predicatien te komen.

Irrisores. + Blasphematores. Z. H. 22. Dat oock de spotters ende lasteraers der Religie ende der vromen die sij beschuldigen voor brockeeters ende Consistorie boeuen, gheweert worden, daertoe mede dient teuorsien in het Vloecken ende sweeren der godloose menscben.

29. Dewijle oock noch bij sommige Kercken lyckpredicacien gehouden worden, dat hier inne een of ander gheordoneert worde, desghelycken oock op de auontghebeden, daerbij te noteeren het luijden der clocken ouer de begrauinge der dooden metgaders zeekeren tijt van begrafnisse derseluen.

Conciones funebres. Campane. Funeralia. Z. H. 6. Nadien oock in sommighe plaetsen noch lijckpredikatien onderhouden worden, ende in sommighe niet, Item datmen inde eene plaetse ouer de Dooden de clocken luijdt ende de andere niet, oock gheenen zekeren tijt der begrafnisse gehouden en wert, dat den Synodo belieue hierinne te voorsien.

N. H. 7. Dat oock het superstitiose luden ouer die doden ende begraffenisse affgestelt werde.

30. Ofmen het predicken der Sondagsche Euangelien inden Steden daert Euangelium nu een goeden tijt gepredict is niet en sal naelathen, ende den dorpen hierinne haere vryheyt gheuen. 508.

31. Roerende de plaetsen der openbare tsamenkomsten alsoomen beuindt dat de tempelen ofte ongerepareert blijuen liggen (als oock de huijsen vande predicanten ende schoolmeesters), ofte tot onheijlige ende onbehoorlicke saken misbruict werden sal noodich zijn hierinne te remedieren.

Z. H. 15. Sal mede noodich zijn aentehouden opdat de Kercken, ende huijsen der predicanten ende schoolmeesteren, niet en blijuen liggen ongerepareert tot naedeel der Ghemeynte ende ionge ieugt, door de ongeregeltheijt der Kerckmeesteren ende officieren ende haere ghelagen die sij daerop setten. Templa. Domus scholarum. +

N. H. 2. Ouermitz met der daet beuonden dat einige plaetzen tot exercitie van die ware religie gedestineert zijnde tott perdestallen, Soldaten, inde Vagabunden Logisen: ende van sommige ambachtsluden als vischeren ende dergelicken meer, misbruckt, veronreiniget ende verwoistet werden, tenderende tott argernisse ende kleinachtinge van Godes heilige wort, Wort versocht dat hier inne geremedieert werde nair behoren.

32. Komende tot het stuck vande Schoolen, alsoo dieselue als Seminaria vande Kercken ende policijen hoochnoodich zijn wel geinstitueert te werden, soo salmen neerstelicken letten op de poincten die hierinne particulierlick veruatet zijn inde besondere instructien der Kercken.

33. Ende dat principalick achtinge ghenomen werde op de hooghe Schoolen, ten eijnde dat ouer deselue gestelt moghen werden Curatores end besorgers, die de religie toeghedaen zijn, dat oock genoechsame ende bequame godturesende professores besonders inder Theologije verordent worden. Item datmen aenstelle Collegia ende een mercklick getal van Studenten inder Theologije onderhoude op ghemeijne landtskosten, met namen oock dat Boursen ende ghemeijne tafelen moghen werden aengestelt, al waer de Studenten niet seer machtich zijnde van goederen om eenen redelicken prijs haer onderhoudt mochten hebben.

Z. H. 9. Dat oock om de ionge ieugt te institueren de Schoolen niet Ludimagistri.

en worden beuolen papisten libertynen ende dooperen of anderen vianden der Waerheijt ende des Vaderlandts, maer dat achteruolgende tbeuel vande H.H. Staten, vroome ende doende professie der christelicke religie daertoe ghenomen worden, ende tebedencken daer bij van wien ende op wat wijse dat die Schoolmeesters sullen ingestelt worden, ende waer haer belooninghe sal gheuonden worden, Item teghedencken hierbij vande Schoolvrouwens, ende het sij dat de Schoolmeesters ende Schoolvrouwens gasie hebben ofte niet. Daerbij te gedencken is vande Schoolmeesters om voortesingen in der Kercke met den kinderen wt eenen psalmboecke eijgentlick grooue letteren daertoe gedruct.

eorum institutio.

Fundamenta scolastica.

Z. H. 10. Tot het voorgaende sal mede dienen, dat den kinderen inden particularen Schoolen eenderleij Fundamenta mochten gheleert worden der latijnsche ende andere spraken, dat oock inden Steden daer men kan hebben eenighe middelen, arme kinderen tot den Studio onderhouden worden, tot welcken eijnde Bourssen of Collegien noodich zijn, int werck gestelt te worden, om in deselue een ***Seminarium Studiosorum*** te hebben ten besten der republijcke ende Kercken met de mindere kosten, ende dat goede ordre ende discipline in alsulcken Collegien, als oock inde Vniuersiteeten sullen moghen onderhouden worden, waertoe seer noodich zijn inden Vniuersiteten besonder gheleerde ende godtsalige der christelicke religie toeghedane professoren der theologije, ende andere faculteeten, als oock insonderheijt goede curatores derseluen.

Collegia Studiosorum.

Professores.

Curatores.

Z. H. 25. Dat oock de Steden luttel of gheene alumnos en hebben, om hierin te vorsien, mits dat oock eenighe stipendate studenten mochten onderhouden worden ende hiertoe middelen tebedenken.

Midd. K. O. 12. N. H. 5. Dat op het annemen ende affsetten der Schoillmeesteren ende Meesteressen behorlick gelettet werde gemerckt alderlei geesten hair onderwinden scholen te houden tot corruptie van die ionge ieucht.

Midd. K. O. 14. N. H. 12. Dat oock tot beter onderhoudinge des ***Ministerii*** die Herren Staten ende Steden vermanet werden eine sekere getale van Studenten in die Vniuersiteit tot Leyden offte andere vermairde ***Academien*** angeuodet ende onderhouden werden.

34. Sal oock van nooden zijn dat alomme in dese gheunieerde prouincien tot ghemeijne ruste ende tot stichtinge der Kercke Godes een goede policije ordeninge gestelt werde, door de welcke de insolentien van kermissen rhetorizijn kameren geltbruijlofsfeesten ende dergheliijcken gheweert moghen werden, ghelijck particulierlicken hieruan inde instructien der Kercken vele geuonden wort.

35. Ende aengesien de goede ordonancien teuergheefs ende

crachteloos zijn ia ten spotte ghedijen ten sij dat deselue geexecuteert worden, om twelcke te doen Magistraten ende officieren gestelt zijn, waerinne groot ghebreck tot noch gheweest is; soo salt van nooden zijn by zyn Excell. aentehouden ten eijnde dat hierin behoorlick mach versien worden.

Z. H. 18. Op ghelijcke wijse worden oock noch onderhouden kermisfeesten, Vastauent, Kamerspeelen ende andere Bacchusfeesten, met gaders ouermatige geltbruijtloften als tot VIIc of VIIIc ende meer persoonen, tot groothe oorzake van veel sonden, bij ghebreke van guede opsicht ende voorganck der officieren. Bacchi festa. nuptie.

Z. H. 41. Dat oock een remonstrantie gestelt worde van alle onordentelicheden, Kercklicke ende politijcque, zyn Excell. ouertegheuen. +

Particularia.

1. Ofmen de sonden alsoo mach beschrijuen opden predikstoel dieselue bestraffende alsoo datmen den persoon die misdaen heeft een lidtmaet der Ghemeynte zynde wel mach bekennen, sonder voorgaende vermaninge. 508.

2. Ofmen sal moghen lieghen om der besten wille, te beuragen. 508.

3. Dat een verclaringe des woordts Ghemeynte artic. 10 Synode Middelb. ghedaen worde om redenen.

4. Oft niet raedsam en sij de handelinge Coornherts telaten drucken ende middel [te bedencken] vande onkosten. Item tebeletten ende tebeandtworden de boecken vande onrustige gheesten als harengii, Coolhasii, hermanni herberti, Coornherts, [Bulckii] ende andere, ende voort in haere sake by dese vergaderinge te handelen.

Z. H. 31. Sal mede aengegheuen worden oft raedtsam sij den handel met Coornhert gehouden te laten drucken ende de onkosten te vinden. Disputatio c Cornhartio. +

Z. H. 36. Sullen die gedeputeerde mede aengheuen den Synodo generali wat inde sake tusschen de Kercke ende Classe van Dort ende hermannum herberti Dienar ter Goude, ende zyn wtghegeuen boeck geintituleert Cort Verhael, ghedaen sij ende hij ontboden worde, bij authoriteet etc. Hermannus Herberts. +

Z. H. 37. Desghelycken oock sal te doen zijn met Henrico Bulckio ende in zijn zaken, als oock van zyn wtgegheuen boexken in drucke, inhoudende zeekere doolingen ende calumnien. Bulkius. +

N. H. 3. Ende angemerckt die suuere lehre des Euangelii door som- Midd. K. O

miger onrustiger menschen lasterlicke schriften als *Ioannis Harangii*, *Coelhasii*, *Hermanni* Herbertzon ende Derick Volkertzon Cornhert, tott achterdeel veeler eenuoudiger menschen beuochten wordt, is het versoicken, dat in die tegenwordige vergaderinge het selffde door bequame middelen moge verhodet ende so nodich beuonden beantwoordt werden.

5. Te noteeren vande sake Iacobi Baseli, tusschen hem ende de Kercke ende classe van leijden.

Baselius. Z. H. 38. Item indien de sake Iacobi Baseli, met de Kercke ende + Classe tot Leijden noch niet en sal afgehandelt zyn, dat die bijden Synodo generali worde gedecideert.

6. Dat oock ghearbeydt worde inde sake tusschen den Synode prouinciael ende de Kercke van leijden.

Leydenses. Z. H. 40. Sal oock moeten die twistige sake tusschen de Kercke + van leyden ende den Synode Prouincioneel of particulier gebrocht worden tot den Synode generael, mits dat verclaert worde wat hierinne ghedaen is, als oock wat sommige agenten met de Kercke van Leijden souden mogen gehandelt hebben; om eenmael afgedaen te worden.

N. H. 16. Berorende die controuersie der Kercken van Leyden heefft die vergaderinge voor goit geuonden dat het selffde geschil in den tegenwordigen *Nationali Sijnodo* door die Gedeputierden so vele mogelick sal affgehandelt werden.

7. Versoect de Walsche Kercke dat oueral inden Steden daer Walsche Kercken zyn, hen met de duytsche Kercken toeghelaten worde tot de bijeen komste inden Kercken raedt op zekere tyden te moghen komen.

8. Of niet den Kerckenraedt een pedellum mach hebben wt de godsalichste, vanden magistraet, om te ontbieden die ghene die tot den Kerckenraedt niet en willen komen.

9. Of een Dienaar ofte een Lidmaat geëxcommuniceert zynde, [of] in andere Kerkelyke questien met den Kerken gevallen zynde, zal mogen appelleeren tot de Politicque Magistraat, ende die censuren der Kerken ende Synoden voorbygaan ende verachten.

509. 10. Of het ook geraaden zy dat alle Dienaaren ende Ouderlingen tot den Synodum particularem zullen koomen.

509. 11. Of een Dienaar mag te gelyke een Dienaar zyn ende een Medicynmeester.

Friesl. 2. [geheel gelijkluidend] [1]).

Friesl. 1. [ontbreekt in den verzamelstaat, en is bijna geheel gelijkluidend met de redactie van art. 8 van de Part. Vragen, boven blz. 510] [2]).

12. Of men nieuwe partytie sal maken vande Classen of dat ment byde oude partytie sal laten blyuen.

Z. H. 33. Indien het oock sal nutte ende noodich zijn sal de Synode generael moghen maken nieuwe partitien der Classen of byde oude te lathen blijuen. Classium repartitio. +

13. De sake Datheni tegedencken tot reuocatie ende reconciliatie.

14. Datmen gedencke inde alghemeene ghebeden haerer Maiest. van Engelandt, zyn Excell. den graef van Leicester ende Graef Maurits ende thuys van Nassauwen.

Z. H. 28. Dat men niet en wille vergheten in de Kerckenordeninge gestelt te worden, datmen bidde dagelix voor haere Maiest. van Engelandt, zijn Excell. den Graef van Leijcester, ende den welgheboren Graef Mauritz ende thuijs van Nassauwen. Preces publicae pro Regina. +

15. Oft niet raedtsam sy haere Maiest. van Engelant te bedancken wt den name der Kercken ende te bidden door intercessie vande Kercken van Engelant het aengeuangen werck te continueren.

16. Oft niet raedtsam sij gheschreuen te worden bijde hooghe ouerheydt aenden vorst van Cleef, om den Christenen der gereformeerde religie vrijheijt te laten in zynen lande, ende haer niet en molestere.

17. Welcke ouerheden te houden zyn, die welcke professie doen der christelicke religie, dewyle hieruan differentie is.

18. Dat die ghebannen zyn om wettelicke oorzaken bijde magistraten niet en worden wederom geaccepteert, mitsgaders dat oock de vrijheden der moetwillige dootslagers byde particuliere heeren alsoo niet getolereert en worden.

Z. H. 26. Item dat die ghene die wettelick ghebannen zijn om ouer- Banniti. +

---

1) Op den kant staat aangeteekend: „Was van Cornelio Wiglii [?] ende Gellio Scotano principalick."

2) Op den kant staat aangeteekend: „Was van Andrea Stangers, dienaer tot Doccum, sich vergrepen."

spel ende andere quade feijten, niet wederom ontfangen en worden in de Steden ende prouincien daeruijt sy ghebannen zijn.

Homicidae. + Z. H. 27. Daerbij mede staet te noteeren die vrijheydt vande moetwillige dootslagers bij ende inde iurisdictie van particuliere heeren dat die niet getolereert en worden ghelyck het geschiedt.

19. Hoemen doen sal met de ghene die byde Kercken niet en zijn geaccepteert om te trouwen ende zyn byde ouerheijt getrout.

20. Of een Dienaar buiten zyn schult verlaaten zynde van zyne Huisvrouwe, ende daar over van der Overheid ontschuldig verklaart, geoorlooft zy een andere Huisvrouwe te trouwen.

510. 21. Of men eenen gedoopten Persoone met eene Ongedoopte zal mogen trouwen.

511. 22. Of een Overspeelder mag trouwen den geenen daar meede by Overspel gedaan heeft.

511. 23. Of een Broeder mag trouwen de Ondertrouwde zyns Broeders, des Overledenen, tot welke zy ingegaan is in zyn ziekte om hem te dienen.

Z. H. Zeekere Questien. 1, 2 en 3 [bijna geheel gelijkluidend met de voorgaande artt. 21, 22 en 23].

4. Te noteeren dese vraghe hoeuerre dat men sal ijemant in zijn swackheijt moghen draghen int stuck der religie ofte leere, die hem tot der Ghemeijnte ende auentmale begheuen wil, ende eertijts een lidtmate eenichsins bekendt wert.

24. Ofmen niet en sal den weduwen der predicanten herhouwende ende hebbende kinderen, toelaeten tghene hen bijde Staten iaerlicx gheordoneert wort.

25. Teuersoecken byde heeren ouerheden des landts dat haer Eed. belieue te ordoneren middel tot verual vande onkosten in kercklicke saken die byden Classen ende Synoden ghedaen moeten worden op dat hier door goede ende noodige saken niet achterblijuen.

Sumptus ecclesiastici. + Z. H. 32. Dat oock mede versocht worde aende Ouerheden een middel tot Verual vande onkosten der Synoden ende andere Kercklicke saken om iaerlix voor elcken Classe een hondert gulden gheordoneert te worden, op dat hier door goede saken niet achterblijuen.

511. 26. Oft niet raedtsam en sij de dingen die in dese neder.

landen haer hebben toegedragen tebeschrijuen ende int licht tegheuen mits continuerende deselue.

27. Ook zal te gedenken zyn die zaake Laurentii Coperani, die van zynen dienst gedestitueert is.

Z. H. 39. Indien oock Laurentius Copicanus of ijemandt van zynent weghen soude moghen doleeren aenden Synode van weghen zyn destitutie, dat de sake ende tgheue daerin ghedaen is verhoort worde, als oock de clachte ende doliancie van zynen schulden ende cleijnen middel om met wyf ende kinderen te leuen, Twelck de Synode particulier aenden Synode generael gerefereert heeft. Copicanus. +

28. Item der combinatie der Dorpen dat elke Kerke mogte 512.
hare eigen Dienaar hebben, ende bequamelyk bedient worden.

Z. H. 35. Is oock raedtsam beuonden datmen ghedencke vande combinatie der Dorpen ende Kercken, op dat elcke Kercke op den dorpen bequamelicken hebbende elck besonder een Dienar, souden moghen bedient worden. Combinatie.

29. Te letten op het getal van den Persoonen die uit elke Provincie in den toekoomenden Nationaalen Synode zullen verschynen.

30. Werd verzogt verklaringe van der authoriteit der Magistraat in die verkiezinghe der Ouderlingen ende Diaconen, item in die Kerkenraad tegenwoordig te zyn, ende wetenschap te hebben over de Excommunicatie.

30* [ontbreekt in het Kerkel. Placaat-Boek]. Dat ordre ende determinatie mocht gestelt worden belangende het interest ende..... [?], hierom bij zyn Excel. aen tehouden.

E. *Stukken, die bij de Synode zijn ingekomen of die van haar zijn uitgegaan, over onderscheidene zaken.*

1. *Stukken in de zaak van Ds. Hermanus Herberts.*

Hiervoor kan verwezen worden naar de bekende geschiedkundige werken, waarin sommige van die stukken (samen ten getale van zes) in hun geheel zijn afgedrukt [1]).

De vijf bijzondere schriftelijke bekentenissen van Herberts (alle mede onderteekend, van wege de Synode door de leden die gedeputeerd waren om met hem te confereeren en door de politieke gecommitteerden, en van wege Gouda door de gedeputeerden van den Magistraat en door die van den Kerkeraad), handelende over de volkomenheid der Christenen, over de rechtvaardigmaking (beide van 26 Juli), over letter en geest, over de vernedering van Christus (beide van 29 Juli) en over de verkiezing (van 30 Juli), zijn alle opgenomen door P. Bor Cz.

---

1) Van de vele brieven en acten, waartoe de behandeling van de zaak van Herberts ter Synode van 1586 aanleiding gaf, schijnen noch de origineelen noch eenigerlei afschriften te zijn overgebleven. De zes bovenbedoelde stukken zijn dan ook alleen uit den afdruk in geschiedkundige werken bekend. In diezelfde werken is echter van de andere hiertoe behoorende stukken toch de hoofdinhoud opgegeven; vooral in het boven vermelde „Kort end' waerachtich Verhael" (met veel verkorting, maar toch vaak woordelijk, door Trigland gevolgd) en in de Historie van Bor.

Van een aantal latere aktestukken in de zaak van Herberts is de woordelijke inhoud ook nog bekend (b.v. door hunne gedeeltelijke opneming in de Hist. van Bor, t. a. p. blzz. 83—92 of 796—810); maar ofschoon die latere handeling het gevolg was van een besluit der Synode van 1586, en ook uitging van de door haar te dien einde gedeputeerden, kunnen die stukken toch natuurlijk niet meer geacht worden tot hare acta te behooren.

in zijne Hist. der Nederl. oorlogen (Boek XXI, blzz. 81 vg.; in de uitgave van 1680, Deel II, blzz. 794 vg.). De laatste van die vijf bekentenissen (over de verkiezing) is bovendien te vinden (maar zonder de namen der onderteekenaars) bij Joh. Wtenbogaert (Kerckel. Hist., Ed. 1647, 3e Deel, blz. 58b), Jac. Trigland (Kerckel. Geschied., Ed. 1651, blz. 218), C. M. van der Kemp (De eere der N. H. K. gehandh., Dl. II, blzz. 181 vg.), enz.

De algemeene acte van schuldbekentenis en verklaring (den 31 Juli ter Synode gedaan en mede onderteekend van wege de Synode en van wege Gouda, evenals de andere bekentenissen) is te vinden in het „Kort end' waerachtich Verhael" enz., in 1592 uitgegeven volgens besluit van de in het vorige jaar te 's Gravenhage gehoudene particuliere Zuid-Hollandsche Synode (blzz. 52—54), en voorts bij Bor (t. a. p. blzz. 82 vg. of 796), Wtenbogaert (t. a. pl. blz. 58), Trigland (a. w. blzz. 217 vg.), van der Kemp (t. a. p. blzz. 177—179), enz.; ook, hoewel met eene belangrijke afwijking [1]), in het Kerkelyk Placaat-Boek (Dl. III, blzz. 538 vg.).

2. *Stukken in de zaak van Caspar Coolhaes* [2]).

a. *Minute, wt den name Caspari Coolhasii door Hackium ontworpen ende den Synodo gepresenteert* (O. A., Nr. I, 3, blz. 549).

D. Casparus Coolhaes persisteert in syne continuele [?] begeerte onder reverentie ende correctie der Heeren gedeputeer-

---

1) De afwijking bestaat hierin, dat in het K. P. de bedoelde acte, geheel tegen haren inhoud en hare bedoeling, vermeerderd is met het opschrift: „Sententie van H. H." In overeenstemming met die onjuiste opvatting is bij de onderteekeningen de naam van Herberts (die natuurlijk bij de acte allereerst vereischt werd, en die dan ook in alle andere uitgaven bovenaan staat) willekeurig geheel weggelaten. En voorts staat als dagteekening abusievelijk 31 Mei in plaats van 31 Juli.

2) De opschriften, waaronder de eerste twee der hierboven opgenomen stukken zijn afgedrukt, staan op die stukken zelven aan de achterzijde,

den van sijner Exc[ie] ende der broederen deser tegenwoordiger vergaderinge dat sijne boecken sullen worden geinterpreteert in duysteren ende als differenten plaetsen in conformite van de belydenisse van hem op ghisteren gedaen ouer de 37 articulen der ghemeen confessie deser landen uytgenomen tpoint der reprobatie in den XVI articel vervatet, ende houdt oock mitsdesen geretracteert alle tgeen dat soude moghen gevonden werden te stryden tegen de voorss. confessie in sijue voorss. [?] uytgegevene boecken.

---

en zijn zeker nog ter Synode zelve daarop geplaatst. — In denzelfden foliant van het Oud-Archief is nog een derde dergelijk stuk (blz. 547), waarop aan de achterzijde geschreven is: „Minute van Cas. Coelh. selffs ontworpen, aengaende het 16 art. vande Confessie". Dit begint met de woorden: „Ick Casparus Coolhaas bekennen [op den kant staat: „sal bekennen"] den 16 Artickel van die Nederlandische Confessie, in manier als volgt, Ten Eersten dat"; maar verder is het, behoudens de spelling, met het tweede, sub *b* afgedrukte stuk volkomen gelijkluidend. Althans, na de daarin aangebrachte wijzigingen, waarvan de voornaamste is, dat de woorden: „die den goeden willen werckt in den wtuercoren", in de plaats gekomen zijn van de oorspronkelijke uitdrukking: „die Gott die Here hun luden insonderheit voor anderen bewyset". Ook het concept van Hackius is eerst na onderscheidene wijzigingen in den boven afgedrukten vorm gekomen. — Het derde, sub *c* opgenomen stuk is ontleend aan het Kerkel. Placaatb. (Dl. III, blzz. 537 vg.); waarin het is uitgegeven, zonder opgave van herkomst, maar blijkbaar naar een goed afschrift; evenwel, met wijziging van de spelling; met het onjuiste opschrift: „Sententie van Casparus Coolhaas"; en met de fout dat 25 Juni in plaats van 25 Juli als dagteekening vermeld wordt. — Het tweede, en dus het voornaamste, deel van die acte staat ook bij G. Brandt (Historie der Reformatie, Deel I, Ed. 1677, blzz. 716 vg.), met geheel dezelfde woorden, en met de kantteekening: „Uit de Synodale Acten". — Wat betrouwbaarheid aangaat, is de boven afgedrukte minute dus met de authentieke acte gelijk te stellen; en onjuist is zeer zeker de latere voorstelling van Coolhaes zelven (Een cort warachtich verhael, Ed. 1610, blzz. 165 vg.), dat ter Synode zou gestipuleerd zijn, dat hij van nu af niet alleen voor „een lidtmaet" en „broeder", maar ook voor een „Dienaer des woorts" en „mede-dienaer" weêr werd „aenghenomen" en „bekent" en „ghehouden".

b. *Minute van tgeen met Cas. Coolh. geaccordeert in oorsaek het* 16 *art.* (O. A., Nr. I, 3, blz. 543).

Ende nopende het different als voren op den 16 art. der Nederlansscher Confessie sal Casparus bekennen, dat alle de geene die salich worden niet door haer eijgen verdienst, weerdicheijt offte heijlicheijt: maer alleen wt louter genaden Gods die den goeden wille werckt in den wtuercoren, salich ende behouden werden. Ende dat de geene die verloren gaen om haer eijgen schult verloren gaen, ende dat God geen oorsaeck daer van en is: Twelck also bij hem bekent sijnde, sal hij als lidtmaet der kercken ontfangen, ende int geene hij vorder desen aengaende noch niet genoech en verstaet, gedragen werden: mits dat hij stilswijge ende niet en drijve ofte sustinere van de generale genade Gods ouer alle ende iegelicke menschen gelijck in sijnen boeck Conciliatie genaemt het 25 blat, geschiet is.

c. *Besluit der Synode in de zaak van Coolhaes.*

De Synode getreeden zynde in conferentie van de Leere van Casparo Coolhasio, en hem voorgehouden hebbende de Belydenisse des Geloofs van de Nederlandsche Kerken in XXXVII. Artikelen vervat, waar op hy hem verklaarde dezelve Belydenisse in alle haare Poincten en Artikelen, (uitgenoomen alleen het stuk van de Reprobatie in het 16. Artikel) voor goed en schriftmatig aan te neemen, en bereid te zyn om dezelve met zyne hand te onderschryven, wanneer zyn Excell. zulks tot de gemeene Kerken-Ordening zou goedvinden te ordonneeren, daar by ook verklaarende op het stuk van den Christelyken Catechismo, die in de Nederlandsche Kerken gebruikt word, dat hy dien van gelyken voor goed is houdende en aanneemende. En alzoo wyders met hem in communicatie koomende van zyne Schriften en Boeken voor deezen uitgegeeven, geintituleert als volgt: *Apologie*, *Breeder Berigt*, *Zendbrieven aan de Dienaaren van Zuid en Noord Holland*, *Zendbrief aan de onpartydige Predikanten*, *Toetsteen van een-zekere Proeve*, *Zekere poincten uit de Heilige Schriftuure.* Item *van de Christelyke Discipline*,

en ten laatsten *Conciliatie*, *dat is*, *vergelyking van zekere poincten*.

Zoo is 't, dat de Synodus voorschreeve, lettende inzonderheid op de eere Gods en op de ruste der Kerke hier te Lande, en om alle ergernisse te praecaveeren, goedgevonden heeft, dat de Schriften en Boeken als boven zullen gesupprimeert en te niette gedaan werden, als inhoudende sommige stukken, die de waarheid ongelykvormig zyn, en ligtelyk dienen tot ergernisse van de Zwakken. En nopens het different op den 16. Artikel als boven van de Nederlandsche Confessie..... [verder woordelijk gelijkluidend met het stuk sub *b* hierboven, behalve dat aan het einde de woorden „het 25 blad" zijn weggelaten].

Actum in 's Gravenhage den 25 July 1586 stylo novo.

Dit alles Casparo voorschreeve voorgehouden zynde, en daar op zyn bedenken gehad hebbende, heeft het zelve aangenoomen en in oirconde der waarheid met zyne hand onderteekent, in dato als boven.

En was geteekent, *Casparus Coolhaas*, manu propria.

3. *Stukken in zake het geschil tusschen de Kerk van Leyden en de Provinciale Synode van Holland* [1]).

a. *De scheidsrechterlijke beslissing van* 12 *Maart* 1586,

1) Voor de stukken in zake het geschil tusschen de Kerk van Leyden en de Haarlemsche Provinciale Synode van 1582 (voor welke daarna alle de Classen van de beide Hollanden en dus alle Hollandsche Kerken, natuurlijk met uitzondering van Leyden, opkwamen) is hier eene afzonderlijke rubriek gemaakt, omdat deze strijd, hoewel in het leven geroepen door de zaak van Coolhaes, toch volstrekt niet met die zaak vereenzelvigd kan worden. Dit is reeds duidelijk, b.v. hieruit, dat de Amsterdamsche predikant Petrus Plancius, die waarlijk geen geestverwant van Coolhaes was, voor de Leydsche Kerk is opgetreden als een der door haarzelve gekozen pleitbezorgers, en dat ten slotte de Haagsche Synode haar grootendeels in het gelijk heeft gesteld, zoo al niet formeel dan toch metterdaad. Maar ook uit de stukken zelven blijkt overvloedig, dat het hier een strijd gold, geheel van kerkrechtelijken aard. Met betrekking tot dien veeljarigen en belangrijken strijd worden in de volgende bladzijden slechts de stukken, die recht-

waardoor de formeele quaestie, wie als arbiters de zaak zelve zouden te beslechten hebben, werd uitgemaakt, en waardoor die taak in de eerste plaats aan de Haagsche Synode werd opgedragen (O. A., Nr. I, 3, blzz. 477—479) [1]).

Acta vande tsaemencomste der Gedeputeerden vande kercken van Suyt ende Noordholland ter eender, ende der Gedeputeerden vande kercke van Leyden ter anderer zyden; begonnen tot Leyden den 11en ende voleyndicht den 12en Martii anno 1586.

Voor eerst is verschenen inden naem der Suydhollandschen

streeks bij de Haagsche Synode behooren, volledig afgedrukt; maar de enkele andere, die nog in het Oud-Archief v. d. N. H. K. bewaard zijn, zullen toch vermeld worden in de noten; en uit die vermelding kan dan tevens blijken, dat het afgedrukte inderdaad kan volstaan. Voorts wordt het beloop van den strijd ook nog eenigszins toegelicht door de brieven van Henricus Corputius aan Arnoldus Cornelii, bepaaldelijk door die van 16 Aug., 6 Sept. en 14 Oct. 1581, 25 Jan., 11 Oct. en 31 Oct. 1582, 15 Febr. en 14 Aug. 1585 en 14 Juni 1586 (te vinden in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel II).

1) Bij dit aktestuk zijn aan de Haagsche Synode tevens overgelegd vier Bijlagen, gemerkt A, B, C en D. Die vier, alle nog bewaard gebleven, authentieke stukken zijn:

Lit. A. De in de eerste alinea vermelde geloofsbrief voor Regnerus Donteclocke, d.d. 3 Maart 1586 (O. A., Nr. I, 3, blz. 481).

Lit. B. De in de tweede alinea vermelde geloofsbrief voor Jakobus Lomannus, d.d. 21 Oct. 1585, onderteekend door Clemens Martini en Joannes Hallius, als praeses en scriba der particuliere Noord-Hollandsche Synode te Hoorn; deputerende „om met malkander teramen titt, platze, ende Rechterss die dair sollen anhoren ende decideren die klachten welcke die Gemeente van Leyden sustinert tehebben tegen die onwettelicke Procedure angaende hare Kercke ende wtgegeuen boick" enz., en lastgevende „om met den anderen gedeputierden Broderss het jene bouen verhaelt is ende niet anderss te beschluten" (O. A., Nr. I, 3, blzz. 483 vg.).

Kercken Reinerus Donteclocke Dienaer des Woords tot Delft, met schriftelicke credentie vande Classe van Delflandt onderteeckent Ioannes Mylius; welcke voorss. Classe versamelt ende ontfangen heeft door schryuen, de meyninge ende het goedvinden vanden anderen Suydhollantschen Classen.

Ende van wegen der Synode van Nordhollandt Iacobus Lomannus Dienaer des Woords tot Alcmar, met schriftelicke credentie vande voornoemde Noordhollantsche Synode onderteeckent Ioannes Hallius, ende gecoteert B.

Inden naem vander kercke van Leyden zyn verschenen Libertus

Lit. C. De in de zesde alinea vermelde „Aensprake voor de Kercke van Leyden als Aenlegger Tegen den Synodum van Hollant tot Haerlem gehouden als verweerder"; welk stuk in het kort dezelfde punten van aanklacht inhoudt, welke in het soortgelijke bij de Haagsche Synode ingediende stuk (boven in den tekst sub *e* afgedrukt) breeder zijn uitgewerkt (O. A., Nr. I, 3, blzz. 485 vg.)

Lit. D. De in de zevende alinea vermelde acte, opgemaakt den 26 Aug. 1585 in de „kerckelicke vergaderinge tot Leijden" en uit haren naam geteekend door Petrus Hackius; in welke vergadering de Kerk van Leyden met Regnerus Donteklock en Wynandus Verbeeck, door de Classis van Delft gedeputeerd om met haar te onderhandelen, overeengekomen was, „dat binnen de tijt van veerthien oft mindere (so anders moghelick) dagen de Synodus [van Holland] beroepen sal twee kerckendienaren den eenen uijt Suijt ende den anderen uijt Noordt-holland ghelyck oock die van Leijden twee ghelyckgequalificeerde daertoe bewilligen sullen; tot welcken vieren gevoecht sullen worden de Professores Theologiae vande universiteijt Leyden: wel verstaende dat deselfde Professoren sullen representeeren de Arbiters om te verghelycken de andere twee deelen so moghelick deselfde nijet en conden veraccordeeren, Alles te dien eijnde om dat door haere genomene resolutie bestemt worde tyt plaetse ende oock bequame mannen, om op het eerste tvoorss. different, belangende namelick de onwettelicke procedure aen die van Leyden (also sy seggen ende pretenderen) van den voorss. Synodo bewesen, metsgaders tgunt deselfde kercke van Leyden te seggen hebben op ende tegen tboeck des voorss. Synodi aen te hooren, ende na haeren vermogen in goeder conscientie ende met bewijs godlicker Schrifture, te modereren, componeeren ende (dat Godt gunne ende gheve) eyndelick in goeden vrede ende liefde te assopieren" (O. A., Nr. I, 3, blz. 487).

Fraxinus Dienaer des Euangelii inden Haeghe, ende Petrus Plancius Dienaer tot Amsterdam; als vander voorss. kercke daer toe beschreuen ende in deser tsaemencomste gepresenteert.

Item zyn gecompareert D. Magnificus Rector Adrianus sarauia, ende Doctor Ioannes Holmannus beyde Professores inder Vniuersiteyt Leyden: Omme als Arbiters daer toe versocht, te vergelycken de twee partyen, so mogelick de zelfde niet en conden ouer een stemmen int verkiesen vande gene, die als Rechters ofte Arbiters oordeelen ende beslichten zullen het verschil opgeresen tusschen de Prouinciale Synode van Suydt ende Noordholland ter eender, ende de kercke van Leyden ter ander zyden.

Daer nae is D. Magnificus Rector Adrianus Sarauia tot Praeses, ende Petrus plancius tot scriba vercooren worden.

Petrus Hackius, ende Christianus de Wouwer met tween Ouderlingen, als Agenten daer toe gedeputeert vanden Kercken-Raedt dezer stadt Leyden, hebben geexhibeert ende ouergegeuen tegen de Prouinciale Synode zeeckere Aensprake gecoteert C.

Den 12en Martii voor middach.

Is naer aenroepinge van des Heeren Heyligen naem goedt geuonden ende besloten in conformiteyt van het verdrach tusschen partyen onderlinge verwillicht ende aengenomen den 26en Augusti laestleden; dat de verschillen ende zwaricheyden opgeresen tusschen den Prouincialen Synodum van Suydt ende Noordholland ter eender, ende de kercke van Leyden ter ander zyden, sullen geoordeelt ende geslicht worden inden aenstaenden Nationalen Synodo der geunieerden Prouincien; ofte eenigen anderen tsaemencomsten, die zyne Ex^tie, als Goeuerneur deser landen, om kerckelicken zaecken metter hulpe Gods zal by een beroepen laeten. Wel verstaende so verre de voorss. generale Synode, ofte andere kerckelicke tsaemencomsten sullen connen te wege gebrocht worden tusschen dit ende midsomer naestcommende. Ende in geualle dat Neen, dat alsdan dese naevolgende mannen: naementlick, Doctor Iacobus Kemedontius Dienaer des Woords tot Middelburch; Daniel de Dieu, Dienaer des Woords tot Vlissinghe; Wernerus Helmichius Dienaer des Euangelii tot Vtrecht; D. Adrianus sarauia magnificus Rector der Vniuersiteyt Leyden; Petrus Euerardi Dienaer des Woords inden Haege;

Iacobus baselius Dienaer tot Enckhuyzen; Ioannes de la Vigne Dienaer vande Fransche kercke tot Amsterdam; Heer ende Mr. Nannius Forestius Doctor inden rechten; ende Heer ende Mr. Iulius Bena oock Doctor inden Rechten, sullen gebeden ende versocht worden omme tegen den eersten Augusti naestcomende hunne tsaemencomste inden Haege te houden; omme alsdan in vollen getaele ofte meesten deel van dien de voorss. verschillen ende zwaericheyden inder vreese Gods te beslichten. Ten waere de voorss. kercke van Leyden om redenen haer mouerende, te vreden waere de zaecke te laeten berusten totten voorss. generalem Synodum ofte eenige andere kerckelicke tsaemencomsten by zyne voorss. Ex^tie^ daer toe te veroordineeren.

Heeft oock de voorss. kercke van Leyden vergewillicht, Dat so wanneer haer zal blycken, dat eenige mannen van wegen des Prouinciaelen Synode van Suydt ende Noordt Hollandt sullen daer toe gecommitteert ende geauthoriseert worden, te treden metten zeluen Gecommitteerden in minnelicke conferentie; omme te verzoecken door middel van dien die voorss. verschillen te assopieren ende begraeuen. Ende in gebreecke van dien, sullen partyen haere zwaricheyden ter eender ende ander zyden by geschrifte stellen, ende die zeluige onderlinge communiceren; omme dle den voorss. Richters ofte Arbiters ter verordineerder tyt ende plaetsen ouer te leueren; ende dat omme te schuwen langheyt van procedure.

Adrianus de Sarauia sst.
Iohannes Holmannus Secundus sst.
Petrus plancius scriba.
Reginaldus Donteclocke minister Ecclesiae Delphensis.
Libertus Fraxinus.
Iacobus Lomannus Eccles. Alcmarianae minister.

b. *„Credentie voor D. Christiano van der Wouweren inde sake van Leijden tegen den Prouincialen Synodum"*, *d.d.* 25 *Juni, door welke de Kerk van Leyden, ingevolge de beslissing van* 12 *Maart, nu dezen gedeputeerde machtigde om te vernemen,*

wanneer zij het geschil bij de Synode zou kunnen aanhangig maken (O. A., Nr. I, 3, blz. 415)[1]).

Eersame zeer discrete weerde broederen inden Heere Christo. Nadien u. E. wel bekent is dat het different staende tusschen

1) Uit het bovenbedoelde stuk blijkt reeds, dat dus niet gelukt was, nog vóór de Haagsche Synode het geschil door eene „minnelicke conferentie" te doen eindigen, waartoe de sub *a* afgedrukte acte van 12 Maart, in hare laatste alinea, de gelegenheid had open gehouden. Tot nadere toelichting dienen de stukken waaruit blijkt, dat zulk eene conferentie niet eens gehouden is, denkelijk doordat Noord-Holland zich onthield. Hiertoe behooren:

1°. De „Credentie van Arnoldo [Cornelii] ende [Henrico] Corputio, wt den name van Suijthollant, in de sake van de kercke van Leijden 7 Meij 86" (O. A., Nr. I, 3, blz. 419); gegeven door de „extraordinarie vergaderinge", waartoe „op den 5en Meije van desen Iare verschreuen ende ontboden zyn woorden, wt elcken Classe van Suydthollandt eenen Dienar des Woordts Gods binnen Delfft"; uit hunnen naam onderteekend door Caspar Swerinchusius als scriba; en lastgevende aan de genoemde gedeputeerden, „dat dieselue sullen wt onsen name als agenten[,] der kercke van Leijden op haere swaricheden moghen andtworden ende bericht doen tot ruste ende welstandt der kercke Godes ende tot nederlegginge der sake differentiael voorssn mits dat oock die voorsse Arnoldus Cornelii ende Henricus Corputius sullen macht hebben tot haer te kiesen ende te nemen alsulcke als haer sal goet beduncken om haer met denselfden des noodt zynde teberaden, bij ende alsouerre die van Noorthollant gheen twee persoonen tot dese sake en souden deputeeren volgende de acte [van 12 Maart] hieruan decerneert".

2°. Het besluit der particuliere Zuid-Hollandsche Synode te Rotterdam van 2 Juni en vervolgens, in wier notulen bij 4 Juni vermeld wordt („Boek van Cabeljau", blzz. 496 vg.): „Wat voorder is aengaende de saecke vande Kercke van Leyden, wt laste des Classis van Rhynlandt aengegeuen. Is verclaert, hoe dat wt den Synode particulaer van Suydt-hollandt, inde extraordinaire vergaderinghe tot Delft den 5en Mey agenten geordineert syn, om met de Kercke van Leyden vriendelyck te handelen, ende haer bericht te doen. Maer alsoe men niet en wiste, wat die vande Noorthollandtsche Synode in dese saecke der agenten ghedaen hadden, en conde men hier inne voorder niet doen. Doch is belast Reynero Donteclock te schryuen aende Synode van Noorthollandt tot voorderinghe der Agenten, om noch voor den tydt des Synodi met

onse Kercke van Leyden als ter eenre ende den Synoden laestgehouden eerst tot Middelburch ende volgents tot Haerlem ter ander zijde noch nijet vergheleecken en is in tgeheele tot onsen ende veler vromen mescontentement: Maer is tselfde met onser ende der anderer zijden gedeputeerden bewilliginge alhier tot Leyden vergadert zynde op den XII^{en} Martii laestleden gewesen aen u. E. vergadering tegenwoordich, na vermogen der Acten daervan gepasseert.

So en hebben wij nijet en kunnen ghelaten desen tegenwoordigen onsen Lieven medebroeder ende dienaer des H. woorts D. Christianum vande Wouwer aen u. E. af te veerdigen ten eynde dat hij na behoorlicke ende reverentiale salutatie ende recommandatie u. E. soude veradverteeren, hoe dat wij nu schoon algereet ende geprapereert [*sic*] zyn om onse recht, twelck wij pretendeeren te hebben, in dese onse wettelicke beroepinge ende procedure tegen onse voorss. partie te doen blycken voor u. E., als deselfde kennende ende aennemende in desen deel voor wettelicke richters. Daertoe dan oock de Magistraet deser stadt ons bewillicht heeft om sekere personen uijt het middel vanden onsen te demiteeren ende oock gunstlick te defroijeren: Maer op dat deselfde nyet te vergeefs met verliesinge des tijts ende onnodige costen souden verschijnen; versoecken wij mitsdesen vrientelick dat u. E. believe ons eenen seeckeren dach te bestemmen inden welcken wij sullen moghen van u. E. acces ende audientie vercrijgen ende wij en sullen alsdan nyet in gebreke zyn om ons voorder te acquiteeren na behooren verhopende gantselick aen der ghenade Gods dat vermiddel u. E. discretie

---

die van Leyden te handelen, ende volghens te commen tot den Synode generael: Oock datmen om tydt te ghewinnen sal schryuen aen die van Leyden, hare grauamina ouer te senden aen die van Delft, om in tyts tot een vriendelyck bericht met haer te moghen comen, om haer te vreden te stellen: ende sal hier van oock schryuen aende kercke tot Leyden Reynerus Donteclock".

3°. De brief van Corputius aan Cornelii, d.d. 14 Juni (W. d. M. V., Serie III, Deel II, blzz. 258 vg.), waaruit o. a. blijkt, dat ook toen (onmiddellijk vóór de Haagsche Synode) Noord-Holland in de zaak der conferentie nog niets van zich had doen hooren.

ende gerechticheyt de saecke eenmael een goet eynde sorteeren sal tot grootmaekinge des goddelicken naems ende tot stichtinge der Kercken Christi. Amen.

Datum Leyden, den xxv[en] Iunii A° XV[c]LXXXVI.

De al uwer E. dienstwillige mededienaren
in twerck des Heeren die vanden Kerckenraet aldaer ende in haerer aller name
PETRUS HACKIUS.

c. *Minute van den „brief van aduertissement aende kercke van Leijden 4 Iulii ende 9 Iulii", ter bepaling van den dag waerop hare gedeputeerden de zaak ter Synode zouden kunnen inbrengen* (O. A., Nr. I, 3, blz. 519) [1]).

Eersame weerde ende seer lieue broeders, Also Christiano vander Wouwer v. l. metdienaer lestmael alhier van v. l. gesonden, doen ter tijt bij de broederen die tegenwoordich waren, is geantwoort dat men v. l. soude laten weten de bequamicheijt des tijts wanneer het den Synodo nationali alhier vergadert, gelegen soude sijn [te treden in handelinge van] het verschil staende tusschen v. l. ende den provincialen Synodum van Hollandt: So ist dat wij v. l. aduerteeren bij desen, dat v. l. sullen mogen alhier verschijnen tegen manendach of dinxdag toekommende, ende de voorss. sake inbrengen, om alsdan bij dese vergaderinge daerop gelet ende gedaen te werden naer behoren. Ende desen tot geenen anderen eijnde dienende, willen wij v. l.

1) Van de twee minuten, die in het opschrift genoemd worden, is die van 9 Juli slechts eene woordelijke herinnering aan de vroegere, met bijvoeging dat de advertentie herhaald werd omdat alle antwoord was uitgebleven. Intusschen staat op die tweede minute nog aangeteekend: „Niet gesonden", en bij de vermelding van 4 Juli, als dagteekening van den eersten brief, staat op den kant: „8 Iulii". Waaruit volgt, dat de brief van 4 Juli bij vergissing tot den 8[en] Juli is blijven liggen, en dus reeds den volgenden dag niet herhaald kon worden. Uit de tweede minute zijn in den boven afgedrukten brief vijf woorden gesuppleerd, die in de eerste blijkbaar vergeten waren.

hiermede in de bescherminge des Heeren beuelen. Geschreuen in den Haghe desen 4 Iulii 1586.

v. l. goetgunstige broederen ende medediena-ren Dienaren des woorts ende Ouderlingen alhier in den Nationalen Synodo vergadert, ende wt alder naeme, Iacobus Kimedoncius electus huius Synodi praeses, Wernerus Helmichius huius Synodi scriba.

d. *„Credentie vande kercke van Leijden voor haer Gedeputeerde inde sake van de procedure vande excommunicatie Caspari Cool., daer ouer sij haer beklaechden*, 11 *Iulii* 1586", *nl. voor de predikanten Petrus Hackius en Christianus van der Wouwere en de ouderlingen Tijmen Jakobsen en Joris Andriessen* (O. A., Nr. I, 3, blz. 417).

Wij dienaers ende Auderlinghen der kercke Iesu Christi, Binnen Leijden, Betuijghen mitts desen voor een ijeghelijck, die desen sullen sien off hooren lesen, Dat alsoo seker verschil dese kercke heeft, met den Sijnodo, ende den ghenen die welcke tanderen tijden een Lidmaet deser kercken, Als Caspar Coolhaes, Sonder haerlieden behoorlijck te Respecteeren, hebben gheexcommuniceert, Soo ist dat wij Soo deur verwillginghe deses kerckenraets, ende de Broeders des Sijnodij voorseijt eerst alhier de saecke voor sekere ghedeputeerde (die hier binnen Leijden ghe-weest sijn) is ghebracht, Waer door dat endelijck de saecke ghebracht is tot den Sijnodum, vergadert sijnde Rechtevoort inden Haghe, om welcke saecke, ende de Beswaernisse der kercke, inde Sijnode aldaer voor te gheuen, den wederpartije daer teghen te hooren, ende eijndelijck des Sinodij officie te imploreren, Soo veel de saecke der kercke belangt, Onvermengt de saecke Iasparij Coolhaes die wij ons in gheenen deel aentrecken te verantwoorden, maer laeten hem sijn eijghen stuck verdedighen, ende om sulckes als voorseijt bijden Sijnodum te verhandelen, ende laeten decideren, alles naer Godes Woort ende Ordeninghe aller wel ghereformeerde kercken, Gheuen wij met desen volcomen macht ende Authoriteijt den Eersaemen

onse Metbroeders D. Petro Hackio ende D. Christiano vande Wauwer Dienaers des Woorts, ende Tijmen Iacopsen ende Ioris Andrisen Auderlinghen deser kercke; Daer in haerlieden ghelooue toeghestelt te worden, Als off wij teghenwoordich waren. Aldus ghedaen in onsen kercken radt desen xi[en] Iulii anno 1586.

V. D. Medebroeders
MATHEUS PLATEUOET.
IACOP VALNAER.

e. *„Handelinge inden synode generael inden Hage* 1586, *Tusschen De kercke van leyden ende Die van denSynode prouinciael van hollant gehouden tot Haerlem": de aanklacht van de Kerk van Leyden* (O. A., Nr. I, 3, blzz. 471—476).

Aenspraeck der Kercken van Leijden tegen den Synodum Provinciael tot Haerlem gehouden anno 1582.

I. De Kercke van Leijden proponeerende haere aenclachte seijt (onder behoorlicke protestatie) dat, alhoewel sij eerst ende voor al haer grotelicks te beclagen heeft tegen den Synodum Nationael gehouden tot Middelburch anno 1581, van wegen dat deselfde buijten behoorlicke procedure haer heeft vervordert last te gheven anderen classen ende Synoden, af te snijden ongehoorder saecke een publique persone deser onser kercken tot Leijden.

II. Ende datselfde buijten weten ende willen derselfden Kercken, so sonder die oock daerover gehoort te hebben etc.

III. Maer de aenclagers dit voorbij gaende, als tegenwoordich haere actie intendeerende voor sodanige die moghelick henselven nyet en souden willen laten ghebruijcken tot Richters over tgunt in den Nationali Synodo besloten is; doch tot u. E. goetbelieven haer gedragende om oock tselfde te remonstreeren so het noot doen sal: Beclagen haer grotelicks voor ditmael alleen over tjene daerin sij vercortet zyn vanden Synodo provinciale Anno 1582, gehouden tot Haerlem: Ende dat namentlick in desen navolgende poincten.

Ten eersten.

IIII. Dat de voorss. Synodus tegen eene sodanige persone, die in meerdere qualiteijt synes ampts halven behoorde gerespecteert te zijn, ende daerom wel met alle voorsichticheijt behoorde geprocedeert te hebben, opdat nijet tegen de aert der liefde ende alle behoorlicke pro-

cedure nijemant hem en soude moghen beclagen, te meer dat sulcks geschiedende de kercke lichtelick in trouble soude gestelt mogen werden.

Ten tweeden.

V. Dat oock sulcks is gedreven ende geexecuteert buijten weten ende willen ia tegens danck ende vriendelick begheeren der voorss. kercke tot Leijden onder dewelcke de Excommunicandus sorterende was, die doch nijet langer als acht dagen (doordien dat hij Excommunicandus van huijse gereijst zynde nijet en konde van des Synodi concept ende besluijt so haestelick onderrichtet worden) van de voorgenomene ende geeffectueerde excommunicatie opschorssinge versocht.

Ten derden.

VI. Dat oock sulcks is ghedaen buijten consent des Eersaemen Raets des voorss. stadt Leyden: Twelcke hoeverre het behoort te ghelden sal hieronder geinsereert worden.

Ten vierden.

VII. So en is oock nyet gevolcht in dese procedure tbesluijt des voorss. Nationalis Synodi tot Middelburch, ghelyckmen inde acten desselfden Synodi sien mach: luijdende aldus.

Maer en heeft nyet geobtempereert (denoterende desen Excommunicandum), Daerom vier omliggende classen ende eyndelick de Provincie van SuytHollant bevolen te procedeeren tot excommunicatie gradatim, si perstat in inobedientia. — Want de twee onder den vieren gedeputierden Classibus teweten Rynlant, ende Hage, hebben haer tegen sodanige maniere van procedeeren geopponeert, also dat de andere twee Delft ende Haerlem oock nijet na tbesluijt des Middelburchsen Synodi selfs en hadden behoort voort te varen.

Ten vijfden.

VIII. So willen wij gaerne voorbij gaen der cortheyt halven hoe de Classis vander Goude ende de Kercke van Dordrecht in desen deele haer hebben gedragen ende genoechsaem verclaert gheen deel te willen hebben aen dese onoordentlicke procedure, als wij tself wel kunnen doen blijcken so het nodich zyn sal.

Ten sesten.

IX. So willen wij oock voor dese reyse nijet aenroeren (ten ware de noot sulcks vereijschde) een sulck boeck (in naeme des Synodi uytgegeven) daermede wij aenleggers ons nijet weynich bevinden beswaert te zyn, als in veelen stucken de waerheyt ghemist hebbende, waerdoor wij dan swaerlick gegraveert ende bij veelen vromen gediffameert zyn.

X. Ende overmidts dat dan de Kercke voorss. sustineert gherechtelick, dat gheen kercke oft oock veel kercken, particuliere provinciale ofte oock Nationale Synodi macht hebben, yemant te excommuniceeren, ten

ware dan dat deselfde wettelick procedeerden, namentlick ende principalick achtervolgende den regel Christi, oft oock in conformité van dien, tbesluijt des voorss. Synodi nationalis tot Middelburch articulo 62 ende sequentibus ende quaestione 43.

XI. 1°. Ende dewyle nu de Kercke van Leyden sustineert dat de eerste Gradus in desen regel nyet en is van de Excommunicanten geobserveert:

XII. 2°. Ende genoech bekent is dat het bevel Christi Dic Ecclesiae nyet en is achtervolgt, want daer noijt clachte van wegen des Excommunicandi is voor de Kercke van Leyden ghedaen:

XIII. 3°. Ghelyck so weynich oock voor den Rynlantschen classe onder welcken Leijden met haeren dienaren als litmaten van dien sorterende is:

XIIII. So infereren de aenclagers mitsdesen deselfde procedure als onbehoorlick ende tegen rechte forme Christelicker discipline gedaen voor nul ende gheener weerde gehouden te moeten werden.

XV. Want onwederspreeckelick is het dat men hadde behoort de voorss. trappen op te gaen, eer ende al voor men de sake op den Particulieren Synoden, ende volgents op den Provincialen (twelck gheen van beyden en is geschiet) ende eyndelick op den Nationalen Synodum hadde moghen brengen.

XVI. So dan de clachte voor de kercke van Leyden ghecomen, ende de voorss. persone met Godswoort van haer onghelyck overwesen zynde obstinaet ware gebleven, soude het der voorss. kercke toegecomen hebben, ende was haer ende nijet anderer kercken ampt tegens hem te procedeeren gradatim na behoiren.

XVII. Maer (also boven geseyt is) het is verre van daer gheweest datmen de kercke van Leijden in desen hadde gerespecteert, also datmense oock nyet weerdich en heeft geacht gehadt om haer te voldoen int tjene daerin sij haer beswaerde; nyet tegenstaende sij tselfde tot verscheydenen reijsen vriendelick ia met bidden ende smeecken heeft versocht, te weten oft men oock (voorbij gaende de onordentlicke (so wij die achten) procedure) suffisante oorsake heeft gehadt om een sodanige personam publicam als de geexcommuniceerde is, op een sodanige wijse te excommuniceeren.

XVIII. Om welcker aller voorss. redenen willen cortelick gerepeteert; 1°. Namentlick dat nijemant buijten consent ende bewilliginge syner kercken, te meer so dat geschiet sonder contentement ende believen van syne wettelicke overheijt wesende litmaten der Kercken vereenicht ende coniunct metten Kerckenraet.

XIX. 2°. Dat oock na vermoghen des Middelburchschen Synodi besluijt gheen kerckendienaer buyten consent synes classis geexcommuniceert mach worden.

XX. So heeft haer de kercke van Leyden als tegenwoordige aenclagers met recht te beclagen, dat een sodanige publique persone ende litmaet haerder gemeente buijten haren ia des geheelen classis van Rynlant, ende meer anderen classium ende kercken, ende nyet met willen des Eers. Magistraets in qualité als voorss. geexcommuniceert is worden.

XXI. Twelck alles, dewyle het tot seer quaden fijne ende nijet alleen tot denigratie ende verachtinge van onse voorss. kercke tenderende is, maer oock in onbehoorlicker consequentie soude mogen getrocken worden:

XXII. So ist dat wij achtervolgende ons ampt nijet en moghen tolereren ende met stilswijgen laten voorbij passeeren.

XXIII. Daerom oock nadat de Kercke van Leyden voorss. nu in tvijfde iaer tot verscheijden reysen toe so mondelinck als schriftelick aengehouden hadde, is eyndelick de sake so verre ghecomen door seeckere Arbiters van beijden partijen te dien eynde versocht ende beropen, van welcken oock eenige hier in dese vergaderinge tegenwoordich zijn, dat sy den twaelfden Martii laestleden tot Leyden vergadert vande richteren over dit geschil te constitueeren hebben besloten: dat dese tegenwoordige vergaderinge als richteren aenhooren zouden een sodanige conclusie vande Kercke van Leyden voorss. als aenclagers tegen den verweerderen des voorss. Synodi souden worden geintenteert.

XXV. Twelck als nu doende daertoe de dach dienende is, concluderen uyt den voorverhaelden redenen, ende die in productie der saecken tot meerdere kennisse souden moghen ingebracht worden: 1° dat de voorss. aenleggeren sullen worden verclaert haer wel beropen te hebben ende de Synodus oft verweerderen qualick geprocedeert ende daerom haer procedure geannihileert te zyn,

2°. Haer imponerende alsulcke Honorable emende, als u. E. uijt der merite van de saecke ten exempel van anderen sullen vynden te behooren, ende dit alles dienende tot reparatie ende restauratie van onse Kercke in deser onbehoorlicker procedure nyet weynich geledeert zijnde.

Implorerende mits desen het officie van u. E. na uijtwysinge goddelicker schrifture ende aller billicker equiteyt etc.

f. „*Handelinge*" enz. (gelijk sub *e*): *Minute van het verweerschrift van wege de Provinciale Synode* (O. A., Nr. I, 3, blzz. 457—465) [1]).

Aende Heeren Presidenten by syne Excellen. gecommitteert, ende aenden gantschen Synode

1) Aan dit verweerschrift is blijkbaar veel zorg besteed. De oor-

der gevnieerden prouincien in Sgrauenhage vergadert.

I. De gecommitteerde vanden Prouincialen Synode van Hollant gehouden anno LXXXII voirleden, gesien hebbende de schriftelicke aenclachte byden kerckenraedt van leyden als clageren tegen de handelinge des voirss. Synode aen v ouergegeuen;

Seggen dat sy, omtrent vyer iaren geleden, met den kerckenraedt van leyden wel hadden willen in minlicke communicatie treden, ouer de swaricheden, die zij clagers pretendeerden geuonden te hebben int boeck van wegen des voirss. Synode aldoen vutgegeuen, tot bericht vande excommunicatie ouer Caspar Kolhaes gedaen: Ende dat sy te dien eynde presenteerden te compareren inde eerste tsamencoompste der Classe van leyden; Maer de clagers en hebben noyt haer clachten willen openbaren tot noch toe;

Dwelck nochtans (onder correctie) hen wel betaemt hadde; Want mogelick doir mondelicke onderwysinge, ende minlicke onderhandelinge der clageren beswaringe hadde mogen wechgenomen ende voirder onrust geschout geweest zijn.

II. Maer nadien de minlicke communicatie nyet en heeft konnen vanden clageren verworuen worden, ende de saecke soe verde nv gecomen is, dat zij haer aenclachten voir uwe E. ingebracht hebben, soe is genoech dat uwe E. vande goetwillicheyt der gecommitteerde des Synode prouinciaels syn geaduerteert, dat het namelick by hen nyet en heeft ontbroken, om de clagers minlick te onderwysen ende tot vrede te arbeyden, ende sullen de gecommitteerde mitsdien de rechtmatige handelinge des Synode prouinciaels verantwoirden, biddende uwe E. (nadient anders nyet heeft willen syn) deselue antwoirt goetwillichlick aen te horen.

III. Inden eersten seggen de gecommitteerde voirss., Dat den staet deser handelinge is te ondersoecken het onrecht dwelck de clageren

---

spronkelijke redactie is hier op vele plaatsen geheel omgewerkt; en wel zóó, dat onderscheidene handen aan dit stuk hebben medegewerkt, o. a. die van Corputius en Cornelii. Aan hen is het denkelijk ook te danken, dat deze minute (met het vorige sub *e* afgedrukte stuk) is bewaard gebleven; blijkens hetgeen voorkomt in den brief van Corputius aan Cornelii van 17 Aug. 1586 (W. d. M.-V., S. III, Dl. II, blz. 262): „De aenspraeck dier van Leyden mette cladde van onse antwoirt hebbe ick, maer ick achte dat nyemant die beter bewaren sal als wy; nyettemin hebt ghy 't alsoe besloten te geschieden, soe sal ick se Helmichio seynden; latet my weten, anders behoude ick se".

hen seggen aengedaen te syn, daer mede, dat sy voir bygegaen syn int excommuniceren van Caspar Kolhaes, ende met vutgeuen des boecxkens handelende van desseluen caspars excommunicatie: ende nyet om te examineren de saecke Caspars Kolhaes. Want de clagers dicwils betuycht hebben, dat sy sich syner saecken nyet en willen aennemen, maer die hem selfs laten verantwoirden, dwelck sy oyck noch voir uwe E. verhaelt hebben. Daeromme sy gecommitteerde verstaen ende duydelick vutdingen in desen handel caspars saecke nyet te willen mengen, ende dat hier mede denseluen Caspar nyet te voirdeel sal geschieden.

IIII. Antwoirdende dan opt I^e^, IIe ende IIIe articulen der aenclachte, Hoe wel de clageren schynen aldaer voir by te willen gaen de actie, die sy pretendeeren tegen den nationalen Synode van middelborch, nochtans dewyl doer haer schryuen tegen denseluen Synode eenich quaet achterdencken soude by uwe E. mogen ontstaen, soe segghen de gecommitteerde dat tot haerlem op de handelinge des nationalen Synode wel is gelet geweest, maer nyet beuonden eenige onbehoorlicke, dan ter contrarien eene rechtmatige ende christelicke procedure; Dat Caspar genoech verhoort was, ende dat de kerckenraedt van leyden wetenschap heeft gehadt, dat inden synode nationael met Caspar van syne boecken gehandelt soude worden; Dat oyck deselue synode sunderlinge begeerde, dat vut de kercke ende Classe van leyden eenige gedeputeerde haer vergaderinge bywesen souden; Maer datter was gecomen excusatie, dat de magistraet van leyden was verhinderende, dat yemandt van leyden totten synode soude trecken; Dat nergens gebleken is, des kerckenraets ende classe wille nyet geweest te syn, dat de Synode nationael met Caspar soude handelen, maer dat wel het contrarie soude blycken, waertnoot, alst nyet en is, want al en waert haer wille nyet geweest, soo en was nochtans daeromme een synode nationael nyet schuldich syn ampt te onderlaten.

V. Maer ouermits de Heeren Staten van Hollant van alle desen eenmael hebben geoordeelt na genoechsame verhooringe der saecken, geschiet door sekere commissarissen vut haren collegie ende noch twee raedsheeren vut den Prouincialen rade, soe en behoort dit byde clagers nyet weder in stryt getogen te worden. De sententie der Heeren staten staet van woorde te woorde geinsereert int boeck des Prouincialen Synode van Hollant pag. 71, ende de gantsche handelinge voirde voirn. commissarissen wort te voren verhaelt int selue boeck pag. 52 ende voortaen. Is te verwonderen dat de clageren met soe rechtmatige ende autentycke handelinge hen nyet willen laten vernuegen.

VI. Opt IIIIe antwoirden de Gecommitteerden, dat tot Haerlem voirsichticheyt gebruyct, den aert der liefde na getracht, ende behoorlick proceduren gehouden is, in goeder conscientien, soe veel God

wysheyt gegeuen heeft, om nyemanden eenige oorsaeck van clagen te gheuen, ende is daer besondere oogenmerck genomen, dat de troublen, die meest doir onreyne leer inder kercke Gods worden verwecket, mochten ophouden, ende een yegelick gebracht worden tot eenicheyt des geloofs, in dwelck (hoe wel de clageren dat nyet mercken oft mercken willen) sy nochtans gespuert hebben Gods segen, ende dat de handelinge tot Haerlem nyet verloren is geweest.

VII. Bekennen wel, dat gel. goede voirstanders der kercke dobbelder eere, nade leere des Apostels weert syn, alsoe ter contrarien de quade dobbelde schande verdienen, ende dat die openbaerlick sondigen, openbaerlick oft int aensien van allen gestraft moeten worden, op dat andere vreese hebben. Daeromme een predicant sundigende tegen de reyne leere min behoort gerespecteert te worden om hem te verschoonen in syn onrecht, dan gemeene lidtmaten der kercken, Om welcker oorsake de clageren tonrecht soo dicwils verhalen dat Caspar een publique persoon zijnde ende mits syn qualiteyt behoorde gerespecteert te worden.

VIII. Opt V[e] articule antwoorden wij, dat de clagers wel hebben geweten, dat de vergaderinge tot Haerlem mede beschreuen was om te spreken ende te besluyten vande excommunicatie Caspars coelhaes. Want de Classe van leyden daer toe goets tyts beschreuen, ende daer na noch met brieuen vut den synode vermaent is, datse haer gedeputeerde seynden soude. Dat de clagers nyemanden inde vergaderinge hebben gehadt, is haer eygen schult geweest, maer sy en kunnen geen onwetentheyt voirwenden.

IX. Ende oft schoon den clagers, soe sy seggen, nyet te danck oft buyten haren wille is geschiet, Dat Caspar is geexcommuniceert, soo en is doch daeromme de saecke nyet onrecht. Want oft sy nemmer meer bij een rechte saecke haer wilden laten vinden ende deselue toestaen, soe en moet daerom de Synode syn ampt nyet nalaten, als bouen. Nyettemin sal nyet beuonden worden, dat de clagers aenden Synode hebben verclaert mondelick oft schriftelick, dat het tegen haren wille was, Caspar geexcommuniceert te worden, noch oyck dat sy eenige wettige redenen bygebracht hebben ter contrarie; Dwelck indien sy gedaen hadden, soude de Synode die redenen ouerwogen hebben voirde excommunicatie; Maer nv komen sy te spade quereleren, besondere nadien sy doen ten anderen mael beschreuen syn geweest als voir, met vutgedructe waerschouwinge, datmen haer presente begeerde, om te sien hoemen in caspars saecke handelde, ende daer na te mogen rapporteren met wat oprechticheyt gehandelt ware.

X. Doen was het tyt geweest Christelick voir te stellen, indien de Classe van leyden int gemeyn, oft de clagers (onder deselue classe ressorterende) int particulier yet hadden gehadt, tot voirstandt des

rechts haerder kercke, oft tot onderwysinge dienende, waaromme men Caspar nyet en hadde behooren te excommuniceren, oft oyck waeromme tselue op een ander wyse behoorde te geschieden.

XI. Petrus Hackius (soe hy schryft) inden name des kerckenraedts heeft wel een cleyn briefken gesonden aenden synode recht des auonts spade voirde excommunicatie, dwelck geruert is int voorss. boeck pag. 84 linea 21, Maer daer by is gestelt wat oorsaecken de Synode beweecht hebben voort te varen.

XII. Ende sekerlick nadien Caspars hartneckige onboetueerdigheyt ouervloedich was gebleken: aengesien hy selue noch gebeden was te verschynen, doir den seluen bode, die syne gedructe sentbrieuen hadde gebracht, ende nochtans nyet en was verschenen, maer nyet passende opden Synode vutgereyst: ende doordien de clagers nyet de minste hope gauen, noch konden geuen van eenich teecken der bekeeringe, soe en was dat geen oorsaecke om de excommunicatie te schorssen, maer soude gesciet hebben om de vergaderinge (die scheyden moste), als nyet vutgericht hebbende, te spot te stellen; sulcke maniere van doen heeft de kercke Gods nyet.

XIII. Euenwel is oyck wel aen te mercken, dat de clagers geene van haer clachten, diese nv voirstellen, doen voortgebracht en hebben in haren voirss. brieff, dwelck nochtans doen de rechte tyt was, ende is nv te spade: Want sy vut den brieff aen Casparum doir den Synode geschreuen opentlick verstonden, dat de Synode in meyninge was voort te varen. Hadden sy eenich recht gehadt, om de excommunicatie te beletten, doen hadden zijt mogen doen: Maer dewijle zij doen geswegen hebben, soo arbeiden zij nu te vergeefs de excommunicatie doir sulcke middelen sinisterlick te beuechten. Hadden de clagers liefde tot de kercke Gods ende om swaricheyt te verhinderen gehadt, doen was het tyt hare medebroeders inden Synode te waerschouwen, met onuoorsichtige ende onordentlicke handelinge nyet voort te varen, Maer deen noch dander nyet gedaen hebbende, staet uwe E. te bedencken met wat billicheyt de clageren nv voortcomen.

XIV. Opt VIe, Seeght de Synode nyet van nooden geweest te syn tot de excommunicatie, te hebben voirgaende consent des magistraets van Leyden, en vinden oock int clachtschrift nyet geruert, hoe verre tselue behoorde te strecken, hoe wel de clagers seggen sulx onder geinsereert te hebben.

XV. Maer nyettemin is warachtich, Dat de magistraet van leyden vande vergaderinge des Synode ende der oorsaecke van dien wel geweten heeft, ende nochtans geen intercessie en heeft gedaen, oft oorsaecke voirtgebracht waeromme de excommunicatie opgehouden soude behooren te worden; daeromme en helpt den clagers nyet, dat sy seggen ar. XVIII datter inde magistraet syn, die litmaten syn der

gemeente, vereenicht ende coniunct met den kerckenraedt: want sy dan als litmaten, oft als mede kerckenraedt in dat werck hen behoorden te dragen ende wat sy hadden doen by tydts voir te stellen.

XVI. Bouen alle desen is warachtich, datter vande magistraten van eyden vyff gedeputeerde by het gantsche verhoor (geschiet voirden voorss. Heeren commissarissen vanden staten) tegenwoordich waren, ende de handelinge met Caspar doen Christelick ende behoorlick verclaerden, als int boeck te sien is pa. 66 linea 23.

XVII. Is noch warachtich dat de Hooge ouerheyt (onder ende byde welcke de magistraten van leyden hare voorseyde vyff gedeputeerde hadden) heeft by haren oordeel verclaert, dat die vanden Synode op de censueren tegens coolhaes souden mogen procederen, sulcx als sy lieden na Gods leere ende Woorde beuinden souden te behooren, pa. 71 linea 14.

XVIII. Opt VIIe articule is d'antwoorde dat de Synode emmer gevolcht heeft thesluyt des Nationalen Synode, gradatim tegen Caspar procederende, soe verhaelt is int boeck pag. 72 tot aent eynde pa. 77.

XIX. Tis waer dat de Classe van rhynlant (mitsdien hare credentie was gelimiteert) tot besluyt der voirstellinge Caspars nyet en heeft gestemt, ende in bedencken heeft gestelt, dat Caspar nyet excommunicabel en was, ende dat het der kercke van leyden nyet proffytelick en was: Maer de andere drie classen hebben contrarie bericht gedaen ende besloten, inde procedure volgende de meeste stemmen voort te varen, als int boeck pag. 73 lin. 14 te sien is. Ter seluer tyt is de saecke caspars selfs wederom ouerwogen, in presentie vanden gedeputeerden vanden classe van leyden, daer aff deen was Ioris andriess, een ouderling der kercke van leyden, die te voren mede tegenwoordich was geweest, met noch eenen Diaken, byde verhandelinge der saecken voirde Heeren commissarissen pa. 53 l. 3.

XX. Mits welcke ouerweginge der saecken ende mits het voirgen. oordeel der heeren Staten de gedeputeerde der Classe vanden hage eendrachtelick met den anderen tween Classen van haerlem ende delft haer stemme gevuecht hebben, datmen Casparum voorstellen ende tegen hem procederen soude. Daeromme seggen de clagers met grooten onrecht, dat Classe vanden hage haer heeft geopponeert.

XXI. Opt VIIIe Antwoort de Synode, dat de contrarie van dien blijct vut den brieff der Classe vander goude geruert int voorss. boeck pag. 80 lin. 31. Daer by is warachtich, dat noch onlancx de Classe vander goude daer toe beschreuen synde, heeft helpen deputeren de gecommitteerde, die dese saecke inden name des Synode tegen de clagers souden verantwoorden.

XXII. Alsoe antwoort oyck de Synode aengaende de kercke van Dordrecht, Dat beijde de gedeputeerde der Classe van dordrecht syn

geweest vut den kerckenraet van Dordrt, die tot de excommunicatie haer stemme beide hebben gegeuen, ende byde Synode gebleuen zyn tot den eynde toe: Heeft oyck de voorss. kercke de sententie vande excommunicatie, als mede de gantsche Classe, voir goet bekent.

XXIII. Hoe wel het den clageren in haren voirnemen geen recht en gheeft, dat Classe van rhynlant nyet mede gestemt heeft, noch oyck recht soude gheuen al waert warachtich, dat vande Classe vander Goude ende vande kercke van Dordrecht byde clageren geschreuen wordt, Want die Classe ende kercke te bestraffen souden syn, ende euenwel recht gedaen souden hebben de andere classen die volgende Gods Woort ende kerckenordeninge tquaet van haer gedaen hebben.

XXIIII. Opt IXe seeght de Synode nyet te konnen antwoirden, mits dien de clageren geen specificatie der onwaerheyt voirtbrengen; nyettemin betuycht de Synode met willen geen onwaerheyt te hebben laten schryuen: weet hem noch geener te bedencken: heeft oyck nyets gedaen, om de clagers te diffameren.

XXV. Maer hier heeft de Synode veel meer oorsaeck hem grootelicx te beclagen, dat nyet alleen Caspar koolhaes (die hem vande kercke affsonderde) maer oock de clagers opentlick, heymelick, mondelick ende schriftelick, de prouinciale Synode (diens reputatie sy billicke behoorden voir te staen) hebben gediffameert, als oft deselue een boeck vol logenen vutgegeuen hadde ende syn ten lasten gecomen op XX, XIIII, oft XII logenen, daer sy nochtans vriendelick gebeden synde, tot noch toe nyet eene en hebben willen aenwysen; alsoe en behoortmen inder kercken Gods nyet te handelen.

XXVI. Maer het ware billick ende Christelick geweest, datmen voir sulck lantgeschrey den synode de verhaelde onwaerheyt hadde aengewesen. De Synode en soude nyet obstinaet syn geweest, maer soude der waerheyt plaetse hebben gegeuen, ia is noch bereyt, indien lapsu calami, doir quaet bericht, onuerstandt oft oyck vergetentheyt ergens gemist ware (desmen hopet neen), den clagers goet genuegen te doen, ende te bewysen, dat de oprechticheyt oueral gesocht is geworden.

XXVII. Opt Xe articule bekennen de gecommitteerde des Sijnodi, dat de regel Christi ende goede kerckenordeninge in alle excommunicatien behooren gehouden te worden. Maer de Synode heeft inde gantsche handelinge hem beneersticht, om die te volgen, hem nyet schaemende, doen de noot sulcx verheyschte, de gantsche handelinge schriftelick te openbaren ende met den druck gemeen te maecken, bereyt zynde altyt voorder rekenschap te gheuen.

XXVIII. Opt XIe is de antwoordt, Dat de regel Christi Mathei 18 eerstelick ende eygentlick spreect de priuatis peccatis et contemptoribus priuatarum admonitionum. Maer die eerste trappe der vermaninge en is nyet van nooden in sonden die publyck ende van harer nature wege

de gantsche kercke aengaen, als daer is de sonde van caspar, int vutgeuen syner boecken gecommitteert: Want daer cesseert si peccauerit in te frater tuus, veni et argue eum inter te et ipsum solum; Maer de sonde staet alreede in dien grade, dic ecclesiae, dewyl de kercke nyet behoeft geaduerteert te syn per gradus, maer selfs de sonde als publyck weet ende daeromme dien volgende haer ampt behoort te doen.

XXIX. Vuecht nyettemin de Synode hier toe, dat vut de plaetse Mathei XVIII (byde clageren geallegeert) opentlick volcht, dat in publicis peccatis, wanneer by yemanden obstinate verwerpinge der christelicker vermaningen (hem byde kercke gedaen) bevonden wort, alsdan deselue eyntelick als een heyden ende tollenaer gehouden moet worden, ia soe veel te meer, als de openbare sonden meer schade doen, dan de heymelicke oft besondere, ende dat sonder aenschouw der persoonen, dwelck de Synode den clageren Christelick te bedencken geeft, om dieswille sy hen laten duncken, dat Caspar nyet te excommuniceren was, om der qualiteyt syner persoonen, oft om andere oorsaecken, die sy hen inbeelden, sonder dat nochtans de Synode anders eenichsins in Caspars saecke alhier wil treden, dwelck bouen vutgedingt is, ende hier weder geprotesteert wort.

XXX. Dat Caspars sonde publicque was, ende nyet alleen de kercke oft Classe van Leyden, maer alle de kercken van hollant ende van alle andere omliggende prouincien aenginck, is openbaer ende behoeft geen bewysinge, Waeromme oyck die sonde schier in allen instructien der gedeputeerden opden nationalen Synode te middelborch innegebracht is ende in bedenckinge des Synodi gestelt tot wechneminge der algemeener argernisse: gelyck aldoen oyck ingebracht is van anderen persoonen, die van gelijcken om t' uijtgeuen van boecken te vermanen waren, welcke doen vermaent synde eenige haer schult bekent hebben ende van dwalinge afstandt gedaen, noyt sulcx geproponeert hebben, als de clagers hier doen.

XXXI. Hoe wel die clachte meer Casparum selfs, als den clageren soude toecomen.

XXXII. Maer nochtans de Synode hout het daer voir, dat emmer wel yemant onder den Predicanten ende kerckenraedt van leyden is geweest, die mishagen hebbe gehad aende materie der boecken Caspars, als ooc dat hy (sonder aen synen kerckenraedt ende Classe te voren raedt te vragen) deselue boecken, tegen de kerckenordeninge, in druck heeft vutgegeuen: Ten ware de Predicanten ende kerckenraedt nv clagers lieuer hadden te bekennen dat sy hier inne nyet eens haer officie en hebben gedaen, die dat soe nau in anderen syn verheysschende; oft datsy wilden bekennen (dwelck arger ware) dat de saecke hen nyet vermanens weert heeft gedocht: oft (dat noch quader ware) dat het vutgeuen der boecken met haren weten ende wille by casparum gedaen

soude syn. De Synode hopet emmer dat het des gantschen kerckenraedts werck nyet en is geweest, anders sy tsamentlick culpabel, ende onbequaem souden syn om anderen te vermanen.

XXXIII. Het soude oyck vreemt luyden, Dat de Classe int gemeen, oft emmer eenige van dien, Casparum nyet vermaent souden hebben, Datter nergens een Kerckendienaer oft gemeen litmaet syn officie aen hem soude hebben gedaen.

XXXIIII. Het sy daer mede hoet wil, soe blyct nochtans in actis, ende soude wel naerder blycken waert noot (alst nyet en is), datter vermaningen syn gedaen, ende mishagen gethoont is, soe verde, dat de saecke is in dispute gecomen voirde arbiters tot leyden, omtrent een iaer voirden Synode nationael [van 1581], ende dat vut dier oorsaecken in der sententie arbitrael daer van vutdrucklick mentie is gemaect, nyet dat die saecke byde arbiters afgedaen oft voor goet bekent sy, maer dat Caspar in dat stuck der vutgegeuen boecken hem onderwerpt den Classen, Synoden etc., als int boeck pa. 23 circa finem verhaelt is.

XXXV. Opt XIIe ende XIIIe brengt de gantsche handelinge het contrarie mede, daeromme te verwonderen is waeromme de clageren sulcx schryuen, Daert nochtans warachtich is, dat de Synode nationael vut hare vergaderinge heeft geschreuen aende Magistraet ende Classe van leyden pa. 43 ende 44, ende voirtaen doorgaens soe veel blyct, dat sulcks byden clagers nyet en behoort voirtgebracht maer der waerheyt plaetse gegeuen te worden.

XXXVI. Opt XIIIIe Seeght de Synode, dat daer qualick geconcludeert wort ende gebout sonder fondament: Hebben dan de clageren anders nyet, om de sententie der excommunicatie te bevechten, soe moetse onbeschadicht in haer weerde blyuen.

XXXVII. Opt XVe is onwedersprekelick, nadien het stuck vande boecken Caspars den Synoden by arbitrale sententie was onderworpen ende dewyl het oyck een gemeene saecke was, alle de kercken deser Natien aengaende, dat daeromme geen andere trappen van kerckenraedt, classe, noch Synode particulier opgegaen behoefden te worden, Ende dat de Synode nationael wel gedaen heeft de saecke by der hant nemende. Hoe wel dit alles den Synode prouinciael nyet eygentlick te verantwoorden staet, want het syn clachten tegen den nationalen.

XXXVIII. Opt XVIe Bekennen wy, dat het der kercke van leyden, ende by gebreke van haer, den classe wel toestont, de saecke caspars byder handt te nemen: gelyck oyck de Synode particulier van middelhollant (daer onder leyden doen ressorteerde) by gebreke vande kercke ende classe tselue wel hadde mogen doen: gelyck daer na by gebreke van desen allen de Synode nationael gedaen heeft.

XXXIX. De Synode houdet oyck daer voir, Hadde de kercke van

leyden oft Classe haer deuoir gedaen, om casparum te onderwysen ende tot bekeeringe te brengen, oft in val van hartneckicheyt hem geexcommuniceert, alle kercken inden Synode nationael vergadert synde, souden wel te vreden syn geweest, rustende geerne ende veel lieuer van tgene andere voir haer (diet wel toequam) behoorlick ende wel vutgericht souden hebben, dan dat sy wat onnoodichs souden hebben willen roeren.

XL. Maer soe verde de clagers inder saecken nyet en hebben gedaen, syn sy oyck niet doende noch begeeren sy nyet te doen, oft vinden sy mogelick nyet behoorlick oft practicabel by haer te doen, tsy om verscheyden geuoelen onder haer, oft doir verhinderinge vande magistraet oft anderssins, soe en mogen sy nochtans nyet qualick nemen, dat de Synode nationael ende doir desseluen commissie de Synode prouinciael haer ampt gedaen hebben, ende en konnen sy nyet clagen, daer doir yet vercortet te syn, ten sy hen wee doet, den quaden te weeren.

XLI. Opt XVIIe seegt de Synode, Dat sulcx nyet beuonden en sal worden, Maer ter contrarien datmen neersticheyt heeft gedaen de clageren vanden onrecht in Caspars boecken begrepen te onderwysen, Maer oft sy het onderwys nyet hebben willen aennemen, oft nyet konnen verstaen, dat en hebben sy nyemanden als haer seluen te wyten. Daer syn twee persoonen inden name der clagers geweest byde handelinge voirde Heeren staten, pag. 53, een is tegenwoordich geweest doen de vyer classen vergadert waren, pag. 73, ende voirt doorgaens worden bewysingen gestelt datmen de clagers heeft begeeren te onderwysen. D. Danaeus, Sarauia, Hagius ende meer andere en hebben sulx aen haer nyet laten ontbreken. De clagers hebben nv soe lang gehadt het vutgegeuen boeck, daer vut sy onderricht hadden konnen nemen, hadden sy leerachtich willen syn. Maer het mach syn, dewyl het nyet allemans werck is, datter eenige zijn inden kerckenraedt, die de onreyne leer vut de reyne nyet en konnen onderscheyden: andere gecorrupeert doir een vooroordeel, konnen qualick daer aff scheyden; het soude oyck mogen syn, dat eenige de ooren voirde waerheyt sluyten, dwelck de Heere wille verhoeden. Maer soude de Synode moeten toeuen ende nalaten syn ampt te doen, tot dat sulcke alle seeghden hen genoech gedaen te syn, soe en soudet met de kercke Gods nyet wel staen. Maer euenwel hier inne is onnoodich voorder te treden, ouermits de clagers hebben geprotesteert Caspars saecke nyet aen te willen nemen.

XLII. Opt XVIIIe en XIXe articulen is voren genoech geantwoort. Dan daer inne abuseren hen de clagers, dat sy voirworpen het LXII articule vande kerckenordeninge van Middelborch, gemerct de meyninge aldaer is dat gheen kerckenraedt alleen tot eenige excommunicatie sal treden, dan by voirgaende aduys der Classe. Want de Synode, ouer-

mits eenige kerckenraden nyet genoechsaem met bequame mannen beset syn, achtet nyet stichtelick datmen de gewichtige handelinge der excommunicatien op eenen besonderen kerckenraedt alleen sal laten staen, om misbruyck te verhoeden.

XLIII. Maer daerom en is nyet gemeynt noch geordineert, Dat een synode nationael (wanneer de kennisse van saecken hem toecoompt, als in desen, vut redenen bouen geallegeert) nyet en soude mogen doen excommunicatie sonder de Classe daer onder de dienaer ressorteert yerst aen te sien ende haer consent te moeten hebben, soe de clagers schynen te willen sustineren: geenssins, maer veel meer ist te seggen, nadien de Synode vindet, dat een classe mach excommunicatie doen, dat soe veel te meer veel classen, ia veel prouincien mogen tselue doen, gelyck de Synode prouinciael vut veel classen, ende de nationael vut veel prouincien bestaet.

XLIIII. Nyettemin de Synode nationael ende prouinciael respectiue en hebben noch Classe noch kercke van leyden vutgesloten, maer veel meer by alle haer handelinge begeert ende toegelaten, Ia dat wel te mercken staet, heeft de Synode nationael ter contrarie de classe van leyden mede gedeputeert, neuen de andere drie classen, om tegens Casparum gradatim te procederen, Ende beyde de synoden Nationael ende Prouinciael hebben de Classe van leyden gebeden ende vermaent, datse doch, nyet tegenstaende de voorgebrachte excusatien, by komen wilden, gelyck bouen verhaelt is. De schult is dan nyet der Synoden, maer der Classe van Leyden, datse nyet by gecomen en is, om haer behoorlicke te quyten.

XLV. Mach oyck wel aengemerct worden, Dat Caspar al te voren vyerdalff maent van synen dienst byden Heeren staten afgestelt was, ende daer doir tot de classique vergaderingen geenen toeganck meer en hadde, ende tot het ressort [?] van dien niet en behoorde.

XLVI. Soe veel aengaet die XLIII Vrage inde particuliere questien des synode nationaels, en connen de clagers haer daer mede nyet behelpen, Want die gheeft alleen aduys hoe een kerckenraedt sal handelen met eenen dienaer die inder leer suspect is, ende de vermaninge syns kerckenraets nyet aen en neemt, namelick dat alsdan de kerckenraedt die saecke sal brengen aende classe, Maer daer en wert den Synode nyet geproscribeert, dat wanneer deselue openbare onreyne leer in vutgegeuen boecken geuonden heeft ende de delinquant geen schult wil bekennen noch hem beteren, dat alsdan de synode de saecke soude moeten brengen nederwaerts aenden classe. Dit is claer genoech. Maer dewyl de clageren haer met dit articule tegen den Synode behelpen, ende daeromme geen ignorantie konnen pretenderen, soe ware te wenschen dat de clagers dit aduys dwelck hen eygentlick aen ginck, int werck hadden gestelt na behooren.

XLVII. Het XXe, XXIe, XXIIe en behoeft oyck geen voirder antwoort, Dan dat het de Synode daer voir houdet en hopet dat nv ter tyt nyet alle de predicanten Ouderlingen ende Diakenen tegenwoordich in dienst synde, hen stellen als clagers, maer indien noch voirder moeyssel gedaen soude worden ende de clageren met dese antwoert hen nyet laten genuegen, soe versoect de Synode, dat de kerckenraedt hem sal verclaren oft sy al tsamen de clachten tegen den synode gedaen, gestaen endè voirder veruolgen willen.

XLVIII. Indien de clagers gediffameert worden, soe sy schryuen, dat geschiet nyet doir den Synode, maer doir haer selfs tegensprekinge, dat sy met eene rechtmatige handelinge hen nyet en laten genuegen.

XLIX. De synode heeft geen sorge, dat het quade consequentien maecken sal tgene by hen in caspaers saecke gedaen is, maer ter contrarien veel goets, ende noch meer goets voirtbrengen sal, wanneer hen de clageren te vreden houden met dese onderwysinge. Maer soe de clageren noch persisteren ende blyuen by haer ongefondeert voirnemen, dat mocht quade consequentien maecken ende in hartneckicheyt styuen den ghenen die mede in onreyne leer soude mogen syn beuonden, als Caspar Coelhaes. Dan de Synode hopet, dat geene kerckenraden na deser tyt sullen der clageren exempel volgen, als hen te willen opponeren tegen eenen gantschen Synode sonder eenich fondament.

L. Het XXIIIe en coomt nv oyck nyet in consideratie, nadien dese Synode vergadert is, daer doirmen der gecosen arbiters nyet en sal behoeuen. Dan verhaelt wederom de Synode, dat het by haer oft haren gecommitteerde nyet en heeft gestaen, maer byde clagers, dat dese saecke noyt en is gecomen in minlicke onderhandelinge, die dicwils versocht ende gepresenteert is, gelyck sy oyck wel gewenscht hebben, datter een Synode generael oft andere vergaderinge ware gehouden geweest, onder de welcke de clagers hen hadden willen submitteren, om ten eynde te comen.

LI. Dit hebben de gecommitteerde geantwoort opte aenclachten langer als sy wel wilden, om uwe E. eenige openinge vander saecken te doen, doch soe cortelick als sy hebben geconnen, ende hebben genoechsaem bewesen, dat de Synode prouinciael voirsichticheyt gebruyckt, behoorlick geprocedeert, ende nyet tegen de liefde gesondicht heeft, ende daerom tonrechte aengeclaecht wert.

LII. Bidden dat uwe E. belieuen te oordeelen, dat de clachte ouer den Synode prouinciael byde clageren gedaen, onrecht is, ende dat daeromme den clageren beuolen sal worden hen voortaen stille te houden, ende in eenicheyt te vuegen met anderen kercken, arbeydende soe veel meer tot opbouwinge, als dese hare tegensprekinge ende affscheydinge vande gemeene kercken tot affbrekinge oorsaecke gegeuen heeft.

LIII. Ende hoe wel secundum ius talionis ende nade mate daer sy den synode prouinciael mede willen gemeten hebben, vanden clageren Honorable amende geheyscht soude mogen worden, nochtans de wyle sulcke nyet kerckelick te syn geacht moet worden, ende de gecommitteerde in name als voor nyet en begeeren de clageren tot beschaminge te brengen (hopende dat emmer een deel meer vut onwetentheyt oft vut een gepreoccupeert hert heeft tegengesproken, als vut quade opset) soe salt hen genoech syn, te mogen sien, dat de clagers door oordeel van uwe E. tot eenicheyt ende goet genuegen gebracht sullen syn.

LIIII. Alleen geeft de Synode den clageren noch eens in liefde te bedencken, oft het wel voecht, ende recht van hen gedaen is, Honorable amende te versoecken, van een richter, die doir commissie, van eenen meerderen, synen last in goeder conscientie nader beste wysheyt ende wetenschap, die hem God gegeuen heeft, sonder eenigen dolum malum oft quade practycken te gebruycken, tot dienst der gemeene kercken, tot synen grooten coste ende moeite vutgericht heeft. Want de synode achtet, dat sulcke richter behoort bedanct te worden, ende al ware schoon nyet alle voirsichticheyt by hem gebruyct hem geen hooger straffe pleecht noch can opgeleeght worden, dan dat syn oordeel wort geretracteert ende verbetert. Dat de clagers bedencken, oft sy wanneer yemant ouer hare kerckelicke handelinge clagende ware, wel soe souden gerichtet willen syn. Eyntelick biddet de Synode, dat de clagers doch alle quade affectien, diese tegen hem oft eenigen vanden synen souden mogen by haer plaetse hebben laten nemen, willen afleggen ende dese antwoort met saechtmoedicheyt gedaen ten besten opnemen lesen ende verstaen, om te comen tot een gewenschten eynde. De Synode wil voirtaen dbeste vande clagers geuoelen ende met hen goeden vrede houden, ter eeren Gods ende opbouwinge der kercken, gelyck de selue synode terstont nade excommunicatie Caspars, doir afgesondene Predicanten den kerckenraedt ende classe van leyden vriendelick hebben doen aenbieden.

God de Vader, een God des vredes, wille tot vrede synen segen geuen ende deser vergaderinge tot een goeden eynde wysheyt verstant discretie ende cloeckmoedicheyt verleenen, Amen.

g. „*Credentie voor Christiano vander Wouwer ende P. Hackio*, *Dienaers tot Leijden inde sake van Casp. Coolhaes* 18 *Iul.* 1586", *door welke de Kerk van Leyden*, *volgens de acte van* 17 *Juli*, *deze twee gedeputeerden machtigde om aan de Synodale behandeling van de zaak van Coolhaes met volledig stemrecht deel te nemen* (O. A., Nr. I, 3, blz. 489) [1]).

1) Van de in dit stuk genoemde acte van 17 Juli is noch het origi-

Wy dyenars ende onderlinghen der kercke Chr. binnen Leyden, bekennen mits desen, dat wy, achtervolghende de acte vanden 17 Iulii laestleden, inden Synodo nv rechtevoort inden Haech verzammelt zynde gepasseert, Als dat wt onsen kerckenraedt twee persoonen gedeputeert moghen worden om ouer de anstaende handelinghe ten principale, naementlyck om te syen ende texamineren hoedanich Casparus Coelhaes inde lere is, te stemmen ende te ordelen beneffens dye vanden Synode, Dat wy, segge ick, achtervolghende dese acte affgeveerdighet ende gesonden hebben wt het midden van ons twee onser mededyenars, als D. Christianum vande Wouwere ende Petrum Hackium, om in ende wt onsen name inden Synodum voorss. te verschijnen, tanhoren, voortestellen, ende helpen decideren in ende metten Synodo, alletghene inder zaecke voorss. ende nae luydt der acte vooren gehouden zal worden, Godes heylighe Woordt ende allen wel gestelden kercken conform ende gelyckformich. Bidden ende begheren oock, dat den Synodo voorss. belyeue toetelaeten (waer toe wy bericht zyn van onsen mede-dyenars voorss., dye dye acte voorss. ons thuys gebracht hebben, dat dye Synodus nyet qualijcken gesinnet is) dat noch twee onser medebroeders in deser zaecke als toehorers alleen, ende nyet als stemme hebbende, mochten toegelaten worden als met namen Tymen Iacobsen ende Iorys Andryes, Daermede ons wt naeme onser kercke gheen cleyne vruntschap, lyeffde ende dyenst zal geschijen. Gedaen tot Leijden desen 18 Iulii 1586.

Wt naeme ende by laste des kerckenraets
tot Leyden,

---

neel noch een afschrift bekend. Maar de hoofdinhoud blijkt toch uit hetgeen van die acte hier wordt aangehaald. Het was door deze acte, en uitsluitend voor de daarin genoemde zaak, dat uit de Leydsche Kerk twee gedeputeerden feitelijk als leden der Synode optraden. Onbekendheid met deze ongewone en zelfs eenigszins zonderlinge, ten behoeve van Leyden gemaakte, schikking heeft W. te Water, C. Hooijer e. a. doen denken (zie boven blzz. 535 vgg.), dat de Haagsche Synode, nevens de vier provinciale gedeputeerden van Zuid-Holland, ook nog twee gewone leden had, die bepaaldelijk uit Leyden waren afgevaardigd; 't geen zeer zeker nog veel ongewoner en zonderlinger zou geweest zijn.

IJsbrandus Trabius Frisius
Verbi dei minister ss.
Pieter Landen [?] Auissen [?].

h. *„Minute van het verdrach tusschen den Prouincialen Synodum van Holl. ende de kercke van Leijden"*, *d. d.* 25 *Juli* 1586 (O. A., Nr. I, 3, blz. 467) [1]).

Also seker different ende misverstant geresen is geweest, ter oorsake vanden handel van Caspar Coolhaes, tusschen den Synodum Prouinciael van Hollant ter eenre ende de kercke Christi tot Leijden ter andere sijde, waerdoor verscheijden propoosten

1) Het hierboven afgedrukte stuk is eigenlijk een in het net overgeschreven afschrift van de minute, gelijk zij na een aantal wijzigingen geworden is: dat het volkomen nauwkeurig is, blijkt uit de vergelijking met het oorspronkelijke, nog al haastig geschrevene en veelszins gecorrigeerde ontwerp, dat in denzelfden foliant, blz. 545, te vinden is. In hetzelfde deel, op blz. 469, staat nog een ontwerp ter constateering van de herstelde eenheid; misschien de minute van een stuk, dat aan de gedeputeerden van Leyden voor den magistraat aldaar is medegegeven. Het is, na de daarin aangebrachte wijzigingen, van dezen inhoud: „Al hoe wel voor den Sijnode nationael der Nederlantschen kercken inden Hage eenige querelen van den kerckenraedt van Leyden waren gemoueert tegen den Synodum prouinciael van hollant gehouden te Haerlem vut oorsaecke vande excommunicatie geschiet tegen Caspar Koolhaes; nochtans nadien door getrouwe neersticheyt ende arbeyt deses Synode, de saecke soe verde gebracht is, dat de voorss. Caspar Koolhaes goede onderwysinge aennemende, hem met den voorss. Synode versoent heeft ende tot een lidtmaet der kercken christi opgenomen is, Soe ist dat beyde parthyen God den Heere van herten danckende ende haer verblydende dat een gewenschte eynde, daer op sy verclaerden alle beyde gesien te hebben, geuonden is, ende daeromme goetwillichlich tot vrede geneycht synde, all verschil affgesneden, ende tot goede eenicheyt ende vrede der kercken malcanderen de handt gegeven hebben, Belouende oock gesamentlic na den goeden raedt ende vermaninge des Synode, mette heren magistraten van Leyden de handt daer aen te houden, dat aen alle syden tgemeene werck in vrede gevordert worde, ter eeren Gods ende tot opbouwinge der gemeene kercken van hollant, Daer toe sy bidden dat God almechtich syne genade willen gheuen".

so publijckel. als priuatel. te wedersijden sijn geuallen, ende verscheijden geschriften so int druck als bij geschrifte hinc inde sijn wtgegeuen: So ist dat de principale sake vanden voorss. Coolhaes door Godes genade ter nedergeleijt sijnde, de voorss. partijen God almachtich daervan gelooft ende gedanckt ende voorts henselnen met den anderen gereconcilieert, versoent, ende tot onderlinge eenicheijt ende broederlicke liefde begeuen hebben. Ten welcken fijne sijluijden oock ter wedersijden te vreden sijn, dat alle tgeen daer hier voren van gementionneert is, in vergetenisse gestelt, ende met alle de voorss. querelen ende verschillen bij desen voor als nu doot ende begrauen ende als niet geschiet sal gehouden werden: Ende dit alles tot Godes eer, rust ende opbouwe sijner kercken ende stichtinge der lidtmaten van dien. Actum in Sgrauenhage, desen 25 Iulii 1586, stylo nouo.

4. *Stukken in de zaak van Ds. Henricus Bulckius.*

a. *Authentiek uittreksel uit de Synodale acta van* 12 *en* 31 *Juli* 1586 [1]).

Extract.

Den 12 Iulii.

Sal den drien Classen van Dordrecht, Rotterdam ende Goude

1) Het bovengenoemde stuk, door Helmichius zelven geschreven en geteekend, is te vinden in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr. I, 7. In den gedrukten Catalogus van het O. A. wordt uit dit gansche deel slechts één stuk genoemd, terwijl voorts (in navolging van het geschreven register) alle stukken tezamen onder drie nummers worden afgedaan, met geene andere aanwijzing, dan dat het „brieven, copiën en kladden" zijn, uit en vooral na 1619, de meeste „van niet veel belang" en velen „van minder of meer aangelegenheid". Inderdaad echter zijn die stukken niet zóó onbelangrijk, dat zij het catalogiseeren (en dus eigenlijk ook het bewaren) niet zouden waardig zijn; gelijk b.v. reeds eenigszins blijken kan uit onderscheidene stukken die in deze uitgave opgenomen zijn of nog zullen worden; en er kan ook volstrekt niet van gezegd worden, dat zij bijna alle uit of na 1619 dagteekenen. Blijkbaar zijn zij nooit onderzocht; waaruit ook te verklaren is, dat in dit deel alle nummering en pagineering ontbreekt. Bij onderzoek is het aanstonds duidelijk, dat deze foliant de correspondentie bevat van

belast werden in de sake Henrici Bulckii, so die bij hen ouer eenige tijt aengeuangen is, tot finale Conclusie ende affhandelinge voorts te varen. Ende het Boecksken bij hem wtgegeuen sal bij dese vergaderinge gecensureert, ende deselffde Censure den voorss. Classen ouergeschreuen werden.

Den 31 Iulii.

Also Henricus Bulckius eertijts Dienaer des Woorts inden Nieupoort, ende daerna tot Montfoort int Sticht van Vtrecht, ende nu (so men verstaet) sonder Dienst woonende ter Goude, seker Boecksken heefft laten wtgaen, geintituleert, Affmalinge der nieuwen creature in Christo: sijn bij de vergaderinge wtgetekent dese nauolgende punten, als wesende principal. straffelick ende censurabel:

Ten eersten, daer hij seijt, fol. 2. *b.* linea 15 etc.: *Ia sommige Leeraers worden gecapittelt om dat sij geen gemeente op en richten na een wterlicke beschreuen ceremoniael forme:* kan men niet anders affnemen dan dat hij onnodich acht, bij den Predikanten een kercke vergadert, ende van den Secten affgesondert te werden onder een wterl. oeffeninge van Religie ende gebruijck van Sacramenten etc. waerwt, als oock wt tgeene hij elders int selffde Boecksken zegt, fol. 21. *b.* int ende, etc. be-

---

de Synodale Deputaten van Zuid-Holland uit de 16e en den aanvang der 17e eeuw: daarvan heeft nr. 1 van den Catalogus 136 stukken (blzz. 1—356), alle uit de 16e eeuw; en nr. 2 en 3 hebben respectivelijk 17 en 21 stukken (blzz. 357—408 en 409—478), bijna alle uit 1619, over de handelingen met de Remonstranten in Zuid-Holland. — Voor diezelfde Synodale Deputaten was dan ook het hierboven afgedrukte stuk blijkbaar bestemd; en van hen zal wel afkomstig zijn 't geen er buitenop staat: „Handelinge in de sake Bulkii in de welcke om der sake Hermanni [Herberts] willen vertoeft is". Het extract is zonder twijfel gevraagd en gegeven in 1592, daar het voorkomt te midden van eenige andere stukken van datzelfde jaar, toen de zaak van Bulckius, die reeds van 1583 af zooveel moeite gegeven had (blijkens andere stukken in ditzelfde deel; zie ook b.v. de brieven van Helmichius aan Cornelii van 26 Juli/5 Aug. en 10/20 Sept. 1583 en 4/14 Jan. 1584, in de Werken der M.-V., Serie III, Dl. IV, blzz. 38—44), weêr in kerkelijke behandeling was.

merckt kan werden, dat hij een quaet geuoelen heefft van den wterlicken Dienst der kercken. — Ten tweeden, fol. 7. *b.* lin. 22 etc. schrijfft hij *Dat een iegel. menssche noch goet geschapen wort*, twelcke terstont verclarende, seijt daerop, *dat hij noch wert geschapen in den beelde Gods, na Gods gelijckenisse.* Waerinne hij den Leser rechtueerdige oorsake geefft om van hem te geuoelen dat hij geen erffsonde en bekent inden kinderen: ten welcken respect hem oock laet aensien van hem geschreuen te sijn tgeene fol. 12 *b.* lin. 10. 14. 15. staet, *dat de kleijne kinderen salich ende onnosel geschapen worden.* — Ten derden, fol. 22. *b.* lin. 24 etc. schrijfft hij, *Dese* (namel., de nieuwe Creature) *gaet nu buten alle wesen ende begeerte des vleessches, so dat sij Gods geest* (*van Gods geest gedreuen Rom.* 8) *alleen in haer laet willen, geuoelen, doen ende wesen, houdende den waren Sabbath, Hebr.* 4. etc. Waerinne hij scheijdt buten den regel der H. Schrifturen, ende betoont hem te staen in die opinie, als off eenich menssche volkomen ende sonder sonde soude leuen in deser weerelt: waertoe hem oock laet aensien te strecken tgundt hij schrijfft fol. 23. lin. 26.

Om welcke onschrifftmatige spruecken, als oock meer anderen die geheel impertinent sijn, ende om de verdraeijinge der Schrifture wt haren natuerlicken sin (welcke in dit Boecksken beuonden wert, ende met namen fol. 14. *b.* lin. 24. van den Antichrist: item in de handelinge des spruecks Ioel. 2. fol. 20. *b.* lin. 9. etc.: sonder hier te verhalen tgeene periculeus geschreuen is van den vrijen wille, fol. 9. lin. 3. etc.; item fol. 13. lin. 10. 17. 18; item fol. 16. *b.* lin. 1. 2. etc.) [1]),

1) In een anderen foliant van het O. A. d. N. H. K. (Nr. I, 3, blz. 499) is, te midden van allerlei stukken die op de Haagsche Synode betrekking hebben, nog een stuk met het opschrift: „Annotatien wth Bulkii boeck getrocken", zeker ter Synode gemaakt door den daartoe aangewezen gecommitteerde. In dit stuk worden de bezwaren tot 13 punten gebracht, deels dezelfde als in de Synodale acta, deels nog andere. Die andere bestaan in het volgende: fol. 2 zegt hij, „datter maer een bestendighe wetenschap is, naemelijck van Godt geleert te syn ende in Godt te leeven"; fol. 3 „verhaelt hy van een letterlycke

So oordeelt de Synode, dat het voorss. Boecksken niet en behoorde geschreuen, noch wtgegeuen geweest te sijn, ende dat men de geene die tselue in handen crijgen, daervoor schuldich is te waerschuwen. In sonderheijt dat de drie Classes daertoe gedeputeert, doen sullen tot beterschap des Auteurs, ende tot stichtinge der kercken, als sij na kerckenoordeninge beuinden sullen alderbest ende profijtelickste te sijn.

Geextraheert wt de Originale Acten des Synodi generael gehouden in Sgrauenhage an° 86. ende is daermede van woorde tot woorde accorderende.
In kennisse van mij als Scriba des Synodi
WERNERUS HELMICHIUS.

b. *„Minuite des briefs aen de Classe uan Roterdam uan H. Bulkio etc.* 31 *Iulii*". (O. A., Nr. I, 3, blz. 501).

Mededeeling van de Synodale besluiten van 10 en 31 Juli. Opdracht om daaraan te voldoen, „aengesien wij verstaen dat de voorss. Bulckius zijne residentie tegenwoordelic heeft plaetse onder v lieder Classes". En toezending der Censuren, „ten einde deselue hem van v. l. mitgaders van d'andere uwer Classen (aen de welcke v. l. sullen seinden oock een Copije van dese missiue ende acte) voorgehouden zijnde, hij zijn schuldt daer ouer bekennen mach ende met ware berouwe ende beteringe der Kercke voldoen".

Schrift, ende een leevende werckende woerdt Gods, doer welcke wij herboeren worden"; fol. 5 zegt hij, „dat wij het beginsel des weesens Christi in ons vast behouden"; fol. 8 „verstaet hy by tselve beeldt Gods, nae welcke de mensche geschapen is Christum selven"; fol. 17, *b*, zegt hij, „dat de christenen het weesen Christi betreffen koenen"; en fol. 18 zegt hij, „dat in den mensche gespuert kan worden een beginsel van Christi wesen". Met betrekking tot bezwaren, die ook in de Synodale acta genoemd worden, staat in de „Annotatien" iets uitvoeriger: fol. 13 zegt hij, „dat de sondaer noch daeghelycx nae synen vall wth den lusthoff getrocken wordt"; en fol. 14 „heeft hij een wonderlycke speculatie op die plaets Pauli 2 Thessal. 2 van den Antichrist, verstaende by den Antichrist die verdorventheyt des mensches".

5. *Stukken in zake een particulier geschil te Dordrecht.*

a. *„Copije aenden Kercken raedt tot Dort": minute van een brief der Synode, d.d.* 5 *Juli* (O. A., Nr. I, 3, blz. 511).

b. *„Copije aende 4 mannen tot Dordrecht": minute van een brief der Synode, d.d.* 5 *Juli* (O. A., Nr. I, 3, blz. 511).

c. *„Antwoort vanden Kerckenraet van Dordrecht*, 6 *Iulii* 1586, *R^a* 9 *Iulii*" (O. A., Nr. I, 3, blzz. 409 vgg.).

d. *„Antwoort vande* 4 *broederen van Dordrecht* 6 *Iul.* 1586, *R^a* 9 *Iulii*" (O. A., Nr. I, 3, blzz. 413 vg.).

e. *„Copije aende* 4 *Mannen tot Dort*, *Cornelis aertsen*, *Frants eyberts*, *Henrick vanden broecke ende Peter Iacobsen": minute van een tweeden brief der Synode, d.d.* 10 *Juli* (O. A., Nr. I, 3, blz. 509).

Blijkens deze stukken was er een „different" ontstaan tusschen den Kerkeraad van Dordrecht eenerzijds, en de vier genoemde mannen, benevens Henrick van Soest en Iaques de Boot, anderzijds, door „oppositie teghen de verlatinge Christiani vander Wouwe ende aenneminge Ioannis Vossii zn." (als predikanten); waren hierbij „woorden van iniurie (alsoo sij sustineerden) bij Iacob Frantsen teghen haer ghedaen inden kerckenraedt" (terwijl in het stuk sub *c* gesproken wordt van Balthen Franssen, uit Dordrecht, maar meest in Rotterdam, daar „hy inde admiraliteyt is gedeputeert", als van den persoon die zou „geiniurieert" hebben); en had de Classe uitspraak gedaan, waarvan H. v. S. en I. d. B. zich toen beroepen hadden op de particuliere Zuid-Hollandsche Synode, én van daar op de Nationale. In de stukken zelven vroeg nu de Nationale Synode eenige inlichting aan den Kerkeraad; verzekerde zij zich, dat de vier andere oorspronkelijke klagers niet mede appelleerden; en zond zij aan de laatstgenoemden eene dringende vermaning, „niet alleen in woorden maer oock in der daet te bewijsen", dat zij wilden „alle beroerte des gemoets met eewighe vergetenheijt laten varen ende begrauen", en voorts „den bandt des vreden in eenicheyt des gheloofs" metterdaad te onderhouden. Daar van dit geschil niet geheel ten onrechte in het stuk sub *c* gezegd wordt: „wy syn seer verwondert dat de onrustighe persoonen hen noch niet te vreden houden, maer uwe E. met hoogere ende gewichtiger saecken beladen, moeylick vallen, wy en ontsien ons met de saecke tot uwe E. kennisse te laten commen, maer bedrouft ons, dat uwe E. trouwe aerbeijt, ende de goede tyt met soo cleyne saecken, daer inne de clageren nyet vercortet en syn, misbruyct wort", wordt er niet veel aan gemist, wanneer de nog al uitvoerige stukken hier niet in hun geheel worden afgedrukt.

6. ***Stukken in de zaak der beroeping van Ds. Peter Jacobsz Taurinus van Schiedam naar Deventer.***

a. *„Brieff vanden Kerckenraet van Schiedam"*, *d.d.* 25 *Juli*, *„R. den* 26 *Iulii"* (O. A., Nr. I, 3, blz. 539).

Ghenade vrede van God onsen hemelschen vader ende Heere Iesu Christo Amen.

Zeer Eerweerdighe wyse Godsalighe heeren ende broederen inden Heere Iesu Christo, aenghemerct dat wy schuldich zyn volghende onse beroepinghe de oneenicheit onser kercke so haest alst ons moghelick is wech te nemen, ende wy ten deele verhyndert zyn om zulckes te doene, vut oorsake dat wy uwe sententie die uwer E. aengaende de handel onser kercke van Schiedam ghegheuen hebt, niet en hebben een acte van die, noch oock den broederen ons noch niet ghesonden hebben de briefuen die uwer E. besloten hebt te senden, so an onse Eerbare Magistraet, so an den kercken Raet strecken altsamen om de vrede te voorderen, die den broederen wel wilden, datse alreede getroffen waere, So eyst dat wy dese onse zeer lieuen broederen namelic Ian Willems ende Dieryck aertsen tot uwer E. ghesonden hebben om uwer E. vriendelick onse begeerte voor te draghen, ende oock te kennen te gheuen de stant onser kercke, bidden derhalfuen dat ghy de selue niet alleene ghehoor wilt gheuen, maer oock haer aengheuen ghelouen wilt, in het gene datse uwer E. angheuen sullen, euen als oft wy al tsamen teghenwoordich waeren.

Eersame lieue Godsalighe broederen in den Heere hiermede willen v den almoghenden God beuelen ende hem bidden dat hy de vergaderinghe wil bescencken met zynen heylighen Geest, op dat de selue in alles mach handelen ende besluiten dat tot zyner eere ende stichtinghe der ghemeynte Godes mach dienen ende door Iesum Christum Amen. Actum vut Schiedam desen 25 Iulii 1586.

PIETER DE CARPENTIER Diener des woorts
vut name onses Kercken Raets.

b. *„Brieff vanden Magistraet van Schiedam aen den Synodum in Sgrauen Hage* 1586", *d.d.* 25 *Juli*, *„Rª den* 26 *Iulii"* (O. A., Nr. I, 3, blz. 541).

Geheel gelijkluidend met den gelijktijdigen brief van den Kerkeraad, behalve dat de woorden: „so an onse Eerbare Magistraet, so an den kercken Raet" (regel 10) veranderd zijn in: „zoe wy ende den Kercken Raet"; en dat hier de onderteekening is: „Die al uwe E. goede gunstighe ende geaffectioneerde vrunden die Borgmrs ende Regierders der Stede Schiedam".

c. *„Copie vande brieuen aenden Magistraet ende kerckenraet van Schiedam, den* [opene ruimte] *Iulii* **1586"***: de minute van den brief der Synode aan den Magistaat* (O. A., Nr. I, 3, blz. 495).

Erntueste eersame voorsienige wijse heeren, Wij en konnen v. E. niet voorenthouden mits desen, hoodat ons aenghedient is, die verlatinge van Peter Iacobsen Taurinus V. E. dienaer inden woorde Gods, van zynen dienst, om eene beroepinge die op hem ghedaen was bij die Stadt ende Ghemeijnte van Deuenter aenteuaerden ende bij v. E. ende des Kerckenraedts voorweeten ende bewillinge, als oock by het aduijs des Classis naetekomen, Soo ist dat de vergaderinge deses Nationalen Synodi wel op de sake ghelet, ende verstaen heeft bij V. E. niet anders dan achteruolgende de ordinancie der Kercken duslange gheobseruueert in deser sake ghedaen te zijn, in twelck voortaen te continueeren wij v. E. willen dienstelicken ghebeden hebben, Maer alsoo wij verstaen hebben door sommige, als mede wt het rapport van zeekere dienaren wt deser vergaderinge daertoe besonder wtghesonden aen V. E. ende om vorder nae deser sake te uerneemen, hoo dattet geschapen was, dat, door de dimissie van Peter Iacobsen voorss., onder der Ghemeijnte ende borcgerije in v. E. Stadt, groote alteratie onrust ende scheuringe lichtelick soude mogen verrijsen, indien hij van daer voor desen tijt soude vertrecken, hierom heeft dese vergaderinge des Nationalen Synodi raedtsam ende goet beuonden, dat de voorss. Peter Iacobsen bij v. E ende der Ghemeynte tot Schiedam, noch blijuen soude sonder op desen van daer teuertrecken. Ende want v. E. als oock den Kerckenraedt bij aduijs des Classis inde dimissie van Peter Iacobsen voorss., als ons te kennen gegheuen is, ho wel niet gherne, nochtans door eernstich ende gestadich aenhouden van die van Deuenter, der welcke noodt om eenen Dienar des woordts te hebben groot is veroorzaect zynde, geconsenteert hebben, heeft oock dese Synode wt haeren name, ende om hierinne v. E. authoriteet ende reputatie voortestaen, geschreuen aenden Magistraet ende Kercke tot Deuenter, verclarende dat, alhowel tuoorss. consent bij v. E. gegheuen was, nochtans raedtsam beuonden te zijn bij dese vergaderinge, om vrede ruste ende welstandt der Kercke Gods aen allen sijden, dat die onderlinge handelinge van de voorss. beroopinge op Peter Iacobs voorss. niet soude int werck gestelt worden ende noch effect sorteren, verhopende ende betrouwende dat V. E. hier mede sal te vreden zijn. Wij hebben oock v. E mits desen dienstlick willen bidden om des besten ende vredes wille der Kercke Gods, ghelyck tot noch toe bij v. E. gheschiedt is, aende ruste ende welstandt der Kercken Gods tot vorderinge der seluen te willen hanthouden, daeraen Christo

Iesu groothen dienst, ende ons sonderlinge vriendtschap van v. E. ge schieden sal. Ernueste eersame etc. wij bidden Godt den Heere dat hy v. E. gheue een lanckduirende salich leuen ende een voorspoedich regiment. Gegheuen wt desen nationalen Synode in Sgrauen haghe desen [open ruimte] Iulii anno 1586.

d. *„Copie" enz., als bij* c: *de minute van den brief der Synode aan den Kerkeraad* (O. A., Nr. I, 3, blz. 496).

Met dezelfde mededeeling als in den gelijktijdigen brief aan den Magistraat, hoewel korter geformuleerd; waarop dan volgt: „Nochtans verclaren wij v. E. recht ende wel ghedaen te hebben obseruerende inde voorss. sake de ordeninge der Kercke duslange ghebruickt, hebben oock hieromme geschreuen aenden Magistraet ende Kercke van Deuenter wt onsen name haer E. verclarende tgeuoelen ende meijninge deses Synodi voor desen, ten eijnde v. E. bij haer buijten allen achterdencken van onordentlick gehandelt te hebben in deser sake souden moghen blijuen, Ende vermanen v. E. vriendtlick by desen dat v. E. den raedt ende aduijse van dese vergaderinge willen ten besten op nemen, ende in allet v. E. doenlick ende mogelick soo bij de Magistraet als bij der Ghemeynte den vrede ende ruste der Kercke Gods te willen voorstaen, hanthouden ende vorderen, alsoo wij v. E. gantschlick zijn toebetrouwende".

e. *Minute van den brief der Synode aan den Kerkeraad van Deventer, d.d.* 1 *Aug.; eerste gedeelte* (O. A., Nr. I, 3, blzz. 525 vgg.).

Eersamen weerde seer lieue broeders, Wij kunnen v. l. niet verbergen, hoe dat alhier in dese vergaderinge eenige borgeren van Schiedam gecompareert sijn wt den name vande Gemeente aldaer, versoeckende dat P. Taurinus, haren Dienaer van v. l. beroepen, hunl. soude mogen werden gelaten, verclarende dat in sijn vertreck ende verlatinge, die sij klaechden sonder voorweten der Gemeente geconsenteert te sijn, de ganssche Gemeente seere gealtereert ende ontrust was: Ende also wij na neerstich ondersoeck van de gelegenheijt vande sake door onse Gedeputeerde derwaerts expressel. affgesonden ende na verscheijden verhoringe der partijen, alle omstanden wel ouerwogen ende ingesien hebbende, niet raedtsaem beuonden hebben dat de voorss. Taurinus van daer voor dese tijt soude scheijden, wt oorsake dat, indien sulcks geschiede de ruste ende eendracht der voorss. stadt pericliteren soude, dewijle daer alreede een groot vier ontsteken ende een schadelicke scheuringe geschapen was te rijsen, So ist dat wij niet hebben kunnen nalaten v. l. sulcks te veraduerteren, vrundel. begeerende dat v. l.

hierin de patientie met ons willen nemen, die wij wel geerne gesien hadden dat v. l. hiertoe hadde mogen voorsien worden indien tselffde sonder afbrueck ofte verstooringe van een ander hadde kunnen geschieden: gelijck oock ende de magistraet ende kerckenraet van Schiedam selue (wesende mede [?] Taurino willich om te volgen) sulcks niet heeft ontbroken, aen de welcke als oock aen dese vergaderinge v. l. Dienaer Bernherus ende Ouderling, haer wterste neersticheijt met aenhouden hebben gedaen: verhopen dat v. l. bij haerseluen wel sal weten te bedencken, hoe veele daeraen gelegen sij dat goede eendracht ende ruste gehouden werde, daerse is, besonder in materie van kerckendienst ende van Religie: ende dat lichtel. wert geschuert ende verstoort tgeen met grote moeijte daerna niet geheelt ofte gestilt kan werden: .....[?] om nochtans te betonen onse affectie tot v. l. ende sorge voor v. l. kercke so veel ons mogel. is, hebben wel willen bij desen v. l. aenwijsinge doen, opdat middeler tijt v. l. niet gansch ongeholpen sitten, dat v. l. sullen mogen versoecken tot leeninge voor den tijt van eenige maenden, D. Ioh. Damium D. tot Haerlem, v. l. bekende medeborger, ofte iemant van de kercke van Delff, of D. Corputium ofte Ierem. Bast[ingium] van Dordrecht (daervan eenige van ons alhier vermaent sijnde, haer tot sulcks niet weijgerich sullen laten vinden, voor so veele in hun is) ter tijt toe v. l. met eenige ander bequaem persoon sullen mogen voorsien worden.

7. ***Stukken in de zaak van drie predikers, die te Deventer, met behulp van de Overheid en tegen het goedvinden van den Kerkeraad, in kerkedienst hadden willen komen.***

a. *„Copie van den brieff aen den Raedt van Deuenter* 4 *Iulii* 86"*: de minute van een brief der Synode* (O. A., Nr. I, 3, blz. 527).

Copije.

Erntueste, hochgheleerde wyse voorsienige heeren ende goede vrienden, alzoo zyn Excell. komende in dese nederlanden wt besonderen last van hare Maiesteyt niet hoeghers ten herten ghenomen en heeft dan de beuorderinge vande Christelicke Religie ende voorstant der Kercke Godes om wt haer wech te nemen, alle schoeringe twiste ende oneenicheden, in der leere ende anderssins ten eynde van dien heeft wtgeschreuen ende beropen een Nationalen Synode der Dienaren ende ouderlingen der Kercken der gheunieerde Prouincien als een middel tot wechneminge vande voorn. ende andere swaricheden altyt ghebruickt ende dieselue Synode inden haghe in hollandt nu in teghenwordicheijt vande gedeputeerde van zyn Excell., alsoo dat zyn Excell. alle daghe verwacht op desen gehouden wert ende wij verstaen hebben dat bij v. E. zekere

persoonen onlancx haer souden onderstaen hebben teghen ordeninge der Kercke ende den danck des kerckenraedts ende ghewoonlicken ghebruick eenighe nieuwicheden aenterichten ende haer inden dienst des woordts intedringhen v. E. authoriteit daertoe misbruickende haer onderstaen hebben, om welcke misusen welcke wij verstaen in Synodo particular inden quartiere aldaer aen v. E. geschreuen te hebben om alsulcke persoonen tot desen Synode Nationael te remitteren ende dat wt name van v. E. in de vergaderinge vande Staten aldaer eenighe communicatie soude gheuallen zyn, die voorss. ten ghemeynen kosten des landts herwaerts tot desen Synode te senden, ende dese vergaderinge euenwel vande aenkomste der vorss. op desen Synode noch niet ghebleken en is, ende nochtans alsulcke nieuwicheden ende swaricheden besonder in dese tyden, inden Steden voorden viandt liggende zeer periculoes ende beswaerlick zijn, ende zyn Excell gantschlick van meijninge is alsulcke inconuenienten wt den kercken ende volgents alsoo wt den ghemeynten ende borgeryen wechtenemen, ende hebben wij niet konnen noch willen naelathen v. E. ten besten ende dienste tot ruste ende welstandt der Kercke Godes, soueel in ons is in de vreese des Heeren daertoe te arbeijden ende alle nersticheyt aenwenden, dat hierin soude moghen gheremedieert werden ende versoecken ende begheren hieromme aen v. E. mitsdesen dat v. E. ghelieue sonder lange vertreck ofte ophouden Carolum Gallum, Nicolaum Halterum ende Theodorum Siliginum, den welcken men verstaet teghen eenighe voorgaende afhandelinge hen tebeuorderen noch in den dienst des woordts Godes tot onruste die wt sulx lichtelicken ontstaet in te steken, herwaerts te senden als voorss. is om tghene sij sullen hebben voor dese vergaderinge teuerclaren in vaster hope dat niet anders dan in alle billickheijt na Godes woordt, ende goede kercklicke ordeninge in de vreese des Heeren met hen sal gehandelt worden, Wy willen oock middelertijt v. E. bij desen vriendtlick ghebeden hebben indien den kerckenraedt bij v. E. ijet hadde dienende tot afhandelinge van desen verschil ende saken dat v. E. ghelieue denseluen den weete te doen om sulx aen dese vergaderinge ouer te schrijuen of daerinne te doen nae dat haeren goeden raedt sal gedragen ten eynde dat nae Godes woordt ende den ouden gebruick der eerste Apostolische Kercke tot goeden vrede ende welstandt der Kercke Godes ende borgerije bij v. E. in dese sake mochte versien ende gehandelt werden. Wy en twyffelen niet of v. E. sullen in desen haer deuoor ende neersticheyt aenwenden desen onsen versoeck ende christelick begheren naegekomen te worden ende mede vorsien ende versorgen dat alle twist ende oneenicheijt mochte voorghekomen ende geslichtet worden, daertoe wy v. E. onsen dienst aenbieden als bouen.

Eerntueste hochgeleerde wyse heeren Wy beuelen v. E. hiermede

Godt almachtig ende bidden hem dat hy v. E. gheue een lange duirende leuen ende voorspoedige vreedtsame regeringe tot onderhoudinge ende bewaringe zyner Kercke ende onses alghemeynen Vaderlandts. Gegheuen in Sgrauenhaghe in hollandt den 4 Iulii stylo nouo anno 1586. Wt last ende name der presidenten gedeputeerden van zyne Excell. ende der gantsche vergaderinge deses Nationalen Synodi v. E. gonstige ende dienstwillige

Adolf van Meetkercken.
Adrianus vander Milen.
Iacobus Kimedontius D. Synodi electus preses.

Opschrift. — Erntueste, hochgheleerde wyse ende voorsienige heeren, Borgmrn Schepenen ende Raedt der Stadt van Deuenter onsen gonstighen heren ende vrienden.

b. ***Minute van den brief der Synode aan den Kerkeraad van Deventer*, *d.d.* 1 *Aug.*; *tweede gedeelte*** (O. A., Nr. I, 3, blzz. 525 vgg.).

[Na het gedeelte, in deze Bijlage sub 6, *e* reeds opgenomen, volgt:] Aengaende voorts de questien ende swaricheijden van wegen sekere drie personen respectiue in v. l. kercke geresen, souden wij deselffde geerne alhier beslist hebben indien de voorss. personen volgends het schrijuen van dese vergaderinge herwaerts gekomen waren, maer sulcks nu niet geschiet sijnde, is de affhandelinge vandien gerefereert tot den particulieren Synoden van Ouerijssel, gelijck wij oock tselffde aen de Raedt der stadt Deuenter verwittiget, ende daerbeneffens aen de drie personen voorss. sekere vermaninge geschreuen hebben als na gelegentheijt van een iegel. van hunl. behoorlick ende gevoechlick beuonden is geweest. Latende daerentusschen v. l. weten particulierl. aengaende Nicolaum Halterum, die een iong man ende (so wij verstaen) van goeder hope is, dat wij wel goet vinden souden, indient mogelick is, dat deselue noch voor een tijt bij prouisie in de oeffeninge des dienstes bij v l. getolereert mocht worden: ende dat v. l. tgeene daerin hij hem door sijne ionchheijt bij faute van eruarentheijt, ende mogelick van elders opgemaeckt [?] sijnde, mach hebben misgrepen, int goede nemende, met hem beleefdel. willen handelen, gelijck v. l. na hare discretie wel sullen weten te doen, om hem niet den moet te benemen in het goede voornemen daer hij in getreden is, opdat hij teeniger tijt tot dienste der kercken Godes voorder gepromoueert soude mogen worden, indien hij hem anders modestel. draecht ende hem van v. l. ten besten laet raden, gelijck hij daertoe van ons vermaent is: gedragende ons voorts tot tgeene Bernherus v. l. dienaer, v. l. sal weten te ver-

claren. Hiermede, Eersame seer lieue broeders, blijft den Heere beuolen ende twoort sijner genade. Gegeuen in Sgrauenhage, desen 1 Augusti, 1586.

c. *De brief der Synode aan den Magistraat van Deventer, d.d.* 2 *Aug.*

Deze brief, waarvan de minute in het Oud-Archief d. N. H. K. niet aanwezig is, is bijna geheel afgedrukt bij I. A. Nijhoff, Bijdragen voor vaderl. geschied. en oudheidk., Dl. VI (Ed. 1848), blzz. 153 vg. [1]).

d. „*Responsum ad literas Caroli Galli apud Dauentrienses*" : *de minute van den brief der Synode, d.d.* 1 *Aug.* (O. A., Nr. I, 3, blz. 521).

Deze brief is in zijn geheel afgedrukt, behoudens eenige kleine onnauwkeurigheden, in de bovengenoemde „Bijdragen", t. a. p., blzz. 154 vg., naar het origineel, dat „Nomine Synodi" was geteekend door „Iacobus Kimedontius, Syn. Praeses electus".

e. „*Antwoorde aen Theodorum Siligineum*": *de minute van den brief der Synode, d.d.* 1 *Aug.* (O. A., Nr. I, 3, blz. 529).

Eersame beminde broeder Theodore, wy laten v. l. weten wel ontfangen te hebben alsulcke twee brieuen als ghy an de synode alhier Sgrauen Hagen gheschreuen hebt, mits ook twee requesten van v ende wt vwen naem ghestelt an de magistraet van Deuenter. Wy hadden lieuer gesien dat ghy in persoon selue ghecompareert waert, op dat wy vwe sake hadden mugen afhandelen ende ten goeden einde brengen, dewelck niet en heeft connen gheschieden alleen op sulcke missiue ende requesten, ouermits de brieuen niet en argueren somen gemeinlick seit, so dat wij deshaluen verorsakt zyn gheworden vwe sake te refereren aen de particuliere Synode der Kercken van Ouerysel, daer

1) De genoemde „Bijdragen" geven t. a. p. (blzz. 125—161) eene verhandeling van P. C. Molhuysen over Carolus Gallus (Karel de Haan), een der drie bedoelde predikers. In die verhandeling, voor welke o. a. het Deventersche archief gebruikt is, wordt ook bericht, na de vermelding van den hierboven sub *a* bedoelden brief der Synode aan den Magistraat van 4 Juli: „De regering zond hierop zekere requesten en beslotene missiven van deze personen over, alzoo zij zelve, bij gebrek van teergeld, niet konden komen, met verzoek, om in de oneenigheid onder de kerkedienaars te voorzien" (a. w. blz. 153).

v. l. dieselue sult mugen veruolgen, so ghy breeder daerin begeert ghedaen te hebben. Doch de voors. vwe missiuen ende requesten onder ons gelesen zynde, en hebben wy niet willen laten v mitsdesen ons geuoelen daervan ouer te schryuen ende te verwittigen tot vwen besten, als namelick dat ghy niet en behoordet also gheschreuen te hebben met sulcke passie ende verbitteringhe als vwe brieuen metbrengen, ende het behoorde v wel ghenoech gheweest te hebben v eigen sake modestelick ende behoorlick te verantwoorden, sonder so opentbaerlick te crimineren den persoon van vwen metbroeder Bernero, dwelck niet en betamt voor de Christenen, in sonderheit in sodanige publike solennele vergaderinghen. Aengaende tgene hy van vwen persoon te kennen gegeuen heeft alhier om v daerop te ontbieden tot verantwoordinghe te doen, wij sien wel dat ghy tselue al te hoog zyt nemende ende wegende doch en is tselue anders niet gheweest in effecte, dan tgene wt v eigen schriften af te nemen is. Ten anderen so en hebben wy wt v eigen schriften ende andersins wt de extracten van de acten wt den consistorieboeck aldaer, noch onlancks vanden kerckenraedt aldaer aen ons ghesonden, anders niet konnen afnemen ende verstaen, dan dat ghy daer, van vwen dienst gheorloft zynde, selfs met approbatie van die vanden magistraet, ende met v eigen handtteikinghe ende bewillinghe, nochtans niet te min ghearbeidt hebt om tegen v eigen conuentie ende onderteekeninghe weder in den dienst te komen of daerin te continueren, ende dat alles tegen den danck ende wille van den kerckenraedt, vwen toevlucht nemende tot die vande kerspel ende andersins, dwelck wy niet en konnen verstaen recht van v ghedaen te zijn, maer dat ghy veel meer schuldich waert tbesluit eenmael ghenomen ende met v eigen onderschryuinghe beuesticht, getrauwelick na te komen sonder iet daertegen te attenteren tot onruste van der ghemeinte ende tegen ordeninghe Daerom willen wy v. l. vermaent hebben daervan af te staen ende lieuer te arbeiden om elders een plaetse te crygen, ende wel toe te sien dat ghy niet door onvoorsichtigen handel vwen persoon ende dienst de ghemeinten niet onaenghenaem maeckt, dwelck lichtelick gheschieden soude. Denckt aen de vermaninghe vanden wysen man, dattet beter is een handt vol met ruste, dan een huise vol met onruste, ende dat wy veel moeten doen ende verdragen om den vrede van ons ende van anderen, in sonderheit van der ghemeinte Christi. Wilt dit dan besorgen ende nakomen, ende en sorgt so seer niet voor v eigen als het wel schynt dat ghy doet. Wy moeten op Godt ende op zyn ghemeinte sien, ende Christo dienen niet om des loones wille, maer als van reiner herten, ende moeten voorts onse sorge op hem werpen, want hy voor ons sorgt. Dit en hebben wij lieue broeder niet willen laten v ten besten te schryuen ende te vermanen. Ende dese tot geenen anderen einde dienende, blyft

hiermede den Heere beuolen. Datum in Sgrauen Haghe den 1 Augusti, stylo nouo ter synodale vergaderinghe, 1586.

f. *„Responsum ad Nicolaum Halterum Dauentriensem": de minute van den brief der Synode, d.d.* 2 *Aug.* (O. A., Nr. I, 3, blz. 523).

Vermaning tot zedigheid, vredelievendheid en geduld, vooral met het oog op zijn jeugdigen leeftijd; opwekking om nu nog niet af te zien van den kerkedienst; en aandrang om dien te zoeken langs den ordelijken weg.

8. *„Minuite des briefs uan recommandatie uan die uan Vlaerdinghen aen de Staten uan Hollant*, 25 [?] *Iulii* 86" (O. A., Nr. I, 3, blz. 503).

Voorstelling van den treurigen toestand te Vlaardingen, waar de afgebrande kerk niet verder herbouwd was dan de opbrengst der gecollecteerde gelden toeliet, en waar men zich nu reeds langen tijd had moeten behelpen met eene zeer onbruikbare loods, terwijl ook de predikant nog geene vaste woning had; met verzoek aan de Staten, om door hunne autoriteit bij de Overheid van Vlaardingen de kerk aldaar in dat een en ander te willen helpen.

9. *„Credentie voor Damium, ende Modetum, inde sake van Vianen": de* [blijkbaar in Augustus] *gecorrigeerde minute van het Synodale stuk, d.d.* 11 *Juli* (O. A.. Nr. I, 3, blz. 413).

Ghemerckt alle dyngen in de Gemeente des Heeren ordentlick ende stichtelick behooren toe te gaen ende daer en teghen de Synode vernomen heeft eenige disordre voorhenen sich toegedragen te hebben in den lande van Vianen gelijck oock noch tegenwoordich de predikanten van denselfden Lande hun van de naestgeseten Dienaren affgesondert houden: dwelckes om te remedieeren met bequaeme middelen, So ist dat de Synode lettende op de eere Gods ende stichtinghe syner Gemeente, gecommitteert heeft, ende midts dese committeert die Eersame D. Hermannum Modet ende D. Ioannem Damium dienaers des goddelycken woordts tot Wtrecht ende Haerlem respectiuelyck, te samen ende int besonder, om met de doorluchtige Churfurstelicke Gnade van dese saecke te communiceeren op dat de Predicanten met authoriteyt van haere Churf. G. daertoe gebracht mogen worden, om haer te conformeeren met andere welgestelde Kercken naer wtwijsen van de gemeene kerckenordeninge wt Godes woordt daervan gestelt ende by syne Excell.

geapprobeert. Biddende daerom datmen dese voorss. persoonen tsamen ende besonder volcomen gelooff wille geuen in alles, wat sy des aengaende by haere Churfl. G. ende haren Raeden sullen proponeeren, nyet min als off wy altsamen present ende tegenwoordich waren. Actum in onse Synodale vergaderinge desen 11 Iulii 1586.

10. „*Brieuen vande Kercke van Bergen op tZoom aenden Synodum van den* 15 *Iunii ende den* 2 *Iulii* 1586" [1]).

a. *De brief van den Kerkeraad aan de Synode, d.d.* 15 *Juni, met voorstellen over de kerkenordening* (O. A., Nr. I, 3, blzz. 533 vg.).

Eerweerde, gheleerde ende Godtvruchtighe mannen; Alsoo wy verstaen hebben, dat den xxien Iunii 1586 een generael Synodus gehouden wordt inden Haech, ende dat alle de Dienaeren des Woerdts ende KeerckenRaden gehouden zyn, die de waere Religie lief hebben ende beminnen, mondelick ofte schriftelick ouer te seynden tghene zy noodich achten aldaer verhandelt te wesen; Soo ist dat wy in onse arme verdrietelicke stadt, Berghen opten Zoom, maer eenen Dienaer hebben [*lees:* hebbende], die wy sonder schade qualick een huere ofte twee zouden connen derfuen, het ghene ons noodich geacht heeft, schriftelick hier senden; Ten eersten dat wy noodich achten dat het placaet vande policie van Zeelandt gansch onderhouden zal worden, met verbeteringhe van tweedde artyckel onse meenighe [*sic*] ghestelt: Item zoo worden by desen verboden alle onbehoorlicke vergaderynghen, ende hoement verbeteren zal, hebben wy hier neffens t'artyckel onse meyninghe ghestelt: Item soo wordt by desen verboden alle onbehoorlicke vergaderinghen by daghe ende by nachte, heymelick als openbaer, die onder t'decxsel van eenighe Religie gheschieden, ofte anderssins binnen de steden ofte ten platten lande, te weten dat niemant wie hy zy, mans ofte vrouwen persoonen, en vervoordere alsulcke vergaderinghe te houden ofte frequenteren, op de pene van zes Carolus guldens voor elcken persoone te verbuerene, die daer beuonden zullen worden, ende den weert vanden huijse schuere ofte plaetse daer de zelue vergaderinghe gheschiet vyffentwintich Carolus guldens, ende dit alles voor de eerste reyse, Ende voer de tweedde reyse, soo wel voor de voerss. persoonen die inde ver-

---

1) Buitenop, aan de zijde van het (gedeeltelijk afgescheurde) adres, staat, behalve dit opschrift, ook nog: „Ra et lecta 11 Iulii". Uit den inhoud blijkt, wat de oorzaak was, dat deze twee brieven gelijktijdig, en dan eerst den 11 Juli, ter kennisse van de Synode gekomen zijn.

gaderinghe commen, als den huijsweerdt, dubbel, ende voort op arbitrale correctie. Voort dat wy achten dat daer by gheuoecht dient de straffe der schandelicker eedsweerders, ghelyck Carolus de vijfde louelicker memorie ghedaen heeft;

Nopende die Keercken ordeninghe int generael Synodus begrepen tot Middelborch gehouden, behaecht ons gansch wel, maer ons dynckt (onder correctie gheseyt) datmen behoort een Corpus discipline te maecken, dat van alle Nederlandtsche Keercken onderhouden zal wezen, daer doer veel schandalen ende arghernissen sullen geweert wesen, ofte datmen aenneemt t'ghene by Martino micronio saligher ghedachte in drucke naeghelaeten is; Aengaende de orden opde schoelmrs ende schoelvrouwen te houden, vinden wy seer bequaeme, t'placaet ofte ordonnantie byde Staten van Zeelandt daerop ghemaect; Ten laetsten houden wy voor gantsch noodich, dat alle Diaconen ofte Dienaers der aermen zoo wel als de Ouderlinghen van ende vuyt de Lidtmaten der gereformeerder ghemeynten sullen vercoren wesen, ende alle die goederen der armen deur heur behoorden vuytghedeelt te worden; Dit gheresolueert ende volbracht wesende doer de hooghe Ouericheijt, daer toe de macht haer van Godt ghegheuen is, en twyffelen wy niet ofte dese boose weerelt sal haer aenghesicht moeten veranderen, ende doer Godes genade, veel oprecht bekeert wesen, Hier mede .... [volgen de heilbeden] .... Met haesten vuyt Berghen opten Zoom desen xven Iunii a° 1586 Vuyt onsen Keerckenraedt der voorn. stadt, by ons, Iacob baselis, Cornelis heyndrixssen, Hans van Caster, Marcus mertenssen, Paschier hambrechtssen,

IAN VAN CASTER.

b. ***De brief van den Kerkeraad aan de Synode, d.d.* 2 *Juli, in antwoord op de brieven der Synode, hoofdzakelijk over het geschil dat de Leydsche Kerk en Classe had met Ds. Jacobus Baselius*** (O. A., Nr. I, 3, blz. 535).

Wy hebben v. E. brieuen ontfanghen den eersten Iuly, Ende den tweedden der seluer maent desen cleyne antwoerde ghesonden, De vergaderynghe bedanckende dat zy onser met schryuen ghedencken, Te meer dat wy geen brieuen aengaende tverdachtvaerden tot den Synodum voer dees tyt van niemant ontfanghen en hebben. Desen brieff voorss. aen het Synodum ghesonden zynde, is vanden viandt ghenomen, doen Iooris Adriaensssen vuijt den Haech, gheuanghen was, Daerom wy andermael aen den Synodum onse meyninghe zenden, ende zeer vriendelick de vergaderinghe bidden, datmen ons niet qualick wil afnemen, dat wy gheen Ouderlinck mede seynden, de oorsaecke is, dat wy nu aerbeyden om middel te cryghen tot onderhoudinghe van den dienst

des woerdts ende tot reparatie van onse keercke, ende wanneer wy de saecke een weynich bereyt hebben, zoo sullen wy binnen eenen dach vyff ofte zesse, eenen onser Ouderlinghen senden; Ende in geualle datter niemant en quaeme doer eenich beletsel (de wyle men hier den viandt verwacht) Soo versoecken wy aen de vergaderynghe, dattet de mannen belieuen ons een Copie Authentijcq van de handelynghe des Synody te seynden op onse costen, Opdat wy onsen keercken handel daer naer moghen reguleren; Nopende de zaecke onses Dienaers, tusschen die Leydensche keercke ende Classe, ende zyns persoons, hy onderwerpt hem midts desen, het oordeel des generalen Synodi, ende latet by zyne verantwoerdinghe blyuen, Niet twyffelende de Mannen zullen onpartydich op alle zaecken rypelick letten, Hier mede.... [volgen de heilbeden].... Met haesten vuyt Berghen opten zoom desen IIen Iulii 1586.

Vuyt onsen KeerckenRaedt der voorss. stadt by ons
Iacob Baselis Sone van Ioris d oude.
Ian van Caster.
Marrik Mertenss.
Cornelus Henricxz.

11. *Stukken in de zaak der Kerk van Utrecht* [1].

a. *„Minuite des briefs aende Kercke van Vtrecht*, 16 *Iulii*";

1) In de beide hierboven afgedrukte stukken zijn, ter plaatse waar van de Kerkenordening gesproken wordt, de vijf woorden: „ende alreede bij zijne Excell geapprobeert", op den kant bijgevoegd, met dezelfde hand (die van Arnoldus Cornelii) als waarmede de stukken zelven geschreven zijn; en voorts heeft de brief aan den Magistraat wel aan de buitenzijde de dagteekening van 16 Juli, maar in den brief zelven is daarna 6 Augustus ingevuld. Deze brief heeft ook de eigenhandige onderteekeningen van den praeses en den scriba der Synode. Blijkbaar zijn dus deze brieven reeds den 16 Juli opgesteld; die aan den Magistraat is toen ook in het net geschreven en geteekend; maar daarna zijn zij blijven liggen tot 6 Augustus, toen de approbatie der Kerkenordening door Leycester er kon worden bijgevoegd; en de reeds gereed zijnde brief aan den Magistraat, die wegens die bijvoeging toch moest worden overgeschreven, is toen als minute bewaard bij de minute van den brief aan den Kerkeraad. — Als dagteekening van het Utrechtsche accoord van vereeniging staat in beide stukken duidelijk „25 April". Bij P. Bor Cz. (Hist. der Nederl. Oorlogen, Boek XXI, blzz. 111 vg.; in de uitgave van 1680, Dl. II, blz. 838) en bij J. Trigland (Kerckel.

eerst verzonden, met kleine wijziging, den 6 Aug. (O. A., Nr. I, 3, blz. 507).

Genade ende urede door I. Christum.

Eersame, voorsienige, lieue broeders inden Heere, Wij connen v. l. niet bergen hoe dat de gedeputeerde op dese Sijnode van wegen der kercken des Stichts van Vtrecht, uwe mededienaers, ons hebben verhaelt in welcker voege de swaricheit inder Gemeente tot Vtrecht aldaer ouer lange geweest, door Godes genade wechgenomen is: hebben ons oock lecture gedaen vande artijckelen des Accoorts den 25 Aprilis laestleden stylo ueteri bijde kercke aldaer aengenomen ende gepasseert, waerinne de Sijnode seer is verblijt geweest, in aenmerckinge dat van dese goddelicke vereeninge niet min goets ende profijts te verwachten is in toecomende tijden voor de Religie ende Republijcke, als hun vande tweedrachticheit ende scheuringe quaets ende schade voor henen ouergecomen is. Alsoo nu de voorss. gedeputeerde wijder verclaert hebben dat de voorss. artijckelen gestelt waren om onderhouden te werden tot desen Sijnode toe, ende zij mitsdien van ons versocht hebben verclaringe op wat maniere ghijlieden dienaengaende v voorder sult hebben te dragen: Soo ist dat hen bij ons geantwoort is dat ghij v voort aen met allen den kercken deser geünieerden Prouincien, volgens de algemeene kerckenordeninge alhier bij den Sijnode ouersien ende gestelt ende alreede bij zijne Excell. geapprobeert eendrachtich op eenen voet sult hebben te conformeeren ende te dragen, cesserende ende ophoudende hier mede de artijckelen des voorss. Accoorts voor soo vele als die vande voorss. kerckenordeninge souden mogen verschillen ofte daermede niet accorderen. Vant welcke wij goet gevonden hebben v. l. (als oock den E. Magistraet aldaer) te aduerteeren bij desen: v. l. vermanende den opgerichten vrede getrouwelick ende onverbrekelick te onderhouden ende gants neerstelick toe te sien, dat door behoorlicke stilheit ende ruste de wonde ende scheuringe volcomelick mach toegroeijen ende geheelet werden. Sult oock insonderheit arbeiden in alles te onderhouden soodanige gemeene Ordonnantie als bij anderen kercken is aengenomen ende gebruickt wordt, ten einde uwe gemeente niet alleen in reinicheit der leere maer oock in goede gelijckformicheit

---

Geschiedd., blz. 343) wordt als dagteekening van het accoord (dat bij Bor ook in zijn geheel is afgedrukt) de 26 April genoemd, 't geen ook de dagteekening is van de onderteekening door den Utrechtschen Magistraat. Denkelijk zal dus 25 April (o. s. = 5 Mei n. s.) de dag geweest zijn, waarop het accoord door de predikanten geteekend is.

staende met alle gereformeerde kercken deses lants geluckelick mach toenemen tot Godes eere ende veler menschen salicheit. Ende dit v. l. toebetrouwende, ... [volgen de heilbeden] .... Gegeuen in Sgrauenhage desen 16 Iulii [is geworden 6 Aug.] stylo nouo 1586.

v. l. goetwillige de gedeputeerde van zijner Excell. ende Dienaren des woorts ende Ouderlingen der Kercken vande geunieerden Prouincien Synodalike vergadert Ende in aller naem.

b. „*Minuite des briefs aenden Magistraet van Vtrecht*, 16 *Iulii*", *in het stuk zelf veranderd in* „6 *Augusti*" (O. A., Nr. I, 3, blz. 505).

Edele, achtbare, wijse, voorsienige heeren, Wij connen uwen E. niet niet bergen hoe dat de gedeputeerde op dese Sijnode van wegen der kercken des Stichts van Vtrecht ons hebben verhaelt in welcker voege de scheuringe inde Christelicke Gemeente van uwer E. stat ouer lange geschiet, door Godes genade geheelt is, hebben ons oock lecture gedaen vande artijckelen des Accoorts den 25 Aprilis laestleden bij de kercke aldaer aengenomen ende gepasseert, waerinne de Sijnode seer is verblijt geweest, in aenmerckinge dat de eendrachticheit inder kercke Christi niet min noodich is tot onderhoudinge der Religie, als de Religie selue tot behoudenisse des Lants. Alsoo nu de voorss. gedeputeerde wijder verclaert hebben, dat de voorss. artijckelen waren gestelt om geobserueert te werden tot desen Sijnode toe, ende zij mitsdien versocht hebben bij ons vorclaringe gedaen te werden op wat maniere de Dienaers der kercke aldaer tot Vtrecht haer dienangaende voorder sullen hebben te dragen: Soo ist dat hen bij ons geantwoort ende belastet is datse hun voort aen met alle andere kercken deser geunieerden Prouincien, volgens de algemeene kerckenordeninge alhier bij de Sijnode uijt Godes woort ende daerinne gefondeerde reden gestelt ende alreede bij zijne Excell. geapprobeert, eendrachtich op eenen voet sullen conformeren ende dragen, cesserende ende ophoudende hier mede de artijckelen der voorss. accordts voor soo vele als die vande voorss. kerckenordeninge souden mogen verschillen ofte daarmede niet accorderen. Van twelck wij goet gevonden hebben uwe E. (gelijck oock de kercke selue) te aduerteren, uwe E. mits desen biddende de goede hant te willen houden aen den opgerichten vrede, ende met uwe E. authoriteit te doen onderhouden soodanige Ordonnantie, als bij anderen kercken is aengenomen ende geuseert wordt, ten einde daer door de Christelicke Gemeente van uwe E. stat in goede eenicheijt staende met alle gereformeerde Gemeenten deses lants, geluckelick mach toenemen ende bloeijen ter eeren Gods, tot voortbreidinge des Coninckrijx I. Christi, oock mede tot rust ende

bewaringe van uwe E. Republijcke Ende dese tot geen ander einde dienende willen wij v. E. .... [volgen de heilbeden] .... Gegeuen in onse Synodale vergaderinge in Sgrauenhage den 6 Augusti anno 1586.

uwer E. goet ende dienstwillige de gedeputeerden zijner Excell., ende Dienaren des Woorts ende Ouderlingen vande kercken der geunieerden provincien ende in aller naem

IACOBUS KIMEDONCIUS Synodi praeses electus.
WERNERUS HELMICHIUS, electus Synodi scriba.

12. *Stukken in zake de bewerking eener nieuwe Bijbelvertaling en de invoering der Psalmberijming van Marnix.*

a. *„Supplicatie aenden Synode in sgrauenhage* 1586 *in Iunio voir Ian Canin"* (O. A., Nr. I, 7, blzz. 1—3) [1]).

Aen mynen genadigen heere, Heere Robbrecht van Dudley, Graue van Leycester, etc. Gouuerneur ende lieutenant-generael ouer de gevnieerde prouincien, metgaders den heeren Presidenten, by excell. gecommitteert ende den gantschen generalen Synode der gevnieerden prouincien.

Remonstreert uwer P. Excell. ende den gantschen Christelicken Synode, in aller ootmoet uwe onderdanige gehoorsame Ian Canin boeckdrucker, alsoe eenen yegelicken inden spraecken verstandich ende inder Heyligen schriftuere eenichsins belesen genoechsaem bekent is, Dat de Hoochduytsche Lutersche ouersettinge der Heyligen bibel, na dewelcke onse nederlantsche geconformeert is, nyet geheel ouer een en coomt met de Hebreeussche ende griecxsche waerheyt, ia sulcx, dat besondere in Iob, den Psalmen ende propheten, de sin des Heyligen geests nyet getroffen en is, Dat hy supplt. daer doir dicwils van veelen kerckendienaren (welcke claechden, dat de commentarien ouer de boecken der bibel mett onse ouersettinge nyet ouer een en quamen, ende dat sy daeromme haer daer mede nyet konden behelpen) ende van veelen anderen hooge

1) Het stuk, waaraan ter Synode dit opschrift gegeven is, heeft geene onderteekening, en heeft voorts op onderscheidene plaatsen correcties en redactiewijzigingen van de hand des schrijvers zelven. Toch is het zeker niet de minute van een in het net geschreven brief, daar deze wel niet bij de Synode zou zijn ingezonden. Denkelijk is het stuk, gelijk het geschreven en gecorrigeerd was, ter bezorging en behartiging toevertrouwd aan een lid der Synode; zoodat het dus in eigenlijken zin „voir Ian Canin" zal zijn ingediend.

ende leege besondere oyck van eenige raden hooch loffelicker gedachtenisse des Pr. van Aurangen is aengesproken ende vermaent geweest, oft nyet eenmael een correcte ouersettinge te crygen soude syn in onser spraecken (soe wel, als inde latynsche, francoysche, Engelsche, Italiaensche, spaensche, zuricxe ende andere spraecken, die in haren deel háer neerstiger hebben bewesen als wy), besondere Daer op aenhoudende, doen de nyeuwe latynsche ouersettinge des bibels doir D. Emanuelem Tremellium ende Franciscum Iunium op costen des doorluchtigen mogenden Heeren Fredericks des derden Palsgraue byden Rhijn Keurvorsts etc. int licht gegeuen was. Waer doir hij supplt. eyntelick is bewogen worden der saecken na te dencken, ende heeft voir eerst doir addres ende hulpe van goede heeren ende vrienden vercregen priuilegie van sekere iaren ouer den druck des bibels, sonder dwelck hem geenssins te raden soude syn, eenige moeyte oft costen aen te wenden. Daer na, dewyl dit een werck is, dwelck de gantsche kercke deser landen aengaet ende te proffyt soude geschieden, ende daeromme de ouersettinge correct ende loffelick behoort gemaect te worden, soe heeft hy aengehouden eerst aenden suythollantschen Synode particulier te Rotterdam gehouden, ende daer na aenden generalen Synode ter stont daer na te middelborch in Iunio a° LXXXI, ten eynde hem eenige Predicanten toegevuecht ende verordineert mochten worden die de voirss. ouersettinge souden doen, ende is den last opgeleyt vyer kercken, Delft, Antwerpen, Gendt, ende Vtrecht, dewelck elck vut haren middel eenige souden deputeren, om een deel des wercx in handen te nemen ende vut te vuren; Waer op de supplt. neerstelick aengehouden heft ende doen aenhouden, soe ondertusschen priuatim nv aende eene, dan aende andere kercke, soe opentlick ende generalick tot haerlem inden synode Prouinciael in martio a° LXXXII, ende in sgrauenhage inden particulieren suythollantschen Synode a° LXXXIII gehouden. Maar doir verscheyden occurrentien inden voirss. kercken voirgeuallen, ende dat nyemant dwerck (soe velen beuolen) ernsthaftich heeft voirgenomen, en is tot noch toe geen vutrichtinge, ia schier geen beginne des wercx gemaect, tot grooten nadeele der kercken, tot groot onberieff der predicanten, ende tot grooter schande deser landen, dat hier minder neersticheyt te wercke geleeght wort, om een correcte loffelicke ouersettinge te hebben inde gemeene spraecke, dan in andere landen, Behaluen, dat hy supplt. van een goet voirnemen tot dienst der kercken te rugge gehouden, ende oyck in syn particulier beschadicht wort, ouermits hy int weruen vande preuilegien, in reysen ende anderssins alreede excessiue costen gedaen heeft gehadt. Ten heeft nochtans aen hem supplt. nyet ontbroken, hy en is altyt willich geweest, hem eerlick te dragen, ende te contenteren de ghene, die den arbeyt van ouersettinge souden doen na behooren. Tis wel waer,

Datter veele priuate personen syn geweest, die hen wel gepresenteert hebben dit werck vut te voeren, ia die alreede seeghden, een deel der oversettinge veerdich te hebben. Maer de supplt. heeft veel lieuer gehadt, dat het by bequame Predicanten, ende met aduys, voirweten ende approbatie vande Synode deser landen soude toegaen, ouermits het is een saecke van grooter consequentie, de welcke soese nyet onbedachtelick oft lichtueerdelick behoort te worden verricht, alsoe oyck nyet en can oft en behoort lichtelick verandert oft hervattet te worden. Nadien dan inder saecken noch nyet sunderlinge en is gedaen tot noch toe, ende God genade geeft, Dat de generale Synode nv weder te samen gecomen is doir authoriteyt ende beuel van uwe P. Excell., Soe en heeft de Supplt. nyet konnen nalaten, wederomme aentehouden, ende op dat het nyet achterblyue voir te stellen syn bedencken tot vutvoeringe sulckes loffelicken wercx, Te weten, dat het proffytelick ende nootwendich sal syn, Dat gecommitteert worden twee oft drie bequame Predicanten met eenen notario, in latynsche ende onse nederlantsche spraecke wel ervaren, de welcke ouersettinge vande bibel Tremellii voirnemen ende gans haer werck daer aff maecken, sonder ophouden, ter tyt toe dwercke vutgevuert sal syn, Dwelcke alsoe in corter tyt autentyckelick ende loffelick sal mogen geschien, ende nyet meer costen en sal, als dat den Predicanten ende notario voirgenoempde hare ordinare besoldinge euenwel mochten volgen, als oft sy die tyt ouer haer predigampt waren bedienende, gelyck sonder twyffel dit enen soe nootwendige arbeyt is, ende der gantsche gemeente euen soe seer te nut komen sal als oft sy int predigampt arbeydden; Ende dat denseluen daer na eene vereeringe voir haer trouwe ende neersticheyt toegeleyt werde, Hy supplt. sal altyt willich syn mede daer toe te contribueren, ende te betalen wat behoorlick ende redelick is. — Soe bidt dan de supplt. uwe P. Excellen., ende den gantschen Synode seer onderdanichlick, dit goede loffelicke werck, op de voirss. maniere (de welcke hy supplt. onder correctie voirgeslagen heeft) oft op een andere betere, na uwe discretie, vut te doen voeren, opt aller spoedichste, op dat veele, die lang daer na gehaect hebben, eenmael getroostet ende de gantsche kercke met een getrouwe ouersettinge gedienet mach worden, oyck dat hem supplt. syn preuilege, doir raedt hulpe addres ende gonste als voir met groote costen gecregen, nyet illusoor gemaect werde; ende op dat nyet mogelick ergens eene geuonden werde, die de ouersettinge op syn eygen handt, sonder voirweten, raedt, oft aduys vanden Synode doe, oft doe doen, tot grooter schade der kercken, Dwelck al wel lang geschiet soude syn, ten ware hy supplt. doir syn preuilegie sulcx verhindert hadde. Wat meer hiertoe behoort te bewegen, stelt de supplt. tot discretie der vergaderinge, Deselue versekert houdende, Dat dit werck nyet alleenlick tot Gods eere ende dienst der kercken strecken

sal, maer dat het oyck als een loffelicke daet by alle nacommelingen, ter eeren van uwe P. Excellen. ende des gantschen Synode geroemt sal worden, ende hy supplt. wil met synen ootmoedigen gebeden tot God, voir uwe Pr. Excellen. ende den gantschen Synode ende welstandt der kercken, syne danckbaerheyt bewysen.

b. *De minute van den brief der Synode aan Marnix, d.d. 12 Juli 1586: met de officieele opdracht van het werk der Bijbelvertaling, en naar aanleiding daarvan ook over de eventueele invoering zijner Psalmberijming* (O. A., Nr. I, 8, 1).

Dit stuk is reeds in 1777 uitgegeven door J. van Iperen, in zijne Kerkel. Historie van het Psalmgezang, Dl. I, in de Bijlage, blzz. 490 vgg. [1]).

c. *Authentiek afschrift van het besluit der Synode over de kerkelijke invoering van de Psalmberijming van Marnix* [2]).

Extract uyt d'Acten des Nationalen Synodi gehouden in Sgravenhage den 20en Junii, etc. 1586, van den 21 Julii.

Op d'invoeringe vande Psalmen Aldegondii, besloten hierboven den x Julii, zijn genomen dese navolgende pointen end artyckelen. In den eersten sal den voorsz. heere van St. Aldegonde versocht worden in de aengevangen correctie ende versoetinge [sic] sijner Psalmen tot den einde te willen voorts varen. Ten anderen, dat met goet believen van den Autheur den naem desseluen in den druck der Psalmen verswegen worde. Ten IIIden sal oock met een Voorrede uyt den naem des Synodi de voorsz. verbeteringe gerecommandeert ende den volcke aengepresen worden. Ten IIIIden, de Psalmen alsoo gedruckt sijnde, sullen byde Dienaers des Woorts met de Ouderlingen ende Diaconen ende andere voornaemste personen privatelick gerecommandeert worden. Ten Vden, dese voorbereidinghe also gedaen, sal daer na te gelegener tijdt de voorsz.

---

1) Het antwoord van Marnix aan de Synode, waarvan hijzelf melding maakt in zijn brief aan A. van der Myle, d.d. 19 Juli 1586 (Oeuvres de Ph. d. M., Vol. VIII, Correspondance etc., Ed. 1860, p. 329), en waarvan de hoofdinhoud, volgens een bericht van Bogerman en Baudart, met een paar woorden medegedeeld is door N. Hinlopen (Hist. v. d. Nederl. overzettinge des Bijbels, Ed. 1777, blz. 18), schijnt niet te zijn bewaard gebleven.

2) Dit stuk (uit het Kerkeraadsarchief van Delft) wordt hier afgedrukt naar de uitgave van J. J van Toorenenbergen, in het Archief voor Nederl. Kerkgesch., Dl. I, blzz. 133 vg.

verbeteringe vanden predickstoel den volcke aengepresen worden, met aenwijsinge van de nutticheyt van dien, sonder nochtans de vorige Psalmen, te weten Datheni, tot noch toe gebruyckt, preciselick te verwerpen, maer latende evenwel inder Gemeente vrijheit die te behouden ende te singen. Ten VI[sten], men sal oock mogen den Schoolmeesters aenseggen, datse de kinderen dese Psalmen inder schole leeren ende daer toe gewennen. Eindelick sal aen sijne Excell. bestelt worden, dat de druck deser Psalmen allen druckers vrij blyve, sonder yemant daervan eenige privilegie te verleenen, latende voorts in de discretie van de Kerckeraden van elcke plaetse hierinne alsulcke voorder middelen te gebruicken, als sy na gelegentheit harer Gemeente oirbaer ende bequaem sullen achten.

Geextraheert als boven, in kennisse van my
WERNERUS HELMICHIUS, Synodi Scriba.

13. *Stukken over de voorziening in den dienst des Woords bij de Gereformeerde Kerk van Dantzig.*

a. *De brief van den Kerkeraad van Amsterdam aan de Synode*, *d.d.* 10 *Juli* 1586 (O. A., Nr. I, 1, 7).

Genade ende vrede door Iesum Christum onsen einigen salichmaker.

Ersame Welgelerde Vorsenige ende seer Discrete Broders in den Herre. Also die Gemeinte van Danswick voor veel Maenden hertelick van ons begeert heefft om in haren nhame te beropen einen getrawen Dienar des wordtz die gequalificieret ware in die plaetze *Iosua Lagi* die Gemeinte aldair in beiden talen te weten Deutsche en Fransse te stichten, So ist dat wi op hair christelick versoick lettende onse wterste deuoir dair inne gedain hebben, Ende insonderheit onder anderen gehandelt hebben met onsen seer lieuen ende werden medebroeder in den Herre D. *Liberto Fraxino* nu ter tiet Dienar des wordtz sinde ins Grauenhage, den welcken wi tott dit christelicke werck bequaem geordeelt hebben, Gemerckt hi in beiden spraken ende anderen wel erfaren, Dairenbouen een Man allein is sonder Wiff ende Kinderen, nair einen welcken die Gemeinte haket, ouermits die noch teeder ende ahn getale klein is, den welcke het schwair soude vallen wt hair eigen burse einen Man met ein groet familie te onderhouden, Insonderheit doch dat hi bequaem is den vianden des wairheitz als Doperen, Libertinen ende Martinisten te ontmoden, ende met bequame redenen den mond te stoppen, Mair hebben tot noch to door ons veeluoudich bidden ende schriuen als oock door anderen niet meer konnen gekrigen dan dat hi dit ons versoick gantzelick affgeschlagen heefft. Dewile doch die Broders van Danswick niet ophouden ons door haer Brieffen te bidden hebben wi stichtelick beuonden noch einmal howel dickwils

affgeschlagen sinde ons nett in den nhame des Herren wttewerpen ende om hem des te meer te bewegen, Belanget ahn E. Er. ende die gantze vergaderinge onsen seer lieuen ende werden Broderen in den Herre ende Mede Dienaren onsen vrindelicke bede, die willen onbeschwairt zijn, den voirss. D. *Libertum Fraxinum* in vwe heilige vergaderinge te beropen, hem in onsen ende deren van Danswick nhame te bidden oock met redenen induceren om die beropinge der Kercken van Danswick te anuerden, Insonderheit dewile dair gein kleine hope is eines groten wasdoms als si mair einen bequamen Man hebben mogen. Ende ons hieruan sin endelicke Antwordt met den allerersten ouerteschriuen. ....[volgen de heilbeden].... Beschreuen in Ambsterdam den 10 Iulii A[c] 86 stilo nouo.

E. Er. Dienstwillige Broder in Christo
IOANNES HALLIUS Dienar des wordtz in
Ambsterdam wt last des Kerckenraedts.

Ersamen Welgelerden Godsaligen ende seer
Discreten Dienaren ende Ouderlingen nu ter
tiet in den Hage in *Sijnodo generali* vergadert
onsen seer werden Broderen.

R[a] et Acta 12 Iulii.

b. *„Minute vanden brieff aen de kerckenraet van Amsterdam aengaende de beroepinge Fraxini, na Danssick*, 15 *Iulii* 86" (O. A., Nr. I, 1, 7).

Eersame godtsalige welgheleerde mannen ende broederen, ons is aenghedient door onsen lieuen ende weerden broeder Philippum Cornelii V. Er. brief, ende het christelicke versoeck ende begheeren vande vroome ende der religie toeghedaene tot Danswick in Oostlandt ten eijnde dat sij aldaer mochten hebben een Dienar des woordts Gods om haer in de christelicke leere te onderwysen, ende dat V. E. van die van Danswijck geautoriseert sijnde begheert ende versocht hebben onsen zeer lieuen broeder *Libertum Fraxinum* Dienar des woordts Gods ieghenwordich in Sgrauen haghe, Soo ist dat dese vergaderinge welghesinnet is tot het versoeck ende begheerte van V. E. ende welgheneijgt soude zijn den seluen vorderlick te zijn ende in haeren begheren te helpen, ende heeft hierom met den voorss. onsen broeder *Liberto Fraxino* gesproken om hem te persuaderen alsulcke vocatie aentenemen, maer om redenen van hem in dese vergaderinge verhaelt, heeft hij hem beswaert daerin te consenteren. Wij en hebben nochtans niet willen naelathen onse deuoore in deser sake tot vorderinge der vroomen tot Danswick (die welcke suchten ende verlangen nae den woorde Godes) te doen, om haer met een goeden Dienar des woordts teuersorghen,

ende hebben daeromme goet geuonden tot een voorslach ende middel, V. E. te laten weten mitsdesen eenighe bequame Dienaren hier ende daer vacerende als Ioannes Bollius op desen tot Franckendael, Andries de Meestere nu tot Franckfort, Iodocus van Laren int gasthuijs tot Armuijden dienende, Philips Lansbergen nu tot Leijden. Item dat de kercke van Delft ende Middelborch wel versien zijn met Dienaren ende souden een konnen deruen etc.: tot de welcke wy V. E. hebben willen aenwijsinge doen om onder V. E. te beraedtslagen ende ouersien welcke onder dese tot de voorss. beroepinge ...... [?] soude mogen werden, Waerinne V. E. haer deuoor doende, sullen V. E (verhopen wij) een getrouwen ende bequamen Dienar mogen vinden, tot welcken eijnde de Dienaren deser vergaderinge mede sullen anhooren ende vernemen om V. E. indien hen eenighe andere voorkomen hieruan te laten weeten. Hiermede Eersame, godtsalige ende welgheleerde broederen beuelen wy V. E. den Heere ende t woordt zijner ghenade. Gegheuen wt onse vergaderinge des Nationalen Synodi in Sgrauen haghe desen 15en Iulii a° 1586.

V. Ee goetwillige

14. *Stukken in de zaak van Ds. T. Spranckhusen.*

a. *„Epistola Thomae Spranckhusen Ministri Grauiensis; Rta 4 Iulii"* (O A., Nr. I, 3, blz. 537).

In dezen Latijnschen brief, gedateerd uit Utrecht den 22 Juni (zonder twijfel o. s., en dus 2 Juli n. s.), bericht de schrijver met groote blijdschap en dankbaarheid, dat hijzelf, en ook zijne vrouw met vijf (weldra zes) kinderen, op wonderbare wijze uit Grave gered zijn, zij het ook met verlies van al zijne have; en als „minister ecclesiae profligatae, quae fuit Grauiae", biedt hij thans zijnen dienst aan de ter Synode vergaderde Kerken aan.

b. *„Copije ad Thomam Spranckhusium"* (O. A., Nr. I, 3, blz. 517).

Deze minute van het antwoord der Synode (ook in het Latijn, en zonder dagteekening) geeft aan S. de verzekering harer deelneming, met uitzicht op hulp; en bevat voorts de uitnoodiging om op kosten der Synode naar den Haag te komen, daar persoonlijke kennismaking en samenspreking met degenen die hem willen en kunnen helpen noodzakelijk is.

15. *Stukken in de zaak van Dathenus.*

a. *„Copije vande Credentz Missyue ad Dathenum*, 3 *Iulii* 1586" (O. A., Nr. I, 3, blz. 513).

Eersame welgheleerde discreete brooder ende vriendt D. Petre

Dathene, nadien dat zijn Excell. den Graef van Leijcester, Gouuerneur ende capiteijn generael deser gheunieerde nederlantsche prouincien onsen ghenadigsten heere, een Nationale Synode teghen den 20en Iunii in Sgrauenhaghe, der kerckendienaren onder zijn Excell. Gouuernemente beschreuen hadde, ende onder andere voorualiende saken, oock vermaent is worden, als of v. E. eenighe veranderinge ende veruallinge des ghemoets tot schadelicke opinie soude gheleden hebben, twelck ons groothelix, indien dat desen alsoo ware, bedroeuen soude, verhopen nochtans van v. E. alle goet ende des besten, Ende wat [1] desen alsoo is, zeer weerde ende lieue brooder, hebben wij v. E. ten besten ende tot ontlastinge van onse conscientien onsen lieuen ende weerden brooder D. Ioannem Gerobulum met zijnen teghenwordigen mede ghesante aen v. E. bij desen willen senden om in alle vriendtschap met v. E. te spreken ende het gheuolen ende begheeren van dese vergaderinge v. E. te kennen te gheuen, hem vollen last wt onser aller name gheuende met v. E. te handelen ende te spreken in al tghene dat dese sake tusschen den Synode ende v. E. betreffende sal mogen aengaen, tot gerusticheijt van v. E. conscientie ende tot stichtinge der Kercke Godes vande welcke v. E. nu veel voorgaende iaren met ons een dienaer niet sonder vruchte gheweest zijt ende wij dese hope van V. E. hebben dat alle het voorgaende bij V. E. ghedaen niet en sal teuergheefs zijn, Ende begheren daerom dat V. E. ghelieue, die thoonders ende brengeren van desen in alles volkomen ghelooue als onsseluen te gheuen, Biddende Godt almachtig dat hij V. E. wille verstercken met zijnen heyligen gheest ende met ons altesamen in zijne bekende waerheijt ghenadelicken onderhouden ende bewaren, Gegheuen wt onsen nationalen Synode in Sgravenhaghe desen 3 Iulii anno 1586.

b. „*Copije vanden brieff aen D. Pezelium*", *d.d.* 7 *Juli* 1586 (O. A., Nr. I, 3, blz. 515) [2]).

S.P. Reuerende Vir, Clarissime Doctor, et frater in Christo

1) Voor dit woord heeft in de minute eerst gestaan: „ho wel".

2) Deze minute (van de hand van Bastingius) is blijkbaar eerst be-

obseruande: Placuit Illustrissimo Principi Roberto Dudlaeo Comiti Lycestriae etc. Legato Serenissimae Reginae Angliae, vt primum Maiestatis illius iussu admotus est ad gubernacula harum Prouinciarum Vnitarum hanc suam gubernationem exemplo piissimorum Regum et Principum incipere a promotione gloriae Dei et regni Filii ipsius [1]) Domini et Seruatoris nostri Iesu Christi. Quod ipsum ut felicius dexteriusque executioni mandaret intellecto praesente statu Ecclesiarum Belgii et morbis qui in iis, optimè se facturum iudicauit si Synodo nationali indicta dispiceret de iis quae ad certum ordinem eumque stabilem ad Ministerii conseruationem facere: ac deinde quae ad coërcendos ἀτάκτους et eos qui ab Ecclesia essent defecturi, nisi maturè admonerentur, in uiam reuocandos spectare uiderentur. Inter eos ipsos vnus occurrit Petrus Dathenus, vir cuius nomen in Ecclesia et per totum Belgium et Germaniae quoque partem non incelebre, de quo quum non suspiciones tantum, sed et documenta manifesta extarent partim vitae ipsius minus Euangelio dignae: partim infaustae à puriori doctrina declinationis: Visum fuit Synodo nationali Hagaecomitis ad mandatum Celsitudinis suae congregatae statuere quidpiam quod pertineret ad Viri illius salutem protegendam et offendicula ab ipsius persona, si deficeret parata Ecclesiis praecauenda ratione officii nostri et charitatis quam Christus à pastoribus flagitat et delegare doctissimum virum D. Iohannem Gerobulum ad Dathenum quaerendum, adeundum, docendum, admonendumque de iis quae ad emendationem ipsius necessaria.

Coeterum quum ad hanc rem et maiori cum auctoritate peragendam, et ut ex ore duorum de veritate liquidius constaret, nostro iudicio vnus non sufficiat, obnixè rogant T. D. fratres huius Synodi, atque adeo ipsi magnifici Domini coetui huic ut testes et moderatores ab Illustrissimo Principe praefecti ut si

---

stemd geweest om als het authentieke stuk aan Gerobulus naar Bremen te worden medegegeven, want zij is voorzien van vier eigenhandige onderteekeningen.

1) Van de bij het opstellen hier nog bijgevoegde uitdrukking „externi" is de eerste lettergreep, aan het einde van een regel staande, doorgeschrapt, terwijl op den volgenden regel de andere twee, zeker bij vergissing, zijn blijven staan.

Ecclesiae uestrae ratio patiatur et rerum tuarum ipsemet hanc Legationem tua praesentia adimplere digneris: sin minus efficias vt D. Vossius vel D. Doctor Mullerus vel quispiam alius ad hoc idoneus tua commendatione id oneris suscipere non grauetur, idque sumptibus ad eum finem à Synodo suppeditandis. Id ipsum si consequamur debebit tibi Synodus hoc nomine quamplurimum, praeterquam quod Deo facturus es rem longè gratissimam et ipsi Datheno, ut Dei benignitate confidimus, maximè salutarem.

Quod superest, Reuerende Vir agunt tibi fratres omnes et singuli quantas possunt gratias pro doctissimis lucubrationibus tuis quarum fructus Ecclesiae quotidiè copiosè percipiunt, atque vt hoc benè merendi studium continues ad Reip. Christianae aedificationem, et identidem cum nostratibus Ecclesiis per litteras communices, uehementer rogant: Orabimus interea Deum Opt. Max. ut te Doctor clarissime Ecclesiis et Scholis quam diutissimè conseruet. Amen. Datum loco vt supra Anno reparatae salutis MDLXXXVI Nonis Iuliis.

T. D. Addictissimi fratres in Synodo congregati
IEREMIAS BASTINGIUS D.
IACOBUS KIMEDONCIUS D. electus Synodi huius praeses.
WERNERUS HELMICHIUS Scriba Synodi.
ARNOLDUS CORNELII Praesidi Assessor.

c. „*Minute vanden Requeste S. Excell. vande kosten van de reijse van Gerobulus*" (O. A., Nr. I, 3, blz. 497).

Aen zijne Excellentie.

Vertonen met aller ootmoet ende reuerentie de dienaers des godtlicken woorts vergadert tot Sgrauenhaghe door bevel van V. E. hoe dat zy niet genoechsamlicken konnen den Heere dancken voor dat hij V. E. daertoe bewoocht heeft om de zaken zyner ghemeynte ter herten te nemen tot opbauwinghe der selue ende weeringhe aller onordeninghe ende onstichtinghe: Daer-

neffens oock dat zy dancken V. E. voor deese besondere sorchuuldicheyt ende yuer tot haer: Daeromme alsoo sij supplianten met aduijss van mijnen Eerw. Heeren de gedeputeerden wt name V. E. raetsam ghevonden hebben seekere personen wttesenden tot een sake angaende de ghemeynte ende de glorie Godes ende daer toe van noden geachtet tot oncosten ten minsten te behooren 25 ℔ 1) eens Bidden sij Voorss. seer ootmoedelicken V. E. ten eynde dat haer belieue te ordonneren den ontfangher generael Ioris de Bie 2) de ghenomineerde somme wt de generale middelen tot haerder versouck wttereeken, dwelck doende etc.

d. *De brief van Petrus Dathenus aan de Synode, d.d. 22 Juli* 1586 (Kerkeraadsarchief van Delft).

Deze Latijnsche brief is in 1872 reeds uitgegeven door H. Q. Janssen, in zijn geschrift „Petrus Dathenus", blzz. 143 vg.

e. *De brief van Christophorus Pezelius aan de Synode, uit Bremen, d.d. 4 Aug.* 1586.

Deze brief, waarvan een afschrift bewaard is in de koninklijke bibliotheek te Brussel en in het Kerkeraadsarchief van Delft, is in 1858 reeds uitgegeven, naar het Brusselsche handschrift, door H. Q. Janssen, in de Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis, inzonderh. v. Zeeuwsch-Vlaanderen, Dl. III, blzz. 73—82.

1) In de minute heeft hiervoor eerst gestaan: „hondert daelders."

2) In de minute heeft voor deze zes woorden eerst gestaan: „den ontfangher van Myne Eer. Heeren den Staten van Hollandt".

F. *Stukken in zake de uitvoering der Synodale besluiten door de Overheid en door de Kerken zelve.*

1. *Afschrift van een uittreksel uit de Synodale acten van de laatste zitting* (Boek van Cabeljau, blz. 375).

Op den 1en Aughustus 1586.

Sijn excell. veradverteerdt sijnde door de Heeren Presidenten, Adolff van Meetkercken, Adriaan van der Mijle, ende Doctor Iemeus, van de saacken des Synodi, datt de selffde nuu affghedaan waaren, ende versocht hebbende 't advijs van sijn Excell. op de Kercken-ordeninge voorss., hebben gherelateerdt aan de Synoode, datt sijn Excell. een ghoedt behaaghen hadde aan de selve, ende begheerde die te communiceeren mett den Heeren Staaten, ende volghens, die te laaten drucken, mitsgaaders de formulieren daar bij, ende de XXVII [*lees:* XXXVII] Artijckelen, t'en eijnde die ooverall onderhouden werden: begheerende meede de selve ghedruckte exemplaaren haare Maiëtt van Engelandt eenighe oover te seijnden, mits datt oock de Synoode eenen brieff aan haare Maiëtt soude schrijven, verhoopende dattet haare Maiëtt well behaaghen soude. Ende oovermits datt de Dienaaren, de saacken des Synodi ghedaan sijnde, mosten elcks weederomm naa huus reijsen, belast sijn Excell. de Synoode, eenighe uut hunn te deputeeren, omm de resteerende saacken voort te effectueeren, ende hebben de Presidenten voorss., ende de Synoode, Ghodt met malkanderen ghedanckt, ende de een aan den anderen een vriendtl. adieu ende affscheijdt ghenoomen.

2. „*Minuite vanden brief aen alle Classes, dienende tot*

onderhoudinge der kerckenordeninge etc. 1 *Augusti*" (O. A., Nr. I, 3, blz. 493) [1]).

Genade ende urede door I. Christum.

Eersame lieue broeders inden Heere: Alsoo de kercke Christi, gelijck v. l. weten, sonder ordene niet en can bestaen, ende het te vergeefs is goede ordonnantien te maken, ten zij datse onderhouden werden: Soo ist dat wij op de beschrijuinge onses genadigen Heeren des Gouuerneurs des Grauen van Leycester Synodalick alhier vergadert geweest zijnde, om den welstant der Christelicken Gemeenten in dese geunieerden Prouincien te bevoorderen, niet hebben connen laten int scheiden aende kercken alomme te schrijuen dat tgene bij ons tot den einde voorss. goet gevonden is een ijgelick beter naercomme, gelijck wij ooc niet en twijfelen of tselue sal bij zijne Excell. volcommelick gesancieert ende bevesticht werden volgende tgene deselue ons alrede heeft doen verclaren. Soo willen wij dan v. l. mits desen vermaent hebben de Kerckenordeninge bij ons alsnu van nieus ouersien ende gestelt (daer van de gedeputeerde van v lieder particuliere Sijnode v. l. sullen doen hebben Copije) niet alleen in v lieder vergaderinge te lesen t'aenhooren ende uijt te geuen: maer oock deselue in allen haren stucken onverbrekelick te onderhouden, ten einde alle confusien geweert ende goede gelijcformicheit alomme gepleecht mach worden. Ende aengesien onder anderen inde voorseide Kerckenordeninge goet gevonden is dat inde ordinaris Classicale vergaderingen de Dienaers bij gebeurte een Propositie sullen doen van eenich punt des goddelicken woorts, om malcanderen in de handelinge der Schriftuere te oeffenen ende die leere in hare suiuerheit dies te beter te onderhouden: Soo sullen v. l. vermaent zijn ande oeffeninge voorss. neerstelick de handt te houden, sonder die door eenige versuimenisse achter wegen te laten, gelijck wij hooren dat in sommigen plaetsen geschiet: Voor allen sullen v. l. goede achtinge daerop nemen,

1) Deze minute is geschreven met de kennelijke hand van Arnoldus Cornelii, die dus blijkbaar de ontwerper was van deze circulaire, tot wier uitvaardiging de Synode in hare laatste zitting het besluit nam.

dat een ijgelick Dienaer onder v lieden die tselue tot noch toe niet gedaen en soude mogen hebben de Bekentenisse des geloofs der Nederlantschen kercken vervatet in 37 artijckelen, ende anno 82 herdruckt onderschrijue tot een teecken der eendrachticheit met allen wel gevoelenden kercken inde leere der Waerheit: als oock een ijder predicant hem mits desen verbonden sal houden de bouengemelde kerckenordeninge met gelijcke onderschrijuinge te approberen. Om welcke ende diergelijcke andere punten dies te beter gevoordert ende aengedreuen te werden (hoewel ons vertrouwen is dat v. l. hier inne niet suimachtich en sullen zijn) de Sijnode genomineert ende last gegeuen heeft als zij ooc doet met desen onder v. lieden N. ende N. dewelcke uijt den naem desselue tot volcominge vant voorgaende sullen aenhouden ende hier van aen de naestcomende particuliere Sijnodale vergaderinge mondelick of schriftelick rapport sullen hebben te doen: met namen oock sorge dragende dat d'Inspectie ofte visitatie inden 40 artijckel goet gevonden, int werck gestelt werde. Eindelick, nadien tot noch toe met rechte van velen gewunscht werdt een Historie der geschiedenissen in dese Nederlanden, belangende de Religie ende Republijcke, hen opgedragen inde verleden iaren, ende om tselue bequamelick gedaen te mogen werden, inden laetsten nationalen Synode verordent was dat de Classes ofte kercken elx inden haren goede schriftelicke memorie souden houden vande gedenckweerdige (bijsonder kerckelicke) saecken, die bij ofte onder hen geschiet zijn: Soo willen wij v. l. van nieus geaduerteert hebben, t'beste hier inne te doen in den uwen, ten einde de Memorien tot zijner tijdt aen den persoon, die de hooge Ouericheit daer toe mocht ordonneren, gesonden mogen werden ende wij mitgaders onse naercomers tot grootmakinge Gods ende stichtinge der menschen, een warachtich verhael eens mogen sien vande groote daden des Heeren onder ons geschiet. Ende dese nergens toe anders dienende, bevelen wij v. l. geliefde broeders in Godes genade, dewelcke v. l. verciere ende stercke met zijnen Geest, op dat door v. l. getrouwen arbeit ende toesicht de Gemeente Gods die onder v lieden is toeneme in menichte ende godtvreesentheit, oock beschermt werde tegen alle aenstoot der bloetdorstigen vianden: Waer toe

alsoo het den Heere gelieft het herte der Coninghinne van Engelant te verwecken, soo sullen v. l. niet laten deselue mitgaders mijn Heere den Gouuerneur van wegen hare Maiesteit ouer ons gestelt met name te gedencken inden openbaren gebeden. Datum in den Hage desen 1 Augusti 1586.

v. l. goetgunstige vrunden ende dienstwillige medebroeders de gecommitteerde zijner Excell., Dienaren des Woorts ende Ouderlingen vergadert inden Sijnode Nationael ende etc.

3. *De provisioneele approbatie van de Kerkenordening door Leycester*, *d.d.* 6 *Aug.* 1586 [1]).

Naer dat wy Robert Grave van Leycester, Baenderheere van Denbich, etc. Lieutenant van de Coninginne van Enghelant, Gouverneur ende Capiteyn Generael van de vereenighde Nederlandtsche Provincien, hadden gedaen t'samen convoceren de voorschreven Synode, die de voorschreven Kercken-ordeninge gedecreteert heeft in der maniere als vooren, ende ons over ghegeven, om die te sien, examineren ende authoriseren: Soo hebben wy de selve Kercken-ordeninghe al vooren ghesonden aen den Ghe-

---

1) Dit stuk is het eerst uitgegeven in „de Kercken-Ordeninghen der Gheref. Nederl. Kercken" (1612), blzz. 81 vg. Het is daarna dikwijls herdrukt; b.v. in de volgende uitgaven van dat boekje (dus ook, met de 5e uitgave, achter het „Compendium d. Kerkel. Wetten v. Vriesland", Ed. 1771); in de onderscheidene drukken van het „Kerkelyk Handboekje" (1732 enz.); bij P. Bor Cz., in zijne „Hist. d. Nederl. Oorlogen", Boek XXI, blz. 79 (in de uitgave van 1680, Dl. II, blz. 790); bij J. Wtenbogaert, in zijne „Kerckel. Historie", 3e Dl., blzz 54 vg.; in het „Kerkel. Placaat-Boek, Dl. III, blz. 540; bij Ypey en Dermout, in hunne „Geschied. der Nederl. Herv. Kerk", Dl. I (Ed. 1819), blzz. 346 vg.; bij C. Hooijer, in zijne „Oude Kerkordeningen", blzz. 256 vg. (naar het afschrift, dat bewaard is in het Boek van Cabeljau, blz. 376); enz. En in alle deze uitgaven is het, behoudens de spelling en enkele drukfouten (waarvan de belangrijkste is, dat bij Bor de dagteekening verkeerdelijk op 16 Aug. gesteld wordt), volkomen gelijkluidend. Het is hier overgenomen uit de allereerste uitgave, met verbetering van een paar notoire drukfouten.

deputeerden van mijn Heeren den Generalen Staten deser vereenighder Nederlandtscher Provincien, om die oock te oversien, de welcke die hebben doen senden aen haer lieder respective Provincien. Daer nae wy wel ende rijpelijck op alles ghelet hebbende, ende vindende dat de selve Kercken-ordeninghe gheen langher uytstel en can verdraghen, hebben goet ghevonden de selve te approberen, ratificeren ende authoriseren, vinden goet, approberen, ratificeren ende autoriseren by desen, ordonnerende ende bevelende wel expresselijck allen Gouverneurs, Baillius, Schoulten, Wethouderen, Officieren, Iusticieren, Dienaren des Godlijcken Woorts, Kercken-Raden, ende alle andere van wat qualiteyt ofte conditie die zijn, hen naer de selve Ordonnantie te reguleren. Alles by maniere van provisie, ende tot dat daer op anders gheordonneert zy. Aldus ghedaen in s' Graven-Haghe den 6 Augusti xv^c ses ende tachtich. Ende was gheparafeert: *Ad. Meetkercken.* Onder stont: *R. Leycester.* Noch lagher stont: Ter ordonnantie van zijn Excelentie, ende was onderteyckent: *Gilpijn.*

4. *„Remonstrance a son Exce den Graue van Leijcester 1586": minute van een request van de Synodale gedeputeerden, ten behoeve van de approbatie der Kerkenordening door de Staten-Generaal, en van de verbetering der predikantstractementen* (O. A., Nr. I, 1, 8) [1]).

A son Excell.

Remonstrent en toute reuerence a vottre Excell. les Ministres

1) Van het hierboven afgedrukte stuk staat in denzelfden foliant van O. A. (Nr. I, 1), onder nr. 6, nog een concept, dat blijkbaar de „cladde" of het eerste ontwerp is van deze minute, als zoodanig kennelijk door zijne onvolledigheid en door de daarin aangebrachte correcties. De tijd, waarop deze Remonstrantie is ingediend, wordt niet vermeld. Misschien kort vóór den 12 November 1586; op welken dag Leycester eene conferentie had met gedeputeerden uit de Staten van Holland, Zeeland en Friesland, waaromtrent in het uitvoerig bericht van P. Bor Cz. (Hist. d. Ned. Oorl., Boek XXI, blz. 63; Ed. 1680, Deel II, blz. 767) o. a. voorkomt: „Sijn Excellentie heeft henluyden in 't beginsel van dese

de la parole de Dieu deputez du Synode Nationnal tenu dernierement icy a la Haye par ordonnance de vottre Excell., que audit Synode par commun aduis des Ministres a esté proiettee et arrestee vne generale Ordonnance Ecclesiastique, laquelle aussy a esté approuuee par vottre Excell. et establie prouisionelement, pour estre obseruee es Eglises de ces Prouinces Vnies. Or est-il qu'ayant pleu a vottre Excell. d'enuoyer ladite Ordonnance ecclesiastique aux Deputez des Estats generaulx, les Copies d'icelle ont esté enuoyees par leur Seigneurie aux Estats de leur Prouinces et Villes respectiuement. Et d'autant que lesdits Remonstrants iusques au present n'ont peu apperceuoir que lesdits Estats ayent prins quelque resolution, et que toutesfois la necessité des toutes les Eglises (et principalement de celles de la Prouince de Hollande) requiert grandement vne bonne ordonnance bien autorisee afin que selon le commandement du S^r elles puissent estre administrees en bonne paix et vnion, Ils supplient treshumblement vottre Excell qu'il lui plaise par dessus toutes choses recommander la susdite Ordonnance audits Estats grlx. presentement assemblez icy a la Haye et ne permettre qu'icelle soit plus outre delayee au grand desauantage des Eglises. Et d'autant qu'il est plus que raisonnable que ceux qui seruent a l'Euangile viuent de l'Euangile et que les Ministres subiets a ladite Ordonnance et tenus de s'employer entierement a la charge de leur vocation soyent honnestement entretenus auec leur famille, et que neantmoins tout au contraire ils se treuuent surchargez .... [volgt een tiental regels, geheel gelijkluidend met punt 9 van de hierachter sub 6 volgende Remonstrantie] .... Aussy que

communicatie vermaent, dat hy dese sake aengenomen hadde principalijk tot vorderinge van Gods woord, en dat hare Majesteyt hem het selve sonderlinge gerecommandeert hadde: En so de Kerkelike ordonnantie onlanks gemaekt, noch niet eenpaerlijk worde ge-executeert, versochte dat daer op soude worden geresolveert"; 't geen bevestigd wordt door de Resolutien der Staten van Holland, van 14 Nov. 1586 (fol. 503), inhoudende (volgens C. M. van der Kemp, De eere der N. H. K. gehandh., Dl. I, blz. 318), „dat gerapporteerd is bij den Advocaat van den lande, dat Z. Exc. verzocht heeft, dat bij de provincien eindelijk zou worden geresolveerd op 't stuk van de kerkenordening".

leurs vesues et orphelins ne soyent pas oubliez. Et d'autant qu' en ceste dispersion des Eglises, il ij a plusieurs assemblees Walones parmi les villes de ces païs lesquelles n'ont moyens d'entretenir leurs Ministres, qu'il plaise a vottre Excell. d'y mettre ordre a ce qu'ils soyent prouueus ex publico. Quoy faisant etc.

5. *De provisioneele en gelimiteerde approbatie der Kerkenordening door de Staten van Holland* [1]).

De Staten van Holland hebben in hare vergaderinge gehouden

1) Het hierboven afgedrukte besluit van de Staten van Holland, dat tusschen 5 en 9 Dec. 1586 moet genomen zijn, is te vinden o. a. in de meeste der hiervoren (blz. 622, in de noot) genoemde geschriften: bij Bor, t. a. p., blz. 81 of 794; bij Wtenbogaert, t. a. p., blz. 58; in de onderscheidene uitgaven van het Kerkel. Handboekje; in het Kerkel. Placaatb., t. a. p., blzz. 540 vg.; bij Hooijer, a. w., blz. 257; en ook bij C. M. van der Kemp, t. a. p., blzz. 328 vg. Het is hier overgenomen uit de eerste uitgave (die van Bor; waarmede trouwens alle andere, wat den inhoud betreft, geheel overeenstemmen), met verbetering van enkele notoire drukfouten.

In de Resolutien van Holland, waar dit besluit onder de dagteekening van 26 Nov.—9 Dec. (fol. 405 vg.) voorkomt, staat (volgens v. d. Kemp, t. a. p., blzz. 317 vgg.) ten aanzien van hetgeen aan de bedoelde approbatie voorafging het volgende genotuleerd:

22 Juli—9 Aug. (fol. 319): „dat er brieven van de Staten Generaal ontvangen waren met dubbeld van de kerkelijke ordonnantie en last om dezelve te visiteren, en Z. Exc. van het advies van de Staten op 't arrestement derzelve te adviseren op den eersten September eerstkomende; waarop bij de Edelen en steden rapport genomen is van hare principalen"; en een weinig verder (fol. 322 vg.): „Op den requeste van de vier kerkendienaars van de Synode van Zuid-Holland, gebesogneerd hebbende ter beschrijving en ordonnantie van Z. Exc. op de vergadering van de Synode nationaal in den Hage den tijd van 7 weken, is geaccordeerd, dat denzelven bij Coolwijk zal worden betaald 240 ponden, mits dat zij hare namen zullen bekend maken, en dat andere uit de Noord-Hollandsche Synode van U. L. zullen worden getracteerd".

Uit de punten van afscheid genomen ter vergadering der Staten Generaal, geteekend 10 Augustus (Nr. 23): „En nadien Z. Exc. beliefd heeft den Staten Generaal te communiceren door de H.H. Meetkerken,

in December 1586 na voorgaende beschrijvinge op 't aennemen van de voorsz. kerkelijcke ordinantie, geresolveert, dat, by provisie, de selve ordinantie sal worden achtervolcht: Behoudelijk dat niemant in de selve gehouden sal wesen, dan die hem onder de Gereformeerde Gemeente heeft begeven, of namaels begeven sal: ende dat de Heeren Staten van Holland, Edelen, Magistraten van de steden ende andere sullen blijven by haer recht ende gebruyck, nopende het aennemen ende afstellen van de Kercken-dienaren ende Schoolmeesteren, mits dat geen Kerckendienaren

---

van der Myle en Doctor James de kerkenorde in de Nationale Synode laatstmaal in den Hage bij de Dienaars en Ouderlingen eenzamentlijk gearresteerd, zoo zullen de voorz. Gedeputeerden elks in hare provincie daarvan rapport doen, om de meening en intentie van hare principalen daarop te verstaan".

26 Aug.—11 Oct. (fol. 364): „dat de Gedeputeerden verklaren zullen, dat alsnog dezen aangaande niet eindelijk is geresolveerd, maar dat zijluiden daarop resolutie zijn verwachtende"; en 3 Oct. (fol. 435): „Op 't punt van verschrijving aangaande de kerkelijke ordonnantie is bij de Edelen en steden niet gedisponeerd, in aanziening de ordonnantie, bij die van de kerk gemaakt ten overstaan van den President van der Myle en anderen van wege het gemeene land, is generaal, specterende over de geunieerde provincien, en daarom die van de kerk in Holland geen contentement zouden nemen met de ordonnantie, die in Holland gedresseerd zou mogen worden, en is daarop de zake uitgesteld en in nader bedenken genomen".

Daarop volgt, 14 Nov. (fol. 503), het reeds hierboven (blz. 624, in de noot) vermelde. En den 5 Dec. (fol. 524) „werd er op 't punt van de beschrijving aangaande de kerkenordening geresolveerd, dat een concept gemaakt zou worden van de approbatie van de voorn. kerken-ordening met zulke limitatien en restrictien, daarmede den Edelen en steden van Holland contentement gegeven mocht worden, zonder offensie van die van de kerk en de andere provincien".

Met betrekking tot *Zeeland* wordt door J. W. te Water (Kort verhaal der Ref. v. Zeeland, blzz. 447 vg.) medegedeeld, dat het zoo even (drie alinea's vroeger) vermelde punt van afscheid genomen ter vergadering der Staten Generaal, met geheel dezelfde woorden ook voorkomt in de notulen van de Staten van Zeeland van 23 Sept. 1586, en dat daarbij op den kant staat: „Die kerken ordeninge wort by die van Zeelant goetgehouden ende geapprobeert".

en sullen worden aengenomen sonder alvoren op haer leere ende leven behoorlijcken geexamineert, ende daer in suyver ende reyn bevonden te zijn: ende dat goede discretie gebruyckt sal worden, dat de Professoren ende Schoolmeesteren van de principale publijcke scholen, die voortaen gestelt sullen worden, sullen wesen van de Gereformeerde Religie, of ten minsten de selve toegedaen: dat voorts de Heeren Staten, de Edelen, Magistraten van de steden ende andere door de voorsz. ordonnantie niet en sullen wesen geprejudicieert van haer recht ende autoriteyt, henluyden in hare heerlijckheden in alle politijcke saken ende 't gene daer aen vast is, competeerende: ende dat de Kerckendienaren Ouderlingen ende Diaconen, de selve sullen wesen subject, als andere poorteren ende inwoonderen van de steden ende dorpen: dat mede de selve ordinantie niet en sal worden verandert, dan by voorgaende wettelijck consent van de Staten

Die van Dordrecht hebben verklaert, dat sy-luyden aengaende de kerkelijcke ordeninge hen contenteren met de verklaringe van zijnder Excellentie, niet te min mogen lijden dat de Heeren, Edelen ende Steden daer op sulke resolutie nemen als 't hun goetdunckt, ende conformeren hun voorts nopende de vordere poincten met het advijs van de Edelen.

6. *Remonstrantie aan Leycester, over een aantal punten, waarop, naar het oordeel der Synode, door de Overheid orde moest gesteld worden* [1].

Certains points, pour estre remonstrez a son Excell. au nom du Synode National tenu a la Haye, afin que sur iceux il plaise a son Excell. mettre bon ordre.

1. Veu que iournellement plusieurs abus se commettent par placet.

1) Het stuk, dat onder dit nummer in den tekst wordt afgedrukt, is te vinden in het Oud-Archief d. N. H. K., Nr. I, 1, 6. In dien zelfden foliant is het onmiddellijk voorafgaande nummer (Nr. I, 1, 5) het eerste ontwerp van deze Remonstrantie, als zoodanig kennelijk door een aantal correcties, door onvolledigheid en door minder geregelde volgorde van de punten. Het hier afgedrukte stuk geeft dus de eind-

l'imprimerie, au desauantage de la religion et de la politie, on requiert tres humblement son Excell., que par moyens conue-

---

redactie. En dan kan er wel geen twijfel zijn, of dit stuk is de minute van de aan Leycester over te geven „instructie" of „algemeene instructie" of „artyckelen", waarvan zoo herhaaldelijk sprake is in de brieven van den scriba der Synode aan haren assessor, met name die van 30 Aug./9 Sept., 6/16 Sept. en 22 Oct./1 Nov. 1586 (Werken d. Marnix-Vereen., Serie III, Deel IV, blzz. 52 vg., 54 vg. en 59); welke brieven voorts over deze Remonstrantie nog veel belangrijks mededeelen. Zoo b.v. kan uit die brieven worden opgemaakt, dat niet alleen de Remonstrantie zelve door de gedeputeerden der Synode is opgesteld, maar dat zij ook hielpen aan het gereedmaken van de Placcaten en Brieven, die natuurlijk zouden moeten uitgevaardigd worden, wanneer op de onderscheidene punten van de Remonstrantie de goedkeuring en de medewerking van Leycester verkregen werd; waaruit dan weêr te verklaren is, dat een paar voorloopige concepten van zulke Placcaten, hoewel onvolledig en in vollen zin „cladden", nog aanwezig zijn onder de papieren der Synode van 1586 (O. A., in den foliant Nr. I, 3). Dat die goedkeuring en medewerking van Leycester, nog in 1586, op verre de meeste punten reeds verleend of wel toegezegd was, blijkt uit de kantteekeningen („placet", „fiat", enz.), die in het stuk zelf, denkelijk door de Synodale gedeputeerden of door Meetkercken, bij punt 1—14 geplaatst zijn; waarmede allerlei andere berichten (b.v. in de bovengenoemde brieven van Helmichius; bij Bor, t. a. p., blzz. 117 vg. of 841 vg.; enz.) geheel in overeenstemming zijn.

In den foliant van het O. A., die gecatalogiseerd is als Nr. I, 3, is een soortgelijk stuk (blzz. 443—447), dat tot opschrift heeft: „Aen zijn Excell., den hoochghebooren Graef ende heere, Robert Graue van Leijcester, heere van Dembijg ende Gouuerneur ende capiteijn generael van weghen haere Maiesteit van Engelandt ouer dese gheunieerde Nederlantsche prouincien, onsen ghenadigsten heere". Dit is in het Hollandsch, en het bevat slechts 4 van de 17 punten die in het Fransche stuk gevonden worden, maar die vier in eene veel uitvoeriger redactie. Op den kant zijn zij gemerkt als B, C, D en E; blijkbaar ter aanwijzing, dat zij als nr. 2, 3, 4 en 5 moesten beschouwd worden; 't geen ook inderdaad hunne nummering is in het Fransche stuk. Misschien waren de gedeputeerden der Synode eerst van meening, alle punten zoo uitvoerig te behandelen, en ze dan in dien vorm aan Leycester aan te bieden, natuurlijk na ze eerst ten zijnen behoeve in het Fransch vertaald te hebben; maar heeft men daarna geoordeeld, dat

nables on pouruoije a ce que personne ne s'auance d'imprimer ou vendre quelques liures, chansons, modets, sans estre preallablement veuz et approuuez de ceux qui auront charge de ce faire, comme il a desia en partie esté ordonné par le placart des Estatz de Hollande.

2. D'autant que le St. nom du Seigneur est par tout griesuement mesprisé, tant par blasphemes manifestes contre la vraye religion receüe en ces païs, comme aussij par execrations abominables et iuremens horribles, mocquerie et refus du serment deu, est besoin d'y mettre ordre, afin que l'ire du Sr. ne soit de plus en plus espandue sur ces païs [1]). placet.

---

voor die aanbieding eene kortere redactie beter was. Intusschen is de meer omstandige uiteenzetting uit den aard der zaak belangrijker, en ook voorts in menig opzicht eigenaardig; om welke reden zij dus, bij de punten waarover zij loopt, in de noten zal worden opgenomen. En eveneens zal bij punten, waarover nog andere stukken voorhanden zijn, hiervan in de noten, voor zooveel noodig, worden melding gemaakt.

1) In het Hollandsche stuk luidt dit punt: „B. Aenghesien dat Godt de Heere hem schricklicken vertoornt ouer den misbruijck zijns naems ende andere dergelijcken sonden ende gedreijgt heeft dat hij straffen wil den ghenen die zijnen name ijdelicken ghebruijcken sal, Soo ist dat de Synode Nationale zijn Excell. bij desen dienstlicken is remonstreerende, hoe dat hier ende daer inden lande onder den Gouuernement van zijn Excell. grootelix den name des Heeren misbruijct wert, als dat de Wederdooperen egheenen eedt en doen, dan sweerende bij hunne mannen waerheijt, haere vrouwens bij de vrucht die sij draghen, haere handt op haeren buijck leggende, achtende dat de vruchte die sij draghen niet en sij haere maer haers mans nae haerluijder opinie, andere doen eedt bij het stuck van hunne officien, andere lasteren ende misbruijcken den name des Heeren met lichtuaerdich sweeren ende vloecken bij Gode, het lijden ende wonden Christi ende bijden Sacramenten ende bespotten ende lasteren de Religie ende alle die de selue voorstaen ofte belijden met verhatede namen van Consistorieboeuen etc. Het werden oock getolereert die Spelen der Rhetorizijnen, diewelcke den meestendeel luijden zijnde van een roeckeloos leuen door haere Battement speelen bespotten Godes Woordt, de Religie, de Ouerheden, Kerckendienaren ende andere vroome luijden. Ende want vast dese ende dergelijcken misbruijcken strijdende teghen het derde ende het negende ghebodt Gods in swange gaen, versoeckt ende bidt de

placet. 3. Semblablement en tant qu'il sera possible qu'on tasche d'empescher les grands et diuers abus du dimenche et iours de ieusne qui se commettent a boutiques ouuertes, marchez publiques, beuueries et yuroignies par les tauernes, mesme durant le presche, puis par les escoles au danses, aux escrimes, ieuz de paulme, grandes crieries et tintammars des faitneans a l'entour des temples. Item que les iours des ieusnes generaux ne se tiennent egualement, par faute qu'ils ne se publient par tout ou bien pas assez de bonne heur [1]).

Synode Nationael V. Excell. te ghelieuen, te interdiceren allen lasteraren ende bespotters der Religie, so wel onder den Secten die niet anders dan alle quaet bij haers ghelijcken ende bij den simpelen eenuoudigen herten vande Religie zijn sprekende ende daerdoor de luijden afwendich makende vande Religie veel onruste causeeren, als oock onder den Wereltschen menschen, haer wel te wachten ende voortesien voor allen vloecken, lichtuaerdich sweeren, ende Godes woordt ende de christelicke religie te bespotten ende int openbaer lasterlick daeruan te spreken, Ordonerende ende stellende voorts een zeekere forme van Eedt te doen conform den woorde Godes ende den ciuijle rechten, welcke forme des Eedts oueral inde gheunierde prouincien onderhouden worde, last gheuende den officieren egheenen anderen eedt den luijden aftenemen, op dat alsoo den eedt ghedaen worde, niet bedrieglicken bij den creatuiren, ende den menschen of haeren officien, maer dat Godt den Heere den hertenkenner zijn eere gegheuen werde".

1) In het Hollandsche stuk luidt dit punt: „C. Vorder remonstreert oock de Synode Nationael aen V. Excell. hoo dat groote misbruijcken des Sondags, der Feestdaghen, der Vast ende bidtdagen beuonden werden strijdende teghen dat vierde ghebodt, als dat op die Sondaghen, Feestdaghen Vast ende bidtdaghen in veel plaetsen in Steden ende Dorpen veel winckels open ghehouden, ende openbare merctdaghen onder de predicacie gheuseert worden, alsoo dat een ieglick bijnae zijnen handel ende neeringe waerneemt, sonder op de voorss. daghen ende den Godsdienst te respecteeren, daer door het geschiedt dat de luijden de eene om des anderen wille om zijn neeringe waertenemen moet t'huis blijuen, ende werden alsoo de een door den anderen wt den gehoore des Woordts Godts gehouden ende afgetrocken, het werden oock op den voorss. daghen onder den predicacien gehouden Kinderschoelen om de kinderen te leeren, desghelijcken Dansschoelen daermen de ionge luijden op den Sonnedach dantsen leert, Verbodene

4. On ne trouue aussy moindre prophanation es temples, desquels on abuse a faire escuijries; et grands abus quant aux placet.

---

speelen, Schermmeesters met den trommel ende trompetten slach, Groote dronckenschappen oock op den Vast ende bidtdaghen, ende des Sondags onder de predicacie bij den brandewijn ende in tauernen bij wijn ofte bieren. De luijden gaen oock wandelen op den mercten ende straten, anderen besonder den ionge luijden tot een quaet exempel op alsulcke tijden alsmen ter Kercken gaen soude ende Gods Woordt hooren. De Dijckgrauen, Schouwten, heemraden ende andere officieren, besonder ten platten landen, item die Gerichten, Guldens, oock inden steden, vergaderen op alsulcke daghen ende tijden onder den Kercken-dienste, haere politijcke saken teuerhandelen ende Raedt te houden. Item die Rijcke luijden ende andere verhuijren ende verpachten alsdan haere landen, manen haere schulden ende zijn besich met allerleije werlicke saken. De huijsluijden ende andere houden haere Kaetzspelen alsdan omtrent der Kercke alsmen predict, maken groot gheroop ende ghetijer opden Kerckhouen ende omtrent den Kercken, of sij blijuen staen voor den Kerckdeuren, ende op den dijcken met malcandren clappende sonder in de Kercke te komen, ia verbinden hen op peenen niet in de Kercke te komen. Die Schoolmeesters hebben luttel achtinge op haere kinderen om die ter Kercke te brengen, maer laten die loopen op der straten ende achter de haghen om te boouen ende te speelen. De Doopers ende andere Sectische menschen waschen ende arbeijden veel lieuer op den Sondach ende Feestdagen, dan op andere daghen. Andere ten platten lande ende in steden gaen eer tot haeren arbeijdt opt velt met wagens ende peerden, dan tot het gehoor des heijligen Euangelii. De Vast ende bidtdaghen werden onghelijck onderhouden bij ghebreke van het wtschrijuen derselue, ende diese ghebieden anderen te onderhouden en komen selfs niet tot denseluen. Die crijgsluijden en hebben oock onder haer gheen predicanten die hen Gods woordt leeren, hier toe gheuen de officieren mennichmael selfs oorzake door haere dissimulatie ende negligentie, of dat de officieren selfs herberge ende tauernen ophouden ende selfs selden of nemmer meer tot den gehoore des woordts Gods komen. Item dat sij niet alleen vijandt zijn mennichmael der Religie, maer oock dat sij haer laten wtkopen van hoereerders, ouerspelders, dootslagers, dronckarts, ende onder de predicacie in tauernen droncken te drincken. Verder dat sij als men predict haer in den tauernen laten vinden om compositien ende accoorden te maken met den luijden. Om welcke veeluoudige misbruicken gheweert te worden remonstreert ende bidt de Synode Nationael aen

maisons des Ministres et Maistres d'escoles, qui demeurent sans estre reparees, pour l'admendement dequoy il sera necessaire d'enioindre au Magistrats et Margueilliers ou maistres des fabriques, tant des villes que villages, qui ont l'administration des biens ecclesiastiques, qu'ilz facent reparer lesdits temples et maisons, aussy de constituer a telles charges hommes craignans Dieu et gens de bien [1].

---

zijn Excell. dat zijn Excell. belieuen wille ernstelicken te ghebieden den heijligen gebruijck der Sondagen, Feestdaghen, vast ende bidtdaghen achteruolgende Godes wet, ende dat tot desen eijnde alle misbruijcken verboden worden met zeekere peene van straffe, wel scherpelick belastende den officieren sonder dissimulatie ende negligentie executie te doen, oock selfs haeren onderdanen voor te lichten in den gehoore des Woordts Gods, ghebruijck der Sacramenten kan het geschieden ordentelick, ende inder godtsalicheijt, verbiedende den officieren gheen tauernen optehouden, of ten minsten tot alsulcken tijden daeruan te cesseren, ende sal gheen twijffel zijn als de officieren vroom zijn ende nerstich, of alle misbruicken sullen konnen geremedieert worden, maer waer de hoofden godloos zijn ende verkeert, hoo kan het met het lijcham ende alle den leden wel gaen?"

1) In het Hollandsche stuk luidt dit punt: „D. Niet minder profanatie beuindt men oock inden tempels of den kercken, ende huijsen der predicanten ende Schoolmeesteren, alsoo dat dieselfde ongerepareert blijuen liggen tot grooten naedeel der Ghemeijnte ende der ionge ieugt, ouermits hier door de Dienaren des woordts Gods niet en konnen bij haere ghemeijnten woonen, ende de Schoolmeesters gheen wooninge en hebben om te woonen of Schoole te houden. In veel plaetsen werden de tempels misbruickt tot peerdestallen, werckplaetsen, timmerhuijsen, men dorscht daerinne, ende bereijdet altghene dat tot den vischerijen als netten ende derghelijcken is behoorende oock onder den predicacien ende ghebeden met groot ghedruijsch ende rumoor tot verstooringe des kerckendienstes. De oorzake is de ongeregeltheijt der menschen, die onachtsamheijt der officieren ende kerckmeesteren, omdat sij egheenen lust en hebben tot de Religie. Die administratoers der kercken ende tempelen goeden doen selden rekeninge stellen daerop teerkosten ghelagen ende derghelijcken daer door te beduchten is, dat veel kerckelicke goederen hier ende daer verduijstert werden, hieromme noodich zijn sal dat V. Excell. belaste den Wethouderen in Steden ende dorpen metgaders den Kerckmeesteren ende den ghenen die administratie heb-

5. Item d'empescher les insolences des festes des Dedicaces, farces, nopces a dons immoderez, bancquets excessifs qui se font par le plat pais au baptesme des petits enfans [1]). placet.

6. Comme les sectes s'accroissent et multiplient de iour a autre par lesquelles le cours de l'euangile et la tranquillité des Republiques sont empeschez, est besoin d'auiser a des moyens conuenables pour y obuier, à quoy (soubz correction) ceux-cij ou autres semblabes pourroient seruir, placet.

ben vande kercken goeden, dat sij vande selue goeden goede rekeninge opentlicken doen ende de kercken goeden nemen om de tempelen ende huijsen der predicanten ende Schoolmeesteren te repareeren. Dat oock oueral vroome ende godtsalige mannen tot de administratie vande tempelen ende haere goeden mochten ghenomen worden. Sal mede zijn Excell. belieuen teuerbieden alle profanatien der tempelen voorss., sonder daerinne werlicke handelinge, besonder alsmen sal Gods woordt verkondigen ende den Heere bidden inden seluen toe te lathen, Dat oock het kaetsen ende spelen inden tempelen niet en werde getolereert".

1) In het Hollandsche stuk luidt dit punt: „E. Het en worden oock niet alleen tot groothen naedeel ende schandale vanden lande gheuseert onbehoorlicke Kermisfeesten, Bacchusfeesten, ouermatighe geltbruijloften, S. Ians daghen etc. daertoe zeer veel persoonen komen om veel tonnen biers wt te drincken, waeruijt groothe ongeschictheden volgen met beswaringe vanden ghemeijnen man, dewijle niemandt de minste zijn en wil, het worden oock noch onderhouden die brooderschappen ende Gildens met grooten onkosten, desghelijcken die bijeenkomsten van den guldens, dienende alleenlick om dronckenschappen te oeffenen, ende tghene dat de guldens eertijts tot haere missen ende altaren gegheuen hebben te verquisten ende onnuttelick doortebrengen, ende de superstitien des Pausdoms inde gedachtenisse der menschen te onderhouden, ende versoeckt daerom oodtmoedelick de Synode Nationale voors., alsulcken kermissen ende Bacchusfeesten teuerbieden ende aftedoen, mits latende den Steden ende andere plaetsen haere vrijheden van hunne iaermercten. Dat oock ordre mochte gestelt worden op de Bruijloften dat gheen excessijue getal van persoonen daertoe beroopen, ende gheen ouerdaet gebruickt en worden, Ghelijck oock noodich sal zijn goede opsichte ghenomen te worden op de excessijue maeltijden die ten platten landen nae den Doope der kinderen ghebruickt werden om in desen ende derghelijcken goede ordeninge gestelt ende onderhouden te worden, Daeromme dese vergaderinge v. Excell. met alle behoorlicke reuerentie is biddende etc."

ascauoir, Qu'on face defence de blasphemer la religion et sacremens, — qu'on defende aux sectes leurs exercices et conuenticules, — qu'on appelle les Anabaptistes a dispute publique par le commandement du Magistrat souuerain. Item qu'ils soyent tenus a faire la garde et porter autres charges ciuiles comme les autres inhabitans du païs et gens de bien, veu qu'ilz font leur trafiques et tirent leur commoditez comme les autres manans du païs. Et finalement que bon ordre soit mis sur la reception de ceux qui viennent d'ailleurs, qu'ilz apportent tesmoignage, et qu'ilz ne soyent autrement admis au droict de bourgeoisie qu'auec serment acoustumé et promesses de fidelité, comme les autres bons inhabitans [1]).

placet. 7. Semblablement il sera necessaire de mettre bon ordre a ce que diuerses superstitions pelerinages aultels demeures et semblabes soyent ostees, et d'autant plus que beaucop de Prestres Moynes Nonnains sont encores alimentez, nonobstant qu'ils retiennent leur superstitions papistiques, et ce a la seduction des simples. Item que les Cloistres, Chapitres fondations puissent cesser, lesquels s'entretiennent encor en quelques lieux.

fiat. 8. Et a cause qu'on entend que ceux de Woerden (qui au faict de la religion sont iusques au present d'vne autre confession, que les Eglises de ces Prouinces Vnies) seroient d'aduis d'appeller pour leur Ministre vn Ioannem Ligarium, qui est assez cogneu d'estre homme fort partial, d'vn esprit remuant et fort dangereux; on prie qu'il plaise a son Excell. pour plus grande tranquillité de ces païs d'empescher vne telle vocation, par vne missiue a ceux de Woerden ou autrement.

Soit traité avec les Estats des Prouinces et lettres escrites. 9. D'autant que les Ministres de la parole de Dieu se treuuent surchargez en leur famille et mesnage a cause de leur petit traictement ou stipendium et qu'ilz sont mal payez de leurs

---

1) In het O. A. d. N. H. K. (Nr. 1, 3, blz. 491) is een Hollandsch stuk, dat, onder het opschrift: „Sekere middelen in bedencken gestelt om de Secten te weeren", na de daarin aangebrachte correcties woord voor woord overeenkomt met deze geheele alinea. Bij dit punt is de vertaling en de eindredactie dus geheel gebleven, gelijk het Hollandsche concept door de Synode of door hare gedeputeerden was gemaakt.

gages en plusieurs lieux, dont souuentefois ilz sont constraints de s'endebter durant leur vie, et venans a mourir delaissent communement pauures vesues et orphelins, et nommement es villes d'Ouerysel ou ilz n'ont que 50 ff, et par le plat païs de Hollande ou ilz ne tirent que 40 ff, Les Ministres en general supplient treshumblement enuers son Excell. qu'il lui plaise faire escrire par tout lettres en leur faveur aux Estats et Magistrats, afin que des biens destinez ad pios vsus ilz en soyent mieulx entretenus, comme le S^r mesme la ordonné, vt qui Euangelio seruit, de euangelio viuat. Aussy que leurs vesues et orphelins ne soyent pas oubliez. Et singulierement qu'on aye souuenance de l'Eglise de l'Escluse, laquelle d'ores en auant n'a moyen d'entretenir son Ministre. Item des Eglises Walones esparses par ces païs, que leurs Ministres ayent aussy leur gages ex publico [1]).

---

1) De inhoud van dit punt (ook voorkomende in het stuk dat hiervoren sub 4, blz. 624, is opgenomen) is nader uitgewerkt in een stuk, waarvan de minute te vinden is in het O. A. d. N. H. K., Nr. I, 35, I (blz. 77—79), aan de buitenzijde voorzien van het opschrift: »Aengaende d'onderhout van den predikanten" enz. Het luidt aldus:

„Also tot vorderinghe vande christelicke ghereformeerde religie niet alleen noodich is, dat de kerkelicke ordonancie worde onderhouden achteruolghende de goede ghelieflte van zyne Excellentie, ende dat deselue byde Magistraten worde aenghenomen Om alle onverstandt ende oneenicheyt inde ware christelicke religie te verhoeden ende niet tot bedwanck der conscientie, maer dat wt dancbaerheyt, ende om te verhoeden alle scandale afkeere ende verloop inder sake vande religie voorn. goede sorghe ende toesicht byde voorss. magistraten ghedraghen werde ende oock metter daet daerinne voorsien, dat de Dienaers des Woorts ende H. Euangelii alomme binnen den ghevnierden Prouincien so wel inden steden als ten platten lande alsulke iaerlixe loon ende stipendium mach toegeleyt worden ende oock volghen, daermede sy luyden hen eerlicken naer haren ampt ende beroepinghen mueghen onderhouden met haerluyder huysgesinne sonder te verloopen in groote schulden ende achterwesen ende daertoe eenighe subsidie te moghen versoeken ende haerl. armoede te moeten openbaren tot grooter scandale vander kerke Dat behoirlicke ordre mach gestelt worden opt onderhouden vanden weduwen vande ouerleden Predicanten, nair dat

Idem. 10. Il conuiendra aussy es susdits lettres aux Magistrats faire mention qu'ilz ottroyent aux Eglises respectiuement quelque

---

deselue met kinderen blyuen beswaert ende dat oock deselue kinderen moghen opghetoghen worden nair behoiren, Soude onder correctie goet zyn dat de autoriteit van zyne Exc. werde daerinne gheinterponeert, alsomen beuonden heeft dat tot noch toe byden Staten daerin diesaengaende egheene behoirlicke ordre en is gestelt, nochte oock sonder d'autoriteyt van zyne Exc. en sal gestelt worden ouermits de sobere affectie die veele daertoe hebben.

Dat daeromme zyne Excell. belieue ouermits den costelicken tyt te ordonneren dat alle Predicanten binnen der steden tsy deselue met kinderen zyn belast ofte niet Elx iaerlix ghenieten sullen vier hondert ponden van XL gren, ende dat daerenbouen de Magistraten binnen den steden elken Predicant van bequame huysinghe sullen voorsien twelk sy luyden gheduerende hueren dienst bewonen sullen Welke IIIIc £.... [?] sullen betaelt worden wt d'incompsten vanden goederen ghecommen vanden Pastorien beneficien vicarien ende andere alreede tot behoeue vanden Predicanten ghedestineert door handen vanden ghenen die tot d'onfang ende administratie der voorss. goederen sal wesen ghecommitteert.

Dat de Dienaers ten platten landen elx iaerlix ghenieten sullen drie hondert ponden van XL gren tsy deselue met kinders belast zyn ofte niet Ende dat daerenbouen binnen elken dorpe d'ambachtbewaerders ofte gheswórens ghehouden sullen zyn den Dienaers van een bequame huysinghe te voirsien ten plaetze aldaer gheene huysinghe daertoe en is ghedestineert ende dat binnen een maent nair d'insinuatie Mitz dat die vanden Classes alomme goede opsicht nemen sullen dat bequame personen alomme tot Predicanten worden gestelt.

Ende ten eynde sekere ende bequame incompsten tot onderhout vanden Predicanten ten platten lande als vooren moghen worden gheordonneert dat voor alle de goederen van Pastorien beneficien ende vicarien daertoe ghedestineert in elken quartier by bequame personen ende gheaffectionneerde totte religie sullen worden gheadministreert die op generale ordonnancie vande Staten vande respectiue Prouincie ofte haerl. ghecommitteerde Raiden te verleenen op de beroepingen vande selue Predicanten, betalinghe doen sal [*lees:* sullen] alle vierdendeel iaers nae de noot van sake mitz doende rekeninghe vande selue ontfanck ende betalinghe.

Ende also de voorss. incompsten daertoe niet ghenoechsaem zyn, dat tot behouff ende onderhout vande seluen Predicanten mede sullen

somme annuelle pour subuenir aux frais, qu'il fault faire pour les afaires ecclesiastiques.

---

worden gheeÿghent alle de goederen vande Cappittularen Abdyen Cloosteren Conuenten, tzy deselue binnen de voorss. Prouincien syn gestift ofte dat deselue aengetast zyn by Confiscatie, die alreede niet en sullen wesen vercocht, weluerstaende dat de Capitularen ende Conuentualen al voiren daer wt haerl. toevoech ende onderhout sal betaelt worden so langhe deselue hen draghen nae behoiren ende oock tgunt sylieden souden moghen ten achteren wesen.

Ende ten eynde voor t'eerste ende gheduerende d'oorloghe volcommentlick op t'voorss. onderhout vanden Predicanten mach versien worden tot dat d'incompsten vanden Cappittularen Abdyen etc. naer het afsteruen vanden voorss. lasten moghen worden verstreckt ende Godt de Heere d'incompsten ende middelen tot der oorloghe ghedestineert int verpachten ende employeren mach seghenen ende doen strecken nair behoiren, dat alomme binnen de ghevnierde Prouincien (als alreede binnen Hollant wort ghedaen) staende d'oorloghe int verpachten vanden voorss. ghemeyne middelen neffens t'ransoen dienende voor d'oncosten vande verpachtinghe ende den armen van de plaetse, den haluen stuuer van elken gulden, daer vooren de voorss. middelen sullen worden ghepacht, by den pachter promptelick betaelt sal worden in handen vanden ontfangher vande goederen tot behouff vanden Predicanten ghedestineert, des sal den voorn. ontfangher ghehouden zyn allen Predicanten ten platten landen te assigneeren ter naesten stede op den ontfangher vanden ghemeene middelen ofte andere Commisen by hem gestelt, aldaer deselue haer betalinghe sullen moghen ontfanghen sonder iaerlix aenden ontfangher voorn. met grooten costen ofte versuymen daeromme te moeten trecken ofte veruolghen.

Ofte dair iaerlix wt de contributien vanden landen so vele penninghen tot behouff vanden Predicanten werden verstreckt als bouen den staet vande voorss. gheestelicke goederen daertoe sullen noodich wesen Twelk het ghemeen landt niet quetzen sal mitz dat vanden seluen contributien egheene arme huysen nochte Collegien ofte gasthuysen vry sullen ghehouden worden.

Dat zyne Excie belieue aen den Prouincien respectiuelick te schryuen dat sy lieden elck binnen een maent zyne Excie sullen aduerteren wat ordre sy lieden diesaengaende sullen hebben gestelt.

Dat zyne Exe mede ghelieue te schryuen aen de vanden Collegie binnen den noorder quartier dat zyl. ouermitz den noot ende armoede die onder den Predicanten binnen den noorder quartier is gheresen wt

placet. 11. Et singulierement requierent les Eglises de son Excell., que par son autorité soit publiée et authorisée vne bonne ordonnance scholastique, de laquelle on a faict quelque proiect, veu que le faict des Escoles est de fort grande consequence comme estant le seminarium Reipub. [1].

---

de ghereeste penninghen vande gheestelicke ende oick de gheconfiskeerde goederen ofte de contributien aldaer den seluen Predicanten van allen haere achterwesen doen betalen ende voirts op hair onderhout doen voorsien.

Ende also voir al noodich is daerinne te doen voorsien dat eenighe Ionghers als seminaria in Theologie opghetoghen worden, omme metter tyt in dienste des H. Euangelii ende tot voorstandt van Godes H. Woort ghebruyckt te moghen worden teghen de vianden vande kerke Christi dair op seer sobere toesicht ende ordre is ghenomen, dat zyne Ex^e ghelieue elken vanden voorn. ghevnierde Prouincien te stellen ende repartieren op seker ghetal van bursalen die by hen voortaen in Theologie ter bequamer plaetse geschickt ende opghetoghen sullen werden, Omme tselfde ghetal binnen den steden ende oock onder den Edelen binnen elke Prouincie verdeelt te worden, ende dat bouen t'onderhout dat by eenighe Steden van eenighe andere cleyne Ionghers ghedaen soude worden dairaff de oncosten int particulier sullen moeten ghedraghen worden. Ende sullen tot deselue bursalen voor al ghecooren ende opghenomen worden die zoonen vande Predicanten tzy deselue afgestoruen zyn ofte noch int leuen souden moghen wesen, so verre die selue daertoe bequaem beuonden worden.

Ende om behoirlick te voorsien opt d'onderhoudt vanden Weduwen vande Predicanten dat wt deselue incompsten, daer wt de Predicanten onderhouden worden elke weduwe sonder kinderen veertich ponden, met een ofte twe kinderen tzestich ofte tseuentich ponden, ende met meer kinderen hondert ponden van XL gr^en behoiren toegheuoecht te worden tot dat deselue weder heylicken, ten eynde deselue weduwen hen daerop eenichsins onderhouden moghen dewelke middelertyt mede wel van een huysken behoiren voorsien te worden."

1) Het ontwerp, waarvan in dit punt gesproken wordt, is nog bewaard in het O. A. d. N. H. K., Nr. I, 35, I, het 12^e stuk (blz. 67—72), aan de buitenzijde voorzien van het opschrift: „School-ordeninghen van den Graue van Licester". In een afgekort afschrift van deze minute (in denzelfden foliant, Nr. I, 35, I, het onmiddellijk voorafgaande stuk, blzz. 65 vg.) staan aan het einde, vóór den slotzin, nog de volgende, later doorgehaalde, woorden: „Gegeuen tot Vtrecht den xx^en 7^bris 1586";

12. Qu'il plaise aussy a son Excell. de prendre bonne esgarde fiant litt.
sur l'Vniuersité de Leyden, et singulierement que l'estude de

---

't geen geheel in overeenstemming is met de berichten over de in Utrecht reeds tot stand gekomen reformatie der scholen, te vinden in den brief van Helmichius aan Cornelii, d.d. 22 Oct./1 Nov. 1586 (W. d. M.-V., Serie III, Dl. IV, blzz. 57 vg.); uit welken brief tevens blijkt, dat het model van de Utrechtsche school-instructie, nl. „de gemeene schooloordeninge" (het hieronder volgende stuk, of althans zijn hoofdinhoud) „in Synodo was gestelt"; dus niet (gelijk de meeste dergelijke stukken) na het sluiten der Synode, door hare gedeputeerden, maar nog door de Synode zelve. Natuurlijk is dit concept van schoolordening daardoor des te belangrijker. Het luidt aldus:

,,Robert Graue van Leycester etc. Allen den genen etc. Alsoe wy hoochnoodich beuonden hebben tot opbouwinge der kercken ende republicquen, ende welstandt vanden lande, ende op dat de ionge ieucht van kindes been aff wel opgevoet, ende inde kennisse ende vreese Godts van spraken ende goede konsten onderwesen worden, waertoe van oudts her ende tot allen tyden de scholen zyn ingestelt, de welcke daerom *seminaria Ecclesiae* ende *Reipublicae* zyn genaempt geworden, dat oock ouer de voorss. kercken [*lees:* scholen] by onsen tyde goede acht ende opzicht genomen worde, ten eynde dat de zelue daerse vervallen zyn, weder opgerechtet, ofte daerse vuyt het Pausdom ten deele noch overgebleuen zyn, met de reformatie der kercken, ende in deze claerheyt des Euangelii, oock te gelycke gereformeert ende bequamelick ingestelt worden: Soo ɪsᴛ, dat wy daeromme, ende om de verscheyden abusen der scholen in dese vereenichde Nederlandtsche Prouintien wesende: by aduis ende deliberatie van onze seer lieue getrouwe de luyden vanden Rade van State neffens ons wezende, deze nauolgende articlen opt beleyt vande schoolordeninghe geordineert ende gearresteert hebben, zoo wy de zelue ordineren ende arresteren by dezen, alomme binnen deze geunieerde Prouincien onderhouden te worden.

Inden eersten, sullen de kerckenraden ende classen arbeyden, dat neffens den opentlicken dienst des Goddelicken woorts, oock de Schooldiensten by hen respectiuelick nae gelegentheyt van een yegelicke stadt, plaetze oft Dorpe aengestelt worden, ofte daer de zelue van langen tyden her geweest zyn, neerstich onderhouden, ende daer het noch niet geschiet is, inde navolgende stucken wel gereformeert worden:

Tot bedieninge van dese schooldiensten zullen alomme ende in allen plaetzen goede Godzalighe welgequalificeerde Schoolmeesteren ofte

Theologie soit redressé, qui au present est du tout soubz les pieds, n'y ayant que cincq ou six estudians, pour lequel toutes-

---

Schoolvrouwen, nae gelegentheyt der scholen die sy bedienen, vander spraken ende goede kunsten, die sij leeren, verordineert worden.

Niemant sal oprichten eenige scholen by hemzeluen, dan met voorgaende oordeel des kerckenraets oft classis ende met consent der Magistraten vander plaetze.

Ende belangende de qualiteyt ofte bequaemheyt derseluen Schoolmeesteren ofte Schoolvrouwen, sullen de selue altzamen die nu alreede inden dienst zyn, ende volgents oock daertoe aengenomen zullen worden, eerstelick aengaende de suyuerheyt inder leere ende Godsalicheyt des leuens, byden kerckenraet (ofte classe, soo zy ten platten lande dienen sullen) geexamineert worden.

Ende ingevalle eenige inden examine alsvooren onbequaem beuonden worden, zullen de selue datelick van haren dienst ophouden.

Maer soo veel de schoolmeesters aengaet, die in examine geapprobeert worden, al eer zy nochtans in den dienst treden, zullen eerstelick de belydenisse der Nederlandtschen kercken in 37 articlen begrepen, ofte in plaetze van dien den Cathechismum onderteeckenen.

Ende wort daeromme mits desen verboden schole te houden allen papen, Monicken, Mennonisten ofte wederdooperen, Nonnen ofte bagijnen, als oock allen anderen die van eenige schadelicke seckte zyn, soo lange zy in hare dwalinge blyuen.

Wederomme aengaende de verlatinghe ende affdanckinge der Schoolmeesteren, de zelue sal geschieden by denzelffden, van den welcken sy toegelaten ende aengenomen syn.

In allen scholen sal de ionge ieucht nyet alleen in lesen, schryuen, talen ende vrye konsten, maer voornamelick inde Christelicke religie grondelick geleert ende geinstitueert worden.

Ende sullen tot dien eynde de Schoolmeesters by de cleynste kinderen de institutie aenvangen vande hooftartyckelen ende stucken der salicheyt, als de thien geboden, de artyckelen des Christelicken gelooffs, het Vader onzer ofte Gebedt des Heeren ende andere gebeden voor ende nae den eten etc., Daernae in den Christelicken Cathechismo, om denzeluen van buyten te leeren ende te behouden de selue inder scholen, als oock inder kercke op te seggen, neffens de oeffeninghe int singen der psalmen, op sekere vren des daechs oft inder weke, ende de schoolgebeden ten inkompst inder schole ende int scheyden, Eindelicken oock int lezen van een Euangelium oft zeyntbrieff der apostelen, voor de ionge Ieucht, die in verstande ende wetenschap heeft toegenomen.

fois la susdite Vniuersité a esté premierement erigée. Dequoy,

---

Sullen oock de Schoolmeesters neersticheyt doen, datze de kinderen, inzunderheyt des Sondaechs, inde kercke brengen, om de predicatie te hooren, ende van tgene zy sullen gehoort ende onthouden hebben, nae dat het begryp ende verstandt derseluen is, daernae inde schole comende, vlytich ondervragen.

Belangende de boecken daernae de kinderen het lezen, de spraken ofte talen ende de vrye konsten geleert worden, zullen de schoolmeesters geene superstitieuse noch schandeleuse boecken leeren, dan alleene die nut, ende de ionge Ieucht stichtelick zijn.

Desgelicx soo vele aengaet die *fundamenta et precepta artium Latinae et Graecae linguae in scholis particularibus* te lesen, sal daerop een goede ordre ende Catalogue vande alderbeste ende nutste *authoren* ende boecken gestelt worden, daernae haer de Rectores ende Preceptores inden voorss. scholen zoo veel mogelick conformeren zullen.

Cortelicken op dat oock de kinderen in goede zeden ende manieren wel onderwesen worden, zullen oock de Rectores de particuliere scholen goede Leges scholasticas stellen ende onderhouden, de welcke oock alle andere schoolmeesters by haren schoolkinderen, soo vele een yegelick daervan aengaet, zullen volgen ende naecomen.

Ende dese institutie alsvooren besonder inde Christelicke religie, sal oock voornamelick byden aermen schoolkinderen ende Clercken die eenige beneficia genyeten *in domibus pauperum*, buersen ende soedanige Collegien, neerstich onderhouden worden, stellende ouer de zelffde tot Curatores ende administratores goede Godzalige mannen vande religie, mits daerby affstellende de geestelicken, hebbende soedanige curam tot noch toe aen haer behouden, ten eynde datmen bequame alumnos vuyt denseluen pauperibus inde vniuersiteyten te senden, ende de studia te volbrengen, tot dienst der kercken, ende der Republicken, mach hebben.

Sullen oock iaerlicx sekere Curatores vuijt de Magistraet ende kerckenraedt gestelt worden, inde steden daer de particuliere Scholen zyn, om goede opsicht te nemen, op al tgene dat tot voorderinghe van de zelue dient.

Alle welcke poincten ende articulen wy by dezen wel expresselicken ordonneren ende beuelen, by allen Magistraten, Iusticieren, Officieren, kerckenraden ende classen, Schoolmeesteren, Schoolvrouwen, vande steden ende dorpen binnen dese vereenichde prouincien, ende allen anderen diet raken ende aengaen mach, onderhouden ende nagevolght te worden. Ende ten eynde niemandt hiervan ignorantie en pretendere, sal deze tegenwoordige binnen alle steden gepubliceert worden ter plaetze daermen gewoonlick is publicatie te doen."

soubz correction, son Excell. pourroit prendre aduis des Professeurs, Sarauia, Donello, Lipsio.

fiant litt. 13. Comme il est fort necessaire pour l'aduancement des estudes qu'on entretienne des biens ecclesiastiques quelques alumnos ou estudians en notable quantité afin que par faute d'hommes doctes le Ministere de l'Eglise auec le temps ne s'en aille en decadence et que pour cest effect on a delibere de presenter requeste aux Estats des païs, principalement de Hollande Zelande et Vtrecht, qu'il plaise a son Excell. de serieusement recommander ceste afaire enuers lesdits Estats respectiuement.

fiant litt. 14. D'autant qu'il se treuue que iusques au present par tout diuerses coustumes es choses matrimoniales ont esté obseruees, et que toutesfois il est fort conuenable qu'on entretienne conformité en cest endroict, on requiert derechef treshumblement son Excell., quil lui plaise d'y pourueoir par vne ordonnance generale. Et veu quil est expedient qu'vne telle ordonnance se face auec l'aduis des Ministres, eò quòd materia matrimonii sit mixti iuris diuini et humani, les persones suyuantes deputees a ceste fin par le Synode au nom des Eglise[s] des Prouinces Vnies, pourront estre mandées par son Excell. en temps oportun. Et nommement pour la Prouince de Hollande meridionele, Henricus Corputius Ministre de l'Eglise de Dordrecht; Pour Hollande septentrionele, Andreas Castrecomius Ministre a Enckhuysen; Pour Zeelande Iacobus Kimedontius ministre a Middelbourg; Pour Vtrecht, Hermannus Moded ministre a Vtrecht; Pour Gueldre Iohannes Fontanus ministre a Arnhem; Pour Ouerysel Hermannus Weferding ministre a Swolle; Pour Frise Sibrandus Luberti Professeur en Theologie a Franecker; Et au nom des Eglises Walonnes, Ioannes Taffinus ministre de l'Eglise Walone a Harlem.

15. Remonstrent en outre ceux du Synode a son Excell., quil seroit fort expedient que les païs gageassent quelques hommes doctes, afin de rediger par escrit et publier les choses memorables aduenues de notre temps en ce païs bas, tant au fait de la religion que de la Police, a quoy (soubz correction) ils denommeroient Monsr Knibbium Baillieu de Vlissinghe, Mre Iean vande Wercke resident a la Haye, et Monsr Iustum Lipsium a Leyden.

16. Semblablement le Synode supplie treshumblement son Excell., qu'elle vueille faire escrire au Ducq de Cleue en faueur de ceux de la religion au païs dudit S[r], afin qu'ils ne soyent contraints faire contre leur conscience.

17. Finalement, d'autant quil est resolu qu'on fera diligence pour introduire aux chants ecclesiastiques les pseaulmes de Dauid mis en rithmes par le Sieur de Mont St. Aldegonde, afin que cela se puisse faire plus commodement, a esté trouué bon par le Synode de prier et aduertir son Excell., qu'il soit permis a chasque Imprimeur de pouuoir imprimer lesdits pseaulmes sans ottroyer a aucun priuilege special, afin que les Imprimeurs n'ayent a se plaindre et que le peuple ne soit rongé.

Le Synode a trouué necessaire de remonstrer ces points precedens a son Excell., suppliant auec toute reuerence subiection et humilité qu'il plaise a son Excell. de disposer sur iceux selon quil sera le plus expedient. En outre, le Synode consyderant le grand et singulier benefice, que les Eglises de ces païs ont receu en commun par la conuocation et assemblee de ce Synode, en remercie en premier lieu Dieu toutpuissant, et puis son Excell. de coeur entier, priant le S[r] souuerain, qu'il lui plaise de plus en plus la doüer de son St Esprit, et d'vn gouuernement heureux et salutaire a la deliurance de ces pauures païs desolez Amen, amen.

NASCHRIFT.

Nu de taak is afgewerkt, die ik reeds in het najaar van 1885 op mij nam, maar waaraan ik ten gevolge van velerlei tusschenkomende werkzaamheden eerst in het vorige jaar kon beginnen, zij mij nog vergund, met een enkel woord rekenschap te geven van de wijze waarop ik dien arbeid opgevat en verricht heb.

Het was niet mijn doel, de uitgave te bepalen tot een verbeterden herdruk van onze oude Gereformeerde Kerkenordening in hare achtereenvolgende wijzigingen, ten einde daarvan een betrouwbaren tekst te leveren volgens de nog aanwezige authentieke acten of beste afschriften. Toen ik indertijd voor mijzelven zulk een tekst uit een aantal archiefbundels bijeenzocht, vond ik daarin bovendien nog een overvloed van belangrijke stukken, die van onze oude Synoden afkomstig waren. Met het oog op die stukken nu kon ik thans de uitgave niet beperken tot een klein gedeelte van de Synodale acta. Veeleer moest ik mij beijveren, om ook al dat nieuw verzamelde onder ieders bereik te brengen, en alzoo de bedoelde acta zoo volledig mogelijk af te drukken.

Maar waar aan den éénen kant zooveel meer gegeven wordt dan in vroegere uitgaven onzer Kerkenordening, moest nu aan den anderen kant de grens ook veel enger getrokken worden, zoodat niets werd opgenomen dan hetgeen behoort tot de constitueerende Synoden van de zestiende eeuw, met uitsluiting van al het latere, en ook met uitsluiting van al wat slechts provinciaal was.

Overeenkomstig het doel van de Marnix-Vereeniging moest hier voorts nog iets anders worden uitgesloten. De persoonlijkheid van den uitgever moest geheel op den achtergrond treden; en er moest slechts voor gezorgd worden, dat het den lezer zooveel mogelijk zijn zou alsof hij de archiefstukken zelven voor zich had. Daarom heb ik eenerzijds alle historische aanteekeningen en gevolgtrekkingen achterwege gelaten, ook al was de verzoeking soms groot om uit deze stukken bekende berichten over personen of gebeurtenissen te verbeteren of aan te vullen. En om dezelfde reden heb ik andererzijds niet alleen de stukken onder zekere rubrieken gerangschikt, maar ook critische aanteekeningen daaraan toegevoegd, ten einde omtrent hun karakter en oorsprong en vroegere uitgaven den lezer behoorlijk in te lichten [1].

Wat den tekst betreft, heb ik mij natuurlijk toegelegd op de grootste nauwkeurigheid, bij de belangrijkste stukken door herhaalde collationeering met het origineel, opdat de afdruk niet slechts woordelijk maar ook letterlijk daaraan zou beantwoorden, met al de eigenaardigheden en ook met al de inconsequentiën van de zeer uiteenloopende spelling. Bij de namen, die onder de stukken vermeld staan, is als regel aangenomen, dat alle eigenhandige onderteekeningen, maar ook deze alleen, met kapitale letters gedrukt zijn [2].

De hier nog volgende registers konden moeielijk zóó gemaakt worden, dat zij altijd aan ieder voldoen zullen, voor het be-

1) In de boven bedoelde critische aanteekeningen is op blz. 54, in de laatste alinea, nog iets te verbeteren. Aldaar had nl. moeten vermeld worden, dat met betrekking tot de Emdensche Synode althans nog ééne instructie is overgebleven, t. w. die van de kerk van Keulen, bevattende 13 generale en 11 particuliere punten; afgedrukt in de Werken der Marnix-Vereeniging, Serie III, Deel V, blzz. 9—17. — Ook staat op blzz. 46 vg. en 212 bij vergissing: M. J. van Lennep; lees: M. F. v. Lennep.

2) Ten aanzien van het boven gezegde is op blz. 87 nog eene drukfout te verbeteren. De vier namen, die aldaar voorkomen, moesten met eene gewone letter (niet kapitaal) gedrukt zijn.

paalde doel waarmede iemand soms daarin zoekt. Dat zou al te veel tijd, en ook al te veel plaats vereischt hebben. Intusschen heb ik mij ten doel gesteld, in het naamregister de personen te vermelden met de namen en de schrijfwijzen, die het meest bekend en gewoon zijn, en in het register van zaken niet alleen de hoofdzaken op te nemen, maar ook door eene zekere classificeering het zoeken naar andere gelijksoortige zaken eenigszins mogelijk te maken.

Amsterdam, 18 Juni 1889. F. L. RUTGERS.

NAAMREGISTER.

REGISTER VAN EENIGE HOOFDZAKEN.

WERKEN DER MARNIX-VEREENI

Serie I, Dl. I. Kerkeraads-protocollen der Holl. geme (1569—1571), uitgegeven door Dr. A.

» » » II. Stukken betreffende de Diaconie der v Emden (1560—1576), door Dr. J. J. v bergen.

» » » III. Handelingen van den Kerkeraad der Ne meente te Keulen 1571—1591, door en Dr. J. J. van Toorenenbergen

» II, » I. Acten van de Colloquia der Nederl. ge geland (1575—1624), door Dr. J. J. v bergen.

» » » II. Acten van Classicale en Synodale Ve verstrooide gemeenten in het land va Keulen en Aken, 1571—1589, door en Dr. J. J. van Toorenenbergen

» » » III. Acta van de Nederlandsche Synoden der verzameld en uitgegeven door F. L.

» III, » I. Geschiedenissen ende Handelingen d aengaen de Nederduitsche Natie end Engeland, vergadert door S. Ruytinck van Toorenenbergen.

» » » II. Brieven uit onderscheidene kerkelijke A en Delft) verzameld en uitgegev Janssen en Dr. J. J. van To

» » » III. Bescheiden aangaande de Kerkherv deren, door H. Q. Janssen.

» » » IV. Brieven uit onderscheidene kerkelijke verzameld en uitgegeven door H. Dr. J. J. van Toorenenbergen.

» » » V. Brieven uit onderscheidene Kerkelijke A en Delft) verzameld en uitgegeven d Toorenenbergen.